

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

**ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE**

***MATERIALELE SESIUNII ȘTIINȚIFICE ANUALE
22 DECEMBRIE 2016***

**CHIȘINĂU
2017**

CZU 94(478+498)(058)=00
I-57

COLEGIUL DE REDACȚIE

Coordonator:

Gheorghe COJOCARU, dr.hab. conf. univ.

Membri:

Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ. mem. cor. al AȘM

Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ.

Gheorghe NEGRU, dr. conf. univ.

Secretar responsabil:

Sergiu BACALOV, dr.

Redactor-consultant: Mihai Papuc

Procesare computerizată: Sergiu Bacalov

Coperta: Vlad Mischevca

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Institutul de Istorie. Anuarul Institutului de Istorie : Materialele sesiunii științifice anuale, 22 decembrie 2016 / Acad. de Științe a Moldovei; col. red.: Gheorghe Cojocaru (coord.) [et al.]. – Chișinău : Institutului de Istorie, 2017 (Tipogr. "Lexon-Prim"). – 344 p.: fig. tab. – ISSN 2345-1939.

Cuprins paral.: lb. rom., engl., – Texte : lb. rom., fr.,alte lb. străine. -- Rez.: lb. engl. – Referințe bibliogr. în subsol. – 50 ex.

ISBN 978-9975-4387-7-3.

Autorii poartă responsabilitate exclusivă pentru conținutul articolelor publicate.
Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

ISBN 2345-1939

ISSN 978-9975-4387-7-3

© Institutul de Istorie

CUPRINS

I. STUDII ȘI DOCUMENTE DE ISTORIE MEDIEVALĂ

Sergiu BACALOV

Câteva aspecte referitoare la istoria Tutovenilor
și a moșiiilor lor Viltotești (secolele XIV-XIX)

7

Ion CHIRTOAGĂ

Întărirea turcilor, tătarilor și nogailor în stânga Prutului
(1484-1711)

53

Eugen CERNENCHI

Relațiile lui Ștefăniță vodă cu Hanatul Crimeei
(Considerații pe marginea unui document recent publicat)

75

Alexandru FURTUNĂ

Aspecte privind cadrul natural al ținutului Iași.
Partea II. Dreapta Prutului

86

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU

Episcopul Mitrofan și *Biblia* de la București (1688)

95

Valentin CONSTANTINOV

Documente privitoare la istoria românilor
în ediții documentare poloneze recente (II)

112

Igor CERETEU

Cartea slavonă din secolele XVII-XVIII
în biblioteca mănăstirii Noul Neamț

122

Alina FELEA

Considerații asupra istoriei familiei în Țara Moldovei
(sec. XVII – încep. sec. XIX): violența fizică – definiții și clasificări

150

Vlad MISCHEVCA

Un domn fugăr în Rusia: Alexandru II Mavrocordat (Firaris)

159

II. BASARABIA ÎN EPOCA MODERNĂ

Constantin UNGUREANU

Coloniile imigranților transdunăreni din sudul Basarabiei
(până la mijlocul secolului al XIX-lea)
169

Andrei EMILCIUC

Afacerile funciare ale supușilor străini în Basarabia (1812-1860)
195

Maria DANILOV

Pansionul de nobili din Chișinău:
evoluție, contexte, conflicte și impact (1816-1831)
210

Eugen-Tudor SCLIFOS

Problema sudului Basarabiei în presa vremii (1856-1857)
225

Dinu POȘTARENCU

Autonomia Basarabiei revendicată în martie-iulie 1917
239

III. EPOCA INTERBELICĂ ȘI POSTBELICĂ

Sergiu TABUNCIC

Materiale arhivistice inedite referitoare la Societatea pe acțiuni
Ceramica – Klein din Chișinău (1927-1943)
255

Mariana BAGRIN

Reinstaurarea regimului sovietic în Basarabia și sarcinile privind presa
în primii ani postbelici (1944-1947)
296

Nicolae FUȘTEI

Organizarea și lichidarea comunităților religioase în perioada 1944-1965
în RSS Moldovenească
304

Gheorghe NICOLAEV

Rolul societății de ocrotire a monumentelor de istorie și cultură
din RSS Moldovenească
în promovarea politicilor comemorative sovietice
316

CONTENTS

I. STUDIES AND DOCUMENTS OF MEDIEVAL HISTORY

Sergiu BACALOV

Aspects relating to the history of Tutovans
and to the fiefdoms Vitoltești (XIVth-XIXth centuries)

7

Ion CHIRTOAGĂ

The strengthening of Turks, Tatars and Noghay to the left of the Prut
(1484-1711)

53

Eugen CERNENCHI

Ștefăniță's voievod relations with the Crimean Hanat.
(Considerations on the edges of a recently published document)

75

A. FURTUNĂ

Aspects concerning to natural setting from the land of Iasi
(on the right side of the Prut River).

86

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU

Bishop Mitrofan and the Bible from Bucharest of 1688

95

Valentin CONSTANTINOV

Documents concern of history of Rumanians appeared in polish works

112

Igor CERETEU

Slavonic book of the XVIIth and XVIIIth centuries
in Noul-Neamț monastery library

122

Alina FELEA

Considerations on family history in Moldova (XVIIth-XIXth century):
physical violence – definitions and classifications

150

Vlad MISCHEVCA

Prince Alexander Mavrocordato II (Firaris)
– the ruler of a fugitive in Russia

159

II. BASARABIA IN MODERN PERIOD

Constantin UNGUREANU

Colonies of Transdanubian immigrants in the southern Bessarabia
(till the middle of the nineteenth century)

169

Andrei EMILCIUC

Land Affairs of Foreign Subjects in Bessarabia (1812-1860)

195

Maria DANILOV

The Noble Pension in Chişinău:
Evolution, Contexts, Conflicts and Impact (1816-1831)

210

Eugen-Tudor SCLIFOS

The problem of Southern Bessarabia in the press of the time (1856-1857)

225

Dinu POŞTARENCU

Autonomy of Bessarabia claimed in March-July 1917

239

III. INTERWAR AND POSTWAR HISTORY

Sergiu TABUNCIC

Unpublished archival materials about the Joint-Stock Company
Ceramica – Klein from Chisinau (1927-1943)

255

Mariana BAGRIN

Restoration of the Soviet Regime in Bessarabia and Tasks
regarding the Press in the Early Postwar Years, 1944-1947

296

Nicolae FUŞTEI

Organization and abolition of religious communities during 1944-1965
in Moldavian SSR

304

Gheorghe NICOLAEV

The role of the Society for the Protection
of the Historical and Cultural Monuments from the Moldavian SSR
in the promoting of the Soviet commemorative politics

316

I. STUDII ȘI DOCUMENTE DE ISTORIE MEDIEVALĂ

CÂTEVA ASPECTE REFERITOARE LA ISTORIA TUTOVENILOR ȘI A MOȘILOR LOR VILTOTEȘTI (SECOLELE XIV-XIX)

Sergiu BACALOV

În acest studiu vom examina câteva aspecte istorice referitoare la istoria Țării Moldovei, care au ieșit în evidență grație unui set de documente, editate și inedite (vezi *Anexa*), referitoare la neamul Vitolt / Tutovanu și moșile lui (Viltotești, Tutoveni etc.).

Două a câte două

În spațiul carpato-nistrean în secolul al XIV-lea s-au constituit câteva regiuni politico-administrative și etno-culturale. În continuare le vom examina doar pe acele care au format două din cele trei părți istorice ale Țării Moldovei: Țara de Sus și Țara de Jos. Situația din a treia parte, Basarabia Veche, fiind mai deosebită, o vom aborda în alt studiu.

Pentru a evidenția principalele formațiuni politico-administrative și etno-culturale ce au stat la baza Țărilor de Sus și de Jos am adoptat o terminologie specifică, convențională și relativă. Am utilizat-o pentru a înlesni orientarea în spațiul și perioada cronologică referitor la care istoricii apelează mai mult la deducție, decât la surse. Iată care sunt aceste regiuni.

Țara de Sus îngloba:

1) „Moldovlahia”, adică voievodatul din valea Moldovei. Era formată din ținuturile, Bacău, Hârlău, Neamț, Suceava, parțial Dorohoi. A fost nucleul inițial al Țării de Sus.

2) „Rusovlahia”, centrată, se pare, în jurul voievodatului Țara Șepenițului. Am utilizat termenul „Rusovlahia” pentru a scoate în evidență că regiunea se afla în vecinătatea Rusiei Haliciene, dar și că aici elementul etnic rusin, în conviețuire cu vlahii, era prezent într-o măsură mai mare decât în alte locuri ale spațiului est-carpatic. Termenul definește doar acea parte a spațiului etno-cultural al „Rusovlahiei” care a făcut parte din statul medieval Țara Moldovei (ținuturile Cernăuți, Dorohoi, parțial Hotin). A rămas ne cartografiat teritoriul exterior al „Rusovlahiei”, în care rusinii de asemenea conviețuiau cu vlahii: Pocuția, Rusia Roșie, Podolia etc. „Rusovlahia” a fost alipită la „Moldovlahia”, formând împreună Țara de Sus, cu centrul în târgul Dorohoi.

Țara de Jos era constituită din:

3) „Tutovlahia”, adică voievodatul din valea Tutovei. Cuprinde teritoriul ținuturilor ulterioare Covurlui, Bârlad, Fălciu, Tigheci, Tecuci, Tutova și Vaslui. A constituit nucleul inițial al Țării de Jos.

4) „Olanovlahia”, acoperă spațiul în care era concentrat elementul etnic alan (iasic). Aici termenul „Olanovlahia”, spre deosebire de cel de „Rusovlahia”, nu comportă conotație politico-administrativă, ci strict etno-culturală. „Olanovlahia” a

fost alipită la „Tutovlahia”, formând împreună Țara de Jos, cu centrul în târgul Bârlad.

Mai jos vom examina câteva aspecte referitoare la extinderea teritorială a Țării de Jos.

Încă Dimitrie Cantemir afirma că „ținutul Tutova, (este) numit așa după râul Tutova, care pare să-l taie în două prin mijloc. Scaunul lui este Bârladul, așezat pe râul cu același nume... el este scaunul vornicului de Țara de Jos, care poruncește în Moldova de Jos”¹. Cercetările recente arată că, în partea de sus a râului Tutova și pe malul drept al cursului de jos, era amplasat ținutul Tutova, iar pe malul stâng al cursului inferior se afla ținutul Bârlad².

Faptul că în sursele istorice din secolului al XV-lea atestă existența a două ținuturi, Tutova și Bârladul, iar în cele de mai târziu apare doar ținutul Tutova cu centrul în târgul Bârlad, i-a făcut pe unii istorici să presupună că, la o anumită etapă, a avut loc comasarea a celor două unități administrative. Comasarea a avut loc, probabil, între 1687 și 1696³.

Pecetea ținutului Tutova

(„испрѣвничии цѣнутулуй Тутоввий”)
cu centru de reședință în orașul Bârlad
(„тѣргул Бѣрладулуй, цѣнутул Тутовий”)

Legenda: „Цѣнутул Тутѡввий 18(2)5”
Țănutul Tutovii 18(2)5

În centrul sigiliului:
trei pești timbrați de o coroană.

Sursa: ANRM. F. 88, inv. 1, d. 305, f. 24.

Până acum n-a fost identificat unde a fost centrul de reședință al ținutului Tutova înainte de comasarea lui cu ținutul Bârlad. Nu este clar nici de ce unitatea administrativă apărută în urma comasării acestor două ținuturi s-a numit „ținutul Tutova” și nu „ținutul Bârlad”, în condițiile în care centrul a fost fixat în orașul Bârlad. Situația a fost determinată, în opinia noastră, de menținerea în mediul populației a tradiției istorice privind existența „Țării Tutovei”, nucleul căruia a fost, la o anumită etapă, scindat în două unități administrative: Bârlad și Tutova. Bârladul, ca târg și râu, în perioada stăpânirii tătaro-mongole pare să fi fost un râu de frontieră. Ulterior, pe măsură ce slăbea influența Hoardei de Aur în spațiul extracarpatic, formațiunea statală vlahă din valea Tutovei și-a extins frontiera spre răsărit până dincolo de Bârlad.

¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1992, p. 22.

² Constantin Burac, *Așezările Țării Moldovei din epoca lui Ștefan cel Mare*, București, 2004, p. 42-52, 346-371. Sergiu Tabuncic, Gheorghe Nicolaev, *Țara Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*. Planșă, hartă.

³ *Catalogul documentelor moldovenești din direcția arhivelor centrale*, vol. IV, 1676-1700, întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca Tinculescu, Veronica Vasilescu și Constanța Negulescu, București, 1970, nr. 1084, p. 244; nr. 1855, p. 410.

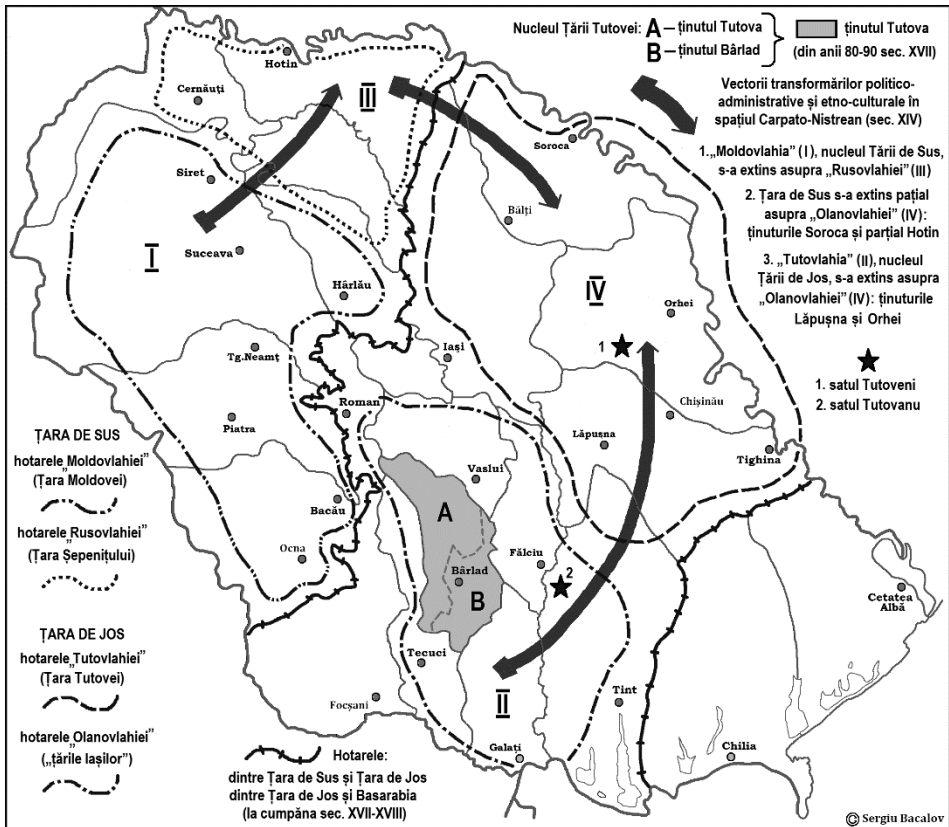
Extinderea „Țării Tutovei” în teritoriul dintre Prut și Nistru, prin înglobarea ținuturilor Lăpușna, Orhei, iar ulterior și Soroca, este sugerată de poziția geografică nefirească a Țării de Jos (vezi *Harta nr. 1*). Statutul deosebit al ținuturilor Lăpușna, Orhei și Soroca în cadrul Țării de Jos, după multiple rebeliuni ale josenilor pruto-nistreni, a fost legiferat în secolul al XVII-lea, prin crearea Serdăriei⁴. Josenii pruto-nistreni aveau o psihologie deosebită de cea a celorlalți locuitori ai Moldovei medievale: erau mai războinici, energici, rebeli, călăreți îndemânatici. Important, în ceea ce privește originea josenilor pruto-nistreni, este faptul că ei permanent au fost dezbinați politic și militar, regulat se răzvrăteau asupra mai marilor lor, inclusiv la nivel de ținut. Însă, deoarece erau dezbinați și nu acceptau să se supună unui singur lider din mediul lor, mai toate rebeliunile au fost înăbușite. Acest tip de organizare este foarte apropiat de cel constatat la olanii (alanii) nord-pontici în secolele XIII-XIV. Asemănarea modurilor de organizare socială și a psihologiei, vine în sprijinul ideii că josenii din cele trei ținuturi ale Serdăriei (Lăpușna, Orhei, Soroca) sunt un rezultat al amestecului vlahilor tutoveni cu olanii.

Se știe că, la începutul secolului al XIV-lea, după căderea lui Nogai, multe grupuri de olani s-au strămutat din spațiul pruto-nistren în peninsula Balcanică, în bazinul Oltului și în câmpia Tisei. Ca urmare importanța lor politică și demografică în spațiul pruto-nistren, aflat sub stăpânirea Hoardei de Aur, a scăzut semnificativ. Totuși, nici în perioada de maximă ascensiune politico-militară și demografică (a doua jumătate a secolului al XIII-lea), ei n-au avut un stat unitar propriu în această zonă. Considerăm că termenul „Alania”, atestat în unele izvoare, relevă doar realități etno-demografice din regiunea est-carpatică. Sursele indică asupra faptului că olanii, deși au avut conștiința apartenenței la o comunitate etnică, totuși au fost un popor dezbinat politic. Ei n-au avut un singur lider, ci erau organizați în grupuri mici, conduse de principii, cnezi, voievozi, care dispuneau de o mare libertate de acțiune. Alanii nord-dunăreni au fost consolidați și au reușit să obțină rezultate remarcabile în domeniul politic și militar doar grație eforturilor depuse de noionul tătaro-mongol Nogai. El a reușit să-i supună și să și-i facă credincioși, devenind suportul principal al formațiunii sale politice⁵. Dispariția lui Nogai din nou a dezbinat politic și a dispersat pe olani, ei revenind la vechiul mod organizare socială, în comunități mici⁶. De aceea, pentru a evidenția spațiul populat de olani la est de Carpați în secolul al XIV-lea, putem utiliza ca sinonim pentru termenul etno-cultural „Olanovlahia” expresia la plural „țările iașilor”.

⁴ Sergiu Bacalov, „Giosenii” sau boierimea din Țara de Jos a Moldovei (sec. XVI-XVIII) // Consolidarea și dezvoltarea statului de drept în contextul integrării europene. Materialele conferinței științifice internaționale a tinerilor cercetători, Ediția a V-a, 31 martie 2011, Chișinău, p. 12-29.

⁵ Sergiu Bacalov, *Considerații privind olanii (alanii) sau iașii din Moldova medievală. Cu accent asupra acelor din regiunea Nistrului de Jos* // culegerea „Conferința științifică internațională: «Evoluția mentalității tineretului în contextul integrării Moldovei în UE» consacrată aniversării a 85 de ani de la înființarea UST și a învățământului superior din Moldova, 16-17 martie 2015”, Chișinău, 2015, p. 214-229.

⁶ Prezintă interes faptul că osetinii, urmașii alanilor caucazieni, până în secolul al XX-lea n-au avut nici măcar o autodenumire comună pentru comunitatea lor etnică.

Harta nr. 1. Extinderea Țării de Jos în spațiul pruto-nistrean

Strămutările vlahilor tutoveni în spațiul pruto-nistrean sunt dovedite de materiale documentare referitoare la moșiile Viltoti-Tutovanu, ținutul Tigheci, și Tutoveni (Tutovinești), ținutul Orhei. Ca vechime, mai timpuriu este toponimul „Tutoveni” de la Orhei. Moșia cu acest nume era amplasată între satele Zubrești, Tătărești și Huba, actualmente în raionul Strășeni. Răzășii de Tutoveni, ținutul Orhei, dețineau documente de proprietate asupra moșiei respective emise încă în prima jumătate a secolului al XV-lea, în timpul domniei comune a fraților Ilieș-vodă și Ștefan-vodă, fiii lui Alexandru cel Bun. Reamintim că tradiția istorică atestă pe Ilieș vodă și Ștefan vodă domnind concomitent, unul în Țara de Sus, iar celălalt cea de Jos.

Iată câteva etape ale curgerii (evoluției) stăpânirii funciare a moșiei Tutoveni. Astfel, la 1 martie 1528, Petru vodă Rareș a întărit „Oanii și fraților ei, Iuri și lui Ion” o parte din moșia Tutovinești, cumpărată de la „Ana, fata Șândrii, nepoata lui Martin”. Ultima mărturisire că moșia respectivă era „a sa dreaptă ocină, și uric a moșului ei Martin, și din ispisoc ci l-au avut el de la cel mai înainte Ilieș și Ștefan voievod”. Hotarul acelei părți din Tutovinești („o bucată di pământ din hotarul satului Tutovinești”) trecea, printre altele, și „la deal, până la hotarul Tătăreștilor”⁷.

⁷ Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, nr. 3, p. 3-4.

O nouă tranzacție funciara a avut loc la 6 martie 1560, când Alexandru vodă Lăpușneanul a întărit lui „Anton și surorii lui Sofiei, ficiorii lui Neghină”, partea de moșie cumpărată de dânșii de la „Andriica și fimeia lui Nastea”, anume „a patra parte satul Tutoveni, din partea de gios a parta parte”, care le era ultimilor cumpărătură de la un Ion Jigora încă în domnia lui Petru vodă Rareș⁸.

Următoarea tranzacție funciara o atestăm tocmai peste o sută de ani, la 5 martie 1660, când Ștefăniță vodă Lupul a întărit lui „Constantin biv vornic” Crucescu (Clucerescu) mai multe părți de moșii din satele Gălești, Voinova, Tătărești, Drăgușeni, Inești, Hulboaca, Ciuciuleni, inclusiv și partea „Maricăi, fiica lui Pavel din satul Tutoveni”, cumpărată de la frații Tănase și David⁹. Partea din Tutoveni ce aparținea a lui „Costandin Crucescul... dinspre partea altor răzăși” a fost hotărnicită și stâlpită la 8 august 1668, de către Apostol, pârălabilul de Orhei, cu participarea „oamenilor buni și bătrâni” din satele Zubrești, Tătărești, Gălești, Negrești și Voloseni. Ea („la moșia Tutoveni... toate părțile di ocină și cumpărătură”) era amplasată între moșiile Zubrești, Tătărești și Huba¹⁰. La 25 martie 1669, un oarecare răzăș „Carpu” a obținut răscumpărarea unor părți din Tutoveni ce aparțineau lui Constantin Clucerescu¹¹.

Se pare că neamul Clucerescu nu numai că a păstrat părți de moșie la Tutoveni, dar, așa cum mărturiseau răzășii în 1713, „acum dela 5-6 ani încoace s-au sculat ficiorii lui Costandin Clucerescul, și au început a eși din stâlpirea locului lor, și au început a să întindi și înpresura și părțile altor oameni”. Ca urmare, la 27 iunie 1713, Mihai vodă Racoviță a judecat litigiul funciara dintre răzășii de Tutoveni, care locuiau preponderent în satul Gălești, în persoana lui „Lazor Baico din Gălești, și Neculai, nepot lui Dănilă, și Toader, ficior popii Stratului, și Agapie Panăș”, inițiat contra lui „Sandul, ficiorul lui Costandin Clucerescul, pentru moșia din Tutoveni de la ținut Orheiul”. După ce răzășii au demonstrat că bătrânul Constantin Clucerescu „au încăput... cumpărători acolo în Tutoveni”, doar asupra unei porțiuni concrete de pământ, domnul a dat dreptate răzășilor, întărindu-le dreptul de stăpânire asupra părților de moșie împresurate¹².

Deosebit de valoroasă este mărturia eferită de Lazor Baico și rudele sale, care au arătat că **„acel sat Tutoveni mai denainte vremi au fost a moșului lor, a lui Cârjă, dintru carile să trag ei cu toții”**¹³. În acest caz, nu doar se vedește faptul provenienței răzășilor de Tutoveni, ținutul Orhei, din „Țara Tutovei”, dar se constată și legătura lor genealogică cu neamurile boierești răzășești descinse din comisul Vitolt, fondul funciara al cărora era concentrat în ținuturile Fălciu, Tecuci, Tigheci, Tutova (cele care au fost cândva „Țara Tutovei”, nucleul inițial al Țării de Jos). În secolele XVIII-XIX, unii dintre descendenții comisului Vitolt au purtat porecla „Tutovanu”. Ei au fondat la Viltoti (Viltotești), pe o moșie stră-

⁸ Aurel V. Sava, *op. cit.*, nr. 9, p. 14-15.

⁹ *Ibidem*, nr. 62, p. 86-87.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 80, p. 102-103.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, nr. 128, p. 152-154.

¹³ *Ibidem*, nr. 128, p. 152-154.

moșească din fostul ținut Tigheci, un sat care s-a numit „Tutovanu”. Jumătatea de jos a aceleiași moșii a aparținut neamului Cârjă (vezi *Harta nr. 2*), ca, de altfel, și multe altă părți în celelalte moșii ce au aparținut comisului Vitolt.

Cazurile moșilor Tutoveni, Tutovanu și neamurilor Vitolt, Tutovanu și Cârjă sunt reprezentative, pentru că au păstrat, în toponimie și antroponimie, numele țării de baștină – Tutova¹⁴. Este elocvent faptul că, în spațiul pruto-nistrean, n-au fost atestate moșii cu numele „Bacăuieni”, „Cernăuțeni”, „Dorohoieni”, „Hârlăueni”, „Suceveni”, „Vasluieni”, „Gălățeni” etc. Există satul Nemțeni, pe Prut, însă numele lui este de dată mai recentă, și indică asupra stăpânirii acolo a mănăstirii Neamț. Un sat Hotinești din ținutul Iași nu obligatoriu face referință la ținutul Hotin, numele lui fiind, cel mai probabil, de origine antroponimică.

Strămutarea vlahilor tutoveni în ținuturile Lăpușna și Orhei este dovedită și de cazurile altor mari neamuri boierești. Reprezentativ este cel al neamului Cărăbăț-Darie, cu moșii vechi la Tutova și Lăpușna¹⁵. Tradiția istorică a boierilor lăpușneni Hâncu insistă asupra regiunii Bârladului, ca loc de origine a neamului respectiv, provenind din mediul elitei Țării de Jos încă înainte de Descălecat¹⁶.

Podul sultanului Soliman de lângă târgul Viltotși

Interesul nostru față de moșia Viltotși (Viltotești) și neamul Tutovanu a fost generat de un alt factor, decât preocuparea de istoria descălecatului și a așezării Țării Moldovei. În anul 2015 pe canalul TV N4 a fost prezentat, în premieră pentru Republica Moldova, un serial istoric turcesc care, anterior, s-a bucurat de o mare popularitate atât în țările orientale, cât și în cele europene. Ne referim la filmul „Soliman Magnificul” („Muhteşem Yüzyıl”), creat de Meral Okay și Ylmaz Şahin, producător Timur Savci. Un loc aparte în film îl dețin scenele referitoare la relațiile moldo-otomane. Deși dificultățile apărute în aceste relații au frământat mult timp gândurile sultanului Soliman, care a decis, în final, să înceapă război contra lui Petru vodă Rareș, totuși, marea campanie din 1538 se rezumă în film doar la momentul trecerii oștirii otomane peste râului Prut¹⁷. Creatorii filmului au atribuit construcția podului arhitectului Sinan-aga, cel care, ulterior, a fost responsabil de edificarea cetății Bender, pe Nistru¹⁸, precum a multor alte edificii laice și de cult din Istanbul (renumita moschee *Süleymaniye* și cea a lui Rus-

¹⁴ Despre cazul neamului boieresc Bârlădeanu vezi: Sergiu Bacalov, *Aspecte istorico-genealogice referitoare la neamul boieresc Bârlădeanu* // Studii de istorie și sociologie, vol. 3, Chișinău, 2017, p. 1-15.

¹⁵ Sergiu Bacalov, *Neamul de boieri lăpușneni Cărăbăț / Darie: istorie și genealogie* // Lăpușna. Studii de istorie și arheologie, Chișinău, 2015, p. 102-126.

¹⁶ Sergiu Bacalov, *Aspecte istorico-genealogice referitoare la neamul boieresc al Hânculeștilor (Hâncul)* // Buletin Științific al Tinerilor Istorici, Serie Nouă I (VI), Chișinău, 2012, p. 67-102.

¹⁷ În opinia noastră, alegerea subiectului legat de construcția podului și traversarea Prutului în calitate de episod central al campaniei sultanului Soliman contra lui Petru vodă Rareș, ține de o anumită „corectitudine politică”, adoptată de creatorii filmului.

¹⁸ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, partea II, Evlia Celebi, îngrijit de Mustafa Ali Mehmet, București, 1977, p. 415-417. „Descrierea formelor și dimensiunilor cetății Tighina. Este o cetate așezată pe marginea Nistrului... când Sinan-aga, fiul lui Abdul-Mennan-aga, bina-emini al sultanului Suleiman a zidit această cetate, s-a folosit de toată priceperea sa, făcându-i turnuri și alte vârfuri rezistente, cu măiestrie și potrivit științei geometriei, încât cu greu pot fi descrise”.

tem-paşa etc.) și în provincii (podurile din orașele Vișegrad și Mostar, în Bosnia; podul din Slivengrad, Bulgaria etc.). Având în vedere impactul semnificativ al filmului „Soliman Magnificul” pe plan social, este necesar să facem anumite precizări științifice referitoare la evenimentul istoric reflectat în el.

Cronicile turcești pe care le-am avut la dispoziție, indică asupra faptului că oastea otomană, pornită din Adrianopol spre Moldova, a trecut hotarul la Dunăre, pe la Isaccea, apoi și-a urmat calea de-a lungul pârăului Cahul, ajungând, la 1 septembrie (după alte date, la 27 august) pe malul Prutului. Cronicarii otomani evidențiază grandoarea Prutului și dificultatea trecerii lui. Ca urmare, s-a decis a se construi un pod peste râu. Misiunea i-a fost încredințată viitorului mare vizir Lütffi-paşa, beilerbegul Rumeliei, un om destul de instruit pentru epoca sa, și care mai era și cumnatul sultanului Soliman (n-am depistat vreo sursă istorică¹⁹ care ar atesta faptul că Lütffi-paşa l-a propus sultanului pe Sinan-aga, în calitate de arhitect. Însă, acest lucru nu pare a fi imposibil – *n.n.*). În scurt timp podul a fost realizat, iar oastea otomană, traversând Prutul, a putut să-și continue calea spre Iași și Suceava, nu însă înainte de a cucerii și a devasta târgul Fălciu²⁰.

Doar într-o singură cronică otomană, dintre cele aflate la îndemâna noastră, anume cea a lui Nasuh Matrakci, un contemporan și participant la campania din Moldova, se indică locul concret unde a fost construit podul peste Prut – „**târgușorul Vitol**”. Editorii setului de cronici otomane în limba română, consi-

¹⁹ Istoricul român Tahsin Gemil scrie, fără a indica sursa, că, în timpul campaniei din 1538 „sultanul supraveghea trecerea forțelor sale peste Prut, pe un pod construit, lângă Fălciu, de către celebrul arhitect Sinan”. Tahsin Gemil, *Agresiunea otomano-tătaro-poloneză și căderea lui Petru Rareș* // Petru Rareș, redactor coordonator Leon Șimanschi, București, 1978, p. 157.

²⁰ *Cronici turcești privind țările române*, vol. 1, întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966, p. 225-227: Nasuh Matrakci, *Fetihname-i Kara-Bogdan*, A trecut Dunărea la Isaccea, „s-a ajuns... în șesul Kahve (Cahul) din vilaietul Moldovei (Kara-Bogdan)”, „au mers astfel un timp, au ajuns, la al patrulea popas, la târgușorul numit Vitol de pe marginea marelui râu numit Prut (Berut)” „și poposind... au rămas acolo timp de patru zile”; „trecerea mai sus-arătatului râu fiind anevoioasă, a trebuit să lege un pod peste el. Atunci, construindu-se în grabă un pod, măria sa sultanul... a dat semnalul de plecare. Oastea vitează și multă ca apa mării a trecut înghesuindu-se apa mai sus amintită”; p. 258: Rustem-paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, „apoi sultanul Suleiman, el însuși îndreptându-se spre șesul Kahve. În a patra zi de mers el își așează tabăra lângă râul numit Prut, aflător în țara dușmanului, și apoi au trecut peste acesta”; p. 266-267: Mustafa Gelalzade, *Tabakat al memalik ve daradjat al-mesalik*, „În ziua de 6 a lunii rebi-ul-ahîr (1 septembrie 1538) oastea a susit la râul Prut. Deoarece râul acesta era adânc, nu se putea trece fără să se construiască un pod... Era nevoie de un pod solid. Fără a pierde mult timp vizirul Lütffi-paşa și-a luat obligația să construiască podul. Acest Lütffi-paşa era unul din oamenii învățați ai acei vremi. În scurt timp el a construit un pod foarte solid și oastea a început să treacă peste el”; „după ce a trecut din partea de răsărit a râului Prut, oastea s-a îndreptat spre localitatea Fălciu (Falândj)”; p. 411: Mehmed bin Mehmed, *Nuhbet-üt-tevarih ve'l-ahbar*, „În ziua de 6 ale lunii rebi-ul-ahîr (27 august 1538) au sosit la Prut (Berud / Burud) ... prin efortul marelui vizir Lütffi-paşa, în scurt timp a fost ridicat peste el un pod mare”; p. 479: Ibrahim Pecevi, *Tarih*, „De acolo s-au oprit la marele râu numit Prut (Berut). Măria sa chibzuitul vizir Lütffi-paşa a fost însărcinat să construiască în acel loc un pod. Dându-l gata în scurt timp, au început să treacă zi și noapte oștile victorioase”. *Cronici turcești privind țările române*, vol. 2, întocmit de Mihail Guboglu, București, 1974, p. 140: Solakzade Mehmed Hemdemi, *Tarih*, „când au ajuns pe malul râului Prut (Purud) ...cu eforturile marelui vizir Lütffi-paşa s-a construit, într-un timp scurt, un pod peste râu”.

deră că acest „Vitol” este identic cu „Vitoleşti, localitate lângă Fălciu, azi Viltoteşti”²¹. În realitate, satul care poartă astăzi denumirea „Viltoteşti” se află în partea dreaptă a Prutului, sub Codrul Ghenghei, la o mare depărtare de acest curs de apă, în apropierea râului Bârlad. Localitatea respectivă, deşi în trecut a făcut parte din ținutul Fălciu, nu poate fi considerată a fi „lângă Fălciu” (vezi *Harta nr. 3*). Probabil, editorii au fost duşi în eroare de faptul că, în unele documente moldoveneşti medievale, se atestă un sat cu numele „Viltoţi”, zis şi „Viltoteşti” (astăzi inexistent – *n.n.*), în apropiere nemijlocită de târgul Fălciu, care a şi fost considerat identic cu Viltoteştii de sub Codru, existent actualmente în judeţul Vaslui. Însă, nici Viltoţii (Viltoteştii) de lângă Fălciu, care de fapt se afla pe Bujor, un afluent pe dreapta al râului Elan, nu pot fi consideraţi identici cu „târguşorul Vitol”, pe care Nasuh Matrakci, îl plasează pe Prut, pe malul lui stâng, adică în ținutul Tigheci (ulterior, în ținuturile Fălciu, Greceni, Ismail şi Cahul. Acum, în raionul Cantemir).

„Târguşorul Vitol” poate fi localizat în raza actualului sat Gheltosu, raionul Cantemir, amplasat la rândul său pe teritoriul unei vechi moşii cu numele Viltoţi (Viltoteşti), despre care documentele medievale spun că era situată pe Prut. Prezintă interes faptul că sultanul Soliman Magnificul şi oastea sa (formată din militari profesionişti, cu „cuşme de aur, săbii şi hangere aurite”, care, cu „lâncile şi halbardele ținute drept în sus, păreau o pădure de trestii”; dar şi din popor mai simplu: „multă gloată, purtând felurite şi curioase lucruri: căciuli de blană de lup, scuturi de lemn, pene de vultur, piei de urs şi tigrul, măţanii de Kerbela, lanţuri şi buzdugane cu lanţuri”²²), din motive obiective, ne având posibilitate de a trece Prutul fără pod, au fost forţaţi să rezerve o anumită perioadă din preţiosul lor timp (patru zile, conform lui Nasuh Matrakci – *n.n.*) aflării pe moşia satului actual Gheltosu. Referitor la numărul ostaşilor otomani participanţi la campania din Moldova, sursele indică între 200 000 şi 150 000 persoane, originare din diferite colţuri ale Anatoliei şi Rumeliei²³. Această cifră nu include oastea tătarească, care a făcut joncţiunea cu cea turcească după trecerea Prutului, undeva în apropierea târgului Iaşi²⁴.

Remarcăm faptul că, la mijlocul secolului al XVI-lea, Viltoţii (Viltoteştii) de pe Prut este menţionat nu ca sat sau moşie pustie, ci ca „târguşor”, adică localitate urbană de mici dimensiuni. Începutul decăderii şi pustiirii târgului Viltoţi poate fi pus în legătură cu campania sultanului Soliman Magnificul în Moldova din anul 1538 (cronicile atribuie invadatorilor: „multă pradă şi scădere făcând ţării şi călcând ţara”; „prădând şi stropsind ţara”²⁵). Ştim, de exemplu, care a fost atunci soarta târgului Fălciu: după cucerire a urmat distrugerea lui. Se pare că nu toate localităţile prădate şi pârjolite în 1538 au fost restabilite. Îndeosebi au decăzut oraşele şi satele din partea de sud-est a Țării Moldovei, aflate în vecinătă-

²¹ *Cronici turceşti privind ţările române*, vol. 1, p. 226.

²² *Ibidem*, p. 265-266.

²³ I. Ursu, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1923, p. 49. Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş (1527-1738; 1541-1546)*, Bucureşti, 1982, p. 145, 150.

²⁴ Tahsin Gemil, *Agresiunea otomano-tătaro-poloneză şi căderea lui Petru Rareş // Petru Rareş*, redactor coordonator Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978, p. 157.

²⁵ Dumitru Almaş, *Petru voievod Rareş*, Bucureşti, 1970, p. 76.

tea stăpânirilor turco-tătare. La cumpăna secolelor XVII-XVIII, în contextul presiunii exercitate de tătarii nogai asupra acestei regiuni, s-a pustiit de moldoveni și moșia Viltotți, urmată însă de apariția, în partea ei răsăriteană, a două aule tătarești: Jaugur (Giaugur) și Ciobalaccia. Menționăm că tătarii nogai din aceste aule locuiau pe moșia Viltotți, ținutul Greceni, în calitate de arendași, plătind răzășilor pentru folosința pământului o dare numită „ușur”. Deși se pare că, din lipsa siguranței vieții pe teritoriul Viltotților, în decursul secolului al XVIII – începutul secolului al XIX-lea n-a existat acolo o localitate rurală moldovenească stabilă, totuși moșia a continuat să fie stăpânită de vechii ei răzăși, care locuiau pe alte proprietăți funciare de baștină, pe dreapta sau pe stânga Prutului. Răzășii moșiei Viltotți veneau regulat în teritoriu pentru inspectarea moșiei, se judecau cu persoanele care încercau să intre ilegal în stăpânirea ei sau prelucrau pământul și creșteau vite fără a le plăti zeciuială. Uneori, ei dădeau părți din moșie în arendă unor persoane străine. Este cazul lui „Marcu jădov” care, în 1816, arenda moșia respectivă „cu tocmală pi patru ani, după contract”. Ulterior, evreul Marcu a cesionat dreptul de arendă lui „Ioan Munteanu ot Țăganca, ținutul Grecenilor”, care, la rândul său, în anul 1818, declara că: „am priimit să să aducă vitili dumisali (ale proprietarului, Simion Tutovanul – *n.n.*), adică vaci, sau oi, aicea, pi moșia dumisali Viltotțai, și eu să dau pi an tot 420 lei”, ca și predecesorul său (vezi *Anexa*).

După cum vedem, după 1806/07, adică după plecarea tătarilor nogai, unii răzăși de Viltotți (Simion Tutovanu, Ioan Ianov etc.) se reîntorc în Basarabia și se stabilesc cu traiul pe moșia lor strămoșească, reanimând satul Viltotți (acum Ghioltosu) cu ajutorul țăranilor moldoveni veniți din alte părți. În decursul secolelor XIX și XX, în afară de Ghioltosu pe teritoriul vechii moșii medievale Viltotți (Viltotești) au mai luat naștere încă trei sate, două de moldoveni: 1) Ciobalaccia, lângă vechea seliște a aulului nogaic cu același nume; 2) Tutovanu, în apropiere de seliștea aulului nogaic Jaugur; și un sat de bulgari – 3) Victorovca (Victoria). Acum, aceste trei sate sunt comasate din punct de vedere administrativ în cadrul comunei Ciobalaccia.

Răzășii de Viltotți (Viltotești), purtători ai diferitor nume de neam (Bălănescu, Cârjă, Chiosa, Ciolpan, Hurduc, Ianov, Istrati, Talpă, Tutovanu etc.), descindeau din vechea familie boierească moldovenească Vitolt (Viltotescu). Tot ei stăpâneau și alte trei sate cu același nume, două în ținutul Fălciu, iar unul în ținutul Greceni.

Boierii Vitolt

Primul boier moldovan purtător al numelui „Vitolt”²⁶, un potențial strămoș al neamului Vitolt / Viltotescu / Tutovanu, este atestat documentar în prima jumătate a secolului al XV-lea.

²⁶ Antroponimul „Vitolt” (în documente târzii este ortografiat, prin metateză, „Viltot, Veltot”, ca, de altfel, și denumirile unor sale derivate de la acest antroponim: Viltotți, Veltotți, Hiltotți, Ghiolosu, Viltotești, Veltotești, Hiltotești) amintește de numele cneazului Vitold (Vitovt), marele principe al Lituaniei la cumpăna secolelor XIV-XV. Să fi fost acest „pan Vitolt” un nobil lituanian încadrat în mediul boierimii moldovenești? Să nu uităm că unele surse istorice atestă, la 1374, pe lituanianul Iurii (Iurg) Koriatovici în fruntea unei „țări a volohilor”. Se pare că el a fost înmormântat într-o mănăstire de lângă Vaslui, în Țara de Jos. Despre activitatea lui Iurii Koriatovici vezi: Pavel Parasca, *Personalități contestate în funcția de voievozi ai Moldovei* // *Domnii Țării Moldovei*, volum editat de Demir Dragnev, Chișinău, 2005, p. 36-39.

În perioada 8 octombrie 1435 – 5 aprilie 1442, un **pan Vitolt** („вѣра пана Витолта”; „вера пана Витолта”) este atestat în Sfatul Domnesc în timpul lui Iliș vodă, fiul lui Alexandru cel Bun²⁷. La 22 mai 1443 tot el este atestat în Polonia, la Buceaci, de asemenea în anturajul lui Iliș vodă²⁸.

În perioada 22 ianuarie 1453 – 5 septembrie 1453, panul Vitolt este consemnat documentar în Sfatul Domnesc al lui Alexandrel vodă²⁹. O carte domnească de întăritură din toamna aceluiași an, emisă la 7 septembrie 1453, în atestă în postura de stăpân de moșie, de cumpărătură. În document se arată că panul Coste Vranici „a vândut satul său, dreapta sa moștenire, anume satul **Lujani**, care sânt mai jos de Ripujinți, pe Prut; și i-a vândut panului Vitolt («нашему вѣрному боѣрину, пану Витолту»), pentru patru sute de zloți turcești, cu toate hotarele”³⁰. Pe moment, satul Lujani este unica moșie cunoscută din fondul funciar al panului Vitolt.

Probabil, acel **Ivașco Viltotescu**, atestat la începutul domniei lui Ștefan cel Mare, era fiul panului Viltot, sau, eventual, o rudă apropiată lui. Astfel, la 26 octombrie 1458, un „Mălin și Vișa și ginerele lor, Ivașco Viltotescu («Мѣлинъ и Выша и затъ ихъ Ивашко Вилтотескоулъ»)” au dat satele lor, **Rușii** de la Iezer și **Redenii** pe Tutova, unor rude, în schimbul satului **Timișești**³¹.

Contemporan cu Ivașco Viltotescu, dacă e să credem unui suret târziu al uricului din „6971 (1463), de la domnul Ștefan voievod”, a fost **Petre Viltoteanul**, ce stăpânea moșie și, probabil, locuia, în satul Viltotești, din preajma Băseștilor³². Din documente târzii (vezi *Anexa*) știm că satul respectiv, amplasat în partea apuseană a ținutului Fălciu, aparținea neamului Vitolt / Viltotescu / Tutovanu, care descindea, conform tradiției, din comisar Vitolt. Având în vedere faptul că satul **Viltotești de sub Codru** (așa cum mai sunt numiți Viltoteștii de lângă Băsești în unele surse – *n.n.*) exista deja la mijlocul secolului al XV-lea, putem admite că Vitolt, fondatorul satului sau primul lui stăpân, a trăit și a activat înainte de 1463.

Vechimea satului **Viltotești de pe Bujor**³³, situat tot în ținutul Fălciului, este dovedită de un hrisov din 9 ianuarie 1490, emis în timpul lui Ștefan cel Mare. Atunci s-a confirmat vânzarea-cumpărarea satului amintit mai sus, făcută de niș-

²⁷ *Documenta Romaniae Historica* (în continuare: *DRH*), A., Moldova, vol. I (1384-1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, nr. 142, p. 196-197; nr. 143, p. 197-199; nr. 144, p. 199-200; nr. 220, p. 309-311.

²⁸ *Ibidem*, nr. 231, p. 325-327.

²⁹ *DRH*, A., Moldova, vol. II (1449-1486), întocmit de Leon Șimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agachi, București, 1976, nr. 25, p. 31-33; nr. 27, p. 31-33; nr. 36, p. 50-52.

³⁰ *Ibidem*, nr. 36, p. 50-52.

³¹ *Ibidem*, nr. 77, p. 111-113. „... au dat și au cedat slugilor noastre Neagul și Tatul, nepoții lui Poiană, satele ce li le-a dat și li le-a lăsat unchiul lor, Stan Poiană, anume Ruși, de la Iezer, și Redeni, pe Tutova («Роуси, от Езера, и, на Тутове, Рѣдѣни»), iar Neagul și Tatul le-au dat privilegiul lui Poiană, în care li se scrie satul Timișești («село на Тимишещи»)».

³² *Ibidem*, nr. 114, p. 164-164. „Întăritor unui Petre Viltoteanul pe Vitoltești, lângă Băsești”.

³³ Este identic cu „satul Vitolteștii în gura Bujorului pre Elan întrâmbi părțile Elanului”. Gheorghe Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, vol. VII, Iași, 1912, p. LXVI-LXVII; nr. CXI, 136.

te slugi domnești, probabil rude între ele³⁴. Prezintă interes faptul că satul Viltotești de pe Bujor, ca și Viltotești de sub Codru, aparține de baștină neamului Vitolt / Viltotescu / Tutovanu, descins din comișul Vitolt din secolul al XV-lea. Ca urmare, putem presupune că, și cel puțin unul din celelalte două sate cu numele Viltotești din ținutul Tigheci (unul pe Prut, iar celălalt pe Salcea) moștenite de la „comișul Vitolt”, au luat naștere nu mai târziu de începutul secolului al XVI-lea.

Numărul mic și caracterul fragmentar al surselor istorice disponibile nu ne permit să restabilim în întregime spița genealogică și să evidențiem nucleul fondului funciar ale neamului Vitolt. Ca și în cazul multor altor familii boierești, lipsesc în special datele privind activitatea generațiilor din secolul al XVI-lea.

Câteva acte emise la cumpăna secolelor XVI-XVII, preponderent în timpul dinastiei Movileștilor, permit restabilirea unui fragment din genealogia boierilor Vitolt / Viltotescu / Tutovanu, dar și conturarea preliminară a arealului activității funciare a înaintașilor lor (vezi *Harta nr. 3*). Ele scot în evidență faptul că Viltoteștii au deținut dregătorii boierești, însă se pare că unele de prim rang. Niciun document din acest grup nu face referință la moșii cu numele „Viltoți” sau „Viltotești”, care erau de baștină neamului Vitolt / Viltotescu / Tutovanu. De aceea, putem admite că, pentru segmentul cronologic cercetat, multe stăpâniri funciare ale Viltoteștilor încă urmează să fie identificate și cartografiate. Legătura genealogică a acestei încrengături a neamului Vitolt cu neamul Tutovanu din secolele XVIII-XIX se face prin logofătul Iurașco Vitolt-Mărățanu, pe care tradiția îl indică, sub numele „Iurie (Ioran) logofătul”, în calitate de bunic sau străbunic bătrânilor răzăsești ai moșilor Viltotești.

Astfel, la 20 martie 1598 (sau 1603), în timpul lui Eremia vodă Movilă, se întărește lui „Ioan Vitolt starostele și frățâne-său, Iurașco (Ionașco în actul datat cu 1603 – n.n.), ficiorii Mărățanului” cumpărătura, de la niște rude, a satului **Blăneștii**, pe Bârlad, ținutul Tecuci, și **poienile Sasului** de pe Siret³⁵. Tot Ieremia vodă Movilă, la 15 decembrie 1603, a întărit lui „Vitolt starostele și fratelui său, Iurașco logofăt și surorilor lor, Parasca și Marta și Irina și Sofiica, fiii Stancăi („mama lor Stanca, a Mărățanului”), nepoții lui Bolea pârcălab de Hotin”, câteva moșii strămoșești, deoarece ei s-au jeluț că au pierdut vechile documente de întăritură (obținute de la Ștefan vodă, Alexandru vodă și Aron vodă). În cazul dat ne referim la „satul **Șendreștii** de Putna” și cumpărătura „a treia parte din satul **Țigănești**, care este în ținutul Putna și cu loc de mori pe râul Putna”³⁶.

³⁴ DRH, A., Moldova, vol. III (1487-1504), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, București, 1980, nr. 57, p. 108-110. „sluga noastră One și sora lui, Cârștina, fiii lui Giurgiu Ităvoiu... au vândut ocina lor dreaptă, un sat la gura Bujorului, anume Viltotești, pe amândouă părțile Ialanului, slugilor noastre Ivanco și Gavril, pentru 115 zloți”

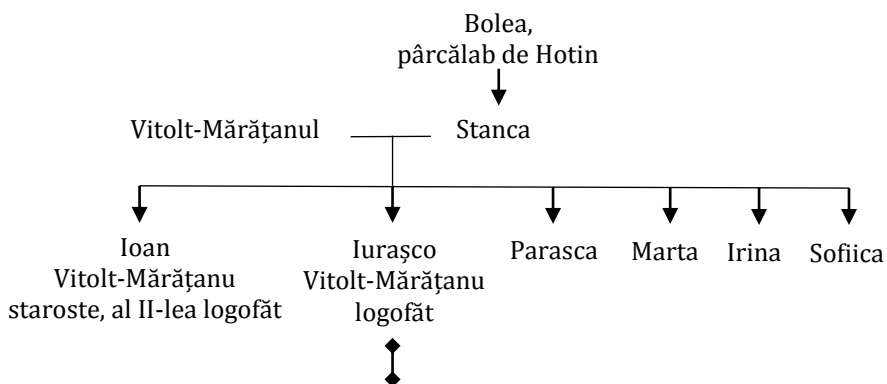
³⁵ *Documente privind istoria României* (În continuare: DIR), A., Moldova, veacul XVI, partea IV (1591-1600), București, 1952, nr. 255, p. 198-199. DIR, A., Moldova, veacul XVII, partea I (1600-1605), București, 1952, nr. 113, p. 75-76. „sluga noastră Grigorie, ficiorul lui Toader Bole, fost stol(nic) ș-au vândut a sa driaptă ocină și moșia... un sat Blăneștii, pe Bârlad, și cu vad de moară în Bârlad, pe de amândouă părțile Bârladului, în ținutul Tecuciului; acela l-au vândut slugii noastre credincioase, lui Ioan Vitolt starostele și frățâne-său, lui Iurașco (Ionașco în actul datat cu 1603 – n.n.), ficiorii Mărățanului, drept 500 ughi roșii” și „poienile Sasului din lunca Săretului”.

³⁶ DIR, A., Moldova, veacul XVII, partea I (1600-1605), București, 1952, nr. 174, p. 120-121.

La 25 mai 1610, Constantin vodă Movilă, a întărit „credinciosului nostru Vitolt Mărășeanul al doilea logofăt” o „a treia parte din jumătatea de sus a satului **Borosești** pe Bârlad și cu vad de moară pe Bârlad, care este în ținutul Tecuci”, cumpărată de el de la niște răzăși, pentru 80 taleri de argint. I-a fost întărită și cumpărătura a trei părți „de ocină din satul **Sinzinești** pe Tutova și cu loc pentru iaz și pentru moară pe râul Tutova”³⁷. Peste câteva zile, la 1 iunie 1610, Constantin vodă Movilă, a întărit „slugii noastre credincioase Vitolt logofăt” o cincime din a treia și din a patra parte a satului **Obârșii**, partea mamei unui Roman, nepotul lui Toma logofăt și strănepotul lui Lupul Berheci, cumpărare de la dânsul cu 30 de taleri de argint³⁸.

La 12 aprilie 1617, domnul Radu vodă Mihnea a întărit lui „Ioan Vitolt al doilea logofăt” ocina și cumpărătura sa, obținută de la unii răzăși încă în timpul lui Constantin vodă Movilă, anume „niște părți de ocină din satul **Gligorești**, din partea de sus și cu vad de moară în gârla Putnei” și „a treia parte din alt vad de moară”³⁹.

Spița genealogică care rezultă din aceste câteva documente este următoarea:

A se vedea descendența lui în spița cu bătrânii moșilor Viltotești

Tradiționala împărțire pe bătrâni a moșilor de baștină ale neamului Viltot, practică în secolului al XVIII-lea, își găsește o primă confirmare documentară în surse de la începutul secolului al XVII-lea. Ne referim la **bătrânul Bălan**. Astfel, la 10 august 1618, mănăstirea Sf. Sava din Iași se judeca cu „Vitolteștii”, anume cu „Bălan de Hitoltești și pre alți seteani de acolo”, pentru călcare de hotar. Călugării declarau că ultimii „se scoală de vin ei și intră în hotariul satului svintei mănăstiri, în Gușăței, cu puterea lor și le iau a dzeacea din pâine”⁴⁰. Un zăpis din 30 martie 1622, arată că „Bălan de Vitoltești și pre alți seteni de acolo” au continuat și mai târziu să împresoare acea moșia mănăstirească⁴¹.

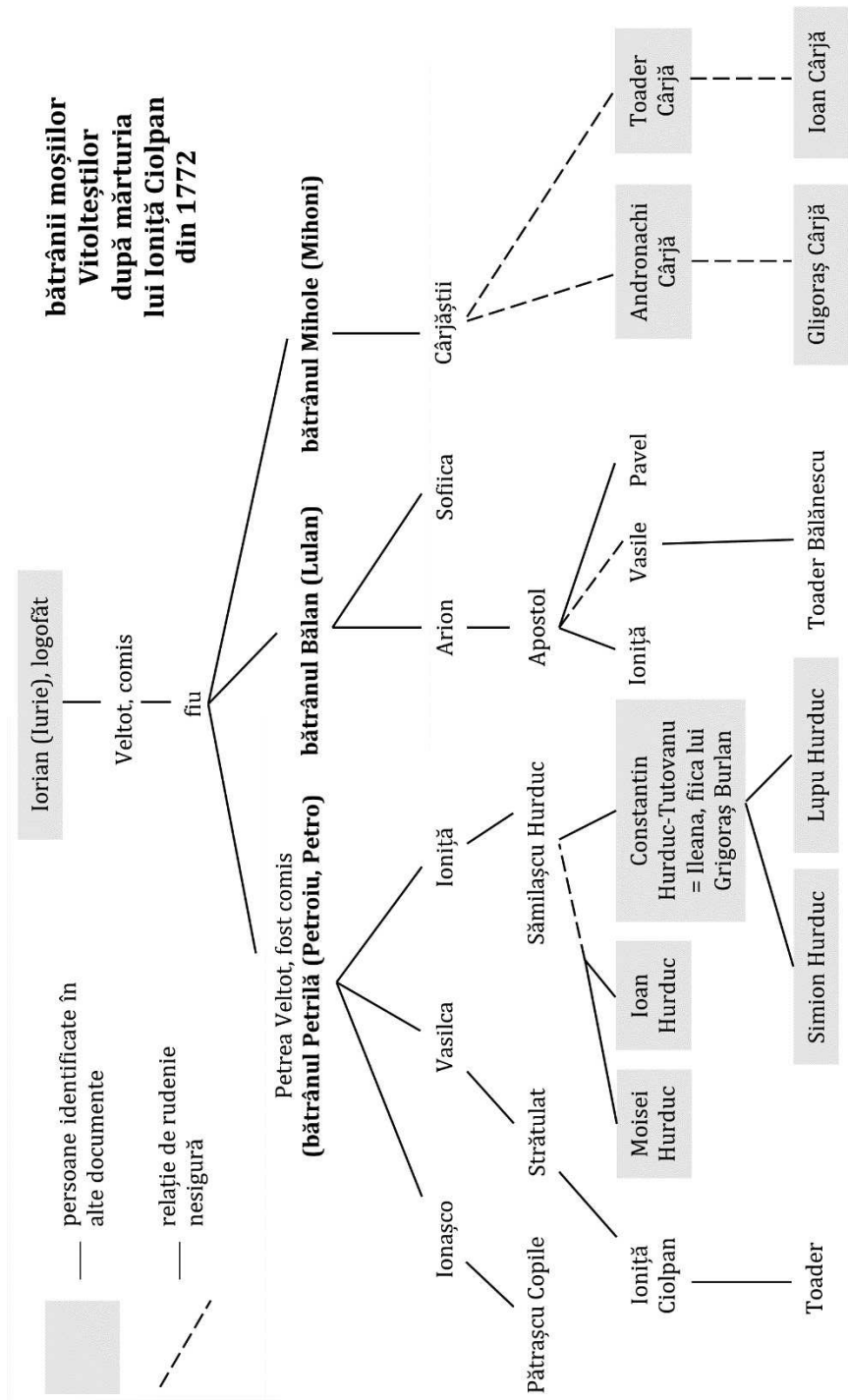
³⁷ DIR, A., Moldova, veacul XVII, partea II (1606-1610), București, 1953, nr. 391, p. 295.

³⁸ *Ibidem*, nr. 397, p. 299. Vezi și: DIR, A., Moldova, veacul XVII, partea III (1611-1615), București, 1954, nr. 15, p. 10-11. La 7 martie 1611, tot în timpul lui Constantin vodă Movilă, „credinciosul nostru boier, Vitolt logofăt” a prezentat mărturie de la boieri, precum că a cumpărat de la unii răzăși din Obârșie, strănepoții lui Berheci, partea lor din acel sat pentru 38 taleri. De la alți răzăși „din satul Obârșia Berheciului, ținutul Tecuci”, a cumpărat partea lor cu 40 taleri.

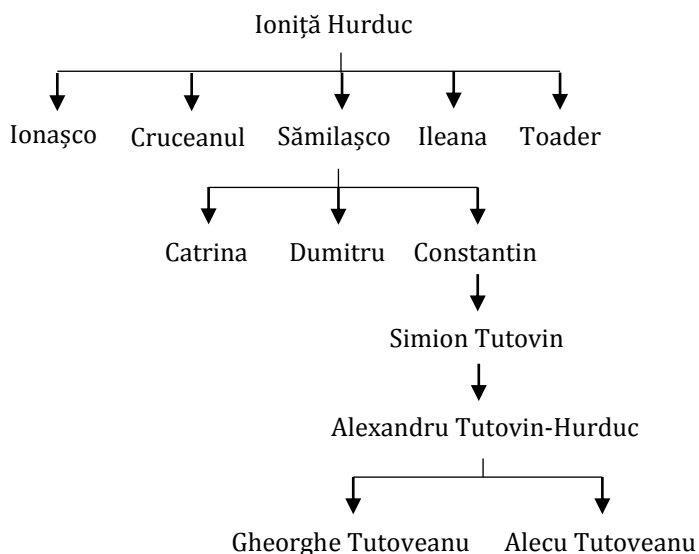
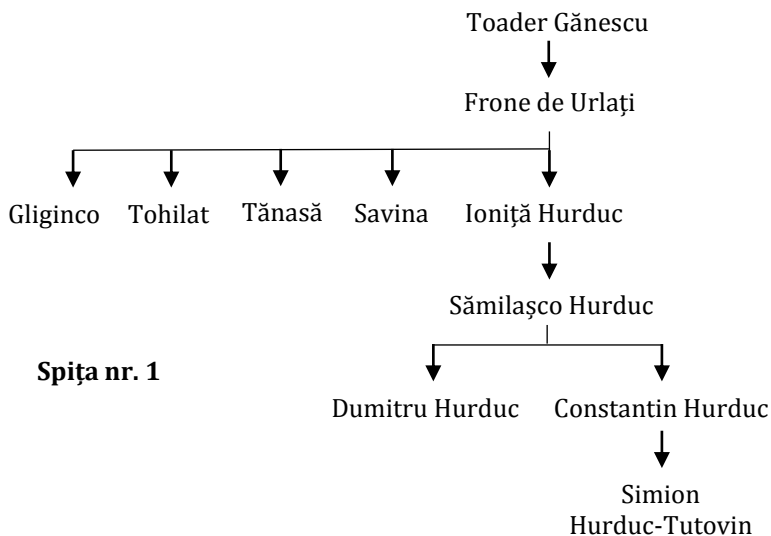
³⁹ DIR, A., Moldova, veacul XVII, partea IV (1616-1620), București, 1956, nr. 178, p. 138-140.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 353, p. 290.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 158, p. 114-115.

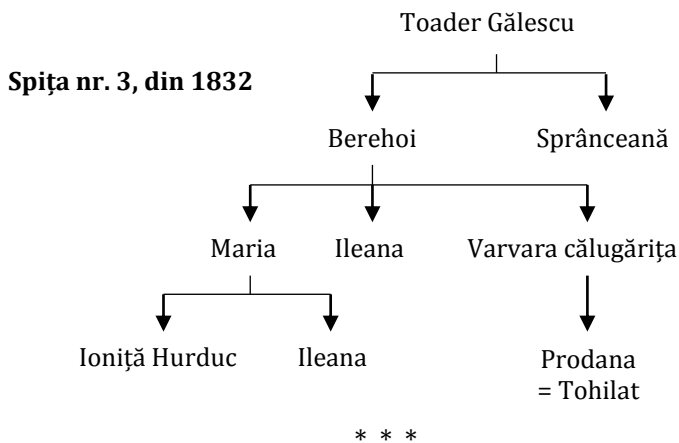

Spița acestor bătrâni era valabilă doar pentru moștile moștenite pe linie directă, bărbătească, de la strămoșul lor comisul Vitolt. Mai există și alte spițe genealogice pe bătrâni, care arată curgerea stăpânirii și curgerea neamului Viltot pe linie feminină. Trei spițe de acest fel au fost alcătuite, în baza documentelor și a tradițiilor de familie, în anul 1832, cu ocazia litigiului funciar inițiat de porucicul Alexandru Tutovanu (Tutovin) contra răzășilor de Grumăzoe, ținutul Fălciu⁴².

**Spița nr. 2, din anul 1844,
elaborată în baza unei spițe din 1758**

⁴² Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, vol. VII, Iași, 1912, p. XXXVIII-XXXIX, XLVII – LLIX.

Conform tradiției, unii Viltotești s-au numit „Hurduc” după numele unui sat în care stăpâneau parte de moșie: Hurduci (Hurdugi), ținutul Fălciu. Primul dintre reprezentanții neamului Vitolt care s-a numit „Tutovanu” a fost Constantin, fiul șătrarului Sămilaș Viltotescu-Hurduc. **Tradiția de familie explică** această schimbare de nume prin faptul că Constantin, în tinerețea sa, fiind burlac, au fost „copil de casă” la marele v(orinic?) Ioan, fiul jîtnicerului Gheorghe Bogdan. Se știe că în perioada medievală copiii de boieri erau trimiși la casele altor boieri pentru a însuși elementele de bază ale slujbei la curte. Era prima treaptă a scării ierarhice boierești. Așa și-au început cariera majoritatea dregătorilor moldoveni. După ce Constantin s-a căsătorit, el s-a întors la moșiile ce le avea de baștină și cumpărătură: Grumăzoe, Plopeni și Furniș (Furchiceni), ținutul Fălciu. Deoarece curtea lui Ioan Bogdan se afla într-o localitate din ținutul Tutova, Constantin, la revenirea în ținutul natal, a fost poreclit „Tutovanu” (vezi *Anexa*). Porecla a fost preluată de fiul său, Simion Tutovanu. Descendenții lui Simion Tutovanu au format neamul de dvoreni basarabeni Tutovanu.

Dvorenii Tutovanu

Postelnicelul **Simion Tutovanu** a avut mai mulți copii: porucicul Alexandru („podporucicul Alexandru Tutovanu... de la răposatul părintele său Simion Tutovanu”⁴³), funcționarii Gheorghe, Grigore, Dimitri, călugărul Constantin, Elisaveta și Maria.

Alexandru Tutovanu a activat ca militar în Armata Rusă, avansând până la gradul de porucic. Probabil, a participat la războiul ruso-turc din 1806-1812 și la cel ruso-francez din 1812. A fost nevoit să se pensioneze pe motive familiale, deși vârsta și sănătatea îi permiteau să continue serviciul militar. Se pare că el a regretat mult retragerea din Armată. La revenirea în Basarabia, Alexandru Tutovanu a reinițiat procesele judiciare pentru confirmarea moșiilor părintești, care se aflau împresurate de stăpânii megieși. Ulterior s-a strămutat în Moldova din dreapta Prutului, la moșiile strămoșești din ținutul Fălciu, încercând pe cale judi-

⁴³ ANRM. F. 37, inv. 1, d. 528, fila 1. În unele locuiri se spune Alexandru, fiul lui Ioan Tutovanu. Probabil este o eroare, sau o formă prescurtată a numelui Simion.

ciară să fie obțină parte de răzășie. Se știe că răzășii din Grumăzoe au avut, în anul 1832, proces de judecată cu „suditul rus Alexandru Tutovin, ostavnoi porucinic”. Ca urmare, ultimul a obținut 678 stânjeni de pământ la Grumăzoe⁴⁴.

Dimitrie Tutovanu (n. cca 1805), a fost căsătorit cu Varvara, fiica lui dvo-reanului și moșierului Grigore Dascăl. Ei au avut trei copii: Dionisie (n. 19 aprilie 1833, la Lencăuți, ținutul Hotin)⁴⁵, Ivan (n. 1835), Eugen (n. 13 ianuarie 1838, la Cremenciug, ținutul Soroca⁴⁶; în anul 1895 el locuia în satul Căpriansa, ținutul Chișinău⁴⁷).

Dimitrie Tutovanu în perioada 1818-1821 a activat în cadrul Isprăvniciei Iași (transformată ulterior în judecătorie teritorială: *Zemskii Sud*) ca slujitor de cancelarie. În anii 1822-1827 a activat la Judecătoria ținutului Hotin, din 1824 ca șef de secție (*stolonaciealnic*). Între 1828-1833 și 1838-1841 a activat în calitate de conțopist (*pismovoditeli*) la Biroul de Hotărnicie, filiala din ținutul Iași.

El stăpânea moșia părintească Viltoti, ținutul Cahul, neîmpărțită cu frații, și, de zestre după soția sa, moșia Mereșeuca, ținutul Soroca, de asemenea neîmpărțită cu frații.

* * *

La 29 noiembrie 1853, Dimitrie Simionovici Tutovanu s-a adresat Adunării Deputaților Dvorenimii Basarabiei (în continuare: ADDB), cu rugămintea să fie inclus în mediul nobilimii basarabene. La cerere el a anexat un set de documente, inclusiv copiile a patru cărți domnești, și o mărturie a câtorva dvoreni basarabeni, privind originea sa boierească⁴⁸. A mărturisit că originalele a trei cărți domnești (cele din 7252, 7270, 1800, plus atestatul său de serviciu din 1845) le-a pierdut la 25 octombrie 1853, în ziua când a venit la Chișinău ca să le prezinte ADDB. În acea zi, plecând la prăvălie cu anumite treburi, a luat cu sine și actele vechi. Anume în timpul când plătea banii pentru marfa cumpărată au fost pierdute acele hârtii. La 27 octombrie, el s-a adresat cu o plângere la poliția orășenească. Ca urmare, s-a făcut de trei ori anunț public despre pierderea documentelor, iar păgubașului i-a fost eliberată o mărturie⁴⁹ despre acest fapt.

⁴⁴ Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, vol. VII, Iași, 1912, p. XLVII-LLIX.

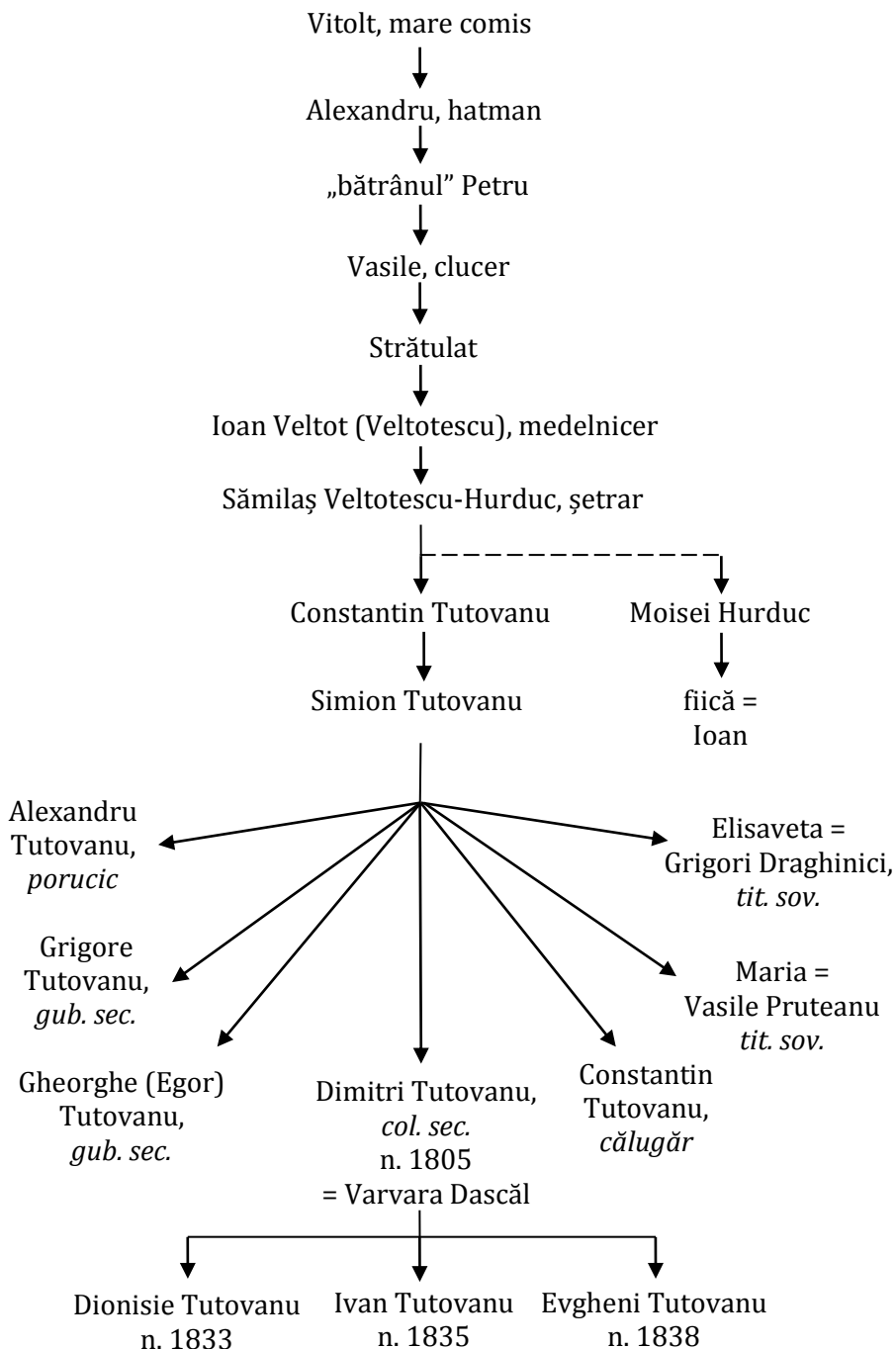
⁴⁵ ANRM. F. 88, inv. 2, d. 449, f. 15, 15 v. La 29 aprilie 1844, a fost eliberată un extras metrical: «по метричным книгам хранящимся в Архиве Консistorии, Хотинского уезда селения Ленковец Крестовоздвиженской церкви, состоит в записке под № 5 следующий акт: 1833 года апреля 19 у дворянина губернского секретаря Димитрия Симеонова сына Тутована и законной жены его Варвары Григорьевны, родился сын Дионисий»; «восприемником был сын того же селения частного помещика Василия Даскала Константин».

⁴⁶ *Ibidem*, f. 16, 16 v. La 22 aprilie 1844, a fost eliberată un extras metrical: «по метричным книгам хранящимся в Архиве сея Консistorии, Сорокского уезда селения Кременчуг Николаевской церкви, состоит в записке под № 1 следующий акт: 1838 года генваря 13 у посессора селения Кременчуга коллежского секретаря Димитрия Сименовича Тутована и законной жены его Варвары Григорьевны, родился младенец Евгений»; «восприемником был помещик селения Мерешевки Григорий Васильевич Даскал».

⁴⁷ *Ibidem*, f. 69.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 17, 17 v.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 18, 18 v. «Что 25 числа октября прибыл он в городе Кишинев для представления документов о дворянстве его в БДДС, до представления коих отлучась из кавртиры и взяв с собою подлинныя четыре документа»; «пошел в лавки и при плате за купленные им вещи денег с которыми вместе были и выше помянутые документа утерял их».

**Spîța neamului de dvoreni basarabeni Tutovanu
(după actele prezentate la AADB)**

La 19 ianuarie 1854, ADDB a examinat dosarul de noblețe a neamului Tutovanu. În urma cercetării s-a constatat că, deși s-a făcut anunț public în oraș de trei ori, originalele celor trei documente pierdute așa și n-au mai fost găsite. Totuși, bazându-se pe copiile prezentate, s-a decis înscrierea neamului Tutovanu în partea a VI-a a cărții genealogice a nobilimii Basarabiei, cu trimiterea dosarului la Departamentul Heraldic al Senatului, în vederea confirmării⁵⁰.

Abia la 30 aprilie 1860 Departamentul Heraldic a anunțat ADDB despre decizia sa. În ea se constată că, deși originalul documentului din 1560 (7068) sa păstrat, însă el a fost prezentat doar în copie. De asemenea, Secretariatul de Stat al Principatului Moldovei prin rezoluția sa făcută la 30 decembrie 1856, nu a confirmat autenticitatea documentelor din 7252, 7270 și 1800. Din aceste motive Departamentul Heraldic n-a confirmat noblețea neamului Tutovanu⁵¹.

De fapt, în rezoluția Secretariatul de Stat al Principatului Moldovei din 30 decembrie 1856 se menționează faptul că „deși originalul actului de față nu sau găsit la Arhiva statului”, însă „sau găsit la ea alte acte doveditoare de nobilitatea familiei Tutovanu”⁵². Acest aspect a fost luat în calcul de ADDB, care, la 1 iunie 1860, îl înștiința pe Dimitri Tutovanu despre decizia Departamentului Heraldic, cerând de la el să prezinte cât mai urgent documente suplimentare⁵³. În dosarul de noblețe nu se află documente care ar arăta că vreun reprezentant al neamului Tutovanu să fi reacționat pozitiv la acest apel al ADDB.

Moșii basarabene

La 28 mai 1825, „ostavnoiul porucic Alixandru Tutovanul” s-a adresat „cătră giudecătorie țănutului Izmailului”, cu rugămintea ca să-i fie întărite cele două moșii strămoșești din Basarabia: Viltotii și Musaitul („La Gura Salciei, Două Troiene”). El afirma că prima moșie a intrat pe nedrept în stăpânirea banului Ioan Cârjă, iar cea de a doua – în cea a *camergherului* Ioan Balș⁵⁴. Comportamentul abuziv al megieșilor a avut loc din cauza înstrăinării sale îndelungate (ca militar în armata imperială rusă: „cu nevrăstnicie și înstrăinare me pără acum, în locuri streine aflândumă, în slujba oștenească”)⁵⁵.

⁵⁰ ANRM. F. 88, inv. 2, d. 449, f. 19-22.

⁵¹ *Ibidem*, f. 28-29.

⁵² *Ibidem*, f. 45-51.

⁵³ *Ibidem*, f. 30-32.

⁵⁴ ANRM. F. 37, inv. 1, d. 528, f. 10, 10 v. „Cu înfătoșare și a tuturor ducomenturilor ce voi fi având atingătoare de pricinile, încă de răposatul părintili meu postelicele Ioan Tutovanul, pentru moșiile de la acest țănut, Viltotii, ci să stăpânești prin apucătură cu ră credință de boeriu din Moldavie banul Ioan Cârjă, precum și pentru un loc de pustietate, ce avem de la strămoșul meu, comesul Veltot, cu numili vechiu La Gura Salciei Doă Troeni, pe care au fost aşăzat și sat Veltotii în Besarabie Vechi, cari iarăș lepește din stăpânirea neamului nostru din pricina năvălirei neamurilor streini, adică a turcilor și a tătarâlor, de cătră care sau și stăpânit locurile aceste”. ANRM. F. 37, inv. 1, d. 528, f. 12. „Pentru moșie Doă Troeni de pi Gura Salciei, pe cari mai înainte să nume satul Veltotei, iar acum Musaitul, și să stăpânești di domnul camergher Ioan Balș”.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 10 v. Zezi și f. 11: „Pe mene, cel adivărat clironom, întru așa tânguitoari stare, eșit pe de o parte din armie Împărăteștii Sali Măririi în ostavcă fără vremi, când vrăsta și puțința sănătății mă îngădue a prelungi mult încă slujba, ca să îndeplinescu și datorie patrioticească, ce o are tot acela ce sămti încă în săngili său răsplătire vacurilor trecuti”.

Moșia Musait (Viltoții sau „la Gura Salciei, Două Troiene”)

Moșia era amplasată la vărsarea râului Salcea în Ialpuș. Alexandru Tutovanu pretindea dreptul de stăpânire asupra moșiei Două Troiene în baza unei cărți domnești din 1560 (7068), dată strămoșului său, comisului Vitolt, în timpul domniei lui Alexandru vodă Lăpușeanul. Conform tradiției de familie, pe moșia „la Gura Salciei, Două Troiene” a fost fondat un sat, care s-a numit Viltoți. Satul și moșia respectivă au fost stăpânite de urmașii comisului Vitolt până în momentul în care această regiune a intrat în stăpânirea tătarilor („până în vremea ci au răpit tatarii Basarabiia și atunci gonind pe strămoșul lui au rămas la neamul său numai scrisorile”)⁵⁶.

Încă în anul 1818, tatăl său, Simion Tutovanul, a început să lupte în judecată pentru a fi repus în drepturi asupra moșiei respective. Profitând de faptul că în anul 1819 Simion Tutovanu a decedat, iar fiul său, Alexandru, era înstrăinat, *camergherul* Ioan Balș a pus mâna pe moșia Două Troiene. Litigiul lui Alexandru Tutovanu cu Ioan Balș pentru moșia Musait a avut loc între anii 1824 și 1826⁵⁷.

Moșia Ghioltosu (Viltoții sau Viltotești)

Încă în anul 1817 postelnicelul Simion Tutovanu, împreună cu *coleschi sovetic* Ioan Ianov, în calitate de răzăși, au inițiat un proces de judecată pentru dreptul de stăpânire asupra moșiei Viltoții de pe Prut⁵⁸. Moșia respectivă era pretinsă și de un „Petrachi Cârjă supus otomanicesc”, de „pisti Prut în Moldavia, unde să află cu lăcuința”, care a afirma că strămoșii săi au stăpânit moșiile Viltoți și Gotești timp de 200 de ani⁵⁹. Ca urmare moșia a fost împărțită, partea de jos revenindu-le Cârjeștilor, fiind ulterior inclusă în Gotești, iar cea de sus a fost întărită după neamul Tutovanu sub numele „moșia Viltoți”.

La 25 septembrie 1840, „gubirnschi secretari Gheorghii Tutovanu”, vechil și epitrop al fraților săi din Basarabia, convine cu fratele său strămutat în dreapta Prutului, „rosăenesc porucicul Alexandru Tutovanu”, în privința împărțirii averilor funciare strămoșești. Astfel, moșiile „Grumezoae, Plopenii și Furchiceni de aici din Moldova” rămân în stăpânirea lui Alexandru Tutovanu, ca recompensă „cheltuielilor și ostenelelor ce au săvârșit dumnealui în dezbatere moșiei Viltoții din oblastia Basarabii”, care a rămas în stăpânirea lor comună. Iar partea „din Văltotești de aici din Moldova”, din dreapta Prutului, după ce s-a făcut „dezbatere... din mâna răzeșilor”, a fost vândută de Alexandru Tutovanu pentru a-și recupera cheltuielile avute în timpul proceselor de judecată pentru redobândirea moșiilor strămoșești din ținutul Fălciu. Din suma obținută el a dat fraților săi din Basarabia „două mii lei bani”⁶⁰.

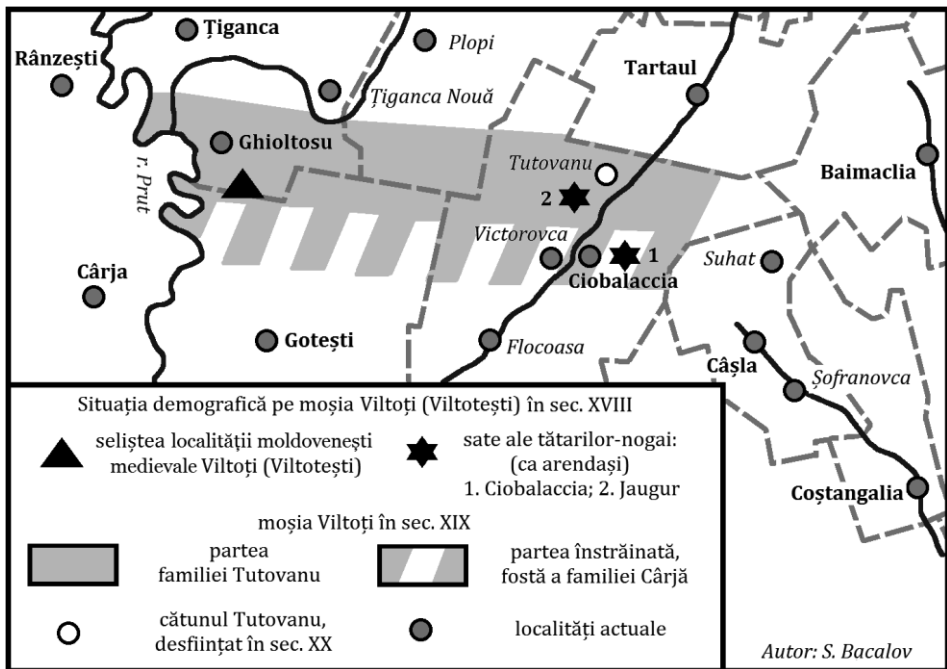
⁵⁶ ANRM. F. 37, inv. 1, d. 528, f. 1. „Podporucicul Alexandru Tutovanu... de la răposatul părintele său Simion Tutovanu”; „că având de la strămoșul său comisul Veltot un loc de pustii la Gura Sălci Doaf Troene, pre care au fost așezat sat ci să nume Veltot în Bassarabia Veche, după un ispisoc de danie și cumpărătură de la domnul Alexandru vodă din let 7068 și alte scrisori. Cari moșie sar fi stăpânit de strămoșul podporucicului Tutovanu până în vremea ci au răpit tatarii Basarabiia și atunci gonind pe strămoșul lui au rămas la neamul său numai scrisorile”.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 1.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 1.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 3.

⁶⁰ Costin Clit, *Documente hușene*, vol. IV, Iași, 2016, nr. 346, p. 317.

Harta nr. 2. Amplasarea geografică a moșiei Viltotești (Viltotești)

La 24 august 1842, în orașul Cahul, copiii lui Simion Constantinovici Tutovanu și-au împărțit între ei moșia strămoșească Viltotești, ținutul Cahul, cu suprafața de peste 1500 desetine. Inițial moșia a fost împărțită în patru părți egale. Deoarece *gubernschi secretari* Gheorghe (Egor) Tutovanu la 2 aprilie 1840 a renunțat la partea ce i se cuvenea în folosul surorii sale, Elisaveta Draghinici, iar ea a dorit să o împartă cu ceilalți frați, moșia respectivă a fost reîmpărțită în trei părți egale. Ele au revenit: 1) partea din sus – surorii mai mici, Mariei Tutovanu, soția lui *titulearnâi sovetnic* Vasile Grigorievici Pruteanu; 2) o jumătate din partea din jos – surorii mai mari, Elisavetei Tutovanu, soția lui *titulearnâi sovetnic* Grigore Draghinici; 3) altă jumătate din partea din jos – lui *coleschi secretari* Dimitri Tutovanu. Ulterior urma ca inginerul cadastral să facă măsurătorile de rigoare pentru a fixa hotarele precise ale acestor trei părți de moșie.

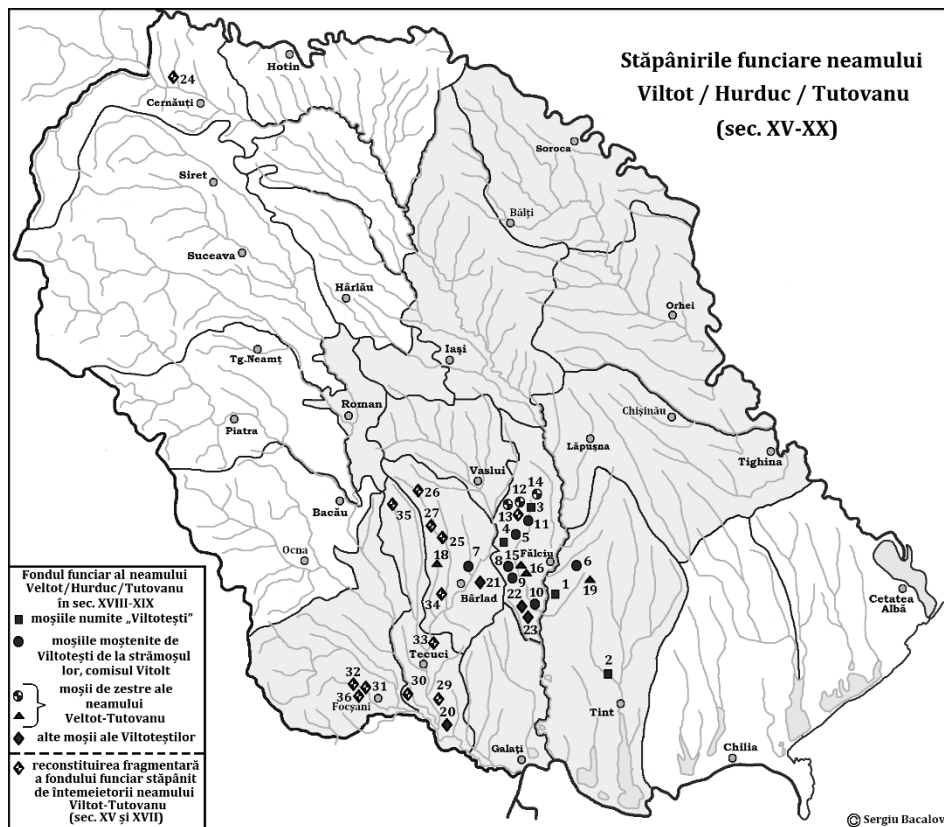
În partea din jos a moșiei se afla vatra satului, și, respectiv, Elisaveta și Dimitri Tutovanu au trebuit să împartă cu sora lor, Maria, cu venitul obținut de la săteni și cu cel al crâșmei.

De asemenea, s-a prevăzut că alți doi frați ai lor, *gubernschi secretari* Grigore Tutovanu și călugărul Constrantin Tutovanu, să nu mai aibă nici un drept asupra moșiei Viltotești. Primul a pierdut acest drept, iar ultimul – pentru că stăpânește părți în moșiile strămoșești din Moldova din dreapta Prutului.

* * *

Constatăm că, abordate complex, informațiile documentare referitoare la cazuri particulare permit evidențierea unor aspecte istorice necunoscute sau

precizarea altora mai puțin clare, în care abundă istoria spațiului. Cazul neamului Vitolt-Tutovanu și a moșiilor lui în cazul nostru este un astfel de instrument de lucru.

Harta nr. 3. Moșiile neamului Vitolt / Hurduc / Tutovanu

Moșiile de baștină ale tuturor descendenților marelui comis Vitolt:

a) Moșiile numite Vitolți (Viltoți, Viltotești, Hiltoti, Hiltotești, Viltosu, Ghioltosu): **1. Viltoții**, pe Prut, ținutul Tigheci, actualmente satul Ghioltosu, raionul Cantemir, între satele Țiganca, Plopi, Ciobalaccia și Gotești; **2. Viltoții** (La Gura Salcei la Două Troene), ținutul Tigheci, actualmente în regiunea satului Musaitu, raionul Taraclia; **3. Viltoții**, pe Elan, ținutul Fălciu, actualmente, desființat sau contopit, în județul Vaslui, în preajma satelor Oțeleni, Deleni, Barboși, Gușiței, Hurdugi și Hoceni; **4. Viltoții (Viltotești)**, de sub pădure, lângă Băsești, ținutul Fălciu, actualmente satul Viltotești, județul Vaslui, între satele Vișoara, Văleni și Dodești;

b) Alte moșii ale descendenților comisului Vitolt: **5. Băsești**, lângă Viltotești, ținutul Fălciu, actualmente satul Vișoara, județul Vaslui, între satele Viltotești, Dodești, Urdești, Tupilați și Gura Idrici; **6. Buhusești**, ținutul Tigheci, ne localizat cu precizie; **7. Livrinții**, la gura Similei, pe Bârlad, ținutul Tutova, actu-

almente județul Vaslui, probabil în regiunea satului Simila, mai sus de orașul Bârlad; **8. Bustești**, pe Elan, ținutul Fălciu, actualmente desființat, undeva între satele Jigălia, Giurcani, Peicani și Găgești, județul Vaslui; **9. Harbujăii**, pe Elan, ținutul Fălciu, Harbujăii pe Jigalia, lângă Șuletea, în județul Vaslui; **10. Zlătorii**, la gura Dimitrii, ținutul Fălciu, actualmente desființat sau contopit, în județul Vaslui, în preajma localității Murgeni; **11. Bălănești**, pe Elan, în valea Bujorului, ținutul Fălciu, acum dispărut, în județul Vaslui, în regiunea satului Gușiței;

Moșii în care stăpâna Constantin Vitolt-Hurduc-Tutovanu, obținute, probabil, pe linie feminină: 12. Grumezoaia, ținutul Fălciu, azi județul Vaslui, între satele Urlați, Văleni, Tomșa, Hoceni, Dimitrie Cantemir (Hurdugi) și Plotonești; **13. Plopeni**, ținutul Fălciu, actualmente desființat sau contopit (probabil cu Grumezoaia), în județul Vaslui, lângă satul Hurdugi-Dimitrie Cantemir; **14. Furnișeni (Furchișeni ?)**, ținutul Fălciu, actualme desființat sau contopit, în județul Vaslui, lângă satul Urlați;

Moșii în care stăpâna Constantin Viltolt-Hurduc-Tutovanu și fiii săi, Simion și Lupu, obținute de zestre, de la soția primului și mama ultimilor: 15. Giurcani, pe Elan, ținutul Fălciu, actualmente în județul Vaslui există satul Giurcani, amplasat între satele Peicani, Jigălia, Șuletea, Floreni, Raiu și Odaia Bogdana. Însă, nu excludem faptul că, în acest caz este vorba de satul Bălănești-Giurcani („Bălănești ce să numesc acum Giurcani”), tot pe Elan, lângă satul Gușiței; **16. Brăițani**, ținutul Fălciu, actualmente desființat, lângă Șuletea, Jigălia în județul Vaslui. Șuletea mai era numită și Brăițanii de Sus ; **18. „pe Berhecel”**, ținutul Tutova, actualmente; **19. Oncești**, ținutul Tigheci, ne identificat. Știm că în documentele examinate în acest studiu, în cazul satului Liești a fost confundat ținutul, și s-a scris Tigheci în loc de Tecuci. Mai ales că, în perioada investigată ținutul Tigheci nu mai exista, iar în cel al Tecuciului este atestat satul Oncești. Deci, probabil, și în această situație avem de a face cu o confuzie.

Alte stăpâniri funciare, de origine necunoscută (zestre, danie, cum-părătură) ale unor descendenți din Vitolt comisul. Astfel, neamul Hurduc mai stăpâna în: **20. Liești**, ținutul Tecuci, actualmente județul Galați, pe Bârlad, între satele Bucești, Fundeni și Hanul Conachi; **21. Popeni**, ținutul Tutovii, actualmente ținutul Vaslui, între satele Zoreni, Banca, Bursuci și Frunțișeni; Iar neamul Talpă în: **22. Sărățeni**, ținutul Fălceiului, actualmente județul Vaslui, între satele Schineni, Ghireasca, Mălușteni, Mănăstirea, Lățești și Murgeni; **23. Spi-neni**, ținutul Fălciu, actualmente județul Vaslui, între satele Sărățeni, Bârlătești, Floreni, Murgeni și Lățești.

Unele fragmente din vechiul fond funciar al neamului Vitoltescu

Câteva dintre moșiile panului Vitolt și ale lui Ivașco Viltotescu, la mijlocul secolului al XV-lea: 24. Lujeni, pe Prut, între Șipiniți, Beregomet, Dubovți, Burdei și Staroselie, regiunea Cernăuți; **25. Timișești**, la gura Studinețului, ținutul Tutova, în zona satelor Hălărești și Iana, județul Vaslui; **26. Rădeni**, pe Tutova, ținutul Tutova, între satele Uricari, Tulești, Băbuța, Botoi, Popești și Voinești,

județul Vaslui; **27. Ruși**, pe Iezer, ținutul Tutova, între satele Gâlțești, Lunca, Gherghești, Crstești și Puiești, județul Vaslui; **28. Viltotești**, pe Elan (vezi nr. 3);

Câteva dintre moșiile fraților Ionașcu și Iurașcu Vitolt-Mărățanu, la începutul secolului al XVII-lea: 29. Blăneștii, pe Bârlad, ținutul Tecuci, probabil lângă Bucșești și Liști, județul Galați; **30. Poienile Sasului**, pe Siret, ținutul Tecuci, în zona satului Biliiești, județul Vrancea; **31. Șendrești**, pe Putna, ținutul Putna, lângă Țifești, Obârșești, Holărești, acum județul Vrancea; **32. Țigănești**, pe Putna, ținutul Putna, probabil în apropierea Șendreștilor, județul Vrancea; **33. Boroșești**, pe Bârlad, ținutul Tecuci, lângă Spineștii și Țigăneștii de pe Bârlad, mai suis de orașul Tecuci, acum județul Galați; **34. Sinzinești**, pe Tutova, ținutul Tutova, ne localizat cu precizie, actualmente pe teritoriul județului Vaslui; **35. Obârșia Berheciului**, ținutul Tecuci, acum Obârșia, între satele Băimac, Izvorul Berheciului, Bălaia, Mărăști, Glodișoarele și Tisa-Silvestri, județul Bacău; **36. Gligorești**, pe Putna, lângă Șendrești și Țigănești, acum județul Vrancea.

Anexă

Documentele doveditoare a nobleței neamului basarabean Tutovanu

Nr. 1. 1560 (7068), martie 18. *Alexandru vodă Lăpușneanul întărește lui Vitolt fost mare comis mai multe cumpărături: un loc de pustie la Gura Salciei, la Două Troene; a cincea parte din Buhușeni; două vie la Băsești; și un țigan.*

Suret de pi suretul din ispisocu vechiu pe sârbie de la Alexandru v(oe)v(o)d scris însăș de Gavriil Grigorovci din let 7068 marti 18 tălmăcit di clucer(ul) Pavăl Debri ot Mitropoliei fiindu atunce polc(o)v(nic).

Înștiințare facem prin această carte (a) noastră tuturor cui vor căuta asupra ei, sau vor auzi cetindusă cui să va căde a ști, precum au venit la noi înainte noastră și înaintea boierilor noștri, slugile noastre Picioran și fratile său Părțăilă, feciorii Danciului, și de a lor bună voe de nime săliți nici asupriți sau vândut a lor dreaptă ocină, din moșia din ispisocu di danie ce lau avut tatăl lor Danciul de la fratele domniei mele de la tănărul Ștefan v(oe)v(o)d, un loc din pustiiu Gura Sălcii pe Două Troeni ca săși așază sat, acel loc lau vândut slugii noastre lui Vitoltu biv com(i)s drept una sută și șasă zăci zloți tătărăști, și sculândusă sluga noastră Vitoltu biv com(i)s au plătit toți deplin lui Picioran și frățânesău lui Părțăilă feciorilor Danciului. După aceia (tij au) venit înainte noastră și înainte boierilor noștri a Moldovii sluga noastră <Popușă> feciorul lui Petrilă, și de a lui bună voe de nime silit nici asuprit sau <vândut> dreaptă ocina lui și moșie din ispisocu de cumpăratură ce lau avut ei de la (Petre) v(oe)v(o)d a cincea parte din sat din Buhășani în țăn(u)t(ul) Chigheciului la Maluri, aceia o au <vândut> iarăș slugii noastre lui Vitoltu biv com(i)s drept șasă zăci zloți tătărăști. Dup (aceia) tij au venit înainte noastră și înainte boierilor noștri a Moldovei, Dragoman din Băsăști și de buna

voe lui de nime silit nici asuprit, şau vândut o vie şi o a patra parte din Băsăşti iarăş slugii nostre lui Vitolt biv com(i)s drept noă zăci şi şăpti zloţi tătărăşti, care această vie şau fostu făcută sângur Dragoman cu mănile sale, cum şi altă vie de lângă cealaltă vie ce şau cumpărato de la Petre drept noă zăci zloţi tătărăşti, cum şi un drept rob al său țăgan anumi Ghimon <Ghiulin – în altă copie a suretului – *n.n.*> ce şi lau cumpărat de la Iurie spăt(a)ru drept opt zăci şi trei zloţi tătărăşti.

Sculânduşă dar sluga noastră Vitoltu biv com(i)s <....>te au plătit toţi deplin acei de mai sus arătaţi bani patru sute şi noăzăci zloţi tătărăşti în mănile mai sus numiţilor.

Deci văzându şi noi această de bună voe lor tocmală şi plată deplină, noi încă aşjdere şi de la noi am dat şi am întărit aceste de mai sus numite, loc di pus-tiui Gura Sălci la Doă Troeni, şi ace a cince parte din sat din Buhăşăni în țăn(u)-t(ul) Chigheciului la Maluri şi acele doă vii şi acel rob țigan /lipsă/ multă mai sus numitei slugii noastre /şi iarăşi lipsă multă/ de la noi uric cu tot venitul şi fiilor lui /lipsă/ şi la tot neamul lui ce i să va alegi mai de aproape, nestrămutat nici odă-năoară în veci. Iar hotarul acestor mai sus numitelor /lipsă/ a cinici parte din sat Buhăşăni cei în țăn(u)t(ul) Chigheciului la Maluri şi acelor doă vii şi mai susnumitul sat anumi Băsăştii /lipsă/ şi spre aceasta este credința a însuşi domniei mele mai sus numit Alexandru v(oe)v(o)d şi credința preiubiţilor fii a domniei mele Ionaşcă şi Bogdan şi Pătru, şi credința a tuturor boerilor noştri a Moldovei mari şi mici, şi spre mai mare tărie şi întăritura tuturor acestor de mai sus scrisă, am poroncit credincios boerului nostru Movilă log(o)f(ă)t să scrie şi cătră adevărata carte noastră această pecete noastră să lege.

Di pe sârbie pi limba moldovenească am talmăcit la anul 1804 mai 27, polc(o)v(nic) Pavăl Debrot Mitrcopolie).

La mine sau încredințat fiind asămine (Feodor Baloş vel vornic) 1818 mart 30.

Departamentul pricinelor străine

Suretul acesta sau cercetat în departament şi este cu adevărată iscălitura D-sale Theodor Balş vel vor(ni)c. Drept aceia sau încredințat cu iscăliturile noastre şi pecete Departamentului. În Eşi 1818 apr(ilie) 1. <Iordache Beldiman spătar, a doua semnătură – indescifrabilă> /L.Ş./

Sursa: *Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 2, dosar 449, filele 33, 33 verso. Copie moldovenească. Documentul este rupt în mai multe locuri. Locurile lipsă, fixate prin paranteze triunghiulare, le-am restabilit după o copie, moldo-rusă, din 1853, a aceluiaşi document (vezi filele 35, 35 verso, 36, 36 verso).*

Ediții: L. T. Boga, *Documente Basarabene*, vol. X, Chişinău, 1929, nr. 1, p. 1-2. O altă traducere a acestei cărţi domneşti, realizată din 5 ianuarie 1785 de Pavel logofătul, este publicată în: *Documenta Romania Historica*, A, Moldova, vol. VI (1546-1570), întocmit de Ioan Caproşu, Bucureşti, 2008, nr. 258, p. 461-463.

Nr. 2. 1744 (7252), februarie 28. *Ioan vodă Mavrocordat poruncește ispravnicului ținutului Fălciu să cerceteze în teritoriu litigiul avut de Sămilaș Hurduc setrarul, fiul medelnicerului Ioan Veltot, și alții ai lui, cu Ioan Țarul și alții, pentru dreptul de stăpânire asupra a mai multor moșii.*

Copie.

Noi Ioan Niculai voivod Bojii milosti gospodari Zemli Moldavscoi.

Scriem domnia me la boerii noștri ispravnic(i) ținutul Fălciului și la Ilii Costachi biv vel armaș și Negre Apostol biv vel căpitan, vă facemștire că aice la domniia me au dat jalobă credincioasă sluga domniei meli Sămilaș Hurducu șăt-rari fiul medelniceriului Ioniță Veltot, și Andrei feciorul lui Ioan Calul, și Apostul, și alți fraț(i) și răzăș(i) ai lor, pi Ioan Țarul și pi Apostol Croitori, și pi Gregori Bedros, și pi Cruceanu, pentru moșiile Veltoteștii, a patra parti den Băsăști, Harbujăi, și Busteștii pi Ilan, Veltotii den Gura Săcii, și Veltotii den Gura Țăgancii cu balta Veverița, a cence parte den Buhușăni, Zlătarii în Gura Dimitrii, Livrințai în Gura Sămilii, cu vad de moară în Bărlad, Bălăneștii pi Bujor, și un loc di pustii Gura Sălcii pi Doă Troeni, pentru cari moșii au arătat ei și ispisoc și întăritură și miluiri străbunului lor comisu Veltotu, di la domnii Alexandru voivod, și Ștefan Tomșa voivod den anul 7068 mart 18 și 7072 iuli 2, precum asămine și carti di la domniia sa iubit fratrii nostru Theodor voivod, carii (au poruncit) la Gheorghii ci au fost căpitan mari di Codru și la dums. căpitanul Negre ca să giudici și să li hotărăscă pricinili, și întâmplândușă atonce di sau schimbat și domniia, n-au apucat a giudica și acum di iznoavă jăluind ei la domniia me iată vă scriim dum(nea)-vostri, să căutaț să chemaț pi toț frață cu toati scrisorili lor să staț să li luaț sama foarti cu amăruntu și cu bună dreptate pi scrisori și pi mărturii a oameni bătrăni, și precum veț afla și sa căde mai cu dreptate să giudecaț și să li hotărâț toată pricinili, și moșiili încă să li hotărâț după cum sa căde cu dreptate, i să li stâlpiț cu petri însămni, și pentru niști zapisă ce jăluiră că să află, unul la dum-lui Neculai Jora stolnic, și altul la Bedros și la Zbănțoi și la Talpiș, încă săi chemaț fraț, și să li scoatiț toati, și să giudicaț cu toții cum a fi mai cu dreptul și cum veț giudica și hotără să daț și mărturii ca să să dei și de la noi întăritură.

U Es, 7252 fevr(uarie) 28.

Locul peceții.

Vel logofăt.

Sursa: *Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 2, dosar 449, fi-lele 45, 45 verso. Copie moldo-rusă, făcută și confirmată la 29 mai 1853 în Judecătoria teritorială Cahul. O altă copie în limba rusă vezi la f. 5, 5v, 6, 6v.*

Nr. 3. 1762 (7270), mai 3. *Grigore vodă Calimachi poruncește ispravnicului ținutului Fălciu să cerceteze în teritoriu litigiul avut de Constantin Tutovanu, fiul setrarului Sămilaș Veltotescu, cu Toader Cârjă și alții, pentru dreptul de stăpânire asupra moșiilor Veltotii.*

Copie.

Noi Grigori Ioan v(oie)v(o)d Boj(ii) miloste gospodari Zemli Moldavscoi.

Credincioș boerii domnii meli dum(isale) Andrunachi Donici biv vel ban ispravnicu di țănutul Fălciuiului, și Vasăli Strătilă biv vel căpitan, sănătați, vă facim știri că aice la Divan înainte veliților boeri au avut giudicată, Toader Cărjă, Vasăli Ciocărlan, Ioan Țariu și Apostol Croitoriu; cu Constantin Tutovanu, fiul șătrariului Sămilaș Veltotescu, și Ioniță Ciolpan și alți fraț ai lor, toț răzăș de moșia Veltotești, a patra parte din Băsăști, Harbujăi, Busteștii, Veltoțai din Gura Săcii și Veltoțai din Gura Țăgancii, Buhușanii, Zlătarii, Livrințai, Bălăneștii, și Gura Sălci, arătând acest Toader Cărjă cu ai săi pre jaloba ce au dat căatăt cu spița făcută di nemu curgători de la comisul Veltotul, să cunosc obejduiț, pentru că bătrănu Mihale di pi cari ei trag o a triia parti de toate pominiti moșii, fiind însămnat, nu sau lămurit și nemurili lor, cari de cini să tragi, căt și cu despărțare făcută bătrănului Bălan, de moșia lor Veltoțai den Gura Săcii, și Veltoțai den Gura Țăgancii, în parte di sus luândusă pământul cel mai folosători, și că pi Constantin Tutovanul nul cunosc di adevărat împărțășitori la acești moșii, pentru că atât el, precum și tatăl său ci sau numit Hurducu, nu au fost la acești locuri trăitori; la cari Constantin Tutovanu cu ai săi au răspuns, că pentru că în spiți nu sau sris cu lămuriri pogorătorii din bătrănu Mihale, acesta au urmat, că în vreme facerii spiții nu au vinit față nici el Toader Cărjă, nici alți den neamul lor, după chemare ci leu făcut rânduți ai boeri, și pentru aceia au rămas săș lămurescă sânguri întri dănșii părțali ci trag di pi acel bătrănu cum vor ști; al doile că di sau despărțat în parte di sus bătrănu Bălan cu baștina cuvinită șătrariului Sămilaș den bătrănu Petre, acesta sau urmat cu dreptati pentru că din vechimi sau și stăpănit la locul acesta de cătră nemurili Sali precum și Cărjăștii den vechimi au stăpănit și stăpănescuîn parte di gios, undi iș au așăzat și sat, și de la despărțare făcută di rânduiț fiind îndestulă vremi trecută, ei nici o nimulțămiri păra acum nu au arătat; și și al triile, că măcar diși el Tutovanu, tatăl său Sămilaș, nu au fost trăitori la acești locuri, ci tatăl său la satul Hurducii di pi cari sau numit Hurducu, iar el Constantin o parti di vremi sau aflat trăind în țănutul Tutovii, di pi cari să numești Tutovanu, însă dreptul său di moșiili săpăniti totdeauna șau tras pentru cari celi mai di aproape nemuri a tătnisău și a sali niciodată nau pricinuit căt di puțan, ba încă și supt carti di blăstăm, atât tatăl său șătrariul Sămilaș căt și bunul său medelniceriu Ioniți i străbunii Strătulat și cluceriul Vasăli, să mărturisăsc di drept ai săi strămoș pogorători den bătrănu Petre fiul hatmanului Alexandru și acesta a comisului Veltotul, înfătoșând spre dovadă spița de la 7255 avg(u)st 15 alcătuită după carti di blăstăm di bătrăni baștinaș în arătati moșii, și adeverită de rânduții boeri Ilii Costachi armaș și Negre Apostol căpitan; precum asămine și hotarnică den 29 iuli let 7257 încungiurătoari moșiilor Veltoțai den Gura Săcii și Veltoțai den Gura Țăgancii sănt amăndouă alătore, den cari o a triia parti bătrănu Bălan și baștina cuvinită șătrariului Sămilaș, adică giământati den doî părț ci și acele sănt den a triia parti a bătrănului Petre; sau diosăbit di cătră rânduiț în parte di sus despre moșia Coteștii, însămnândusă lățame aceștii părț în trii măsuru, și anumi den tron hărtop ci esti supt delul Mohorăților mai gios di un izvor, undi au pus petră hotar păn den sus di o movilă ca 150 stănjăni undi iarăș au pus petră hotar, și au

făcut groapă lângă drum 1550 stănjăni. Al doile pren mijlocu de la petra ci au pus puțan mai gios di movila Spărcociului păn într-o movilă mari 1200 stănjăni. Și al triile, despri Prut de la petra pusă puțan mai gios di Răpa Zmăului, păr în Gura Văei Țăgancii 1203 stănjăni. Deci cercetândușă în Divan acesti dovez, sau cunoscut di buni și niprihăniți, iar zăsurili de gură a lui Toader Cărjă cu ai săi vederati bărfeli, la cari nici lor nu leu mai rămas cuvânt di răspuns; di cât întrouniri cu Tutovanu și ceialanț, pren jaloba ci den nou au dat au făcut rugăminti a să poronci dum-lor voastri di a cerceta și a hotără pricinili pentru celelalti moșii; pentru cari iarăș domniia me scriim dum-voastri să căutaț să chemaț pi toț frață cu toati srisorili lor, să staț să li luaț sama foarti cu amăruntul și cu bună dreptati, și pi mărturii a oamini bătrâni, și precum veț afla și sa căde, să giudecaț și să li hotărăț pricinili rămasă ni isprăviti di rânduți mai den nainti, și moșiili încă să li hotărăț stălpinduli cu petri în sămni, și cum veț giudica șiț hotărășă daț și mărturii, că să să dei și de la noi întăritură. U Es, 7270 mai 3.

(locul pecețai) procital vel logofăt.

Sursa: *Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 2, dosar 449, filele 47, 47 verso, 48. Copie moldo-rusă, făcută și confirmată la 29 mai 1853 în Judecătoria teritorială Cahul. Altă copie în limba rusă la vezi la filele 7, 7 verso, 8, 8 verso.*

Nr. 4. 1800, martie 18. *Constantin vodă Ipsilanti poruncește ispravnicului tinutului Fălciu să nu permită diacului Ioan Cărjă să împresoare moșia Veltoți a postelnicului Simion Tutovanu, fiul lui Constantin Tutovanu.*

Copie.

Noi Costantin Alexandru Ipsilant voivodu cu mila lui Dumezău domn Țărâi Moldavii.

Credincios boeriul domnii meli dum-lui Iordachi Catargiu biv vel comis, ispravnic di țanutul Fălciu sănătati, aice la Divan au avut giudicată Sămion Tutovanu post(elnic) cu Ioan generili lui Moisăi Hurduc pentru moșia Veltoțai den acel țanut, arătând Tutovanu pren jaloba ci au dat că întri alti părț di moșii ci cliromisăști di pi tatăl său Costantin fiul șatrariului Sămilaș Veltotescu Hurduc, ari și moșia Veltoțai la Gura Țăgancii stălpită cu petri hotară di către cealalant pământ răzășesc, însă el aflândușă rânduit cu domnești slujbi la țanuturili di sus unde să află și cu lăcuința într-o mari dipărtari, au lăsat numita moșii pi o vreme spre a o căuta și a să folosă nemurili sali Hurducești. Dentre cari înștiințândușă că moșul său Moisăi Hurduc ar fi vândut ace moșii diiacului Ioan Cărjă, ci ari parti în cealalant pământ răzășesc, după jaloba ci au dat domnului Alexandru Ioan Calimah voevod, pren domnescă den 5 iuni anu 1798 sau sorocit atât pi Cărjă, cât și pi Moisăi Hurduc, ca la 26 oct(om)vr(ie) același an să să arăti la Divan, însă numitul Cărjă pren scrisoari den 12 iuli înștiințază că lui nui trebui giudicată ci cu frățască învoialăsă să pui la cali pentru cumpăraturili ci ar fi făcut el de la unii den răzăș; și pentru aceia nu au urmat a vini la sorocul ci li sau însămnat; Acum înfătoșândușă în Divan numitul Ioan den partea socrului său Hurduc au răspuns că socrul său nu au vândut această moșii diiacului Cărjă, decât numai vorbă

cu dănsul au avut, pentru baștina sa den bătrănu Petre, și că cu toți că puțini bani la nevoia ci au avut au luat, însă zapis nau dat, dar socrul său sar cunoaști în dreptati a o și vindi, pentru că Costantin tatăl Tutovanului ar fi obejduit nemurili sali vânzând Bălăneștii dum-sali vornicului Beldiman; la cari post(elnicul) Tutovanu au răspuns, că măcar diși di cătră părintili său sau vândut Bălăneștii dum-sali vornicului Beldiman, însă acesta au fost cu unire nemurilor Sali, precum sau și împărtășit cu banii luaț toț diopotrivă, dar pentru că pământul acesta să cuvini numai lui însuși, fără a ave nemurili Sali cât di puțână împărtășire, au înfășoșat întâi copii di pi spița den let 7255 avg(u)st 15 adeverită de fostul ispravnic de Fălci Iordachi Milicescu agă, den cari să vedi că șătrariul Sămilaș au avut întru însoțiri pi Vasălca fiica lui Apostol Bălănesc, și di pi aceiaș jăluitoriul tragi giuământati den bătrănu Bălan; al doile, mărturii hotarnică den let 7257 iuli 29 cu cari sau despărțat de trupurili moșiilor Veltoții den Gura Săcii și Veltoții den Gura Țăgancii bătrănu Bălan întreg și o giuământati din a doa parti di pi bătrănu Ioniț med(elni)cer cari au tras o a triia parti di pi bătrănu Petre, baștina cuvinită șătrariului Sămilaș; și al triile, zapis din let 1784 iuni 4 cu cari Ioan Hurducu dă nepotului său Sămion drept 125 lei în vecinica stăpăniri a lui și a cleronomilor săi, giuământati din bătrănu Bălan ci au cumpărat el Hurducu de la Toader Bălănescul den moșiia Veltoțai la Gura Țăgancii cu balta Veverițai și alti bălț arătând că giuământate din bătrănu Bălan esti a nepotului său Sămion di pi tatăl i bunul său, și că frațai lui să nu aibă nici un amestecu la bătrănu Bălan, ci săș tragă dreptul ci li să va cuvini den bătrănu lor; cari zapis sau văzut adeverit și di îndestui marturi; Deci văzândusă la post(elnicul) Sămion Tutovanu îndestuli dovez den cari sau cunoscut că Moisăi Hurducu cu celelanti nemuri, nu au nici o dreptati nu numai di a vindi pământul acesta despărțat cu hotarnica den let 7257, dar nici măcar al stăpăni; la cari nici lui Ioan zăt Moisăi Hurducu nu iau mai rămas cuvânt di împrotivire, cerând numai îndestulari pentru bălăneștii vânduț vornicului Beldiman di cătră tatăl jăluitoriului, cari și aceasta nu i sau ținut în samă; pentru cari iarăș domniia me scriem dum-tali, ca să nu îngăduiț pi diiacl Ioan Cărjă a să amestica întru cât di puțan la moșiia Veltoțai den Gura Țăgancii, dicăt ci va fi având cu Moisăi Hurducu săș cauti cu dănsul, nu mai puțan și celelanti nemuri ci vor ave asupra Tutovanului iș vor căuta dreptate pren giudecată.

U Es, 1800 mart 18.

Sursa: *Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 2, dosar 449, filele 50, 50 verso, 51. Copie moldo-rusă, făcută și confirmată la 29 mai 1853 în Judecătoria teritorială Cahul. Altă copie în limba rusă la vezi la filele 9, 9 verso, 10, 10 verso.*

Nr. 5. 1842, 24 august – 2 septembrie. *Copiii lui Simion Tutovanu împart între ei moșia părintească Veltoți, ținutul Cahul.*

Копия.

1842 года августа 24 дня. Город Кагул.

Мы ниже подписавшиеся наследники недвижимого имения вотчины Велтоц состоящего в Бессарабской области в Кагульском уезде и граничащего с вотчинами Тартаулом и Цыганкой молдавского бояра Епуряна от Севера, Каждомгалиею и Баймаклиею молдавского князя Гики от Востока, Чеболакчиею и Готештами помещика Казимира к Югу, от Запада же граничит рекою Прутом, каковая вотчина Велтоц.

Каковая вотчина Велтоц досталось нам по наследству от отца нашего помещика Семена Константинова сына Тутована уже умершего, с доброго согласия между собою заключили сию сделку на нижеследующими условиях.

1-е) Из нас подписавшихся титулярная советница Елисавета Драгиничева урожденная Тутованова получа от старшего брата губернского секретаря Егора Тутована по мировой сделке заключенной 2 апреля 1840 года и засвидетельствованной в Яско-Сорокский Окружной Суд под № 42, в вечное и потомственное владение принадлежащую ему Егору из вотчины Велтоцы четвертую часть и желая чтобы такового не только я одна Елисавета воспользовалась но и младшая сестра титулярная советница Мария Прутянова урожденная Тутованова и брат мой коллежский секретарь Димитрий Тутован и потому сказанная вотчина при таковой уступке мне братом Егором своей части и при настоящем не принуждении, а желании моем остаться на разделе между нами тремя, то с доброй всех нас воли и согласия мы разделили вотчину Велтоцы, заключающую в себе всей вообще земли примерно полагаем да 1500 или более десятин, на три равные части именно:

Титулярной советнице Прутяновой от конца к востоку отделена часть в поперек вотчины, а от того места которое будет означать часть сию разделяется по полам в длину к Пруту из них одна то есть вторая часть к Югу от селения Чеболакчи и Готешты принадлежит титулярной советнице Драгиничевой, а другая то есть третья часть к Северу от вотчин Тартаул и Цыганки принадлежит коллежскому секретарю Димитрию Тутовану;

2-е) Таковой раздел вотчины Велтоц как выше объяснено на три равные части имеет произвести уездный землемер;

3-е) На основании такового раздела нашего, мы сами наследники и все потомство должны владеть миролюбно без всяких каких либо претензий или исков противу сего раздела, а на случай бы из братьев один губернский секретарь Григорий Тутован вздумал вмешиваться к сему имению хотя вовсе не имеет уже на оное никакого права, а другой брат Константин поступил в монахи захотел требовать какой либо с этого имения части также ему не следует потому, что он в Молдавии владеет особыми частями тогда еще из нас Елисавета Драгиничева и Димитрий Тутован исключая старшей сестры Марии Прутяновой обязуются защищать права на сие владение не вводя ея Прутянову ни в каких издержек;

4-е) На выделенной части старшей сестры титулярной советнице Прутяновой как останутся угодья и все без изъятия из оной доходы принадлежат собственно ей без участия прочих разделяющихся, что же касается частей младшей сестры титулярной советницы Драгиничевой и брата Дмитрия Тутована, то как при разделе таковых не может выйти по равной части, число жителей тут находящихся и неизвестно на чьей части остается корчма, то по сему Драгиничева и Туован равно их наследники должны делиться доходами

с корчмы поселянами и всею подлежащею с них повинностью по полам по прочим же за тем статьям доходы с частей одна к другой стороне не должны вмешиваться и;

5-е) В заключение сего нашего полюбовнаго раздела и условия мы уничтожая на пред сего составленные Акты зделки поданныя прошения судебным местам и по оным производящихся дела придаем вечному забвению составив сему разделу три Экземпляра на законной бумаге и по засвидетельствовании где и как следует на законном основании получить каждый из нас по одному экземпляру для законнаго владения нашего и наследников наших, каковое должно соблюстись со всех сторон свято и ненарушимо, что и утверждаем нашими подписами. Помещица титулярная советница Мария и Елисавета урожденны Туован, а по мужьям Прутянова и Драгиничева, а за неграмотных по их желанию подписали мы мужа за Марию титулярный советник Василий Григорьев сын Прутян, а за Елисавету титулярный советник Григорий Драгинич, помещик коллежский секретарь Дмитрий Семенович сын Туовану.

Что сей раздельный акт между родными сестрами и братом как то: титулярными советницами Марьею Прутяновой и Елисаветою Драгиничевой, урожденными Туованными и коллежским секретарем Дмитрием Туованом, состоялся и подписан последним собственноручно, а за первых двух по неумению ими грамоте и по их прозьбе приложили за них руки, мужа их, титулярные советники Василий Прутян и Григорий Драгинич, в том Кагуьский Уездный Суд, по записке сей зделки в Актовую онаго книгу, и по взыскании подлежащих в таксационный сбор на содержания уездных судов 80 к. серебром денег, подписом и приложением казенной печати свидетельствует. Сентября 2 дня 1842 года.

Номер под которым записан сей акт есть 24. Подлинное подписали: Судья Топузанов, заседатель Ржепишевский, заседатель от дворянства Грекулов, секретарь Зубчевский. .М.П.

Sursa: Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 2, dosar 449, fi-lele 11, 11 verso, 12, 12 verso. Copie, confirmată la 28 ianuarie 1854 de ADDB.

№ 6. 1845, noiembrie 28. *Atestatul de serviciu al lui collejschi secretari Dimitrie Simionovici Tutovan.*

По указу Его Императорского Величества из Бессарабской Областной Межевой Конторы, служащему в оной коллежскому секретарю Димитрию Семенову сыну Тутовану.

Аттестат.

В том, что как из формулярного о службе его списка при делах сей Конторы имеющегося видно что от роду имеет 39 лет, вероисповедания православнаго, происходит из молдавских бояр, родовое имение имеет Кагульского уезда в вотчине Велтоцы неотделенное с братьями, и по жене Сорокского уезда в вотчине Мерешевке тоже неотделенное с братьями, первоначально в службу вступил в число канцелярских служителей Ясского исправничества (что ныне Земский Суд) 1818 генваря 5-го дня; награжден губернским регистратором 1821 мая 1-го; от тоь по болезни уволен 1822 августа 5-го; поступил в Хотинский цинутный (что ныне Уездный Суд) того августа 19; от онаго Суда по прошению уволен 1823 сентября 10-го; поступил в Ясский цинутный (что ныне Яско-Сорокский окружный Суд) регистратором того октября 2-го; в коем утверждён столоначальником 1824 марта 11-го; произведен в коллежские регистраторы того декабря 31; по прошению уволен 1827 декабря 24; награжден губернским секретарем того декабря 31; поступил в сию Контору 1828 марта 1; от сей командирован письмоводителем Ясской Уездной Межевой Коммисии 1829 февраля 21; награжден чином коллежскаго секретаря 1831 декабря 31; по прошению уволен 1833 марта 25; затем вновь поступил в число канцелярских чиновников сей Конторы 1838 декабря 17; а от сей Конторы командирован письмоводителем в Яскую Межевую Коммисию 1839 марта 15; за тем предложением Бессарабскаго Областнаго Правления от 23 июля 1841 № 29281 от дел сей Конторы вновь уволен, а по непредставлении гербовой бумаги Аттестат сей тогда не получил; в походах, штрафах, и под судом небыл, к продолжении статской службы аттестовался способным к повышению чина достойным; в отпусках находился; женат на дочери помещика и дворянина Григория Даскало Варваре, имеет сыновей Дионисия 11-ть, Ивана 9 и Евгения 6 лет находятся при нем, православнаго исповедания; Во все время служения его ничего такого не учинил чтобы могло препятствовать получить знак отличия безпорочной службы, в засвидетельствовании чего за представлением ныне гербовой бумаги дан ему г(осподину) Тутовану сей Аттестат из выше упомянутой Конторы за надлежащим подписом и с приложением печати в областном городе Кишиневе. Ноября 28 дня 1845 года. Член Дониц, секретарь титулярный советник Кирьяк и протоколист губернский секретарь Гурский (М.П).

Sursa: Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 2, dosar 449, filele 13, 13 verso. Copie confirmată de Judecătoria teritorială Cahul la 15 octombrie 1855 și de ADDB la 28 ianuarie 1854.

Nr. 7. 1853, noiembrie 29. *Cererea lui Dimitrie Simionovici Tutovan adresată Adunării Deputaților Dvorenimii Basarabiei, cu rugămintea de a fi înscris, împreună cu familia sa, în mediul nobilimii basarabene.*

Всепресветлейший, Державнейший Великий Государь Император Николай Павлович, Самодержец Всероссийский, Государь Всемиловивейший!

Просит коллежский секретарь Димитрий Семенов Тутован о ниже следующем

1-е

Родоначальники фамилии моей от которой происходит род мой, были молдавскими боярами и именно: комис Велтота, гатман Александр, Петр, ключер Василий, Стратулат, меделничер Ионица Велтот, шатарь Симилаш Гурдук названный этою фамилиею по жительству его в селения Гурдучи и Константин Тутован прозванный сею фамилиею тоже по жительству его в уезде Тутове, каковую фамилиею на концеименовался отец мой постельник Симеону А от него перешла ко мне.

2-е

Изложенное мною происхождение мое от помянутых родов, даем мне, жене моей и детям нашим, право на потомственное дворянство, и потму я поднося на это происхождении документы, как то: 1-й) Копию с грамоты молдавскаго господаря Александра воеводы от 18 марта 7068 года; 2-й) В копии грамоту молдавскаго господаря Иоанна Николаевича воеводы от 28 февраля 7252 года; 3-й) В копии грамоту молдавскаго господаря Григория Иоанновича воеводы от 3-го мая 7270 года; 4-й) В копии грамоту молдавскаго же господаря Константина Александровича Ипсиланти от 18 марта 1800 года; 5-й) Подлинный раздельный акт учиненный 29 августа 1842 года мною и сестрами моими о разделе между нами наследственнаго недвижимаго имения; 6-й) В копии аттестат о службе моей выданный мне из Бессарабской Областной Межевой Конторы 28 ноября 1845 года; 7-й) два подлинныя метрические свидетельства Кишиневской Духовной Консистории от 29 апреля 1844 года, за № 1872 и 1874 о законном происхождении от меня сыновей Дионисия и Евгения; 8-й) Подлинное свидетельство бессарабских дворян данное 20 октября 1853 года. Присовокупляю что из числа подносимых мною документов три грамоты от 28 февраля 7252, 3-го мая 7270 и от 18 марта 1800 годов, а также аттестат о службе моей, представляются мною в засвидетельствованных копиях единственно потому что подлинники их нечаянно 25 октября текущаго 1853 года утеряны мною здесь в г(ороде) Кишиневе во время бытности моей в лавках, в доказательство чего также подношу выпись от 26 октября за № 31466 выданную мне из Кишиневской Градской Полиции о учиненном ею об этой потери опубликовании по городу, в следствие поданнаго ей мною объявления. А потому осмеливаюсь всеподаннейше просить

Прошение

Дабы повелено было приняв в уважение нечаянный случай потери четырехподлинных документов и рассмотрев копии во вместе с другими документами учинить по ним постановление о причислении меня с женою Варварою и сыновьями Дионисием и Евгением к бессарабскому потомственному дворянству по Кагульскому уезду где я владею в малом количестве недвижимым имением и о представлении дела с документами в Департамент Герольдии Правительствующаго Сената для утверждения меня с семейством в дворянском достоинстве, а с постановление имеющего быть по этому предмету, выдать мне копию. А также копии с метрик о рождении сыновей моих и с выписи выданной мне их Кишиневской Градской Полиции. Ноября 29 дня 1853 года. К подаче надлежит в Бессарабское Дворянское Депутатское Собрание.

Руку приложил и оное сочинил и переписывал сам проситель коллежский секретарь Димитрий Семенов сын Тутован.

Жительство имею Кагульского уезда селения Ветольц.

Sursa: *Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 2, dosar 449, filele 1, 1 verso, 2. Original.*

Documentele moșiei Viltotți, ținutul Ismail / Cahul

Nr. 8. *Dovezile documentare referitoare la moșia Vitotți, prezentate Judecătoriei ținutului Ismail de către porucicul Alexandru Tutovanu, în anul 1825.*

A

1-i.

Facim înștiri cu această adivărată scrisoarea a noastră acestor copii doi, anume Sămioan și Lupul; că rămăindu copii mici săraci di tată și de mamă, și pi mâni streini, am făcut această adivărată scrisoare a noastră că di vor trăi copiei să nu rămăe înstreinaț din moșăile strămoșăști, și părințăști. Pi tatăl său lau chemat Costandin, feciorul lui Sămilachi Veltotescu, strănepot comisului Petrulă Vel-totu ficiorul log(o)f(ă)tului Iorian; și tatăl său cât au fost holteiu au fost la v(el) v(ornicul) Ioan Bogdan, ficiorul jăgniceriului Ghiorghii Bogdan, pe Tutovan, iar dacă sau căsătorit au vinit aicea la satul Grumăzoe, țăn(u)t(ul) Fălciului, având parte di moșăe baștină cum și cumărătură în Grumăzoe, și în Plopeni și în Furnișăni, _____ Sămilachi Veltotescu, Ilinca fata lui Ioniță Hurdud, fi-ciorul lui Ionaș, cu di Plopini diosăbit mai au moșăe, i țăgani, (di) pi Eleană, di pi mai-ca comisului, Mariia, fata log(o)f(ă)tului Nooru, cari moșăi i țăgani are și iazu în Ialan, cari iaz să numești și atât iazul log(o)f(ă)tului Nooru, iar di pi strămoșul său, comisul Petrul Veltot, ficiorul log(o)f(ă)tului Iurie, au moșăe Vitotțăe di pisti Prut, la Gura Țăgăncei, între Gotești, ținutul Gricenilor, și la Gura Sălcei, pi amăn-doă troenili, și la Codrul Tigheciului Buhușăanii, și la Gura Sămilii Live-rințai, pi Bărlad, ținutul Tutovii, și Vito(l)tești de lângă Băsăști, ținutul Fălceiului, și Vitol-țai di pi Elan, tij din țănutul Fălciului, și poate vor fi mai având di pi

aceste neamuri, _____ i atăta am arătat și uricile de la comisul Pet-rul Veltot sânt la Ioniță Ciolpan, având și el parti di pi moșia di pi bunisa din co-misul Petrul Veltot, iar di pi mama copiilor, Ileana, fata lui Grigoraș Burlan, au moșăe în Jurcani pi Elan, ținutul Fălceiului, și în Brăiețane, tij ținutul Fălceiului, și la ținutul Tutovei cu Negruțu și pi Berhecelo, țin(u)t(ul) Tigheciului la Oncești, cu Abăzăștii, și poate vor mai ave și alti părți di pe aceste neamuri, care di vor trăe co-pii îș(i) vor căuta neamurili și părțile di moșăe, noi atăta am știut i atăta am arătat.

Eu, Lupul Temerician, căpitan di mazăli ot Grumăzoe, și am și parti di moșăe în Grumăzoe; Ioniță Temiian, mază ot tam; Apostol Pinișoru, mazălu ot Țăleni; Iordachi Bărdas, mază ot Bălănește, Drunca, din comisău Veltot, Ioniță Ciolpan, și scri-sorili di la comisul Veltot sânt la mini urici pi sârbie; și eu, căpitan Lupu Teme(r)-canu am scris, și scri-sorili din partea Hurduceștilor sânt la let 7221 octovri 10 zili. Eu, preot Ilii ot Plutunești, fiind chemat la acesta blaghemment, pominiți să trăiască copii să ajungă urma strămoșilor; și eu, preotul Tănasă; mam întâmplat ot Gușițai; și eu, preotul Necolai Cantea, am fost față să trăiască copii.

B

2.

Noi Duca voievod Bojăiu milostvr gospod(ari) Zemli Moldavschiei.

Scriem domniia me la boeriul nostru, la Ghiorghii Bogdan vel jăcniceriu, sănătate.

Cătră aceasta facim știre dumisali, că sau părăt de fați înaintea domnii meli preotul Cambir din Bătinești cu Milinca __ Cocolean, și cu Ciocărlan din Hiltotești, și cu David Cărjău din ___ia și cu alți frați ai lor și răzăși, pentru niști moșăi, zăcând preotul Cambir că ari trei săliști di sati cumpărătură, anumi: săliștili Hiltotăi de la Prut, și Hiltotăi di pi Ilean, și Hiltotăi di supt păduri de lângă Băsăști, și au arătatsi uric pre aceli trei săliști di sati. Iar Mălanca și cu toți frații ei și cu răzășai au dat samă că sânt /L I P S Ă/ numai ne tămplăndusă deresăli carii ci or hi având, dinpreună să hie, și preotul Cambir cu ali sali urici, și să strângi și oamini bătrâni care vor știe de rândul acelor moșii, și să li cauți deresăli și uricile, carii ci or hi având, și precum or hi /L I P S Ă/ din precum vei afla __, cu adivărat dreptate fără de fățarie la mâna căroră să va vine, și să li să dai zi să vii ei de fați toț(i) depreună, să avem știre. Acesta scriiam.

U Ias, let 7188 maiu 14 zili. (L.P.).

Posleduindusă copiia aceasta cu ce adivărată carte și fiind întocmai sau încredințat și de cătri mini. 1803 maiu 2 zili.

Costandin Balș, vel log(o)f(ă)t.

Pe căt sau putut cunoaști posleduindusă esti întocmai.

Ghiorghii Dimitriu, 1803 apr(lie) 29 zile.

V

3.

Noi Ioan Necolai voievod Boj(ii) milostiv gospod(ari) Zemli Moldavschiei.

Scriem domnia me la boerii noștri, ispravnic ținutul Fălciului, și la Ilie Costachi, biv vel armaș, i Negri Apostol, biv vel căpitan, și facim știri că aicea la domnia me au dat jalobă Ioniță Strătulac și Andreiu, ficioru Ioan Calul, și Apostul, și Vasăli Ciocărlan, și Toadir Cărjă, și alți frați și răzăș(i) ai lor, pi Ion Țarul și pi Apostol Croitoriu, și pi Gligori Bedros, și pi Cruceanu, pentru niști moșăi de acolo, de la țin(u)t(ul) Fălciului, anumi Bălăneștii pi Ialan în Valea Bojorului, și a patra parti din Băsăști, și Vitolți di aicea Băsăști, și Vitolți di pi Elan, și Vitolți di pisti Prut dinspre Tegheci cu balta Veverijoai, și a cince parte di sat din Buhusăști, și la Salce și la Doă Troeni ci sănt pisti Prut. Pentru cari moșăi au arătat ei și cartea de la domnia sa, iubit fratri nostru Costandin vodă, screind la partea ci au fost căpitan mari la Codru, și la dumneta căpitani Negri, ca să giudecați și să li hotărăți pricinili. Și întâmplândusă atunci di sau schimbat căpitan Ghiorghii, și pi urmă sau (schimbat) și domnia, au apucat a giudeca. Și acum de iznoavă jăluind ei și la domnia me, iată că vă scriem dumiv(oastre) să căutați(i) să chemați(i) pe toți față, cu toate scrisorili lor, și pe Ioan Țar, și pi Băsăști, și pi toți(i), după cari de giudecata ci au avutu cu Țaru și la domnia sa Costandin vodă, cari scrii mai pre largu, să stați să li luați să li mai foarti cu amăruntul și cu bună dreptate, pi scrisoare și pi mărturiia a doi oameni bătrâni, și precum viți afla și sa căde pe a cui dreptati, să giudecați și să li hotărăți(i) toate pricinili; și moșăia încă să li hotărăți, după cum sa căde, cu dreptate și să li stâlpiți cu petre însămne. Și pentru niști zapisă ci zăsără că să află, unul la dumnealui Necolai Jora, stolnic, și ali luili să află la Bedros, și la Zbănțoai, și la Talpiș, încă să chemați față și să li scoți toate și să giudecați cu toți cum a fi mai drept, și cum viți(i) giudeca șă (f)ți hotără aceli moșăi, să dați mărturie însămne, ca să li să dei și de la noi întăritură.

U Ias, let 7252 fevr(uarie) 28 zile.

(L.P.) vel log(o)f(ă)tu.

G

4.

Asămini di pi țădula hotarnică cu arătarea di sămnili ferești pentru hotarali moșăi Vitolțai di pisti Prut din anu 7264 iuli 29 zili.

Stănjăni	În măsură pe trii locuri
1150	Fruntea locului di(n)spre răsărit, începândusă din partea din gios, din hotarul moșăi Goteștilor, dintrun izvor ci esti din sus di satul Ciobalacceia, întron hărtop supt dealul Mohorăților, păra din sus di o movilă, ca (o mie) o sută cinci zăci stănjăni, undi sau făcut groapă lângă drum.
1200	Sau aflat la mijloc(ul) locului, din movila Spărcociului, păra în Doă Movili, una mari și una mică.
1203	Sau aflat la capătul locului di(n)spre apus, pe Prut. Iarăș sau măsurat din hotar(ul) Goteștilor, din Răpa Zmăului în sus păra în gura văi Săci, ceii zăc acum Gura Țăgancei.
3553	Adică trii mii cinci suti cinci zăci și trei stănjăni, măsurat pi trii locuri, după sămnili ferești.

Întocmai și asămîne după ce(a) adivărată ci să află la mini, împreună și cu alte scrisori, pentru numita moșăi Vitolțai. Anul 1818 mart 18 zăli. Galații. Ioan Cărjă, biv vel sard(a)r.
--

Surit asămîne di pi mărturiia lui Ștefan Popăscu, vornic di poartă, cu cari înștiințază pi măriia sa vodă, din anul 7265 săpt(em)vri(e) 28 zili.

D

5.

Milostivi și luminati doamni, să fii măriia ta sănătos.

Fac știri mării tali, că vini Crucean Talpă și cu Ioan Dobri cu luminată cartea mării tali, întru cari îmi poroncești măriia ta ca să mergu la o moșăe a Tâlpeștilor și a Cărjăștilor, anumi Vitolțai, cari moșăe esti pisti Prut, la țanutul Fălciului, și iar la o moșăe, anume Coteștii, a dumisali vornicului Manolachi, cari esti pe din sus di Vitolți, și să iau sama să adiveresc pentru ușorul din anul trecut, carili sati tătărăște sau avut păini pi aceste moșăi. Dinpreună și cu dum(nea)lui Iordachi Costachi, biv vel medelnicer, ispravnic(ul) țanut(ului) Fălciului, și am mai luat și oamne împregiuraș(i) și răzăș(i), anumi pi Prohiriia, vor(ni)c(elul) din Rănzăști, și pi Vasăliia, vornicel de la Ra<să>(?), și pi Toadirjă, di pi Gligori Foca, și pi alțai cari sau întămplat, și mergând acolo întăi am căutat hotarul Vitolților, pi sămnile ci neau arătat răzășii și împregiurașii, și așa am adiverit pentru acel ușor, ci sau luat în anul trecut și lau poprit dum(nea)lui vor(ni)c(ul) Manolachi, (că) au fost tot di pi moșăia Vitolțai a Tâlpeștilor și a Cărjăștilor, fiind țarina a doă sati tătărăști, anumi Ciobalaccei și Giaogurul, pi Vetolți, cari niau arătat și pământurili, di liam văzut cu ochii noștri; – Iar pi moșăia dumisali vor(ni)c(ului) Manolachi, pe Cotești, cari esti pi din sus de Vitolți, undi zăci și Ioan Dobri că sânt Mihălcenii lui, au avut țarină alti sate tătărăști anumi Tartaulu, și Cojdangalăia, și Aciomaiul, și Căetul. Aceste patru sati au avut țarină pi moșăia dumisali vor(ni)c(ului) Manolachi, pe Cotești, și ușorul de la aceste sati (ce) lau străns ușurgii, nau arătat dumisali vor(ni)c(ul) Manolachi ci au fost pi aceste sate ci au fost pi moșăia dumisali, și au arătat această păini ci au fost pi moșăia Vitolțalor, și așa am adeverit, fiindu și dum(nea)lui medelniceriu(l) Iordachi față. Și după cum sau încredințat și sau adiverit, înștiințând pi măriia ta cu aciastă mărturiia ci am făcut la mânia răzășilor di Vitolți, a Tâlpeștilor și a Cărjăștilor, și a lui Ioan Dobri, iar hotărărea pricinii rămăn la mila mării tali.

Sau scos suret la anul 7303 iuli 24 zili, iar cel adivărat esti la mânia lui Andrunachi Cărjă, împreună și cu anafuraua, cu cari au dat rămas pe dum(nea)lui vor(ni)c(ul) Manolachi, dădând tot ușorul înapoi ci luasă de la tătar(i), i din sat Giaogurul.

Ioan Cărjă.

E

6.

Noi Costantin Alixandru Ipsilant voivod cu mila lui Dumnezău domnu Țării Moldaviei.

Prin jaloaba ci au dat cătră domniia me Iosăp Hurduc de la Popeni, țănutul Tutovii, i Ilie Talpă de la Sărățane, țănutul Fălceiului, i Sămioan, vătav de la Lambini, țănut(ul) Eșăi, și cu alti neamuri a lor, răzăș(i) di moșăia Viltotăi de la țănut(ul) Gricenii, au arătat că un răzăș, anumi Moisăi Hurduc din sat Lieștii ot țănut(ul) Tigheciului (corect, Tecuciului – *n.n.*), la anul _____, împreună cu partea lui ci ar fi avuto în moșăe Vitoltăi ar fi vândut (și pe cea a) jăluitorilor, unui diiac di la Galaț, Ioan Cărjă; și tot atunci îndată jăluitorii, după jaloaba ci ar fi dat la domniia, sar fi sorocit pomințai de sus părăți ca să vie la Divan să să giudeci; și mergând unul din jăluitori cu carti di soroc la numitul diiac, el nu numai că la vade nar fi venit, dar puindul la popreală pi acela, ar fi luat și scrisorili din mână a moșăilor, pentru cari acum cerșind jăluitorii aș(i) afla dreptate prin giudecata Divanului. Iată dar prin domneasca noastră carti să pune zi di soroc atât numitului diiac Ioan Cărjă, cât și acelui Moisăi Hurduc de la Liești, ca la 23 zili a viitoarii luni apr(ilie), negreșit să să afle la Divan, cu scrisori dovez ci vor ave, și împreună să aducă și scrisorili acele ci arată jăluitorii că liau luat numitul diiac de la unul din jăluitori când iau dus sorocul, ca prin cercetare Divanului să de cuviincioasa hotărăre, căci di nu vor vini la sorocul ci li să puni, apoi să vor aduce cu om domnesc și voi da și ciobote. Acesta poroncim. Anul 1801 mart 12 zile. (L.P.)

J

7.

Cătră cinstită logofețaiia ce mari.

De la parcălăbiia Gălații.

Luminată carte mării sali lui vodă, din 24 a trecutii luni, la 8 aceștii luni mai cu multă plecaciuni am luat, prin cari ni să poroncești că după jaloaba ci au dat un Sămion Tutovanu asupra diiacului Ioan Cărjă, ci să află samiș la acest țănut, că ari să tragă giudecată pentru o moșăiia, și prin luminată poronca înălțamii sali i să pun soroc ca, la 20 aceștii luni, să să afle la luminat Divanul înălțamiei sali, la cari soroc să să îndatorească ca să vie numaidecât. După luminată poronca înălțamii sali arătândusă nu pricinești, și la soroc iș(i) va triimeti toati scrisorili la vechilul său, și după cum să va socoti de cătră înțalepciune cinstiti logofețaiia, să va da hotărăre.

Anul 1803 luna mai 8 zile.

Costandin Carage.

DZ

Această carti am luat din mână lui Pascal din Scorțanițai la velet 1812 ghe-nari 20 zili, însă la nunta v(el) v(ornicului) Toderășcu, sãn Costandin Balș; și undi au șizut carte nu știu, că giudecata nu mi sau isprăvit și eu în vreme aceiia, supărăndumă cu multă cheltuială cu șăzutul în Iaș, și așteptând am cheltuit pisti 80 de lei, și pricina giudecătii nu sau sfârșit, dar măcar că cartea aceasta îl surpă că nu arată ci moșăi, dar moșăiia esti Vitoltăi di pisti Prut, ci arată la țănut(ul) Grecenilor, la Gura Țăgăncei, cu bălță de pești, anumi Budăiul, Veverițoia, balta lui Nohit, și alti borcuri ci să pun cotețai în iale.

Eu, vătavu Ioan Hurduc.

Z

8.

Încredințând cu această adivărată scrisoarea a me la mâna nepotului Sămion, precum că să fii știut că din toată socoteala ci am avut noi amândoi di pi doi mii cinci suti ocă pești, ci am făcut amândoi di tovrășăia la Rănzăști, și ducăndul la Eș(i), și ni putăndul vinde în grabă, lam discărcat la casa me, și am cumpărat eu și partea nepotului Sămioan, cu tocmală căti patru parali oca, adică 10 lei suta. Și făcând socoteală pi o mii doă suti cinci zăci ocă, sau îmbrăcat bani 125 lei, și această sumă de bani au rămas asupra me, cu priimirea me, și îmi pui vade ca la Sfeti Vasăli, adică o săptămână după Crăciun viitoriu, săi dau banii nepotului Sămion, cu mulțămită iar nu peștili, căci peștili lam luat cu tocmală cum mai sus scie. Iar întâmplăndusă a ni (corect, nu – *n.n.*) da banii la zăoa însămată, sau mai trecând apoi atuncia după moartea me din bătrănul lui Bălan, ci am cumpărat eu din moșăia Vitoltăi pisti Prut, țânt(ul) Gricenilor, la Gura Țăgancei, cu balta Veverițoi și alti bălți, să fie giudecati (corect, giumătate – *n.n.*) de bătrăn a nepotului Sămioan, iar giumătate din bătrănul lui Bălan miau întorsu banii vărul Costandin, tatăl nepotului Sămion, și cu ace giumătate este dreaptă a me, și ni dănd banii nepotului Sămioan la zăua însămată, să rămăe ace giumătate de bătrăn dreaptă a nepotului Sămioan în veci. Iar frațai mei să nu aibă amestic la acest bătrăn Bălan ci am cumpărat eu, ci frațai mei săș(i) ei din bătrănul nostru ci li să vine cu dreptul, iar la bătrănul lui Bălan nau treabă frațai mei nimic în veci, și credință am iscălit mai gios.

Eu, Costandin Istrotin ot Sărățica, față; Grigori Cărjă ot Cărja, față; Andreiu Chiosa ot Rănzăști, față; Sămioan Bejănariu ot tam, față; Alixandru Covrig ot Eș, față; Gavril Inovrog ot tam, față; Ioan Hurduc; și eu, Costandin Istrati, am scris cu zăsa moșului Ioan Hurduc și a vărului Sămioan.

1780 iuli 9 zili.

Î

9.

Adică eu, (Ion Hurduc – *n.n.*) vătavul, și eu, Andrunachi Cărjă, dinpreună cu nepotul meu Gligoraș Cărjă, datam zapisul nostru la mâna giupănului Nastasăe Gheorgheo, precum sau vândut un suhat pi moșăia noastră Vetoltăi di piste Prut, în cinci ani căti 16 l(ei) pe an, adică 40 lei, și acum înainte niau dat 40 lei, adică patru zăci lei pi giumătate și ceialanți să nii dei când șor plini anii, și pentru fân cât a trebue. Și pentru credință niam iscălit, și noi am pus degitili ca să s(ă) creadă.

1780 noemvri 1-i.

Ioan Hurduc, Andrunachi Cărjă, Gligoraș Cărjă.

I

10.

PREAÎNĂLȚATI DOAMNI.

Jăluim mării tali că un Moisăiu Hurduc, răzăș a(l) nostru di moșăia Vitoltăi di piste Prut, țănutul Grecenilor, ci să află cu lăcuița lui la Leiaști, țănut(ul) Tecuciului, pi ascuns de noi șiau vândut partea lui din numita moșăi unui Ioan Cărjă,

diiac din Gălați. Ne rugăm mării tali să ni să de domnesc soroc, cu cari să putem aduci aicea, la Divan, atât pi numitul diiac, cât și pi Moisăi, și prin cercetarea domnilor boiariilor, după protomisărea să stoarcim banii numitului diiac și să luăm ace parte di moșăe tot la a noastră stăpănire, că niam îndatorit și acolo iam dus banii diiacului, și nau vrut săi priimască să li de moșăiia.

Robii mării tali, Sămioan Tutovanu, Iosăp Hurduc, Gavril Talpă, Ilii Talpă, și cu alti niamuri și răzăș(i) ai noștri di moșăiia Vitolțai, ținutul Grecenii.

Mergiți la dum(nea)lui vel log(o)ff(ă)t. 1798 iuni 4 zili.

Sturza log(o)ff(ă)t.

K

11.

NOI ALIXANDRU IOAN CALIMAH V(OI)VOD CU MILA LUI DUMNEZĂU DOMNU ȚĂRII MOLDAVII.

Prin jaloba ci au dat cătră domniia me Sămioan Tutovan, Iosăp Hurduc, i Gavril Talpă, i Ilii Talpă, cu alti niamuri și răzăș(i) ai lor din moșăiia Vitolțai de la ținut(ul) Grecenii, au arătat cum că un Moisăi Hurduc, răzăș de ai lor, cari să află cu lăcuița la satul Lieștii ot ținut(ul) Tecuciului, fără știrea jăluitoilor șar fi vândut partea ci au avut în numita moșăi Vילוțai, unui Ioan Cărjă, diiac ot Gălați. Și mergând jăluitoii la acel diiac ca săș piimască banii ciau dat pi ace parte, și nu iau priimit. Pentru aceiia, iată prin această a noastră domnească carte să puni ză di soroc, atât numitului Ioan diiac, cât și lui Moisăi Hurduc vânzătoriu, ca la 26 zili a viitoarii luni oct(om)vri(e) să să afle la Divan, să ste(i) la giudecată cu jăluitoii. Căci cari parti nu va urma a vini la sorocul arătat, apoi vor fi aduș(i) cu om gos(po)d, și vor da și ciubote.

1798 iuni 5 zile. (L.P.)

L

12.

Cu multă frățască dragosti mă închin dumitali badi Sămioani.

Frățască scrisoare dumitali de mai în trecutli zăli cu dragosti am priimit, și mai întâi de întregire fericitii dumitali sănătate înțălegând, foarti mam bucurat, și slăvind pre Totputernicul Dumnezău. Voind dumneta a ști și fratile dumitali sănătos să află. Am văzut și (în) toate celi scrisă oarișcari turburare, pentru părțile di moșăiia ci am cumpărat de la dum(nea)lui moșul Moisăi Hurduc, din hotar Vitolțai di pisti Prut, și am înțăles și pi acei ce cu greșată arătari au turburat (pe) dumneta. Di cari mai întâi te încredințaz, că eu nu sănt om cari să nu înțăleg ci vra să zică urma și să mă împotrivesc adivărului, mai ales la așa pricină, di cari te las pe dumneta să giudeci!

În anul trecut, cari acum esti un pol an, au vinit niamul Bălăneștilor aicea la mine, cu răvaș de la dum(nea)lui pah(a)r(nicul) Grigoraș Costachi, cari esti răzăș alături pi din sus di Vitolți, scriindumi pentru giumătate de bătrân ci au în hotar Vitolții, cari săl cumpere dum(nea)lui, ca unul ci este răzăș, și că au și dat căti 2 lei pe stânjăn, și dimi dă măna să cumpăr să mă învoesc. Carii Bălăneștii miau arătat

și învoiala ci au avut cu răposatul moș Ioan Hurduc, întărită cu iscălitura Episcopii Hușului și a cinsti(tii) ispr(ă)v(nicii) de Fălci, precum esti di față. Și pentru ca să nu între dumnealui pah(a)r(nicul) cumpărături în Vitolți și să fim supărați în veci, precum ni aflăm și acum pentru o parti ci în tăriiia dumiv(oastră) o stăpânești din drept hotar Vitolților, aceia nevoi mau sălit și am dat prețul ci nu faci, și am luat scrisorile, ca unul ci mă știu niam și răzăș, cu protimisări.

La trecuta lună noemvri(e) au vinit dumnealui moșul Moisăi aicea la Gălați, și făcândumi arătari că ari săși vână părțali sali din hotarul Vitolțai, atât ci le ari baștină, cum și cumpărături, și di voesc să li cumpăr. Eu pi încredinți îț(i) arăt, că iam zăs să margă întâi săș(i) întrebi celi mai aproapi neamuri, când nimi nu vor cumpăra, atunci, ca un răzăș ci sănt, voi cumpăra eu. El miau zăs că datoria șau făcut, și au mersu atât la fața locului moșăiai, cum și pi la toț niamurili și răzăș(ii), și nim(in)ea nu voit a cumpăra. Și pentru ca în urmă să nu mai fiu supărat iam hotărât, ca de nu va mergi și al doile, să înștiințazi pi niamuri, eu nu voi cumpăra. Miau zis: Bini, voi mergi, dar di nu vor cumpăra niamurili, să o vându dumisali pah(a)r(nicului) Grigoraș Costachi, carii mă roagă și mă dorește săi vându. Eu iarăș iam zis, ca nu cumva să facă vreo greșeală, când niamurili nu vor lua, să o dei altora, căci o voi lua eu. Și cu acest chip, urninduli, sau dus la mini. La trecuta lună dechemvri(e) 30 zili au vinit iarăș(i) moșul Moisăi, și arătândumi că Tâlpeștii și Hurduceștii nu vor să cumperi, și că numai cu înșălăciuni vor să ia părțali di moșăie, și iarăș cu cuvânt că di voi să cumpăr eu bini, de nu, va mergi la dum(neal)ui pah(a)r(nicul), undi îl roagă să cumperi și săi dei bani pi șin, și cu bun preț. Apoi las pe dumneta să socotești, din nam fost sălit a cumpăra numai și numai să nu între alții străini, și mai ales boer, carili trebuie să fie cu totul de perzare a toată moșăia.

Au vinit Gavril, Ilii, Tâlpeștii, împreună și Iosăp, ci să numești Hurduc, aducând de față și pi moșul Moisăi, și adivărat au făcut cerire să întoarcă numai baștina lui Hurduc. Eu liam zăs: Dar pentru ci nau cumpărat în vreme când Moisăi au mersu pe la dănșai, în doă rânduri. Iai însuși nau tăgăduit că nau mersu pi la dănșai și că nu liau dat de știre să cumperi, și cum că liau zăs că va mergi di a vinde dum(neal)ui pah(a)r(nicului), dar ni având prilej, ar fi zăs căi vor da bani și boi, și însuși iai, cunoscând că sănt greșăți, au mersu cu cuvânt că ni vom învoi. Apoi ci arătari au făcut dumitali nu știu, eu atăta știu, că bani am dat, și moșăia cu chipul de sus arătat am cumpărat, căti 60 parali stănjăn, și de nu vrem cumpăra eu, trebuie să cumperi alții streini. Cu toate aceaste, di trebui dumitali vreo parti dintracești cumpărate de la moșul Moisăi, miia num trebuie giudecată, ci ti sloboadi dumneta însuși aicea la fața moșăi, undi au mai născut și alti multi pricini, și pământ a fi cu cali, îmi vei întoarcia banii, și cu frățască învoială îț(i) vei stăpâni dumneta moșăia. Însă numai dumneta, iar nu și ceialanți, cari au fost rugați să cumperi și nau cumpărat, căci eu lor matropan nu li sănt. Mai ales că nici la Moisăi nu mam dus ca săl sălesc, nici alt chip nam lucrat, ci sângur au vinit, și am cumpărat înainte a mulți oameni de cinsti ci sau întâmplat. Iar pentru cumpărăturile, ar fi și a tatălui dumitali, la aceasta este greșeală, căci scrisorile arată pre largu numai pe numile răposatului vătav Ioan Hurduc, și însuși sau și giudecat multă vreme.

Badi Sămioani, cum am zăs, nu sânt om cari să nu înțăleg, și în ci chip vei so-coti dumneta, poftesc să am pre largu răspuns, ca să știu hotărârea dumitali, fi-
ind că eu am dat banii dumisali moșului Moisăi încumpărat moșăiia.

Și sânt 1789 iuli 12 zili.

A dumitali ca un frati i văr.
Ioan Cărjă biv vel sard(a)r.

M

13.

Cu fericită sănătate mă închin dumitali
unchiule Andrunachi.

Scrisoarea me întâi să găscă pe dum(nea)v(oastră) cu toată întregime să-
nătățai.

Diosăbit fiind că Moisăi Hurduc, fratile răposatului vătav Ioan Hurduc, au vi-
nit la mine și miau vândut toati părțale ci are în hotarul Vitolțai di pisti Prut, cari du-
pă a lor arătari și după cum au împărțit cu Tălpeștii răzășilor, miau vândut acesti
părți, însă giământate di bătrân ci au avut cumpărătură din bătrân Bălănesc, pi
cari o știu și eu că esti dreaptă a lor. Iar din bătrân Hurduc, sau Talpă, miau vând-
dut opt părți, și numai o a noi parti o dă Tălpeștilor, după stăpânirea și împărțala
ci au avut cu Tălpeștii. Și fiind că eu nu lam crezut că ari atăta parti din bătrân Hur-
duc, pentru aceia iam dat numai 400 lei pără acum, iar ceialanți bani, cu ce i să
mai faci după arătarea lui, iam oprit pără voi faci cercetari, di cătă parti ari curată
a lui, fără să să asuprească cineva. Și fiind că dumneta ai fost în multi rânduri la
împărțala lor, cu Tălpeștii, și mai ales în vreme ci trăiia răposat(ul) vătav Ioan Hur-
duc, poftesc unchiule și mă rog, după știința ce ai de împărțala bătrânului Hur-
duc, cu suflet ne vătămat și în frica lui Dumnezău, să mă înștiințazi pre largu cătă
parti au Hurduceștii, afară di partea Tălpeștilor, ce trag dintracel bătrân, ca să
știu adivărul, căț bani să li mai dau pisti suma ci liam dat păr acum, să nu fac vreo
greșeală și voi cunoaști mari faciri di bini. Di vor vini vreunii din Tălpești acole,
mă rog să mi să arăte că eu toate părțali Hurduceștilor liam cumpărat cu bani ga-
ta, și de au ceva a răspundi să să caute mai înainte, că de vor treci 6 luni, apoi nau
venit. Și di na fi dumitali cu supărari, mă rog să triimeți un copil a dumitali la Să-
rățani, sau la Spineni, undi sânt Tălpeștii, să li dei di știri tuturor pentru că am cum-
părat, ca pe urmă să nu aibă cuvânt că nau știut, măcar că eu de la Hurduc am cum-
părat numai cumpărăturili lor, iar pentru baștină am făcut schimbu, dânduleia o
viiea cu locul iai și cu pomeți, acolo, la Bărlad, undi să află ei trăitori, pi cari viiea am
avuto cumpărată de la dum(nea)lui sard(a)r Necolai.

De mai înainte sfințai Sali, părintelui Ioan prot(o)pop, cu plecăciune îi să-
rut mâna și îl rog să nu mă dei uitării.

1797 dechemvri(e) 30 zile.

Iar eu sânt, a dumitali ca un frati
Ioan Cărjă biv vel sard(a)r.

N

14.

De la logof(ă)tu(l) Ioan Cărjă.

Iosăp Hurduc de la satul Popenei sănătăti.

Fiind că pentru moșăia Vitoltăi am să mă giudic pentru un ispisoc ci sau aflat la un loc, poftesc îndată săți iai toate scrisorile ce le ai acolo, atât pentru Vitolți, cum și pentru alti moșăi, să vii aicea, că doară vom isprăvi giudecata. Și de nu vei ave cheltuială, am poftit pe dum(nea)lui căp(i)tan Vasăli Popa ca săț(i) dei și cheltuială, săț(I) fii pără aicea. Numai caută sminteală sau mai multă întârziere să nu faci, căci ești foarte trebuitoriu să vii numaidecât cu scrisorile aicea, la Gălați. Nu socote că este altă pricină, decât numai să fii de fați cu scrisorile, și te aștept în grabă să vii.

1789 fevr(uarie) 22 zăli.

Ioan Cărjă.

O

15.

Di pi mărturiia lui Ioniți Ciolpan din let #AΨOB (1772 – *n.n.*)

Adică eu, Ioniță Ciolpan, nepotul lui Petrașcu Cocolii, om bătrân (de) 77 ani, făcutam adivărată scrisoarea me la mâna vărului meu Toadir Bălănesc(u), strănepot bătrânului Bălan, precum esti drept moșan cu noi în toate moșăile, cari moșăi ni să trag și noi di pi strămoșul nostru Petrea Veltotu, biv comis, anumi: Veltoteștii și a patra parti din Băsăști, i Harbujăii, i Busteștii pi Ilan, Vitoltăi de pisti Prut, cu balta Veverițoi, la țanut(ul) Tegheciului, i a cincia parte din sat din Buhușăni, tij la țanut(ul) Tegheciului, i Vitoltăi din Gura Sălcei pi amăndoă troinili, Zlătorii în Gura Dimitrii, și Livrința în Gura Sămilii, cu vad de moară în Bărlad, Bălăneștii pi Bujor.

Care aceste moșăi de mai sus arătate să împart (pe) 3 bătrâni, anumi pi Petroiul și pi Lulan (corect – Bălan – *n.n.*), și pi Miholei, cari aceștia 3 bătrâni au fost nepot lui Vitoltu comisului. Anumi să să știi cini din cari bătrân să tragi:

Bătrănu Petro au născut ficiori pi Ionașcu și pi Vasălca și pi Ioniți; Ionașcu au născut pi Pătrașcu Copile; Vasălca au născut pi tatăl meu, pi Strătulac; Ioniță au născut pi Sămilașcu Hurduc;

Bătrănu(l) Bălan au născut pi Arion și pi Sofiica; Sofiica au fost stearpă, iar Arion au născut pe Apostol, bătrănu văru-meu, lui Toadir; Apostol au născut pi Ioniță, și Pavăl;

Din (bătrănu – *n.n.*) Mihoni (corect, Miholei – *n.n.*) să trag Cărjăștii.

Cari eu așa am apucat din gura moșului meu, lui Pătrașcu Copile.

(Toadir Bălănescu – *n.n.*) este drept moșan întraceste moșăe, di mai sus arătate, cu tatăl lui, Vasăli Apostol, au născut ficior bătrân lui Bălan.

Cari eu așa am apucat din gura moșă-meu, că era om bătrân ca di 100 ani, cari el o vreme de slăbiciuni șăde în casă la mini, și în casa me au și murit, și așa mărturisăsc și eu, știind din gura lui. Și pentru credință miam pus și degitul.

Eu Ioniță Ciolpan și ficiorul meu Toadir au fost fați.

La făcutul aceştii mărturii sau întâmplat și alți oameni streini, anumi: eu, Todir om bătrân am fost față, Todosăe manah am fost față, diiacon Leon, diiacon Costandin, vornic Ioniță, Ghiorghii monah, Aftanasăi monah.

Și eu, diiaconul Artimi, am scris cu zăsa lor.

Iar uric cel bătrân este în mâna me acestor moșăi di mai sus arătati, și alti scrisori ci mai sănt, iar uricul Vetolților de pisti Prut, cu balta Veverițanii, esti în mâna lui Costandin Hurduc, de când niam giudecat cu Necolai Cogălniceanu la Divan gospod pentru dijma moșăi, și neau împlinit Divanul PΨ (190 – *n.n.*) lei de la dănsul. Cari acei bani di mai sus arătați am mâncat numai noi, eu Toadir Cărjă i Costandin Hurduc, iar vărul meu, lui Toadir, di iar ceri cineva cheltuiala din niaturile noastre, când ar mergi la moșăi săș ia parte pi bătrănu lui, să nu de nimărui nimic, că noi cheltuiala neam luat îndoit. Așa mărturisăsc cu sufletul meu. Și la aceasta, anul 1798 mart 11 zile.

Acest surec (corect, suret – *n.n.*) sau scos asămine di pi alt suret, doî mărturii ali lui Ioniță Ciolpan, iar ce adivărată mărturiia nu să știi undi esti, poate că, după cuviință, va fi la Bălănești. Și am iscălit: Ioan Cărjă diiac ot Gălaț.

P

16.

Una carte gospod di stăpăniri pi moșăiia Vitolțai, după judecata ce au avut cu Bărnova, de la domnul Grigorii Alexandru Ghica voievod, din anul 1796 fevr(uarie) 28, am priimit di la Iosăp ot Gotești, ca să stei la giudecata ce am cu Costandin Slivnean pentru Vitolți, și când să va căuta să va găsa la mine.

1798 mart(ie) 11 zile.

Ioan Cărjă diiac ot Galați.

R

17.

Cu frățască dragosti mă închin dumitali
badi Sămioani post(elni)ci.

Scrisoarea dumitali cu dragosti am luat, și mai întâi de întregime sănătății fericitei dumitali sănătați. Foarti mam bucurat (când) am văzut cele cem(i) scii dumneta pentru moșăiia Vitolțai, în cari săntem răzăș(i) de baștină, că voește dumneta a tragi giudecată, să cumperi părțile ci eu liam cumpărat, ca un di baștină răzăș, din numita moșăi.

Frați, mii altă giudecată numi trebuiești. Și di vremi că dumneta și eu ni aflăm supt mila a precistii casăi dumitali v(el) v(ornicului) Costandin, rămăni ca iarăș, prin mila și bunătate dumisali, cu învoială, după cum să va socoti, să fim puși la cali. Cari cum voi pute scăpa din săvârșirea scadelilor sicnii, cu cari esti însărcinată sămeșăiia, după cum esti știut dumisali v(el) v(ornicului), săngur voi vine spre a lua sfârșit. Însă, după hotărârea dumisali v(el) v(ornicului) Costandin, iar nu după altă giudecată sau cercetare. Și socotesc că să va puni la cali cu mulțămăita, ca să mai fii ea îngăduială, și nu te mai potrive la arătările ceș(i) fac acei cari nu au cuvânt, de a mă su-

păra. Iar pentru a dumitali numai mulțămită ni vom învoi, fără sminteală. Și sănt fratri dumitali.

Anul 1806 fevr(uarie) 24 zile.

Ioan Cărbă sluger.

C.

18.

Hristos Anestin.

Cu frățască dragosti mă închin dumitali
arhi. postel(ni)ci Sămioani

Sfintili și lumnatili celi a Domnului nostru Isus Hristos la mulți ani preferi-ciți și norociți. Al doilea, și eu din mila milostivului Dumnezău mă află sănătos aicea, la Eși. Și al triile, fac dumitali înștiințari pentru cărbăli ce mai triimes, liam dat la oamini dumitali și l(i)am dus la Gălați, la dum(nea)lui sulger Cărbă, și eu am aștiptat răspuns, ca să mă duc di la dum(nea)lui. Și văzând eu că răspunsu nu mai vine, am încălecat eu și mam dus la dum(nea)lui, în Postul acestu Mari, și acist răspuns am luat de la dum(nea)lui, și că au zăs: că nui dă la mână ca să vii acum la giudecată, aicea la dumneata. La cari carte, ce o am de la oamini dumitali, o am pecetluită. Întru aceasta carte și mai pre largu să înțălegi dumneta arătarea ci fac iai, căci nădejde de la dănșai nu este ca să vii să ste la giudecată, fără decât numai dumneta puni tot chipul de sălinți și vin(o) aicea, la Vitolți, și să stai la giudecată, căci pi mine, acum la Sfeti Gheorghii, umblă ca să mă scoată din moșăiia. Dar de nu vei pute ca să vii la Vetolți, la starea locului, ai să mergi la Eși și să scoți o carti domnească și să poprești pe sulger Cărbă, păra când îț(i) va da mână, ca să nu mă strămut și eu di pi moșăe. Și mai bine ar fi să vii dumneata, și cu cartea ce domnească, ca să să pui la o cali, ca să să dei (a)ce desăvârșit(ă) hotărăre, și de cuvânt cari am vorbit aicea, la Eș vei ști.

1806 apr(ilie) 9 zile.

Costanda Dălenii.

T

19.

Adică eu, Marcu jădov, cari mai gios îmi voi puni numile și degitul, dau adivărat și încredințat zăpisul meu la mână lui Ioan Munteanu ot Țăganca, precum să fie știut că am vândut moșăiia Veltoțai cu toate veniturili eai, adică balta, câmpul, cu toate ci să află pi moșăiia Vitolșul, cu preț 420 lei, adică patru suti doizăci lei, pi an. Cu tocmală pi patru ani, după contract ci am eu, giupănu Marcu, de la dum(nea)lui v(el) v(ornicul) Manolachi Cărbă, cum dum(nea)lui numitul cumpărătoriu să nu răspundă pentru toate celi ci sau găsit pi moșăiia, adică: ulucei, fântână, și pentru toate celi ci să află pi moșăiia Vitolșul, și pentru nueli, și pentru fân, să aibă voie ori undi va voi __. Și pentru orândă să naibă voi să facă. Și pentru mai adivărat, mam iscălit.

1816 mai 5 zăli. A iscălit jădovește Marcu.

Iar pentru banii, să răspundă la începutul anului, la Sfântul Gheorghii. Iar când nui va da la vade, atuncea volnic să fiu a vindi la alți cumpărători. Și la acest zapis niam întâmplat și noi fați: eu, Gavriliță Cardaș, Ioan Bugiac, Radul Moisă. Iar în pagubă di să va da din moșăiia, atuncia cumpărătorii să răspundă paguba.

Adică eu, Ioan Munteanu ot Țăganca, ținutul Grecenilor, datam drept adivărat zapisul meu la mână dumisali postelnicului Sămioan Tutovan, precum să să știi că am priimit să să aducă vitili dumisali, adică vaci, sau oi, aicea, pi moșăiia dumisali Vitoltăi, și eu să dau pi an tot 420 lei, după cum scrie zapisul mai sus. Iar și dum(nea)lui să aibă aș(i) apăra moșăiia pinprejur, de alți megieș, și, de la Sfântul Ghiorghii viitori, să să aducă vitele, adică vaci, oi, să li de pi sommă, numai să să plătească la văcar i la cioban hacul lor, ci li să cadi, cum și pentru mâncari. Și pentru mai bună credință, am pus numile și degitul.

1818 ghenari 22 zile.

Eu, Ioan Munteanu ot Țăganca, ținut(ul) Grecenilor, răspunzătoriu, și eu, Necolai Nistor ot Chilia, ținut(ul) Eșului, am scris cu zisa badelui Ioan.

U

20.

De la isprăvnicia ținutului Gricenilor.

Cătră cinst(it) dum(nea)lui postelnicu Sămioan Tutovanu.

La isprăvnicia aceasta sau priimit scrisoarea dumitali, prin cari voești a ște, de putem duminică a vini acole, pentru cercetarea moșăii Vitoltăi, după ucazul ci am priimit de la Ocărmuiree, zăcând că gioi am fost la satul Larga și acolo nu am mărșu. Deci, știut să fii dumitali că, la Larga cu adivărat am fost, însă, iarăș cu feliiuri de cercetări, din poronca Ocărmuirii. Dar fiind că, în aceiaș ză, au fost sosăt aicea o mulțami de scrisori, niam întorsu. Pentru cari pricină nici duminică nu putem fi acolo, dar duminica, după trebuința ci ai dumneta pisti Nistru, poț mergi, căci isprăv(ni)-ci(a) urmând în puterea ucazului Ocărmuirii, cercetarea pominitii moșăi va raportui undi să cuvini.

1818 mai 11.

Iordachi Theodor sluger.

CI

21.

Cinstit și al nostru iubit, dumisali cinstiti postelnici, cu fericită sănătate ne închinăm dumitali cinstit postelnici.

Înștiințăm pi dumneta pentru răvașul ci niai triimes noi am înțales, și cartea ci ai triimes la dumnealui sluger Ioan Cărjă am triimeso, ci vii hi scris dumneta știi. Răspunsu au răspuns nu neo dat, numai ci au zăs că: cum triimeso dumneta la dum(nea)lui, așa a triimeti și dum(nea)lui omul dumisali la dumneta. Ti pofitim pi dumneta, că diț(i) va fi domnule la putință, până în Paști să scoți o carte gospod cătră do<...>, aicea din Gălați, și să faci sălinți, ca după Paști să vii dumneta aicea, să mergi cu noi la Gălaț, să facă dum(me)a lui isprav(ni)c(ul) cercetare, pen-tru să aducem pi Ioan, ginerili lui Moisăi Hurduc, pentru că el va fi având știință căți

bani va fi luat, cu ce prețu sau vândut stânjănu. Ioan Cărjă au zăs într-o vreme, în sat în Cărjă, însuși, că ar fi luat 35 parali stânjănu, iar acum au suit prețul căti 60 parali. În anii trecuți niam dus la Tecuci, și am luat soroc de la dum(nea)lui isprav(ni)c(ul) de Tecuci, asupra lui Moisa Hurduc, ca să vii la dum(nea)lui isprav(ni)c(ul) de Tecuci. Și nau vrut să vii soroc, șau triimes călăraș cu cioboti, vrând săl și bată și ca să ne de mărturii înainte isprav(ni)c(ului) încredințată. Și au zăs că, mai mult de 250 lei niau luat și tocmala au fost căti 30 parali stânjănu, fiind că au zăs Cărjă căl va scoati din biru și va puni la breslă. Și murind Iosăp, nu să află mărturie, și te înștiințăm și per per Vilcotești, că iau vândut Iosăp Costii Gricului generiului Anton, și iarăș că au vândut și Bălăneștii, lui Necolai Bedros. Și pentru aceaste te încredințăm pe dumneta, să vii aicea, la noi, și așa ne rugăm dumitali, ca să faci sălinți să vii la starea locului, sminteală să nu face. Că de nu vei vini dumneta și nici o curmare nu va fi. Al dumitali de bine voitoriu, 18(0)6 mai 5 zăli,

Gavril Talpă,
Ilii Talpă.

F

22.

Cinstit, al nostru mai mari ca un frati, dumisali badiu Costandin Hurduc, cu multă fericită sănătate ne închinăm dumitali. Pricina scrisorii di altă nu esti de cătră dumneta, fără de cât iată că niam adunat toți răzășii la moșia ci o avem Vitolții, și fiind că dumneta ești al nostru cel mai bătrân și știi toate hotarale, trebuință esti să ti afle și dumneta aicea, la moșia, că ni să împresoară moșia, și de nici cini anumi, că sau adus și carte gospod. Apoi să dă mari sminteală, și la toată cheltuiala dumneta săngur vei rămăni dator a o tragi, dacă nu tei afla gioi avg(us)t 31 zile la răzășie. Ci cum zăcim că și eu Ioan căt am vinit. Di aceasta să fii dumita sănătos.

Avg(us)t 2 zile.

Al dumitali ca nești frați.

Оставной поручик Тутован.

Sursa: Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 37, inventar 2, dosar 162, filele 103-108.

Summary

In this article the author presented historical and genealogical materials relating to the history of Tutovans and to the fiefdoms Viltotești. Many new and interesting documents are attached to the article.

© **Sergiu BACALOV**

ÎNTĂRIREA TURCILOR, TĂTARILOR ȘI NOGAILOR ÎN STÂNGA PRUTULUI (1484-1711)

Ion CHIRTOAGĂ

În sec. XV-XVI Poarta a promovat o politică de transformare a Mării Negre într-un lac intern al Imperiului otoman, anexând și unele teritorii din spațiul nord-pontic cu locuri de o importanță strategică deosebită. Printre acestea au fost și unele locuri importante de la gurile Dunării și de pe cursul inferior al Nistrului, care aparțineau Țării Moldovei.

Procesul de acaparare a teritoriului Țării Moldovei de către Poartă în perioada menționată și-a găsit o reflectare succintă în mai multe lucrări referitoare la trecutul Țării Moldovei în particular și la istoria romnilor în general¹. Am abordat și noi această chestiune în lucrările noastre referitoare la sud-estul Țării Moldovei sub administrația turco-tătară. În pofida acestui fapt unele erori apărute anterior în istoriografie trec în continuare dintr-o lucrare în alta. Spre exemplu, afirmația greșită că câmpia de la sud de Codri ar fi fost dată tătarilor (nogailor) în a doua treime a sec. al XVI-lea continuă să persiste². O atare repetare a greșelii menționate se întâlnește și în monografia lui I. Țurcanu³, autorul preluând de la D. Cantemir opinia că în 1568 au fost aduși în câmpia Bugeacului tătari. Aceasta și alte precizări referitoare la politica de întărire a otomanilor la gurile Dunării și pe cursul inferior al Nistrului vor fi efectuate în cele ce urmează.

În 1484 sultanul Baiazid al II-lea cu o armată mare și cu susținerea unei flote de 100 corăbii a atacat mai întâi Chilia, apoi Cetatea Albă și punând mâinile pe aceste fortificații importante ale Țării Moldovei, a instalat în ele câte o garnizoană militară de circa 400 de ostași. În 1486 a fost încheiată pacea moldo-otomană și au fost stabilite hotarele circumscripțiilor Chilia și Cetatea Albe, care deveneau kadiate (plase) în componența sangeakului (ținutul) Silistra. Conform relatărilor lui Mustafa, kadiul din Aidos, hotarul circumscripției Cetatea Albă a fost stabilit puțin mai la nord de Cetatea lui Iurghici (numită ulterior în documentele turcești Palanca Ianâk Hisar), iar la apus – pe cursul râului Alcalia. Hotarele circumscripției Chilia au fost stabilite pe frontiere naturale: lacurile Ialpug (la vest), Sasâc (est) și Valul lui Traian de Jos (nord)⁴.

¹ În acest sens a se vedea *Istoria României*, vol. II. Ed. Ac. RPR, București, 1962, p. 648.

² M. Guboglu a emis opinia că câmpia de la sud de Codri numită ulterior Bugeac a fost ocupată de otomani în 1538 (M. Guboglu, *Inscripția sultanului Suleyman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538)* // *Revista de Istorie*, 1956, nr. 2-3, p. 112, 119).

³ I. Țurcanu, *În căutarea originii numelui Basarabia*, Ed. Labirint, Chișinău, 2010, p. 18-19.

⁴ *Documente turcești privind istoria României. 1455-1774*. Întoc. de M. A. Mehmet. Vol. I. București, 1976, p. 10-11; M. Maxim, *Țările Române și Imperiul Otoman (1400-1600)* // *Istoria Românilor*, vol. IV. Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 531-532.

Hotarele menționate au fost stabilite în urma consultării cu reprezentanții populației locale. Conform raportului lui Mustafa, la delimitarea teritoriailă au participat „700-800 oameni destoinici” numiți de Ștefan cel Mare. Pe teren au fost „întrebați creștinii bătrâni de acolo”. „Creștinii din Moldova” au indicat hotarele circumscripției. Referitor la hotarele circumscripției Chilia „creștinii bătrâni” au menționat unele informații, care sunt importante și pentru precizarea anumitor detalii referitoare la perioada când Chilia nu se afla în componența Țării Moldovei. Martorii ar fi indicat mai întâi hotarul circumscripției „când o ținea Ungaria”. Apoi ei au indicat hotarul circumscripției (atenție!) „când o stăpânea Țara Românească”⁵ (sublinierea noastră). Această informație este importantă deoarece ea constituie o indicare directă a stăpânirii circumscripției Chilia de către Țara Românească, mai numită în documentele poloneze și Țara Basarabilor pentru a o deosebi de cea de la est de Carpați cunoscută la ei ca Volohia, adică Țara Românească (atenție, de la est de Carpați!) Același lucru se manifestă și în documentele rusești, în care Moldova este numită Volohia până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

La aceasta se mai adaugă și faptul, că și după cucerirea Chilieii în 1484, în apropierea ei continuau să activeze întreprinzători din Țara Românească și Transilvania. Printre aceștia se evidențiază Petruț din Brăila⁶, oraș care până la campania lui Suleyman I în Moldova din 1538 se afla în componența Țării Românești.

În legătură cu această informație apare o întrebare – la ce perioadă se referă relatarea menționată: la perioada de la hotarul secolelor XIV-XV, când a domnit Mircea cel Bătrân ori la cea a anilor 1448-1465? Șt. Andreescu consideră că această informație se referă la perioada de până la 1426, când Alexandru cel Bun ar fi luat-o cu forța de la Țara Românească⁷. Noi considerăm că această informație se referă, în primul rând, la perioada anilor 1448-1465. Însă ea indirect confirmă că atât Țara Românească, cât și Transilvania (în documentul citat – Ungaria) în perioade scurte de timp ar fi putut să susțină cu detașamente militare securitatea externă a Chilieii și în perioade de până la 1403 (ori ceva mai târziu dar înainte de 1412), când ar fi intrat în componența Țării Moldovei. Nu trebuie de uitat nici faptul că pentru Țara Românească delta Dunării era importantă în vederea ieșirii libere în Marea Neagră. Pentru a asigura trecerea liberă pe Dunăre spre mare domnii munteni erau nevoiți să lupte cu insistență.

Între circumscripțiile Chilia și Cetatea Albă se găsea o bucată de pământ, care a trecut în mâinile otomanilor treptat. Cu consimțământul Porții, aici se aflau unele formațiuni paramilitare, în primul rând, ale nomazilor, care în perioadele de tensiune la frontierele de nord ale imperiului Otoman,

⁵ *Documente turcești...*, vol. I, p. 10-11; M. Maxim, *Țările Române și Imperiul Otoman...*, p. 531-532.

⁶ L. Fekete, *Die schyaqat-schrift in der turkischen finanzverwaltung*, Budapeșt, 1955, s. 139-145

⁷ Șt. Andreescu, *Din istoria Mării Negre (Genovezii, românii și tătarii în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, București, 2001, p. 37.

completau garnizoanele de la Chilia și Cetatea Albă. Ciocnirile acestor formațiuni cu inamicii Porții erau de scurtă durată, dar foarte efective. Conform relatărilor cronicarilor turci, după luptele moldo-otomane pentru Chilia și Cetatea Albă, Baiazid al II-lea a lăsat în împrejurimile cetăților menționate un detașament destul de mare de tătari. Cronicarul turc Menakib-i scrie că sultanul „lăsă acolo oaste tătărească împreună cu hanul lor numit Murtaza, pentru ca aceștia ca unii ce hălduiră între aceste două cetăți, să le păzească și să împiedice apropierea ghiaurilor”⁸, adică a creștinilor moldoveni. Despre apariția lui Murtaza în teritoriul dintre Chilia și Cetatea Albă menționează și cronicarul turc Orudj bin Abil: „Aici a venit un bei tătăresc din vilaietul Deșt (câmpia de la Nistru și până dincolo de Volga, aici Hoarda de Aur – *n.n.*), căruia i se supunea Murtaza-han”⁹.

Acest Murtaza era fiul lui Ahmed și fratele lui Seid-Ahmed, hani ai Hoardei de Aur. Aflându-se de câțiva ani în Crimeea¹⁰, Murtaza participase la campania lui Baiazid pentru cucerirea cetăților moldovenești menționate și din porunca sultanului a rămas în regiune, cauzând populației locale mari prejudicii. Însă tătarii aduceau importante pierderi și populației aflate sub autoritatea otomanilor, cauzând prejudicii și visteriei sultanului. Spre exemplu, cronicarul turc Menakib-i consemna: „Acești tătari, în răstimp de 3 sau 4 ani cât au petrecut aici, în această țară, au pustiit-o și au jefuit-o în așa măsură, încât a devenit aproape de nelocuit. În cele din urmă, când nu mai găsiră nimic de prădat, cerură sultanului Baiazid învoirea pentru a se întoarce în țara lor. O obținură și plecaseră după ce pustiiră cu desăvârșire această țară”¹¹. Apoi, „plecând de acolo, s-a întors în vilaietul său”¹².

După cum se menționează în literatura de specialitate¹³, Murtaza nu s-a dus în Crimeea din cauza unor neînțelegeri dintre el și hanul de aici, Mengli Ghirai. Murtaza, împreună cu grupul său de tătari a plecat în hanatul de la est de râul Volga, fiind o rămășiță a Hoardei de Aur. Tătarii de pe Volga erau necesari la gurile Dunării în condițiile când se tensionau relațiile dintre Imperiul Otoman, pe de o parte, și Moldova și Polonia, pe de altă parte. După ce în 1486 a fost încheiată pacea moldo-otomană, iar peste câțiva ani s-au ameliorat și relațiile polono-otomane, prezența tătarilor la gurile Dunării devenise nedorită, deoarece ei prejudiciau interesele economice și de politică externă ale Porții.

În pofida acestor mărturii explicite că tătarii lui Murtaza au revenit în estul european, I. Țurcanu¹⁴ cu referire la unele cronici poloneze, apărute cu mult

⁸ *Cronici turcești despre Țările Române (Extrase)*, vol. I (sec. XV – mijlocul sec. al XVII). Volum întocmit de M. Guboglu și M. Mehmet), Ed. Academiei, București, 1966, p. 137.

⁹ *Ibidem*, p. 63.

¹⁰ В. Д. Смирнов, *Крымское ханство под верховенством Османской Порты до начала XVIII века*, СПб., 1887, с. 283-284.

¹¹ *Ibidem*, p. 137.

¹² *Ibidem*.

¹³ M. Berindei, G. Veinstein, *L'Empire Ottomane et le Paix Roumaines (1544-1545)*, Paris-Cambridge, 1987, p. 90.

¹⁴ I. Țurcanu, *Descrierea Basarabiei*, Chișinău, 2011, p. 46.

mai târziu după consumarea evenimentelor, susține că în sud-estul spațiului carpato-nistean, la hotarul secolelor XV-XVI ar fi continuat să se afle un grup de tătari. Se mai invocă și relatarea călătorului sas din Transilvania Georg Reichersdorffer, secretar și consilier al lui Ferdinand I de Habsburg, care a fost prin 1527 și 1535 în Moldova: „Tătarii, care locuiesc în Moldova, au cinci sute de gospodării, ei sunt deopotrivă legați pe credința lor de voievod și siliți a porni în expediții războinice cu trupele lor instruite chiar și împotriva tătarilor din afară”¹⁵.

Judecând obiectiv conținutul citatului, constatăm faptul că relatările călătorului sas nu se referă la teritoriul administrat de otomani, ci la cel aflat sub autoritatea domnului Moldovei, fiind obligați să participe la campaniile militare chiar și împotriva consângenilor din Crimeea. Desigur, s-ar putea admite că pe teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei să se fi aflat un atare grup de tătari, dar pentru aceasta se cer unele confirmări bazate pe documente interne independente. Însă dacă admitem că aceste 500 de familii de tătari sunt dintre foștii supuși ai fratelui hanului Hoardei de Aur, apoi, în primul rând, apar anumite nedumeriri: cum au reușit tătarii veniți pe teritoriul de la vest de Nistru să-și facă gospodării, adică să devină sedentari într-un timp record de câțiva ani, pe când cei din Crimeea, care se aflau de un secol pe același teritoriu au devenit semisedentari abia spre mijlocul secolului al XVI-lea, adică cu câteva decenii mai târziu. Prin urmare, afirmația lui Reichersdorffer conține mai multe ambiguități, care necesită o anumită prudență în utilizarea ei ca sursă istorică la elucidarea unor chestiuni nu prea clare.

În al doilea rând, presupunerea lui I. Țurcanu că acești tătari nu s-ar fi aflat sub autoritatea domnului Moldovei, ci în apropierea Cetății Albe sub administrația otomană, iarăși necesită o explicație de ce autorul sas a admis o atare inadverență și dacă aceasta este unica în relatarea călătorului menționat.

În istoriografie uneori apar informații scurte despre tătarii belgorodeni, numiți de I. Țurcanu fără niciun temei și tătari basarabeni¹⁶, formulă care pentru secolele XV-XVI n-a fost utilizată nici în literatura istorică de până acum, nici în sursele documentare. Acest termen de belgorodeni a apărut într-un anumit context istoric și se referă la alt teritoriu decât spațiul dintre Prut și Nistru.

După încheierea păcii cu Moldova din 1486, turcii și tătarii din Crimeea au început să facă presiuni asupra Poloniei și Lituaniei, insistând ca acele două țări unite sub sceptrul unui rege să recunoască incorporarea Chiliei și Cetății Albe, a altor locuri importante nord-pontice în componența Imperiului Otoman. În 1487 forțe tătare și otomane au atacat Polonia, cauzându-i mari pierderi materiale și umane¹⁷. Hanul Crimeii Mengli Ghirai cerea polonezilor și lituanienilor să-i facă unele cedări teritoriale în apropierea Niprului pentru

¹⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngr. de M. Holban, București, 1968, p. 48.

¹⁶ I. Țurcanu, *Descrierea Basarabiei*, p. 46.

¹⁷ M. Berindei, G. Veinstein, *L'Empire Ottomane et les Paix Roumaines...*, p. 90.

a construi la gura lui o cetate¹⁸, care i-ar fi permis să controleze efectiv trecerea peste râu de o importanță militară și economică deosebită. Kazimir al IV-lea, care era dispus să lupte cu turcii și tătarii, a respins această cerere agresivă din partea hanului. Însă nefiind susținut de nobilime, care periodic se convoca în dietă pentru a soluționa diferite chestiuni de politică internă și externă a statului, regele a fost nevoit să poarte tratative în vederea încheierii unei păci onorabile cu otomanii¹⁹. În 1488 este trimis la Constantinopol solul Firley cu misiunea de a cere Porții să restituie Chilia și Cetatea Albă Țării Moldovei, căreia trebuia să-i aparțină pe drept. Însă cererea Poloniei de a readuce aceste cetăți pe cale diplomatică în hotarele Moldovei n-a avut sorti de izbândă și la 23 martie 1489 tratativele s-au soldat cu încheierea păcii polono-otomane. Se pare că începutul tratatelor polono-otomane din 1488 au coincis cu plecarea tătarilor de la gurile Dunării, așa cum au menționat cronicarii turci amintiți mai sus.

În legătură cu acest eveniment, relațiile moldo-polone s-au răcit simțitor. S-a produs o apropiere a Moldovei de Ungaria, Rusia, Imperiul Otoman și Crimeea. A reapărut conflictul moldo-polon în chestiunea Pocuției. Se profila o nouă corelație de forțe, care încuraja activitatea turco-tătără pe litoralul nord-pontic. În mai 1491 hanul din Crimeea îl informa pe Ivan al III-lea, că sultanul Baiazid a pregătit 70 mii de ostași, care se îndreptau spre Cetatea Albă. Desigur, numărul turcilor a fost exagerat de han pentru a provoca Moscova împotriva polo-nezilor și lituanienilor. Principele Romadanovski îi comunica marelui cneaz că spre Cetatea Albă sultanul trimisese în ajutorul hanului Mengli Ghirai 40 mii de călăreți²⁰. Chiar dacă și această cifră este exagerată, totuși forțele turco-tătare, concentrate pe litoralul nord-pontic, care periodic atacau Polonia, constituiau un pericol deloc neglijabil pentru statul menționat. Însă până în prezent nu sunt depistate informații credibile despre prezența unor tătari belgorodeni în spațiul nord-pontic. În curând a fost prelungită pacea polono-otomană pentru o nouă perioadă de trei ani.

În atare condiții favorabile Mengli Ghirai a început să-și concentreze forțele pe cursul inferior al Niprului. În scrisoarea sa din 27 iunie 1492 el îi comunica marelui cneaz Ivan al III-lea: „Este pe teritoriul regelui (polon – *n.n.*), mai jos de Tavani, pe partea cealaltă (dreaptă – *n.n.*) a Niprului o cetățuie, mai jos de Nipru (la gura lui – *n.n.*); și eu acum m-am dus cu toți oamenii (mei – *n.n.*) să fac o cetate... Voi face-o (cetatea – *n.n.*) și voi fi mai aproape de neprietenul meu (regele polon – *n.n.*), cauzându-i neplăceri”²¹. S-ar părea că anume atunci s-a început construirea cetății și orașului de la gura Niprului, numit ulterior Oceacov. În unele surse istorice poloneze și ruse această cetate este numită

¹⁸ *Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV-XVI вв.*, М., 1984, с. 90.

¹⁹ *Сборник Русского Исторического Общества* (În continuare: *Сб. РИО*), том 41, СПб., 1884, с. 114.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 210.

Belgorod, spre deosebire de Akkerman de la gura Nistrului. În scrisoarea lui Mengli Ghirai din 1494 adresată marelui cneaz se sublinia: „Acum... trecând Nipru lângă Belgorod (ruinele unei cetăți vechi – *n.n.*) mai aproape (de câmpul – *n.n.*) de luptă fac o cetate”²².

Aproape de expirarea termenului de trei ani a tratatului polono-otoman de pace turcii și tătarii și-au reluat politica lor antipolonă. Într-o scrisoare a hanului către marele cneaz din 1494 este consemnat că cca 2000 de tătari din Crimeea în frunte cu Mamâșek și ulanul (oglan – tăt. fecior) lui Tevekel încă vara trecută (1493) au plecat în dreapta Niprului, și iarna, atacând ținutul Lituaniei, au luat mulți oameni în prizonierat și i-au vândut la Cetatea Albă. În 1494, după prelungirea păcii încă pentru trei ani, sultanul a poruncit hanului să oprească năvălirile tătarilor în Polonia. Mengli Ghirai, la rândul său, a trimis poruncă lui Mamâșek, Tevekel și cazacilor (nomazilor), care se aflau în câmpia de la vest de Nipru și Bug: „Acolo vouă vi-i interzis să locuiți și acum, după ce ați jefuit ținutul Lituaniei, veniți la mine”²³ în Crimeea. În 1496, la Chios se vehicula ideea că polonezii, susținuți de unguri, ar fi izgonit pe turci (probabil, tătari) din Lericici²⁴. Probabil aici este vorba de cetatea nou construită la gura Niprului de tătari cu ajutorul turcilor, deși nu există niciun indiciu că polonezii ar fi putut să cucerească vre-o fortificație turcească ori tătărească în anul menționat. Polonezii, dacă au avut vreun succes pe litoralului nord-pontic, aceasta se datorează faptului că conform tratatului reînnoit, tătarii nomazi erau obligați să revină în Crimeea.

În noua situație mai favorabilă, regele Poloniei a chemat în orașul Levoci un „Congres” al Iagelonilor (capetele încoronate din Polonia, Lituania și Ungaria din familia princiară Iagello), la care s-a discutat și problema înlocuirii lui Ștefan cel Mare cu un reprezentant al familiei lor și reîntoarcerea Cetății Albe în componența Moldovei²⁵. Propunerile cu privire la Moldova n-au fost acceptate, deoarece Alexandru, marele duce al Lituaniei, n-a participat la întrunire, iar Vladislav, regele Ungariei, a fost împotriva înlocuirii lui Ștefan cel Mare, care îi adusese omagiu de vasalitate²⁶. Totuși Ioan Albert, regele Poloniei, a organizat o campanie, chipurile, pentru a-i alunga pe turci de la Chilia și Cetatea Albă. De fapt, el intenționa de unul singur să traspună în viață ceea ce s-a discutat la Levoci – înlocuirea lui Ștefan cel Mare. Trecând frontiera, armata poloneză a asediat Suceava. Din diferite motive frații regelui, Alexandru și Vladislav, n-au susținut această aventură. Ultimul a mediat între Ioan Albert și Ștefan cel Mare pentru retragerea armatei poloneze de pe teritoriul Moldovei. La întoarcere, armata regelui, neîndeplinind întocmai condițiile armistițiului, a suferit un șir de înfrângeri din partea moldovenilor, in-

²² Сб. РИО, том 41, СПб., 1884, с. 149.

²³ *Ibidem*, p. 209.

²⁴ Em. Diaconescu, *Români din răsărit. Transnistria*, Iași, 1992, p. 61.

²⁵ M. Berindei, G. Veinstein, *L'Empire Ottoman et les Paix Roumaines*, p. 90

²⁶ *Очерки внешнеполитической деятельности Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XIX в.)*. Кишинев, 1987, с. 89.

clusiv cea de la Codrul Cosminului²⁷.

Se știe că la bătălia de la Codrul Cosminului au participat 600 de turci, probabil veniți din Dobrogea, unde erau și mulți tătari. În acest context, se pare că turcii menționați, care au participat la bătălia de la Codrul Cosminului ar fi servit ca sursă de inspirație pentru G. Reichersdorffer ca să afirme că sub autoritatea domnului Moldovei se aflau 500 de tătari care nu se supuneau hanului din Crimeea, afirmație neconfirmată de niciun document credibil.

În anul următor luptele s-au desfășurat pe teritoriul Poloniei și, mai ales, a Lituaniei. În ele s-au implicat și tătarii din Crimeea. Unele amănunte în această privință conține scrisoarea lui Ioan al III-lea către solul său pe lângă Alexandru. La învinuirea lui Alexandru, adusă lui Ștefan cel Mare, că el ar fi ocupat „orașul Breslav” adică teritoriul din stânga Nistrului populat de românii moldoveni, marele principe al Moscovei a explicat că locuitorii lui singuri și-au exprimat dorința de a se transfera cu traiul în Moldova. Pentru a-i susține pe acești locuitori, domnul a trimis pe oamenii săi, iar locuitorii „Breslavului” le-au ieșit în întâmpinare. În acest timp, asupra lor au năvălit tătarii și pe mulți i-au făcut prizonieri. Văzând cum tătarii se poartă cu consângenii lor, moldovenii i-au atacat pe nomazi, au eliberat prizonierii, aceștia exprimându-și dorința de a se transfera cu traiul în Moldova²⁸. În 1499, prin mijlocirea lui Vladislav a fost încheiată pacea moldo-polonă, relațiile dintre cele două țări creștine revenind la normalitate.

Față de diferite neamuri tătărești, care pe rând s-au desprins din Hoarda de Aur, Poarta promova o politică abilă. Aici se cere de amintit, în primul rând, de cel condus de Seid-Ahmed, ultimul han al Hoardei de Aur. În 1501, confruntându-se cu mârzacia nogai de pe litoralul de est al râului Volga, l-a rugat pe Baiazid „să i se permită să ducă o viață nomadă peste Nistru, în câmpia de la Cetatea Albă”²⁹, unde câțiva ani anterior se aflase fratele său Murtaza. Însă Seid-Ahmed și alți hani ai Hoardei de Aur multă vreme se aflase în conflict cu Mengli Ghirai, vasal al sultanului și suveranul „turc nu i-a permis lui Seid-Ahmed să ducă o viață nomadă în câmpia ceea”³⁰. Hanul din Crimeea urmărea atent activitatea lui Seid-Ahmed, cu atât mai mult că în 1502 se răspândi vestea că turcii intenționau să-i transfere pe tătarii de pe Volga între Chilia și Cetatea Albă³¹, pentru a-i utiliza contra Țării Moldovei, care în 1499-1501 aderase la coaliția antiotomană formată din Polonia și Ungaria³². În anii 1502-1503 situația internațională din estul Europei se schimbă radical. La începutul lunii iunie 1502, în apropierea râului Sula, Seid-Ahmed a fost bătut crunt de Mengli

²⁷ *Istoria României*, vol. II, București 1962, p. 543-545.

²⁸ К.В. Базилевич, *Внешняя политика Русского централизованного государства во второй половине XV в.*, М., 1950, с. 370.

²⁹ *Сб. РИО*, том 41, с. 354.

³⁰ *Ibidem*, p. 357.

³¹ В. Л. Уляницкий, *Материалы по истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV-XVI вв.*, М. 1987, с. 195.

³² Г. В. Гонца, *Молдавия и Османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI в.*, Кишинев, 1984, с. 47-48.

Ghirai. În urma acestei înfrângerii, Hoarda de Aur a încetat să mai existe. În iarna anilor 1502-1503 Polonia și Ungaria încheie pace cu Imperiul Otoman și în așa mod deja ultimul nu mai avea nevoie de forțe suplimentare la gurile Dunării, reluându-și politica sa tradițională față de tătarii de pe Volga. În toamna anului 1502 Seid-Ahmed împreună cu frații săi au venit „de la Nogai (adică, de pe malul de est al râului Volga, unde se afla Hoarda Nogailor recent formată în urma destrămării Hoardei de Aur – *n.n.*) la Kiev, iar de acolo s-a dus la Cetatea Albă, iar de la Cetatea Albă intenționa să plece la sultanul Baiazid... (Însă) de la Cetatea Albă au fost izgoniți”³³.

Cu alte cuvinte, când pericolul moldo-polonez, care amenința Imperiul Otoman, nu mai exista, iarăși s-a declanșat conflictul dintre Seid-Ahmed și Mengli Ghirai, sultanul Baiazid, care era de partea vasalului său, hanul din Crimeea, a dat ordin ca oastea de la Cetatea Albă să-i izgonească de la frontiera Imperiului Otoman pe tătarii veniți de la Volga. Întorcându-se înapoi, oastea lui Seid-Ahmed, slăbită de loviturile otomanilor și de drumul îndelungat pe care îl parcursese de la Volga până la Nistru și înapoi, a fost zdrobită de feciorii hanului din Crimeea, care se aflau în apropierea Oceacovului. Seid-Ahmed cu apropiații săi au fugit călări în Lituania, iar supușii lui au nimerit în prizonierat la feciorii lui Mengli Ghirai. În așa mod, lupta îndelungată a hanului din Crimeea cu Hoarda de Aur, mai întâi pentru independență, iar apoi pentru întâietatea în lumea tătară, a luat sfârșit. Din această luptă biruitor a ieșit vasalul Porții Hanatul din Crimeea. Numărul tătarilor, supușii hanului din Crimeea, s-a mărit considerabil pe seama celor veniți de pe Volga. Conform sursei citate „pe acești (oameni – *n.n.*) ai lui Seid-Ahmed, prinzându-i, i-am adus cu noi”³⁴, adică în Crimeea. Însă nu sunt mențiuni documentare care ar indica faptul că după 1488 ar fi venit vreun grup de tătari din estul Europei, care ar fi completat substanțial forțele armate ale otomanilor de la Chilia și Cetatea Albă.

Deja în timpul confruntărilor din 1497-1499, tătarii au încercat să se întărească în spațiul dintre Bug și Tiligul, construind pe malul de est al acestui râu cetatea Iabu, menționată pe harta turcească a lui Ilias³⁵. În legătură cu lupta lui Selim și Ahmed, fiii lui Baiazid pentru tron, hanul Mengli Ghirai și-a extins dominația sa în stânga Nistrului, completând pe cea otomană de la Cetatea Albă. În vara anului 1511, Selim a plecat în Balcani, dar a suferit înfrângere și s-a returnat în Crimeea. Însă în septembrie 1511, ienicerii au trecut de partea lui Selim și acesta a devenit sultan³⁶. În ianuarie 1512, în drum spre Istanbul Selim a făcut un popas la Cetatea Albă, unde a emis documente importante pentru spațiul dintre Dunăre și Bug. La 25 ianuarie, el a întărit, în folosul

³³ Сб. РИО, том 41, с. 316.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ З. Абрахамович, *Старая турецкая карта Украины с планом взрыва днепровских порогов и атака турецкого флота на Киев* // Восточные источники по истории народов Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы, том II, М., 1969, с. 80, 84, 90.

³⁶ T. Gemil, *Români și otomanii în secolele XIV-XVI*, București, 1991, p. 159-160.

Moldovei, arenda unor locuri de pescuit de pe malul stâng al Dunării³⁷. Tot atunci, la gura Săratei a apărut o fundațiune religioasă musulmană, cunoscută ulterior ca „vakuful lui Selim”³⁸. Și aici apare întrebarea – nu cumva Selim I i-a dat domnului Moldovei sursele menționate de venit din vestul kadiatului Chilia pentru ca să se întărească la trecerile importante de la gurile Cogâlnicului și Săratei care rămăsese după 1486 sub autoritatea Sucevei? Acest schimb era mai favorabil pentru Imperiul Otoman decât pentru Moldova, deoarece un vakuf odată creat nu putea fi anulat de donator, pe când oarendă era valabilă doar pe timpul sultanului care a emis firmanul respectiv urmând ca noul potentat de la Istanbul să confirme ori să anuleze actul menționat din 1512, precum a procedat Suleyman în 1538. În așa mod s-a început întărirea turcilor în spațiul dintre kadiatul Chilia și kadiatul Cetatea Albă, care din 1486 continua să se afle sub autoritatea domnului Moldovei și a pârcălabului de Lăpușna din teritoriu.

Tot în 1512, Selim a dat tătarilor o parte a rentei, percepute pe litoralul pontic din stânga Nistrului, drept dovadă servind o scrisoare a lui Suleyman I către regele polon din 1542, în care se menționează că „din acest ținut (din stânga Nistrului – *n.n.*) tătarii încasau de 30 de ani dări...”³⁹. Hotarul de nord al acestei fâșii care constituia o prelungire a celui de pe malul drept al râului, de lângă satul Orac ori Davudja de lângă Palanca, în stânga Nistrului trecea de la satul Orac din Moldova până la lacul Tiligul⁴⁰. La stabilirea arbitrară a hotarului pe un teritoriu, asupra căruia aveau pretenții lituanienii și polonezii, turcii și tătarii n-au întâmpinat mari dificultăți. În această perioadă statul polono-lituanian purta un război istovitor cu Moscova (1512-1522) și conta pe un ajutor din partea Crimeii și Imperiului Otoman, sau, cel puțin, pe o neutralitate binevoitoare din partea acestora. Noul sultan Selim I, care se pregătea pentru a lupta cu Iranul, Siria și Egiptul, căuta să fie în relații bune cu ambele părți beligerante. Rolul „murdar” de ațâțător al celor două state unuia contra altuia și l-a asumat hanul din Crimeea. Încheind la 3 septembrie 1513 un tratat cu regele polonez Sigismund, Mengli Ghirai tot mai des jefuia sudul Rusiei. Însă în 1514, temându-se de o ieșire prematură a Rusiei din război, asociatul la domnie Muhamed Ghirai, chipurile, fără știrea tatălui său Mengli Ghirai a încetat să mai atace Rusia, propunând marelui cneaz Vasili al III-lea să încheie o alianță contra lui Sigismund. Luptele au continuat, rușii au luat Smolenskul, iar tătarii l-au susținut pe Sigismund⁴¹. În atare condiții polonezii și lituanienii treceau cu vederea ceea ce turcii și tătarii întreprindeau la sudul spațiului dintre Nistru și Bug.

După cum observăm, până în acest moment, n-a fost nici o mențiune despre „tătarii belgorodeni de pe ambele maluri ale Nistrului”, precum afirmă

³⁷ N. Beldiceanu, *La Moldavie ottomane à la fin du XV siècle et au debut du XVI siècle // Revue des études islamiques*. 1969, nr. 2, p. 264-266.

³⁸ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965, p. 52.

³⁹ *Ibidem*, p. 11.

⁴⁰ *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, București, 1976, p. 36.

⁴¹ *Османская империя...*, c. 156.

I. Țurcanu⁴². Abia în condițiile războiului ruso-polon din 1512-1522, în apropierea Bugului apare un detașament de tătari numiți „belgorodeni”. În 1515, marele kneaz Vasili al III-lea îi scria lui Korobkov, solul rus în Turcia, despre intențiile lor de a ataca periferiile de sud ale Rusiei, iar în aprilie a anului următor I. Mamontov, solul rus în Crimeea, îi raporta marelui kneaz că „la Belgorod hanul a trimis pe Kizâl-Mamâș ca (belgorodeni – *n.n.*) să nu jefuiască pământurile Lituaniei”⁴³. Mai sus noi am precizat în baza unui document contemporan evenimentelor, că în estul Europei cu termenul Belgorod era desemnată cetatea antică în ruine de la gurile Bugului și Niprului. Devenind cunoscuți de 3-4 ani sub acest nume, tătarii belgorodeni, în funcție de relațiile Porții și hanului din Crimeea cu vecinii de la frontiera lor de nord, jefuiau regiunile periferice ale Rusiei, Lituaniei și ale altor state. Mărturii despre aceste atacuri pustiitoare conțin unele documente datate cu anii 1518, 1519, 1524 și 1534⁴⁴. În 1518 tătarii întreprind un atac devastator în Moldova, reflectat în cronica lui Grigore Ureche: „În al doilea anu a domniei lui Ștefan vodă (aici e vorba de Ștefăniță – *n.n.*), în luna lui august ...ridicatu-sau Albu sultan cu tătarii de Perecop (adică, din Crimeea – *n.n.*) cu multă oaste tătarească și au trecut Nistru, fără veste... și s-au apucat de pradă... Ștefan vodă i-au răzbit și mulți tătari au pieritu...”⁴⁵.

Scriind despre tătarii care nu aveau loc permanent de trai, numiți cazaci, istoricul Sâroecikovski menționa că „Belgorodul, ca și Azovul... ambele constituind niște cuiburi de tătari, cu aceleași năravuri de a ataca din stepă și de a jefui. Cazacii de la Azov și de la Belgorod erau oameni veniți, adică o adunătură din toate părțile”⁴⁶. Mai întâi trebuie de precizat faptul că Belgorodul menționat în documentele rusești din perioada respectivă, utilizate de autor, nu este Cetatea Albă. În ele se are în vedere câmpia din apropierea trecerii de la gura Bugului, unde se aflau ruinele fostului oraș antic. Afară de aceasta, nu este cunoscut numărul tătarilor din apropierea gurilor Niprului și Bugului. Se mai întâmpla ca atacurile „belgorodeniilor” să coincidă cu părăsirea temporală de către unele grupuri mari de tătari a Crimeii. În 1515, Muhamed Ghirai, care a trecut Niprul cu toate ulusurile (neamurile de mârzaci), ducea un mod nomad de viață în spațiul din dreapta râului. În 1517, hanul din Crimeea din nou trece peste Nipru cu hoarda, bazarul, feciorii și cu mârzaccii și oamenii lor. În același an prințul Ahmat cu hoarda sa cutreiera stepa de la gura Niprului, din apropierea Oceacovului. Hanul cu supușii săi au iernat în dreapta Niprului. Lângă Oceacov tătarii din Crimeea s-au aflat și în anul 1523⁴⁷. În același an ei au întreprins un atac asupra Polonei. Prin urma-

⁴² I. Țurcanu, *Descrierea Basarabiei*, p. 46.

⁴³ *Сб. РИО*, том 95. СПб., 1895, с. 129.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 502, 613.

⁴⁵ *Letopisețul Țării Moldovei*. Ed. Hiperion, Chișinău, 1990, p. 71.

⁴⁶ В. Е. Сыроечковский, *Мухаммед Гирай и его время* // Ученые записки Московского Государственного университета, вып. 61, том II, М., 1981, с. 7-8.

⁴⁷ В. Е. Сыроечковский, *Мухаммед Гирай и его время...*, с. 67-68.

re, unii tătari părăseau Crimeea și se adunau lângă Oceacov, când era nevoie de a ataca Rusia, Lituania ori Polonia. Iar dacă grupuri mari de tătari veneau din Crimeea cu vitele la păscut în dreapta Niprului, se așteptau atacuri din partea lor asupra țărilor vecine.

După încheierea păcii cu Rusia (1522), Polonia și-a eliberat forțele pentru a lupta contra pericolului otoman, care după cucerirea Belgradului în 1521 devenea tot mai mare. În 1523, ea s-a adresat Moldovei și altor țări să lupte cu turcii și tătarii. În acest context, în 1523, conform relatărilor lui Grigore Ureche, „întorcându-se o seamă de oaste turcească de la Țara Leșească, din pradă, pe apa Prutului le-au ieșit Ștefan vodă înainte la Tărăsăuți și din 4 mii de oameni, puțini au hălăduit la locurile sale”⁴⁸. În același an Crimeea a fost atacată de nogaii de pe Volga. În februarie 1524, această colaborare între nogaii de lângă Volga și lituanieni a continuat. În primăvara anului 1524, armata lituaniană în frunte cu Dașkevici și Ostrojskii a ruinat Oceacovul și se pregăteau să treacă în Crimeea. Însă către începutul verii a aceluiași an, hanul Seadet Ghirai, reușind să se împace cu nogaii de lângă Volga, întreprinde o nouă campanie împotriva Lituaniei⁴⁹. În 1525, Polonia a încheiat pacea cu Suleyman, care în 1526, la Mohacs a zdrobit armata ungară, în luptă căzând și regele. Pentru coroana Sf. Ștefan s-a declanșat o luptă acerbă, care a condus spre destrămarea regatului ungar. În iarna anilor 1526-1527 tătarii au atacat Podolia și Galiția⁵⁰.

În acest context se poate de observat că turcii atacați de Ștefăniță la Tărăsăuți, cu certitudine, erau trupele sangeakului Silistra, iar Podolia fusese atacată de tătarii din Crimeea. Prin urmare, nu sunt dovezi directe că după încheierea păcii moldo-otomane din 1486 și începutul tratativelor polono-otomane din 1488, la Cetatea Albă s-ar fi aflat mase mari de tătari, numiți „belgorodeni”. După desființarea Hoardei de Aur în 1502, un grup mic de tătari, care intenționau să se așeze cu traiul lângă Cetatea Albă, fiind respins de autoritățile otomane locale, a fost preluat de hanul din Crimeea, de unde pe la 1515 au început să trăiască la gura Bugului. Acești tătari, numiți „belgorodeni”, împreună cu tătarii din Crimeea atacau țările vecine, în primul rând, Rusia. Ar fi straniu să presupunem că tătarii din Crimeea veneau la Cetatea Albă, în dreapta Nistrului pentru ca să atace, spre exemplu, regiunea Riazani din Rusia. Era cu mult mai rațional ca aceasta s-o facă de pe malul stâng al Niprului sau din apropierea istmului Perekop. După încheierea păcii polonoreuse din 1522, în documentele timpului apar tot mai puține informații despre tătarii „belgorodeni”. Nomazii menționați încep să se numească tătari de la Oceacov, însă ei nu activau pe cont propriu, deoarece numărul lor era limitat.

⁴⁸ *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 72.

⁴⁹ И. И. Смирнов, *Восточная политика Василия III // Исторические записки АН СССР*, том 27, М., 1948, с. 60.

⁵⁰ T. Gemil, *România și otomani în secolele XIV-XV*, p. 176-177.

După aceste evenimente, pozițiile Poloniei și ale Imperiului Otoman încep să se apropie. Ambele state susțineau la tronul Ungariei pe Ioan Zapolya. La începutul anului 1533, între cele două state a fost încheiată „pacea veșnică”, care le permitea să-și concentreze forțele pentru a-și realiza propriile interese: Imperiul Otoman – să îngenuncheze Ungaria, Polonia – să oprească ofensiva Moscovei pe teritoriul fostului stat kievean. În același an, sultanul otoman și regele polon s-au înțeles să-l înlocuiască pe domnul Moldovei Petru Rareș cu o persoană mai docilă. În 1538, turcii, tătarii și polonezii au atacat Moldova, silindu-l pe indezirabilul domn să părăsească țara. La tronul Moldovei a ajuns Ștefan, poreclit Lăcustă, un protejat al Porții.

În timpul campaniei din 1538, Poarta a rupt din trupul Moldovei un teritoriu impunător. O cronică anonimă turcească relatează, că la o ședință a marilor demnitari otomani „s-a hotărât ca țara (Moldovei – *n.n.*) să se întindă în lungime de la nord spre sud, iar în lățime de la răsărit spre apus, ajungând de la Prut la hotarul Chilieii, iar marginea ei să atingă Dunărea (la Reni – *n.n.*). Restul trebuie să fie adăugat la Imperiul Otoman”⁵¹. În legătură cu acest rapt teritorial cronicarul turc Ibrahim Pecevi, de asemenea, scrie: „În cea ce privește hotarul cetăților care este, de obicei, motiv de gălceavă, s-a despărțit o porțiune de pământ din vilaietul întins al Moldovei și s-a stabilit o graniță precisă, începând din fața orașului Fălciu din partea Akkermanului de lângă apa Prut (ori, mai degrabă, Cogâlnic – *n.n.*) și până la apa Nistru”⁵².

Situația noului domn era șubredă, el fiind contestat de Petru Rareș și mulți boieri. Cronicarul turc N. Matracci susține că după revenirea sultanului la Istanbul Petru Rareș „și-a pus în gând să-l nimicească cu puterea sabiei pe voievodul Ștefan Lăcustă, fiind însoțit și de cei doi fii ai săi. Ștefan Lăcustă, la rândul său, a ieșit în întâmpinarea acestuia, nimicind cetele de blăstămați. Cetene (Ștefan Lăcustă – *n.n.*) a tăiat capul unui fiu de-al acestuia și l-a trimis la curtea fericirii”, adică la Istanbul. Nu se știe pe cât de exactă este această relatare, însă ea denotă despre atitudinea unor grupuri de oameni față de noul domn. Nu-l doreau pe domn nici boierii moldoveni, care l-au primit „ca pe un țigan sau arap”, numai să nu fie prădați de sultan. În curând s-au convins după acțiunile sale, că el era un adevărat turc, care ducea țara la pierzanie: „Am observat că a început puțin câte puțin a da împăratului (sultanului – *n.n.*) pământul țării. Voia să-i dea toată coasta de la Dunăre până la munți, precum și Nistru tot, și, văzând aceasta, țara s-a deprins să-l cunoască și a văzut că domnul e mai cu priință turcilor decât nouă, creștinilor”⁵³. Deși Lăcustă n-a adus atâtea prejudicii țării Moldovei, totuși, cu certitudine, ele nu însemnau numai pierderea circumscripției Tighina. În această scrisoare nu este menționat Bugeacul, o câmpie aproape nelocuită, care pe atunci nu era necesară otomanilor și nici nu se numea așa. Aici este vorba de locurile de la Dunăre, adică

⁵¹ *Cronici turcești privind Țările Române. (Extrase)*, vol. I, p. 255.

⁵² *Ibidem*, p. 48.

⁵³ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 188.

de circumscripția Chilia luată de turci în 1484, și de „Nistru tot”, adică de o porțiune destul de mare de-a lungul râului, inclusiv de pe malul stâng al Bâcului, câmpia de la sud de Codri, numită ulterior Bugeac, rămânând din punct de vedere juridic în componența Țării Moldovei.

Potrivit cronicii lui I. Pecevi, pe acest teritoriu, acaparat de otomani, se preconiza construirea a două cetăți puternice⁵⁴. Nasih Matracci precizează că „s-a dat poruncă să se construiască la răsărit de râul (Prut) două cetăți, Berudcin și Fălcin”⁵⁵. Prima cetate Berudcin pare să fie Tighina, numită de turci Bender, care a fost construită din piatră într-un termen foarte scurt. Inscripția lui Suleyman de pe unul din pereții fortificației pretinde că aceasta s-ar fi petrecut în 945 al hegirei (30 mai 1538-18 mai 1539) „Anul 945 Hasan bei, întărind vadul, ajută pe beii de mare”⁵⁶. Călătorul turc Evlia Celebi de la mijlocul secolului al XVII-lea susține că ea a fost construită la rugămintea hanului⁵⁷, ceea ce se pare că e adevărat deoarece pe la vadul de lângă vechea cetate moldovenească din lemn și pământ se putea trece mai ușor spre Iași și alte centre importante ale țării. Cea de a doua cetate e mai greu de identificat. Referitor la teritoriul Moldovei ocupat de otomani în 1538, unii istorici susțin că atunci a fost rupt din trupul țării și Bugeacul⁵⁸, fără a aduce vre-o probă credibilă.

În opinia noastră, cea de a doua cetate, care se preconiza să fie construită de către otomani, căreia i s-a dat nume bizare de „Fălcin”, „Cein”, „Colcein” ar fi putut să fie Orheiul Vechi. Se știe că, aproximativ, cu două secole mai înainte de domnia lui Ștefan Lăcustă, în această cetate naturală, înconjurată din trei părți de Răut, se instalase musulmani din Hoarda de Aur. Din ultimul sfert al secolului al XIV-lea, făcând parte din componența Țării Moldovei, cetatea era condusă de un om al domnului, ulterior numit pârcălab. În prima jumătate a secolului al XVI-lea administrația ținutului și-a transferat reședința în localitatea actuală Orhei, cu certitudine, din cauza otomanilor care își extinsese autoritatea și pe malul de nord al râului Bâc. Localitatea veche a fost părăsită și de populația creștină. Datorită evenimentelor care s-au derulat ulterior, Orheiul Vechi n-a ajuns să fie un oraș otoman⁵⁹.

Peste doi ani după campania lui Suleyman, situația în Moldova devenea tot mai tensionată, apărând semne evidente de provocare a unor lupte arma-

⁵⁴ *Cronici turcești privind Țările Române. (Extrase)*, vol. I, p. 480.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 231.

⁵⁶ M. Guboglu, *Inscripția sultanului Suleyman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538) // Studii. Revista de istorie*. 1956, nr. 2-3, p. 119.

⁵⁷ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, 1976, p. 415.

⁵⁸ M. Guboglu, *Inscripția sultanului...*, p. 112; T. Gemil, *op. cit.*, p. 187. Mai mult, I. Țurcanu susține cu trimitere la D. Cantemir că în 1568 în câmpia de la sud de Codri ar fi fost aduse 30 familii de tătari. Mai făcând trimitere și la J. Thunmann, care afirma că atunci au fost aduși din Crimeea 30 mii de tătari, I. Țurcanu ajunge la concluzia eronată că o familie de nomazi ar fi numărat 1000 de corturi. (I. Țurcanu, *În căutarea originii numelui Basarabia*, p. 18-19). Dacă am porni de la faptul că o familie simplă din Evul Mediu era formată din 5 persoane ar reieși că la mijlocul sec. al XVI-lea o familie de tătari număra 5 mii de suflete.

⁵⁹ I. Chirtoagă, *Orhei // Destin românesc*, 2006, nr. 1, p. 121-133.

te. În 1540, la Istanbul a sosit Petru Rareș, turcii văzând în el un eventual înlocuitor al lui Ștefan Lăcustă indezirabil din start pentru clasa politică a statului românesc de la est de Carpați. Spre finele aceluiași an, Ștefan Lăcustă este ucis de boierii moldoveni și înlocuit cu un alt domn ales dintre ei, cu portarul Sucevei Alexandru Cornea⁶⁰. Conform unei scrisori a lui Suleyman I către regele polon din martie-aprilie 1541 locuitorii Moldovei și ai celor din stânga Nistrului au atacat Tighina și Cetatea Albă⁶¹. Îngrijorat de situația de instabilitate internă, creată la hotarul de nord al Imperiului Otoman, sultanul a decis numirea repetată a lui Petru Rareș la tronul Moldovei.

Revenind în februarie 1541 în țară, Petru Rareș a reușit să întoarcă o parte din pământul acaparat de sultan împreună cu 35 de sate românești⁶². Ceea ce n-a putut Alexandru Cornea să facă cu forța armelor, a reușit Petru Rareș să realizeze cu ajutorul banilor. Într-o cronică rusă se relatează că la 8 septembrie 1542, țarul primind o solie din Moldova, ar fi aflat că „pentru 300 000 galbeni și tributul anual al sultanului i-a reîntors (lui Petru Rareș – *n.n.*) domnia cu două părți din Moldova, păstrându-și-o pe a treia”⁶³. Probabil, cea de a doua parte ar fi fost teritoriul luat de Suleyman și retrocedat, parțial, Moldovei în perioada dintre februarie 1541 și 8 septembrie 1542. În perioada menționată Petru Rareș a solicitat regelui Poloniei Sigismund I să-i restituie un tezaur și să-i acorde un ajutor bănesc pentru achitarea tributului, care fusese sporit în schimbul retrocedării „aceste(i) Țări de Jos”⁶⁴, adică a unei părți a teritoriului cotropit de otomani în 1538. În această privință boierii moldoveni amintiți în firmanul lui Suleyman din 19 mai 1552 ar fi spus: „Haraciul nostru care era fixat în acea vreme era de 15 mii de florini pe an. Pentru ca amintitul hotar să fie iarăși alipit la vilaietul Moldovei am fost supuși la haraci, în total, 30 de mii florini pe an, urmând a da încă 15 mii florini”⁶⁵.

Însă în mâinile otomanilor se mai aflau Tighina și alte localități cu români moldoveni. Unele dintre ele se găseau în apropierea Cetății Albe. Din documentul vizat aflăm că la hotarul de nord al acestei circumscripții apăruse un litigiu în legătură cu câteva sate românești. Moldovenii invocau drept argument prevederile documentului de delimitare a hotarului din timpul lui Baiazid al II-lea (cu certitudine, cel din 1486). Autoritățile otomane insistau ca litigiul să fie rezolvat în baza unui document, probabil, întocmit la începutul celei de a doua domnii a lui Petru Rareș de către autoritățile otomane, care au comis atunci față de populația locală mari atrocități, fiind condamnate chiar și de sultan. Din localitățile menționate administrația Moldovei perce-

⁶⁰ *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 80.

⁶¹ E. Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*. Suplimentul II, vol. I, București, 1893, p. 141-142.

⁶² V. Veliman, *Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea* // *Revista arhivelor*, 1984, nr. 2, p. 211.

⁶³ *Полное Собрание Русских Летописей*, том XXVIII М., 1965, c. 45, 143.

⁶⁴ I. Corfus, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele polone (sec. al XVI-lea)*, București, 1971, p. 179-181.

⁶⁵ V. Veliman, *op. cit.*, p. 211-212.

pea impozit din cele mai vechi timpuri. Autoritățile otomane percepeau impozite de la fugarii din teritoriul hassului (proprietății) sultanului din circumscripția Cetatea Albă și din vakuful lui Selim I de la gura Săratei⁶⁶.

Unele conflicte apăreau în legătură cu hotarul circumscripției Tighina, numită ba sangeak (ținut), ba kadiat (plasă). Pentru a le aplană, la 22 martie 1568 sultanul Selim al II-lea a trimis lui Hasan, sangeakbeiu al Cetății Albe, descrierea hotarului dintre sangeakul Tighina și teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei. După delimitarea efectuată de ceașul Feruh, hotarele treceau „de la valea Bâcului (unde se afla pe frontieră naturală limita de nord a circumscripției Tighina, pe linia ei vestică de demarcare – *n.n.*) până la moșia Vadul de la Geamăna (de pe Colinder, afluent al Bâcului – *n.n.*) până la moșia Cristea (?), de la pârăul Olarca (Larga, afluent al Botnei – *n.n.*), pe sub dealurile Scrihan (Valul lui Traian de Sus – *n.n.*) până la Botna (frontiera de sud a circumscripției Tighina se întindea, mai ales pe malul stâng al Botnei, traversând hotarele unor moșii ale boierilor moldoveni – *n.n.*) până la izvorul Bavadj, de-a lungul Botnei, pe drumul care vine de la Akkerman până la dâmbul ce se află deasupra Fântânei pârălabului... (peste Botna hotarul continua – *n.n.*) prin dosul (adică, pe la sudul – *n.n.*) Botnei, prin dosul Copancăi și până la lacul Cordina (Zagorna) apoi la Nistru”⁶⁷.

Prin urmare, hotarul circumscripțiilor Chilia și Cetatea Albă în linii mari au rămas cele stabilite la 1486, cu excepția hotarului de nord-est al Chilieii lângă care în 1512 ar fi apărut vakuful lui Selim I cu frontiere încă greu de precizat. La aceasta s-a adăugat circumscripția Tighina, aflată cu prioritate între cursurile inferioare ale râurilor Bâc și Botna. Între Palanca și Copanca, pe cursul inferior al Nistrului se afla un teritoriu cu sate populate de români moldoveni, aflate sub administrația pârălabului de la Cioburciu. Nu se știe exact dacă după crearea vakufului lui Selim I și după restabilirea autorității sale în circumscripția de la Cioburciu Moldova a mai păstrat ceva din teritoriul dintre lacul Sasâc și râul Alcalia, rămas după 1486 în componența țării.

O problemă aparte o constituie numărul și componența etnică a populației aflate în teritoriul ocupat de otomani. Anterior, s-a menționat că la Chilia și Cetatea Albă au fost stabilite garnizoane militare fiecare câte 400 de ostași ai armatei regulate. O garnizoană militară a fost stabilită și la Tighina. În afară de aceste garnizoane din cetăți pe parcursul dominației Porții, forțele militare otomane din regiune erau completate cu detașamente paramilitare, formate din turci și reprezentanții altor etnii. Printre aceștia, în primul rând, pot fi numiți azabii, adică infanteriști care erau utilizați la completarea garnizoanelor cetăților, a corăbiilor militare cu marinari și unități de desant. Azabii (turc. flăcăii – *n.n.*) practicau diferite ocupații economice. Unii dintre azabii plasați după 1484 la Chilia sunt menționați în calitate de crescători de oi în actul lui Selim I din 25 ianuarie 1512 dat lui Bogdan cel Orb pentru loialitatea manifestată de acesta în tim-

⁶⁶ V. Veliman, *op. cit.*, p. 211-212.

⁶⁷ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 48.

pul luptei pentru putere dintre cei doi prinți otomani⁶⁸.

O altă formațiune paramilitară (iregulată) o constituiau akângii, adică unități de cavalerie care se întrețineau, de asemenea, singuri prin activități economice. Bucurându-se de anumite înlesniri fiscale, ei erau chemați să participe la campaniile militare în calitate de forțe auxiliare – cercetare, slăbirea inamicului prin jafuri ale populației locale, hărțuirea armatelor străine, aflate în ofensivă ori în retragere. Unități de akângii pe teritoriul Moldovei ocupat de otomani sunt menționate la mijlocul secolului al XVI-lea, în circumscripțiile Cetatea Albă și Tighina în număr de 228 ostași de acest gen de armată otomană⁶⁹. I. Țurcanu susține că hanul din Crimeea ar fi obținut permisiunea Înaltei Porți de a coloniza tătari în Basarabia îndată după 1486, că potrivit istoriografiei ruse și cronicilor poloneze pe ambele maluri ale Nistrului ar fi fost tătari „belgorodeni” și chiar nogai⁷⁰. Din cele relatate mai sus rezultă că nu hanul a colonizat circumscripțiile Chilia și Cetatea Albă cu nomazi din Crimeea, ci Murtaza cu un grup de tătari de pe malul de est al râului Volga a rămas timp de 3-4 ani între cele două cetăți, după care au revenit în țara lor. De asemenea, și tătarii „belgorodeni” în documentele contemporane evenimentelor sunt menționați ca fiind la gura Bugului și nu a Nistrului, începând cu anul 1515 și se mențin o perioadă de vre-un deceniu, după care ei sunt atestați în sursele scrise tot mai rar.

În ceea ce privește venirea nogailor la vest de cursul inferior al Nistrului, face să mai zăbovim puțin asupra acestei chestiuni. Însă nu înainte de a observa că, cel puțin, începând cu anii '30 ai secolului al XVI-lea apar informații lapidare despre prezența unor tătari în circumscripțiile Chilia și Cetatea Albă, legate, mai ales, de evenimentele din 1538-1540. În 1539 sultanul a poruncit sangeacebiului de Cetatea Albă să nu permită tătarilor care locuiesc „lângă Akkerman și Chilia să treacă cu turmele lor în Polonia”⁷¹, adică în stânga Nistrului. Faptul că tătarii se aflau într-un teritoriu mic de „lângă Akkerman și Chilia” și nu în circumscripțiile ulterioare cu mult mai mari ca, spre exemplu, Tatarbunar și Bugeac, unde sunt menționați cu prioritate în documentele din secolele XVII-XVIII, constituie un indiciu elocvent că numărul acestora era foarte redus. Însă și mai redus era numărul lor până la 1538. Unii dintre aceștia preferau să treacă cu turmele în stânga Nistrului, „în Polonia”, precum se menționează în documentul respectiv. De ce? Nu cumva pentru că erau presați de moldoveni? Nu cumva pentru că moldovenii nu le permiteau să ocupe teritoriul din viitorul Bugeac, menționat de Cantemir și poate chiar pe cel aflat între lacul Sasâc și Alcalia și care din punct de vedere juridic se afla în componența țării și care ulterior a constituit circumscripția Tatarbunar?

Însă în stânga Nistrului turcii și tătarii atacau periferiile de sud ale Poloniei, iar ostașii acestei țări jefuiau pe ciobanii musulmani aflați în spațiul dintre

⁶⁸ Г. В. Гонца, *ук. соч.*, с. 61.

⁶⁹ И. Г. Киртоагэ, *Три новых османских документа по истории Молдовы* // Buletinul Academiei de Științe a RSSM. Seria Științe Sociale, 1988, nr 3, p. 58-60.

⁷⁰ I. Țurcanu, *Descrierea Basarabiei*, p.46.

⁷¹ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 7.

Nistru și Bug, fapt menționat într-un document, adică într-o scrisoare adresată de sultan regelui polonez în septembrie 1538⁷². În octombrie 1540 Suleyman I a comunicat lui Sigismund că aflând de incursiunile unor tătari de la Cetatea Albă și de trecerea unor oameni din Chilia și Cetatea Albă pe teritoriul polonez, pricinuind astfel pagube, a ordonat să curme aceste nelegiuiri⁷³.

Pe fundalul acestor atacuri reciproce apăreau anumite disensiuni între tătarii, locuitori mai vechi de la Cetatea Albă, și cei veniți în 1538. Într-un fel, atacurile polonezilor erau un răspuns la năvălirile tătarilor în Podolia și alte voievodate ale regatului. Aceasta ar reieși și din scrisoarea întocmită în anii 1546-1552 de doi tătari, Ali și Bosna Nasih, locuitori de la Cetatea Albă: „Acești tătari (veniți mai înainte – *n.n.*) ca și ceilalți musulmani, mai curând l-ar ajuta pe Pretwicz (staroste polonez de Bar – *n.n.*) decât să facă parte tătarilor (nou veniți – *n.n.*), deoarece acești ghiauri provoacă discordie între sultan și regele polon. Notabilii turci din Akkerman vor să-l roage pe sultan să-i alunge de acolo pe tătari care au mai rămas că numai în felul acesta va domni pacea și liniștea între padișah și rege...”⁷⁴. Din cele relatate mai sus se vede că după 1538, la sudul spațiului dintre Prut și Nistru se aflau doar grupuri mici de tătari: unul format din tătari așezați aici la o dată anterioară, și altul, inițial mai numeros, constituit din tătari veniți recent. Nu se știe exact în ce măsură autoritățile otomane au luat în considerație doleanțele tătarilor de la Cetatea Albă. Cert e că uneori grupuri de tătari de la Chilia și Cetatea Albă atacau țările vecine. La 1553 un detașament mic de vre-o 200 de tătari de la Chilia au efectuat o incursiune de o intensitate slabă în Transilvania⁷⁵.

Aici se cere de mai făcut încă o remarcă. Disensiunile dintre tătarii „vechi” și cei „noi” se pare că sunt legate de originea și locul lor în structurile paramilitare. Se pare că „tătarii vechi” erau veniți împreună cu membrii formațiunilor paramilitare otomane din Dobrogea, printre care sunt menționați la mijlocul secolului al XVI-lea ca akângii⁷⁶. Aceștia erau tătari sedentari ori semisedentari cu locuințe durabile, cu ocupații economice de la care puteau avea venituri suficiente pentru întreținerea familiilor lor. Tătarii „noi” veniți din câmpia nord-pontică în 1538 erau nomazi cu venituri modeste de la ocupațiile lor economice, pe care încercau să le completeze prin jafuri, mai ales, în Podolia și alte pământuri. Însă aceste acțiuni ale tătarilor „noi” erau urmate de atacuri de răspuns care afectau deja pe cei din circumscripțiile otomane, indiferent de apartenența etnică, ocupații economice și timpul când au venit aceștia în teritoriul respectiv. Iată de ce autoritățile otomane și populația locală, inclusiv cea turanică, nu vedeau cu ochi buni „șotiile” tătarilor și altor nomazi veniți din spațiul nord-pontic. Treptat, așa cum se menționează în acesta și în alte documente,

⁷² *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 6.

⁷³ *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, p. 31-32.

⁷⁴ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 11.

⁷⁵ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 197.

⁷⁶ И. Г. Киртоагэ, *Три новых османских документа по истории Молдовы...*, с. 58-60.

cea mai mare parte a tătarilor a fost returnată în Crimeea. Cei rămași își modifică modul de viață, formând câteva sate tătarești în apropierea Cetății Albe.

I. Țurcanu susține că potrivit informației cronicilor poloneze, preluată de istoriografia rusă, nogaii ar fi fost semnalăți în Basarabia încă de la începutul secolului al XVI-lea și chiar mai devreme⁷⁷. Noi nu ne vom apuca să descifrăm toate erorile din istoriografia străină, ci în baza informației documentelor contemporane evenimentelor vom încerca să precizăm anumite detalii în legătură cu încercările nogailor de a se așeza cu traiul în spațiul dintre Prut și Nistru.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în estul Europei au avut loc unele evenimente, care au provocat anumite mișcări de populație. Unele dintre aceste mișcări de populație ajungeau și în spațiul dintre gurile Dunării și a Bugului. În 1552, țarul Ioan al IV-lea a cucerit Hanatul Cazan, iar în 1556 – pe cel cu centrul la Astrahan. În această perioadă, în Hoarda Nogailor se dau lupte între adepții și adversarii recunoașterii supremației Rusiei asupra acestei formațiuni de nomazi. În 1558, Ioan al IV-lea a încercat să cucerească litoralul baltic, unde se afla Ordinul Livonian, care și-a exprimat dorința să intre în componența statului polonez. Rusia s-a pomenit atrasă într-un război greu cu Polonia și Lituania care de la Unia personală au trecut la cea de stat. Războiul s-a prelungit până în 1582, provocând unele treceri ale nogailor de pe malul stâng al râului Volga în Caucazul de Nord și pe litoralul nord-pontic. Către această perioadă, în Crimeea erau deja nogaii neamului Mansur (Mangât). În Caucazul de Nord s-a constituit Hoarda Mică a nogailor lui Kazâi, spre deosebire de cea Mare de pe malul stâng al râului Volga. Dar și din Hoarda cea Mare se transferau, provizoriu, unele neamuri de nogai, care trecând în sușenia hanului din Crimeea, uneori întreprindeau mai multe raiduri la periferiile de sud ale Rusiei, aflată în războiul menționat cu statul polonez.

Exodurile de populație erau provocate și de calamitățile naturale. La finele anilor '50 ai secolului al XVI-lea, un grup de nogai de la est de Volga, unde bântuia seceta, au trecut pe teritoriul aflat sub autoritatea hanului din Crimeea. În iarna anilor 1558-1559 ei au participat la o campanie militară a tătarilor contra Rusiei⁷⁸. Însă de secetă fusese afectată și Crimeea. Din această cauză nogaii veniți și unii tătari de acolo s-au transferat la sudul spațiului dintre Prut și Nistru. Acest eveniment este descris succint și în firmanul sultanului din 3 aprilie 1560, adresat domnului Moldovei: „Foametea, care bântuie la tătarii nogai i-a silit să părăsească locurile (de trai de pe malul stâng al Volgăi – *n.n.*) și să meargă în Crimeea că, negăsind hrană, au ajuns la cetățile Chilia, Akkerman și Bender și chiar la granița Moldovei, unde pricinuiesc pagube de vite. Poruncește ca ceata tătarească să fie concentrată într-un singur punct”⁷⁹, pentru a fi întoarsă la locurile de trai.

Dimitrie Cantemir a scris că la 1568, Bugeacul li s-ar fi dat nogailor⁸⁰, afir-

⁷⁷ I. Țurcanu, *Descrierea Basarabiei*, p. 46.

⁷⁸ Е.Н. Кушева, *Народы Северного Кавказа и их связи с Россией*, Москва, 1963, c. 214-215.

⁷⁹ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 27.

⁸⁰ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p.30.

mație repetată de J. Thunmann, care a datat-o greșit cu anul următor⁸¹. Dar această informație este precizată de un anonim unguresc, care dezvăluie caracterul temporar al venirii nogailor în regiune. În acel an noul domn al Moldovei, Bogdan Lăpușneanu, confruntându-se cu grave probleme interne, căuta susținere externă: „Văzând voievodul Bogdan că nobilii acestei țări trag unii încoace și alții încolo, a trimis după tătari în ajutor și au venit 11 000, care au ajuns până în pământul țării Moldovei..., unde este o câmpie foarte bogată”⁸². Îngrijorat de intențiile nogailor, tânărul domn a trimis forțele unite ale ținuturilor din estul Moldovei pentru a contracara intențiile agresive ale turanicilor și a păstra integritatea teritorială a țării: „Văzând voievodul Bogdan..., că aceștia vin să se așeze acolo, le-au pus în vedere să se întoarcă acasă. Locuitorii țării rânduiseră mai dinainte pentru apărarea ei niște teritorii (anume Iași, Lăpușna, Orhei, Soroca, Tigheci). Tătarii, trimițând 7 000 din ai lor pentru pustiirea țării, au pustiit 34 de sate, dar moldovenii, venind asupra lor, i-au înfrânt așa de rău..., încât... abia unul a fugit de acolo”⁸³. Moldovenii erau decizi să nu lase nici un nogai în teritoriul țării. „Atunci aflând că mai sunt și alți tătari rămași... soldații în cea țară i-au atacat și (aceia) au fost așa de tare înfrânți, încât puțini dintre tătari s-au întors în ținuturile lor... Marele han ar fi zis că nu a avut în țara sa oameni mai destoinici la luptă ca aceia, care s-au prăpădit în acel loc”⁸⁴.

Conform celor menționate de anonimul ungur, în 1568 tătarii (nogaii) doar au încercat să se așeze cu traiul în câmpia din sudul spațiului dintre Prut și Nistru, care aparținea Moldovei și încă nu purta numele de Bugeac. Ținuturile din stânga Prutului au început să-și concentreze forțele militare pentru a înlătura pericolul din partea nomazilor. Printre aceștia puteau fi nogaii de pe malurile râului Volga, menționați de Cantemir, care în 1563 se stabilise la apus de fluviul Don și erau aliați cu tătarii di Crimeea. Prin urmare, în 1568 nogaii doar au încercat, cum s-a menționat anterior, să se așeze în Moldova, dar ei au fost alungați din țară.

Această campanie a nogailor în Moldova a avut loc pe fundalul războiului Rusiei pentru litoralul baltic. În luna mai 1562, când țarul a început să atace teritoriul aflat sub autoritatea Lituaniei, Devlet Ghirai, susținându-l pe Sigismund, a întreprins o campanie de jaf la periferiile statului rus, la care au participat fiii hanului, Muhamed și Aldî Ghirai, beii nogailor din Crimeea, Divei Mangât și Azi Şirin. În anul următor, forțele hanului din Crimeea au sporit pe seama nogailor, care se aflau în stânga râului Volga. În 1563 Hoarda Nogailor Mari s-a transferat în partea dreaptă a râului Don, care era sub autoritatea hanului Devlet Ghirai. În toamna anului 1564 hanul a întreprins o campanie nouă împotriva Rusiei, la care au participat tătarii din Crimeea, „belgorodeni” ș.a.⁸⁵. Sub presiunea forțelor unite tătaro-nogaice țarul a început să facă unele cedări hanului din Crimeea. Începând cu anul 1570 Rusia plătește tribut anual hanului

⁸¹ И. Тунманн, *Крымское ханство*, Симферополь, 1991, с. 55.

⁸² *Călători străini despre Țările Române*, vol. II. București, 1970, p. 392-393. De notat că anonimul ungur, contemporan evenimentelor, nu relatează despre existența unei câmpii cu numele Bugeac, care ar fost dată nogailor.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ А. А. Новосельский, *Борьба русского государства с татарами в первой половине XVII в.*, Москва, 1948, с. 28.

din Crimeea. Mulțumindu-se cu tributul primit de la țar, hanul nu mai întreprinde atacuri la periferiile de sud ale Rusiei, ceea ce i-a nemulțumit pe beii nogai, care aveau anumite venituri de la campaniile de jaf asupra țărilor vecine. În 1574 nogaii, veniți din dreapta Donului, au trecut pe teritoriul din stânga râului, care aparținea Rusiei. Cu alte cuvinte, nogaii care în 1568 încercase să ocupe un teritoriu din sud-estul Moldovei, au revenit în stânga râului Volga.

În anii '70-'80 ai secolului al XVI-lea apar confruntări ale moldovenilor cu turcii și tătarii, care încercau să ocupe unele pământuri aflate sub autoritatea domnului țării. În 1570, 1571, 1573 au apărut neînțelegeri în legătură cu apartenența unor localități din apropierea râului Sărata, unde se afla vakuful lui Selim I, menționat și în firmanul lui Suleyman I din 19 mai 1552. La 25 februarie 1574 și la finele lunii martie 1583 au fost date porunci imperiale ca domnul „să cârmuiască vilaietul Moldovei în felul în care i-a fost dată fostului voievod Petre, în vremea răposatului Suleyman han”⁸⁶, adică acel teritoriu, pe care a început să-l administreze Petru Rareș, în a doua sa domnie (1541-1546). Deci oficial până în 1583 hotarul de nord și de nord-vest al circumscripției Cetatea Albă nu suferise mari schimbări, continuând să treacă puțin mai la nord de Palanca. Unele sate cum ar fi Purcarii de la nord de acest hotar continua să se afle în componența Moldovei. Spre exemplu, la 11 aprilie 1560 satul Purcarii, fiind în componența Moldovei, a fost dăruit de Alexandru Lăpușeanu mănăstirii Căpriana⁸⁷.

Uneori încercările moldovenilor de a-și recupera pământul străbun acaparate de otomani se soldau cu succese. În firmele sale din 26 și 27 septembrie 1574 sultanul comunica domnului Moldovei și beilui Tighinei despre retrocedarea unor sate ale țării acaparate anterior „în folosul hassurilor mele împărătești”⁸⁸. De obicei, turcii retrocedau moșiile nepopulate (tot din cauza împilărilor din partea turcilor și tătarilor). Însă uneori ei făceau restituiri considerabile. Spre exemplu, în firmanul din 22 martie 1568 se menționează că localitatea Copanca făcea parte din circumscripția Tighina, hotarul ei fiind trasat „prin dosul Botnei, prin dosul Copancăi”⁸⁹. Însă după 1574 această localitate era supusă domnului Moldovei, pe la 1581, fiind administrată de vătaful Bodea, comandantul forțelor armate din ținutul Lăpușna⁹⁰. Se poate crea impresia că pe la 1581 turcii și tătarii încă mai erau în stare să retrocedeze anumite pământuri ocupate de ei în perioada anterioară.

Anul 1574 nu întâmplător persistă în documentele turcești. În 1574 au avut loc confruntări militare sângeroase între Imperiul Otoman și Moldova, susținută de 1200 de cazaci zaporogeni. Deși moldovenii în frunte cu Ion vodă cel Viteaz au pierdut bătălia decisivă de la Cahul, urmașii marelui Ștefan au demonstrat cu brio că au resurse suficiente pentru ca și ei să poată face legea în

⁸⁶ V. Veliman, *op. cit.*, p. 206-207.

⁸⁷ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I. Chișinău, 1961, p. 75.

⁸⁸ V. Veliman, *op. cit.*, p. 208.

⁸⁹ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 48.

⁹⁰ A. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, p. XV.

teritoriu. Iată de ce Poarta încerca să aplaneze pe cale pașnică diferențele teritoriale, care apăreau între moldoveni și turanicii de la periferiile de nord ale Imperiului Otoman. Însă luptele armate din această zonă au demonstrat faptul că pe malurile Nistrului și la Dunărea de Jos otomanii aveau forțe insuficiente pentru a riposta viguros împotriva creștinilor. De aceasta s-au folosit cazacii zaporojeni, care au început să atace pozițiile otomanilor. În 1577, fiind implicați în luptele pentru putere din Moldova, cazacii au atacat Cetatea Albă, Ocea-covul și Crimeea⁹¹. În 1583, un detașament de 8000-9000 de cazaci au atacat Tighina, dând foc suburbiilor ei. Turcii au trimis în ajutorul garnizoanei de la Tighina 1000 de ieniceri și 500 de sipahii, însă ei fiind inferior numeric, au fost înfrânți de către zaporojeni⁹².

În legătură cu presiunile menționate din partea cazacilor zaporojeni, Poarta a întreprins noi măsuri de întărire a forțelor sale în această regiune cu o instabilitate politică majoră. Mai întâi, se pare că a sporit numărul ostașilor din formațiunile paramilitare, aducându-se iuriuci din Balcani. În 1584, în circum-scripțiile Chilia, Cetatea Albă și Tighina au fost înregistrate 16 vetre de iuriuci kogiagii (circa 500 de ostași). Majoritatea vetrelor au fost plasate la Cetatea Albă, pentru care au fost acaparate noi pământuri de la Moldova. Trecând cu vitele lor pe teritoriul țării și mai făcând unele semănături, acești turanici refu-zau să efectueze plățile cuvenite de arendă. La 21 mai 1580 sultanul îl anunța pe domnul Moldovei că primise știri despre refuzul țăranilor din satul Adj Dan (probabil, o localitate mică de pe malul râului Agider din apropierea Nistrului) și din alte două sate învecinate, precum și al unor locuitori ai vilaietului Dobrogea de a achita texele cuvenite pentru aratul pământului și pășunatul vitelor pe teritoriul țării⁹³. Cei veniți din Dobrogea erau numiți și ciutaci, adică dobrogeni. Se consideră că ei erau musulmani⁹⁴. Cronicarul Grigore Ureche menționează că ei locuiau și în stânga Nistrului, spunându-li-se turci ciutaci. În 1583 turcii ciutaci din stânga Nistrului au suferit din cauza cazacilor⁹⁵. În 1585 călătorul francez Françoy de Pavi a mers printr-un „sat Purcari, care despărțea țara sul-tanului de țara Moldovei”⁹⁶. Prin urmare, hotarul dintre Moldova și circum-scripția Cetatea Albă de la Palanca deja se transferase la satul Purcari. Turanicii veniți recent din Dobrogea reușise să acapareze un șir de moșii, aflate în apro-pierea circum-scripției Cetatea Albă, unele dintre ele fiind populate de românii moldoveni. Însă în hotarele Țării Moldovei continua să se afle satele de la Nis-tru Cioburciu, Talmaz, Răscăieți, Leuntea, Copanca, Cârnațeni și, binențeles, câmpia de la sud de Codri dintre Valul lui Traian de Sus și Valul lui

⁹¹ A. A. Новосельский, *Борьба русского государства с татарами в первой половине XVII в.*, Москва, 1948, с. 28.

⁹² N. Iorga, *op. cit.*, p. 203.

⁹³ *Catalogul documentelor turcești*, p. 29.

⁹⁴ A. M. Mustafa, *Aspecte din istoria Dobrogei sub administrația otomană în secolele XIV-XVII (mărturiile călătorului Evlia Celebi)* // Studii. Revista de istorie, 1965, nr. 5, p. 115.

⁹⁵ *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 113.

⁹⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, 1971, p. 180.

Traian de Jos, numită ulterior Bugeac. În caz contrar, pe unde administrația de la Suceava putea să-și exercite puterea în această circumscripție condusă de pârcălabul de la Cioburciu, de ce încastorii moldoveni percepeau taxe de la turcii veniți din Dobrogea pentru loturile utilizate de ei din valea râului Adgider, care izvo-răște mai la sud de Căușeni, sat aflat atunci, de asemenea, sub autoritatea dom-nului Moldovei?

În perioada anilor 1484-1590 Poarta otomană a rupt din trupul Țării Moldovei trei puncte strategice: Chilia, Cetatea Albă (1484) și Tighina(1538). În cetățile menționate au fost introduse garnizoane militare otomane (cu un număr de ostași de până la 400 de ostași). Localitățile menționate au devenit centre ale unor circumscripții (kadiate), locuite de români și formațiuni paramilitare de akîncii (akângii) și ürüci (iuriuci), completate cu etnici turci și câte-va zeci de familii tătărești venite din Balcani. Între kadiatele Chilia și Cetatea Albă se afla un teritoriu, care aparținea Moldovei. Un alt teritoriu similar cu administrație moldovenească se afla între kadiatele Cetatea Albă și Tighina (cu excepția anilor 1538-1542). Însă otomanii încercau să rupă din trupul Țării Moldovei noi teritorii. În 1512 Selim I a creat un vakuf la trecerile de peste râurile Cogâlnic și Sărata. Către anul 1585 hotarul Cetății Albe de lângă Palanca Ianâc Hisar a fost transferat la nord de satul Purcari. Totuși în componența Țării Moldovei continua să se afle satele de la Nistru (Cioburciu, Talmaz, Răscă-ieți, Copanca, Cărnățeni, Leuntea), teritoriul dintre Valul lui Traian de Sus și Valul lui Traian de Jos, numit ulterior Bugeac. Prin urmare, e greșită ipoteza că în 1538 ori în 1568 otomanii ar fi ocupat Bugeacul.

Summary

In 1484-1590 the Porte occupied Chilia, Cetatea Albă (1484) and Tighina (1538), establishing Ottoman garrisons in them, and paramilitary troops formed by Turks and several dozens of Tatar families from the Balkans in their subordinated kadiluks. The territory between Chilia and Cetatea Albă kadiluks on the coastline of the Black Sea and the territory on the bank of the Dniester (between the districts Cetatea Albă and Tighina) continued to remain under the authority of the voivode of Moldova, but their surface was reducing. In 1512 the waqf of Selim I was created on the inferior courses of Cogâlnic and Sărata, and by 1585 the northern border of Cetatea Albă near Palanka Ianâc Hisar was transferred to the village of Purcari. Afterwards Turks, Tatars and Noghay extended their administration in the region to the south of Codry, called later Budjak, in Reni and Hotin with the territories near them.

© Ion CHIRTOAGĂ

RELAȚIILE LUI ȘTEFĂNIȚĂ VODĂ CU HANATUL CRIMEEI (CONSIDERAȚII PE MARGINEA UNUI DOCUMENT RECENT PUBLICAT)

Eugen CERNENCHI

Descoperirea și punerea în circuitul științific a unor noi izvoare istorice, privitoare la relațiile dintre Țara Moldovei și Hanatul Crimeei, vin să completeze cunoștințele noastre despre istoria raporturilor moldo-tătare. O contribuție recentă îi aparține istoricului Liviu Cîmpeanu¹, care a publicat un document editat anterior (cu greșeli) în colecția Hurmuzaki². Originalul a fost depistat de către cercetător în arhiva Haus-Hof-und Staatsarchiv din Viena. Este vorba despre raportul unui anonim, adresat autorităților habsburgice, privitor la un șir de evenimente din Țara Moldovei. Aceste știri, se referă la două subiecte principale: 1. relațiile domnului Ștefăniță (1517-1527) cu tătarii; și 2. relațiile aceluiași voievod cu Țara Românească.

Ne-a atras atenția prima parte a raportului³, unde autorul anonim descrie o bătălie victorioasă cu tătarii, care ar fi avut loc „aproximativ acum 6 ani” de la data întocmirii raportului (1526), soldată cu capturarea hanului Crimeei. Editorul documentului constată că bătălia nu a fost „atestată nici de izvoarele narative moldovenești, nici de istoriografia contemporană”⁴ și își propune să clarifice faptul, dacă într-adevăr a avut loc o confruntare între Ștefăniță și tătari pe la 1520-1521. El evidențiază faptul că evenimentele legate de bătălie se înscriu în contextul expediției sultanului Süleyman I Magnificul (1520-1566) pentru cucerirea Belgradului (18 mai – 19 octombrie 1521).

În legătură cu aceasta Liviu Cîmpeanu analizează trei documente importante din epocă – două scrisori ale lui Ștefăniță vodă către Süleyman I Magnificul (cea dintâi, datată cu prima jumătate a anului 1521⁵ și a doua, datată cu

¹ Liviu Cîmpeanu, *Contribuții la istoria domniei lui Ștefăniță vodă (1517-1527). Date noi privitoare la relațiile sale cu tătarii (1521) și cu Radu de la Afumați (1526)* // Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, tom L, 2013, p. 63-76.

² *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea 1, 1451-1575, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, București, 1891, doc. XXXIII, p. 30-31.

³ Am considerat că este oportun să redăm întreg fragmentul din raport referitor la tătari – „Ștefan Vodă din Moldova l-a prins pe Împăratul tătäresc în urmă cu aproximativ 6 ani, și i-a ucis oastea. Împăratul tătäresc cel prins, a făcut pace eternă și alianță și l-a trimis pe propriul său fiu la sus zisul Vodă, pe care îl ține prins până în ziua de astăzi ca asigurare a alianței; și când vrea el [voievodul] îi vine [în ajutor] Tătarul cu câte oști cere și de câte ori vrea, pentru că Moldova se învecinează cu tătarii; de asemenea [se învecinează] cu țara regelui Poloniei, [care este] cu Ștefan Vodă în bună pace și unitate, pentru că bunicul lui, cu ani în urmă i-a ucis regelui Poloniei mai mult de o sută de mii de oameni, la fel cum i-a ucis [sic!] pe toți, pe regele Matia al Ungariei, pe secui și pe turci, i-a învins pe toți și [inamicii] nu l-au învins niciodată.” – Liviu Cîmpeanu, *Contribuții la istoria domniei lui Ștefăniță vodă*, p. 75.

⁴ Referințele istoriografice sunt date de autor în studiul său, la nota 2 și 3.

⁵ *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, 1455-1774, ed. Mustafa Ali Mehmed, Bucu-rești, 1976, doc. 11, p. 12.

intervalul 29 august – 21 septembrie 1521⁶) și cunoscuta solie a lui Luca Cârjă de la sfârșitul anului 1522⁷. În urma acestei analize autorul înaintea următoarelor concluzii:

- în perioada imediat următoare cuceririi Belgradului (29 august 1521), după trimiterea celei de a doua scrisori a lui Ștefăniță vodă (29 august – 21 septembrie 1521) – ar fi izbucnit un război între Țara Moldovei și Hanatul Crimeei;

- invazia tătarilor și bătălia hotărâtoare, menționate în raportul anonim, ar fi avut loc după intervalul 29 august – 21 septembrie;

- în urma acestei bătălii hanul Mehmed I Giray (1515-1523) ar fi fost făcut prizonier de către Ștefăniță;

- apoi s-a stabilit o pace între cei doi, în urma căreia în Moldova ar fi fost trimis ostatec un fiu al hanului;

- situația aceasta s-ar fi perpetuat până la 1526⁸.

Parcurgând concluziile de mai sus, este firesc să apară un șir de întrebări, principala fiind, de ce alte izvoare, contemporane sau posterioare, tac despre aceste evenimente importante: înfrângerea unei armate tătare condusă de însuși hanul Crimeei; capturarea hanului; deținerea unui ostatec de neam girayid – realizări care ar fi adus faimă Țării Moldovei, tânărului domn și marilor boieri care îl consiliau.

Aceste realizări nu sunt evocate nici în solia lui Luca Cârjă, amintită mai sus, cu toate că ar fi fost firesc ca solul să le fi consemnat regelui Sigismund I (1506-1548) și Seimului polon, atunci când și-a expus solia la începutul anului 1523, relatând evenimentele din anul 1521.

În opinia noastră, pentru a verifica informațiile ce se conțin în raport, trebuie să analizăm toate izvoarele care ne sunt la dispoziție și, în primul rând, să cercetăm activitatea hanului Mehmed I Giray în anul 1521. În acest sens, avem la îndemână un document al hanului Crimeei, publicat de istoricul Tasin Gemil (cel care a editat pentru prima dată cea de a doua scrisoare a lui Ștefăniță vodă către Süleyman I Magnificul, menționată mai sus)⁹. Actul lui Mehmed I Giray (mai-iunie 1521)¹⁰ este, la fel ca și *arz*-ul domnului Țării Moldovei, o scrisoare de răspuns către sultan, prin care hanul se scuză că nu

⁶ *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, doc. 13, p. 14-15.

⁷ Costăchescu Mihai, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517-1527)*, Iași, 1943, doc. 112, p. 530-550; *Literatura română veche (1402-1647)*, vol. I, ed. G. Mihailă și Dan Zamfirescu, București, 1969, p. 237-243.

⁸ Liviu Cîmpeanu, *Contribuții la istoria domniei lui Ștefăniță vodă*, p. 66-67.

⁹ Tahsin Gemil, *Din relațiile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea (pe marginea a două documente din arhivele de la Istanbul)* // Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, tom IX, 1972 p. 133-144.

¹⁰ Actul a fost editat de Tasin Gemil cu prescurtări – Tahsin Gemil, *Din relațiile moldo-otomane...*, nota 24, p. 137-138; Același document a fost publicat în totalitate și de către – Lemerrier-Quelquejay Chantal, *Les khanats de Kazan et de Crimée face a la Moscovie en 1521 (D'après un document inédit des Archives du Musée du palais de Topkapi)* // *Cahiers du monde russe et soviétique*, vol. 12, nr. 4, 1971, p. 480-490 – care îl datează cu lunile martie sau aprilie 1521.

poate îndeplini porunca de a ataca Polonia¹¹. În legătură cu aceasta, suveranul Crimeei invocă mai multe motive: pacea stabilită cu Sigismund I¹², prin care Polonia plătea un tribut anual de 15 000 de florini și întărită prin aflarea la rege, în calitate de ostatec, a unui mârzac din neamul *Șîrîn*-ilor (Evliyâ, fiul lui Devletek¹³); aflarea, tot în Polonia, a hanului Hoardei Mari, Șeyih Ahmed¹⁴ care, fiind eliberat de polonezi, ar putea acționa spre refacerea Hoardei Mari în detrimentul Hanatului Crimeei. Astfel încât, îndeplinirea poruncii sultanului ar duce la faptul că „ordinea și armonia țării va fi tulburată” prin adversitatea clanului *Șîrîn*-ilor față de han („întregul neam al *Șîrîn*-ilor și beii și mârzalele lor vor întoarce fața de la noi”) și prin eliberarea lui Șeyih Ahmed¹⁵. Însă principalul impediment pentru îndeplinirea oruncii sultanului, consta în aceea că Mehmed I Giray începuse deja pregătirile („Sunt trei luni de când oștirea noastră a primit instrucțiunea de a ieși”¹⁶) în vederea unei campanii împotriva Statului Moscovit. Armatele tătare erau concentrate „lângă locul numit Indjeke” și hanul trebuie să li se alăture lângă „locul cunoscut sub numele Süt”¹⁷. Cauza declanșării campaniei era rivalitatea pentru controlul asupra Hanatului Kazan, unde Mehmed I a reușit, de curând, să-l instaleze pe fratele său mai mic Sahib Giray¹⁸, lucru pe care marele cneaz Vasilie al III-lea (1505-1533)

¹¹ Se pare că în conformitate cu planul otoman de cucerire a Belgradului, Ștefăniță trebuia să intre în Transilvania și secuime, iar Mehmed I Giray să invadeze Polonia, pentru ca ultima să nu acorde ajutoare Ungariei, unde domnea un reprezentant al dinastiei Jagiellone – Ludovic al II-lea (1516-1526).

¹² Tratatul a fost încheiat în octombrie 1520, vezi – Dariusz Kolodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European periphery (15th-18th century)*, BRILL, Leiden-Boston, 2011, p. 642-662; *Lietuvos Metrika, Kniga Nr. 7, (1506-1539)*, Parengė Inga Ilariene, Laimontas Karalius, Darius Antanavicius, Vilnius, 2011, doc. nr. 203.1, p. 383-385; 203.2, p. 385-387.

¹³ Tasin Gemil nu dă numele acestui ostatec, îl aflăm la – Lemercier-Quelquejey Chantal, *Les khanats de Kazan et de Crimee...*, p. 486 – Evliyâ, fiul lui Devletek *Șîrîn*; este pomenit și în tratatul polono-tătar din octombrie 1520. De asemenea el va fi în fruntea soliei, trimisă la începutul lunii noiembrie 1520 în Polonia, spre ratificarea tatatului – *Lietuvos Metrika, Kniga Nr. 7*, doc. nr. 203.1, p. 383-385; doc. nr. 203.2, p. 385-387; doc. nr. 204, 204.1, p. 387-389; doc. nr. 209-211, p. 393-394.

¹⁴ Șeyih Ahmed fiul hanului Ahmed (1459/1561-1481), este considerat ultimul han al Hoardei Mari. Fiind zdrobit în 1502 de Mengli Giray, s-a refugiat în Marele Ducat Lituanian, detalii – И. В. Зайцев, *Шейх-Ахмед – последний хан Золотой Орды (Орда, Крымское ханство, Османская империи и Польско-Литовское государство в начале XVI в.) // Между Москвой и Стамбулом. Джучидские государства, Москва и Османская империя (нач. XV – пер. пол. XVI вв.)*, Москва, 2004, p. 99-120; Eugen Cernenchi, *Un „proiect” al lui Bogdan al III-lea de restabilire a hoardei hanului Șeyih Ahmed // In Honorem Gheorghe Goța. Politica marilor puteri în Balcani și Europa centrală*, Chișinău, 2013, p. 31-41.

¹⁵ Șeyih Ahmed va pleca din Marele Ducat Lituanian în regiunea Volgăi în anul 1527 – И. В. Зайцев, *Шейх-Ахмед – последний хан Золотой Орды*, p. 111-113.

¹⁶ Tahsin Gemil, *Din relațiile moldo-otomane...*, nota 24, p. 138.

¹⁷ Râul Molocinăe Vodă (Molocinaja) aflat în nordul Mării Azov și la est de istmul Perekop. Trebuie de menționat că, de obicei, dacă armatele tătare făceau incursiuni în Polonia sau Moldova, ele de obicei se concentrau în regiunea Pădurii Negre (cursul inferior al râului Nipru). Astfel, adunarea oștirilor în zona Molocinaja, presupunea efectuarea unei campanii în est.

¹⁸ Sahib Giray – han în Kazan (1521-1524) și în Crimeea (1532-1551), fiul lui Mengli Giray.

nu-l putea accepta, căci anterior în fruntea hanatului a stat o creatură a sa – Şah Ali. În afară de motivele invocate mai sus, hanul mai menţionează şi pericolul ce vine din partea triburilor kazahilor, care în acea perioadă îi alungase pe nogai, supuşii lui Mehmed I Giray¹⁹, pe malul drept al Volgăi. Concluzionând, hanul afirmă că dacă va ataca Polonia, atunci regele Sigismund I se va uni cu duşmanii Crimei (în special cu Hanatul Astrahan) şi îi „vor devasta ţara”.

Campania pregătită de Mehmed I Giray împotriva Moscovei se va declanşa în iulie 1521. De altfel, marele cneaz Vasilie al III-lea va afla despre concentrarea tătarilor la Molocinâe Vodâ şi intenţiile lui Mehmed I Giray de a ataca Moscova, încă la 10 mai 1521, dintr-o scrisoare trimisă de kadi-ul Azovului precum şi de la agentul rus Zana Zudov²⁰. Acestea mai comunicau, că hanul nu începe încă incursiunile contra Rusiei, deoarece se teme să nu fie atacat de către doi prinţi tătari – Saadet Giray²¹ şi Umet Giray²². Prinţii, i-au strâns pe tătarii din regiunea Cetăţii Albe şi din Dobrogea, cam la 20000 suflete, „inclusiv femei şi copii”, şi s-au deplasat la Edirne (probabil pentru a participa la campania sultanală de cucerire a Belgradului)²³. Aceste ştiri vor fi confirmate mai târziu, prin scrisorile sancâk-ului Caffei, Mehmed-paşa şi a dizdar-ului (burgan aga, adică comandantului)²⁴ cetăţii Azov, trimise lui Vasile al III-lea printr-un curier rus, care a ajuns la Moscova la 24 iunie. Printre altele sancâk-ul comunica şi faptul că Mehmed I Giray a strâns o mare oaste şi intenţionează să pornească asupra Moscovei, însă sultanul Süleyman a trimis la han un ceauş, avertizându-l să nu meargă contra pământurilor moscovite şi contra Bogdaniei Negre (Kara Bogdan – Țara Moldovei)²⁵. Dizdarul Azovului, la rândul său, relatează că în Crimeea au venit doi curieri cu mesajul sultanului, prin care acesta făcea cunoscut că a auzit despre intenţia hanului de a ataca Statul Moscovit, dar îl

¹⁹ В. В. Трепавлов, *История Ногайской Орды*, 2-е изд., Казань, 2016, с. 141-144.

²⁰ Г.Ф. Карпов, Г. Ф. Штедман, *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Ногаями и Турцией*, томъ 2 (1508-1527) // Сборник Императорского Русского Исторического Общества, томъ 95, Санкт-Петербург, 1895, с. 678-679. Este interesant faptul că împreună cu scrisorile, kadiul şi Zana Zudov, îl trimiteau la Vasile al III-lea pe un prizonier rus, fugar, Potapko Sabelnikov. Acesta, fiind la curtea hanului, a citit pentru Mehmed I Giray (probabil în calitate de interpret şi cunoscător al limbii slave) scrisori *volohi* şi lituaniene „...а у царя... а грамоты..., все литовския и волошския он читал”. Astfel, Potapko era un preţios informator, „о грамотă vie” pentru marele cneaz – „а то, государь, тебе живая грамота”.

²¹ Saadet Giray – fiul lui Mengli Giray şi fratele mai mic al lui Mehmed I Giray; va deveni han al Crimei între 1523-1532.

²² Umet Giray – fiul lui Ahmet Giray kalga şi nepotul lui Mengli Giray.

²³ Г.Ф. Карпов, Г. Ф. Штедман, *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Ногаями и Турцией*, томъ 2, с. 678. Se pare că scrisorile au fost scrise pe la 26 mai – *Ibidem*, p. 682.

²⁴ И. В. Зайцев, *Астраханское ханство*, 2-е издание, Москва, 2006, с. 86.

²⁵ Г.Ф. Карпов, Г. Ф. Штедман, *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Ногаями и Турцией*, томъ 2, с. 680-681 – „Да крымской царь на коне всѣль, на тебя на самого хотѣль иди и многую свою рать собираль и счастливой хандикеръ (calchiere în slavă a titlului sultanului otoman – *hündekiar* – n.n.) чауша посылалъ, чтобъ деи еси на московскую землю, да на Чёрного Богдана не ходиль, а опричь того, куды захочешь, поиди”.

avertiza să nu o facă, deoarece cneazul îi este un mare prieten; iar dacă va porni contra moscovitului, atunci el o să meargă împotriva sa; auzind acestea hanul s-ar fi supărat și mâniat²⁶.

Totuși începând cu mijlocul lunii iulie 1521²⁷, nesocotind poruncile sultanului, Mehmed I Giray va efectua una din cele mai ample incursiuni ale Hanatului Crimeei asupra Statului Rus, ajungând până în împrejurimile Moscovei²⁸. Campania a durat până în a doua jumătate a lunii august²⁹, tătarii luând o pradă bogată. Ea a fost întreruptă brusc de vestea primită de han despre incursiunea efectuată în peninsula Crimeea, de către un detașament de călăreți din Hanatul Astrahan. Ei au devastat și jefuit peninsula, profitând de lipsa oricărei apărări³⁰.

Așadar, în intervalul dintre mijlocul lunii iulie și a doua jumătate a lunii august 1521, când era în toi asediul Belgradului de către otomani, Mehmed I Giray s-a aflat în Rusia. Apoi, în decursul lunii septembrie, el a trebuit să redreseze situația din Crimeea, destabilizată de incursiunea săvârșită de Hanatul Astrahan-ului. Ținând cont de acestea, credem că e puțin probabil ca și în luni-
le următoare, hanul să se fi încumetat să părăsească peninsula și să conducă personal o nouă campanie, de data aceasta în Țara Moldovei, după cum presupune Liviu Cîmpeanu. Totodată considerăm că Mehmed I Giray nu s-ar fi încumetat să încâlce încă o dată porunca sultanului – cea de a nu ataca Moldova și Statul Moscovit. Aceasta nu înseamnă că anumite detașamente tătare nu ar fi putut efectua incursiuni de pradă peste Nistru. În consecință, considerăm că presupunerile cercetătorului Liviu Cîmpeanu, bazate pe informația din documentul publicat de el (că după intervalul de timp 29 august – 21 septembrie 1521, hanul Mehmed I Giray ar fi condus personal o incursiune în Țara Moldovei, fiind luat și în captivitate) sunt îndoielnice și lipsite de suport documentar.

²⁶ Г.Ф. Карпов, Г. Ф. Штедман, *Памятники дипломатических сношений Московского государства съ Крымом, Ногаями и Турциею*, томъ 2, с. 682 – „А нынѣ пришли въ Крымъ два гонца, а приказаль съ ними великий государь ко царю Магмедъ-Гирею: слышали есмя, что хочешь пойти на Московскую землю, и ты ся береги на свой животъ и не ходи на московского, зан-же ми есть друг великъ, а пойдешь на московского, и язъ пойду на твою землю. И царь осердился, а рать его собрана, а злобень добръ...”

²⁷ Data reiese din raportul unui sol rus din octombrie 1521, aflat la Azov – „А сказывает тот же турчанин, как пошел царь крымской из Крыма з братьею и з детми и со всеми люд-ми за месяц до осложина дни” – citat preluat de la – И. В. Зайцев, *Астраханское ханство*, 2-е издание, Москва, 2006, с. 87 – conform lui I. V. Zaițev „осложин день” – este 15 august, ziua Adormirii Maicii Domnului. Deci Mehmed I Giray a pornit campania contra Moscovei cu o lună înainte, adică pe la 15 iulie.

²⁸ Invazia tătară din 1521 a fost descrisă de către solul habsburg Sigismund Herberstein, care a călătorit în Rusia în 1517 și 1526 – Сигизмунд Герберштейн, *Записки о Московии*, том. 1, Москва, 2008, с. 413, 415, 417, 419, 421.

²⁹ В. П. Загоровский, *История вхождения Центрального Черноземья в состав Российского государства в XVI веке*, Воронеж, 1991, с. 69-70; А. А. Зимин, *Россия на пороге нового времени*, Москва, 1972, с. 243-245 – pe la 12 august Mehmed I se va retrage de sub Moscova, apoi va încerca să asedieze orașul Riazan.

³⁰ Izvoarele menționează în jur de 600 călăreți – И. В. Зайцев, *Астраханское ханство*, 2-е издание, Москва, 2006, с. 87.

Totuși relatările din raportul anonim, referitoare la relațiile lui Ștefăniță cu tătarii, puteau să reflecte, e drept distorsionat, anumite evenimente reale, care au avut loc în cadrul raporturilor moldo-tătare.

Ne gândim în primul rând la anul 1518, când, conform cronicilor interne³¹, Țara Moldovei a trebuit să facă față unei incursiuni a tătarilor, conduși de Alp Giray, fiul lui Mehmed I Giray. Evenimentul a fost reflectat în istoriografie³², de aceea ne vom opri doar asupra unor aspecte care încă nu au fost consemnate în literatura de specialitate. De altfel, istoricii au prezentat năvălirea tătarilor din anul 1518 drept o expediție de pedepsire a Țării Moldovei, făcută la îndemnul Imperiului Otoman, pentru faptul că domnul a încheiat un tratat de alianță cu Regatul Polon în același an³³.

Conform relatărilor solilor ruși, Vasile Șadrin și Ilie Celișcev, relațiile dintre Țara Moldovei și Hanatul Crimeei, erau încordate către sfârșitul domniei lui Bogdan al III-lea și începutul celei a lui Ștefăniță voievod (22 aprilie 1517)³⁴. În prima decadă a lunii mai 1517, ei îl informau pe marele cneaz Vasile al III-lea despre situația din peninsulă, menționând și faptul că între han și domnul voloh nu este încheiată o pace, că relațiile ar fi chiar dușmănoase. Mehmed I Giray, a trimis un sol în Moldova (se pare că în luna martie), pe nume Ciubar, dar la vremea scrierii raportului acesta încă nu revenise; totodată, în Crimeea la acea vreme nu se afla nici un sol moldovean³⁵; mai mult, prinții tătari și alți „oameni mari” așteaptă să se întărească caii și ulterior să atace „marginile lituaniene sau volohe”³⁶.

În august 1517 aceiași trimiși ruși consemnează sosirea solului moldovean, Ivan (Ion) Șatâr³⁷, la curtea hanului. El a venit în Crimeea cu vestea des-

³¹ *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan, Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Editura Academiei RPR, București, 1959, p. 52, 66, 73, 92, 183; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, ed. a 2-a, București, 1955, p. 144.

³² Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european (1517-1527)*, București, 1972, p. 29-32;

³³ Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european*, p. 29-32; Георгий Гонца, *Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI в.*, Chișinău, „Știința”, 1984, p. 72; Constantin Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană, secolele XIV-XVI*, Ed. Albatros, București, 2001, p. 243.

³⁴ Constantin Rezachevici, *Enciclopedia domnilor români. Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova: a. 1324-1881*, vol. I, secolele XIV-XVI, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 550-554.

³⁵ Г.Ф. Карпов, Г. Ф. Штедман, *Памятники дипломатических сношений Московского государства съ Крымом, Ногаями и Турцією*, томъ 2, с. 439, 441 „...а волошской, государь съ крымскимъ съ Магмедъ-Кирѣемъ царемъ не въ миру. Какъ, государь, я приехалъ въ Крымъ къ царю, и царь, государь, при мне послалъ въ Волохи дѣтину Чюбаромъ зовуть, и тотъ, государь, дѣтина изъ Волохъ ещо не бывалъ, а волошской, государь, человекъ дотолѣ не бывалъ. А нынѣ государь въ Крымѣ волошского человекъ никакова нѣтъ”.

³⁶ Г.Ф. Карпов, Г. Ф. Штедман, *Памятники дипломатических сношений Московского государства съ Крымом, Ногаями и Турцією*, томъ 2, с. 441.

³⁷ Se pare că este identic cu *Iwonys Schatras*, menționat printre dregătorii lui Ștefăniță voievod care, au încheiat convenția de frontieră cu partea polonă la 7 august 1519 – *Acta Tomicihana*, tom. V, (1519-1521), Biblioteka Kornicka, 1855, doc. 90, p. 90-93; Mihai Costăchescu, *Documentele moldo-*

pre moartea lui Bogdan al III-lea și urcarea în scaun a fiului acestuia, Ștefan. Solul a adus hanului Mehmed I Giray daruri „ușoare”³⁸ – doi cai și două șube (blănuri), căptușite cu catifea³⁹. Mai târziu, reîntors la Moscova în februarie 1518, Vasile Șadrin avea să relateze noi amănunte despre misiunea lui Ion Șa-târ – hanul l-a numit „fiu” pe Ștefăniță; iar domnul, în corespondența către Mehmed I Giray, s-a numit pe sine fiu al hanului⁴⁰; totuși Mehmed I Giray nu a voit să încheie pace cu voievodul Moldovei⁴¹. Putem bănui doar care au fost cauzele refuzului hanului de a încheia un tratat cu Ștefăniță. Acestea puteau fi cadourile modeste oferite hanului sau refuzul factorilor politici din Moldova de a trimite daruri regulate (hazine)⁴² în Crimeea, sau poate, relațiile bune pe care, se pare, că le aveau moldovenii, încă în 1516, cu unul din oponenții politici interni ai hanului Mehmed I Giray – fratele său mai mic, kalga-ua Ahmed Gi-

venești de la Ștefăniță voievod, doc. 105, p. 516-525; *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, întocmită de Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, Ed. Politică, București, 1971, doc. 26, p. 149-154. Editorii documentului îl dau ca *Ioanș ștețrarul* – Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenesti de la Ștefăniță voievod*, p. 521 sau *Ivaneș șetar (?) – Relațiile internaționale ale României...*, p. 150. Ar putea fi același cu *Ioanș șetar*, care conform unui document de la Petru Rareș, 20 aprilie 1546, a pierdut parte din satul Oțelești „în hiclesie, când s-a ridicat și cu alți necredincioși asupra” lui Ștefăniță voievod – *Documente privind istoria României*, A. Moldova, XVI, vol I (1501-1550), București, 1953, doc. 426, p. 471.

³⁸ De regulă, prin sintagma – „daruri ușoare” („лёгкие поминки”) în practica relațiilor tătaro-ruse, erau desemnate darurile oferite în cadrul ceremoniilor diplomatice.

³⁹ Г.Ф. Карпов, Г. Ф. Штедман, *Памятники дипломатических сношений Московскаго государства съ Крымом, Ногаями и Турцією*, томъ 2, doc. 27, p. 473 „а волоского, государь, не стало; а отъ сына отъ волоского отъ Степана посолъ пришолъ, Иваномъ зовуть, Шатыра, а съ поминки съ легкими”.

⁴⁰ În limbajul diplomatic din Europa de Răsărit, pentru desemnarea poziției în ierarhia suveranilor se foloseau termenii de rudenie. Respectiv, binomul *tată – fiu*, arăta recunoașterea de către domnul Țării Moldovei a poziției sale inferioare în raport cu hanul Crimeei. Dealtfel, și Bogdan al III-lea în 1507 îl numea „tată” pe hanul Mengli Giray „Și dacă ai să vezi, părinte al nostru [Mengli Girey], că vine asupra noastră [regele Poloniei], tu, părinte nostru, pe noi, fiul tău, nu ne lăsa, dar stai și ne vezi, pe fiul tău, conform zapiselor [tratatelor] noastre” – Aleksan-der Jablonowski, *Sprawy woloskie za Jagiellonow. Akta i listy. Zrodla dziejowe*. Tom. X, War-sawa, 1878, doc. nr. 25, p. 85-86; *Lietuvos Metrika, Kniga Nr. 7*, doc. nr. 21, p. 81-82; *Lietuvos Metrika, Kniga Nr. 8, (1499-1506)*, Parengė A. Baliulis, R. Firkovicus, D. Antanavicius, Vilnius, 1995, doc. nr. 40, p. 75-76.

⁴¹ Г.Ф. Карпов, Г. Ф. Штедман, *Памятники дипломатических сношений Московскаго государства съ Крымом, Ногаями и Турцією*, томъ 2, p. 504 „Да прислать ко царю волошского воеводы сынъ съ темъ – отца его не стало, и царь воеводина сына назвалъ себе сыномъ, а онъ писался къ нему сыномъ же. А правды царь къ волошского воеводы сыну не учинилъ; а приходилъ посолъ ко царю отъ волошского Ивана Шатыра, а поминковъ привезъ ко царю отъ воеводина сына два коня да две шубы съ бархотомъ”.

⁴² Cu privire la problema plăților efectuate de Țara Moldovei în folosul Hanatului Crimeei, vezi – Osman Sergean, *Did te Crimean Khans Collect Tribute (Harâc or Hazine) from Moldova and Wallachia?* // *Studia et documenta turcologica*, vol. 2, 2014, p. 111-124; Eugen Cernenchi, *Izvoare ruse privind plățile Țării Moldovei către Hanatul Crimeei în secolul al XVI-lea* // *Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor: (economie, societate, politică, cultură, istoria științei): În onoarea profesorului Demir Dragnev, Acad. de Științe a Moldovei, Bibl. Șt. Centrală „Andrei Lupan”, Institutul de Istorie; ed. și red. șt.: Constantin Manolache; coord.: Sergiu Bacalov, Ion Valer Xenofontov, Chișinău, 2016, p. 621-647.*

ray⁴³. La aceste cauze, desigur că se putea adăuga și tratatul moldo-polon, negociat în 1517 și ratificat în 1518, care printre altele prevedea și ajutorul reciproc contra năvălirilor tătarilor⁴⁴.

Pe acest fundal al relațiilor politice dintre Țara Moldovei și Hanatul Crimeei, a avut loc, în vara anului 1518, incursiunea tătarilor conduși de Alp Giray. *Cronica Putna nr. I* relatează succint că „...a biruit Ștefan voievod pe tătari la Prut și i-a gonit peste câmp până la Ciuhur, ucigându-i și pe căpeteniile lor le-a prins”⁴⁵ fără a preciza numele acestor căpetenii. Nu dă nume nici *Cronica Putna nr. II* „Și au fost prinși dintre dâșii vii multe căpetenii și a trimis dintre dâșii la împărații și craii și voievozii dimprejur”⁴⁶. Nici Macarie nu specifică ce șefi tătari au fost uciși și făcuți prizonieri „Alții dintre ei au fost prinși și vii. Iar Alp sultan abia a scăpat cu puțini dintre ai săi, și acela rănit la cap. Alții cât au putut să fugă, au scăpat pe jos și goi și fără arme și au ajuns la locurile lor rușinați”⁴⁷. În schimb *Cronica moldo-polonă* menționează faptul că au fost făcuți prizonieri „doi mârzaci mari”⁴⁸. Numele acestor mârzaci este dat de către Grigorie Ureche, care probabil bazându-se pe izvoare polone, precizează „și pre mulți i-au prinsu vii, așijderea și pre doi mârzaci mari, anume: Tamizu și Bicazu”⁴⁹.

Amănunte despre incursiunea tătarilor din 1518, cei doi mârzaci, precum și rolul lor în cadrul relațiilor moldo-tătare, ne oferă rapoatele solilor moscoviți din Crimeea. În decembrie 1518, trimisul rus Osanea (Ostap) Andreev relatea marelui cneaz că în acest an fiul lui Mehmed I Giray, Alp Giray, nu a mers asupra Lituaniei, ci asupra Moldovei și a fost bătut de volohi și doar o jumătate din oamenii săi s-au întors, și aceea fără cai „... și volohul l-a bătut și i-a ucis... pe oamenii de frunte Osan murza, fiul lui Temir și pe Kul-Goza murza, cumnatul țarului (hanului Mehmed I Giray – n.n.) și i-a prins pe Teniș murza, fiul lui Enkuvat și pe fratele drept al lui Kul-Goza murza, pe Oli-Goza murza, iar pe alții mai mici, doamne, spun, că i-au bătut foarte mulți...”⁵⁰.

⁴³ Г.Ф. Карпов, Г. Ф. Штедман, *Памятники дипломатических сношений Московского государства съ Крымом, Ногаями и Турцією*, томъ 2, с. 293 „а волошской, государь, со царёмъ не въ миру, а ссылается волошской съ Ахматомъ со царевичемъ”. Despre Ahmed Giray – Булат Рахимзянов, *Ахмед б. Менгли-Гирей: политическая деятельность и амбиции наследника престола Крымского ханства начала XVI в.* // Крымское историческое обозрение, 2015, 2, с. 163-172.

⁴⁴ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voievod*, doc. 105, p. 491-514; Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european*, p. 23-27. Înteressant este faptul că în versiunea preliminară, din 2 decembrie 1517, a tratatului, nu a fost inclusă clauza luptei comune contra tătarilor – Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voievod*, p. 502-507. Ea apare în schimb în variantele parafate ale tratatului, cea moldovenească, p. 491-501 și cea polonă, p. 507-514, fiind inclusă, probabil, după eșecul misiunii lui Ion Șatâra.

⁴⁵ *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan, p. 52.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 66.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 93.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 183 – „... pe mulți i-a ucis și a prins vii, prinși foarte mulți au luat și doi mârzaci mari și pe ceilalți i-au gonit și i-au bătut peste câmpi..., încât abea cu puțini oameni a scăpat acel Alb sultan”.

⁴⁹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 144.

⁵⁰ Г.Ф. Карпов, Г. Ф. Штедман, *Памятники дипломатических сношений Московского государства съ Крымом, Ногаями и Турцією*, томъ 2, с. 607 „А Алпъ, государь, сего лѣта въ Литов-

Aceste știri sunt completate de un alt sol moscovit, Boris Golohvastov⁵¹, care a fost trimis la sultanul otoman Selim I (1512-1520). Aflat în drum spre Constantinopol, el expediază din cetatea Azov, un raport cneazului Vasile al III-lea (în iunie 1519), în care menționa că Mehmed I Giray a trimis o solie în Moldova. Ea era condusă, din partea hanului, de un oarecare Pașa mârza fratele lui Halil, iar din partea lui Bahadır Giray kalga (fiul mai mare al hanului – n.n.) – de către Mansur fiul atalâk-ului⁵². Aceștea ar fi făcut pace cu voievodul Moldovei, care i-a eliberat pe cei doi prizonieri de vază – Temeș-murza, fiul lui Enkuvat și pe Kulgazi, fiul lui Ahkazi⁵³. Ulterior, Golohvastov mai scrie o scrisoare, de data aceasta din Caffa, care ajunge la Moscova în noiembrie 1519. Solul relatează că a cules informații de la un om al lui Baktiyar murza, unul din șefii clanului Șîrîn⁵⁴, care i-a comunicat că domnul Țării Moldovei i-ar fi răspuns trimisului hanului Crimeei „... dacă vrei ca noi să ți-i dăm pe Teniș murza fiul lui Enkuvat și pe Bikoza fiul lui Ahkaza și pe alți oameni, *dă-ne nouă un fiu* (un fiu al hanului – n.n.) și noi îl vom păzi, ca pe viitor nici-o năpastă între noi să nu mai fie”⁵⁵.

Astfel, izvoarele ruse ne ajută să descifrăm numele căpeteniilor tătare făcute prizonieri de către moldoveni și redate de către Grigorie Ureche sub forma – „Tamizu” și „Bicazu”:

„Tamizu”, ar fi – Teniș murza, fiul lui Enkuvat – care este de fapt *Teniș*

ской землѣ не быть: был в Волосехъ, и волошской его побилъ, а убилъ, государь, у него головныхъ людей Осанъ-мурзу Темирава сына, да Куль-Гозы-мурзу шурина царева, а поималъ Тенишъ-мурзу Энкуватова сына, да Куль-Гозыева мурзина брата родного Оль-Гозы-мурзу, а мелкихъ государь, сказывають, побили добръ много: такъ, государь, угадывають – половина людей вышла изъ Волохъ, а всѣ тѣ, государь, вышли пѣши;”. Acum, și în continuare vom reda numele căpeteniilor tătare așa cum sunt ele redate în ediția de documente de mai sus.

⁵¹ A fost trimis în solie la Constantinopol în martie 1519 și s-a întors la Moscova în ianuarie 1520 – Г.Ф. Карпов, Г. Ф. Штедман, *Памятники дипломатических сношений Московскаго государства съ Крымом, Ногаями и Турцією*, томъ 2, с. 619-630, 673.

⁵² Despre instituția atalâk-ului, a se vedea – А. В. Беляков, А. В. Виноградов, М. В. Моисеев *Институт аталычества в постзолотоордынском мире* // *Золотоордынское обозрение*, 2017, nr. 2, с. 412-436. În Hanatul Crimeei atalâk era numit educatorul prinților din neamul girayzilor. Atalâkul lui Bahadır Giray a fost Mamak duvan.

⁵³ Г. Ф. Карпов, Г. Ф. Штедман, *Памятники дипломатических сношений Московскаго государства съ Крымом, Ногаями и Турцією*, томъ 2, с. 668 – „... а отъ Крымского ходилъ посолъ въ Волохы паша мырза Халилевъ братъ, отъ Багатыря салтана ходилъ Мансуръ аталыковъ сынъ, и волошской съ нимъ отпустилъ Темешъ-мурзу Энкуватова, да Кулгазъя Ахказиева сына, сказывають, и миръ с влошскимъ взялъ”.

⁵⁴ Lemercier-Quelquejay Chantal, Alexandre Bennigsen, *Le khanat de Crimee au debut du XVI-e siecle: Dela tradition mongole a la suzeranite ottomane* // *Cahiers du monde russe et sovietique*, vol. 13, 1972, nr. 3, p. 332-333; Despre elita Hanatului Crimeii din prima jumătate a secolului al XVI-lea – Halil Inalcik, *The Khan and the Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate under Sahib Giray* // *Harvard Ukrainian Studies*, vol. 3-4, 1979-80, p. 445-446; Forbes Manz Beatrice, *The clans of the Crimean Khanate, 1466-1532* // *Harvard Ukrainian Studies*, vol.2, nr. 3, 1978, p. 282-309.

⁵⁵ Г. Ф. Карпов, Г. Ф. Штедман, *Памятники дипломатических сношений Московскаго государства съ Крымом, Ногаями и Турцією*, томъ 2, с. 668 – „...волошской крымскому послу отвѣчалъ: коли хочешь, чтобъ намъ тебѣ отдати Тенишъ мурзу Энкуватова, да Бикозыя Ахказыева сына и иныхъ людей, и ты дай намъ которого сына и мы уго бережемъ, чтобъ и впредь никоторого промежи насъ лиха не было”.

bin⁵⁶ Djankuvvat⁵⁷ bin Din Sufi bin Mansur bin Edigey. Cu alte cuvinte, Teiş era unul din căpeteniile (purta titlul de murza) clanului Mangât (Mansur) din Crimeea, adică se trăgea din renumitul beklerbek nogai de la începutul secolului al XV-lea – Edigey⁵⁸. Teiş este menţionat în izvoarele ruse drept ginerele lui Mengli Giray⁵⁹.

Identificarea celui de al doilea prizonier, „Bicazu”, menţionat ca Ol-Gazi (Ol-Kaza) – Kul-Gazi (Kul-Kaza) – şi *Bikoza* este mai dificilă. Ştim doar că Bikoza şi fratele său *Kul-Goza*, sunt fiii lui Ahkozea (menţionat în izvoare şi ca Ak Kaazâ Aza)⁶⁰. Era un neam aristocratic, deoarece unul din fraţi – Kul-Goza (Kaza), este menţionat drept cumnat al lui Mehmed I Giray şi după cum am văzut, el a căzut în luptele din Ţara Moldovei.

A patra căpetenie tătară menţionată în rapoartele solilor ruşi, Osan, care de asemenea şi-a pierdut viaţa în Moldova, făcea şi ea parte din marea aristocraţie crimeiană. Osan (Asan) murza fiul lui Temir este de fapt *Hasan* bin Timur⁶¹ bin Mansur bin Edigey – una din căpeteniile aceluiaşi clan Mangât (Mansur) menţionat mai sus. Hasan era în relaţie de alianţă matrimonială cu hani Crimeii. Pe de o parte, el era căsătorit cu o fiică a hanului Mengli Giray, iar pe de altă parte, o fiică a sa era căsătorită cu hanul Mehmed I Giray⁶².

⁵⁶ În limba turcă – bin – înseamnă – fiu; respectiv – fiul lui.

⁵⁷ Djankuvvat bin Den Sufi – a fost beklerbek în Hoarda Mare, pe lângă hanul Seyd-Mahmud, în a doua jumătate a anilor 80 ai secolului XV după moartea unchiului său, beklerbekul Timur bin Mansur. La începutul anilor 90 ai secolului XV se stabileşte în Hanatul Crimeii, iar fiii săi, Teiş şi Husein, se căsătoresc cu fiicele lui Mengli Giray, vezi – В. В. Трепавлов, *История Ногайской Орды*, 2-е изд., Казань, 2016, с. 110; В. В. Трепавлов, *Степные империи Евразии. Монголы и татары*, Москва, Квадрига, 2015, с. 310.

⁵⁸ Edigey (Edigu) a fost un influent emir al Hoardei de Aur, considerat fondatorul Hoardei Nogai şi al clanului Mangât. În calitate de beklerbek, a reuşit pentru ultima dată să unifice majoritatea teritoriilor Hoardei de Aur, la sfârşitul secolului al XIV-lea – primul deceniu al secolului XV – В. В. Трепавлов, *История Ногайской Орды*, 2-е изд., Казань, 2016, с. 55-78.

⁵⁹ Г.Ф. Карпов, *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымскою и Нагайскою ордами и с Турцией*, томъ 1 (1474-1505) // Сборник Императорскаго Русскаго Историческаго Общества, томъ 41, Санкт-Петербург, 1884, с. 173, 352.

⁶⁰ Ca ipoteză, presupunem că – reieşind din numele pe care îl poartă, tatăl celor doi fraţi – Ak Kaazâ Aza, ar putea fi karaci-bek-ul Kazi, şeful clanului Barîn între anii 1477-1501, vezi – Г.Ф. Карпов, *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымскою и Нагайскою ордами и с Турцией*, томъ 1 (1474-1505), с. 54, 352; Forbes Manz Beatrice, *The clans of the Crimean Khanate, 1466-1532* // Harvard Ukrainian Studies, vol.2, nr. 3, 1978, p. 287. Clanul Barîn în această perioadă era al doilea, ca importanţă, în Hanatul Crimeii. În timpul domniei lui Mehmed I Giray el a fost condus de către karaci-bek-ul Dawlat Bakhti Barîn. În acest caz, Ol-Gazi (Kaza) – Bikoza – „Bicazu” era frate cu Dawlat Bakhti şi membru al unui influent clan aristocratic tătar.

⁶¹ Timur bin Mansur – a fost beklerbek pe lângă mai mulţi hani ai Hoardei Mari în anii 60 – mijlocul anilor 80 ai secolului XV (mai ales pe lângă hanul Ahmat (1465-1481)). Fiica sa, Nur-Sultan, a fost una din soţile lui Mengli Giray – В. В. Трепавлов, *История Ногайской Орды*, 2-е изд., Казань, 2016, с. 106-112; В. В. Трепавлов, *Степные империи Евразии. Монголы и татары*, Москва, Квадрига, 2015, с. 298-306, 309-310.

⁶² В. В. Трепавлов, *История Ногайской Орды*, 2-е изд., Казань, 2016, с. 164; Kazimierz Pulaski, *Machmet-Girej, chan Tatarow perekopskich i stosunki jego z Polska (1515-1523)* // Kazimierz Pulaski, *Szkice i poszukiwania historyczne*. Serya druga, Skt-Petersburg, 1881, p. 291.

Vedem deci că în rezultatul respingerii incursiunii conduse de prințul Alp Giray, în Țara Moldovei au căzut în lupte și au fost făcuți prizonieri înalți reprezentanți ai aristocrației tătare, inclusiv reprezentanți ai clanului nogai Mangât (Mansur), care nu intra în rândul celor patru clanuri de prim rang – Șîrîn, Barîn, Argîn și Qîpceaq, dar care fiind înrudiți cu hani Giray, erau destul de influenți⁶³ în ierarhia politică a Hanatului Crimeei. De aceea, factorii de decizie din Țara Moldovei (regenta domnească, condusă de Luca Arbore și tânărul domn) au hotărât să profite de deținerea acestor prizonieri de vază, *Teniș* bin Djankuvvat și *Bikoza* bin Ak Kaazâ Aza, și să ceară condiții de pace cât mai sigure – trimiterea unui fiu de han la curtea domnească, în calitate de ostatec și garant al respectării păcii. Anume acest element – un prinț girayid ostatec – apare și în raportul anonim menționat la începutul studiului.

Astfel, putem presupune că epizoadele prizonieratului hanului Mehmed I Giray în Moldova și deținerea unui fiu al său în calitate de ostatec de către Ștefăniță vodă, menționate în raportul agentului habsburgic, ar putea fi de fapt un ecou târziu al evenimentelor din vara anului 1518. Înfrângerea detașamentelor tătare, capturarea unor înalți reprezentanți ai aristocrației tătare și ulterior, cererea unui fiu de han în calitate de ostatec, au putut să creeze supoziții eronate și distorsionate în mediile din care și-a colectat informația în anul 1526 agentul habsburg și în așa fel au fost incluse în raportul său.

Summary

In this study we are critically analyzed the information from a recently published historical document, which contains data about the relations between the Moldova and the Crimean Hanat during the reign of Ștefăniță (Stephen the IV-th) (1517-1527). According to the document (dating back to 1526), until 1521, Mehmed I Giray had suffered a defeat in Moldova and was made prisoner, and after his release a son of the inn became a hostage in Moldova. We try to argue that this information is erroneous. It might actually be a late echo of the events of the summer of 1518, when a Tartar host led by Alp Giray was defeated. As a result, high representatives of the Tatar aristocracy, members of the Mangyt clan and maybe Barîn, were captured. For their release, the voivod of Moldova, Ștefăniță, asked for a son of the inn as a hostage. Thus, the real events of 1518 took a distorted form in the circles from which the Habsburg agent collected this information in 1526 and included in his report.

© Eugen CERNENCH

⁶³ Influența clanului Mangât în Crimeea se va face simțită începând cu sfârșitul secolului al XV-lea și va atinge un nivel mai înalt în anii 30 ai secolului XVI, vezi – В. В. Трепавлов, *История Ногайской Орды*, 2-е изд., Казань, 2016, с. 163-164.

ASPECTE PRIVIND CADRUL NATURAL AL ȚINUTULUI IAȘI. PARTEA II. DREAPTA PRUTULUI

Alexandru FURTUNĂ

Nu cunoaștem, la etapa actuală a investigațiilor, să fi fost elaborat un studiu special privind cadrul natural al întregului ținut Iași. Ca urmare, în legătură cu fenomenul luat în discuție, se cere de amintit faptul că până la 1812, în componența ținutului Iași intrau așezări amplasate atât pe stânga, cât și pe dreapta Prutului. Odată cu anexarea (în 1812), de către Imperiul Rus, a teritoriului din stânga Prutului (parte componentă a Țării Moldovei), ținutul Iași este divizat în două părți. Ulterior, pe parcursul secolelor XIX-XX, cadrul natural al părților respective este cercetat separat. Și aceasta, în pofida faptului că, din punct de vedere geografic, cele două părți ale fostului ținut Iași alcătuiau un tot întreg. Ca, de altfel, și teritoriul fostului ținut Iași era parte integrantă a unui cadru geografic mult mai larg, cum ar fi Podișul Moldovenesc etc.

În continuare, ne vom axa în jurul a doua aspecte ale problemei luate în discuție, cum ar fi:

1. Scurtă caracteristică a Podișului Moldovenesc.
2. Cadrul natural al fostului ținut Iași (dreapta Prutului).

1. Scurtă caracteristică a Podișului Moldovenesc.

Prin Podișul Moldovenesc se înțelege, în sens larg, conform lui V. Mihăilescu, regiunea deluroasă cu interfluvii largi și plane care se întinde de la contactul cu Carpații (Obcinele Bucovinei) și Subcarpații până în Valea Nistrului la est și nord și până la contactul cu Câmpia Română la sud.

În nordul acestui „Podiș Central Moldovenesc”, luat în ansamblul său, apele se strâng în trei bazine principale: bazinul Siretului în vest, sectorul până la confluența cu Moldova, tăiat de valea largă cu terase a Sucevei; bazinul Prutului în mijloc (sectorul Lipcani – Țuțora), care străpunge Podișul Central Moldovenesc prin „Poarta Țuțorei” – adevărat defileu lung de cel puțin 40 km; bazinul Răutului care, evitând „masivul” deluros al Codrilor Bâcului (475 m în vârful cel mai înalt), străbate, prin cheile strâmte din josului Orheiului, în valea Nistrului.

Bazinul Prutului de mijloc drenează, în schimb, o vastă depresiune colinară în care dealurile de peste 200 m sunt o excepție, iar râurile – și în primul rând Prutul – coboară până sub 100 și chiar sub 50 m. Este **Depresiunea Prutului de mijloc** (numită astfel de M. David), scrie V. Mihăilescu, despărțită printr-o culme nord-sud (cumpănă de ape între Prut și Nistru, sub 300 m) de bazinul Răutului care și-a lărgit și el o depresiune (**Depresiunea Bălților**) cu un relief asemănător celui din **Depresiunea Prutului de jos**, dar mai compartimentat. La sudul celor două depresiuni mai sus indicate, dealurile urcă brusc prin cuestas etajate – care privesc spre nord – până la peste 400-500 m constituind unitatea centrală a Podișului (Podișul Central Moldovenesc). În fine, acesta trece,

pe nesimțite, într-o platformă cu pantă domoală, fragmentată de văi în dealuri prelungi care amintesc Platforma Getică: este **Platforma Moldovenească de sud**¹.

2. Cadrul natural al fostului ținut Iași (dreapta Prutului).

Conform „Marelui dicționar geografic al României” (1901), județul Iași (parte, în linii mari, a fostului ținut Iași de până la 1812 – *n.n.*) e așezat pe valea și podișul dintre râurile Prut și Jijia, începând din hotarul de S. al jud. Botoșani; pe valea și podișurile dintre râurile Jijia și Bahlui; pe valea Bahluiului și pe șirul de dealuri, care se prelungesc de la N.-V., de-a dreapta râului Bahlui, din marginea de S. a jud. Botoșani și Suceava, lăsându-se spre S.-E., până în marginea de N. a jud. Vaslui și Fălciu.

Aspectul său topografic ni se înfățișează, scrie G. Lahovari, prin trei șiruri de dealuri longitudinale, cu diferite ramificații ridicându-se de la N.-V. și înclinându-se spre S.-E., cu trei văi mari, prin care curg trei râuri. În două puncte, la intrarea râurilor: Jijia și Bahluiul în șesul Prutului, se termină două din aceste șiruri, iar al treilea, care încinge județul pe toată partea de S.-V. în formă de semicerc, se lasă prin diferite ramificații în jud. Vaslui și Fălciu.

Regiuni. – Teritoriul județului este mai tot deluros, și face parte din sistemul dealurilor cuprinse între Siret și Prut, formând două regiuni: una se întinde de-a dreapta Bahluiului, ale cărui dealuri mari, formate din straturi de piatră, sunt acoperite cu păduri, vii și livezi; iar alta de-a stânga râului Bahluiul, numită zona câmpeană, formată din dealuri mai mici, podișuri și șesuri, acoperite cu fânețe, iamașuri și semănături.

Clima. – Clima în general este sănătoasă și dulce; partea Prutului este mai umedă primăvara și toamna, partea pădurilor mai răcoroasă în timpii verii.

Calitatea solului în genere e bună și productivă.

Pentru înălțimea terenului de la nivelul mării, se poate lua ca punct de plecare orașul Iași, care este la o înălțime de 318 metri; cu cât însă ne vom sui spre N., nivelul va fi mai ridicat.

Orografia. – Dealurile care se prelungesc de la N.-V. la S.-E. a județului, nu sunt decât ramificații din lanțul neprecurmat al dealurilor care se întind din Carpați, între Siret și Prut, pe toată linia Siretului. Din acest lanț se desface o ramură, care pleacă printre râurile Prutul și Jijia, din sus de Dorohoiu, trece prin jud. Botoșani și apoi intră în acest județ, terminându-se în șesul Prutului, la satul Cărnicieni, pl. Turia, unde și râul Jijia intră în acest șes. Partea acestui deal, de la intrarea sa pe teritoriul județului, ia numele de Podișul-Turiei, care formează pe dreapta culmea despre V. a șesului Jijiei, iar pe stânga culmea despre E. a șesului Prutului. Din acest podiș (pe întinderea căruia se află un drum vechi, numit al Furilor), se desfac alte ramuri, formând diferite văi, culmi și dâmburi, care se sfâr-

¹ V. Mihăilescu, *Dealurile și câmpiile României. Studiu de geografie a reliefului*, București, 1966, p. 245, 251. Vezi și: V. Mihăilescu, *Geografia fizică a României*, București, 1969, p. 117-119; V. Mihăilescu, *Probleme de geografie românească. Studii – comunicări – conferințe*, București, 1944, p. 41, 216-217.

șesc în marile văi aflate la dreapta și stânga lui.

Tot din lanțul cel mare de dealuri din linia Siretului, se desfac alte două ramuri, din sus de satul Deleni, din jud. Botoșani, aproape de Hârlău; una pleacă pe dreapta și alta pe stânga râului Bahluiul.

Ramura care intră în județ, printre râul Jijia și stânga râului Bahluiul, ocupă cea mai mare parte a terenului pl. Bahluiul, precum și tot terenul pl. Copoul, terminându-se în șesul Prutului, pe toată întinderea de la intrarea în acest șes a râurilor Jijia și Bahluiul.

Această ramură, fiind întretăiată, în diferite direcțiuni, de un număr de văi, formate de pâraie, prezintă mai multe culmi. Astfel este culmea dintre râul Jijia și pâraul Miletinul, care se prelungește din jud. Botoșani, com. Șipotele, până din jos de satul Vlădeni, unde Miletinul se varsă în Jijia. Altă culme se întinde printre pâraiele: Miletinul și Jijioara, care cuprinde o parte a pl. Copoul, trece prin com. Gropnița, terminându-se în marginea de S. a com. Movileni, unde pâraul se varsă în Jijia. O culme pleacă între pâraiele: Jijioara și Hucul, și continuă până în șesul Prutului, întretăiată de alte mici văi și pâraie, iar altă culme se întinde între pâraul Hucul și Bahluiul, trece prin com. Belcești și se sfârșește la satul Spinoasa, com. Bârlești, la confluența pâraului cu râul Bahluiul.

Ramura din dreapta râului Bahluiul încinge toată partea de V. și de S. a jud., fiind cea mai ridicată și acoperită cu păduri, din care o culme, cu diferite ramificări, se întinde între râul Bahluiul și pâraul Bahluețul, începând din satul Zagavia (com. Bădeni). Această culme se întinde prin comunele: Cotnari, Bai-ceni, Târgul-Frumos și se termină în târgușorul Podul-Iloaei, la confluența pâraului Bahluețul cu râul Bahluiul. Altă ramură începe din com. Buznea, din capătul de V. al plasei Cârlișău, desfăcându-se din ramura cea mare de dealuri din jud. Roman și anume de la satul Poenele-Oancei; această culme, cu variatele sale ramificări, se întinde sub numele de Dealul-Mare, de-a lungul plășei Cârlișău, între pâraiele Bahluețul pe stânga, până la Podul-Iloaei, iar de acolo între râul Bahluiul și pe dreapta pâraului Șacovățul, de la pădurea Boghicea (jud. Roman), ce face mai în jos hotarul jud. Vaslui; apoi din com. Păușești trece în pl. Stavnicul, prin două culmi, din care una pleacă printre pâraiele Stavnicul și Șacovățul, trecând prin com. Mironeasa, în jud. Vaslui, iar partea din stânga Stavnicului, se prelungește între râul Bahluiul, până la vărsarea lui în Jijia, și de acolo pe lângă râul Jijia, până în dreptul satului Măcărești, din marginea jud., de unde trece în jud. Fălciu.

Hidrografia. – Apele ce curg pe teritoriul jud. în direcțiune de la N.-V. la S.-E. sunt:

Râul Prut, care udă toată partea de E., de la satul Bădărăi, pe marginile plășilor Turia și Braniștea, până la satul Măcărești, făcând hotarul cu Basarabia².

Prutul, conform lui Z. Arbore, izvorăște din munții carpatini din Basarabia [în realitate, Prutul izvorăște de pe versantul de nord al munților Cernahora (Carpații Păduroși) din Ucraina, teritoriul actualei regiuni Transcarpa-

² G. Lahovari, *Marele dicționar geografic al României alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe*. Vol. IV. București, 1901, p. 20-21.

tice, și, de la Noua Suliță, până aproape pe Galați, desparte, de la 1812, Rostâng. Acest mal în general e mai înalt, mai abrupt și se apropie mai mult de albia râului, decât cel stâng, care nu e așa de înalt și adesea se depărtează de albia mânia de Basarabia. Malul drept sau românesc predomină asupra celui râului. Valea Prutului pretutindeni e largă, de 2 km și chiar până la 6 km. De la Noua-Suliță, pe tot cursul apelor, spre E., malul stâng e parte mlăștinos, parte acoperit cu mănoase câmpii și fânețe. De la târgușorul Lipcani, cu schimbarea cursului apei spre S., malul câmpos dispare și platoul malului se apropie de albie. Astfel e aspectul până la satul Costești, unde stâncile se apropie de râu din ambele părți și trec albia de-a curmezișul. În apropiere de aceste locuri, pe malul Basarabiei, se înalță cele o Sută-de-Movile, care se aseamănă cu movilele din stepele guvernământului Herson.

De aici, malul înalt, depărtându-se de albie, se termină prin stânci abrupte, depărtate de râu pe o întindere de 2-5 km. Valea aici e acoperită cu heleșteie mici și mlaștini, făcute de apele râulețelor Țiganca și Camenca, care curg în aceste locuri paralel cu Prutul. În apropiere de Valea-Rusului, sunt dealuri, care se apropie de albia râului. Dealurile merg de aici neîntrerupt până lângă satul Barbăieni, ținându-se tot aproape de mal, afară de locurile de lângă Taxobeni și Sculeni, unde încovoierile Prutului formează, pe malul Basarabiei, câmpii întinse. Valea Prutului totuși nu devine îngustă lângă Valea-Rusului, deoarece aici, spre malul drept al râului, vine de se varsă mlăștinoasa Jijia, ce curge paralel cu Prutul, revărsându-se în acest râu în apropiere de satul Nemțeni. Malul stâng al văii are o lungime de peste 5 km: de-a lungul lui pe-aici se văd rămășițele din valul lui Traian.

Din partea Basarabiei, în Prut, se varsă următoarele râulețe și pâraie: Rachitna, Sancouți, Cerlina, Șerbința, Poțap, Zelena, Medveja, Larga, Velia, Lopatinet, Racovăț, Ciuhur, Camenca, Gârlișoara, Gârla-Mare, Blădnicieni (Vladnic – *n.n.*), Delia, Brătuleanca, Trestin, Nârnova, Călmățui, Lăpușna, Sărata, Tigheci și Larga.³

Dintre toate aceste râulețe, scrie în continuare Z. Arbore, cele mai însemnate sunt: Ciugur [Ciuhur], Camenca și Nirnova [Nârnova], iar celelalte sunt niște pâraie, ce se usucă vara cu desăvârșire. Unele din aceste râulețe au brațe, pe care românii le numesc după numele văii prin care curg. Aceste brațe au apă numai primăvara. Ele sunt următoarele:

1. Valea Neculai [Valea Catranicului]	}	brațele Camencii de Jos
2. Valea Gârlei		
3. Râulețul Ustie [Ustia], compus din	}	1. Valea Obrejei
		2. Valea Pânzăreni

³ Z. Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, Chișinău, 2001, p. 166-167. Vezi și: D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Postfață și bibliografie de M. Popescu. București, 1973, p. 19.

Aceste râulețe se varsă direct în Prut. Asemenea se mai varsă în Prut Valea Orlamina, Valea Calmațui [Călmățui], Valea Dan Căldărușa, Valea Iașului-Calmuchi [Valea Iazului Calmuțchi].

Toate aceste pâraie sunt mlăștinoase, curg în văi fertile și sunt pline de apă primăvara și în toamnele ploioase⁴.

Laolaltă cu aceste pâraie, ar mai fi de numit Suhovățul (Uscata) cu afluenții săi, Dubovățul, Șoltoaia etc.

Odată prezentat tabloul general al apelor curgătoare, urmează să ne referim și la așezările amplasate atât pe malurile Prutului, cât și pe malurile Jijiei, Bahluiului, Miletinului etc.

Astfel, conform unor documente din perioada medievală, pe malurile Prutului au fost amplasate următoarele așezări (criteriul geografic și cronologic nu este respectat pe deplin – *n.n.*):

1. **1617, aprilie 14:** „Tolocianii (Tolocani – *n.n.*) pe Prut și cu poeni și cu pădure și cu bălți pe șesul Prutului⁵.

2. **1637, iunie 8:** „Cotuzăni, ce este în ținutul Eșii, pe Prut⁶.

3. **Către 1608:** „Satul Măleștii ce-s pe Prut, în ținutul Iașilor”⁷.

4. **1633, noiembrie 4:** „...doă sate întregi, ce suntu pe Prut, în ținutul Iașilor, și cu bălți de pește, anume Măleștii și Terleștii, amândoă într-un hotar”⁸.

5. **1629, iunie 27:** „... jumătate de sat, anume Pogăneasa, care este în ținutul Iași, cu baltă de pește la Prut”⁹.

6. **1672, septembrie 24:** „... satul Rusi, de la Prut, țin. Iași”¹⁰.

7. **1605, februarie 27:** „... Rusanestii pi Prut, ci să află în ținutul Eșilor”¹¹.

8. **<1644 >, noiembrie 17:** „...satul Șcheia, di pi Prut, în ținutul Eșii”¹².

9. **1649, noiembrie 24:** „satul Căndești, dintre Prut și Jijia, ținutul Iași”¹³.

10. **1644, iunie 21:** „... satul Vălsănești, pe Prut, ținutul Iașilor”¹⁴.

⁴ Z. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*. Text îngrijit, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Ion și Tatiana Varta. Chișinău, 2001, p. 66.

⁵ *Documente privind istoria României*. A. Moldova, veacul XVII, vol. IV (1616-1620), București, 1956, p.142.

⁶ *Documenta Romaniae Historica* (În continuare: *DRH*). A. Moldova, vol. XXIV (1637-1638). Volum întocmit de C. Cihodaru și I. Caproșu, București, 1998, p. 116.

⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, vol. II. Iași, 1907, p. 225.

⁸ *DRH*. A. Moldova, vol. XXI (1632-1633). Volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1971, p. 514.

⁹ *DRH*. A. Moldova, vol. XX (1629-1631). Volum întocmit de I. Caproșu, C. Burac, București, 2011, p. 125.

¹⁰ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului* (În continuare: *CDM*), vol. III (1653-1679), București, 1968, p. 459.

¹¹ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I. Documente slavo-moldovenești (veacul XV – întâiul pătrar al veacului XVII). Alcătuitori: P.G. Dmitriev, D.M. Dragnev, E.M. Rusev, P.V. Sovetov, Chișinău, 1961, p. 203.

¹² *DRH*. A. Moldova, vol. XXVII (1643-1644), volum întocmit de P. Zahariuc, C. Chelcu, M. Chelcu, S. Văcaru, N. Ciocan, D. Ciurea, București, 2005, p. 428.

¹³ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I. Acte interne (1408-1660), editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, 1999, p. 428.

¹⁴ *CDM*. Supliment I (1403-1700), București, 1975, p. 211.

11. **1700, februarie** : „... satul Jugani, ținutul Iași, pe Prut”¹⁵.

12. **Cca 1657-1658, martie 1**: „Satul Piscani, pe apa Prutului, ținutul Iași, din hotarul Tămășeni, până în Căuești”¹⁶.

În continuare, așezările de pe apa Prutului menționate în documentele medievale, vor fi doar enumerate: Mânzăști (<după 1710>); Vladomira (1649, martie 12); Șândreni (1643, octombrie 12); Luceni (1623, aprilie 12); Bălteni (1604, mai 16); Zahoreni (1622, martie 22); Dăeni (1640, octombrie 6); Ursăști (1679, ianuarie 29); Gligeni, Ciurlinți, Șocani (1669, aprilie 8); Cioreni, Călinești (1646, martie 24); Costuleni (1605, noiembrie 12); Rădești (1620, aprilie 12); Tăiseni (1659, mai 8); Dănești și Tăiseni (1665, martie 24); Vasileuți (<1473 sfârșitul lui iunie – înainte de 13 septembrie>); Tomești (1707, aprilie 17); Vlăsinești, Cohănești (1668, iunie 30); Săleștea, Unchitești, Cumcenie, Zudureni (1644, ianuarie 21); Fedești, Boreni, Rusănești, seliștea Liciului (1601, martie 12); Coiceni (1628, iulie 15); Avrămeni (1640, martie 27); Medeleni (1623, mai 1); Telenești (1802, noiembrie 25); Unteni (1593, mai 18); Găureni (1642, aprilie 18); Berești (1641, iunie 6); Mânzăști și Gângurești (1795, decembrie 15); Frățiiiani (1639, aprilie 15); Bogdănești și Simeni (1636, martie 28); Grindești și Șocani (1640, august 28); Zagarancea (1700, iulie), Petrești (1712, iunie 26) etc.¹⁷

Satele respective, având o vechime considerabilă, au perpetuat în timp. Spre exemplu, o parte din satele așezate pe malul stâng al Prutului, sunt menționate într-o importantă sursă de la mijlocul secolului al XIX-lea. Este vorba de următoarele localități: Pascauți (Izvoare), Tomești-Răzeși (Munteni), Tomeștii Vechi, Bisericieni, Sculeni, Gherman (Dumești), Micleușani; Taxobeni, Vrănești, Ungheeni, Horești (Mirceni), Valea Rusului, Coiuceni, Alexândreni (Iugani), Berești, Moreni, Dănuțeni, Mânzăteștii-Vechi (Vasilina), Zagarancea, Bogdănești (Brană), Semeni, Rezoaia, Medeleni, Blândești etc.¹⁸

Acestea sunt principalele așezări din țin. Iași amplasate pe malurile Prutului. Multiple localități erau așezate și pe malurile principalului și celui mai mare afluent de dreapta al râului Prut. Este vorba de râul Jijia.

Jijia, conform *Marelui dicționar geografic al României (1901)*, izvorăște din fântâna Bălăneasa, din pădurea de pe moșia Hilișeul Curt, com. Hilișeul, pl. Coșula, jud. Dorohoi. De la Comândărești până la Andreeșeni râul Jijia formează hotar între județul Botoșani și Iași, iar de la Andreeșeni spre sud curge în județul Iași.

De la Comândărești-Stolniceni până la Vlădeni-Gura-Miletinului, lărgimea văii variază între 1 km și 2 km și jumătate, continuând această lărgime pâ-

¹⁵ CDM, vol. IV, 1676-1700, București, 1970, p. 471.

¹⁶ CDM, vol. III (1653-1675), București, 1968, p. 70.

¹⁷ Vezi: C. Burac, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 2002, p. 308-317, 509 – 524; S. Iftimi, *Ținutul Iașilor în Evul Mediu (II). Indice de localități* // „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei (Serie nouă), IV-VII, Iași, 1998-2001, p. 83-105.

¹⁸ *Списки населенных мест Российской империи составленные и издаваемые центральным статистическим комитетом Министерства Внутренних Дел. III. Бессарабская область, Санкт Петербург, 1861, с. 67, 69, 70, 72.* Vezi și: *Dicționarul statistic al Basarabiei*, Chișinău, 1923, p. 16, 22, 34, 38, 42, 44, 46, 48, 52, 54, 56, 58.

nă în dreptul satelor Țigănești, malul stâng și Rădiul Mitropoliei malul drept, unde se unește cu șesul Prutului. De la gura Miletinului până în șesul Prutului udă satul Țigănași, pe malul stâng și trece în apropierea satelor: Movileni, Larga, Epureni, Țipilești, Rădiul Mitropoliei, pe malul drept. De aici râul Jijia continuă a șerpui în șesul Prutului pe sub malul drept, formând mai multe cotituri printre satele: Cârpiți, Sculeni, Luceni, Icișeni, Cotul-lui-Ivan, Chisărăi, Medeleni, Lăzăreni, Golăești, podul Jijiei, Bosia, de la Mânzătești, malul Prutului, Coada-Stânței, Ungheni, Cristești, Tuțora și Chipurești, la N.-V. căruia se întrunește cu râul Bahluiul. Continuă a curge, când prin mijlocul șesului, când pe sub malul drept printre satele: Osoiul, Moreni, Prisecani, Costuleni și Măcărești, de unde trece în județul Fălciu. De la E. satului Costuleni și până în dreptul satului Măcărești, râul Jijia formează hotar între județul Iași și Fălciu, apoi continuând în direcția spre S.-E. formează mai multe coturi în șesul Prutului, lăsând în stânga la o depărtare de la 1 până la 2 km satele: Colțul-Cernei, Sălăgeni, Cotul-București, Grozești, Copăceni, Zberoaia și Scoposeni, situate pe malul drept al Prutului, iar pe dreapta lasă la 1 km satul Bohotin, în dreptul căruia primește râul Bohotinul; apoi se varsă în râul Prut, la N.-E. de pichetul No. 8 între coturile Popina și Paisa.

În cursul său Jijia primește mai multe pâraie, dintre care cele mai principale le primește în jud. Iași, și anume: Miletinul, Jijioara, Larga, Puturoasa, Răchita, Rădiul, Tătarca, Mocra, Covasna și r. Bahluiul în dreapta sa; iară în stângă: Ciocanul, Puturosul, Capul-Dealului, Cara-Gheorghe, Suricea, Turcul, Boseni, Uluci, Șipotile și Fundoiaia¹⁹.

Așadar, Jijia curge de la N. spre S.-E. printre plășile: Bahluiul, Copoul și Turia – hotar natural între ele (este vorba de anul 1901 – *n.n.*), formând întinsul șes al Jijiei, bogat în fânețe și imașe, care înlesnesc creșterea vitelor. Acest râu, de la trecerea sa în șesul Prutului, din pl. Branăștea, pe care-l udă în toată lungimea, pe dreapta, devine mai mult păgubitor, atât pentru agricultură, cât și pentru climă, căci prin multa sa apropiere cu râul Prut, curgând paralel pe același șes, mărește îndoit volumul apelor în timpurile zлотоase, care ieșind din matca lor, acopăr în cea mai mare parte șesul, producând inundațiuni foarte mari, care câteodată îneacă iarba și semănăturile²⁰.

Pe malurile Jijiei, conform documentelor din perioada medievală, sunt așezate următoarele localități din ținutul Iași: Fetionești, Străoani și Coțmănești (1631, aprilie 8); Andreeșeni (1657, februarie 22); Iușani (1481, octombrie 15); Blândești (1608, august 24); Mizești (1637, octombrie 14); „Puriceni cu Berești, ce sunt pe Jijia, sub Stâncă, în ținutul Iașilor, între Popricani și între Ionășeni, cu vad de moară, și cu loc de iaz în Jijia” (1646, martie 2); Băloșeni (1633, decembrie 16); Vlădeni (1629, martie 28); Broșteni (unde a fost Târgul Broăștei – *n.n.*) (1643, ianuarie 12); Stolniceni (1609, octombrie 20); Bosâncești, care acum se numește Epureni (1610, decembrie 10); „Poprincanii, pe Jijia, între Posadnici și între Cârniceni, la Tihova” (1476, mai 22); „la sat la Onciani, la ținutul Iașilor, pe

¹⁹ G. Lahovari, *op. cit.*, p. 103.

²⁰ *Ibidem*, p. 22.

apa Jijie și a Prutului” (1706, iunie 3); Fauri (1652, august 2); Glăvănești (1667, iulie 20); Liești (1685, iulie 25); Ionășeni (1609, octombrie 25); Hrețcani (1605, martie 15); „Tescanii, pe Dzizija, în ținutul Iașilor, la gura Ursoaiei” (1577, februarie 6); Chișărăi (1671, septembrie 4); Cărpiceni (1661, iunie 21); Cărnicieni (1714, aprilie 6); Mânzăști și Fălfăiești (1583, septembrie 15); Procelnici (numit mai înainte și Cozmești – *n.n.*) (1604, iunie 24); „...pe Jijia, Lazoreni, unde a fost Rozneag, și Procelnicii, și moara pe Jijia, și Cozmeștii” (1490, octombrie 14); „Săuleștii pe numi Oișeni cari sunt mai gios de Prosilnici pe Jijie” (1585, iulie 22); „...jumătate din satul Movileni, în gura Jijioarei, cu heleșteu, unde cade Jijioara în Jijia cea mare, ținutul Iași, în hotarul Săveștii Pipereștilor” (1620, aprilie 12)²¹.

Un anumit număr de localități erau amplasate pe malurile Bahluiului și ale Miletinului – afluenți pe dreapta ai Jijiei. Bahluiul, conform *Marelui dicționar geografic al României*, izvorăște din dealul Runcul din pădurea Storești, comuna Storești, plasa Coșula, județul Botoșani. Primește la dreapta pârâul Hucului, iar în mijlocul târgușorului Podul-Iloaiei, pârâul Bahluețul. În orașul Iași primește la stânga Căcaina și la dreapta Nicolina; în urmă se varsă în râul Jijia lângă coasta dealului Doamna, între comunele Țuțora și Tomești, aproape de satul Chiperești²².

Bahluiul formează o vale întinsă, bogată în imașe și fânețe; alimentează cu apa necesară toate satele de pe ambele maluri, precum și târgurile: Podul-Iloaiei și orașul Iași²³.

Miletinul, conform *Marelui dicționar geografic al României*, izvorăște din pădurea Balta-Arsă, în comuna Curtești, jud. Botoșani, curge în direcție de la N.-V. spre S.-E. Intră în ținutul Iași prin partea de nord a plășei Bahluiul, printre comunele Bădeni și Șipotele, pe la satul Lupăria; apoi se lasă prin mijlocul comunei Șipotele, trece printre satele: Onești, Plugari, Chișcăreni, Șipotele, Hâlceni și din jos de satul Vlădeni, se varsă în Jijia.

În jud. Iași, după ce formează mai multe iazuri, primește afluenții: Stârleuca, Curcă, Mitocul, Comanacul și Prăjeni²⁴. La gura Miletinului, lângă Mălăiești, este atestată (la 25 februarie 1636) seliștea Forăști²⁵.

Un mic afluent în partea dreaptă a Prutului este pârâul Corovia (fixat pe harta lui D. Cantemir – *n.n.*). Într-un document de la 25 februarie 1613, este menționat satul Berevoești, ce-i pe Corovia în ținutul Iașului²⁶. În alt document, de la 21 ianuarie 1644, este pomenit „satul Ilișenii, în gura Coroviei”²⁷.

Și pe pârâul Turia, în documentele din perioada medievală, sunt menționate câteva localități: Ostapceani, unde a fost Ostapco vătămă (1473, ianuarie 8);

²¹ C. Burac, *op. cit.*; S. Iftimi, *op. cit.*

²² G. Lahovari, *Marele dicționar geografic...*, vol. I, București, 1898, p. 193. Vezi și: DRH. A. Moldova, vol. XXIII, (1635 – 1636). Volum întocmit de L. Șimanschi, N. Ciocan, G. Ignat, București, 1996, p. 121.

²³ G. Lahovari, *op. cit.*, vol. IV, p. 22.

²⁴ *Ibidem*, p. 343-344.

²⁵ DRH. A. Moldova, vol. XXIII, p. 378. Vezi și p. 381.

²⁶ MEF, vol. III. Documente slavo-moldovenești 1601-1640. Alcătuitori: D.M. Dragnev, A.N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P.V. Sovetov, Chișinău, 1982, p. 92.

²⁷ DRH. A. Moldova, vol. XXVII, p. 217.

Bășăni (1552, mai 5); Rădeni (1602, octombrie 15); „...un sat anume Păulenii, pe pârâul Turia, cu iazuri și cu loc de iazuri, tot pe același pârâu, în ținutul Iași” (1603, aprilie 1); Roșcani (1609, august 4); Găureni și Bășeni (1611, ianuarie 15); Șotropeni (1624, martie 25); Pereni (1624, aprilie 5); Vlădeni (1627, ianuarie 16); Șetrăreni (1634, septembrie 7) etc.²⁸

Așadar, datele și informațiile documentare puse la temelia acestui demers, ne permit să facem unele constatări și generalizări, cum ar fi:

1. Ținutul Iași s-a întins pe o parte a Podișului Moldovenesc. Prin acest podiș se înțelege, în sens larg, regiunea deluroasă cu interfluvii largi și plane care se întinde de la contactul cu Carpații (Obcinele Bucovinei) și Subcarpații până în valea Nistrului la est și nord și până la contactul cu Câmpia Română la sud.

2. Județul Iași pe dreapta Prutului, care până la 1812 a făcut parte din ținutul Iași, este așezat pe valea și podișul dintre râurile Prut și Jijia. Aspectul topografic se înfățișează prin trei șiruri de dealuri longitudinale, cu diferite ramificări ridicându-se de la N-V și înclinând spre S-E, cu trei văi mari, prin care curg trei râuri.

3. În nordul Podișului Central Moldovenesc, luat în ansamblu, apele se strâng în trei bazine principale: bazinul Siretului în vest, sectorul până la confluența cu Moldova, tăiat de valea largă cu terase a Sucevei; bazinul Prutului în mijloc (sectorul Lipcani-Țuțora), care străpunge Podișul Central Moldovenesc prin „Poarta Țuțorei” – adevărat defileu lung de cel puțin 40 km; bazinul Răutului care, evitând „masivul” deluros al Codrilor Bâcului (475 m în vârful cel mai înalt), străbate prin cheile strâmte din josul Orheiului în valea Nistrului.

Bazinul Prutului de Mijloc drenează, în schimb, o vastă depresiune colinară în care dealurile de peste 200 m sunt o excepție, iar râurile – și în primul rând Prutul – coboară până sub 100 și chiar sub 50 m. Este Depresiunea Prutului de Mijloc, despărțită printr-o culme nord-sud (cumpănă de ape între Prut și Nistru, sub 300 m), de bazinul Răutului care și-a lărgit și el o depresiune (Depresiunea Bălților) cu un relief asemănător celui din Depresiunea Prutului de Jos, dar mai compartimentat.

4. Atât pe malurile râului Prut, cât și pe ale afluenților acestui râu, se înșiră numeroase localități (din ținutul Iași) cu o vechime considerabilă.

Summary

In this research were taken in discussion certain aspects of the problem regarding natural setting from the land of Iasi (on the right side of the Prut River). Is noted that the natural conditions constituted one of the favorable factors that led to the formation and development of human communities. Hence, we can establish that localities from the land of Iasi has considerable length.

© **Alexandru FURTUNĂ**

²⁸ C. Burac, *op. cit.*; S. Iftimi, *op. cit.*

EPISCOPUL MITROFAN ȘI *BIBLIA* DE LA BUCUREȘTI (1688)

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU

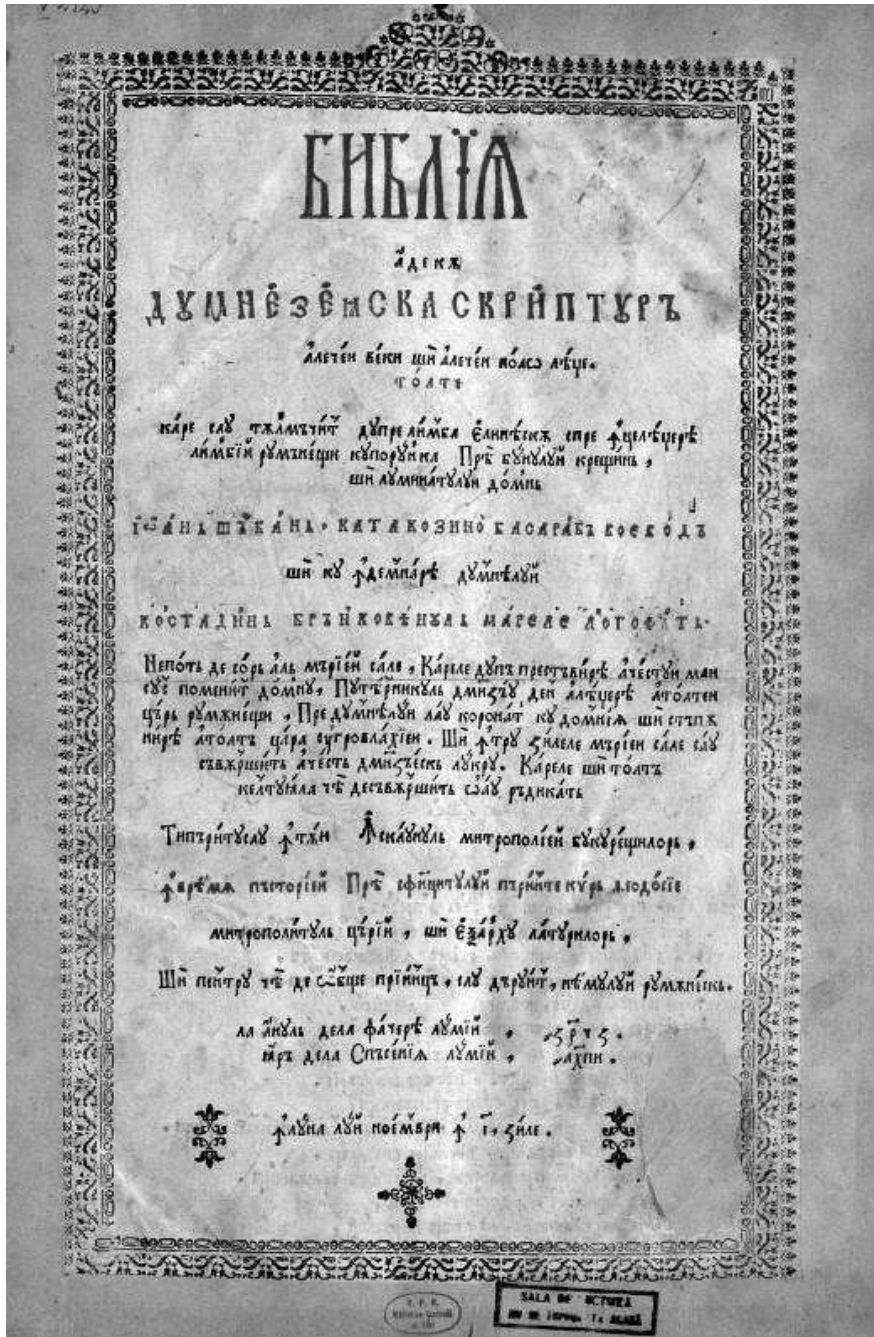
Conlucrarea culturală a țărilor române pe parcursul Evului Mediu a fost negată sau trecută sub tăcere în istoriografia sovietică, de cea din RSS Moldovenească, în special. Cultura și spiritualitatea Țării Moldovei din această epocă erau rupte din contextul general românesc, evitându-se intenționat orice exemple și date concrete privitoare la legăturile cărturarilor din cele trei țări românești pe diverse planuri.

În realitate starea de lucruri în această privință era cu totul alta. Căci, de-a lungul secolelor, pe măsură ce tot mai mulți reprezentanți ai culturii și spiritualității din cele trei țări românești deveneau tot mai conștienți de unitatea de origine, limbă, credință și cultură, tot mai mult se intensificau legăturile și conlucrarea pe diverse planuri dintre oamenii de cultură din aceste țări. Un exemplu elocvent în această privință ne servesc acțiunile tot mai concordate, mai conștientizate ale cărturarilor din Valahia și Moldova în vederea traducerii și tipăririi în limba română a celei mai importante opere de spiritualitate și cultură creștină – *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. Aceasta a apărut pentru prima dată în limba română la București în 1688 cu sprijinul lui Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești (1678 – 28.10.1688), de unde a fost numită și *Biblia lui Șerban Cantacuzino*¹.

Specialiștii, dar și oameni mai puțin versați în probleme de istoria cărții românești, cunosc că această ediție a *Sfintei Scripturi* prezenta pe atunci o adevărată realizare poligrafică, o importantă tipăritură de format mare (in folio), care numără 940 de pagini, în două culori (în negru și roșu), cu literă mică în două coloane, având chiar și o „Erată”, care s-a dovedit a fi prima în istoria tiparului românesc. Apariția Bibliei a necesitat o îndelungată muncă și efort intelectual de unificare, redactare și corectare a tuturor textelor în procesul de pregătire a acesteia pentru editare. S-a constatat că în toamna anului 1688 au apărut, precum se vede din epiloguri, două tiraje ale acestei ediții: primul în septembrie 1688 pe când mai era în viață Șerban Cantacuzino și al doilea – la

¹ **BIBLIA**, adică Dumnezeiasca scriptură a celei vechi și a celei noao legi, care sau tălmăcit duple limba elinească spre înțăleagerea limbii rumânești cu porunca Prea bunului creștin, și luminatului domn Ioan Șerban, Cantacuzino Basarab Voevod; și cu îndemânarea dumnealui Constadin Brâncoveanu marele logofăt. Nepot de sor[ă] al Măriei Sale, carele, după prestăvirea acestui mai suspoimenit domnu, Putearnicului Dumnezău, den alegerea a toatei Țări Rumânești, pre dumnealui l-au coronat cu domnia și stăpânirea a toată Țara Ungrovlahiei. Și întru zilele Măriei Sale s-au săvârșit acest Dumnezăiesc lucru. Carele și toată cheltuiala cea de săvârșit o au rădicat. Tipăritu-s-au întăiu în scaunul Mitropoliei Bucureștilor, în vremea păstoriei Preasfințitului părinte Chir Theodosie, mitropolitul țării și exerhu laturilor. Și pentru cea de obște priință s-au dăruiat neamului rumânesc la anul de la facerea lumii, 7197, iar de la Spăsenia lumii, 1688, în luna lui noiembrie în 10 zile. – [8], 932 p., [1] f. : ilustrații; in folio (42 x 27 cm.), 59 R. (31 x 18 cm.).

10 noiembrie 1688, când în scaunul Țării Românești urcase Constantin Brâncoveanu (1688-1714).

*Biblia, București, 1688,
foaia de titlu*

**Biblia, București, 1688,
verso f. de titlu**

În mai multe studii speciale se arată că la munca de tălmăcire și pregătire pentru tipar a primei ediții în limba română a *Bibliei* și-au dat concursul gene-

rații de cărturari din țările române, fiind traduse cu începere din sec. al XVI-lea din limba greacă sau slavonă, fie sporadic, fie direcționat fragmente sau diferite părți („cărți”) ale *Vechiului*, precum și ale *Noului Testament: Psaltirea*, cele patru *Evangelii*, *Faptele Apostolilor* ș.a. Dintre acestea unele au circulat, la început, în manuscrise, apoi au și fost tipărite, căpătând pe această cale o răspândire și mai largă în toată lumea românească.

În condițiile când, mai ales în a doua jumătate a sec. XVII-lea, avea loc trecerea de la limba slavonă la cea română, în oficierea serviciului divin în Moldova și în Țara Românească, se impunea cu deosebită acuitate tipărirea integrală a *Bibliei* în limba română.

Către anii '60 - '70 ai sec. al XVII-lea cărturarii români aveau destule modele și exemple demne de urmat, căci pe parcursul celei de a doua jumătăți a sec. XV-lea cu începere de la *Biblia* lui Johannes Gutenberg în limba latină, în Europa apăruseră numeroase ediții de foarte bună calitate ca texte riguros verificate și în alte limbi: *greacă* (1514; Rotterdam, 1516; 1518 cu text paralel tradus în latină de Erasmodin Rotterdam, reeditată de 4 ori în anii 1519-1535; 1550; Geneva, 1551; 1611 din Anglia, 1597 la Frankfurt, după care au urmat mai multe ediții în Olanda, 1633, Londra, 1653; Cambridge, 1665), *ebraică* (1516, 1524/1525, 1547/1548, 1568, 1617-1619 ultimele trei apărute la Veneția), *slavonă* (*Biblia* lui Francisk Scorina, Praga, 1517-1519; a lui Ivan Feodorov, Ostrog, 1581 cu o reeditare la Moscova în 1663), precum și în traduceri în limbile vorbite: *polonă* (Cracovia, 1561, 1572, 1599), *maghiară* (Vijai, 1590), *cehă* (Veneția, 1506, Nuremberg, 1540 ș.a.), *germană* (Strasbourg, 1466, *Biblia* lui Martin Luther, 1545), *italiană* (Veneția, 1471) ș.a.² dintre care unele, mai ales cele în limbile greacă și slavonă, pe diferite căi au ajuns și au circulat în țările române, fapt despre care se arată într-unul din epilogurile *Bibliei* de la 1688 „...alte *Bibliei* ce multe încă s-au tipărit de mulți...”³.

Întrucât în țările române toate părțile *Noului Testament* erau traduse și chiar editate, o problemă destul de complicată care urma să fie rezolvată de oamenii de cultură ai timpului rămânea traducerea integrală a *Vechiului Testament* în limba română.

În cele din urmă, prin anii '60 ai sec. al XVII-lea, se pare în timpul peregrinărilor sale prin mai multe țări ale Europei sau la Constantinopol, cunoscutul cărturar și diplomat român Nicolae Milescu Spătarul a reușit să traducă *Vechiul Testament*, fie după ediția de la Frankfurt, 1597, fie după cele două ediții din Anglia (Londra, 1653; Cambridge, 1665), toate în limba greacă și considerate, până în prezent, de o perfecțiune aproape ideală⁴. S-au păstrat două manuscrise românești ale *Vechiului Testament* considerate a fi făcute prin anii 1660-1675

² *Библия* // Православная энциклопедия, том. 5, Москва, 2002, с. 89-110.

³ Citat după exemplarul *Bibliei* din 1688 din fondurile Muzeului Național de Istorie a României (București).

⁴ A. Eșanu, V. Eșanu, *Nicolas de Spathaire et la civilisation occidentale (avant son établissement en Russie)* // Impact de l'imprimerie et rayonnement intellectuel des Pays Roumains, Coord. E. Siupiur, Z. Mihail, București, 2009, p. 118.

de însuși Nicolae Milescu, dintre care unul ajuns în Biblioteca Academiei Române, București, ms. nr. 4389⁵ și altul – ms. nr. 45 în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca⁶. Astfel, prin tălmăcirea *Vechiul Testament* a fost dusă la bun sfârșit traducerea pe părți în limba română a tuturor cărților *Scripturii*. Mai rămânea de adunat laolaltă toate aceste traduceri pentru a forma corpul integral al *Bibliei* și a-l pregăti pentru tipar.

Anume aici apare întrebarea unde, în care mediu intelectual și teologic a fost dusă la bun sfârșit această muncă? Pornind de la aceste realități istorice, în literatura de specialitate s-a profilat opinia, *quasi-unanim* recunoscută, că întreaga activitate de pregătire pentru tipar a *Bibliei* românești s-a desfășurat (nu se arată de când s-a început această muncă) la București în mediul tiparniței domnești. Într-adevăr în anturajul lui Șerban Cantacuzino în preajma scoaterii de sub tipar a *Bibliei* își desfășurau activitatea un șir de importanți cărturari, între care Constantin Cantacuzino Stolnicul, frații Șerban și Radu Greceanu, la care s-a adăugat către toamna lui 1686 Mitrofan, episcop de Huși, sosit din Moldova. Însă, după cum întrevedem noi realitățile de atunci, **în mediul lui Șerban Cantacuzino nu s-a efectuat întregul proces de unificare și de aducere la un numitor comun a *Sfintei Scripturi*, ci doar verificările și pregătirile finale ale acesteia, precum și munca propriu-zisă de tipărire a monumentalei lucrări.**

Mai mult, după câte se pare, problema tipăririi *Bibliei* la București a fost pusă direct doar după sosirea în capitala Țării Românești a lui Mitrofan, episcop de Huși. Pornind de la faptul că prelatul moldovean s-a format și s-a afirmat la mănăstirea Bisericanii⁷ din Moldova, unde precum se admite a ajuns chiar stareț (egumen), locaș sfânt considerat de multă vreme a fi o ctitorie a Cantacuzinilor⁸ din Țara Românească, de unde am putea deduce că cei doi se cunoșteau de ceva vreme, de aceea apropierea lui Mitrofan de Șerban Cantacuzino s-a produs imediat după sosirea sa la București la începutul toamnei lui 1686. Episcopul Mitrofan a putut pune problema editării *Bibliei* în limba română doar aducând cu el de la Iași din mediul lui Dosoștei, Mitro-

⁵ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, BAR 3101-4413, vol. III, București, 1987, p. 438-439.

⁶ Manuscris care are însemnări marginale atribuite lui Dosoștei, mitropolitul Moldovei (Eugen Munteanu, *Despre semnificațiile istorice ale versiunii Milescu a Vechiului Testament (ms. 45), în raport cu programul implicit al Mitropolitului Varlaam de traducere în limba română a cărții bisericesti*, prezentat la Colocviul din 10 noiembrie 2016, Iași, Muzeul Mitropolitan).

⁷ În prima sa carte tipărită *Molitvenicul de înțeles*, Iași, 1681 aflăm dintr-o însemnare că „...Meșterul tiparelor smerenii ermonah Mitrofan, de Sfânta mănăstire de Bisericanii” (*Bibliografia românească veche (1508-1830)* de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, vol. 1, București, 1903, nr.72, p. 239. Doru Mihăescu, *Considerații asupra vieții și activității tipografului primei Biblii românești, Mitrofan, episcopul de Huși // Mitropolia Moldovei și Sucevei (Iași)*, 1979, nr. 3-6, p. 316). Ceva mai târziu el este trecut în *Pomelnicul aceluiași locaș sfânt în compartimentul arhieresc: „Episcopul Mitrofan de aici”* (Elena Lința, *Pomelnicul de la Bisericanii // Romanoslavica, XIV, seria Lingvistică*, București, 1967, p.437,446).

⁸ Cocora Gabriel. *Tipar și cărturari*, București, 1977, p. 147.

politul Moldovei⁹, la București macheta integrală a *Bibliei*, punându-l pe Șerban Cantacuzino și anturajul său în fața faptului că a venit timpul de a urma exemplul altor popoare și de a tipări *Biblia* în limba maternă.

La acea dată, cu sprijinul aceluiași voievod român, la Veneția se pregătea pentru tipar, după ediția de la Frankfurt din 1597, o nouă ediție în limba greacă a *Scripturii*, care de altfel a văzut lumina în 1687, activitate care a durat în total circa doi ani.¹⁰ Dacă comparăm sub aspect temporal durata pregătirii și tipăririi acestei *Biblie* cu cea de la București, observăm că doar verificările și corectările („diortosirile”) finale și tipărirea propriu-zisă au durat de asemenea circa doi ani (toamna lui 1686 – toamna lui 1688). **Astfel stând lucrurile, putem admite că o bună parte a muncii de punere laolaltă și copiere a tuturor părților *Bibliei*, de verificare, colaționare și unificare redacțională în limba română a început mult mai înainte la Iași din inițiativa lui Dosoftei, Mitropolitul Moldovei**, care era „pre învățat, multe limbi știe: elinește, latinește, slovenește și altă adâncă carte și-nvățătură...” avea¹¹.

La această activitate a fost atras încă din anii '70 ai sec. al XVII-lea, Mitrofan, acel foarte învățat călugăr de la Bisericiani, care în adolescență și prima tinerețe își făcuse studii deosebit de temeinice, căci mai târziu, în plină desfășurare a activității sale la Iași, ulterior la București și Buzău, îl aflăm ca pe un bun cunoscător al limbilor română, greacă, slavonă, probabil, și a celei latine¹², de meșter tipograf desăvârșit, precum și bun cunoscător al literaturii teologice creștine. În prefață *Octoiului* de la Buzău, 1700, una din ultimele tipărituri ale lui Mitrofan, el arăta că „meștesugul acesta al tipografiei mele, care den tinerețile mele, multe locuri umblând și cu multă osteneală câștigându-l”¹³. Se prea poate că unul dintre aceste „locuri” a putut fi mănăstirea Uniev, unde trebuia să fie prezent un cunoscător al limbii române, când se pregătea pentru tipar *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei¹⁴, dar și alte centre tipografice est-slave (Lvov, Kiev ș.a.). La toate acestea trebuie adăugate perseverența, hărnicia și pasiunea cu care s-a dăruit Mitrofan acestor activități.

⁹ Mitropolitul Dosoftei, fost episcop de Huși și Roman (între 4 și 19) iul. 1671-1674 (febr. /mart.), a doua oară mitropolit, înainte de 10 mai 1675 – (cc. sept.- oct.)1686 retras în Polonia, † Zolkiev, 13 dec. 1693 (*Istoria românilor*. Vol. V. *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Coord. V. Căndea, C. Rezachevici, N. Edroiu, București, 2012, p. 1045).

¹⁰ Nicolae Iorga, *În legătură cu Biblia de la 1688 și Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu* // *Analele Academiei Române*. Memoriile Secției Istorice, Seria II, vol. 38, 1915-1916, București, 1916, p. 42.

¹¹ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O seamă de cuvinte*. Ed. de I. Iordan. Ed. a II-a, revăzută, București, 1959, p. 98.

¹² Prin 1700, Teodor Corbea, secretarul de corespondență latinească al lui Constantin Brâncoveanu finaliza la comanda și cu cheltuiala episcopului Mitrofan un *Dicționar latin-român* (rămas în manuscris), de unde se admite că ierarhul de Buzău cunoștea și limba latină (Doru Mihăescu, *Considerații asupra vieții și activității tipografului primei Biblii românești, Mitrofan, episcopul de Huși* // *Mitropolia Moldovei și Sucevei* (Iași), 1979, nr. 3-6, p. 323).

¹³ *Octoih*, Buzău, 1700 (*Bibliografia românească veche*. 1508-1830, Ed. de Ioan Bianu și Nerva Hoșoș, tom I, București, 1903, p. 400).

¹⁴ Această lucrare a văzut lumina tiparului la Uniev în 1673. Vom menționa, printre altele, că la tipărirea la Iași în 1680 a altei traduceri a lui Dosoftei *Psaltirea de-înțeleș*, tipograf a fost același Mitrofan.

Revenind la mediul cărțurăresc de la Iași, din anii '70-'80 ai sec. al XVII-lea, trebuie să arătăm că la început Mitropolitul Dosoftei, apoi sprijinit și de Mitrofan au adunat și au sistematizat toate traducerile pe părți a *Bibliei*, între care *Psaltirea* tradusă în românește și tipărită de Coresi (Brașov, 1570), *Palia de la Orăștie* (1582), cele patru *Evangelii* traduse de Simion Ștefan (Bălgrad, 1648); *Vechiul Testament* după traducerea lui Nicolae Milescu Spătarul; *Psaltirea* (1680) și *Paremiile preste an* traduse de prelatul moldovean – Dosoftei (1683)¹⁵. Mai rămânea de a verifica prin comparație cu originalele grecești și cele slavone calitatea acestora, de a redacta și a-i da integritate, la început sub forma de manuscris, textului biblic, ca ulterior să fie efectuată munca propriu-zisă de tipărire.

Dacă primele traduceri ale unor părți ale *Bibliei* erau cunoscute în variante tipărite, apoi traducerea *Vechiului Testament* a putut să-l obțină chiar de la Nicolae Milescu Spătarul, pe care Dosoftei, se vede, îl cunoștea de mai multă vreme, fapt despre care ne vorbește și corespondența lor¹⁶, pe când cel dintâi era stabilit la Moscova încă din 1671. Faptul că mitropolitul Dosoftei intenționa să tipărească la Iași, pe lângă alte cărți și *Biblia* în limba română, pare să ne vorbească scrisoarea sa din 15 august 1679 către „*Ioachim, arhiepiscopul cetății de scaun și de Dumnezeu lunatei Moscove, și patriarh ...a toată Rusia...*”, prin care solicita o tiparniță „*deplină cu sculele ei cele mărunte cu toate tacâmurile ei cele de trebuință*” ca „*...să putem a ne face cărțile, pe care le-am tălmăcit din limba grecească și slavonească în cea românească...*”, între care a putut fi și *Sfânta Scriptură*. Pentru această din urmă lucrare, Dosoftei cerea de la patriarhia Rusă și „*litere de acelea, cu care ați tipărit Biblia*, (aluzie evidentă la ediția din Moscova, 1663 – n.n.) *litere mărunte și mijlocii...*”¹⁷. Tiparnița mult râvnită a fost adusă la Iași prin 1680 de la Moscova și pusă în funcție, cu participarea nemijlocită a monahului Mitrofan de la mănăstirea Bisericanii. De sub teascurile acestei tiparnițe au apărut între anii 1680-1686 cărțile lui Dosoftei: *Psaltirea de-înțeleș*, 1680; *Molitvenicul de înțeleș*, 1681, *Parimiile preste an*, 1683, *Viața și petrecerea Sfinților*, în 4 volume între anii 1682-1686, toate în limba română. Pe semne, în perioada următoare trebuia să apară și *Biblia*, care pe atunci era în proces de pregătire pentru tipar sub pana lui Mitrofan.

Astfel, către mijlocul anilor 80 ai sec. XVII, muncă de redactare și corectare, de pregătire pentru tipar, în cele din urmă, a textului integral al *Bibliei* în

¹⁵ pr. Radu Tascovici, *Biblia de la București (Biblia lui Șerban Cantacuzino sau Biblia din 1688)* // Enciclopedia Ortodoxiei Românești, București, 2010, p. 85.

¹⁶ *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. Документы и материалы*. В трех томах. Том III (1673-1711), Москва, 1970, с. 347-348, примечание 28. В. Кирияк, *Карта ши типарул ын Молдова ын секолеле XVII-XVIII (Скице дупэ материалеле депозитате ын Унцуня РСС)*, Кишинэу, 1977, п. 55-56.

¹⁷ *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV– начале XVIII в. Документы и материалы*. В трех томах. Том III (1673-1711), Москва, 1970, с. 58-59, документ № 13. La sigur Dosoftei avea în vedere ediția în limba slavonă a *Bibliei* făcută la Moscova în 1663, reproducere după cea de la Ostrog din 1581 a lui Ivan Feodorov.

limba română, era la o etapă destul de avansată. Cu atât mai mult că și corpul de litere de tipar (de cele mărunte) cerute de Dosoftei erau aduse la Iași, încât apariția *Bibliei* era o chestiune de timp¹⁸.

Biblia, Moscova, 1663, foaia de titlu

¹⁸ Poate că fiindu-i recunoscute meritele lui Dosoftei în pregătirea pentru tipar a *Bibliei*, după apariție un exemplar i-a fost trimis înaltului prelat în Polonia.

În paralel, la solicitarea și cu sprijinul fericitului Dosithei, Patriarhul ortodox al Ierusalimului, ieromonahul Mitrofan instalează prin 1680 și joacă același rol important de tipograf, de astă dată de limbă greacă, la mănăstirea Cetățuia din Iași¹⁹. De sub teascurile acesteia din urmă tiparnițe au văzut lumina o serie de importante lucrări, dintre care prima este un tratat de teologie polemică a patriarhului Nectarie al Ierusalimului, *Întâmpinare în contra primatului papal* (1682), apoi urmează o operă a lui Simion Tesalonicul, *În contra ereziilor* (1683), precum și o mică lucrare *Slujba Sfinților Sergiu și Vach* (1685), tipări-turi care au avut o largă circulație și rezonanță în Europa de Apus²⁰, unde limba greacă era nu numai una sacră, dar și de comunicare în mediile ecleziastice și intelectuale universitare. Ceea ce demonstrează că atât până, cât și în perioada ieșeană Mitrofan acumulasă o foarte bună experiență nu numai în munca de instalare a tiparnițelor, a tipăririi de cărți, de cunoaștere a limbilor clasice, dar și de bun cunoscător și redactor de texte teologice în limba română și cea greacă. Această înaltă pregătire intelectuală, dar și activitatea propriu-zisă la Iași l-au determinat pe mitropolitul Dosoftei să-l ridice pe Mitrofan în 1683 la rangul de Episcop de Huși.

Activitatea deosebit de rodnică, în capitala Moldovei, atât a lui Dosoftei, cât și a lui Mitrofan s-a întrerupt pe neașteptate, din cauza năvălirii în 1686 a oștirilor lui Jan Sobiescki, care au adus mari pagube și suferințe populației Țării Moldovei²¹. Intrarea leșilor în Iași i-a despărțit, după cum s-a dovedit mai târziu, pentru totdeauna pe cei doi mari ierarhi moldoveni, care tot pe atunci și-au părăsit și scaunele arhieresti. În timp ce Dosoftei s-a văzut mai mult nevoit „din pricina vremurilor nepășnice” să „bejenească”²² în Polonia, urmând tezaurul, arhivele Mitropoliei Moldovei și Moaștele Sf. Ioan cel Nou de Suceava lu-

¹⁹ Mitrofan Băltuță, *Tipografia grecească de la mănăstirea Cetățuia*, în *Teologia și Viața*, Iași, 1993, 3 (69), nr. 11-12, p. 58-64.

²⁰ Gabriel Cocora, *Un mare tipograf român în circuitul european în secolul al XVII-lea episcopul Mitrofan al Buzăului* // Gabriel Cocora, *Tipar și cărțurari*, București, 1977, p. 156-157, 170-171.

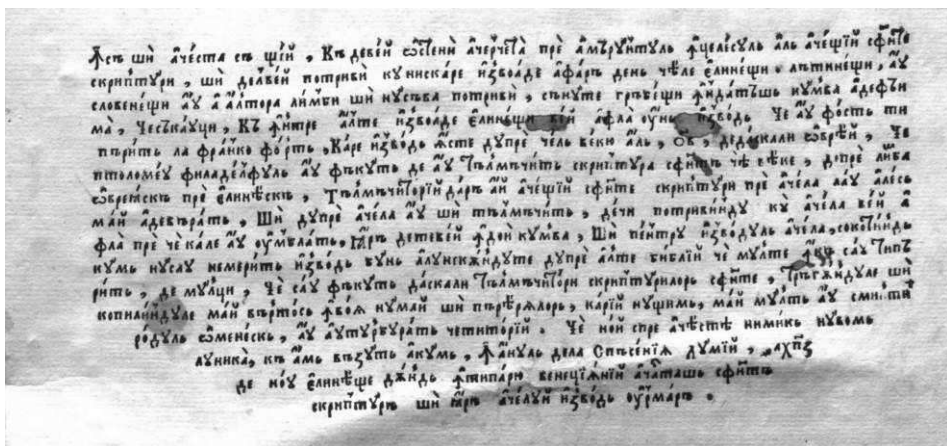
²¹ „În al doile anu (1686) a domniei lui Cantemir (1685-1693), scoborātu-s-au craiul Sobeșchie cu toată puterea sa, și cu toți hatmanii, și cu toată recipopolita, și cu multe podghiazuri în toate părțile, în toată țara... de nu rămâne un loc neprădat și nestruciat... Că să făcusă tâlhari nu numai de la oastea leșască, ci și din munții ungurești, de jăcuie mănăstirili, și alții dinspre Bugeagu. Încotro căutai, tot de tâlhari dai. Atunce mulți ...ș-au lăsat casăle ș-au fugit în Țara Muntenească de răul tâlhăretului. Atunce craiul s-au coborât în gios pen târgu pen Iași ș-au mârșu în gios pe Prut pân'la Pagul. Și de la Pagul n-au putut merge mai nainte, că i-au ieșit turcimea și cu tătărimea inainte.

Atunce au arsu leșii și tătării multe curți boierești la țară și la Iași. Ars-au în Lungani, în Obrejeni, în Popi, în Doroscani la Leca, în Căcărădzeni..., în Podobiți, într-alți Lungani, în Albești, în Brăoesti, în Prigoreni, în Gănești, în Târgul Frumos, în Crivești, în Petriși, în Heleşteieni, în Hă-bășești, în Ruginoasa, în Hălăucești, în Cozmești, în Purcelești, în Stolniceni, în Pășcani și pe alte locuri multe...

Atunce au luat craiul și pe Dosoftei mitropolitul din Iași, cu toate hainele și odoarile mitropoliei. Ș-au luatu și moaștele lui Sfetei Ion Novei de la Suceava ...și le-au dus în Țara Leșască...” (Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O seamă de cuvinte*. Ed. de I. Iordan. Ed. a II-a, revăzută, București, 1959, p. 96-98).

²² Frază utilizată de mitropolit pe unele cărți dăruite de el între anii 1686-1687 (*Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, vol. I (1429-1750), Iași, 2008, p. 307, 311).

ate de regele polonez, încredințat că servește o cauză sfântă, care-i impunea sacrificiul unui exil temporar²³, apoi episcopul Mitrofan cu alți „mulți ...ș-au lăsat casăle ș-au fugit în Țara Muntenească de răul tâlhăretului”²⁴, poate la început la locul său de baștină în satul Bonțești²⁵, iar de acolo la București, unde a fost primit și protejat de Șerban Cantacuzino. După câte se vede, în refugiu Mitrofan a luat cu el ce avea mai de preț – macheta integrală a *Bibliei*, asupra căreia continua să lucreze. Această despărțire între cei doi ierarhi s-a produs pe parcursul verii lui 1686 (ultima prezență atestată documentar la Iași datează din 4 mai 1686²⁶), iar din septembrie 1686 mitropolitul Dosoftei era deja la Strij în Polonia²⁷.

Biblia, București, 1688, al doilea tiraj, fila finală, fragment

Pregătirea pentru tipar a *Bibliei* a continuat la București, unde în mediul lui Șerban Cantacuzino, episcopului Mitrofan i s-au alăturat frații Șerban și Radu Greceanu. După câte se pare, din toamna lui 1686 până în cea a anului 1687, precum s-a convenit, s-a trecut la verificări, precizări și redactări, la unificarea textului în limba română a Scripturii după ediția de la Frankfurt, 1597 și cea de la Veneția din 1687, fapt despre care se va scrie mai târziu în epilogul ediției din 1688 a *Sfintei Scripturi*.

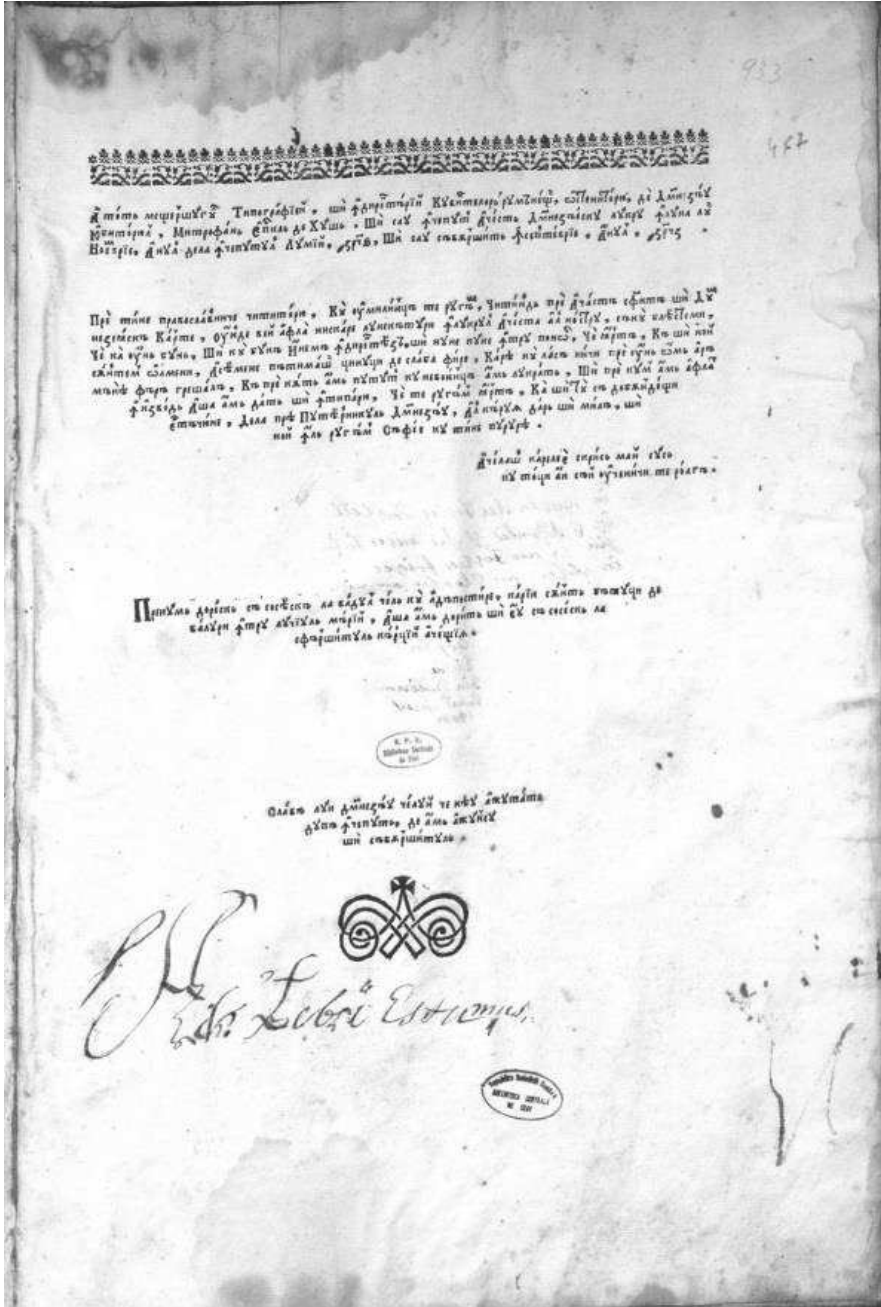
²³ Nicolae Fuștei, *Opera mitropolitului Dosoftei în contextul culturii spirituale sud-est și est europene (a doua jumătate a sec. al XVII-lea)*, Chișinău, 2008, p.35.

²⁴ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O seamă de cuvinte*. Ed. de I. Iordan. Ed. a II-a, revăzută, București, 1959, p. 97.

²⁵ Situat la hotar cu Țara Românească (Vezi mai detaliat: Gabriel Cocora, *Tipar și cărțurari*, București, 1977, p. 146, 149. Gabriel Cocora, *Un mare tipograf român din sec. al XVII-lea, de circulație europeană, episcopul Mitrofan al Buzăului* // *Biserica Ortodoxă Română* (București), 1977, nr. 9-12, p. 983).

²⁶ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II. Acte interne (1661-1690). Ed. de Ioan Caproșu, Iași, 2000, p. 553-554, nr. doc. 629.

²⁷ Abrudan Petru, *Odoarele bisericesti și documentele duse în Polonia de către Ioan Sobieski în anul 1686* // *Cercetări istorice, Iași, Serie nouă*, vol. 5, 1974, p. 166.

Biblia, 1688, primul tiraj, fila finală

După cum par să arate puținele informații din epocă, la etapa finală, rolul principal în această muncă pregătitoare și tipărirea propriu-zisă a *Bibliei* în limba română l-a avut Mitrofan, episcopul de Huși. Despre meritele lui Mitrofan în pregătirea și editarea acestei opere aflăm și din explicațiile ce însoțesc

acest volum din partea editorilor: „A totu meștersugul tipografiei și îndireptării cuvintelor rumănești ostenitoriu de Dumnezău iubitoriu Mitrofan Episcopul de Huși. Și s-au început acest Dunmezăescu lucru în luna lui noemvrie, anul de la începutul lumii 7196 (1687) și s-au săvârșit în septevrie anul 7197 (1688)”²⁸, iar după alt tiraj (scos deja la începutul domniei lui Constantin Brâncoveanu): „...în luna lui noemvri în 5 zile anul de la începutul lumii 7196 (1687) și s-au săvârșit în noemvrie 10, anul 7197 (1688)”.

Comparând corpul de litere cu care s-a tipărit *Biblia* de la Moscova în 1663, cu cel al ediției de la București din 1688, constatăm mari similitudini, ceea ce ne-a determinat să emitem ipoteza că la plecarea sa din Iași în vara anului 1686, episcopul Mitrofan a reușit să ia cu sine și toată „litera mărunță” adusă de la Moscova și pe care a utilizat-o în tiparnița domnească de la București la tipărirea *Scripturii*, adăugând și corpul de litere care nu le avea alfabeta slavon în varianta est-slavă.

Poate și acel cuvânt înainte la *Biblia* de la București pe care l-a semnat Dositei, Patriarhul de Ierusalim, a fost scris la îndemnul și rugămintea personală a lui Mitrofan. Or, acesta din urmă era în relații deosebit de strânse, de pe când îi tipărea cărți în grecește la Cetățuia.

Bineînțeles, la ultima etapă de pregătire a *Bibliei* pentru tipar, alături de Mitrofan au pus umărul și cărturarii munteni Șerban și Radu Greceanu care au tradus Predoslovia patriarhului Dositei, au contribuit la colacionarea și cizelarea textului, rezolvarea unor chestiuni de limbă și de terminologie bisericească nemaiîntâlnite până atunci, urgentând astfel apariția *Bibliei* în limba română.

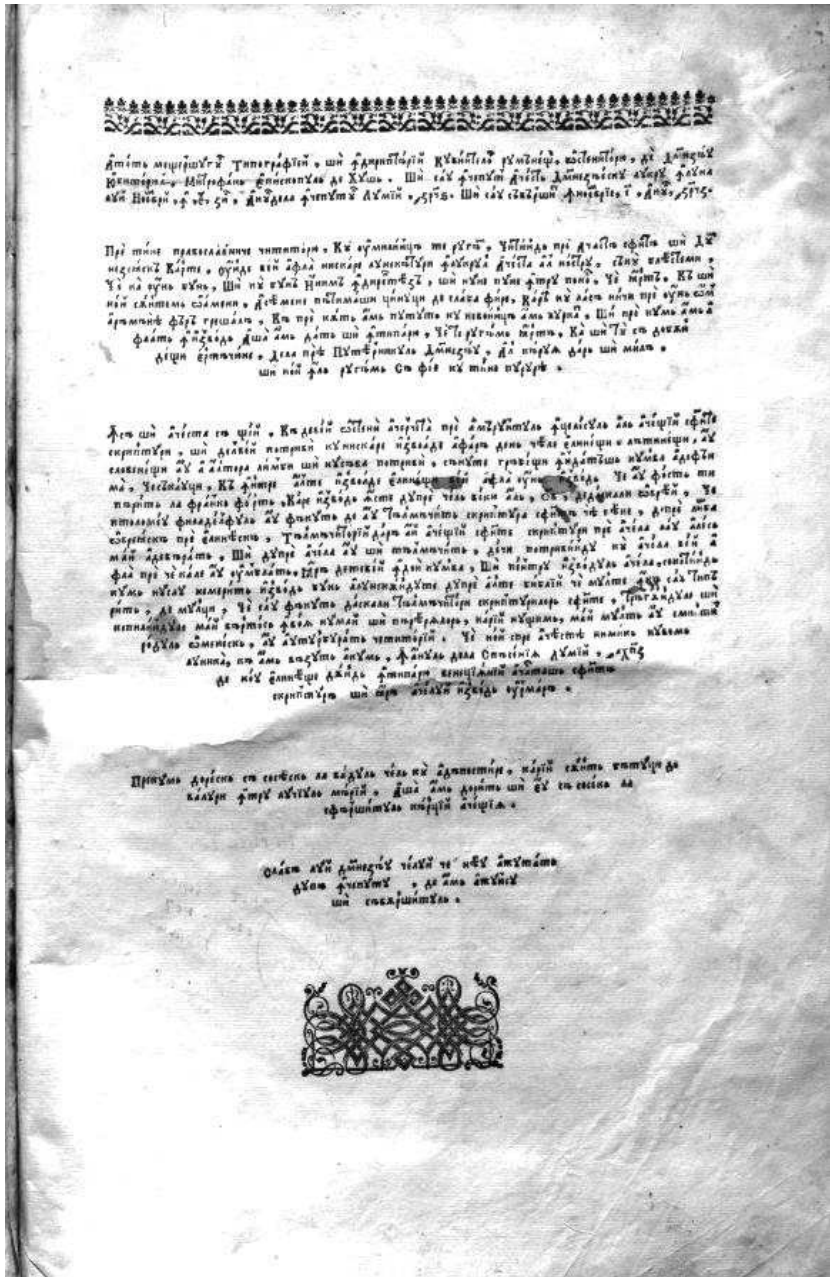
* * *

Activitatea de tipograf a lui Mitrofan în Țara Românească a continuat cu o deosebită intensitate și după tipărirea *Bibliei*, de astă dată în domnia lui Constantin Brâncoveanu, editând mai multe cărți în limba română și cea greacă. În anul 1691 este tipărită la București încă o carte, fiind vorba de *Mărgăritările* lui Ioan Gură de Aur, imprimate cu același corp de litere utilizat la imprimarea *Sfintei Scripturi*, după care părăsește Bucureștiul, fiind numit episcop de Buzău. Trecând în noua sa eparhie a luat cu sine și tipografia „care... cu ajutoriu lui Dumnezeu pren mâinile mele s-au făcutu...”²⁹, fiind prima în istoria acestei urbe. Prima carte imprimată la Buzău în 1691 este celebra operă a lui Petru Movilă *Provoslavnica mărturisire*, de altfel prima traducere în limba română a acesteia, făcută ca și *Mărgăritarele* de Radu Greceanu. Următorii șapte ani Mitrofan i-a dedicat activității de ierarh, precum și pregătirii pentru tipar a celor 12 *Mi-nee*, ce cuprind viețile sfinților și slujba zilnică a celor 12 luni ale anului, tipări-te cu începere din anul 1698. Editarea întregii serii de *Minee* era efectuată

²⁸ *Bibliografia românească veche (1508-1830)* de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, vol. 1, București, 1903, nr. 86, p. 291. Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Brăila, 1998, p. 129.

²⁹ În prefața *Octoihului*, Buzău, 1700 (*Bibliografia românească veche (1508-1830)* de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, vol. 1, București, 1903, p. 400).

într-un ritm deosebit (lucrul fiind finalizat în 11 luni), el lucrând intens „cã și noaptea o am făcut-o în unele vremi în loc de zi”. În aceste Minee textul propriuzis al slujbelor este în slavonește, iar viețile sfinților sunt traduse în românește din limba greacă. Trebuie de menționat că această ediție completă apare pentru prima dată în istoria Bisericii Ortodoxe Române.

Biblia, 1688, al doilea tiraj, fila finală

Buzău: „Meritele lui Mitrofan sunt cu atât mai mari cu cât se pare că n-a prea avut ajutoare. Toate cărțile poartă pecetea trudei sale”³⁰. Au urmat alți câțiva ani

Biblia, Moscova, 1663, fila 4

³⁰ *Bibliografia românească veche...*, vol. 1, p. 13-14.

de rodnică activitate, care s-au dovedit a fi și ultimii în viața celebrului cărturar și tipograf, în care au fost tipărite o serie de cărți ecleziastice, între care: un *Evhologhion* (1698 și 1701), un *Molitvenic slavo-român* (1699, 1701), un *Triod* (1700), un *Octoih* (1700), un *Penticostar* (1701), o *Psaltire slavonească* (1701), toate cu tipicul în română și slujba în slavonă³¹. În ultimul an de viață (1702) Mitrofan reușește să editeze alte trei cărți: *Învățătura preoților pe scurt de șapte taine ale bisericii*, un *Liturghier slavo-român* și *Molitvele vecerniei*.

Mitrofan a slujit cu devotament și credință biserica și cartea, lăsând urmașilor o bogată moștenire cărturărească atât în Moldova, cât și în Valahia, susținând astfel orientarea spre biruința deplină a limbii române în Biserica și în cultura tuturor românilor. Tipăriturile realizate de el în cele patru centre (Iași, mănăstirea Cetățuia, București și Buzău) timp de 23 de ani de la 1680 până în 1702, numără 20 de titluri, unele în mai multe volume, însumând în total peste 11.000 pagini. Ținând seama de condițiile tehnice de care dispunea, atât ansamblul, cât și ritmul în care a fost realizat sunt de-a dreptul impresionante și neatinse de nimeni altcineva în toată perioada de cultură veche românească³².

Mai adăugăm la aceasta și faptul că multe din edițiile sale sunt traduse, redactate, corectate, și înfrumusețate cu gravuri și viniete prin truda sa proprie, cea ce vine să demonstreze că monahul educat la Bisericieni și în alte „locuri”, a lăsat în urmă o moștenire cărturărească dintre cele mai frumoase și mai însemnate în întreaga cultură medievală românească.

Astfel, precum am încercat să arătăm, unificarea și pregătirea pentru tipar a primei ediții românești a *Bibliei* s-a desfășurat și urma să fie tipărită la Iași, cu participarea directă a mitropolitului Dosoftei și a episcopului Mitrofan. Intervenția lui Jan Sobeiskij din vara anului 1686, a întrerupt această activitate, dar prin efortul conjugat al aceluiași episcop de Huși – Mitrofan, al fraților Șerban și Radu Greceanu, al altor intelectuali, cu sprijinul material al lui Șerban Cantacuzino, domn al Țării Românești și cel duhovnicesc al lui Dositei al Ierusalimului și Atanasie mitropolitul Ungrovlahiei, munca de pregătire și de tipărire a *Bibliei* în limba română a fost dusă la bun sfârșit în toamna anului 1688, operă de pionierat în cultura ecleziastică și cărturărească românească.

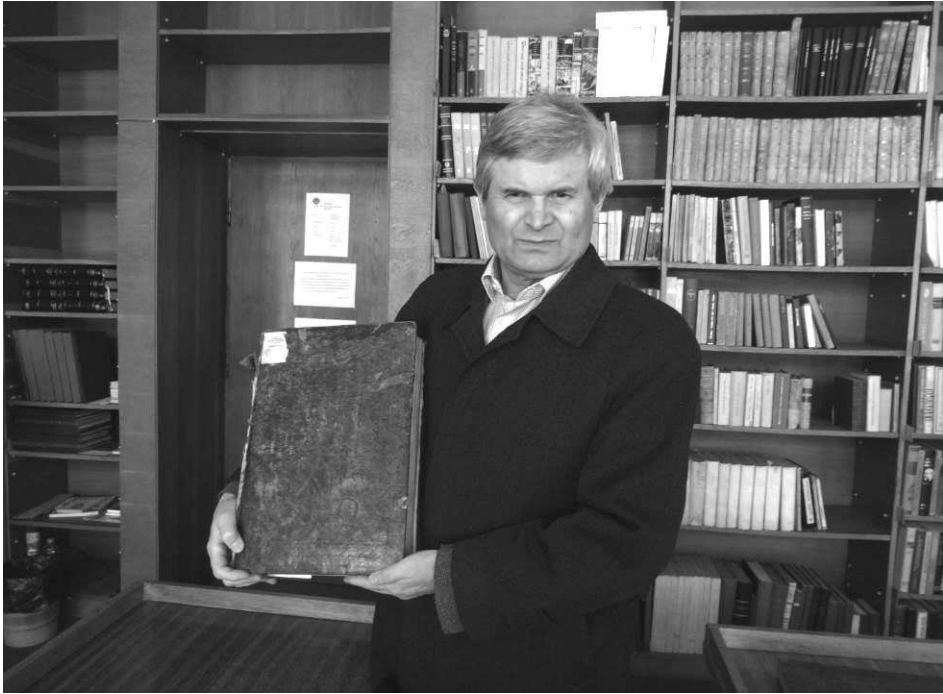
Ediția de la 1688 a „Cărții Cărților” este o capodoperă a artei tiparului, o tipăritură monumentală prin dimensiunile și volumul său, prin eleganța literei folosite, prin punerea în pagină, prin ornamente și legătură, prin care Mitrofan și-a demonstrat talentul său desăvârșit ca meșter tipograf³³ și maestru al cuvântului.

Biblia de la București a avut o largă circulație în Moldova, Valahia și Transilvania și a contribuit esențial la formarea limbii române moderne.

³¹ Mircea Păcurariu, *Episcopia Hușilor. Scurt istoric* // Mircea Păcurariu, *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 2009, p.349.

³² Doru Mihăescu, *Considerații asupra vieții și activității tipografului primei Biblii românești, Mitrofan, episcopul de Huși* // Mitropolia Moldovei și Sucevei (Iași), 1979, nr. 3-6, p. 321.

³³ Gabriel Ștrempel, *Meșterul tiparelor – Mitrofan* // Magazin istoric, București, 1995, nr. 4, p. 13.

Acad. Andrei Eșanu cu un exemplar al Bibliei

Summary

In the study of „Bishop Mitrofan and the Bible from Bucharest of 1688” the authors try to show that the preparation for printing of the first Romanian Bible edition (Bucharest, 1688) took place in two stages: the first – in Iasi (late 1670s – spring 1686) by the effort of the Metropolitan of Moldova Dosoftei and the Bishop of Huși – Mitrofan, and the second one – in Bucharest (autumn 1686 – autumn 1688), through the effort of the same bishop Mitrofan, refugee in Wallachia, and Serban and Radu Greceanu brothers with the support of Serban Cantacuzino, the ruler of Wallachia, and Atanasie the Metropolitan of Ungrovlahia. At the same time, it is possible that the printing of the Bible would be accomplished in Iasi, if the intervention in Moldova in 1686 of Jan Sobieski, the king of Poland, wouldn't have taken place.

© Andrei EȘANU, Valentina EȘANU

DOCUMENTE PRIVITOARE LA ISTORIA ROMÂNILOR ÎN EDIȚII DOCUMENTARE POLONEZE RECENTE (II)

Valentin CONSTANTINOV

În unul din recente studii am abordat problema edițiilor poloneze recente care conțin mai multe documente, unele dintre ele cu trimitere directă la Țările Române, în special Moldova¹. Acestui număr de 46 de documente se adaugă și cele prezentate mai jos. Sperăm ca de curând ele, alături de altele semnalate² să fie grupate într-un volum/volume speciale de documente privitoare la istoria românilor, care să continue opera de editare începută de iluștrii noștri predecesori³.

În continuare vă vom prezenta o altă serie de documente publicate de colegul nostru din Polonia, Andrzej Gliwa, într-un articol cu privire la întoarcerea Cameniței către polonezi din anul 1699⁴. Documentele publicate au fost depistate în diferite arhive și biblioteci din Polonia, dar și din Liov, în Biblioteca Națională Stefanyk, fostă Ossoliński. Însuși autorul acestui studiu, este autorul unei impresionante monografii cu privire la impactul incursiunilor tătărești asupra regiunii Przemyslului în secolul al XVII-lea⁵, dar a semnat și alte lucrări în care abordează între altele și problematica românească⁶.

Ca și în studiul precedent prezentăm rezumatele actelor, iar unde a fost cazul, acestea au fost dezvoltate ca să conțină cât se poate mai multe detalii din corespondența originală. Am indicat de asemenea și locul unde se păstrează originalul sau copia documentului care a fost publicat.

Am inclus rezumatele tuturor documentelor prezentate în articol pentru ca astfel să se poată vedea întreaga anvergură a activității diplomatice a momentului retrocedării Cameniței către polonezi, dar și a Neamțului și Sorociei către domnul Moldovei.

¹ *Documente privitoare la istoria românilor în ediții documentare poloneze recente (I)* // Anuarul Institutului de Istorie, V (2015), p. 23-35.

² Vezi bibliografia la Valentin Constantinov, *Țara Moldovei în cadrul relațiilor internaționale 1611-1634*, Iași, 2014.

³ Arhivele și edițiile poloneze au fost de la bun început în atenția istoricilor români. Retrospectiva cea mai relevantă fiind realizată de Ilie Corfuz, vezi *Introducerea la volumele de Documente privitoare la Istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea, și al XVII-lea* București, Editura Academiei, 1979, 1983.

⁴ Andrzej Gliwa, *Sprawa zwrotu Kamieńca Podolskiego w 1699 w świetle korespondencji między stroną polską a turecką (Cheștiunea întoarcerii Cameniței Podolscului din anul 1699 în lumina corespondenței între partea polonă și turcă)* // *Rocznik Przemyski* (Anuarul din Przemysl), XXXVIII (2002), z.3. Historia, p.39-87.

⁵ Andrzej Gliwa, *Kraina upartych niepogód. Zniszczenia wojenne na obszarze ziemi przemyskiej w XVII wieku* (Regiunea vremii rele cumplite. Distrugerile militare pe teritoriul țării Przemyslului în secolul al XVII-lea), Przemysł, 2013, 1104 p.

⁶ Andrzej Gliwa, *Poselstwo Stanisława Mateusza Rzewuskiego do Turcji w 1699 roku* // *Balcanica Posnaniensia*, XIII (2003), p.101-132.

Documente

1. 1699 martie 25, Camenița – Caraman pașa îi scrie lui Stanisław Jan Jabłonowski mare hatman al coroanei în care îl informează despre încheierea păcii la Karlowitz și clarifică situația în jurul incursiunii din iarnă a tătarilor lui Nureddin Gazi Ghirej soltan. Îi aduce la cunoștință despre atitudinea critică a oficialilor turci față de faptele soltanului. Afirmă că sultanul Mustafa II a poruncit să-i caute pe toți prizonierii luați în captivitate și să-i întoarcă părții poloneze. (Archiwum Główne Akt Dawnych = AGAD, Archiwum Koronne Warszawski, Dział turecki, sygn.78/504, nr.834, nr.834-copie; Biblioteka Czartoryskich = BCz., rkps.613 IV, p.21-22- copie). *Gliwa, p.50-51.*

2. 1699 martie, Varșovia – August II regele Poloniei către Mustafa II sultanul turc. Îi scrie despre trimiterea la el a lui Stanisław Mateusz Rzewuski ca sol extraordinar – ablegat cu scopul ratificării tratatului de la Karlowitz. (*Biblioteka Narodowa = BN, rkps.6650 III, p.87-88, copie*). *Gliwa, p.52.*

3. 1699 mai 1, Liov – Stanisław Jan Jabłonowski hatman mare al coroanei către August II rege al Poloniei. Îl anunță că Andrzej Dąbrowski s-a întors de la tătari și că acolo a fost schimbat hanul. Îl anunță de problemele cu care se vor confrunta în timpul evacuării Cameniței. În ceea ce privește Moldova: „acel călăraș Mustafa aga, care de la seraschier a fost la mine, mi-a spus că turcii vor să fortifice Hotinul și aceea *praesidium*⁷ de la Camenița au s-o mute la Hotin, ceea ce nu este convenabil Rzeczpospolitej. I-am scris starostelui Chełmului⁸ ca să țină seama de aceea, căci în Hotin nu a fost *praesidium* turcesc, dar a domnului Moldovei, precum a fost înainte de război...” (*AGAD, Archiwum Radziwill = AR, dz.II, ks.38, s.86-88, copie; Bcz. Rkps. 616 IV, p.431-434, copie*). *Gliwa, p.52-54.*

4. 1699 mai 4, Iași – Stanisław Mateusz Rzewuski staroste Chełmului către un necunoscut. Explică motivele de ce a ajuns așa de târziu la Iași și informează despre întâlnirea cu Bogdan Lupu hatmanul moldav. Anunță despre incursiunea tătarilor din Bugeac asupra Chilieii, a pagubelor din Moldova, precum și dă niște detalii cu privire la evacuarea Cameniței de către turci. „Toți locuitorii de aici, unii spre mănăstiri, alții spre păduri cu toate lucrurile sale în fața Hoardei din Bugeac au vrut să plece, iar asta din cauza emirului trimis de la Poartă ca toată prada care au luat-o de la noi s-o întoarcă. Și de asemenea ca din Moldova și Bugeac *iuxta contenta tractatu* să cedeze și haraci să plătească câte cincii lei pentru 10 ani ai posesiunii sale pe care le-au avut în Moldova să le plătească împăratului. Ceea ce a provocat un mare tumult, așa încât răscolându-se au pornit împotriva hanului actual, fostul soltan kalgă, și l-au ținut asediat la Chilia împreună cu seraschierul. Azi însă mi-a spus hatmanul⁹ că acele tumulturi s-au liniștit ... Domnilor Moldovei¹⁰ și Munteniei¹¹ li s-a poruncit să

⁷ reședință.

⁸ Stanisław Mateusz Rzewuski, solul la Poartă, vezi documentul precedent.

⁹ Lupu Bogdan.

¹⁰ Antioh Cantemir.

¹¹ Constantin Brâncoveanu.

pregătească 2000 de boi și tauri pentru transportarea tunurilor, amuniției și a turcilor, speră ca vreun pașă o să le mai fie de folos. P.S. Se plânge domnul Moldovei și alți pani pentru prădarea cătunelor, distrugerea prisăcilor, furtul viteilor. E nevoie binefăcătorule ca să poruncești aspru. Domnul se are de bine la Poartă și Mavrocordat pe fiica sa a dat-o pentru altcineva nu pentru Duca, fostul domn ... După cum văd doar domnul moldovean fără cel muntean va ceda Camenița”. (*Biblioteca Națională din Liov, fostă Ossolinski = Bibl. Ossolinski, KO, fond 5, opis 1, rkps 2096 II, p.114-115, copie*). *Gliwa, p.55-56*.

5. 1699 mai 6, *Babadag* – Hagi Iusuf pașă seraschier și beilerbei de Ocza-kow către Stanisław Jan Jabłonowski hatman mare a coroanei. Îl anunță că a fost numit pentru realizarea acțiunii de hotărnicire și de cedare a Cameniței părții polone. Însă din cauza incursiunii tătarilor din Bugeac conduși de Gazi Gherej în Rzeczpospolita, evacuarea Cameniței nu va fi realizată în termen. Acțiunea czambulelor tătarești a fost realizată în pofida voinței sultanului Mustafa II care a poruncit deja ca oamenii care au căzut în captivitate să fie eliberați. Întoarcerea prizonierilor are să fie realizată de către Devlet II Gherej. (*Bibl. Ossolinski, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s. 113, copie*). *Gliwa, p.56-57*.

6. 1699 mai 7, *Camenița* – Scrisoarea lui Caraman pașă către Józef Bogusław Słuszki kasztelan de Wilno și hatman de câmp lituanian. Se plânge pe niște făptași care i-au atacat oamenii în ziua de 6 mai 1699 și le-au furat 9 cai. Făcând trimitere la tratatul de la Karlowitz, cere ca cei vinovați să fie pedepsiți. (*Bibl. Ossolinski, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.116*). *Gliwa, p.57*.

7. 1699 mai (cca.), *Camenița* – Scrisoarea lui Caraman pașă către comisarul Rzeczpospolitei. Îi informează că armata regală se concentrează lângă Jazłowiec. Boii necesari pentru transportarea tunurilor din Camenița sunt adunați în localitatea Șiriu. Roagă ca deocamdată, din considerente de securitate, oștile regale să nu se concentreze. „Panilor de asemenea trimiteți la Iași pe omul său priceput, ca despre toate să aveți cunoștințe ...”. (*Bibl. Ossolinski, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.113-114*). *Gliwa, p.58*.

8. 1699 mai 8, *Vaslui* – Stanisław Mateusz Rzewuski către un necunoscut. Raportează despre întâlnirea sa cu capigi pașă care se ocupă cu adunarea prăzii luate de către tătari în iarna anului 1699. Prizonierii vor fi exportați de către Gazi Ghirej soltan. Evacuarea Cameniței încă nu este pregătită corespunzător. „Azi capigi pașă un om onorabil s-a întâlnit cu mine lângă Vaslui, el timp de câteva săptămâni a adunat prada luată această iarnă în Bugeac. Pentru preluarea aceleia a fost preocupat ceva vreme, acum merge prin Iași la Camenița. Tabăra cu pradă se află la Țuțora și Gazi Ghirej soltan pe lângă el și el așa cum a luat acea pradă fără știrea Porții așa trebuie să și-l întoarcă”. (*Bibl. Ossolinski, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.115, copie*). *Gliwa, p.58-59*.

9. 1699 mai 8, *Iași* – Scrisoarea nureddinului Gazi Gherej soltan către Stanisław Mateusz Rzewuski. Îi transmite că i-a trimis o scrisoare prin călărașul său, Mehmet bei. Îl roagă să-i transmită informații cu privire la scopul misiunii lui Rzewuski și a convorbirilor plănuite. Îi comunică faptul că va ple-

ca în direcția Cameniței. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.115-116). *Gliwa*, p.59.

10. 1699 mai 8, Iași – Scrisoarea lui Antioh Cantemir, domnul Moldovei, către un necunoscut (probabil Stanisław Jan Jabłonowski – *obs. lui A.G.*, nota 120). Domnul Moldovei informează că în ziua de 6 mai 1699 Stanisław Mateusz Rzewuski a plecat din Iași. Aduce la cunoștință că va îndeplini cu plăcere misiunea de asistență în timpul evacuării forțelor turcești din Camenița. Însă este obligat să aștepte adunarea tuturor oamenilor și a carelor necesare evacuării cetății. P.S. „Rog foarte mult cine este ordonat pentru evacuarea cetăților de aici¹² să-mi spuneți. De asemenea țin să mă plâng pe pamenii domniilor voastre care strică locuințele unde au trăit până acum. Vă rog ca milostivirea voastră să spuneți așa nedreptate să se interzică”. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.117, copie). *Gliwa*, p.60.

11. 1699 mai 8, Iași – Antioh Cantemir, domnul Moldovei, către un necunoscut (probabil Józef Bogusław Słuszka – *n. A.G.*). Îi comunică despre venirea la Iași a capigi pașei și de ajungere la Țuțora a nureddinului Gazi Gherej soltan cu prizonierii. Tătarii au de gând să-i ducă pe prizonierii amintiți până la Nistru. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.117, copie). *Gliwa*, p.60-61.

12. 1699 mai 14, Camenița – Caraman pașa către comisarii Rzeczpospolitej. Îi informează despre reținerile în legătură cu evacuarea Cameniței din motivul incursiunii tătărești asupra Rzeczpospolitej și lipsa taurilor necesari pentru transportarea artileriei de la Camenița. Îl roagă totodată pentru oferirea de care despre care l-a informat pe hatmanul coroanei Jabłonowski. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.118-119). *Gliwa*, p.61.

13. 1699 mai 15. *Tabăra de la Șanțurile Sfintei Treimi* – Comisarii Rzeczpospolitej către Caraman pașa. Îi comunică faptul că s-au oprit lângă Camenița cu scopul de a o lua din mâinile turcești. Își exprimă mirarea că s-a ajuns la reținerea evacuării. Aduc asigurări că în conformitate cu tratatul de la Karlowitz, partea polonă nu este obligată de furnizarea carelor. Este și așa imposibil din cauza pustiirilor produse de tătari în timpul ultimei incursiuni. „De aceea nobile domn în acest punct pe ajutorul nostru nu mizați, dar conform tratatului încheiat să vă străduiți cât mai repede să ne dați cetatea. Ceea ce și noi vom dori în Moldova să realizăm¹³” (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.117-118, copie). *Gliwa*, p.62.

14. 1699 mai 15. *Tabăra de la Șanțurile Sfintei Treimi* – Comisarii Rzeczpospolitej către Antioh Cantemir domnul Moldovei. Comisarii îi aduc la cunoștință despre pregătirea de a intra în posesia Cameniței odată cu evacuarea cetăților moldovenești de către armata regală. Roagă de o cât mai grabnică venire în suburbiile Cameniței. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.118). *Gliwa*, p.62-63.

¹² Cetăți moldovenești care erau sub administrare poloneză.

¹³ Adică să întoarcă cetățile moldovenești aflate sub stăpânire poloneză.

15. 1699 mai (cca.) – Scrisoarea lui Gazi Ghirei nureddin soltan către Józef Bogusław Słuszek kasztelan de Vilno și hetman de câmp al Lituaniei. Lămurște că a organizat o incursiune asupra Rzeczpospolitei neștiind de pacea încheiată la Karlowitz. Aduce la cunoștință despre primirea firmanului de la sultanul turc și hanul Crimeii prin care i se poruncește întoarcerea tuturor prizonierilor. Informează că în 3-4 zile va ajunge la Nistru și va aștepta acolo schimbul reciproc de prizonieri. (Bibl. Ossolinski, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.121-122, copie). *Gliwa, p.63.*

16. 1699 mai 18. *Tabăra lângă Șanțurile Sfintei Treimi* – Comisarii Rzeczpospolitei către August II, regele Poloniei. Comisarii îl informează despre venirea la Camenița și de așteptarea înzădar a preluării orașului din mâinile turcești. Ei au primit răspuns de la pașa Cameniței că evacuarea se va începe doar atunci când va veni seraschierul cu carele. Îl roagă pe rege să elibereze pe toți tătarii care se află în prizonierat polonez. „Am trimis din nou la Iași scrisori dând de știre despre noi și cerând o neîntârziată evacuare stabilită prin tratate. Încă nu avem răspuns, dar scrisorile starostelui Chełmului scrise recent marelui hatman și kasztelan de Cracovia ne informează că Gazi Ghirej soltan cu tabăra fostă cu prada întoarsă se află la Țuțora și că trebuie să se grăbească spre Camenița ...” (Bibl. Ossolinski, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.120, copie). *Gliwa, p.63-64.*

17. 1699 mai (cca.). *Tabăra de lângă Șanțurile Sfintei Treimi* – Comisarii Rzeczpospolitei către Stanisław Jan Jabłonowski hatman mare al coroanei. Îl roagă din nou în privința mijloacelor financiare și a cadourilor destinate superiorilor turci. Insistă asupra metodelor necesare pentru eliberarea prizonierilor poloni care se află în Camenița și despre emiterea universalelor care ar interzice incursiuni de pradă pe teritoriul Moldovei. „Vedem și în aceea *rem iustitia*, ca noblețea voastră *satisfaciendo desideriis* domnului Moldovei să emită universale, atât spre granița dinspre Sniatin, precum și către voievodatul Volâniei ca să înceteze să mai facă incursiuni în Moldova și cei care vin la noi cu bazarul *securitate* s-o gândească, căci avem informație de la rotmistrul Bielicki, că oamenii din Volânia i-au prădat pe negustorii moldoveni, toate acestea cu puterea sa milostivirea voastră trebuie să preveniți”. (Bibl. Ossolinski, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.120-121, copie).

18. 1699 mai 24, *Iași* – Antioh Cantemir, domnul Moldovei către Józef Bogusław Słuszek hatman de câmp lituanian, kasztelan de Vilno. Se scuză în privința întârzierii evacuării Cameniței, motivând această întârziere prin atacul de către polonezi asupra trimișilor săi, care aveau cu ei mandat către Caraman pașa cu porunca din partea Înaltei Porți de părăsire a cetății. Un alt motiv al întârzierii a constat în adunarea utilajului necesar părăsirii cetății. Informează că boii și carele sunt pregătite și așteaptă la Galați. (Bibl. Ossolinski, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.119, copie). *Gliwa, p.65-66.*

19. 1699 mai 24, *Iași* – Bogdan Lupu hatman către Józef Bogusław Słuszek hatmanul de câmp lituanian și kasztelan de Vilno. Declară că va acorda ori-

ce ajutor pentru realizarea evacuării Cameniței. Spune că problemele care au apărut vor fi prezentate în scrisoarea domnului Moldovei către comisarii poloni. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.116, copie). *Gliwa*, p.66.

20. 1699 iunie 2, Iași – Bogdan Lupu hatman către comisarii Rzeczpospolitej. În scrisoare este inclusă scrisoarea lui Antioh Cantemir, care după ce a primit o scrisoare în care se cerea să îndeplinească promisiunea în realizarea evacuării Cameniței, le arată cauzele care au dus la întârzierea evacuării Cameniței. De curând, speră ca un nou ferman al sultanului să ducă la accelerarea procesului evacuării și de îndeplinire a tratatului de pace. (*BCz., Relacya Kommissyji in Anno 1699*, rkps. 616 IV, p.569.). *Gliwa*, p.67.

21. 1699 iunie 4. *Tabăra lângă Șanțurile Sfintei Treimi* – Comisarii Rzeczpospolitej către nureddina Gazi Ghirei soltan. Își exprimă bucuria că acesta se apropie împreună cu prizonierii poloni. Îl asigură că au toate împunternicirile pentru a-i prelua pe aceștia. „și pentru o mai bună conferință trimitem dintre noi pe doi comisari peste Nistru lângă Hotin, unde vă recomandăm și milostivirii voastre să vă opriți, ca să stabilim o cât mai bună și mai dreaptă transmitere a prizonierilor ...” (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.121, copie). *Gliwa*, p.67-68.

22. 1699 iunie 10, *Adrianopol* – Stanisław Mateusz Rzewuski, starostele Chełmului, către Stanisław Jan Jabłonowski marele hatman al coroanei. În anunț de întâlnire pe care a avut-o cu Alexandru Mavrocordat și se plânge pe marele vizir care urmărește detașamentele coroanei lângă Camenița. Îi transmite condițiile turcești pentru realizarea evacuării. Își exprimă temeri ca lângă Camenița să nu apară tătarii și îl previne pe hatman ca oștile poloneze să nu-i provoace pe tătari. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.123-124). *Gliwa*, p.68-69.

23. 1699 iunie (cca.), *Adrianopol* – Memorialul lui Alexandru Mavrocordat, mare dragoman al Porții, înmânat lui Stanisław Mateusz Rzewuski starostele de Chełm. Cu privire la evacuarea Cameniței, aceasta are să se producă în mod pașnic și liniștit cu eliminarea adversităților de ambele părți. Turcii vor trimite o oștire în număr de 500 de călăreți și 500 de infanteriști sub conducerea lui Ibraim pașa cu scopul asigurării logistice a operațiunii. Pentru transportarea lucrurilor este prevăzut contingentul moldovenesc. Din acest motiv nu e necesară prezența mai multor forțe poloneze în preajma Cameniței. Conform opiniei părții otomane după ieșirea garnizonului turcesc din Camenița, contingentele militare poloneze din cetățile moldovenești trebuie să înceapă acțiunea de retragere pe teritoriul Rzeczpospolitej. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.124-125). *Gliwa*, p.69-70.

24. 1699 iunie 11. *Tabăra de lângă Laskowice* – Comisarii confirmă preluarea din mâinile lui Gazi Gherei nureddin soltan a prizonierilor polonezi și consemnează această preluare. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.123, copie). *Gliwa*, p.70-71.

25. 1699 iunie 12, Tabăra de lângă Șanțurile Sfintei Treimi – Józef Bogusław Szuska hatmanul de câmp lituanian către Mehmet Rami pașa reisefendi. La rugămintea capigi pașei îl informează pe reisefendi cu privire la meritele lui pentru căutarea și adunarea prizonierilor polonezi în Basarabia. Acea pradă a fost luată de pe teritoriul Rzeczpospolitei după încheierea tratatului de pace cu Înalta Poartă. Szuska își exprimă încrederea că toți prizonierii care până acum se află în prizonierat vor fi eliberați. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, p.122-123, copie). *Gliwa*, p.71.

26. 1699 iunie 15, Iași – Antioh Cantemir domnul Moldovei către Józef Bogusław Szuska, hatmanul de câmp lituanian, kasztelan de Vilno. Domnul Moldovei arată că Stanisław Mateusz Rzewuski după ce a ajuns la Adrianopol a fost primit de către vezir. Raportează că a primit o scrisoare de la Alexandru Mavrocordat cu privire la evacuarea Cameniței. Turcii asigură că întârzierea în acea chestiune se datorează ajungerii prea târzii a solului polon. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.122, copie). *Gliwa*, p.71-72.

27. 1699 iunie 15, Iași – Bogdan Lupu hatman către Józef Bogusław Szuska hatman de câmp lituanian, kasztelan de Vilno. Comunică despre ultimele știri parvenite de la Alexandru Mavrocordat și chihaiia moldovenească de la Poartă cu privire la accelerarea evacuării Cameniței. Așteaptă venirea unui nou ferman cu porunca pornirii spre Camenița. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, s.122, copie). *Gliwa*, p.72.

28. 1699 iunie (cca.) – Asigurarea lui Gazi Ghirei nureddina soltan înmănată comisarilor Rzeczpospolitej. Confirmă transmiterea comisarilor Rzeczpospolitej a prizonierilor care au fost luați în timpul ultimei incursiuni din iarna 1699 a tătarilor. De asemenea permite căutările ulterioare a prizonierilor polonezi. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, p.123, copie). *Gliwa*, p.72-73.

29. 1699 iunie 19, Iași Antioh Cantemir domnul Moldovei către Józef Bogusław Szuska hatmanul de câmp lituanian, kasztelanul de Vilno. Îi scrie că a primit fermanul așteptat cu porunca de a participa la evacuarea Cameniței. În zilele apropiate va pleca spre Camenița. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, p.125, copie). *Gliwa*, p.73.

30. 1699 iunie 20-25, Iași – Bogdan Lupu hatman către Józef Bogusław Szuska hatmanul de câmp, kasztelanul de Vilno. Confirmă că în zilele apropiate va pleca împreună cu domnul spre Camenița. Informează că pe 20 iunie 1699 a venit la Iași un călăraș din partea regelui, Nurkiewicz, care va pleca spre șahul Persiei și care a avut o audiență la domnul țării. Va pleca mai departe pe data de 25 iunie. În ziua de 19 iunie a venit la Iași Grigori Zarudny care va pleca mai departe spre Constantinopol în vederea încheierii păcii. Un alt sol va merge prin Azov și Marea Neagră. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, p.126, copie). *Gliwa*, p.73-74.

31. 1699 iunie 24, Tabăra de lângă Żwaniec – Comisarii către Stanisław Mateusz Rzewuski starosta de Chelm. Îi scriu că au preluat prada de la Gazi

Gherei nureddin soltan și că au trimis scrisori către solii mediatori englez și olandez ca să grăbească ieșirea turcilor din Camenița. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, p.125). *Gliwa*, p.74-75.

32. 1699 iunie 24, Iași – Antioh Cantemir domnul Moldovei către comisari. A primit fermanul de la Înalta Poartă prin care i se poruncește să plece spre Camenița. Își exprimă speranța că în conformitate cu tratatul detașamentele poloneze vor elibera cetățile moldovenesti. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, p.126). *Gliwa*, p.75.

33. 1699 iunie 27, Tabăra de lângă Żwaniec – Scrisoarea comisarilor către Antioh Cantemir domnul Moldovei. Își exprimă bucurie cu prilejul primirii scrisorii în care scrie despre intenția a plecării cât mai grabnice în direcția Cameniței. Așteaptă acum venirea domnului și îndeplinirea misiunii sale. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, p.125-126, copie). *Gliwa*, p.75.

34. 1699 iunie 30, Tabăra de lângă Żwaniec – Comisarii către August II regele Poloniei. Îl informează că evacuarea Cameniței va fi din nou amânată. Îl roagă pentru susținere financiară deoarece din cauza prelungirii misiunii lor duc lipsă de mijloace într-o regiune pustie. Îl conving să nu cadă de acord cu terminarea sejmului până când nu vor fi transpuse în viață condițiile păcii încheiate. „Din Moldova deși *congrua optatu vin recrudescunt* în Camenița și cu totul altfel *interpretatur*. Iar de la starostele Chełmului ablegatul milostivirii voastre regale *incerti parum, certi nihil luăm*”. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, p.127, copie). *Gliwa*, p.76.

35. 1699 iunie 30, Tabăra de lângă Żwaniec – Comisarii către senatori. Scriu despre caracterul cu două fețe a turcilor. Aduc la cunoștință că singurul care contribuie la executarea rapidă a prevederilor tratatului cu Înalta Poartă este domnul Moldovei. Cer sprijin financiar și consiliere ce ar trebui să facă în situația creată. „Domnul Moldovei *unus est qui consolatur* deja a doua oară pentru executarea rapidă a tratatului. Ne asigură *venit sed non properat*, și cu atât mai mult promisiunea cu timpul *evanescent*, cu atât mai nesigură este *graeca fide assecurati* așa ni se pare” (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, p.127, copie). *Gliwa*, p.76-77.

36. 1699 iunie 30, Tabăra de lângă Żwaniec – Comisarii Rzeczpospolitei către Camera deputaților. Comisarii scriu despre activitatea lor în chestiunea evacuării Cameniței încă din ziua de 15 mai de când s-au oprit în suburbiile orașului. Cer deputaților să nu cadă de acord cu încetarea dezbaterilor din sejm până când partea turcă nu va îndeplini condițiile păcii. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, p.128). *Gliwa*, p.77-78.

37. 1699 iulie 1, Tabăra de lângă Żwaniec – Scrisoarea comisarilor către Antioh Cantemir domnul Moldovei. Își exprimă nedumerirea că venirea anunțată a domnului se amână continuu. Roagă pentru știri la acea temă și îl îndeamnă pentru venirea la Camenița. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, p.129, copie). *Gliwa*, p.78.

38. 1699 iulie 4, *Tabăra de lângă Żwaniec* – Comisarii către Józef Bogusław Słuszcza hatmanul de câmp lituanian, kasztelanul de Vilno. Își exprimă regretul față de plecarea hatmanului la dezbaterile sejmului. Arată în ce mod s-ar putea urgenta punerea în practică a tratatului de pace cu Turcia. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, p.128-129). *Gliwa*, p.78-79.

39. 1699 iulie 8, *Iași* – Antioh Cantemir către comisarii Rzeczpospolitei. Le aduce la cunoștință că astăzi anume pleacă din Iași și încă în săptămâna asta va ajunge la Nistru. Îi informează că va trimite scrisorile comisarilor către S.M. Rzewuski. (*Bibl. Ossolinski*, KO, fond 5, opis 1, rkps. 2096 II, p.129).

40. 1699 iulie 9, *Adrianopol* – Stanisław Mateusz Rzewuski staroste de Chełm către primasul Michał Radziejowski. Îi prezintă acțiunile sale în privința evacuării Cameniței. Îi trimite primasului jurnalul întâlnirilor cu diplomații turci. Își exprimă speranța că întoarcerea Cameniței se va încheia în septembrie 1699. Îl roagă pe cardinalul Radziejowski să acorde ajutor pentru întoarcerea în țară. (*BCz.*, rkps.616 IV, p.435-438). *Gliwa*, p.79-81.

41. 1699 iulie 21, *Tabăra de lângă Żwaniec* – Comisarii Rzeczpospolitei către primasul Michał Radziejowski. Se adresează către primas pentru sprijin financiar necesar continuării misiunii. Amintește că Turcia dorește primirea scrisorilor adică a primasului sau marelui cancelar Gheorghe Albrecht Denhoff. Anunță că în Camenița turcii au terminat pregătirile pentru evacuarea tunurilor și a altor ustensile, iar podul pe Nistru are să fie dat pentru folosire în câteva zile. Au fost adunate animale de tracțiune necesare pentru evacuarea Cameniței. (*BN*, rkps 6650 III, p.147-149). *Gliwa*, p.81-82.

42. 1699 august 2, *Camenița* – Caraman pașa către Marcin Kałski voievodul Kievului. Făcând trimitere la un articol din pacea de la Karlowitz se adresează comisarilor poloni ca aceștia să le pună turcilor la dispoziție două mii de care necesare evacuării garnizoanei de la Camenița. În caz de neexecutare amenință că va anunța autoritățile turcești. Ca o consecință a neîndeplinirii acestei cereri poate fi întârzierea evacuării cetății Cameniței. (*AGAD, Archiwum Publiczne Potockich = APP*, sygn.24, t.13, p.40, copie). *Gliwa*, p.82-83.

43. 1699 iulie 2, *Tabăra de lângă Żwaniec* – Marcin Kałski voievodul Kievului răspunzând la scrisoarea lui Caraman îi amintește că tratatul de la Karlowitz spune doar de ajutor binevol din partea polonezilor. Informează că din motivul incursiunii tătarești și a pustiirii teritoriului de graniță nu este în stare să acorde ajutor. În plus, face trimitere la faptul că tătarii n-au întors vitele luate. (*AGAD, APP*, sygn.24, t.13, p.40-41, copie). *Gliwa*, p.83.

44. 1699 august 3, *Camenița* – Caraman pașa către Marcin Kałski voievodul Kievului. A purtat corespondență cu oficialitățile turcești în privința ajutorului polon pentru evacuare. Luând act de imposibilitatea ajutorului din partea polonă propune ca comisarii poloni să asigure măcar 20 de czajcze¹⁴ și bacuri. (*AGAD, APP*, sygn.24, t.13, p.44, copie).

¹⁴ Corăbii mici

45. 1699 august 8, Varşovia – August II regele Poloniei către Stanisław Mateusz Rzewuski starosta Chełmului. În privința evacuării Cămenitei consideră că tunurile ar trebui să rămână pe loc atâta timp cât aparțin Rzeczpospolitei. Informează că la Stambul va fi trimis Rafał Leszczyński, generalul Poloniei Mari și voievodul de Łęczyck. (APKr., *Archiwum Podhoreckie*, XII,13/1, original). *Gliwa*, p.84-85.

46. 1699 august 9, Varşovia – Michał Radziejowski către Caraman pașa. Îi explică de ce pe documentul pe care l-a adus S. M. Rzewuski lipsesc semnăturile lui și ale marelui cancelar. Anunță plecarea grabnică a lui Rafał Leszczyński spre Turcia. Îl asigură că acum nu mai sunt niciun fel de dificultăți pentru a începe evacuarea Cămenitei de către armata turcească și a cetăților moldovenești ocupate de detașamentele poloneze. (AGAD, AR, dz.II, ks.38, p.123-124). *Gliwa*, p.85-86.

47. 1699 august 30, Cămenița – Caraman pașa către Marcin Kałski voievodul Kievului. Îl informează că evacuarea Cămenitei trebuie să fie realizată în același timp cu evacuarea de către polonezi a cetăților din Moldova. Roagă pentru desemnarea comisarului pentru realizarea evacuării cetăților moldovenești. „Am trimis ferman către domnul Moldovei ca să pregătească oameni pentru preluarea cetăților <moldovenești n.n.>¹⁵”. (AGAD, *Zbiór Michała Marczaka-Oborskiego*, sygn. 2, nr.14, p.32. Original). *Gliwa*, p.86-87.

48. 1699 septembrie 21 Cămenița – Caraman pașa cere comisari pentru a veni la cetatea Cămenitei pentru preluarea cheilor pentru porțile orașului. (AGAD, *Zbiór Michała Oborski*, sygn.3, p.24, Original). *Gliwa*, p.87.

Prescurtări:

Gliwa – Andrzej Gliwa, *Sprawa zwrotu Kamieńca Podolskiego w 1699 w świetle korespondencji między stroną polską a turecką (Chestiunea întoarcerii Cămeneț Podolscului din anul 1699 în lumina corespondenței între partea polonă și turcă)* // *Rocznik Przemyski* (Anuarul din Przemyśl), XXXVIII (2002), z.3. Historia, p.39-87.

Summary

In this study we are presented summaries of other documents recently appeared in the works published in Poland and concern of Rumanians Countries. They're concern the situation from the end of XVII century when Ottoman Empire returned to Poland Kamieniec and Poland returned to Moldavia her fortress.

© **Valentin CONSTANTINOV**

¹⁵ Care până atunci s-au aflat în mâinile polonezilor.

CARTEA SLAVONĂ DIN SECOLELE XVII-XVIII ÎN BIBLIOTECA MĂNĂSTIRII NOUL NEAMȚ

Igor CERETEU

Înființată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în perioada stăpânirii țariste în ținut, mănăstirea Noul Neamț a devenit în scurt timp unul dintre principalele centre de cultură și credință creștină din Basarabia și regiunea de dincolo de Nistru. Mănăstirea are același hram ca și vechea Lavră a Neamțului, a Înălțării Domnului, din a cărui trup s-a desprins și de unde au fost aduse vechile tradiții, numite sugestiv *paisianism*, de la numele unuia dintre cei mai importanți stareți – Paisie Velicicovschi, un înnoitor al monahismului pe bazele sale tradiționale, care s-a aflat în fruntea Lavrei Neamțului în perioada 1779-1794¹. Prin contribuția acestei personalități au fost aduse în Moldova numeroase cărți tipărite în centrele est-slave în secolele XVII-XVIII, îmbogățind bibliotecile mănăstirilor Neamț și Secu cu literatură provenită din centrele tipografice din Lvov, Kiev Sankt-Peterburg și Moscova. După trecerea lui Paisie la cele veșnice, la 15 noiembrie 1794, urmașii săi au continuat tradiția monahală introdusă de Paisie, au menținut legăturile culturale și spirituale cu centrele monahale din spațiul est-slav, au mers în pelerinaje la locurile sfinte, de unde au adus, de fiecare dată, cărți necesare oficierei serviciilor divine sau de lectură duhovnicească, iar biblioteca mănăstirii Neamț devine cea mai bogată în literatură slavonă din întregul spațiu locuit de români, numărând mii de cărți. Tipăriturile din secolele XVII-XVIII, identificate în biblioteca mănăstirii Noul Neamț provin în mare parte din vechea Lavră a Neamțului, ori împrejurările în care acestea au ajuns în stânga Prutului sunt de factură politico-religioasă.

După încheierea războiului ruso-turc (1806-1812), conform tratatului de pace de la București (16/28 mai 1812), teritoriul Moldovei dintre Prut și Nistru a fost inclus în componența Rusiei, numit impropriu Basarabia. În acest interfluviu mănăstirile moldave aveau moșii, datorite de domnii Țării Moldovei în secolele anterioare. Drept rezultat, stareții mănăstirii Neamț au înaintat numeroase demersuri autorităților rusești pentru a obține dreptul de folosire a acestor moșii. Mănăstirea Neamț avea în Basarabia 14-15 moșii, însă abia în 1845, în urma discuțiilor din senatul Rusiei, mănăstirea Neamț a obținut dreptul de folosire asupra moșiilor Copanca și Chițcani, însă în urma tratatelor s-a ajuns la înțelegerea acordării din partea autorităților ruse a unei compensații bănești în schimbul acestor două moșii. Mănăstirea Neamț nu a primit suma promisă și problema a rămas nesoluționată².

¹ Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX)*. Ediție îngrijită de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Pontos, Chișinău, 2014, p. 63.

² Ion Negrei, Maria Danilov, *Mănăstirea Noul Neamț // Mănăstiri și schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice*. Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 469-472.

Reformele introduse de Alexandru Ioan Cuza, după Unirea Principatelor, au atins și interesele mănăstirilor, care prevedeau confiscarea averilor și secularizarea pământurilor așezămintelor monastice, ceea ce a dus la nemulțumirea din partea comunităților monahale, mai ales a celor de la Neamț și Secu. În 1859 a fost înființată o comisie guvernamentală, care urma să se preocupe de rezolvarea litigiului. Această comisie a interzis slujirea în două limbi, închinarea la sfinții ruși, au confiscat bunurile materiale și au secularizat pământurile mănăstirești.

Între timp, cererea lui Theofan Cristea de a obține dreptul asupra moșiilor Copanca și Chițcani a fost acceptată, iar în urma discuțiilor din Consiliul de Miniștri al Rusiei s-a elaborat un plan de retrocedare a moșiilor, confirmat prin ucaz imperial la 10 noiembrie 1860. Ieromonahul Andronic a semnat actele de predare a moșiilor la 3 octombrie 1862. La la 1 octombrie 1861, acesta împreună cu un grup de monahi din mănăstirile Neamț și Secu trecuse Prutul și se stabilise pe moșia Nemțeni din Basarabia, proprietate a mănăstirii Neamț. În biserica acestui sat, cu hramul Sfântul Ioan Zlatoust, serviciul divin era oficiat conform rânduielilor stabilite de Paisie Velicicovschi în două limbi, în română și slavonă. În luna decembrie 1862 Theofan Cristea a dispus ca cei 32 de monahi de la Nemțeni să se stabilească pe moșia Chițcani, unde urma să se înființeze o nouă mănăstire Neamț. La 13 ianuarie 1864 țarul a semnat un alt ucaz, conform căruia monahii au obținut dreptul de a înființa mănăstirea pe moșia Chițcani³.

Monahii Theofan Cristea, Andronic Popovici și Isihie Donici au adus începând cu anul 1861, o parte a bibliotecii mănăstirii Neamț, care urma să fie confiscată ori nimicită, în special cele în limba slavonă⁴. Aceștea au întreprins numeroase pelerinaje la importantele centre monastice de pe teritoriul Imperiului țarist, de unde au adus cu ei numeroase cărți, în special de factură religioasă, atestate prin însemnări ca aparținând unor mănăstiri sau monahi din mănăstirile de pe teritoriul actual al Ucrainei și al Rusiei. Deși aceste vizite au fost efectuate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unele cărți din biblioteca de la Noul Neamț aparțin ca moment de datare secolelor XVII-XVIII.

Cercetările din ultimul timp asupra fondului de carte a mănăstirii Noul Neamț ne-au prilejuit emiterea unor concluzii despre biblioteca mănăstirii, salvată dintr-o întâmplare, după închiderea așezământului de la Chițcani de autoritățile sovietice în 1962 și depozitată în fondul Arhivei Naționale a Republicii Moldova, iar lista cărților a fost publicată de unii cercetători⁵. Constatarea care se impune aici este că tipăriturile slavone sunt în mare parte în stare bună de conservare, iar

³ Ion Negrei, Maria Danilov, *op. cit.*, p. 470.

⁴ Despre conflictul dintre mănăstirea Neamț și autoritățile statului vezi: Radu Rosetti, *Conflictul dintre Guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului*. Extras din Analele Academiei Române, tom XXXII. Memoriile Secțiunii Istorice, București, Institutul de Arte Grafice „CAROL GÖBL”, 1910, 164 p.

⁵ Ion Negrei, Maria Danilov, *op. cit.*, p. 501-502; Иеромонах Ириней (Тафуня), *История Свято-Вознесенского Ново-Нямецкого Кицканского монастыря*. Издание второе исправленное и дополненное, Издательство «Преп. Паисия Величковского» Ново-Нямецкий монастырь, 2004, p. 123-127.

cele românești deteriorate, cu lipsuri de foi, dovadă că au fost utilizate mai frecvent decât cele slavone. Este necesar de precizat, de asemenea că tipăriturile românești sunt mai reduse la număr în comparație cu cele în alte limbi, tocmai din considerentul că acestea au circulat mai intens pe teritoriul Basarabiei în secolul al XIX-lea până la închiderea mănăstirii în 1962⁶. Cercetările de teren din ultimii ani⁷ au condus la concluzia că multe dintre cărțile în limba română se păstrează azi în alte mănăstiri basarabene, iar cele slavone se întâlnesc destul de rar în așezămintele religioase. Acolo unde au fost atestate erau ocrotite ca „odoare sfinte”, or, Evangheliile, tipărite la Kiev și Moscova erau așezate pe masa altarului.

Însemnările manuscrise de pe cărțile slavone din secolele XVII-XVIII sunt destul de sumare și nu întotdeauna reflectă împrejurările în care aceste valori de patrimoniu au ajuns la mănăstirea Neamț. Cert este că la Neamț, până la introducerea reformelor lui Alexandru Ioan Cuza, o bună parte a monahilor erau vorbitori sau cunoscători de slavonă, iar serviciul divin era oficiat până la reforme în două, uneori în trei limbi: română slavonă și greacă.

În prezentul demers am inclus descrierea, datele editoriale și însemnările manuscrise ale tipăriturilor slavone din secolele XVII-XVIII din biblioteca mănăstirii Noul Neamț, provenite în mare parte din vechea Lavră a Neamțului. Includearea acestora în circuitul științific va impulsiona cercetările asupra cărții slavone, cu circulație în spațiul istoric al Moldovei, domeniu neglijat de oamenii de știință.

În biblioteca mănăstirii Noul Neamț, depozitată la Arhiva Națională a Republicii Moldova (F. 2119, inv. 6), am identificat 44 exemplare în 40 de titluri de carte tipărită în secolele XVII-XVIII în centrele din spațiul est-slav, dintre care două exemplare (două titluri) au fost tipărite la Lvov, 21 exemplare (19 titluri) la Kiev, 9 exemplare (8 titluri) la Moscova, 11 exemplare (11 titluri) la Sankt-Petersburg și un titlu identificat după filigran ca fiind datat cu anul 1735, dar fără locul tipăririi. Numărul mai mare de cărți tipărite la Kiev reflectă strânsele legături pe care le-a avut vechea mănăstire Neamț cu lavra Pecerskaia. Din însemnările manuscrise, rezultă ca majoritatea acestor cărți au fost aduse la Chițcani de la mănăstirea Neamț după 1864, iar două provin din bisericile din Odesa.

Cea mai veche carte identificată este un *Antologhion*, tipărit la Lvov în anul 1638, în tipografia Frăției Orotodoxe, iar din însemnări constatăm că a aparținut unei biserici dintr-o localitate ortodoxă din vestul Ucrainei de astăzi. În anul 1766, la 2 octombrie, preotul din această localitate semnaleză decesul soției sale la vârsta de 65 de ani. În altă însemnare se precizează ca *Antologhionul* este a chinoviei starețului Paisie, care a fost adus în noua mănăstire a Neamțului după 1864.

Învățăturile lui Efrem Syrul și Avvei Dorothei, tipărite la Moscova în 1652 au fost aduse de la mănăstirea cea veche a Neamțului, prin mijlocirea duhovnicului Andronic, în anul 1864 și înregistrată la Noul Neamț în anul 1868. Pe f. 164

⁶ Igor Cereteu, *Contribuții la istoria bibliotecii mănăstirii Noul Neamț* // Revista de Istorie a Moldovei, 3, 2014, p. 38.

⁷ Igor Cereteu, *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova. Editie enciclopedică*. Cuvânt înainte Andrei Eșanu, Tipografia Centrală, Chișinău, 2016, 472 p., il.

are mențiunea lui Andronic: „Din sf(â)n(ta) M(o)n(astire) Neamțului adusă aice”.

Preotul Stefan și soția sa Exiniia au cumpărat în luna ianuarie 1680 o *Evangelie*, tipărită la Lvov, în tipografia lui Mihail Sliozka, în anul 1665, pe care au dăruit-o bisericii cu hramul Marelui Mucenic Pantelimon din satul Norușai, iar împrejurările în care a ajuns la Noul Neamț nu sunt cunoscute.

În biblioteca mănăstirii se află un exemplar incomplet de *Liturghii*, datate după filigran, cu anul 1735. Exemplarul nu are însemnări manuscrise, dar după alte indicii cartea provine de la mănăstirea Neamț.

Printre valorile bibliofile de la Noul Neamț se află *Mineiele* pe lunile octombrie, noiembrie, ianuarie, aprilie, mai, iunie (2 ex.), tipărite la Kiev, în Lavra Pecerskaia, în anul 1750. Cărțile au fost dăruite mănăstirii Noul Neamț de Mitropolitul Kievului Arsenie la rugămintea ieromonahului Theofan, și înregistrate în bibliotecă în luna decembrie 1864.

Unul dintre cele două exemplare de *Faptele sfinților apostoli*, ediția din 1759, din Lavra Pecerskaia din Kiev, a fost adus la Chițcani de ieromonahul Se-vastian și al doilea de duhovnicul Andronic din vechea lavră a Neamțului. Cărțile au fost înregistrate în biblioteca de la Noul Neamț în anul 1868 și 1881.

O *Evangelie*, tipărită în 1759, în Lavra Pecerskaia, a fost adusă de duhovnicul Andronic și dăruită mănăstirii Noul Neamț în anul 1864.

Feofan Prokopovici, Arhiepiscop, *Cuvinte de învățătură*, Partea II (Sankt-Peterburg, 1761), *Viețile sfinților pe 12 luni* (Lavra Kievo-Pecersk, 1764) și *Evangelie* (Moscova, 1783) s-au aflat în biblioteca acestei mănăstiri, însă proviniența lor nu este cunoscută.

În luna decembrie a anului 1864 au fost înregistrate în biblioteca mănăstirii Noul Neamț cele două părți de *Culegere de învățături pentru zile de duminică și de sărbători*, P. I-II (Lavra Kievo-Pecersk, 1777), dăruite de Mitropolitul Kievului Arsenie, la rugămintea egumenului Theofan.

Cartea *Rozâsk* (Moscova, 1783) provine din Catedrala „Schimbarea la față” din Odesa și aparținea la 24 ianuarie 1824 diaconului Ioann Sineacevski, iar *Pidalionul* a fost înregistrat în biblioteca mănăstirii Noul Neamț în anul 1868 și a fost adus, probabil, de la vechea mănăstire Neamț.

Mineiele pe lunile octombrie, noiembrie, decembrie, martie, mai, iulie și august (Lavra Pecerskaia, 1787) au fost aduse la rugămintea egumenului Theofan de la Arsenie, Mitropolitul Kievului în anul 1864.

Epistola Sfântului Apostol Pavel către galatieni, explicată de Arhimandritul Apolos (Moscova, 1787) a aparținut bibliotecii mănăstirii Secu, iar în 1864 a fost adusă de duhovnicul Andronic la Noul Neamț.

Pe Istoria universală pentru școlile publice, P. I (Sankt-Peterburg, 1789) este scris în limba rusă numele proprietarilor: „Căpit. Kosovskii”, „Din cărțile lui Denis Șumakov”, „Această carte aparține lui Grigorie Trofimovici”, fără a fi indicată localitatea și data intrării în biblioteca Noul Neamț.

În biblioteca mănăstirii Noul Neamț există șase volume ale *Dicționarului Academiei Ruse*, tipărite la Sankt-Peterburg în perioada 1789-1794, fără note pose-

sorale, iar convingerea noastră este că au aparținut bibliotecii mănăstirii Neamț.

Printre prețioasele valori de patrimoniu din biblioteca mănăstirii Noul Neamț a fost identificată cartea lui Bellarmino Roberto, *Tâlcuirea psalmilor*, P. 1-3 (Moscova, 1791), un învățat iezuit, teolog, cardinal, scriitor și umanist, a cărei lucrare a fost tradusă de Irinei Klementievskii. Cartea a fost dăruită de monahul Amfilohii mănăstirii Noul Neamț din Basarabia.

În biblioteca mănăstirii au mai fost identificate, pentru perioada care ne preocupă, și alte cărți: *Descrierea lumii*, Tom 20 (Sankt-Peterburg, 1792); Том 27 (Sankt-Peterburg, 1794), *Despre organizarea și rânduielile Bisericii Ortodoxe Ruse* (Sankt-Peterburg, 1792), *Dobrotoliubie* (Moscova, 1793) în două exemplare, *Rugăciune către Dumnezeu din 28 iunie și 22 septembrie* (Moscova, 1795) fără însemnări manuscrise și o *Liturghie* (Lavra Pecerskaia din Kiev, 1793), proprietate a ieromonahului Macarie din mănăstirea „Adormirii Maicii Domnului” din Odesa, dăruită de acesta la 15 septembrie 1827 mănăstirii Saharna.

1. Antologhion, Tipografia Frăției Ortodoxe, Lvov, 1638.

Анфологион, Lvov, друкарня братства, 1638.

[3] f., 638 f. (27,5 x 18 cm).

Descriere: Exemplar incomplet. Nu are foaie de titlu. Coperta carton, pânză, chenare imprimate, cotorul piele, cu titlul scurt: **ТРѢФОЛОГИѢ**. Cu negru și roșu, pe două coloane cu 41 de rânduri în coloană. Există și text pe o coloană, cu 29 și 39 de rânduri pe pagină. Hârtia cu filigran. Frontispicii, inițiale, viniete, gravuri, semnate **ИИИИ**. Necesită restaurare.

Însemnări: F. [1]-13: „Сія книга принадлежит кеновіи блаженнаго Отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во Ново-Нямецкомъ Вознесенскомъ Монастыре. И кто дерзнуть ее присвоить изъ сея обитель подъ какимъ то не было видом, да будетъ подъ неблагословеніе Божія Матере и Отца нашего Паисія во веки вековъ” <Această carte este a chinoviei milostivului părintelui nostru, starețului Paisie Velicicovschi, dată în sfânta mănăstire a Înălțării, numită Noul Neamț. Și cine va îndrăzni să și-o ia sie din acest așezământ, prin orice fel de chip, să nu fie blagoslovit de Maica lui Dumnezeu și de părintele nostru, starețul Paisie, în vecii vecilor>.

F. [1]- 16: „... Аркадія Ивановича Бутурлина, села Багарацкава” <... a lui Arcadie Ivanovici Buturlin, din satul Bagarațkava>.

F. 14v-15: „Олексій, Гафія, Данило, Андрун, Семіон, Марія” <Olexii, Gafia, Danilo, Andrei, Semion, Mariia>.

F. 77v: „1765 годѣ мѣца Октоврія 2 дня ... Ана матушка моя, штродѣ ей всего 65 лѣтъ” <Anul 1765, luna octombrie în 2 zile ... Ana preoteasa mea, avea doar 65 de ani de la naștere>.

Note: Pe prima foaie de forțaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 417 VIII a și violetă – 1708.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 767.

2. **Învățături** de Efrem Syrul și Avva Dorothei, Moscova, 24 mai 7160 – 11 septembrie 7161 <1652>.

Всесилнаго и всемогущаго бѣа вла-стїю и хотѣніемъ, промысломъ же / и премоудростїи, вса премѣростнѣ / состоатса нѣнаа, вкоупѣ и зе-мнаа. [...] Начаты быша сіа книги печатати преподавнѣхъ / оцѣ ефрема сирина, и аввы двуродел, / вълѣто, седмь тысящъ сто шестьдесата-го, мѣца маїа въ кд день, напамать / преподавнѣхъ оца нашего сімевна дивно-горца. Вседмоє лѣто блгочестиваа держа-вы црѣтва егѣ гдѣра црѣа и великаго князѣ / алексѣяа михайловича всеа рѣсїи.

Совершеныже быша сіа книги, лѣта / седмь тысящъ сто шестьдесатъ перваго / года, мѣсеца сентабра въ первый на / десатъ день, напамать преподавнѣхъ / мѣре нашеа Феодѣры александрїскїа.

[2] f. 167 f. (31 x 19,5 cm).

Descriere: Coperta lemn, piele. Chenar liniar pe margini. Pe centru un medalion oval cu imaginea stearsă. Cotorul din piele, compozii florale aplicate prin presare. Cu negru și roșu, pe o coloană, cu 25 de rânduri pe pagină. Cheutori din piele și metal. Titlul la sfârșitul cărții. Inițiale mari, cu negru. Stare bună de conservare.

Însemnări: F. 1-7: „Această sf(â)ntă carte, din sf(â)nta monastirea Neamțului cea veche, s-au adus în sf(â)nta monastirea Neamțului cea nouă, prin sânghința a mea a păcătosului Andronic Ieroshimonah. 1864”.

F. 8-27: „Сїя книга принадлежит кенови преблаженейшаго отца нашего старца Паисїа Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто устранить ея, подѣ какимъ бы то нибыло видомъ, да будетъ неблагословенъ Прясвятою Богородицею и отцемъ нашимъ Паисїемъ. 1868 г.” <Această carte este a chinoviei preamilostivului părintelui nostru, starețului Paisie Velicicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, acela să nu fie binecuvântat de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru Paisie. Anul 1868>.

F. 164: „Din sf(â)nta M(o)n(astire) Neamțului adusă aice”.

Note: Pe f. [1] este aplicată ștampila ANRM; pe f. [2] – ștampila mănăstirii Noul Neamț cu cerneală verde și numărul de înregistrare 673 VIII в și violetă cu nr. 1371.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 410.

3. **Evangelie**, Tipografia lui Mihail Sliozka, Lvov, 1665.

ЕВАНГЕЛИОН / СИРѢЧЪ / Блговѣстїе Бгдѣхновѣнныхъ / ЕВАНГЕЛИСТЪ / За Привилїемъ Еѣ: Королѣв: Млѣти, / Я за Блгословенїемъ Стѣишихъ Патріах. / ѿ Бгдѣлюбиваго Еѣ: Млѣти Гдѣна ѿца, / ПАВЛА ПАТРИСТА ЖЕЛИБОРСКАГО, / Еѣ, Авѣсаѣ: Галичїи ѿ Каѣ: Подѣ: / ВЪ ЛВОВѢ. / въ Типографїи Михайла Слїозки. / Рѣкѣ, Мѣца Мѣрта, л.

[10] f., 414 f. (27 x 17 cm).

Descriere: Coperta lemn, catifea de culoare mov. Foaia de titlu încadrată în chenar din gravuri cu chipuri de sfinți. Cu negru și roșu, pe o coloană, cu 16 și 26 de rânduri pe pagină. Hârtie cu filigran. Frontispicii, inițiale, viniete. Cartea a fost restaurată.

Însemnări: F. 1-10:

„Во іма ѿца і сна и стго дха, аме". Раб вожиі Стѣфан и раба божя Ехиніа кѣпила Евѣ: сіе за престашихца родителѣи своих и за <прощеніе> грѣхов родителѣи. Семен, Татиана, Маріа, Θεодосіа, Юхетса (?), Пелагіа, Марена, Наста, Просіа, Матеѣи. Отдала сіе Евѣ: Сценага Іерею Мадєю до села Норѣшай, до церков Христа стго вел: мѣч: Пантилимона, рох „дхп Генварі“

<În numele Tatălui, și al fiului, și al sfântului Duh. Robul lui Dumnezeu, Stefan și roaba lui Dumnezeu Exiniia au cumpărat această Evanghelie pentru moartea părinților lor și pentru iertarea păcatelor părinților. Semen, Tatiana, Maria, Theodosia, Iuhetsia (?), Pelaghia, Marena, Nastia, Prosiia, Matei. A dat această Sfântă Evanghelie preotului Mathei în satul Norușai, în biserica lui Dumnezeu, Sfântului Marelui Mucenic Panteleimon, anul 1680, Ianuarie>.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; pe foaia de titlu ștampila verde 318 VIII.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 724.

4. Liturghii, [1735], f. 25-288 (28,3 x 17,5 cm).

Descriere: Exemplar incomplet. Datat după gravura: Sfântul Vasile (f. 118^v), semnată Г.М. 1735. Coperta lemn, piele, cu chenare pe margini și un medalion șters pe centru. Cotorul piele, fragmentat. Cartea este desprinsă. Cu negru și roșu, pe o coloană, cu 19, 25 de rânduri pe pagină. Frontispicii, inițiale mari cu roșu, viniete. Necesită restaurare.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 862.

5. Minei pe luna octombrie, Lavra Pecerskaia, Kiev, 1750.

Во славу стѣи, / единосѣщныа, животвора-/щїа, и неразѣлимыа ТРОЦЫ, / ОЦА, и СНА, и СТЫГО ДХА: / Повелѣніемъ Блгочестивѣишїа Вели-/кїа ГДѣрни нашеа ИМПЕРАТРИЦЫ / ЄЛИСАВЕТИ ПЕТРОВНЫ, / Самодержицы Всероссїйскїа: / при Наслѣдникѣ ЄА, / видкѣ ПЕТРА ПЕРВАГО, / Благověрноумъ ГДѣрѣ Великомъ Книзѣ / ПЕТРѢ ΘЕОДСѢРОВИЧѢ, / и при Сѣпрѣгѣ ЄГЄ, / Блгověрною ГДѣрѣ Великою Книгинѣ / ЄКАТЕРИНѢ АЛЕΞАНДРОВНѢ. / Блгословенїемъ же Стѣишаго Прави-/тельствѣющаго СΥΝΟДА: / Напечатана Книга сіа Минїа, / МѢСАЦЪ [ОКТОМВРИИ], во Стѣи Киевопечерскої ЛАВРѢ, / въ Ставропигїи тогѣжде Стѣи-/шаго СΥΝΟДА, / при Архімандритѣ ІОСИФѢ. / Въ лѣто ѿ сотворенїа мїра „зми: / ѿ Ржѣтва же по плоти / БГІА СЛОВА, „длїн

[2] f, f. 154-286 (33 x 20,5 cm).

Descriere: Coperta carton, cotorul piele. Pe cotor este imprimat titlul scurt al cărții: МЕСЯЦЪ ОКТАБРЬ. Foaia de titlu încadrată în chenar din medalioane

cu chipuri de sfinți. Cu negru, pe două coloane, cu 44 de rânduri în coloană. Textul încadrat în chenar liniar. Stare bună de conservare.

Însemnări: F. 7-20: „Сія книга принадлежит кеновіи преблаженейшаго отца нашего, Старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святому Ново-Нямецкому Монастырю. И кто ее устранить съ сего общества, подъ какимъ бы то нибыло видомъ, тотъ да nebudeтъ благословенъ во веки Прясвятою Богородицею и отцемъ нашимъ Старцемъ Паисиемъ. 1868 года”

<Această carte este a chinoviei părintelui nostru Paisie Velicicovschi, dată în Mănăstirea Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această chinovie, prin ori ce fel de chip, să nu fie blagoslovit în veci de Preasfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru starețul Paisie. 1868>.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 590 VIII a (se repetă pe f. 154) și violetă – 1830.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 330.

6. Minei pe luna noiembrie, Lavra Pecerskaia, Kiev, 1750.

Titlul este identic cu cel al Mineiului pe luna octombrie (Lavra Pecerskaia, Kiev, 1750).

[1] f., f. 287-498, 6 f. (32,5 x 21 cm).

Descriere: Coperta carton, piele. Chenare aplicate prin presare. Cotorul piele. Pe cotor este imprimat titlul scurt al cărții: **МЕСЯЦЪ НОЯБРЬ**. Foaia de titlu încadrată în chenar din medalioane cu chipuri de sfinți. Cu negru, pe două coloane, cu 44 de rânduri în coloană. Textul încadrat în chenar liniar. Ultimele 6 f. pe două coloane, cu 46 de rânduri în coloană. Stare bună de conservare.

Însemnări: F. 287-301: „Сія книга принадлежит кеновіи преблаженейшаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто ее устранить съ сего общества, тотъ да не будетъ благословенъ во веки Присвятою Богородицею и отцемъ нашимъ Паисиемъ. 1868 года” <Această carte este a chinoviei preamilstivului părintelui nostru, starețului Paisie Velicicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, acela să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru Paisie. 1868 anul>.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 591 VIII a (se repetă pe f. 287) și violetă – 1839.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 331.

7. Minei pe luna ianuarie, Lavra Pecerskaia, Kiev, 1750.

Titlul este identic cu cel al Mineiului pe luna octombrie (Lavra Pecerskaia, Kiev, 1750).

[1] f., 220 f., 10 f. (31 x 19 cm).

Descriere: Coperta carton, pânză neagră, fragmentată pe margini. Cotorul piele, fragmentat și are tipărit titlul scurt al cărții: **МЕСЯЦЪ ЯНВАРЬ**. Foaia de titlu încadrată în chenar din medalioane cu chipuri de sfinți. Pe verso gravura *Înăl-*

țarea Sf. Cruci de iero: Sevastiânŝ. Cu negru și roșu, pe două coloane, cu 40 de rânduri în coloană. Hârtie cu filigran. Frontispicii, inițiale, viniete, gravuri în text. Necesită restaurare.

Însemnări: F. 1-8: „Сія святая книга, по прошенію приподобнейшаго отца нашего, игумена Теофана, подарена на сего Святую новую обитель, называемую Нямецкой Монастырь въ Бессарабіи, отъ преосвященнейшаго Митрополита Киевскаго, Господина Арсенія. 1864 года, декабря” <Această sfântă carte a fost dăruită prin rugămintea preamilstivului părintelui nostru egumenu-lui Theofan, acestei Noii Mănăstiri, numită Neamț, din Basarabia, de Preasfințitul Mitropolit al Kievului Domnul Arsenie. 1864 anul, decembrie>.

F. 9-27: „Сія книга принадлежитъ кеновіи преблаженейшаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто ее устранить съ сего общества, тотъ да не будетъ благословенъ во веки Присвятою Богородицею и отцемъ нашимъ Паисіемъ. 1868 года” <Această carte este a chinoviei preamilstivului părintelui nostru, stare-țului Paisie Velicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, acela să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru Paisie. 1868 anul>.

Note: Pe prima foaie de forțaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 353 VIII a și violetă – 1664.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 308.

8. Minei pe luna aprilie, Lavra Pecerskaia, Kiev, 1750.

Titlul este identic cu cel al Mineiului pe luna octombrie (Lavra Pecerskaia, Kiev, 1750).

[1] f., 95 f., 10 f. (31 x 18 cm).

Descriere: Coperta carton, hârtie. Cotorul piele. Foaia de titlu încadrată în chenar din medalioane cu chipuri de sfinți. Pe verso gravura *Înălțarea Sf. Cruci* de iero: СЕВАСТІАНЪ. Cu negru și roșu, pe două coloane, cu 40 de rânduri în coloană. Hârtie cu filigran. Frontispicii, inițiale, viniete, gravuri în text. Stare bună de conservare.

Însemnări: Pe prima foaie de forțaț: „Больница церкви” <Spitalul bisericii>.

F. 1-8: „Сія святая книга, по прошенію приподобнейшаго отца нашего, игумена Теофана, подарена на сего Святую новую обитель, называемую Нямецкой Монастырь въ Бессарабіи, отъ преосвященнейшаго Митрополита Киевскаго, Господина Арсенія. 1864 года, декабря” <Această sfântă carte a fost dăruită, prin rugămintea preamilstivului părintelui nostru, egumenului Theofan, acestei Noii Mănăstiri, numită Neamț, din Basarabia, de Preasfințitul Mitropolit al Kievului, Domnul Arsenie. 1864 anul, decembrie>.

F. 9-27: „Сія книга принадлежитъ кеновіи преблаженейшаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто ее устранить съ сего общества, тотъ да не будетъ благо-

словенъ во веки Присвятою Богородицею и отцем нашимъ Паисиемъ. 1868 года” <Această carte este a chinoviei preamilstivului părintelui nostru, starețului Paisie Velicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, acela să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru Paisie. 1868 anul>.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; pe a doua filă de forzaț – ștampila verde – 356 VIII a și violetă – 1668.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 309.

9. Minei pe luna mai, Lavra Pecerskaia, Kiev, 1750.

Titlul este identic cu cel al Mineiului pe luna octombrie (Lavra Pecerskaia, Kiev, 1750).

[1] f., 162 f. (31 x 19 cm).

Descriere: Coperta carton, piele, cu chenare imprimare prin presare. Cotorul piele. Pe cotor imprimat **МѢСЯЦЪ МАИ и ІУНИИ**. Pe centrul primei coperte este imprimată o compoziție florală. Foaia de titlu încadrată în chenar din medalioane, cu chipuri de sfinți. Pe verso gravura *Înălțarea Sf. Cruci* de **іеро: СЕВАСТІАНЪ**. Cu negru și roșu, pe două coloane, cu 40 de rânduri în coloană. Hârtie cu filigran. Frontispicii, inițiale, viniete, gravuri în text. Coligată cu *Mineiul pe luna iunie*, Lavra Kievo-Pecersk, 1750. Stare bună de conservare.

Însemnări: Pe prima foaie de forzaț: „Еклесіархъ НаѠанаилъ” <Eclesiarhul Nathanail>.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 358 VIII a și violetă – 1669.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 310.

10. Minei pe luna iunie, Lavra Pecerskaia, Kiev, 1750.

Titlul este identic cu cel al Mineiului pe luna octombrie (Lavra Pecerskaia, Kiev, 1750).

[2] f., 146 f., 10 f. (31 x 18,5 cm).

Descriere: Coperta carton, piele, cu chenare imprimare prin presare. Cotorul piele. Pe cotor imprimat **МѢСЯЦЪ МАИ и ІУНИИ**. Pe centrul primei coperte este imprimată o compoziție florală. Foaia de titlu încadrată în chenar din medalioane, cu chipuri de sfinți. Pe verso gravura *Înălțarea Sf. Cruci* de **іеро: СЕВАСТІАНЪ**. Cu negru și roșu, pe două coloane, cu 40 de rânduri în coloană. Hârtie cu filigran. Frontispicii, inițiale, viniete, gravuri în text. Coligată cu *Mineiul pe luna mai*, Lavra Kievo-Pecersk, 1750. Stare bună de conservare.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 358 VIII a și violetă – 1669.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 310.

11. Minei pe luna iunie, Lavra Pecerskaia, Kiev, 1750.

Titlul este identic cu cel al Mineiului pe luna octombrie (Lavra Pecerskaia, Kiev, 1750).

[2] f., 146 f., 10 f. (31 x 18,5 cm)

Descriere: Coperta carton, cotorul piele. Foaia de titlu încadrată în chenar din medalioane cu chipuri de sfinți. Pe verso gravura *Înălțarea Sf. Cruci* de ^{іеро:} СЕВАСТІАНЪ. Cu negru și roșu, pe două coloane, cu 40 de rânduri în coloană. Hârtie cu filigran. Frontispicii, inițiale, viniete, gravuri în text. Stare bună de conservare.

Însemnări: F. 1-7: „Сія святая книга, по прошенію приподобнейшаго отца нашего, игумена Теофана, подарена на сего Святую новую обитель называемую Нямецкой Монастырь въ Бессарабіи, отъ преосвященнейшаго Митрополита Киевскаго, Господина Арсенія. 1864 года, декабря” <Această sfântă carte a fost dăruită, prin rugămintea preamilstivului părintelui nostru egumenului Theofan, acestei Noii Mănăstiri, numită Neamț, din Basarabia, de Preasfințitul Mitropolit al Kievului, Domnul Arsenie. 1864 anul, decembrie>.

F. 8-24: „Сія книга принадлежит кеновіи преблаженейшаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто ее устранить съ сего общества, тотъ да не будетъ благословенъ во веки Присвятою Богородицею и отцемъ нашимъ, Паисіемъ. 1868 года” <Această carte este a chinoviei preamilstivului părintelui nostru, starețului Paisie Velicicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, acela să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru Paisie. 1868 anul>.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 359 VIII a și violetă – 1670.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 307.

12. Faptele sfinților apostoli, Lavra Kievo-Pecersk, 1759.

Во славу стѣмъ, едино-сѣщныа, животворащѣа, / и нераздѣлимыхъ ТРОЦЫ, / ОЦА, и СНА, и СТЫГО ДХА: / Повелѣніемъ Блгочестивѣиша Великіа / ГДРНИ нашеш ІМПЕРАТРИЦЫ / СЛАВЕТИ ПЕТРОВНЫ, / Самодѣржицы Всероссійскіа: / при Наслѣдникѣ СЛ, Внѣкѣ / ПЕТРА ПЕРВАГО, / Блговѣрномъ ГДРѣ Великомъ Кнзѣ / ПЕТРѢ ѲЕОДОСРОВИЧѢ, / и Сдрѣгѣ ѲГѢ, Блговѣрною ГДРнѣ / Великои Кнгинѣ ѲКАТЕРИНѢ / ІЛЕЗІВЕНѢ: и Блговѣрномъ ГДРѣ / Великомъ Кнзѣ ПАВЛѢ ПЕТРОВИЧѢ. / Блгословеніемъ же СТѣишаго Правительствѣющаго / СВНОДА, Напечатася Книга сіа ДѢАНИИ, / и ПОСЛАНИИ СТЫХъ АПТГМЪ, / Во стои Кіевопечерской ЛАВРѢ, / В Старопіггій тогѡжде СТѣишаго / СВНОДА, при Архімандритѣ ЛЗКѢ. Въ лето / ѡ сотвореніа міра 3033: ѡ Рѣствѣ / же по Плоти / БГА СЛОВА, Аѣнд.

[1] f., 12 f., 360 f. (16 x 10 cm).

Descriere: Coperta carton, piele, chenare aplicate prin presare, cu urme de aurire pe amândouă coperte. Pe central primei coperti un medalion cu urme de aurire. Cotorul piele, cu titlul scurt imprimat: **АПОСТОЛЬ**. Cu negru, pe o coloană, cu 23, 29 de rânduri pe pagină. Inițiale, frontispicii. Copertele și cotorul desprinse de carte. Necesită restaurare.

Însemnări: F. 1-20: „Сія книга принадлежит кеновіи преблагенейшаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто ее устранить съ сего общества, подъ какимъ бы-то небыло видомъ, тотъ да не будетъ благословенъ во веки Присвятою Богородицею и отцем нашимъ Паисиемъ. 1868 года” <Această carte este a chinoviei preamilstivului părintelui nostru, starețului Paisie Velicicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, prin orice fel de chip, acela să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru Paisie. 1868 anul>.

F. 1-6: „Сей Апостолъ пренесенъ в монастыре Нямца в Бессарабіи Іеромонахомъ Севастіаномъ въ Новыи Нямецкій Монастырь в Кицканахъ. Кто дерзнить себе присвоить, да будетъ подъ проклятьем во веки вековъ” <Acest Apostol a fost adus în mănăstirea Noul Neamț din Chițcani de Ieromonahul Sevastian. Cine va îndrăzni să-l ia să fie sub blestem în vecii vecilor>.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 635 VIII a și violetă 1598.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 818.

13. Faptele sfinților apostoli, Lavra Kievo-Pecersk, 1759.

[1] f., 12 f., 360 f. (17,5 x 10,5 cm).

Descriere: Coperta carton, piele. Cotorul piele, deteriorat Cu negru, pe o coloană, cu 23, 29 de rânduri pe pagină. Inițiale, frontispicii. Necesită restaurare.

Însemnări: F. 1-10: „Сія книга принадлежит кеновіи блаженнаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное въ Ново-Нямецкомъ Вознесенскомъ Монастыре. И кто дерзнить ее присвоить изъ сія обители, подъ какимъ бы не было видомъ, да будетъ подъ не благословенія Божія Матери и отца нашего старца Паисія во веки вековъ. 1881” <Această carte este a chinoviei milostivului părintelui nostru, starețului Paisie Velicicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, prin orice fel de chip, acela să nu fie blagoslovit în veci de Maica Domnului și de părintele nostru Paisie, în vecii vecilor. 1881>.

F. 1-11: „Acest Apostol s-au dobândit prin sârguința Ieroshimonahului Andronic pentru sf(â)nta monastire Neamțul în Bessarabiia la 1864. Și cine va îndrăzni a-l înstreina, să fie înstreinat de vecinica fericire”.

F. 12-39: „Сія книга принадлежит кеновіи преблагенейшаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто ее устранить съ сего общества, подъ какимъ бы-то небыло видомъ, тотъ да не будетъ благословенъ во веки Присвятою Богородицею и отцем нашимъ Паисиемъ. 1868 года” <Această carte este a chinoviei preamilstivului părintelui nostru, starețului Paisie Velicicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, prin orice fel de chip, acela să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru Paisie. 1868 anul>.

Note: Pe prima foaie de forțaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 635 VIII a (se repetă pe f. 1) și violetă 1591.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 819.

14. Evanghelie, Lavra Kievo-Pecersk, 1759.

Во сла́вѣ стѣла, ѣдино-сѣщныа, животво́рщиа / ѿ нераздѣлимыа ТРО́ЦЫ, / ОЦА, ѿ СНА, ѿ СТА́ГО ДХ́А: / Повелѣніемъ Бл҃гоцѣстивѣишиа Великіа / Гд҃ри на́шеа ИМПЕРАТРИЦЫ / ѢЛИСАВЕТИ ПЕТРОВНЫ, / Самоде́ржицы Всероссі́йскіа: / при Наслѣдникѣ ѢА, Внѣкѣ / ПЕТРА ПЕРВАГО, / Бл҃говѣрномъ Гд҃рѣ Великомъ Кнзѣ / ПЕТРѢ ѲЕОДОСІОВИЧѢ, / и сѣпродѣ ГСГ, Бл҃говѣрою Гд҃рѣ / Великою Кнѣгинѣ ЕКАТЕРИНѢ АЛЕКСІЕВНѢ. / ѿ Бл҃говѣрномъ Гд҃рѣ / Великомъ Кнзѣ ПАВЛЕ ПЕТРОВИЧѢ. / Бл҃гословеніемъ же Стѣишаго Правительствующаго / СΥΝΟΔА. Напечатася Книга сіа СЦЕННОЕ ЄΥΓΛΙЄ, / Во Стѣи Киевопечѣрской ЛАВРѢ, / Въ Ставропігѣи тогѡжде Стѣишаго / СΥΝΟΔА, при Архімандритѣ ЛѢКѢ. Въ лѣто / ѿ сотвореніа міра 7233, ѿ Ржтва / же по Лѣти БГА СЛОВА, 1759.

[1] f., 9 f., 281 f. (17,5 x 10,5 cm).

Descriere: Coperta carton, piele. Cotorul piele, deteriorat. Cu negru, pe o coloană, cu 23 și 29 de rânduri pe pagină. Textul este încadrat în chenar de linii. Necesită restaurare.

Însemnări: F. 1-10: „Această d(u)mnezeiască Evaggelie s-au dobândit prin sârguința Ieroshimonahului Andronic, pentru Sf(â)nta Nooa Monastire Neamțul, la 1864. Și cine va îndrăzni a o înstreina să fie înstreinat de veșnica fericire”.

Note: Pe prima foaie de forțaț este aplicată ștampila ANRM; pe fi 1 ștampila verde 635 VIII a pe a doua foaie de forțaț ștampila violetă 1590.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 725.

15. Feofan Prokopovici, Arhiepiscop, Cuvinte de învățătură, Partea II, Sankt-Peterburg, 1761.

ѲЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА / АРХІЕПІСКОПА / великаго Новограда и великихъ Лукъ, / Свѣтѣишаго Правительствующаго / Синода Вицепрезидента, а потомъ / первенствующаго Члена / СЛОВА И РѢЧИ / поучительныя, похвальныя и поздравительныя / СОБРАННЫЯ / и / нѣкоторыя вторымъ тисненіемъ, / а другія вновь / напечатанныя. / ЧАСТЬ II. / Въ САНКТПЕТЕРБУРГѢ / При Сухопутномъ Шляхетномъ Кадетскомъ Корпусѣ / 1761 года.

[3] f., 256 p. (23,5 x 18 cm).

Descriere: Coperta carton, piele. Cotorul piele și are imprimat: ѲЕОФАНА СЛОВА И РѢЧИ. Cu negru, pe o coloană, cu 30 de rânduri pe pagină. Frontispicii, inițiale, viniete. Stare bună de conservare.

Note: Pe prima foaie de forțaț este aplicată ștampila ANRM; pe foaia de titlu ștampila mănăstirii Noul Neamț de culoare verde cu numărul de înregistrare 903 VIII v; și violetă cu nr. 911.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 597.

16. Viețile sfinților pe 12 luni, Lavra Kievo-Pecersk, 1764.

Во славу СТЫА, / Единосѣщныа, животворащїа, и нераздѣлимыа ТРОЦЫ, ОЦА,
и СПА, и сѣаго ДХА: / Повелѣніемъ Благочестивѣишиа Самодержавиѣишиа
Великіа Гдѣри Нашеа / ИМПЕРАТРИЦЫ ЕКАТЕРИНЫ АЛЕКСЕЕВНЫ / всеа Русси: /
при Наслѣдникѣ Едѣ. Благочестивомъ Гдѣрѣ / Цесаревичѣ и Великомъ Кнзѣ /
ПАВЛА ПЕТРОВИЧѣ: / Благословѣніемъ же Сѣишаго Правител-сѣбдїющаго
СУНОДА, / КНИГИ ЖИТИИ СТЫХЪ / На дванадесать мѣсеи, еже есть:
Септемврїи / Октомврїи, Ноёмврїи, Декемврїи, Январїи, / Фебрѣарїи, Мартъ,
Априлїи, Майи, / Юнїи, Юлїи, Августъ, / По исправлѣнїи съ напечатанныхъ
первыма / тисненїемъ въ царствѣицемъ великомъ градѣ / Москвѣ, въ лѣто ѿ
сотворѣнїа мїра 7331, / ѿ Ржѣтва же Хрѣтова, 1764, / Индикта и, / Напечаташася
первыма же тисненїемъ / во стои великой чюдотворной / Кїевопечерской ЛАВРѣ,
/ при Архимандритѣ ЗСОСИМѣ. / Въ лѣто ѿ сотворѣнїа мїра 7336, / ѿ Ржѣтва
же по плоти БГА СЛОВА, 1764.

[1] f., 4 f., 6 f., [1] f. 153 f. (33 x 21 cm).

Descriere: Prezintă viețile sfinților pe lunile septembrie, octombrie, noiembrie. Coperta carton, piele, cu chenar imprimat. Cotorul piele, având imprimat: **МЪСЯЦЪ СЕНТЯБРЬ**. Foaia de titlu este încadrată în chenar de medalioane. Cu negru și roșu, pe o coloană, cu 44 rânduri pe pagină. Textul încadrat în chenar liniar. Frontispicii, inițiale, viniete. Stare bună de conservare.

Însemnări: F. 1-12: „Сія книга принадлежит кеновию преблаженейшаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто ее устранить съ сего общества, подъ какимъ бы-то небыло видомъ, да не будетъ благословенъ во веки Присвятою Богородицею и отцемъ нашимъ Паисїемъ. 1868 года” <Această carte este a chinoviei preamilstivului părintelui nostru, starețului Paisie Velicicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, prin orice fel de chip, acela să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru Paisie. 1868 anul>.

Note: Pe prima foaie de forșat este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 589 VIII a și violetă – 1837.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 825.

17. Culegere de învățături pentru zile de duminică și de sărbători, Partea I, Lavra Kievo-Pecersk, 1777.

Во славу СТЫА, Единосѣщныа, / Животворащїа, и Нераздѣлимыа Трѣцы, / Оца,
и СПА, и сѣаго ДХА: / Повелѣніемъ Благочестивѣишиа Само-державиѣишиа
Великіа Гдѣри Нашеа / ИМПЕРАТРИЦЫ ЕКАТЕРИНЫ / АЛЕКСЕЕВНЫ всеа Русси:
при / Наслѣдникѣ Едѣ. Благочестивомъ Гдѣрѣ / Цесаревичѣ и Великомъ Кнзѣ
ПАВЛА / ПЕТРОВИЧѣ, и при Сѣпрѣѣ ЕГСѢ, / Благочестивой Гдѣриѣ Великой Кнѣгинѣ
/ МАРИИ ТЕОДОСОВНѣ. Благословѣніемъ же Сѣишаго Правителствѣи-щаго
СУНОДА, Собранїе разныхъ / подчєиїи на всѣ воскресныя и праздничныя / дни, на

три части раздѣленное, напечатано въ стои Киевопечерской Лаврѣ, / въ
Старополіи Тогожде Стѣшиаго / СВНОДА: при Архімандритѣ / ЗСНИМѢ: Въ
лѣто ѿ сотворѣніа міра / „ЗПѢ, ѿ ржѣтва же по плѣти Бга Слова, ѿѣз,
Индикта ѿ, мѣца Юніа.

[1] f., 4 f., [1] f., 145 f. (33 x 20 cm).

Descriere: Coperta carton, piele. Cotorul piele. Cu negru, pe o coloană, cu 30 de rânduri pe pagină. Foaia de titlu încadrată în chenar. Frontispicii, inițiale mari, viniete. Stare bună de conservare.

Însemnări: F. 1 (din 4 f.) – 3 (din 145 f.): „Сія святая книга, по прошенію приподобнейшаго отца нашего, игумена Теофана, подарены на сию святую новую обитель, называемой Нямецкой монастырь въ Бессарабіи, отъ приосвященнейшаго Митрополита Киевскаго, Господина Арсенія. 1864 года, декабря” <Această sfântă carte a fost dăruită mănăstirii, numită Neamț din Basarabia, la rugămintea blagocestivului părintelui nostru, egumenului Theofan, de Înaltpreosfințitul Mitropolit al Kievului Domnul Arsenii în anul 1864, decembrie”.

F. 4-26: „Сія книга принадлежитъ кеновіи преблаженейшаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто ее устранить съ сего общества, подъ какимъ бы-то небыло видомъ, да не будетъ благословенъ во веки Присвятою Богородицею и отцемъ нашимъ Паисиемъ. 1868 года” <Această carte este a chinoviei preamiostivului părintelui nostru, starețului Paisie Velicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, prin orice fel de chip, acela să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru Paisie. 1864 anul>.

Note: Pe prima foaie de forțat este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 647 VIII в și violetă – 1364.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 892.

18. Culegere de învățături pentru zile de duminică și de sărbători,
Partea II, Lavra Kiev-Pecersk, 1777.

[1] f., 136 f. (32,5 x 20,5 cm).

Descriere: Coperta carton, piele. Cotorul piele. Cu negru, pe o coloană, cu 30 de rânduri pe pagină. Pe f. [1] are doar numărul părții (volumului). Frontispicii, inițiale mari, viniete. Stare bună de conservare.

Însemnări: F. 1-14: „Сія святая книга, по прошенію приподобнейшаго отца нашего, игумена Теофана, подарены на сею святую новую обитель, называемую Нямецкою монастырь въ Бессарабей, отъ приосвященнейшаго Митрополита Киевскаго, Господина Арсенія. 1864 года, декабря. И кто ее устранить съ сего общества, подъ какимъ бы то небыло видомъ, тотъ да не будетъ во веки благословен Пресвятою Богородицею и отцемъ нашимъ старцемъ Паисиемъ. 1868 года” <Această sfântă carte a fost dăruită mănăstirii, numită Neamț, din Basarabia, la rugămintea blagocestivului părinte-

lui nostru, egumenului Theofan de Înaltpreosfințitul Mitropolit al Kievului Domnul Arsenii în anul 1864, decembrie (în continuare de altă mână) și cine o va înstrăina din această obște, prin orice fel de chip, să nu fie binecuvântat de Preasfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru, starețul Paisie. Anul 1868>.

Note: Pe prima foaie de forțaț este aplicată ștampila ANRM; pe f. [1] ștampila verde – 645 VIII в și violetă – 1360.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 893.

19. Evanghelie, Moscova, 1783.

Во славу свѣта, единосущна, животворѣща, и неразделима Троица, Оца, и Сна, / и ст҃аго / Дха: Повелѣніемъ Благочестивѣйша Самодержавнѣйша Велика Гд҃ри Нашеа / ИМПЕРАТРИЦЫ ЕКАТЕРИНЫ АЛЕКСАНДРОВНЫ / всеа Руссіи: при Наслѣдникѣ Еа Блговѣрномъ / Гд҃рѣ Цесаревичѣ и Великомъ Кнзѣ ПАВЛѢ / ПЕТРОВИЧѢ и при Сзпрдгѣ ЕГѢ Блговѣрної / Гд҃ри Великой Книгинѣ МАРИИ ѲЕОДОСРОВНѢ / и при Блговѣрныхъ Гд҃рѣхъ Великихъ Кнзѣхъ, / АЛЕКСАНДРѢ ПАВЛОВИЧѢ, / и КОНСТАНТИНѢ ПАВЛОВИЧѢ. / Блгословѣніемъ же Стѣишаго Правительствующаго / С҃НОДА: Напечатана книга сіа Сщ҃енное ЕВѢЛІЕ, / по вса дни чт҃омое по зачѣломъ, съ толкованіемъ / ст҃аго блаженнаго Теофлакта архіепска Болгарскаго въ дшспасителндо пользд҃ всѣхъ право-/славныхъ хр҃тіанъ, въ Цр҃твѣщемъ великомъ / Градѣ Москвѣ, въ лѣто ѿ сотворенія Мира / зсч҃а: ѿ Рж҃тва же по плоти Бга Слова, д҃лг. / Индикта / а, Мца Фебрѣаріа.

[1] f., 5 f., f. 2-192, 86 f., 209 f., 259 f., 16 f. (33 x 21,5 cm).

Descriere: Coperta lemn, piele, cu chenar pe margini și medalion pe centru imprimat, cu chipul Maicii Domnului, cu urme de aurire. Cotorul piele. S-a păstrat o cheutoare din piele și metal. Cu negru și roșu, pe o coloană, cu 28 de rânduri pe pagină. Frontispicii, inițiale, viniete. Stare bună de conservare.

Note: Pe prima foaie de forțaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde 742 VIII в; violetă 1358.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 726.

20. Rozâsk, Moscova, 1783.

Во славу свѣта, единосущна оживотворяща, / и не разделима Троица, Оца, и Сна и ст҃аго / Дха: Повелѣніемъ Благочестивѣйша Самодержавнѣйша Гд҃ри Нашеа ИМПЕРАТРИЦЫ / ЕКАТЕРИНЫ АЛЕКСАНДРОВНЫ всеа Руссіи: при Наслѣдникѣ Еа Блговѣрномъ Гд҃рѣ Цесаревичѣ / и Великомъ Кнзѣ ПАВЛѢ ПЕТРОВИЧѢ / и при Сзпрдгѣ ЕГѢ Блговѣрної Гд҃ри Великой / Книгинѣ МАРИИ ѲЕОДОСРОВНѢ и при Блговѣрныхъ Гд҃рѣхъ Великихъ Кнзѣхъ, / АЛЕКСАНДРѢ ПАВЛОВИЧѢ и / КОНСТАНТИНѢ ПАВЛОВИЧѢ и при / Блговѣрної Гд҃ри Великой Книгинѣ АЛЕКСАНДРѢ / ПАВЛОВНѢ. Блгословѣніемъ же Стѣишаго / Правительствующаго С҃НОДА, напечатана книга сіа РОЗЫСКЪ въ Цр҃твѣщемъ великомъ Градѣ / Москвѣ, / въ лѣто ѿ сотворенія мира зсч҃в: ѿ Рж҃тва же по плоти Бга Слова, д҃лг. Индикта / в, Мца Септемвріа.

[1] f., 7 f., 205 f., 45 p. (31 x 20 cm).

Descriere: Coperta carton, piele, cu chenare liniare imprimate. Cotorul piele, compoziții florale imprimate și nervuri. Titlul încadrat în chenar. În partea de sus a foi de titlu un frontispiciu cu Sf. Treime. Cu negru, pe o coloană, cu 32 de rânduri pe pagină. Textul încadrat în chenar de linii. Hârtie cu filigran. Frontispicii, inițiale mari simple, viniete. Stare bună de conservare.

Însemnări: Pe prima foaie de forzaț: „Сія книга Розыскъ принадлежит Одесской Соборной Преображенской церкви діакона Іоанна Сіячевскаго. 1824 года. Января 24 дня” <Această carte aparține diaconului Catedralei din Odesa, cu hramul Schimbarea la Față, Ioan Sineacevskii. 1824, ianuarie 24 zile>.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 128.

21. Pidalion, Moscova, 1787.

Во словѣхъ свѣдѣніи, единосвѣдѣніи, и ѿivotворѣніи, и нераздѣліи / Трѣцы, Оца, и Сна, и / ст҃аго Духа: Повелѣніемъ Бѣго-/честивѣйшаго Самодержавнѣйшаго / Великаго Гд҃ри Нашеа ИМПЕРАТРИЦЫ / КАТЕРИНЫ АЛЕКСАНДРОВНЫ всеа Русіи: / при Наслѣдникѣ Свѣ, Бѣговѣрномъ Гд҃рѣ / Цесаревичѣ и Великомъ Кнзѣ ПАВЛѢ / ПЕТРОВИЧѢ, и при Свѣрстѣ Свѣ, / Бѣговѣрномъ Гд҃рѣ Великомъ Кнзѣ / МАРИИ ФЕОДОСІЕВНѢ и при Бѣго-/вѣрныхъ Гд҃рѣхъ Великихъ Кнзѣхъ, / АЛЕКСАНДРѢ ПАВЛОВИЧѢ, и / КОНСТАНТИНѢ ПАВЛОВИЧѢ и / при Бѣговѣрныхъ Гд҃рѣхъ Великихъ Кнзѣхъ, // АЛЕКСАНДРѢ ПАВЛОВИЧѢ, СЛЕНѢ / ПАВЛОВИЧѢ, и МАРИИ ПАВЛОВНѢ: / Бѣгословеніемъ же ст҃ѣишаго Правитель-/ствѣющаго С҃НОДА: напечатана сѣа / книга Коричаа въ Царствѣишемъ великомъ / градѣ Москвѣ, во всемъ сходственномъ / противъ перваго выхода, начатаго при / ст҃ѣишемъ Патріархѣ Іосифѣ, а ѿкончанаго / при ст҃ѣишемъ Патріархѣ Никонѣ, / зрѣа года, раздѣлена нынѣ / на двѣ части, въ лѣто / ѿ сотворѣніа міра зсѣе / ѿ Ржѣтва же по плоти / Бѣа Слова, дѣпз, / індикта / ѣ, мѣца Феврѣаріа.

[2] f., 59 f., 299 f., 32 f. (27,5 x 18 cm).

Descriere: Coperta carton, piele roșie. Chenare imprimate pe margini, iar pe centru o compoziție florală, încadrată în chenar. Cotorul piele și are imprimat titlul scurt: **КОРМЧИЯ**. Hârtie cu filigran. Frontispicii, inițiale mari cu roșu. Cu negru și roșu, pe o coloană, cu 25 rânduri pe pagină. Stare bună de conservare.

Însemnări: F. 1-9: „Сія книга принадлежит кенови блаженейшаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Вознесенскомъ Монастыре. И кто ее дерзнѣтъ присвоить, устранить съ сія обители, подъ какимъ бы-то видомъ, да будетъ подъ неблагословенія Божія Матери и отца нашего Паисія во веки. 1868 года” <Această carte este a chinoviei milostivului părintelui nostru starețului Paisie Velicicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț, cu hramul Înălțării. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, prin orice fel de chip, acela să nu fie blagoslovit în veci de Maica Domnului și de părintele nostru starețul Paisie. 1868 anul>.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; pe f. [1] ștampila verde – 618 VIII a și pe f. [2] violetă – 1857.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 734.

22. Minei pe luna octombrie, Lavra Kiev-Pecersk, 1787.

Во славу стѣла, единосѣцныа, / животворщиа, и Нераздѣли-/мыа Трѣцы, Оца, и Сна, и Стаго / Дѣа: Повелѣнїемъ Бѣгочестивѣишиа / Самодержавнѣишиа Великїа Гдѣрни Нашеа / ИМПЕРАТРИЦЫ ЕКАТЕРИНЫ / АЛЕКСІЕВНЫ, / всеа Русси: при Наслѣдникѣ / Ед, Благочестивомъ Гдѣрѣ Цесаревичѣ и Вели-/комъ Кнзѣ ПАВЛѢ ПЕТРОВИЧѢ, и при / Свпрдгѣ ЕГЕ, Благочестивомъ Гдѣрнѣ Великомъ / Кнгинѣ МАРИИ ТЕОДОСІЕВНѢ, и при / Благочестивыхъ Гдѣрѣхъ, и Великихъ Кнзѣхъ / АЛЕКСАНДРѢ ПАВЛОВИЧѢ, и / КОНСТАНТИНѢ ПАВЛОВИЧѢ: и при Благочестивыхъ Гдѣрнѣхъ и Великихъ Кнжнѣхъ / АЛЕКСАНДРѢ ПАВЛОВНѢ, СЛЕНѢ / ПАВЛОВНѢ и МАРИИ ПАВЛОВНѢ: / Благословенїемъ же Стѣишаго Правительствѣ-/ющаго СУНОДА, и преисщениаго САМШИА / Митрополита Кїевскаго, Галицкаго и Архіман-/дрїта Кїево-печерскїа ЛАВРЫ, Напечатаса / книга сіа Минїа, МЦѢ ОКТОМВРИИ. / Въ тоиже Стѣи Кїевопечерскои ЛАВРѢ. / Въ лѣто ѿсотворенїа мїра 7376 ѿ рѣтѣа / же по плоти БГЯ СЛОВА, 7473 / Индикта 6. Мцѣ Марта.

[1] f., 299 f. (30 x 19 cm).

Descriere: Copertele lemn, piele cafenie. Urme de cheutori din piele și metal. Chenar aplicat prin presare, pe centru un medalion cu *Răstignirea*. Pe coperta a doua un medalion cu *Înălțarea*. Cotorul piele. Foaia de titlu este încadrată în chenar din ornamente vegetale. Cu roșu sunt doar titlul, textul e cu negru, pe o coloană, caractere de două mărimi, cu 29 și 41 de rânduri pe pagină. Frontispicii, inițiale, viniete. Stare bună de conservare.

Însemnări: F. 1-7: „Сія святая книга, по прошенїю приподобнейшаго отца нашего, игумена Теофана, подарена на сего Святую новую обитель, называемую Нямецкой Монастырь въ Бессарабіи, отъ преосвященнейшаго Митрополита Кїевскаго, Господина Арсенїа. 1864 года, декабря” <Această sfântă carte a fost dăruită prin rugămintea preamilstivului părintelui nostru, egumenului Theofan, acestei Noii Mănăstiri, numită Neamț, din Basarabia, de Preasfințitul Mitropolit al Kievului Domnul Arsenii. 1864 anul>.

Note: Pe prima foaie de forțat este aplicată ștampila ANRM; pe a doua foaie de forțat ștampila verde – 362 VIII a (se repetă pe f. 1) și violetă – 1672.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 316.

23. Minei pe luna noiembrie, Lavra Kiev-Pecersk, 1787.

Are același titlu ca Mineiul pe luna octombrie (Lavra Kiev-Pecersk, 1787).

[1] f., 314 f. (30 x 19 cm).

Descriere: Coperta lemn, piele cafenie. Urme de cheutori din piele și metal. Cotorul piele. Pe marginile copetelor chenar din elemente vegetale imprimate, cu urme de aurire. Pe centru un medalion romboidal cu *Răstignirea lui Hristos*, cu urme de aurire. Pe coperta a doua aceleași chenare doar că medalionul e cu scena *Înălțării*. Foaia de titlu este încadrată în chenar din ornamente vegetale. Pe verso se repetă gravura de la Mineiele din 1750. Cu roșu sunt doar titlul, tex-

tul e cu negru, pe o coloană, caractere de două mărimi, cu 29 și 41 de rânduri pe pagină. Frontispicii, inițiale, viniete simple. Stare bună de conservare.

Însemnări: F.1-8: „Сія святая книга, по прошенію приподобнейшаго отца нашего, игумена Теофана, подарена на сего Святую новую обитель, называемую Нямецкой Монастырь въ Бессарабіи, отъ преосвященнейшаго Митрополита Киевскаго Господина Арсенія. 1864 года, декабря” <Această sfântă carte a fost dăruită, prin rugămintea din voia preamiloștivului părintelui nostru egumenului Theofan, acestei Noii Mănăstiri, numită Neamț, din Basarabia, de Preasfințitul Mitropolit al Kievului Domnul Arsenie. 1864 anul>.

F. 9-24: „Сія книга принадлежитъ кеновіи преблаженейшаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто ее устранить съ сего общества, тотъ да не будетъ блаженъ во веки Присвятою Богородицею и отцемъ нашимъ Паисіемъ. 1868 года” <Această carte este a chinoviei preamiloștivului părintelui nostru starețului Paisie Velicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, acela să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru Paisie. 1868 anul>.

Note: Pe a doua foaie de forțaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 363 VIII a (se repetă pe p. 1) și violetă – 1673.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 311.

24. Minei pe luna decembrie, Lavra Kievo-Pecersk, 1787.

Are același titlu ca Mineiul pe luna octombrie (Lavra Kievo-Pecersk, 1787).

[1] f., 326 f. (30 x 19 cm).

Descriere: Copertele carton, piele cafenie. Cotorul piele. Pe marginile copertelor chenar din elemente vegetale imprimate, cu urme de aurire. Foaia de titlu este încadrată în chenar din ornamente vegetale. Cu roșu sunt doar titlul, textul e cu negru, pe o coloană, caractere de două mărimi, cu 29 și 41 de rânduri pe pagină. Frontispicii, inițiale, viniete. Stare bună de conservare.

Însemnări: F.1-22: „Сія святая книга, по прошенію приподобнейшаго отца нашего, игумена Теофана, подарена на сего Святую новую обитель, называемую Нямецкой Монастырь въ Бессарабіи, отъ преосвященнейшаго Митрополита Киевскаго, Господина Арсенія. 1864 года, декабря” <Această sfântă carte a fost dăruită, prin rugămintea preamiloștivului părintelui nostru, egumenului Theofan, acestei Noii Mănăstiri, numită Neamț, din Basarabia, de Preasfințitul Mitropolit al Kievului, Domnul Arsenie. 1864 anul>.

F. 8-24: „Сія книга принадлежитъ кеновіи преблаженейшаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто ее устранить съ сего общества, тотъ да не будетъ блаженъ во веки Присвятою Богородицею и отцемъ нашимъ, Паисіемъ” <Această carte este a chinoviei preamiloștivului părintelui nostru, starețului Paisie Velicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, acela să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru Paisie>.

Note: Pe a doua foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 364 VIII a (se repetă pe p. 1) și violetă – 1674.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 317.

25. Minei pe luna martie, Lavra Kievu-Pecersk, 1787.

Are același titlu ca Mineiul pe luna octombrie (Lavra Kievu-Pecersk, 1787).

[1] f., 105 f., 10 f. (29,5 x 18,5 cm).

Descriere: Copertele carton, hârtie. Foaia de titlu este încadrată în chenar din ornamente vegetale. Cu roșu sunt doar titlul, textul e cu negru, pe o coloană, caractere de două mărimi, cu 29 și 41 de rânduri pe pagină. Frontispicii, inițiale, la sfârșit o vinieta mare. Stare bună de conservare.

Însemnări: Pe primul forzaț: „Больница церкви” <Spitalul bisericii>.

F.1-7: „Сія святая книга, по прошенію приподобнейшаго отца нашего игумена Теофана, подарена на сего Святую новую обитель, называемую Ня-мецкой Монастырь въ Бессарабіи, отъ преосвященейшаго Митрополита Киевскаго, Господина Арсенія. 1864 года, декабря” <Această sfântă carte a fost dăruită, prin rugămintea preamilstivului părintelui nostru, egumenului Theofan, acestei Noii Mănăstiri, numită Neamț, din Basarabia, de Preasfințitul Mitropolit al Kievului Domnul Arsenii. 1864 anul>.

F. 8-28: „Сія книга принадлежит кеновіи преблаженейшаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто ее устранить съ сего общества, тотъ да не будетъ благоденствень во веки Присвятою Богородицею и отцем нашимъ Паисіемъ. 1868 года” <Această carte este a chinoviei preamilstivului părintelui nostru starețului Paisie Velicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, acela să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru Paisie. 1868 anul>.

Note: Pe a doua foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 355 VIII a (se repetă pe p. 1) și violetă – 1667.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 312.

26. Minei pe luna mai, Lavra Kievu-Pecersk, 1787.

Are același titlu ca Mineiul pe luna octombrie (Lavra Kievu-Pecersk, 1787).

[1] f., 162 f., 10 f. (29,5 x 19 cm).

Descriere: Copertele carton. Cotorul piele. Foaia de titlu este încadrată în chenar din ornamente vegetale. Cu roșu sunt doar titlul, textul e cu negru, pe o coloană, caractere de două mărimi, cu 29 și 41 de rânduri pe pagină. Frontispicii, inițiale, vinieta. Stare bună de conservare.

Însemnări: F.1-7: „Сія святая книга, по прошенію приподобнейшаго отца нашего, игумена Теофана, подарена на сего Святую новую обитель, называемую Нямецкой Монастырь въ Бессарабіи отъ преосвященейшаго Митрополита Киевскаго, Господина Арсенія. 1864 года, декабря” <Această sfântă carte a fost dăruită, prin rugămintea preamilstivului părintelui nostru,

egumenului Theofan, acestei Noii Mănăstiri, numită Neamț, din Basarabia, de Preasfințitul Mitropolit al Kievului Domnul Arsenii. 1864 anul>.

F. 8-28: „Сія книга принадлежит кеновіи преблаженейшаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто ее устранить съ сего общества, тотъ да не будетъ благословенъ во веки Присвятою Богородицею и отцем нашимъ Паисіемъ. 1868 года” <Această carte este a chinoviei preamilstivului părintelui nostru starețului Paisie Velicicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, acela să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru Paisie. 1868 anul>.

Note: Pe a doua foaie de forțaț este aplicată ștampila ANRM; pe f. [1] ștampila verde – 357 VIII a (se repetă pe p. 1) și violetă – 1669.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 313.

27. Minei pe luna iulie, Lavra Kievo-Pecersk, 1787.

Are același titlu ca Mineiul pe luna octombrie (Lavra Kievo-Pecersk, 1787). [1] f., 105 f., 10 f. (29,5 x 18,5 cm).

Descriere: Copertele carton, hârtie. Chenare geometrice, aplicate prin presare. Cotorul piele și are imprimat titlul scurt al cărții: **МѢСЯЦЪ ІУЛІИ**, cu urme de aurire. Foaia de titlu este încadrată în chenar din ornamente vegetale. Cu roșu sunt doar titlul, textul e cu negru, pe o coloană, caractere de două mărimi, cu 29 și 41 de rânduri pe pagină. Frontispicii, inițiale, la sfârșit o vinieta mare. Stare bună de conservare.

Însemnări: F.1-7: „Сія святая книга, по прошенію приподобнейшаго отца нашего, игумена Теофана, подарена на сего Святую новую обитель, называемую Нямецкой Монастырь въ Бессарабіи, отъ преосвященейшаго Митрополита Киевскаго, Господина Арсенія. 1864 года, декабря” <Această sfântă carte a fost dăruită, prin rugămintea preamilstivului părintelui nostru, egumenului Theofan, acestei Noii Mănăstiri, numită Neamț, din Basarabia, de Preasfințitul Mitropolit al Kievului Domnul Arsenii. 1864 anul>.

F. 8-22: „Сія книга принадлежит кеновіи преблаженейшаго отца нашего, старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто ее устранить съ сего общества, тотъ да не будетъ благословенъ во веки Присвятою Богородицею и отцем нашимъ Паисіемъ. 1868 года” <Această carte este a chinoviei preamilstivului părintelui nostru, starețului Paisie Velicicovschi, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, acela să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părintele nostru Paisie. 1868 anul>.

Note: În colțul de sus stânga al primei coperte: **ПЕРЕПЛЕТНАЯ ЭР-НЕСТА ШВАРЦА И К^о ВЪ ОДЕССѢ.**

Pe a doua foaie de forțaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 360 VIII a și violetă – 1660.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 314.

28. Minei pe luna august, Lavra Kievo-Pecersk, 1787.

Are același titlu ca Mineiul pe luna octombrie (Lavra Kievo-Pecersk, 1787).

[1] f., 324 f. (29,5 x 18,5 cm).

Descriere: Copertele carton, hârtie. Chenare geometrice, aplicate prin presare. Cotorul piele și are imprimat titlul scurt al cărții: МѢСЯЦЪ АВГУСТЪ, cu urme de aurire. Foaia de titlu este încadrată în chenar din ornamente vegetale. Cu roșu sunt doar titlul, textul e cu negru, pe o coloană, caractere de două mărimi, cu 29 și 41 de rânduri pe pagină. Frontispicii, inițiale, la sfârșit o vinieta mare. Stare bună de conservare.

Note: În colțul de sus stânga al primei coperte: ПЕРЕПЛЕТНАЯ ЭР-НЕСТА ШВАРЦА И К° ВЪ ОДЕССѢ.

Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde – 361 VIII a și violetă – 1661.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 315.

29. Epistola Sfântului Apostol Pavel către galatieni, explicată de Arhimandritul Apolos, Moscova, 1787.

ПОСЛАНІЕ / СВЯТАГО АПОСТОЛА ПАВЛА / КЪ / ГАЛАТОМЪ, / со / изъясненіемъ, / которое въ 1785 году публично преподавалъ Московской Славено-Греко-Латинской Академіи, / Ректоръ и Богословіи Учитель, Ставропигіаль-/наго Законоспаскаго нынѣ Ставропигіаль-/наго Воскресенскаго, Новый Іерусалимъ / именуемаго монастыря, / Архимандритъ / АПОЛЛОСЪ. / МОСКВА. / Въ Типографіи Компаніи Типографической, / 1787.

79 p. (23 x 18,5 cm).

Descriere: Coperta carton, cotorul piele. Titlul încadrat în chenar. Cu negru, pe o coloană, cu 34 de rânduri pe pagină. Stare bună de conservare.

Însemnări: P. 5-17: „Обшая ст(а)рца Паісія Новаго Нямецкаго Монастыря въ Кицканахъ” <А obștii mănăstirii Noul Neamț a stareșului din Chițcani>.

P. 19-27: „Adusă din Monastirea Secul prin sârgunța Ieroschimonahului Andronic. 1864”.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; pe foaia de titlu ștampila mănăstirii Noul Neamț, de culoare verde, cu numărul de înregistrare 902 VIII в; și violetă cu nr. 912.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 588.

30. Istoria universală pentru școlile publice, Partea I, Ediția II, Sankt-Peterburg, 1789.

ВСЕМІРНАЯ ІСТОРІЯ, / изданная / для народныхъ училищъ / Россійской Имперіи / по / Высочайшему повелѣнію / царствующія Императрицы / ЕКАТЕРИНЫ ВТОРЫЯ. / Часть I. / Вторымъ тисненіемъ. / Въ Санктпетербургѣ 1789 года.

[1] f.t., [4] f., 367 p., (20,5 x 12,5 cm).

Descriere: Coperta carton, deteriorată. Cotorul piele, uzat, fragmentat. Tipar cu negru, pe o coloană, cu 27 de rânduri pe pagină. Cartea necesită restaurare.

Însemnări: F. [1] de titlu: „Капит. Косовскій” <Căpit. Kosovskii>.

F. [1]-p.7: „Изъ книгъ Дениса Шумакова” <Din cărțile lui Denis Șumakov>.

F. [1]^v: I, „Dat-am adivarat și încred(i)nțat zăpis la mâna dumnealui”.

II, „Сія книга принадлежитъ Григорію Трофимовичу” <Această carte aparține lui Grigorie Trofimovici> (se repetă pe p. 367).

III, „Господину Гавріилу Косовскому” <Domnului Gavriil Kosovskii>.

Note: F. [1] de titlu este aplicată o ștampilă dreptunghiulară, cerneală violetă „Центральный Государственный архив Молдавской ССР” (cu indicarea numărului fondului, inventarului și dosarului).

P. 367^v gravură în creion cu Sfântul Nicolae.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 81.

31. Dicționarul Academiei Ruse. Partea I. A-Г, Sankt-Peterburg, 1789

СЛОВАРЬ / АКАДЕМІИ РОССІЙСКОЙ / Часть I. / отъ А. до Г. / ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГЪ. / при Императорской Академіи Наукъ / 1789 года.
XVIII p., 1140 coloane, [23] f. (24,5 x 19,5 cm).

Descriere: Coperta carton, cotorul piele, cu titlul imprimat. Cu negru, XVIII p. pe o coloană, cu 30 de rânduri pe pagină; 1140 coloane – pe două coloane, cu 35 de rânduri pe pagină; [23] f. de indice pe trei coloane, cu 46 rânduri în coloană. Stare bună de conservare.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; pe p. 3 ștampila mănăstirii Noul Neamț de culoare verde, cu numărul de înregistrare 251 V (se repetă pe col. 493, 494); și violetă cu nr. 275.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 990.

32. Dicționarul Academiei Ruse. Partea II. Г-З, Sankt-Peterburg, 1790.

СЛОВАРЬ / АКАДЕМІИ РОССІЙСКОЙ / Часть II. / отъ Г. до З. / ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГЪ. / при Императорской Академіи Наукъ / 1790 года.
XIII p., 1200 coloane, [25] f. (24,5 x 20 cm).

Descriere: Coperta carton, cotorul piele, cu titlul imprimat. Cu negru, XIII p. pe o coloană, cu 29 de rânduri pe pagină; 1200 coloane – pe două coloane, cu 34 de rânduri pe pagină; [25] f. de indice pe trei coloane, cu 42 rânduri în coloană. Stare bună de conservare.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; pe p. 1 ștampila mănăstirii Noul Neamț de culoare verde, cu numărul de înregistrare 251 V; și violetă cu nr. 276.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 991.

33. Dicționarul Academiei Ruse. Partea III. З-М, Sankt-Peterburg, 1792.

СЛОВАРЬ / АКАДЕМІИ РОССІЙСКОЙ / Часть III. / отъ З. до М. / ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГЪ. / при Императорской Академіи Наукъ / 1792 года.
[3] f., 1388 coloane, [31] f. (25,5 x 20 cm).

Descriere: Coperta carton, cotorul piele, cu titlul imprimat. Cu negru, [3] f. pe o coloană, cu 30 rânduri pe pagină; 1388 coloane – pe două coloane, cu 34 de rânduri pe pagină; [31] f. de indice pe trei coloane, cu 43 rânduri în coloană. Stare bună de conservare.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; pe f. [1] ștampila mănăstirii Noul Neamț de culoare verde, cu numărul de înregistrare 251 V; și violetă cu nr. 276.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 992.

34. Dicționarul Academiei Ruse. Partea IV. M-P, Sankt-Peterburg, 1792.

СЛОВАРЬ / АКАДЕМИИ РОССИЙСКОЙ / Часть IV. / отъ М. до Р. / ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГЪ. / при Императорской Академии Наукъ / 1792 года.

[3] f., 1272 coloane, [34] f. (25 x 19,5 cm).

Descriere: Coperta carton, cotorul piele, cu titlul imprimat. Cu negru, [3] f. pe o coloană, cu 30 rânduri pe pagină; 1272 coloane – pe două coloane, cu 36 de rânduri pe pagină; [34] f. de indice pe trei coloane, cu 43 rânduri în coloană. Stare bună de conservare.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; pe f. [1] ștampila mănăstirii Noul Neamț de culoare verde cu numărul de înregistrare 251 V; și violetă cu nr. 276.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 993.

35. Dicționarul Academiei Ruse. Partea V. P-T, Sankt-Peterburg, 1794.

СЛОВАРЬ / АКАДЕМИИ РОССИЙСКОЙ / Часть V. / отъ Р. до Т. / ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГЪ. / при Императорской Академии Наукъ / 1794 года.

[1] f., 3 p., 1084 coloane, [29] f. (25 x 19,5 cm).

Descriere: Coperta carton, cotorul piele, cu titlul imprimat. Cu negru, pe 3 f. pe o coloană, cu 31 rânduri pe pagină; 1084 coloane – pe două coloane, cu 36 de rânduri pe pagină; [29] f. de indice pe trei coloane, cu 43 rânduri în coloană. Stare bună de conservare.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; pe f. [1] ștampila mănăstirii Noul Neamț de culoare verde, cu numărul de înregistrare 251 V; și violetă cu nr. 276.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 994.

36. Dicționarul Academiei Ruse. Partea VI. T – până la sfârșit, Sankt-Peterburg, 1794.

СЛОВАРЬ / АКАДЕМИИ РОССИЙСКОЙ / Часть VI и последняя. / отъ Т. до конца / ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГЪ. / при Императорской Академии Наукъ / 1794 года.

[3] f., 1064 coloane, [31] f. (25 x 19,5 cm).

Descriere: Coperta carton, cotorul piele, cu titlul imprimat. Cu negru, pe [3] f. pe o coloană, cu 30 rânduri pe pagină; 1064 coloane – pe două coloane, cu 36 de rânduri pe pagină; [31] f. de indice pe trei coloane, cu 43 rânduri în coloană. Stare bună de conservare.

Note: Pe prima foaie de forțaț este aplicată ștampila ANRM; pe f. [1] ștampila mănăstirii Noul Neamț de culoare verde, cu numărul de înregistrare 251 V; și violetă cu nr. 276.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 995.

37. Bellarmino Roberto, **Tâlcuirea psalmilor**, P. 1-3, trad. Irinei Klementievskii, Moscova, Tipografia sinodală, 1791.

[Беллярмин, Роберт, **Толквание на Псалтирь**, Ч.1-3 / пер. Ириной Клементьевский, Москва, Синодальная типография, декабрь, 1791].

18 f., 232 f. (35 x 18,5 cm).

Descriere: Coperta carton, piele. Cotorul piele. Cu negru, pe o coloană, cu 35 de rânduri pe pagină. Frontispiciu la început, la sfârșit o vinietă. Stare bună de conservare.

Însemnări: Pe prima foaie de forțaț: „Această carte este dăruită de monahul Anfilohii și cine o va înstreina, ori prin ce chip, din această sf(â)ntă Nooaă monastire Neamțul, acela în veci să rămâie supt neertat canon și neblagoslovenia Preacuratei Maicii lui Dumnezeu și a Preafericitului nostru, starețului Paisie”.

Note: Pe prima foaie de forțaț este aplicată ștampila ANRM; pe foaia de titlu ștampila mănăstirii Noul Neamț de culoare verde, cu numărul de înregistrare 349 VIII a; și violetă cu nr. 1658.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 598.

38. **Descrierea lumii**, Tom 20, Sankt-Peterburg, 1792.

ВСЕМИРНЫЙ / ПУТЕШЕСТВОВАТЕЛЬ, / или / ПОЗНАНИЕ / СТАРАГО И НОВАГО СВѢТА, / то есть: / описание / всѣх по сіе время извѣстныхъ земель въ четырехъ частяхъ свѣта, / содержащее, / каждая страны краткую исторію, положеніе, горо-/да, рѣки, горы; правленіе, законы, военную силу, / доходы, вѣру ея жителей, нравы, обычаи, обряды, / науки, художества, рукодѣлія, торговлю, одежду, / обхождение, народныя увеселенія, доможитіе; про-/израстенія, отменныхъ животныхъ, звѣрей, / птицъ и рыбъ; древности, знатныя зданія, / всякія особливости примѣчанія достойныя, / и пр. /изданное / Господиномъ Аббатомъ де ла Портъ, / а / на Россійскій языкъ / переведенное съ Французкаго. / ТОМЪ ДВАДЕСЯТЫЙ. / Въ Санктпетербургѣ. / Печатано у. І. К. Шнора, 1792 года.

[2] f., 377 p. (19 x 12 cm).

Descriere: Coperta carton, cotorul piele. Pe cotor titlul scurt al cărții: **ВСЕМИРНЫЙ ПУТЕШЕСТВОВ 20**. Cu negru, pe o coloană, cu 32 de rânduri pe pagină. P. 364-377 – indice, pe două coloane, cu 33 de rânduri în coloană. Stare bună de conservare a cărții.

Note: Pe prima foaie de forțaț este aplicată ștampila ANRM: pe f. [1] de titlu sunt aplicate: ștampila verde – 996 și violetă – 1002.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 287.

39. Despre organizarea și rânduielele Bisericii Ortodoxe Ruse,

Sankt-Peterburg, 1792.

Во словѣ стѣмъ, ѣдиносѣцнымъ, животворѣціи, / и нераздѣлимыхъ Трѣцы, Оца, и Сна, и стѣмъ / Дѣхъ: Повелѣніемъ Благочестивѣишиа Самодержца-внѣишиа Великіа Гдѣрни Нашеа ИМПЕРАТРИЦЫ / ЕКАТЕРИНЫ АЛЕКСАНДРОВНЫ всеа Руссиі: при / Наслѣдникѣ Са, Блговѣрномъ Гдѣрѣ Цесаревичѣ / и Великомъ Кнзѣ ПАВЛѢ ПЕТРОВИЧѢ, и при Свпрѣгѣ СВѢ Блговѣрною Гдѣрѣ Великои Кнгинѣ / МАРИИ ѲЕОДОСІОВНѢ, и при Блговѣрныхъ Гдѣрѣхъ Великихъ Кнзѣхъ, АЛЕКСАНДРѢ / ПАВЛОВИЧѢ, и КОНСТАНТИНѢ ПАВЛОВИЧѢ / и при Блговѣрныхъ Гдѣрѣхъ Великихъ Кнжнхъ / АЛЕКСАНДРѢ ПАВЛОВНѢ, ЄЛЕНѢ / ПАВЛОВНѢ, МАРИИ ПАВЛОВНѢ, ЕКАТЕРИНѢ / ПАВЛОВНѢ и ОЛГѢ ПАВЛОВНѢ. Блгословѣ-ніемъ же Стѣишаго Правительствѣющаго СѢНОДА / напечатаса книга сіа ѡ служеніи и чинположеніихъ / православныхъ Грекорусскіихъ цркви, въ Црѣвдцемъ / Санктпетербургѣ, въ лѣтѣ ѡ сотвореніи Мира 737, / ѡ ржтѣ же по плѣти Бга Слова, дѣчѣ. / Индикта 7, мѣца Ноѣмвриа.

[3] f., 104 f.

Descriere: Coperta carton, piele. Cotorul piele. Cu negru, pe o coloană, cu 28 de rânduri pe pagină. Frontispiciu, vinietă. Stare bună de conservare.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 702.

40. Dobrotoliubie, Moscova, 1793.

Во словѣ стѣмъ, ѣдиносѣцнымъ, жи-вотворѣціи, и нераздѣлимыхъ / Трѣцы, Оца, и Сна, и стѣмъ / Дѣхъ: Повелѣніемъ Благочестивѣишиа Само-державнѣишиа Великіа Гдѣрни Нашеа / ИМПЕРАТРИЦЫ ЕКАТЕРИНЫ / АЛЕКСАНДРОВНЫ всеа Руссиі: при / Наслѣдникѣ Са, Блговѣрномъ Гдѣрѣ / Цесаревичѣ и Великомъ Кнзѣ ПАВЛѢ / ПЕТРОВИЧѢ, и при Свпрѣгѣ СВѢ / Блговѣрною Гдѣрѣ, Великои Кнгинѣ / МАРИИ ѲЕОДОСІОВНѢ: при Блговѣрномъ Гдѣрѣ Великомъ Кнзѣ / АЛЕКСАНДРѢ ПАВЛОВИЧѢ, / и при Свпрѣченнѣи Невѣстѣ СВѢ Блговѣрною / Гдѣрѣ Великои Кнжнѣ ЄЛЕНѢТѢ / АЛЕКСАНДРОВНѢ, и при Блговѣрномъ Гдѣрѣ / Великомъ Кнзѣ КОНСТАНТИНѢ / ПАВЛОВИЧѢ, и при Блговѣрныхъ Гдѣрѣхъ // Великихъ Кнжнхъ АЛЕКСАНДРѢ ПАВЛОВНѢ, / ЄЛЕНѢ ПАВЛОВНѢ, / МАРИИ ПАВЛОВНѢ, ЕКАТЕРИНѢ / ПАВЛОВНѢ и ОЛГѢ ПАВЛОВНѢ: / Блгословеніемъ же Стѣишаго Правитель-ствѣющаго СѢНОДА: напечатаса / книга сіа ДОБРОТОЛЮБИЕ, или словеса и / главизны сѣеннаго трезвѣиа, собраннаго / ѡ писаніи стѣхъ Бгдохновенныхъ оцѣ, / въ црѣвдцемъ великомъ градѣ Москвѣ: / въ лѣтѣ ѡ сотвореніи Мира 737, / ѡ ржтѣ же по плѣти Бга Слова, / дѣчѣ. Индикта 7, мѣца / Мѣиа.

[2] f., 2 f., 6 f., [1] f., 114 f., [1] f., 126 f., [1] f., 107 f. (32 x 20 cm).

Descriere: Coperta carton, piele. Cotorul piele, cu titlul scurt imprimat: ДОБРОТОЛЮБИЕ. Cu negru, pe o coloană, cu 35 de rânduri pe pagină. Inițiale, frontispicii, viniete. Prezintă trei părți cu foi de titlu separate, cu numărul părții. Stare bună de conservare.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 720.

41. Dobrotoliubie, Moscova, 1793.

Titlul identic cu nr. 39 (dosar 721).

[2] f., 2 f., 6 f., [1] f., 114 f., [1] f., 126 f., [1] f., 107 f. (32 x 20 cm).

Descriere: Coperta carton, piele roșietică. Chenare pe margini, pe centru o compoziție florală, imprimată cu galben. Cotorul piele, cu titlul scurt imprimat: **ДОБРОТОЛЮБИЕ**. Cu negru, pe o coloană, cu 35 de rânduri pe pagină. Inițiale, frontispicii, viniete. Prezintă trei părți cu foi de titlu separate, cu numărul părții. Necesită restaurare.

Însemnări: F. 1-12 (din 114 f.): „Сія книга принадлежит кенови пре-блаженейшаго отца нашего, старца Паисія, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкомъ Монастыре. И кто ее устранилъ съ сего общества, подъ какимъ бы-то небыло видомъ, да не будетъ благословенъ во веки Присвятою Богородицею и отцемъ нашимъ Паисіемъ. 1868 года” <Această carte este a chinoviei preamilstivului părintelui nostru starețului Paisie, dăruită Sfintei Mănăstiri Noul Neamț. Și cine o va înstrăina din această mănăstire, prin orice fel de chip, să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de părințele nostru Paisie. 1868 anul>.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM; ștampila verde 651 VIII в (se repetă pe f. [1], 1) și violetă 1354.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 721.

42. Liturghie, Lavra Kievo-Pecersk, 1793.

СЛЪЖБЕНИКЪ, КІЕВО-ПЕЧЕРСКІА ЛАВРА, 1793.

[2] f., 95 f. (31 x 19 cm).

Descriere: Coperta carton, piele. Pe prima copertă, în partea de sus, încadrat într-un dreptunghi este imprimat titlul scurt al cărții: **ЛИТУРГИЯ ЗЛАТА-УСТАГО**. Cotorul piele. Foaia de titlu încadrată în chenar, care se încheie în partea de sus cu un frontispiciu. Textul încadrat în chenar. Cu negru și roșu, pe o coloană, cu 17 și 31 de rânduri pe pagină. Cartea este deteriorată. Necesită restaurare.

Însemnări: Pe prima foaie de forzaț: I. „Сія книга казначея при Одесе, что на фонталахъ Успенскаго второкласнаго монастыря Іеромонаха отца Макарія” <Această carte este din mănăstirea Adormirii de clasa a doua de lângă Odesa, a părintelui Ieromoinah Macarie>.

II. „1827го года, Сентября 15го, дана сія книга во обителе Святотроицкую Сахарнскую, мною Іеромонахомъ Макаріемъ Одесскимъ” <În anul 1827, septembrie 15 a fost dată această carte în locașul cu hramul Sfânta Treime din Saharna, de către mine Ieromonahul Macarie Odesitul>.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 500.

43. Descrierea lumii, Tom 27, Sankt-Peterburg, 1794.

ВСЕМИРНЫЙ / ПУТЕШЕСТВОВАТЕЛЬ, / или / ПОЗНАНИЕ / СТАРАГО И НОВАГО СВѢТА, / то есть: / описание / всѣхъ по сіе время извѣстныхъ земель въ четырехъ частяхъ свѣта, / содержащее, / каждая страны краткую исторію, положеніе, города, / рѣки, горы; прав-

леніе, законы, военную силу, доходы, / вѣру ея жителей, нравы, обы-
чай, обряды, науки, / художества, рукодѣлія, торговлю, одежду, обхо-
/жденіе, народныя увеселенія, доможитіе; произра-/стенія, отмен-
ныхъ животныхъ, звѣрей, птицъ / и рыбъ; древности, знатныя зда-
ніи, всякія / особенности примѣчанія достойныя, / и пр. /изданное /
Господиномъ Аббатомъ де ла Портъ, / а / на Россійскій языкъ / пере-
веденное съ Французкаго. / ТОМЪ ДВАДЦАТЬ СЕДЬМОЙ. / Въ Санкт-
петербургѣ. / Печатано въ Типографіи Корпуса Чужестранныхъ /
Единоверцовъ. 1794 года.

[2] f., 372 p. (19 x 12 cm).

Descriere: Coperta carton, cotorul piele. Pe cotor titlul scurt al cărții: **ВСЕ-
МИРНЫЙ ПУТЕШЕСТВОВ 20**. Cu negru, pe o coloană, cu 33 de rânduri pe pa-
gină. P. 364-377 – indice, pe două coloane, cu 33 de rânduri în coloană. Stare bu-
nă de conservare a cărții.

Însemnări: Pe foaia de titlu: „Николая Лихарёва” <А lui Nicolai Lihariov>.

Pe prima foaie de forzaț: „Ахъ боже мой, боже мой, зачемъ мине Богъ
создалъ на светъ, я бы желала умирать” <Of doamne, of doamne, de ce Dum-
nezeu m-a creat pe lume, mai bine muream>.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM: pe f. [1] de tit-
lu sunt aplicate: ștampila verde – 996 și violetă – 1002.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 288.

**44. Rugăciune către Dumnezeu din 28 iunie și 22 septembrie, Mos-
cova, 1795.**

БѢГОДИРСТВЕННОЕ КЪ ГДѢ МОЛЕНІЕ / Совершаемое ѿнѣи тѣи, и септѣмвриа кѣ днѣ.
Pe f. 16^v: Печатано въ Москѡвскои тѣпографіи. / Дѣше года, мѣса Октябвриа.
16 f. (20 x 16,5 cm).

Descriere: Coperta carton subțire. Cu negru și roșu, pe o coloană, cu
18 rânduri pe pagină. Stare bună de conservare.

Note: Pe prima foaie de forzaț este aplicată ștampila ANRM.

Deținător: ANRM, Fond 2119, inventar 6, dosar 861

Summary

In this article are described 44 copies of printed books in Slavonic in the XVIIth and XVIIIth centuries in the library of the monastery the New Neamț in Bessarabia. Chițcani monastery is considered one of the most important spiritual centres in Bessarabia in the second half of the nineteenth century to the present. The first cards were brought from 1861 onwards Neamț monastery of nuns, which settled on his estates Copanca and Chitcani. Andronic Popovici sent him his co-struggler in Bessarabia's hieromonk Isihie Donici with a suitcase full of icons and church books. In the same year, Andronic brought 30 ancient manuscripts, some copied in XIVth century. Since the formation of the monastery, the monks have filled the library with old religious books. Most books are in Russian, which proves the Neamț monastery links with culture and spiritual centers in the East-Slavic.

© Igor CERETEU

CONSIDERAȚII ASUPRA ISTORIEI FAMILIEI ÎN ȚARA MOLDOVEI (SEC. XVII – ÎNCEP. SEC. XIX): VIOLENȚA FIZICĂ – DEFINIȚII ȘI CLASIFICĂRI

Alina FELEA

Considerații generale. În comunitatea din Țara Moldovei, pe parcursul sec. XIV – înc. sec. XIX, în diferite condiții istorice – politico-militare, sociale sau economice, violența a fost o constantă, fiind direct legată de evoluția și funcționarea societății și de problemele majore ale acestea etc. Fenomenul violenței s-a manifestat atât împotriva societății, cât și împotriva individului, având și forme diferite de manifestare, prin acțiuni directe ducând la lezarea unor relații privind conviețuirea socială, la degradarea relațiilor interpersonale, „creșterea gradului de conflictualitate, având consecințe majore asupra climatului social și asupra asigurării liniștii și ordinii publice și a securității individului”¹. La originea violenței se află probleme diverse și complexe: „rolul instinctului, importanța mediului, condiționarea socială, sentimentul de frustrare etc.”².

În mediul rural (dar și urban – *n.n.*) românesc, întotdeauna au existat conflicte atât la nivel comunitar (între consăteni, conflicte între vecini, conflicte ale sătenilor cu autoritățile, conflicte ale sătenilor cu reprezentanții autorităților, conflicte ale sătenilor cu clerul) și extracomunitar (conflicte ale sătenilor cu străinii), cât și conflicte la nivel familial (între rude). Aceste conflicte, care aveau la bază diferite cauze și motive, uneori au rămas la nivel de violențe verbale, alteori au degenerat în violențe fizice. În această ordine de idei, Barbu Ștefănescu susține: „într-o lume în care violența fizică era la ordinea zilei, atât la nivel comunitar, familial, cât și în relațiile extracomunitare ale grupului: relațiile feudale erau impuse în sensul dorit de domeniu prin bătaie, birurile pentru stat erau strânse adesea cu forța, chiar relațiile cu Biserica erau grevate și ele de acte de violență, fără a mai vorbi de abuzurile și silniciile trupelor. La nivelul comunităților, codurile simbolice erau și ele impuse sau cel puțin întărite cu ajutorul violenței: cu ocazia stabilirii hotarelor – până în secolul nostru – erau aduși și copiii cărora li se administra o bătaie lângă semnul de hotar pentru a nu-l uita, pentru a ține cont de el și pentru a alimenta, la rândul său – printr-o practică similară – memoria generației următoare”³.

¹ *Analiza fenomenului violenței în societatea românească (1990-2002). Etiologie și dinamică.* Dr. Aurora Liiceanu (cordonator); Dr. Aurora Liiceanu, Dr. Doina Săucan (redactori), Drd. Mihai Ioan Micle, Mihaela Istrate, Octavian Rujoiu și Alina Bărbulescu (colaboratori) <http://criminologie.org.ro/wp-content/uploads/2015/08/Abstract-Analiza-Fenomenului-Violent-ei-in-Societatea-Romaneasca.pdf>

² Daniel Ciprian Asanache-Damian, *Criminalitatea săvârșită cu violență în România*, Teză elaborată în vederea obținerii titlului de doctor în „Ordine publică și siguranță națională” București 2016, http://www.academiadepolitie.ro/root/studii/iosud/rezumat_eze/2016/asanache/rezumat%20Asanache.pdf

³ B. Ștefănescu, *Violență și sociabilitate rurală (Transilvania, sec. XVII-XIX)* // *Caiete de antropologie istorică*, anul I, nr. 2, Cluj-Napoca, 2002, p. 35-50.

Proverbele și aforismele românești sunt dovada faptului că violența este uneori interpretată ca metodă de explicare, de instruire, de cunoaștere, dar și demonstrează că societatea acceptă aplicarea violenței în diverse situații. Bătaia este sintagma prezentă în folclorul românesc. Expresiile „a zvânta în bătaie”, „a mânca bătaie”, „a mânca o bătaie soră cu moartea”, „a stinge/a snopi/ a sminti în bătaie”, „a stâlci în bătaie/în pumni”, „a înfla pe cineva în bătaie”, „a trage o mamă de bătaie”, „două mâncări nu strică, două bătaie strică”⁴, „femeia nebătută, ca și casa nemăturată”, demonstrează o mentalitate înclinată spre aplicarea violenței în situații conflictuale.

În structurile sociale ale societății, desemnate drept „zone de violență”, uneori se înscrie și familia⁵. În articolul dat ne vom referi la noțiunile de bază și clasificările tipurilor de violență atât în relațiile conjugale, cât și în relațiile dintre alte rude, situație documentată în sec. XVII-înc. sec. XIX-lea în Țara Moldovei.

Noțiuni. În termeni contemporani, violență este definită drept „actul material prin care forța fizică este folosită pentru a pricinui o suferință sau pentru a exercita o presiune asupra unei persoane”⁶ sau „o acțiune umană care presupune intensitate, brutalități realizate cu ajutorul forței, aceasta fiind îndreptată împotriva unei persoane, situații, instituții, comunități sau a oricărui alt obiect, acțiune în urma căreia obiectul poate fi distrus”⁷. Unii cercetători susțin că violența constă în „totalitatea conduitelor agresive la care un subiect mai puternic fizic sau moral îl supune pe altul mai slab: rele tratamente (copii maltratați), acte de violență ale partenerului (femei bătute), sau chiar acțiuni criminale (tâlhărie, viol, omucidere)”⁸.

Actele violente din familie sunt generate sub sintagmele „violență domestică” și „violență în familie”. În istoriografie noțiunile „violență domestică” și „violență în familie” au interpretări variate și discutabile, între aceste două sintagme făcându-se diferență. Astfel, unii cercetători consideră că „violența domestică” cuprinde violența între partenerii de familie, soți sau concubini⁹. Conform studiilor contemporane privind acest fenomen, violența domestică reprezintă „o serie repetată de comportamente coercitive și de atac fizic, sexual și psihic pe care o persoană le manifestă față de partener, în scopul controlării și dominării acestuia, utilizând forța și/sau profitând de incapacitatea de apărare a victimei, ce apare în cadrul unei relații de cuplu. Aceasta include și abuzurile de tip economic și social. Este considerată violență domestică și

⁴ I. A. Zane, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, Ediția Anastatică. Vol.I-X, Editura Scara, 2004; *Dicționar frazeologic moldovenesc-rus*, Chișinău, 1976, p.26-27.

⁵ Т. Б. Щепанская, *Зоны насилия (по материалам русской сельской и современных субкультурных традиций) // Антропология насилия*. Отв. ред. В.В. Бочаров и В.А. Тишков, СПб., 2001, с.115-177.

⁶ V. Dongoroz, *Infrațiunile contra avutului obștesc*, Editura Academiei Române, București, 1963, p. 174.

⁷ C. Gorgos, *Dicționar enciclopedic de psihiatrie*, Editura Medicală, București, 1992, vol. I, p. 731.

⁸ Maria Nicoleta Turliuc, Adina Karner Huțuleac, Oana Dănilă, *Violența în familie. Teorii, particularități și intervenții specifice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, p. 10.

⁹ *Ibidem*.

cea făptuită asupra fostei soții/partenere, și în relațiile consensuale”¹⁰. O altă definiție a „violentei domestice”, acceptată și des citată în istoriografie, care poate fi atribuită și perioadei cercetate de noi, este cea formulată de cercetătorii E. Stark și A. Flitcraft: „Violența domestică este o amenințare sau provocare, petrecută în prezent sau în trecut, a unei răniri fizice în cadrul relației dintre partenerii sociali, indiferent de statutul lor legal sau de domiciliu. Atacul fizic sau sexual poate fi însoțit de intimidări sau abuzuri verbale; distrugerea bunurilor care aparțin victimei; izolarea de prieteni, familie sau alte potențiale surse de sprijin; amenințări făcute la adresa altor persoane semnificative pentru victimă, inclusiv a copiilor; furturi; controlul asupra banilor, lucrurilor personale ale victimei, alimentelor, deplasărilor, telefonului și a altor surse de îngrijire și protecție”¹¹. Violența domestică se manifestă „întotdeauna în relațiile intime, cel mai adesea în spațiul restrâns și privat”¹².

T. Candu echivalează *violența domestică* cu *violența casnică*, considerând-o un fenomen „care afectează nu numai pe cei implicați nemijlocit în cadrul conflictului, dar și pe cei din jur”¹³.

Familia în care în relațiile dintre soți sunt utilizate practicile sociale ale violentei, este sursă de reproducere a violentei, a agresivității nu numai în familie, dar și în societate¹⁴.

Sintagma „violență în familie” este mai amplă și include în sine „violența domestică”, violența asupra copiilor, bătrânilor din familie sau altor rude. S. Sacalova și L. Șevalina definesc „violență în familie” astfel: „acțiunea sau inacțiunea unui dintre membrii familiei îndreptată împotriva celorlalți membri ai familiei realizată prin utilizarea dreptului puterii, în special celei fizice, care încalcă drepturile personale și libertățile altor membri ai familiei și pun în pericol viața și sănătatea (fizică și psihică), pricinuindu-le suferințe și daune”¹⁵. M. Kriukova admite că ar fi o metodă de organizare, susținere și reproducere „a unui mediu social distructiv”, în care activează personalitatea și societatea, printr-o sistemă de relații conflictuale, ce s-au stabilit între membrii familiei, bazată pe utilizarea numeroasă a practicilor sociale distructive, scopul cărora este supunerea voinței și controlul gândurilor și acțiunilor unei persoane (vic-

¹⁰ Recomandarea Nr. R (85) cu privire la violența în familie a Consiliului European a fost adoptată la 26 martie 1985 ([www.social.coe.int/en/cohesion/fampol/recomm/family/R\(85\)4.htm#FN1](http://www.social.coe.int/en/cohesion/fampol/recomm/family/R(85)4.htm#FN1))

⁹ *Prevenirea și intervenția eficientă în violența domestică*, Centrul de Resurse Juridice și Institutul de Cercetare și Prevenire a Criminalității, București, 2003.

¹¹ E. Stark, A. Flitcraft, *Women at risk*, New Delhi, London, 1996.

¹² Maria Nicoleta Turliuc, Adina Karner Huțuleac, Oana Dănilă, *Violența în familie*, p. 12.

¹³ T. Candu, *Rolul Bisericii Ortodoxe la soluționarea cazurilor de violență domestică la începutul secolului al XIX-lea* // Pontes. Review of South East European Studies, vol. 6-7, Chișinău, 2013, p. 249-262.

¹⁴ M. В. Крюкова, *Супружеское насилие в отношении женщин как социальная проблема* // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки, № 1, 2011, с. 45-51.

¹⁵ *Методические рекомендации по организации и проведению мероприятий в рамках международной акции «16 дней действий против гендерного насилия» (из опыта Краевого кризисного центра для мужчин)*, Барнаул, 2005, с. 11.

tima) de către altă persoană (agresorul)¹⁶. Violența în familie, în opinia altor cercetători desemnează „orice act de violență fizică, psihologică sau sexuală care are loc între persoanele între care există (sau au existat) relații de rudenie: de sânge, căsătorie și/sau adopție”¹⁷.

Clasificarea formelor/tipurilor de violență în familie în Țara Moldovei. Cu referire la violență în societatea rurală românească Toader Nicoară a remarcat: „Relația dintre violență și societate, dintre violență și istorie este una foarte complexă și investigația sa impune cu necesitate abordări cu deosebire nuanțate, care să țină seama de relațiile foarte complexe care se stabilesc între o multitudine de factori, psihologici, biologici, sociali etc., atunci când încercăm să limpezim resorturile intime și să inventariem multitudinea de cauze ca și mecanismele care generează un comportament violent”¹⁸.

Reieșind din realitățile prezentate de sursele din sec. al XIV-lea – înc. sec. al XIX-lea, violența poate fi clasificată după mai multe criterii¹⁹. P. Ardeleanu citându-l pe M. Rotar, consideră că formele violenței pot fi împărțite în violențe ușoare – violențe de limbaj (insulte, batjocuri, blesteme) și violențe grave, dure – violențe fizice (bătaia și crima, generată de bătaie)²⁰. Totodată violența în cadrul familiei „nu include doar violența fizică (omor, vătămare, lovire), ci și cea sexuală (violul marital), psihologică (șantaj, denigrare, umilire, ignorare, abandon, izolare), verbală (insultă, amenințare) și economică (privarea femeii de mijloace și bunuri vitale)”²¹.

Pentru perioada sec. al XVII – înc. sec. al XIX-lea în societatea Țării Moldovei violența în familie poate fi clasificată: 1) *în funcție de obiectul agresat*; 2) *după natura răului cu care se amenință* (fizică sau morală); 3) *după formele de manifestare* (fizică, verbală, de presiune psihoemoțională); 4) *după gravitate* (ușoară, gravă și dură); 5) *în funcție de motive sau cauze* etc.

În funcție de obiectul agresat, vom deosebi: violență conjugală (vizavi de soție sau soț), violență parentală (violența părinților față de copii), violența copiilor față de părinți, violența în relațiile dintre frați, violența între alte rude.

Violență conjugală este înregistrată în cazul Ilincăi din Focșani în noiembrie 1799. Conflictul a început cu o formă de violență fizică a soțului față de soție – bătaia „deapurure o băte”, era „bătută cumplit”, care a degenerat în

¹⁶ M. В. Крюкова, *Супружеское насилие в отношении женщин как социальная проблема*, с. 45–51.

¹⁷ Maria Nicoleta Turliuc, Adina Karner Huțuleac, Oana Dănilă, *Violența în familie*, p. 11.

¹⁸ Toader Nicoară, *Istorie și violență. Lecturi posibile*, în *Caiete de antropologie istorică*, 2002, nr. 2, p. 7.

¹⁹ *Нет насилию в семье. Общественная экспертиза законопроекта «Об основах социальной правовой защиты от насилия в семье»*. Авторы-составители М.И. Либоракина и Т.А. Сидоренкова // Вестник Проекта «Новые возможности для женщин», № 10, 1997 г., Москва, p. 98; <http://www.owl.ru/win/research/nasilie.htm>

²⁰ Marius Rotar, *Umbrela crimei. Asupra unui presupus caz de violență maximă în Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, // *Caiete de antropologie istorică*, 2002, nr. 2, p. 87; Petru Ardelean, *Violența în lumea rurală din Crișana în prima jumătate a secolului al XVII-lea*.

http://arhiva-www.uoradea.ro/attachment/791672704232e82e41d0a31a6bc16159/f81b3b67b140f8a1744f0d7e092ce177/Ardelean_Petru_Rezumatoarea_de_doctorat.pdf

²¹ Maria Nicoleta Turliuc, Adina Karner Huțuleac, Oana Dănilă, *Violența în familie*, p. 11.

violență fizică dură – omorul soțului de către soție. Nemaiputând suporta compartamentul tiranic al soțului alcoolizat „fiindcă era bețiv și deapurure o băte”, Ilinca l-a omorât cu toporul. La judecată femeia a relatat că în ziua cu pricina a fost învinuită de soț de adulter și bătută cumplit, iar seara soțu-său s-a întors „din târg bat s-au culcat pe prispă afară și ea luând toporul cu mâna ei l-au lovit în cap și văzând că nu moare l-au mai lovit și de al doilea și al treilea oară și l-au omorât”²².

Despre *violența copiilor față de părinți* relatează Grigore Gușul din Boțoșani în diata lui datată cu 26 octombrie 1787. În prim-plan apare relația în-cordată cu familia fiicei căsătorite, în special cu ginerele. Testatarul povestește că are doar doi copii: Toader, minor, și Catrina, căsătorită cu Eni. Pană la majoratul fiului a dat în stăpanirea fiicei și ginerelui casele din Iași. Tragedia constă în faptul că, fiind bătran și neputincios, a fost alungat din casă și bătut, iar ginerele i-a spart cazul²³.

Violența între alte rude este semnalată către mijlocul sec. al XVIII-lea, în contextul unui conflict familial legat de o căsătorie mixtă dintre un romano-catolic și o fată ortodoxă. După cum se știe, o condiție necesară pentru recunoașterea legitimității căsătoriei în Țara Moldovei era unitatea confesională. Astfel, în cazul când unul dintre miri era de altă confesiune, urma să se boteze în credința ortodoxă. Așa se întâmplă și în cazul examinat. Tânărul soț, de confesiune romano-catolică, fecior a lui Dumitru Păuleț, ungar de la Cotnari, presupunem că a trecut la ortodoxie și dorea să-l impună și pe taică-său să se convertească. Tatăl a refuzat, din acest motiv fiul, împreună cu noile rude, a aplicat forța. Situația cu aplicarea violenței a fost semnalată de către prefectul misiunii catolice Francis Anton Mansi, care a menționat faptul că după cununie, sus-numitul fecior împreună cu nănașu-său au mers la taică-său și „au luat ...de barbă silindu-l să-ș botedzi”²⁴. Documentul semnaleză că în urma acestor acțiuni violente, domnia a dat ordin căpitanului de Dorohoi „să aducă față pe un fecior a lui Dumitru Păuleț, ungar de la Cotnari, și pe o fată de moldovan, ce au luat elu, și pe tatăl fetei și pe tatăl ficio-rului și pe nănașă-său, și să le ia sama”²⁵, urmând a fi pedepsiți.

Din punct de vedere juridic, *după natura răului cu care se amenință*, violența poate să fie fizică sau morală: „Violența fizică (vis) există atunci când amenințarea cu un rău privește integritatea fizică a persoanei ori bunurile sale, iar violența morală (metus) există atunci când amenințarea cu un rău se referă la onoarea, cinstea ori sentimentele unei persoane”²⁶. Uneori aceste tipuri s-au combinat. Un alt caz a fost cel al Ilenei, văduvă din Gura Galbenă, care a fost atât martoră a aplicării violenței din partea ginerelui față de fiica ei Ecaterina, cât și victimă a agresivității: a suportat și ea, dar și ceilalți doi copii, un trata-

²² Gh. Ungureanu, *Pedepsele în Moldova la sfârșitul secolului al XIX-lea. După documente inedite* // În-tregiri. Buletinul Institutului de Istoria vechiului drept românesc, Iași, 1938, p. 54-55.

²³ N. Iorga, *Documente botoșănene*, s.l., s.a., p.8-9.

²⁴ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol.V, București, 1903.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ <http://legeaz.net/dictionar-juridic/violenta-viciu-consimtamtant>

ment agresiv, cu aplicarea forței fizice din partea ginerelui. În plângerea adresată mitropolitului Moldovei, Ileana relatează că „și din cei doi copii cii avem au trântit marți di doo ori în pământ și a patra zi simbătă au stătut mort”, „me-au dat și mii o bătaie și mi-au rupt și cațaveica”. Agresiunea fizică era însoțită de cea verbală: „mă bate și pre mini batjocorindu-mă pi afară”²⁷.

După *formele de manifestare a violenței* vom remarca violențele cu aplicarea forței fizice, care provoacă leziuni integrității corporale (bătăi, omoruri, violuri etc); verbale (insulte, certuri etc.), care afectează mai mult sfera psiho-emoțională a celor implicați; violențe de presiune psiho-emoționale, în scopul supunerii voinței unei persoane²⁸.

Violențele cu aplicarea forței fizice a suferit Ecaterina, soția lui Iane Stamate, grec din târgul Telenești, care a fost bătută „foarte cumplit spărgându-mi și capul și mâinile zdrobindu-mi-le, până și sabia au scos ca să mă taie, de cari grozăvii și boală epilipsiei m-au apucat”²⁹.

După *caracterul acțiunilor* violența se manifestă sub diverse forme: *fizică, psihologică, sexuală, economică și socială*³⁰. Un caz de îmbinare a violenței fizice, psihologice, economice și sexuale a fost cazul soților Fedora și Andrei Cuciuc. Fedora, de baștină din satul Mimoreni, ținutul Orhei, s-a căsătorit cu locuitorul satului Buiucani Andrei Cuciuc. Peste câteva luni de la căsătorie depune o jaloabă în care își învinuiește soțul că fiind lipsit de vrednicie, în prima noapte de căsnicie a atentat la cinstea ei, dând-o spre pângărire rudei Nanie Iosif, apoi o bate fără milă, n-o întreține și este slab de minte. Nemaiputând răbda un asemenea tratament inuman, Fedora a povestit rudelor și s-a adresat în instanță³¹.

Afectarea vieții sociale – victima era impusă să rămână cu agresorul. În cazul familiei lui Ioniță și a Saftei, deși a avut loc un proces de judecată: „înainte sfinții sale părintelui chir Antonie mitropolitul, deodată nu le-au dat voie să se despărți, nici i-a făcut Safti carte la mână de despărțanie, și le-au mai lungit sorocul o samă de vreme, ca doar își va mai lăsa Ioniță, bărbatul său, lucrurile cele blăstămațaști și-și va căuta orânde casii; și păr-a să plini sorocul s-au tâmplat de-au murit și Ioniță, bărbatul său, și i-au rămas doi copii făcuți cu dânsul împreună moștenitorii casii”³². După cum se vede, deși a fost demonstrat comportamentul inadecvat al soțului, care a cauzat pierderi materiale și morale familiei, femeia a fost obligată să rămână cu el, căutându-se corectarea comportamentului soțului.

Din punct de vedere al cauzelor și motivelor, violența poate fi din motivul *consumului abuziv de alcool, adulter, lipsa de vrednicie* etc.

Una dintre principalele cauze ale violenței în familie este *abuzul de alcool*: „Consumul de alcool și agresivitatea sunt asociate. Consumul de alcool, mai frecvent la bărbați, determină un nivel crescut de agresivitate, inducând schimbări ca-

²⁷ Arhiva Națională a Republicii Moldova (În continuare: ANRM). F. 205, inv. 1, d. 329, f. 1-1v.

²⁸ Marius Rotar, *Umbrele crimei*, p. 87; Petru Ardelean, *Violența în lumea rurală...*

²⁹ ANRM. F. 205, inv. 1, d. 326.

³⁰ И. В. Грошев, *Психология половых различий*. Дис. д-ра псих. Наук, Москва, РГБ, 2003, с. 9.

³¹ ANRM. F.205, inv.1, d. 681, f. 1-1v.

³² *Documente privitoare la orașul Iași*. Vol. V. Acte interne (1741-1755), editate de Ioan Caproșu, Editura „Dosoftei”, Iași, 2001.

racteriale (gelozie, impulsivitate, disforie), reducerea capacității de dezangajare în activitățile cu potențial infracțional, dezinhibiție, diminuarea autocontrolului și a capacității de judecată. Alcoolicul intră în stări de furie și agitație care pot degenera în cât de mare violență. Partenera are rol de potențare sau de provocare³³.

Documentele vin să confirme acest fapt. Astfel, *violența domestică* în familia Saftai și a lui Dumitru, semnalată la 28 ianuarie 1744 și examinată de către Nechifor, arhiepiscop și mitropolit al Sucevei și a toată Moldova are la bază alcoolismul. O oarecare Safta se plânge de comportamentul violent al soțului, susținând că „trage mare supărare și pedeapsă de cătră Dumitru, ... în toate zilele îmbătându-se și sărind asupra ei cu groznică bătaie și usturime”. Comportamentul violent al soțului față de soția sa, Safta, este explicat în felul următor: „Dumitru, fiind om cu nărav rău și cu natura beției, zlobiv la fire”. A fost efectuată o cercetare, în urma căreia vecinii au confirmat „a lor rea viață și netocmire” și faptul că femeia era victima unui tratament violent, fiind deseori bătută. Drept dovadă a aplicării violenței fizice este descris aspectul fizic al Saftai „cu capul spart, încruntată”, „alte ori cu ochii vineți și cu alte semne grozave de ucisăturile lui cele fără milă”³⁴. Atât femeia, cât și vecinii au demonstrat legătura între excesul de alcool și agresivitate.

O altă cauză a omorului comis de unul din soți este adulterul. Printre puținele documente cu referință la subiect se numără cel din 24 iunie 1609 în care se menționează că Măriica, fiica Sorcăi, nepoata lui Oncul, s-a prezentat în fața autorităților – „Cârstea Dănilă voit și 12 pârgari din târgul Bârlad” și a recunoscut că și-a omorât soțul (dar fiind vinovată și de adulter – *n.n.*)³⁵. Totodată, atragem atenția că ea și-a omorât singură soțul, prin tăierea capului, iar amantul nu a participat la această crimă³⁶, fiind însă ambii vinovați de adulter: „pentru marele ei păcat, că a tăiat capul bărbatului său, anume Văscan și a făcut dragoste cu alt bărbat, anume Burduban din Spăriați”³⁷. În cazul Măriicai, fiica Sorcăi, nepoata lui Oncul, din 24 iunie 1609, ea fiind vinovată de omor, a plătit răscumpărarea plății capului: „s-a răscumpărat cu 60 de taleri” obținuți prin vinderea părții ei de ocină din Oleșești și părților fraților săi³⁸, afectând astfel nu doar starea ei economică, dar și a fraților săi, această practică intrând în categoria răspunderii colective a familiei. Deși omorul soțului a fost calificat drept mare păcat (fiind însoțit și de adulter, la fel mare păcat – *n.n.*), femeia a fost pedepsită financiar, conform „normei de drept consuetudinar și totodată prac-

³³ Maria Nicoleta Turliuc, Adina Karner Huțuleac, Oana Dănilă, *Violența în familie*, p. 22.

³⁴ *Documente privitoare la orașul Iași*. Vol. V. Acte interne (1741-1755), editate de Ioan Caproșu, Editura „Dosoftei”, Iași, 2001, p. 235, nr. 424.

³⁵ *Documente privind istoria României. A. Moldova (în continuare DIR A)*, veac. XVII, vol. 2, București, 1953, nr. 297, p. 224.

³⁶ Vezi la L. Zabolotnaia, *Femeia în relațiile de familie din Țara Moldovei în contextul european până la începutul sec. al XVIII-lea (Căsătorie, logodnă, divorț)*, Chișinău, 2011: „O femeie împreună cu amantul său își ucide soțul”.

³⁷ *DIR*, sec. XVII, vol. 2, nr. 297, p. 224.

³⁸ *Ibidem*.

tica răscumpărării vinei printr-o despăgubire numită „*plata capului*”³⁹. Cu toate că L. Zabolotnaia consideră că „este un caz deosebit și mai ales ciudat din toate punctele de vedere”, deoarece „Doamna, în afară de faptul că scapă de pedeapsă pentru două crime grave, reușește chiar să-și răscumpere *capul* (pedeapsa cu moartea! – *n.n.*), jertfind averea fraților săi”⁴⁰, totuși susținem opinia lui P. Sovetov precum că pentru Moldova secolului al XVII-lea acest fapt era o practică obișnuită⁴¹, pentru cei din categoriile sociale înalte și în special asigurate din punct de vedere economico-financiar.

Imposibilitatea întreținerii unor relații sexuale provoca agresivitatea bărbatului lipsit de vrednicie și conducea la aplicarea violenței verbale și fizice. Astfel se întâmplă în cazul soților Ecaterina și Samson. Mama Ecaterinei, Ileana, văduvă din Gura Galbenă la 20 august 1813 se adresează cu o plângere pe ginerele său, *care din cauza incapacității de a-și îndeplini obligațiile conjugale își bătea soția și soacra*⁴².

În concluzie, în familie, de cele mai dese ori, victime ale violenței fizice deveneau soția și copiii. Cercetătorii susțin că aplicarea violenței față de femei este cunoscută din cele mai vechi timpuri⁴³. Violența fizică, în special față de femei, era realizată prin practici sociale destructive, fiind utilizată de agresor în relațiile conjugale conflictuale, având drept obiectiv supunerea totală a victimei. Acest fapt este explicat de cercetători drept expresie a mentalității tradiționale a populației, care reiese din paternelle culturale, conform cărora în societatea Țării Moldovei, patriarhală, bărbatului i se acorda rolul principal în familie, iar în această bază se legitimizează folosirea violenței. Totuși documentele din sec. al XV-lea – înc. sec. al XIX-lea demonstrează că în funcție de situație, victimă putea deveni și bărbatul.

Documentele remarcă diverse forme de manifestare a violenței fizice în familie, de cele mai dese ori bătaia, care era reflectată și în reglementările referitoare la relațiile din familie, cuprinse în *Carte românească de învățătură*⁴⁴, mai rar omorul.

³⁹ П. В. Советов, *Преступление и наказание (очерки истории обычного права и законодательства средневековой Молдавии)* // Stratum Plus: archaeology and cultural anthropology, 2001, № 6, с. 26-151.

⁴⁰ L. Zabolotnaia, *op.cit.*

⁴¹ P. Sovetov, *op.cit.*

⁴² ANRM. F. 205, inv. 1, d. 329.

⁴³ А. М. Хасина, *В центре внимания женщина, пострадавшая от домашнего насилия* // Семейная психология и семейная психотерапия, № 2, 2001, с. 75–91; Ю. Градскова, *Домашнее насилие как социально-психологическая и культурная проблема: к портрету женщины жертвы* // Профессионалы – за сотрудничество. Вып. 5. Гл. ред. А. Кулик. Москва, Добросвет, 2002; А. М. Швеиц, *Домашнее насилие: социально-психологический феномен*, // Семейная психология и семейная терапия, № 3, 2005, с. 95–104; Н. А. Шведова, *Домашнее насилие: международная практика*, Воронеж, изд-во Воронежского государственного университета, 2002; В. М. Закирова, *Домашнее насилие как фактор деформации семейных отношений в условиях демократизации российского общества: гендерный подход* // Профессионалы – за сотрудничество. Вып. 5. Гл. ред. А. Кулик, Москва, Добросвет, 2002.

⁴⁴ De exemplu: „Glava 21. Când să va despărți muiarea de bărbat pentru *vărăjmășia* bărbatului. 1. Muiare poate să ceară voie de la giudețul besearicii să să despartă de bărbatul ei, cându o va bate

Violența în familie era aplicată în familii de diferite categorii sociale. Sursele arată că motivele violenței în familie erau diverse, iar violența în familie avea caracter repetat, fapt despre care vorbesc adresările repetate în instanță nu numai din partea femeilor agresate, dar și din partea rudelor, în special a părinților.

Summary

In this article we refer to defining the violence and specifying the types of violence. The terms „domestic violence” and „violence between parents” are used to refer to any act that is committed with intent to injure or physically harm a person who is legally or blood related. The concept of „domestic violence” is broad and includes domestic violence (understood as violence between partners, whether spouses or cohabitants), and violence against children, the elderly or Other parents. After its nature, violence manifests itself in various forms: physical, psychological, sexual, economic and social.

© **Alina FELEA**

fără de samă și-ș va face rane de arme. 2. Încă poate muiarea singură, cu voia ei, fără de giudeț, să să despată de bărbatul său, când o va bate într-acesta chip să vie lucrul să stea în cumpănă, cum de n-are fi fugit, o are fi ucis de tot, sau când o va bate în vreun chip ca acela să o facă să nu poată grăi cătră giudeț să-ș spue jalobă, pentru să o despartă; iar de nu va fi așa bătaia, să nu să poată despărți numai ea așa singură cu voia ei. 3. Când va fugi vreo muiare de vrăjmășia bărbatului și pentru frica ce are pentru să nu o omoară, de va arăta aciiș, într-acea dată, mare vrăjmășie bărbatulu-și, atunce îi desparte legea; iar dacă nu va arăta întra-acei ceas răutatea lui, atunci nu-i va despărți legea. 4. Acela ce să va arăta cu vrăjmășie și cu groază asupra muierii sale, nu să va numai despărți de dânsa, ce încă să va certa, după cum va fi voe giudețului [...]. 7. Când va fi bărbatul învățat de pururi a îmbla tot bat și să-și bată muiarea tot în beție, atunce muiarea lui cu lege să va împărți. 8. Nu numai pentru vrăjmășie și răutate ce are bărbatul asupra muierii-și de o ucide, să va despărți, ce și pentru cuvinte ce va grăi bărbatul sprătnșare și o va îngrozi în tot chipul, că o va ucide de tot, pentru acestea încă să vor despărți; încă mai vârtos, de când o are bate și ales când va fi om ca acela să-i fie de pururi dragă sva-dă”. *Carte Românească de învățătură (1646)*, Ediție critică. Întocmită de Colectivul pentru Vechiul Drept Românesc al Academiei R.P.R. condus de academician Andrei Rădulescu, București, 1961, p. 117.

UN DOMN FUGAR ÎN RUSIA: ALEXANDRU II MAVROCORDAT (FIRARIS)

Vlad MISCHEVCA

Sub impactul evoluției Problemei Orientale, domnia lui Alexandru II Mavrocordat în Moldova (1785-1786) a fost ultima prezență a Mavrocordaților, în ipostaza lor de domni, pe scena politică la nord de Dunăre. Acest fanariot a fost domn al Moldovei în perioada: 1/12 ianuarie 1785 – 3/14 decembrie 1786, fiind născut la Constantinopol, 1/12 iulie 1754 – a murit la Poltava, pe data de 8/20 februarie 1819 (este înmormântat la Moscova).

Cu privire la data lui de naștere există o confuzie atât în istoriografia românească, cât și în cea greacă (și nu numai), deoarece sunt indicați mai mulți ani: 1742¹, 1744², 1745³, 1754⁴. Ca argument *forte* poate fi considerată, în opinia noastră, inscripția de pe piatra de mormânt de la mănăstirea Sf. Daniil din Moscova, unde a fost înmormântat Alexandru II Mavrocordat. Din păcate, necropola acestei vechi mănăstiri de călugări din capitala Rusiei a fost distrusă în anii regimului sovietic și mormântul nu s-a mai păstrat. Dar, din izvoarele scrie-se cunoaștem, cu siguranță, că anii vieții acestui principe (însemnați pe piatra funerară) erau următorii: **1(12) iulie 1754 – 8 (20) februarie 1819**⁵.

În lumina celor expuse, destul de bizară apare într-un șir de publicații data morții tatălui său – a lui Ioan Mavrocordat: anul **1747** (?), adică cu 7 ani înaintea nașterii fiului... Confuzia se trage, după câte se pare, din lucrarea abundentă în greșeli a lui E. Rizo Rangabe, de la începutul secolului al XX-lea și continuă până în prezent...⁶ Din cronica lui Dapontes se cunoaște că acest domn al Moldovei a fost mazilit în august 1747 și a murit în palatul său de pe malul Bosforului (la *Mega Revma*) în luna Paștelui, „cu ciubucul în gură”⁷. Putem deduce că murise deci nu mai devreme de anul 1754.

¹ Γ. Κοκκωνας, *Πατριωτικές προεπα ναστατικές εταιρείες* // Ιστορικά. Ν 48. Ελευθεροτυπία, 14.09.2000, σ. 9.

² Α. Σολωμου, *Μαυροκορδάτος* // Παγκόσμιο βιογραφικό λεξικό, Αθηνά, 1987, σ. 95.

³ În *Arborele genealogic al familiei Mavrocordat*, publicat în *Anexe* la vol.VI al tratatului de „Istoria românilor”, București, 2002.

⁴ E. Legrand, *Généalogie des Maurocordato de Constantinople, rédigée d'après des documents inédits*, Paris, 1900, p. 20; E<ugene> R<izo> R<angabe>, *Livre d'Or de la Noblesse phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie* (II-e ed.), Athènes, 1904, p. 128; M.-D. Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique...*, p. 324; V. Mihordea, *Fuga lui Alexandru Mavrocordat în Rusia și întvederea de la Kerson (1787)* // Revista istorică. Vol. XXIX, nr. 7-12. 1943, p. 247; Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια. Τόμος δέκατος εκτος, σ. 788; Δ.Σ. Σουτζου, *Οι Έλληνες Ηγεμόνες της Μολδοβλαχίας*, Αθηνά, 1987, σ. 161.

⁵ *Московский некрополь*, М., 1908, т. 2, с. 206.

⁶ Vezi: E<ugene> R<izo> R<angabe>, *Livre d'Or de la Noblesse phanariote...*, p. 128; Δ.Σ. Σουτζου, *Οι Έλληνες Ηγεμόνες...*, p. 158.

⁷ Κ.Ν. Σαθας, *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*, Τομος Γ. Βενετία, 1872, σ. 165.

Alexandru a fost mare dragoman al Porții (22 septembrie 1782)⁸, apoi domn al Moldovei (1785, ianuarie – 1786, decembrie). În ajunul războiului ruso-austro-turc din 1787-1791 se refugiază la ruși, de unde și porecla „Fugarul” (*Firaris*, l. tur.).

A avut o viață plină de aventuri și în afară de „amabila și frumoasa” soție – Zamfira (fiica lui Nicolae Vodă Caragea și a doamnei Tarsița), de la care avuse o fată – Caterina (ajunsă domnișoară de onoare la Curtea țarinei Ecaterina a II-a), acesta s-a căsătorit în Rusia, cu Alexandra (Feodorovna), fiica contelui Santi și a Anei Alexandrovna Narbekov⁹. Nu cunoaștem dacă au avut copii, dar ea a trăit încă 36 de ani după ce a decedat soțul său și a murit la 25 iulie 1855, fiind îngropată lângă el¹⁰.

Genealogiștii (A. Komnen Ypsilanti, D. Spatis, C. Gane ș.a.)¹¹ consemnează încă despre o căsătorie (prima?) – când era tânăr și se afla la Petersburg – cu o alsaciană din Strasburg, care murise devreme, fără a lăsa copii (?). Probabil, că despre acest mariaj scrie și ofițerul von Campenhauzen, atunci când se referă la faptul că Mavrocordat „a călătorit prin întreaga Europă, s-a căsătorit cu o femeie de serviciu franțuzoaică, care l-a părăsit și s-a dus cu copiii ei la Constantinopol”¹².

După aceasta, Mavrocordat se însurase a doua oară, la Constantinopol, cu Zamfira, despre care francezul d’Hauterive ne lasă următoarea caracteristică, plină de complimente: „Figura ei exprimă o adâncă melancolie, semnul unui suflet simțitor și al unui spirit care cugetă. Aceste două calități se trădează prin mișcări neașteptate, naturale și grațioase și prin răspunsuri pline de finețe”¹³. Contemporanii (Sulzer ș.a.) au consemnat, totodată, purtarea urâtă a principeului față de doamna sa, care fiind „un bătaș, ce-și pălmuia... soția”, a mai și ținut-o într-o mănăstire departe de sine, pe motivul că a vrut să fie cunoscute de către toată lumea disensiunile dintre mamă sa și soție¹⁴.

Numit de Poartă domn în Moldova la 1/12 ianuarie, Al. Mavrocordat s-a pornit spre Iași peste o lună (avându-l angajat ca prim-secretar pe abatele d’Hauterive, fost al treilea secretar și bibliotecar la ambasada Franței din capitala otomană). Alaiul domnesc a părăsit Constantinopolul (Pera) la 2/13 februarie 1785 și după un drum greu de 28 de zile, în plinul iernii, a ajuns la Iași la 2/13 martie.

⁸ E. Legrand, *Généalogie des Maurocordato...*, p. 20.

⁹ *Călători străini despre țările române*. Vol. X, partea II. București, 2001, p. 886, nota 239; *The Russian Journals of Martha and Catherine Wilmot... 1803-1809*, London, 1935, p. 64-72, 382.

¹⁰ Aducem și pe această cale mulțumirile noastre cercetătorilor științifici de la Muzeul Mână-stirii Sf. Daniil din Moscova și în special dnei Nina I. Lazareva pentru prețioasele informații cu privire la istoricul necropolei acestei mănăstiri.

¹¹ Κομνηνος Υψηλάντης, *Τα μετα την Αλωσιν...*, σ. 166; Γ.Ν. Σουτσοσ, *Αλεξανδροωοδας ο ασηνειδη-τοσ*, Κωμωδια, 1785. / Δ. Σπαθης. Αθηνα, 1995, σ. 291; *Journal Politique*, 1782, Decembre, 2em quinzaine, p. 4. C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II. Chișinău, 1991, p. 25-26.

¹² *Călători străini despre țările române*. Vol. X, partea II. București, 2001, p. 886.

¹³ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe...*, p. 25-26.

¹⁴ *Călători străini despre țările române*. Vol. X, partea II, p. 920.

Sub aspect intern această domnie de aproape doi ani nu s-a manifestat prin nimic deosebit. Putem consemna că Alexandru Mavrocordat a fost „acela care a pus să se construiască podurile ce leagă Iași de mahalalele sale”¹⁵. Medicul A. Wolf scrie că, „Alexandru Mavrocordat a poruncit ca așa-zisul *Podul Roș*, de peste Bahlui, care se stricase cu totul, să fie refăcut mai ales pentru a înlesni organizarea iarmarocului obișnuit a se ține de 7 ori pe an... Avea chiar intenția să aducă apele Siretului înspre Bahlui (de la Episcopia Roman) – pentru a curăța multe sate și mai ales reședința de la Iași de mirosul îngrozitor al mocirlei Bahluiului și apoi să o mâne în Prut”¹⁶.

Nu a trecut cu vederea abuzurile comisarilor Prusiei, trimiși în țară pentru procurarea cailor de remontă¹⁷. Adresările făcute Rusiei – ca putere ocrotitoare – în vederea limitării cerințelor fiscale și materiale ale Porții, sporite excesiv în această perioadă din cauza pregătirilor pentru război, vin să evidențieze în plan extern legăturile politice întreținute cu curtea de la St. Petersburg¹⁸.

La sfârșitul anului 1786 la curtea rusă puțini erau cei care mai puneau sub semnul îndoielii inevitabilitatea unui nou război cu Poarta Otomană, deoarece criza în relațiile ruso-turce era evidentă. Alexandru II Mavrocordat a avut posibilitatea încă înainte de numirea sa în domnie să facă cunoștință cu Petersburgul, fiind în tinerețe elev al școlii militare din capitala Imperiului rus¹⁹. Ulterior, mai îndeplinind împreună cu boierul Costache Ghica misiuni diplomatice ale Porții în Rusia, stabilise contacte personale secrete în interes propriu²⁰. În calitatea de mare dragoman al Porții a negociat și semnat tratatul cedării Crimeii rușilor, la 1783²¹. Autoritățile ruse au confirmat, nu o singură dată, că Alexandru II Mavrocordat a întreținut în taină legături cu Rusia, acordându-i servicii importante în timpul cuceririi Crimeii – atrăgând asupra întregii sale familii nemulțumirea Porții²². Astfel, în octombrie 1785 consulul rus I. Severin comunica din Iași că domnul Moldovei, încredințându-l în atașamentul său față de Rusia, cerea susținerea lui Bulgakov (ambasadorului rus la Constantinopol) pe lângă Divanul otoman – „în folosul său și al Țării...”²³.

Deși negocierile duse cu rușii erau în mare taină, totuși turcii au aflat ceva despre aceste tratative și la 3 (14) decembrie 1786 l-au mazilit (chiar dacă

¹⁵ *Călători străini despre țările române*. Vol. X, partea II, p. 890.

¹⁶ *Ibidem*, p. 1272, nota 31.

¹⁷ N. Iorga, *Acte și fragmente*. Vol. II, București, 1896, p. 203; Ven. Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1999, p. 129.

¹⁸ Hurmuzaki. Serie nouă. Vol. I, p. 267, *passim*.

¹⁹ Hurmuzaki. Vol. VII, p. 428; V. Mihordea, *Fuga lui Alexandru Mavrocordat în Rusia și întrevederea de la Kerson (1787)* // Revista istorică, vol. XXIX, nr. 7-12. 1943, p. 248.

²⁰ *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XIX в.)*, Кишинев, 1987, c.334.

²¹ A.G. Mavrocordato, *Cu prilejul memoriului lui Hauterive* // Arhiva. Iași, 1904, p. 341.

²² В. Томазов, *Судьба князей Маврокордато в Российской империи* // Studii de arhondologie și genealogie, vol. II, coord. S. Bacalov, Chișinău, 2014, p. 177, 179.

²³ A.G. Mavrocordato, *Cu prilejul memoriului lui Hauterive* // Arhiva. Iași, 1904, p. 341; Hurmuzaki. Serie nouă. Vol. I, p. 335.

și dăduse, cu puțin timp înainte, 800 de pungi pentru confirmarea domniei). Prin firmanul său din 19/28 februarie 1787 sultanul îi explicase nou numitului domn Alexandru Ypsilanti că: „fusesse nevoie de mazilirea și destituirea de la domnie a voievodului Moldovei... din pricina neglijenței sale și a neputinței de a conduce, precum și pentru tiraniile și oprimările săvârșite de el față de sărmanele raiale”²⁴. Al. Mavrocordat și după mazilire mai rămâne la Iași, deoarece i se îngăduise să strângă impozitele neîncasate din țară²⁵. Sultanul îi poruncise lui Alexandru Mavrocordat, în ianuarie 1787, să restituie noului domn – Alexandru Ypsilanti, sumele încasate anticipat din țară, care reveneau de fapt urmașului său (suma însușită se urca în total la 155 586 guruși), dar acesta făcuse doar „să treacă vremea cu scuze”²⁶.

În drum spre Constantinopol fostul consul rus în Principatul Moldovei S. Lașkarev face o scurtă oprire la Iași (la 12 (23) decembrie 1786), unde întreține întrevederi confidențiale cu Al. Mavrocordat, care-i destăinuise intenția de a se refugia în Rusia²⁷. Mazilitul domn s-a adresat în scris nemijlocit împărătesei ruse, cerându-i permisiunea de a se retrage în Rusia. A primit un răspuns pozitiv, având indicația să rămână la Kremenciug, pe unde Ecaterina a II-a preconiza să treacă în timpul faimoasei sale călătorii în sudul imperiului, vizitând noile achiziții teritoriale din Ucraina, întreprinse în anul 1787²⁸.

La 5 februarie 1787 sosește în capitala Moldovei un *capugi* (comandant militar otoman), cerând 250 de pungi pentru plata garnizoanei din Bender. Domnul, temându-se să nu i se repete soarta martirului Grigore al III-lea Ghica din 1777, fuge, în noaptea de 5 spre 6 februarie („Ghenarie 25, marți spre miercuri, la 5 ceasuri de noapte au fugit Vodă”), cu doar 24 de persoane (după alte izvoare – 4 boieri și 11 arnăuți)²⁹. Părăsindu-și soția, rudele și întreaga sa curte (cam mai bine de 100 de persoane) s-a îndreptat spre Rașcov (V. Mihordea susține că e vorba de Soroca)³⁰, unde era așteptat, la Nistru, de un detașament de husari ruși. Cinci oameni de ai săi au fost prinși când fugeau cu el și sultanul Abdul-Hamid I poruncise noului domn al Moldovei Alexandru Ypsilanti ca un pușcaș și un căruțaș dintre cei reținuți să fie sloboziți, iar ceilalți trei să fie trimiși la Poartă sub pază. Se poruncea, de asemenea, să i se permită secretarului d’Hauterive să poată pleca unde vrea, iar soției fugarului și celorlalți oameni din suita fostului domn li se îngăduia să vină la Istanbul (Constantinopol)³¹.

²⁴ M.A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*. Vol. II, 1774-1791, București, 1983, p. 105.

²⁵ C.C. Giurescu, *Istoria românilor*. Vol. III, București, 2000, p. 224-225.

²⁶ M.A. Mehmet, *Documente turcești...*, București, 1983, vol. II, p. 100.

²⁷ Г.Л. Кессельбреннер, *Хроника одной дипломатической карьеры*, М., 1987, с.115.

²⁸ La 7(18) Ecaterina a II-a și-a început călătoria (cortegiul era alcătuit din 14 carete, 124 sănii și 40 trăsurile auxiliare) și la 29 ianuarie (9 februarie) a ajuns la Kiev, scopul final fiind Hersonul, unde-și planificase întrevederea cu împăratul Imperiului Habsburgic Iosif al II-lea. (Vezi: Исабель де Мадариага, *Россия в эпоху Екатерины Великой*, М., 2002, с. 591-592).

²⁹ Th. Blancard, *Les Mavroeni*. Vol. I, Paris, 1909, p. 283.

³⁰ V. Mihordea, *Fuga lui Alexandru Mavrocordat în Rusia și întrevederea de la Kerson (1787)* // *Revista istorică*, vol. XXIX, nr. 7-12. 1943, p. 249.

³¹ M.A. Mehmet, *Documente turcești...*, București, 1983, vol. II, p. 123.

Cu o escortă de 600 ostași ruși domnul fugar a luat calea spre Olviopol (de pe râul Bugul de Sud, actualmente orașul Pervomaisk), iar apoi s-a îndreptat spre Kremenciug, unde a așteptat-o pe Ecaterina a II-a, care a sosit în acest oraș în luna mai³².

Astfel, fuga lui Mavrocordat se prezintă ca o acțiune politică bine pregătită, ce avut un impact internațional, deoarece coincide cu definitivarea marilor planuri orientale ale curților Romanovilor și Habsburgilor în ceea ce privește crearea statului cvazi-independent *Dacia și Proiectului Grecesc*: alungând otomanii din Europa – Rusia se stabilește cu hotarul pe Nistru, iar Principatul Moldovei cu Țara Românească (inclusiv raialele basarabene) formează un stat-tampon *Dacia*, în frunte cu soțul tainic al împărătesei ruse Grigorie Potemkin; teritoriile mai la sud de Dunăre, cu capitala la Constantinopol (*Imperiul Grec*) erau preconizate pentru nepotul Ecaterinei a II-a – principele Constantin.

Planurile de partaj a posesiunilor otomane din sud-estul Europei au fost discutate de ambii suverani încă în cadrul întrevederii lor din iunie 1780, de la Movilău (Moghilev de pe Nipru), negociate ulterior la Petersburg și perfectate în detalii în concludenta corespondență întreținută pe parcursul deceniului opt al secolului al XVIII-lea³³. Deja din 1782, la propunerile făcute într-o scrisoarea lungă din 10/21 septembrie (în care se stipula împărțirea Imperiului Otoman) de către „Semiramida nordului” (cum era numită Ecaterina a II-a), Iosif al II-lea a pretins Hotinul și Țara Românească³⁴, condiționând realizarea acestor planuri de succesul armelor și atitudinea celorlalte puteri. După anexarea Crimeii, Potemkin, rezervându-și titlul de „cneaz de Taurida”, a optat doar pentru un fel de protecție asupra celui ce va conduce *Dacia*³⁵. Așa că, planul lui Al. Mavrocordat să-și procure „independența” cu ajutorul curții rusești, perpetuând în scaunul domnesc și cedând Rusiei principatul se încadrează în *Proiectul Dacic*³⁶.

Întâlnirea lui Al. Mavrocordat Firaris cu Ecaterina a II-a la Kremenciug se petrecuse în luna mai (probabil în zilele de 10 –11, stil nou) și în prim-plan s-a postat cererea Porții (sub amenințarea declarării războiului) de extrădare a fugarului principe de către Rusia. Poarta Otomană pretindea ca fugarul să-i fie dat în virtutea clauzei art. II din tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774), deoarece fiind mazilit, nu mai era domn ca să profite de protecția Rusiei³⁷. Nu cunoaștem detalii în ceea ce privește promisiunile împărătesei, dar la sigur că i s-a asigurat, cel puțin, securitatea vieții și refuzul de a-l da pe mâinile turcilor.

Din Rusia el îi scria soției sale Zamfira, la puțin timp după fuga sa, că fusese fidel Porții, însă domnul rival Alexandru Ypsilanti plătise „700 de pungi

³² V. Mihordea, *Fuga lui Alexandru Mavrocordat în Rusia și întrevederea de la Kerson (1787)* // *Revista istorică*, vol. XXIX, nr. 7-12. 1943, p. 253.

³³ Vezi: A. Oțetea, *Contribution a la question d'Orient*, București, 1930, p. 81-83.

³⁴ Исабель де Мадариага, *Россия в эпоху Екатерины Великой*, М., 2002, с. 616.

³⁵ R. Michel, *Potemkin*, Paris, 1936, p. 152.

³⁶ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol.II, p. 217; V. Mihordea, *op. cit.*, p. 250, 253.

³⁷ Hurmuzaki, Supl. I/3, (1709-1812), București, 1887, p. 38.

de bani lui Ata Beg” ca să-l ucidă și el a fost, astfel, nevoit să scape de „barbaria administratorilor” Imperiului Otoman, care „pentru bani făceau totul”³⁸.

A urmat întrevăderea Ecaterinei a II-a cu Iosif al II-lea de la Herson, unde ambii au intrat solemn pe data de 12/23 mai 1787. Semnificativ se prezintă că și pe porțile de intrare era scris: „Aici este drumul spre Bizanț!”³⁹. Destinul politic al lui Al. Mavrocordat a rămas la discernământul forțelor armelor în noul război cu Poarta Otomană. Otomanii provocați, vor da Rusiei un ultimatum, arestându-l, la 6/17 august 1787 pe ambasadorul ei, I.I. Bulgakov, care fusese întemnițat în turnul Yedi-Kule (unde a stat 812 zile). Motivul principal pentru declarația de război era fuga domnului Moldovei în Rusia, precum și refuzul rușilor de a-l extrăda.

Ecaterina a II-a în proclamația din 7 septembrie justifică fapta lui Mavrocordat, care având în minte exemplul lui Ghica, s-a refugiat în „sânul bisericii noastre” și nu i s-a putut refuza azilul, care l-a scăpat de la o moarte crudă ce i-ar fi fost rezervată la Constantinopol⁴⁰.

În timpul războiului ruso-austro-turc domnul pribeag s-a stabilit cu traiful la Elisavetgrad, unde-și adusese averea („în special diamantele”) și biblioteca. Averile sale rămase în Principatele Române au fost confiscate de otomani și apoi dăruite lui Alexandru Ypsilanti și Nicolae Mavrogheni⁴¹. A primit titlu de principe al Imperiului Rus și după Pacea de la Iași⁴² a fost propus, la 1792, să conducă noile teritorii anexate de ruși, între râurile Bug și Nistru, așa zisa *Moldova Nouă* (Olatul Oceakovului) – fapt însă nerealizat⁴³.

După cum ne relatează baronul Campenhausen (1746-1808) Alexandru Mavrocordat era „un om foarte instruit, vorbea perfect franțuzește, italienește și nemțește” și a călătorit mult, fiind „unicul, într-adevăr, <om> cult din Moldova”⁴⁴.

Din șirul literaturii în limba greacă, scrisă în Principate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea prezintă interes pentru caracterizarea figurii principelui nostru piesa satirică, ieșită de sub condeii lui Gheorghe N. Suțu (la 1785) – „Alexandru Vodă cel fără conștiință”, în care este criticat comportamentul amoral și principiile de viață ale acestui domn fanariot⁴⁵. Declarându-se ateu („nici nu am Dumnezeu și nici nu vreau să am”) Alexandru Vodă consideră viața prea scurtă pentru a fi trăită altfel decât în plăceri, căci „timpul, sărmanul,

³⁸ Hurmuzaki, Supl. I/3, p. 36.

³⁹ Исабель де Мадариага, *Россия в эпоху Екатерины Великой*, М., 2002, с. 595-596, 626. Orașul cetate fusese fondat cu 9 ani înainte și avea 1 200 de clădiri din piatră, cu o populație de aproximativ 40 mii de oameni.

⁴⁰ V. Mihordea, *op. cit.*, p. 258, 266.

⁴¹ M.A. Mehmet, *op. cit.*, p. 199, 229, 307.

⁴² Vezi: Vl. Mishevca, *La răscruce de veacuri (de la Pacea de la Iași până la pacea de București: 1792-1812)* // *Istoria Moldovei din cele mai veci timpuri până în epoca modernă*, Chișinău, 1992, p. 178-179.

⁴³ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 339; V. Mihordea, *op. cit.*, p. 259.

⁴⁴ *Călători străini despre țările române*. Vol. X, partea II, București, 2001, p. 886, 889-890.

⁴⁵ C. Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774-1830)*, București, 1982, p. 148-158.

înapoi nu se mai întoarce, iar cu cât trece, cu atât ni se apropie sfârșitul și ne apucă moartea și atunci trebuie să trecem în *neantul* din care provenim⁴⁶. Acest epicurian este descris că ar fi fost pornit chiar pe calea de a-și otrăvi soția, Doamna Zamfira...

Desigur, în această lucrare literară, de o largă circulație, Al. Mavrocordat este prezentat, cum și era de așteptat din partea unui adversar fanariot, în lumina cea mai dezavantajoasă și poate că hiperbolizată. Dar există și alte ecouri contemporane, cum ar fi consemnările călătorilor străini despre țările române, în care chipul moral al acestui principe concordă pe deplin cu cele enunțate în satira sus-numită. Astfel, prințul Charles-Joseph de Ligne (1735-1814) ne-a lăsat un original medalion, intitulat „Maurocordato”, despre curtea și portretul moral al acestui fanariot extravagant:

„Mavrocordat, domn al Moldovei, lăsase soiiului său de Curte primitivă destul orientalism, spre a avea picanterea Asiei, dar și să-i ofere destulă civilizație, spre a ajunge ceva din grațiile Europei. Pe jumătate creștin, pe jumătate mahomedan (sic!), căci grecii din această țară țin mai mult (la credință) decât catolicii (!), căsătorit aproape ca la noi, își făurise un fel de serai turcesc (!), dar cu ceva mai multă înțelepciune. Spre a evita să cadă în capcana necredinței (femeilor sale), înfruntând oarecare primejdii, sau de a fi tiran (păzindu-le) cu eunuci, (domnul) a îngăduit intrarea în haremul său tuturor celor care plăceau odaliscilor sale: trebuia numai ca (aceștia) să se supună unui mic ceremonial. Un doctor evreu cu gravitate era tot timpul de gardă cu detașamentul care păzea porțile haremului. Trebuia să te supui examinării sale (medicale) și de îndată ce semnele de sănătate și o anumită reputație a moravurilor, nu din cale afară de dezmațate, îți procurau un bilet de intrare, acest bilet era unul de liberă invitație la plăcere.

Mavrocordat nu vedea decât (perechi de) fericiți și fericite: (ele) se luau, se despărteau, nu era nici un fel de gelozie, nici de supărare. Ești bun când te distrezi: sufletul sensibil la distracție este deschis prieteniei și tuturor virtuților. Nu vedeai decât dansuri după moda grecească, voluptoase până la culme, serbări, spectacole, surprize, povestiri arabe galante ce erau povestite seara pentru a dormi câteodată. Domnul atrăgea prin aceasta mulți străini, curioși să vadă plăcerea în liberă desfășurare, căci (ea) este aproape peste tot împiedicată de prejudecăți. Domnul, fără a abuza de puterea sa, nu era decât galant cu (femeile) străine care, ca pretutindeni, se aflau în paza bărbaților lor. Nu-și anunța alegerea decât cu un sfert de oră înainte de a se duce la culcare și își petrecea întreaga zi în tovărășia unor oameni care nu căutau decât să-i facă pe plac. Era idolul acestor tineri și, învățând astfel să-i cunoască, (domnul) alegea dintre ei pe cei care îi păreau cei mai potriviți spre a-i fi de folos⁴⁷.

În Rusia Al. Mavrocordat Firaris s-a încadrat între timp în mișcarea *eteristă* (1816). Istoricii greci menționează că el ar fi avut legături cu Rigas Fereos,

⁴⁶ C. Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă...*, p. 148-149.

⁴⁷ *Călători străini despre țările române*. Vol. X, partea II., p. 920-921.

iar ulterior și-ar fi destăinuit *planurile sale* de eliberare a Eladei lui Constantin Ypsilanti (la 1807) și lui Ioan Capodistria (la 1812)⁴⁸. Despre ce fel de „planuri” este vorba nu avem certe probe documentare, dar trebuie să reieșim din activitatea sa social-politică în calitate de membru al lojilor masonice. Încă la 1777, la Sibiu, ar fi organizat o societate secretă „Alexandros”, iar apoi în Rusia cea numită „Fenix”⁴⁹. Semnificativ se prezintă numele acestei societăți, deoarece se întrevede aluzia la blazonul familiei Mavrocordat: „Scut tăiat, jos de aur – încărcat cu o pasăre (Phoenix) ieșind din foc; sus azur, la marginea stângă un soare cu raze. Coroană princiară”⁵⁰.

Vom menționa că împărtășim părerea istoricului V. Mihordea, ca fiind exagerat să-l considerăm pe acest domn fanariot fugar „promotorul Eteriei” (în opinia lui A.G. Mavrocordato) sau că ar fi fost, după cum a scris Ioan I. Velicu: „un spirit revoluționar”, care a fugit în Rusia pentru realizarea unor scopuri proprii spiritului său⁵¹. După cum a observat și contemporanul său, ambasadorul Prusiei la Istanbul, von Diez, Mavrocordat era într-adevăr un „om cu cap” („homme de tet”) – însă această calitate era anihilată de faptul că *era fricos și avar și nu făcuse nimic mai mult decât predecesorii săi* („pusillanime et avare qu’il est en même tempe, il fera dans son post exactement, ni plus ni moins que ses prédécesseurs”⁵². Este evident că, aflându-se în Rusia, el a fost antrenat în anumite planuri politice de destabilizare a Imperiului Otoman. Constantin Stamatî, care era în serviciul Franței republicane, consemnase la Paris, pe data de 17 mai 1795, despre „un projet de conjuration et de révolte, que des Grecs dirigés par le Prince fugitif, Alexandre Mavrocordato, méditaient contre l’Empire ottoman”⁵³. Durosoy, fost secretar al principelui Moldovei Al. Mavrocordat, scriind Ministerului de Externe al Franței despre planurile de cucerire ale Rusiei, menționase că: „La Russie, ce monstrueux colosse, qui ne sait qu’envahir et dévaster, joindra incessamment a ses autres rapines les plus belles provinces de la Turquie européenne (...). Vois son plan: D’introduire la guerre civile en Turquie, en promettant aux Grecs de l’archipel de les rendre libres et indépendants. (...). Les principaux agents de cette conspiration sont: le ci-devant

⁴⁸ A. Σολωμου, *Μαυροκορδάτος* // Παγκόσμιο βιογραφικό λεξικό, Αθηνά, 1987, σ. 97; Δ.Β. Οικονομίδης, *Ο Ρήγας Φεραίος εν Βλαχιά* // Αθήνα, τ. 53 (1949), σ. 131.

⁴⁹ Σ. Χ. Σκοπετεα, *Οι πρόδρομοι της Φιλικής Εταιρίας* // Ελληνική Δημιουργία, τ. 9 (1952), σ. 373. Γ. Κοκκωνας, *Πατριωτικές προείπα ναστατικές εταιρείες* // Ιστορικά, Ν 48, Ελευθεροτυπία, 14.09.2000, σ. 9-10.

⁵⁰ O.-G. Lecca, *Familiele boierești române*, București, 2000, p. 638.

⁵¹ V. Mihordea, *op. cit.*, p. 248; Vezi: Ioan I. Velicu, *Moldova sub Al. Mavrocordat, contribuție istorică după însemnările contelui de Hauterive și alte izvoare*, București, 1942, p. 33. A.G. Mavrocordato, *Cu prilejul memoriului lui Hauterive* // Arhiva, Iași, 1904, p. 289-311.

⁵² „Pusillanime et avare qu’il est en même tempe, il fera dans son post exactement, ni plus ni moins que ses prédécesseurs” – Vezi: N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 190; Ven. Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1999, p. 138.

⁵³ Hurmuzaki, Supl. 1, vol. 2, *Documente culese din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de Al. Odobescu*, București, 1885, p. 117 („un proiect de conspirație și rebeliune, al grecilor conduși de Prințul fugar Alexandru Mavrocordat, îndreptat împotriva Imperiului Otoman”).

Prince de Moldavie, Alexandre Mavrocordat, qui, dans la dernière guerre de la Porte, livra la Moldavie aux Russes et s'est réfugié à St. Pétersbourg. Le Patriarche Eugénus, l'archevêque de Pultawa et le Général en chef Laskarov"⁵⁴.

De remarcat că Al. Mavrocordat, cu adevărat, a fost iubitor și sprijinitor al literelor, o serie de cărți publicate în această perioadă datorându-se generozității sale. Pe cheltuiala lui s-a editat *Dicționarul trilingv* (franco-italiano-neogrec), alcătuit de Gheorghios Vendotis și tipărit la Viena în 1790⁵⁵. A scris versuri, unele fiind incluse în antologiile manuscrise ale vremii. În 1810 publică anonim, la Moscova, o masivă culegere „Bosforul pe Boristene”⁵⁶ (sau „Bospor la Boristene”), în care sunt incluse poezii, epistole versificate, alegorii, o traducere în proză a unei opere filosofico-teologice, scrisori ale lui Evghenios Vulgaris. Poeziile sale, cu caracter filosofico-didactic, foarte lungi, de o mare varietate metrică, sunt scrise în limba populară și conțin aluzii la idei masonice. Fără a avea o valoare literară deosebită (remarcându-se doar poemul patriotic „Oneiron” / *Visul*), creația sa este reprezentativă pentru etapa nouă a evoluției poeziei fanariote, tot mai receptivă la idealul de eliberare a Greciei, dar conservatoare în multe privințe (neîncrederea față de noile curente filosofice, curățirea limbii de cuvinte străine etc.)⁵⁷.

Perioada vieții și activității sale în Rusia rămâne încă puțin cunoscută⁵⁸. Se știe că de tânăr a stat la Petersburg, iar după refugiul său definitiv sub oblăduirea țaristă a trăit (având o pensie solidă, de 12 000 ruble pe an, acordată de Ecaterina a II-a)⁵⁹ în orașul Elisavetgrad (pe r. Ingul, în Ucraina), plecând, în septembrie 1792, la Moscova (aici se stabilește permanent în octombrie 1794)⁶⁰ și revine de mai multe ori la Poltava (unde a și decedat). Tot la Moscova destinul l-a făcut să se întâlnească cu un alt principe fanariot destituit – Constantin Ypsilanti, fiul dușmanului său Alexandru Ypsilanti. În timpul ocupării Moscovei de către armata lui Napoleon o bună parte din averea principelui fugar a fost mistuită de flăcările

⁵⁴ Hurmuzaki, Supl. 1, vol. 2, Documente culese din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de Al. Odobescu, București, 1885, p. 134 (*Rusia, acest colos monstruos, care știe doar că invadeze și să devasteze, în scurt timp, va alipi jafurilor sale și cele mai frumoase provincii ale Turciei europene (...). A se vedea planul său: de a declanșa războiul civil în Turcia, promițând grecilor din Arhipelag libertatea și independența (...). Principalii agenți ai acestei conspirații sunt: fostul Prinț al Moldovei, Alexandru Mavrocordat, care în ultimul război cu turcii, a dat Moldova rușilor și s-a refugiat la Sankt-Petersburg, Patriarhul Eugenie, Arhiepiscopul de Poltava și generalul Lașkariov*).

⁵⁵ C. Papacostea-Danielopolu & L. Demeny, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană, secolele XVII-XIX*, București, 1985, p. 253-254.

⁵⁶ *Bibliografia românească veche. 1508-1830*. Tomul III (1809-1830), București, 1912-1936, p. 29.

⁵⁷ E. Lazăr, *Panorama literaturii neoeleene*, București, 2001, p. 263-264.

⁵⁸ Despre rudele sale, stabilite în Imperiul Rus vezi: В. Томазов, *Судьба князей Маврокордато в Российской империи* // Studii de arhondologie și genealogie, vol. II, coord. S. Bacalov, Chișinău, 2014, p. 176-190.

⁵⁹ Г. Л. Арш, *Этеристское движение в России: Освободительная борьба греческого народа в начале XIX в. и русско-греческие связи*, Москва, Наука, 1970, p. 152; Al. Mavrocordat a fost ajutat de către Ioan Capodistria (Г. Л. Арш, *Иоанн Каподистрия в России (1809-1822)*, СПб., Алетейя, 2003, c. 84).

⁶⁰ Г.Н. Σουτσοσ, *Αλεξανδροωδασ ο ασηνειδητοσ*, Κωμωδια, 1785, Δ. Σπαθης, Αθηνα, 1995, σ. 316.

marelui incendiu al oraşului. Fapt ce l-a făcut să ceară ajutor material de la Alexandru I, care-i acordase o majorare a pensiei şi o moşie nouă („сад села Все-святого”)⁶¹.

Dându-şi obşteşcul sfârşit pe meleagurile ucrainene, la 8 (20) februarie 1819, soţia sa Alexandra Mavrocordat-Santi a trebuit să ceară permisiunea autorităţilor şi să depună eforturi pentru a aduce trupul soţului la Moscova⁶². Procedura transportării corpului fostului domn şi principe a fost de lungă durată, fiindcă aflăm că, la 1 aprilie 1819, tânăra văduvă se adresează cu o scrisoare către cneazul Repnin, rugându-l să-şi ia asupra sa grija transportării si-criului, pentru a fi înmormântat la Moscova⁶³.

Mormântul lui Al. Mavrocordat se afla, până la declanşarea atrocităţilor bolşevice din perioada interbelică a secolului XX, în incinta mănăstirii moscovi-te Sf. Daniil (lângă Biserica cu hramul *Sfinţilor Celor Şapte Soboare*, alături de mormântul altui grec – Nikifor Theotokis), fiind în prezent de negăsit. Epitafia laconică, în limba greacă, de pe piatra de mormânt, (cunoscută nouă din publi-caţia lui E. Legrand, de la 1900), spunea că:

„Sub această piatră zace corpul neînsufleţit al slugii Domnului, Alexan-dru Mavrocordat, de neam grec, născut din domni, el însuşi domn al Daciei. Şi în această viaţă trecătoare a venit (pe lume) la 1 iulie 1754 şi s-a strămutat în pace şi nemurire la 8 februarie 1819”⁶⁴.

Summary

Due to the evolution of the Eastern Question, the reign of Alexander II Mavro-cordat in Moldova (1785-1786) was the last staying in power of the Mavrocor-dates, as rulers, on the political stage at north of the Danube River. This Phanari-ot was the ruler of Moldova during the period 1/12 January 1785 - 3/14 Decem-ber 1786, being born in Constantinople at 1/12 July 1754 - he died in Poltava on 8/20 February 1819 (buried in Moscow). The period of his life and activity in Russia still remains obscure. Although it is known that he was involved in some political plans to destabilize the Ottoman Empire and had a literary activity.

© Vlad MISCHEVCA

⁶¹ Г. Л. Арш, *Этеристское движение в России...*, с. 152.

⁶² ЦГИА (Центральный государственный исторический архив СССР, 1961-1992; post 1992: РГИА – Российский государственный исторический архив, Санкт-Петербург). Ф. 1263 (Комитет министров), опись 1 (1802-1891), дело 168, л. 368. (25.02.1819). <http://fgurgia.ru/object/1029003293>

⁶³ ЦГИА. Ф. Репниных, дело 262. (1.04.1819).

⁶⁴ Legrand E., *Généalogie des Maurocordato de Constantinople, rédigée d'après des documents inédits*. Paris, 1900, p. 37, (Traducerea din l. greacă a făcut-o, cu amabilitate, colegul nostru din Atena dr. Florin Marinescu).

II. BASARABIA ÎN EPOCA MODERNĂ

COLONIILE IMIGRANȚILOR TRANSDUNĂRENI DIN SUDUL BASARABIEI (PÂNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA)

Constantin UNGUREANU

Imigranții transdanubieni din sudul Basarabiei până în anul 1812. La sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea au avut loc câteva războaie ruso-turce, iar operațiunile militare s-au desfășurat pe teritoriul Principatelor Române și la sud de Dunăre. În urma acestor războaie, Rusia și-a extins treptat teritoriile, în 1791 obținând teritoriul dintre Bug și Nistru, iar în 1812 ocupând spațiul dintre râurile Prut și Nistru. În timpul acestor războaie, populația ortodoxă de la sud de Dunăre a întâmpinat cu simpatie armatele rusești, sperând cu ajutorul Rusiei să obțină eliberarea de sub dominația otomană. Însă, după încheierea războaielor, armatele rusești se retrăgeau, iar în acest spațiu reveneau autoritățile otomane.

Zona de câmpie din sudul Basarabiei, situată în principal la sud de Valul lui Traian de Sus și la est de râul Ialpug, cunoscută cu denumirea de Bugeac, era populată în principal de triburi tătare seminomade și de un număr mai mic de români. Ca urmare a războaielor ruso-turce din secolul al XVIII-lea și a ocupării Principatelor Române de către armatele țariste, a început evacuarea tătarilor din Bugeac. În anul 1759, hanul Crim-Ghirai a scos tribul Edissan din Basarabia. După alți 10 ani, peste 12 mii de tătari au trecut Nistrul și s-au retras în Crimeea. Către anul 1806 se mai găseau în Bugeac cca. 5 000 de familii de tătari. După izbucnirea războiului, aceștia au fost ridicați de trupele ruse și așezați cu traiul în Crimeea și Cubani¹.

La momentul ocupării Basarabiei, în 1812, partea de sud a acestui teritoriu practic era depopulat. Militarii turci din cetățile basarabene s-au refugiat încă în 1806 la sud de Dunăre, iar tătarii care mai rămăsese în câmpia Bugeacului, au fost strămutați în alte teritorii ale Rusiei. Din cauza operațiunilor militare, chiar și multe sate moldovenești, situate mai aproape de cetățile Ismail, Chilia și Cetatea Albă, parțial au fost depopulate. Vidul demografic din acest teritoriu a fost fructificat din plin de autoritățile țariste, care au demarat procesul de colonizare a Bugeacului cu populație de diferite naționalități. În primele decenii de stăpânire rusă, câmpia Bugeacului a fost colonizată masiv cu imigranți din Balcani (bulgari și găgăuzi, inițial și mulți români), cu etnici germani, aduși din Ducatul Varșoviei și din alte state germane, cu țărani ruși și ucraineni.

Imigranții de la sud de Dunăre soseau în Rusia mai ales în timpul războaielor sau imediat după încheierea acestora, fiind ademeniți de promisiunile autorităților ruse de a obține diferite facilități fiscale și posibilitatea de dezvoltare.

¹ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău 1991, p. 166.

tare sub aspect cultural. Pe de altă parte, mulți bulgari, greci sau sârbi preferau să se refugieze împreună cu armata rusă, din frică să nu fie supuși represiei de autoritățile otomane.

Primii imigranți transdanubieni s-au stabilit în sudul Basarabiei încă la sfârșitul sec. al XVIII-lea, în timpul războaielor ruso-turce din anii 1768-1774 și 1787-1791. După ce armata rusă intra în cetățile din sudul Basarabiei, în aceste orașe se stabileau temporar cu traiul și imigranți de la sud de Dunăre. Însă după ce armata rusă pleca, o parte din imigranți treceau și ei Nistrul, stabilindu-se în unele orașe și sate din sudul Rusiei. Alți imigranți de la sud de Dunăre au rămas în acest spațiu și locuiau răzleț în orașe, în satele părăsite de tătari sau în satele locuite de moldoveni. Potrivit unor estimări, către anul 1806, în spațiul dintre Prut și Nistru locuiau deja cca. 1 741 de familii de locuitori strămutați de la sud de Dunăre. Aceste familii erau formate din aproximativ 8 500 de persoane, inclusiv multe de origine română².

În 1806, cei mai mulți imigranți transdunăreni au fost consemnați în localități din ținuturile Bender (3 329) și Ismail (3 293), iar un număr mai mic, în ținuturile Codru (1 109) și Greceni (775). Cei mai mulți imigranți de la sud de Dunăre locuiau în orașul Ismail (715), în satele Dezghingea (575), Lunga (500), Tomai (477), Fricaței (390), Chiriet (380), Copcui (306), Caracurt (285), Comrat (260)³.

În timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812, un nou val de imigranți ortodocși din sudul Dunării au sosit în spațiul dintre Prut și Nistru. Ei s-au stabilit temporar în orașele Ismail, Akerman, Chilia, Reni, în satele părăsite de tătarii din Bugeac, dar și în multe sate ale boierilor moldoveni din partea de sud a Basarabiei (ținuturile Greceni, Codru și Hotărniceni). Toți acești imigranți erau considerați bulgari, fiindcă proveneau din teritoriul actual al Bulgariei, deși mulți erau de origine găgăuzi sau români.

Deja în octombrie 1811, adică înainte de anexarea oficială a Basarabiei de către Rusia, în ținuturile din sud-estul Moldovei au fost înregistrate 1 479 de familii bulgare și găgăuze, precum și 1 008 familii de etnie română, sosite de peste Dunăre. Imigranții bulgari erau stabiliți în 60 de sate din sudul Basarabiei, iar imigranții români din Balcani erau plasați în 23 de sate, inclusiv în 18 sate din ținutul Tomarova, 3 – din Ismail și în 2 sate din ținutul Greceni⁴. Dacă această statistică ar fi completă, reiese că din totalul de 10 218 imigranți din sudul Dunării, 6 171 (60,4%) ar fi fost bulgari și găgăuzi, iar 4 047 (39,6%) – de origine română.

Potrivit sursei respective, cei mai mulți imigranți bulgari și găgăuzi locuiau în ținuturile Greceni (2 763) și Tomarova (1 338), urmate de Bender (752), Ismail (527), Codru (469), Hotărniceni (301) și Fălcui (132). Cei mai mulți imigranți erau în localitățile Cubei (374), Șamaili (344), Ciomai (296), Reni (284),

² В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья*, Кишинёв, 1974, с. 22-23.

³ *Ibidem*, p. 87-90.

⁴ Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, Chișinău, 1993, p. 62-63.

Otului Ghioi (275), Taraclia (271), Ceșdamgaș (268), Bolboca (238), Vulcanești (211) etc. Refugiații de origine română erau concentrați în localități din ținutul Tomarova (3 555), și în număr mult mai mic – în ținuturile Ismail (367) și Greceni (131). Un număr mare de români de la sud de Dunăre locuiau în orașul Reni (844) și în satele Cartal (453), Enichioi sau Satu Nou (343), Giurgiulești (319), Cartal Petricichi (299), Bubnești (266), Fricăței (254), Vadul Boului (154), Anadol (148), toate din ținutul Tomarova, în satul Comcia (247) din ținutul Ismail. După calculele noastre, în 60 de sate trăiau 6 282 de imigranți bulgari, iar în 23 de sate – 4 053 imigranți de origine română⁵. Unele sate, menționate în sursa respectivă, ulterior fie au dispărut, fie și-au modificat denumirea.

După altă sursă, recensământul coloniștilor transdunăreni din octombrie 1811 a consemnat 6 087 de imigranți bulgari și găgăuzi, care erau repartizați pe ținuturi astfel: Greceni – 2 511, Tomarova – 1 481, Bender – 734, Ismail – 592, Codru – 469 și Hotărniceni – 300⁶. Numărul total al familiilor de imigranți transdunăreni din sudul Basarabiei se ridică atunci la 2 525 (1 641 în ținuturile Tomarova, Ismail și Bender și 884 – în ținuturile Greceni, Codru și Hotărniceni)⁷. În 1812, numărul imigranților transdunăreni din Basarabia s-a ridicat la 2 624 de familii sau 10 933 persoane (5 776 bărbați și 5 157 femei)⁸.

Statistica din octombrie 1811, însă, nu include mai multe localități din sudul Basarabiei, care deja în 1806 erau populate de imigranți transdunăreni. Bunăoară, în ținuturile Bender, Ismail și Tomarova (spațiul în care după 1819 s-au format coloniile bulgare) erau consemnate doar 22 localități cu imigranți bulgari sau găgăuzi. Sursa respectivă nu indică informații despre imigranții transdunăreni din orașele Ismail, Akkerman și Chilia, dar și pentru sate, precum Baurci, Caracurt, Cazaiacia, Cioc-Maidan, Caraclia, Cișma, Gaidar, Djoltai, Lunga, Tabac, Taraclia, Tomai, Șichirli-Chitai, unde deja în 1806 trăiau mulți imigranți bulgari și găgăuzi. Doar în orașele și satele menționate, statistica din 1806 a înregistrat 3 147 de imigranți transdunăreni. În alte sate, precum Chirsou, Beșghioz, Dezghingea sau Chiriet, statistica din 1811 a înregistrat doar 161 imigranți, față de 1 350, conform datelor statistice din 1806⁹.

Se știe că, în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812, un număr mare de locuitori de la sud de Dunăre s-au refugiat în Țara Românească și Moldova, inclusiv în spațiul dintre Prut și Nistru. De aceea, este puțin probabil ca în această perioadă, numărul imigranților transdunăreni din sudul Basarabiei să fi crescut doar cu cca. 2 000-2 500 de persoane (de la 8 500, în 1806 – la 10 218, în octombrie 1811, sau 10 913, în 1812). Mai ales că aceste statistici nu includeau și imigranții stabiliți în orașul Chișinău sau în alte sate din partea centrală a Basarabiei. Potrivit diferitor estimări, numărul de familii ale imigranților trans-

⁵ Calculat după: Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, p. 62-63.

⁶ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, Chișinău, 2009, p. 12.

⁷ Dinu Poștarencu, *Coloniștii transdanubieni din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea* // *Revista de Etnologie și Culturologie*, vol. XVII, Chișinău, 2015, p. 66-67.

⁸ V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 24.

⁹ A se compara: Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, p. 62-63; V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 87-90.

dunăreni domiciliate în anul 1812 în sudul Basarabiei, era de la 2 624 până la peste 3 000 de familii¹⁰. Dacă acceptăm că atunci 10 familii de imigranți erau formate în medie din cca. 47 persoane (după statistica din 1816), numărul imigranților transdunăreni din sudul Basarabiei către anul 1812 se încadra în limita a 12 300 – 14 100 de persoane.

Reieșind din cele remarcate, constatăm că statistica din octombrie 1811 este incompletă, iar către anul 1811-1812 numărul imigranților transdunăreni din Basarabia se ridica la cel puțin 15 mii de persoane. Totodată, imigranții de la sud de Dunăre de origine română constituiau cca. 4 mii de persoane sau cca. 26-27% din total, dar nu 39,6%, cum ar reieși din statistica incompletă din octombrie 1811.

Imigranții de la sud de Dunăre în perioada 1812-1819. Până în anul 1819, imigranții transdunăreni au continuat să locuiască dispersat în orașele Ismail, Chilia, Akkerman și Reni, într-un șir de sate de lângă râurile Prut și Dunăre, cei mai mulți însă erau concentrați în diferite sate din stepa Bugeacului, unde anterior au locuit tătarii. O comunitate bulgară a existat și în orașul Chișinău¹¹. După anul 1812, numărul persoanelor strămutate de la sud de Dunăre a continuat să crească. Deja în 1816, în ținuturile din sudul Basarabiei trăiau 5 971 de familii cu 27 805 persoane de la sud de Dunăre, iar în toată Basarabia, numărul acestora se ridica la 6 609 familii cu 30 995 de persoane (15 921 bărbați și 15 074 femei)¹².

Comparând aceste statistici cu datele pentru anul 1812, Kabuzan constata-ta că, doar în decurs de 4 ani, numărul imigranților transdunăreni din Basarabia a crescut cu cca. 20 mii de persoane sau cu 183,2%¹³. Este însă puțin probabil că în timpul războiului din anii 1806-1812 numărul acestor imigranți să fi crescut doar cu 2 000-2 500 de persoane, iar în următorii 4 ani – cu cca. 20 de mii! Este mult mai realistă estimarea de cca. 15 mii de imigranți transdunăreni pentru anii 1811-1812 și creșterea numărului acestora până la 27 805 (doar în sudul Basarabiei), în 1816.

În decurs de 10 ani (1806-1816), numărul imigranților transdunăreni a crescut cel mai spectaculos în localitățile din ținutul Ismail (de la 3 293 – la 17 530 persoane!). În ținutul Bender, numărul acestor imigranți aproape s-a dublat (de la 3 329 – la 6 528), în schimb în ținutul Codru s-a consemnat creșterea cea mai mică (de la 1 109 – la 1 334)¹⁴. De remarcat că în 1806 nu era nici un imigrant de la sud de Dunăre în ținuturile Orhei și Soroca, pe când în 1816 erau deja 3.190. În 1816, cei mai mulți imigranți transdunăreni au fost înregistrați în orașele Chișinău (2 565), Ismail (1 766) și Reni (704), în satele

¹⁰ Dinu Poștarencu, *Coloniștii transdanubieni din Basarabia...*, p. 68.

¹¹ A. A. Скалъковский, *Болгарскія колоніи в Бессарабіи и Новороссійскомъ-Краѣ*, Санкт Петербург, 1848, с. 14.

¹² V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 87-93.

¹³ *Ibidem*, *op. cit.*, p. 32.

¹⁴ Calculat după: V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 87-90.

Taraclia (875), Vulcănești (818), Tabac (710), Caragaci (687), Frecăței (674), Cișmechioi (661), Cubei (652), Dezghingea (639), Caracurt (637), Lunga (579), Tașbunar (576), Tatar Copceac (523), Cartal (522), Comrat (506), Hagi Abdula (503) etc¹⁵.

În 1816, după structura etnică, 78,25% din coloniștii transdunăreni erau bulgari și găgăuzi, 13,49% de origine română, restul de 7,26% fiind greci, ucraineni, albanezi¹⁶. Dacă se acceptă estimarea de cca. 15 mii de imigranți transdunăreni pentru anii 1811-1812, dintre care cca. 4 000 (26-27% din total) de origine română, constatăm pentru anul 1816 doar 13,5% imigranți de naționalitate română sau în jur de 4 180 de persoane (din totalul de 30.995). Din aceste statistici și estimări reiese că, după anul 1812, de la sud de Dunăre au sosit aproape exclusiv imigranți de naționalitate bulgari, găgăuzi, ucraineni sau albanezi. În consecință, ponderea imigranților de etnie română s-a redus la jumătate (de la cca. 26-27%, în anii 1811-1812, la 13,5%, în 1816). Totuși comparații obiective este dificil de realizat, fiindcă mobilitatea populației atunci era foarte mare, mulți locuitori se mutau frecvent dintr-o localitate în alta, informațiile statistice sunt variate și conțin date controversate, incomplete sau chiar greșite, imigranții din sudul Dunării încă nu locuiau în colonii clar definitive, ci în diverse orașe și sate, inclusiv împreună cu populația autohtonă.

Cifra de cca. 31 mii de imigranți transdunăreni pentru anul 1816 pare să fie exagerată, fiindcă informațiile pentru anii următori indicau un număr mult mai mic de coloniști transdunăreni. Conform altor statistici pentru anul 1816, în ținuturile din sudul Basarabiei existau doar 3 506 familii transdunărene (3 428 de bulgari, 60 de greci, 10 de sârbi și 8 de arnăuți), iar în ținuturile Orhei și Soroca locuiau 638 familii de imigranți de la sud de Dunăre (536 de bulgari, 66 de sârbi, 35 de greci și una de arnăuți)¹⁷, adică în total 4 144 familii de imigranți transdunăreni. În aceste statistici însă nu sunt incluși imigranții de la sud de Dunăre de origine română.

În Basarabia a activat o comisie, în frunte cu Iușnevskii, care a adunat informații despre imigranții transdunăreni. La 13 iulie 1816, această comisie a adresat un raport către Bahmetev, din care reieșea că, în Basarabia erau 5 681 de familii de imigranți, sosite de la sud de Dunăre, cele mai multe în ținuturile Tomarova (2 722), Greceni (1 288) și Bender (962), urmate de Codru (317), Hotărniceni (236) și orașul Chișinău (156 familii). Imigranții transdunăreni locuiau în 5 348 de case din 91 de localități. Din totalul de 24 360 de imigranți transdunăreni, 20 496 (84,1%) erau bulgari și găgăuzi, 3 534 (14,5%) moldoveni și 330 greci. În mai multe sate din ținuturile Tomarova și Greceni locuiau și 1 804 persoane, considerați locuitori vechi, dar nu se indica naționalitatea lor și nu este clar dacă aceștia erau tot imigranți de la sud de Dunăre, sosiți de

¹⁵ V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 87-90.

¹⁶ *Ibidem*, *op. cit.*, p. 32.

¹⁷ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei...*, p. 22.

mai mult timp în aceste ținuturi, sau erau locuitori băștinași¹⁸. Acest raport nu conținea informații și despre imigranții transdunăreni din alte ținuturi din Basarabia, iar în orașul Chișinău erau consemnați doar 571 imigranți bulgari. Pentru comparație, Kabuzan indica pentru anul 1816 un număr de 27 805 imigranți transdunăreni în ținuturile din sudul Basarabiei, și 3 190 imigranți în ținuturile Orhei și Soroca, inclusiv 2 565 persoane în orașul Chișinău¹⁹.

Numărul imigranților bulgari și găgăuzi din Bugeac a crescut de la 6 171 persoane, în octombrie 1811 (în realitate numărul lor era atunci de cca. 10-11 mii, fiindcă statistica respectivă nu este completă), la 19 373, în 1818. Aceștia locuiau în cca. 50 de sate din ținutul Ismail și în câteva sate din ținuturile Akkerman și Bender. În realitate, numărul imigranților bulgari și găgăuzi din Basarabia era mai mare, fiindcă cifra de 19 373 de persoane se referea doar la trei ținuturi din Bugeac²⁰.

Migrația internă a locuitorilor sosiți de la sud de Dunăre. Primii imigranți transdunăreni, care au venit în spațiul dintre Prut și Nistru încă la sfârșitul sec. al XVIII-lea, s-au stabilit cu traiul fie în orașele din sudul Basarabiei, fie în satele din ținuturile Codru, Greceni, Tomarova și Hotărniceni (în spațiul actualelor raioane Cahul, Cantemir, Cimișlia, Leova, parțial Taraclia). Doar un număr mic de imigranți de la sud de Dunăre, mai ales de naționalitate găgăuză, s-au așezat și în sate din câmpia Bugeacului, unde trăiau tătarii nogai. Treptat, pe măsură ce tătarii părăseau câmpia Bugeacului, tot mai mulți imigranți transdunăreni, dar și locuitori băștinași moldoveni, s-au stabilit la răsărit de lacul și râul Ialpuș.

Statistica din 1806 a înregistrat 8 506 imigranți transdunăreni, inclusiv 6 622 (77,8% din total) în ținuturile Bender și Ismail, adică în spațiul, în care după 1819 se vor constitui coloniile bulgare din sudul Basarabiei. Restul de 1.884 de imigranți transdunăreni locuiau în 25 de sate din ținuturile Codru și Greceni, adică la nord de Valul lui Traian de Jos, între râurile Prut și Ialpuș. În aceste două ținuturi, cei mai mulți imigranți transdunăreni au fost consemnați în satele Copcui (306), Enichioi (240), Baurci-Moldoveni (195), Tartaul pe Larga (190), Baimaclî (145) etc²¹.

În octombrie 1811, potrivit unei statistici incomplete, din 6 282 de imigranți bulgari și găgăuzi din Bugeac, doar 2 617 (41,7%) locuiau în orașul Reni și în 21 de sate din ținuturile Tomarova, Ismail și Bender, adică la sud de Valul lui Traian de Jos și la est de râul și lacul Ialpuș. Restul (3 665 de persoane sau 58,3% din total) locuiau în 38 de sate din ținuturile Greceni, Codru, Hotărniceni și Fălciu. Totodată, din totalul de 4 053 imigranți transdunăreni de origine română, doar 131 trăiau în două sate din ținutul Greceni, restul fiind concentrați în 18 localități din ținutul Tomarova (3 555) și în trei sate din ținutul Is-

¹⁸ *Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. П. Юшневского // История Молдавии. Документы и материалы, том II, Кишинёв, 1957, с. 244.*

¹⁹ V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 90-91.

²⁰ *Ibidem*, p. 92-103.

²¹ *Ibidem*, p. 88-89.

mail (367). Așadar, din totalul de 10 335 de imigranți transdunăreni, 6 539 (63,3%) locuiau în ținuturile Bender, Ismail și Tomarova, iar 3 796 (36,7%) – în sate situate la nord de Valul lui Traian de Jos, între râurile Prut și Ialpuș²².

Alte statistici, valabile pentru octombrie 1811, indică 6 087 de imigranți transdunăreni de origine bulgară și găgăuză, dintre care 2 807 (46,1%) în ținuturile Bender, Ismail și Tomarova, și 3 280 (53,9%) – în ținuturile, situate la nord de Valul lui Traian de Jos și la vest de râul Ialpuș²³. Dacă comparăm statistica din octombrie 1811 cu informația pentru anul 1806, reiese că, în localitățile din ținuturile Bender, Ismail și Tomarova, numărul imigranților transdunăreni chiar s-a redus (de la 6 622, la 6 539), pe când în ținutul Greceni și Codru (la nord de Valul lui Traian de Jos) s-a produs o creștere de două ori a acestor imigranți (de la 1 884, în 1806, la 3 796, în 1811)! Evident că în intervalul respectiv a continuat să crească numărul imigranților transdunăreni și în localitățile situate la est de râul și lacul Ialpuș, dar, după cum deja am remarcat, statistica din octombrie 1811 omite datele pentru mai multe sate.

O altă statistică detaliată, pe localități, valabilă pentru anul 1816, consemna deja 27 805 imigranți transdunăreni în sudul Basarabiei, inclusiv 24 058 (86,5% din total) în ținuturile Bender și Ismail, iar 3 747 (13,5%) – în ținuturile Codru și Greceni. Față de octombrie 1811, numărul imigranților a stagnat în ținuturile Codru și Greceni, dar a crescut spectaculos în ținuturile Bender și Ismail (de la 6 539, la 24 058)! În schimb, comparativ cu anul 1806, evoluția numerică a imigranților din diferite ținuturi a fost mai echilibrată, vezi tabelul de mai jos:

Imigranții transdunăreni din sudul Basarabiei, în perioada 1806-1816²⁴

Ținutul	1806		1811		1816	
	familii	persoane	familii	persoane	familii	persoane
Spațiul la est de râul Ialpuș și la sud de Valul lui Traian de Jos						
Bender	694	3 329	182	752	1 367	6 528
Ismail	666	3 293	184	894	3 829	17 530
Tomarova			1 221	4 893		
Total	1 360 78,1%	6 622 77,8%	1 587 63,6%	6 539 63,3%	5 196 87,1%	24 658 86,5%
Spațiul la vest de râul Ialpuș și la nord de Valul lui Traian de Jos						
Codru	224	1 109	120	469	272	1 334
Greceni	157	775	678	2 894	501	2 413
Hotărniceni			71	301		
Fălcui			38	132		
Total	381 21,9%	1 884 22,1%	907 36,4%	3 796 36,7%	773 12,9%	3 747 13,5%
TOTAL	1 741	8 506	2 494	10 335	5 969	27 805

²² Calculat după statistica din lucrarea lui Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, p. 62-63.

²³ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei...*, p. 12.

²⁴ Pentru anii 1806 și 1816 – V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 87-90; 1811 – calculat după statistica din lucrarea lui Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, p. 62-63.

Analiza datelor statistice din acest tabel ne demonstrează foarte clar caracterul incomplet al statisticii din anul 1811 pentru ținuturile Bender și Ismail. Totodată, dacă calculăm numărul mediu de persoane pentru o familie, reiese că, în 1806, la 10 familii reveneau cca. 49 persoane, în 1816 – cca. 47, iar în 1811 – doar cca. 41 de persoane. De aceea și am avansat ipoteza că, în anii 1811-1812, în sudul Basarabiei erau deja cca. 15 mii de imigranți originari din Balcani. Doar în trei orașe din sudul Basarabiei (Ismail, Akkerman și Chilia) numărul imigranților de la sud de Dunăre a crescut de la 795 (1806) la 2 352 (1816), iar în alte 13 sate, menționate mai sus, numărul imigranților a crescut de 2,3 ori (de la 2 352, la 5 321). Este greu de imaginat că, în toate aceste localități, în 1811 nu era niciun imigrant, iar deja în 1816, erau mai mulți locuitori decât în 1806. În alte patru sate (Beșghioz, Chiriet, Chirsou și Dezghingea) au fost înregistrați 1 350 imigranți (în 1806), doar 161 (în 1811) și 1 620 (în 1816)²⁵.

Tabelul de mai sus ne demonstrează și faptul că, în decurs de un deceniu, ponderea imigranților transdunăreni din localitățile, situate la sud de Valul lui Traian de Jos și la est de râul Ialpuș, a crescut de la 77,8% (în 1806) la 86,5% (în 1816). În anii următori a continuat această tendință, cei mai mulți imigranți transdunăreni deja stabilindu-se cu traiul în sate din câmpia Bugeacului, situate la răsărit de râul și lacul Ialpuș. Totodată s-a consemnat o migrație internă a persoanelor strămutate de la sud de Dunăre. Imigranții care au locuit o perioadă în satele din ținuturile Codru, Greceni sau Hotărniceni, părăseau aceste sate și se stabileau la răsărit de râul Ialpuș.

Potrivit unei informații, la 13 ianuarie 1816, moșiile boierului Ioan Balș din ținuturile Greceni și Hotărniceni au fost date în arendă. Pe acele moșii locuiau atunci 6 299 de familii, dintre care 4 842 de moldoveni și 1 437 de bulgari. Însă, până în iunie 1816, 903 familii de bulgari s-au mutat în ținuturile Bender și Ismail, iar 820 familii de moldoveni de asemenea s-au transferat în alte ținuturi din Basarabia²⁶.

Imigranții bulgari au continuat să plece din aceste ținuturi și în anii următori. Bunăoară, potrivit unui raport din 11 martie 1817, 146 familii de bulgari din 9 sate din ținutul Codru au migrat în sate din ținuturile Bender (133 familii) și Ismail (13 familii). Cei mai mulți imigranți au plecat din satele Tomai, Copcui, Menjir, Capaclia, Ceadâr și Orac, aceștia stabilindu-se cu traiul în Dezghinjea (52), Valea Camusat (29), Hadji-Lunga (18), Chirsou (18) și Valea Perjei (16 familii)²⁷.

Aceste procese au fost favorizate și de circulara emisă de A.N. Bahmetev la 14 martie 1817, prin care isprăvnicile ținuturilor Ismail, Greceni, Codru și Iași erau obligate să permită imigranților veniți de peste Dunăre să treacă cu traiul în Bugeac, cu excepția celor sosiți până în anul 1806²⁸. În consecință, deja

²⁵ Calculat după statisticile din lucrarea lui V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 87-90.

²⁶ *Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии ...*, c. 235-236.

²⁷ *Ibidem*, p. 357-358.

²⁸ Dinu Poștarencu, *Coloniștii transdanubieni din Basarabia ...*, p. 68.

în perioada 1-13 aprilie 1817, din satele Acbota, Borceag, Hadjichioi și Tartaul din ținutul Greceni s-au refugiat 105 familii de imigranți transdunăreni, în aceste sate mai rămânând doar 54 de familii²⁹. În intervalul 14 aprilie – 2 mai 1817, alte 172 familii de imigranți transdunăreni, dar și țărani moldoveni, au plecat din 8 sate din ținutul Greceni. În aceste sate, care aparțineau boierilor Ioan Balș și Ioan Sturdza, mai rămăsese doar 126 familii³⁰. Până în iunie 1817, toți bulgarii din satele Djutmai și Eschichioi s-au refugiat, iar în alte 4 sate (Menjir, Tomai, Orac și Ceadâr) au rămas doar 45 de familii³¹. Potrivit altui raport, în perioada 1814 – august 1817, de pe moșiile lui Ioan Balș din ținuturile Codru și Greceni s-au refugiat 498 familii de imigranți transdunăreni (care s-au stabilit în acele sate în perioada 1775-1805). De pe aceleași moșii a lui Balș au plecat și 557 familii de țărani moldoveni³².

În rezultatul transferării imigranților transdunăreni la est de râul Ialpuș, treptat s-a modificat structura etnică a satelor din spațiul dintre râurile Prut și Ialpuș, situate la nord de Valul lui Traian de Jos. Astfel, în 1818 au fost înregistrați 3 213 locuitori într-o zonă compactă la vest de râul Ialpuș, inclusiv 2 007 (62,4%) bulgari și găgăuzi, 1 102 (34,3%) români, 34 (1,1%) ucraineni și 70 (2,2%) persoane de alte etnii. În 1827, în aceleași sate au fost consemnați numai 2.669 de locuitori, dintre care 1 522 (57%) erau români, 551 (20,6%) bulgari cu găgăuzi, 289 (10,8%) ucraineni și 307 (11,5%) persoane de alte naționalități³³.

În 1818, din totalul de 19.373 de imigranți bulgari și găgăuzi din sudul Basarabiei, 15 421 (79,6%) trăiau deja în sate, care din 1819 vor obține statut de colonii, 1.837 locuiau în orașele Akkerman, Chilia, Ismail, Reni și în satul Tatar-Bunar, iar 2 032 (10,5% din total) încă locuiau în 20 de sate din fostele ținuturi Codru, Greceni și Hotărniceni. Peste un deceniu, în 1827, din totalul de 26 679 de bulgari și găgăuzi din sudul Basarabiei, deja 25 048 (93,4%) trăiau în coloniile bulgare, 1 012 – în orașele Akkerman, Ismail și Reni și doar 551 persoane (2% din total) mai locuiau în 11 sate, situate la vest de râul Ialpuș³⁴.

Majoritatea imigranților transdunăreni din ținuturile Codru și Greceni s-au transferat în sate din ținutul Bender, care până în prezent sunt populate de găgăuzi, iar unele sate chiar au preluat denumirea satelor, de unde au plecat. Până în prezent există sate moldovenești Baurci, Ceadâr, Copceac, Enichioi, Taraclia, Tomai, Valea Perjei, precum și sate găgăuze sau bulgare cu aceeași denumire.

Potrivit unor estimări, majoritatea imigranților transdunăreni, care au locuit în satele din ținuturile Codru, Greceni și Hotărniceni, au fost de naționalitate găgăuzi, iar ulterior cei mai mulți s-au transferat în coloniile, populate de găgăuzi. Autoarea Karanastas-Radova consideră că, la începutul sec. al XIX-lea,

²⁹ *Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии ...*, c. 374.

³⁰ *Ibidem*, p. 384.

³¹ *Ibidem*, p. 393.

³² *Ibidem*, p. 436-437.

³³ Constantin Ungureanu, *Populația din sudul Basarabiei în sec. XIX* // Destin Românesc, nr. 3-4, 2013, Chișinău 2014, p. 74-75.

³⁴ Calculat după statisticile din lucrarea lui V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 92-103.

în sudul Basarabiei erau 42 de sate cu populație găgăuză, 14 sate erau cu populație mixtă, bulgară și găgăuză, iar în alte 7 sate trăiau împreună moldoveni și găgăuzi. În viziunea sa, în 1818, în 42 sate cu populație găgăuză locuiau 11 735 de persoane, dintre care 4 353 ar fi sosit în sudul Basarabiei în timpul războiului din anii 1787-1791, iar 7 382 – în anii 1806-1812. Cât privește satele cu populație mixtă, se indică doar numărul de familii și locuitori, fără o estimare după naționalități³⁵.

Din cele 42 de sate, considerate găgăuze, 19 se aflau în ținuturile Greceni (10) și Codru (9). În 1818, în aceste sate locuiau 2 291 de persoane, dintre care 1.218 erau imigranți mai vechi, iar 1 073 venise în timpul războiului din 1806-1812. Deja peste doi ani, în 1820, doar 10 sate din 19 erau locuite de 1 186 de persoane, adică în intervalul respectiv, aproape jumătate din locuitori s-au transferat în ținuturile Bender și Ismail. Totodată, din 14 sate considerate mixte bulgaro-găgăuze, 10 erau situate în ținuturile Greceni (9) și Codru (1), locuite de 906 persoane, în 1818³⁶.

Desigur, aceste cifre se refereau atât la imigranții, care în acei ani (1787-1791, respectiv 1806-1812) au venit în Basarabia, cât și la urmașii acestora. Este greu de demonstrat, dacă toți sau marea majoritate a locuitorilor satelor menționate de Karanastas-Radova, erau de naționalitate găgăuzi, fiindcă statisticile rusești nu îi remarcă separat. În prima jumătate a sec. al XIX-lea statisticile rusești îi menționează doar pe coloniștii bulgari, deși o bună parte din aceștia erau găgăuzi, o populație vorbitoare de limbă turcă, dar de religie ortodoxă. Găgăuzii s-au stabilit în principal între râurile Ialpug și Lunga, în câteva sate la vest de lacul Ialpug, și mai dispersat în alte câteva sate, adică preponderent în teritoriul actual al Unității teritorial-administrative Găgăuzia. Imigranții bulgari au întemeiat un șir de colonii, situate la est și sud de cele găgăuze, adică pe teritoriul actualelor raioane Taraclia (din Republica Moldova), Bolgrad, Ismail (partea de nord), Tarutino (în sud) și Arciz (în sud-vest), toate din Ucraina.

Constituirea coloniilor bulgare din Basarabia. În 1818, prin decretul imperial din 22 martie, generalul Ivan Inzov a fost numit în funcția de tutore sau șef al coloniilor din regiunea Novorosia, cu sediul în orașul Ekaterinoslav. Acest departament al coloniștilor se referea în principal la coloniștii din guberniile Herson și Taurida. Bulgarii „vechi” și „noi” din Basarabia de asemenea își doureau o protecție, pentru a se putea dezvolta și crea noi colonii. Generalul Ivan Inzov i-a susținut pe bulgarii din Basarabia și a elaborat un raport complex, pe care l-a transmis la 19 martie 1819 țarului. În acest raport se prezentau cauzele strămutării bulgarilor de la sud de Dunăre și situația lor reală de atunci în Basarabia, se argumenta necesitatea susținerii și oferirii anumitor privilegii, precum și acordarea statutului de colonii pentru localitățile, populate de aceș-

³⁵ О.К. Каранастас-Радова, *Гагаузы в составе задунайских переселенцев и их поселения в Бухаресте (конец XVIII - первая четверть XIX вв.)*, Кишинёв – Комрат, 2001, с. 85-87, 98-100.

³⁶ Calculat după datele statistice din lucrarea lui Karanastas-Radova, p. 85-87, 98-100.

tia. Potrivit acestui raport, în Basarabia existau atunci 2 294 de familii vechi și 4 238 de familii noi, în total 6 532 de familii cu imigranți sosiți de la sud de Dunăre. Cele mai multe familii de imigranți transdunăreni (4 512) locuiau pe pământurile statului din stepa Bugeacului, care au fost părăsite de tătarii nogai. Alte 1 230 de familii locuiau în 6 orașe, cei mai mulți în Chișinău (521), Ismail (404), Reni (194) și Akkerman (70). Pe porțiunile de teren Ikisaat și Musait se aflau 510 familii, iar alte 280 de familii trăiau pe unele moșii boierești din același ținut³⁷. În satele prevăzute pentru coloniști erau și 505 familii de locuitori autohtoni, care urmau să obțină privilegiile coloniștilor³⁸.

Generalul Inzov a propus transferarea tuturor imigranților transdunăreni (inclusiv a celor din orașe) pe pământurile locuite anterior de tătari, devenite proprietate a statului, iar bulgarii din Basarabia să obțină același statut ca alți coloniști din sudul Rusiei. Țarul a susținut aceste propuneri, iar la 29 decembrie 1819 a fost emis un decret, care reglementa statutul coloniștilor bulgari din Basarabia. Imigranții vechi de la sud de Dunăre, veniți până la războiul din 1806-1812, urmau să obțină privilegiile fiscale pentru 3 ani. Imigranții noi, sosiți în timpul acestui război și după, obțineau privilegiile pentru 7 ani. În coloniile de pe pământurile statului urmau să treacă și imigranții transdunăreni din orașe și de pe moșiile boierești, la dorința acestora³⁹.

Decretul respectiv mai prevedea ca coloniile bulgare să fie împărțite administrativ în 4 circumscripții, iar localitatea Tabac, redenumită în Bolgrad, să devină principalul centru al acestor coloniști. Locuitorii vechi sau autohtoni din colonii urmau să rămână în continuare în aceste localități, iar privilegiile coloniștilor se extindeau și asupra lor. Administrarea acestor colonii urma să fie subordonată Biroului coloniștilor străini din Basarabia⁴⁰.

În conformitate cu acest decret, în sudul Basarabiei au fost create circumscripțiile Prut (14 sate situate între râul Prut și lacul Cahul, la sud de Valul lui Traian), Cahul (10 sate între lacurile Cahul și Ialpuș), Ismail (14 sate între lacul și râul Ialpuș, și lacul Catlabug) și Bugeac (19 sate situate la nord de circumscripția Ismail, între râurile Lunga și Tașlâc, până la lacul Chitai). În 1819, localitățile din aceste circumscripții aveau numărul următor de familii:

Numărul de familii din circumscripțiile coloniștilor bulgari, în 1819⁴¹

Circumscripția	Fam. bulgare vechi	Fam. bulgare noi	Locuitori autohtoni	Total familii
Prut	171	731	206	1 108
Cahul	58	830	59	947
Ismail	228	1.088	240	1 556
Bugeac	739	667	100	1 506
Total	1 196	3 316	605	5 117

³⁷ А. Клаус, *Наши колонии*, Санкт Петербург, 1869, с. 314.

³⁸ *Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии ...*, с. 538.

³⁹ А. А. Skalkovski, *op. cit.*, p. 20-22.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 23-24.

⁴¹ *Ibidem*, p. 24-28.

Așadar, în 57 de colonii din aceste 4 circumscripții, în 1819 existau 4 512 familii ale imigranților de la sud de Dunăre (1 196 vechi și 3 316 noi), precum și 605 familii cu locuitori autohtoni. Restul de 2 020 de imigranți transdunăreni locuiau în orașe (1 230) sau în diferite sate din fostele ținuturi Greceni și Codru (790), adică cca. 31% din totalul imigranților de la sud de Dunăre nu au fost incluși în cele 57 de colonii bulgare. În anii următori, o parte din aceștia se vor transfera în coloniile bulgare sau vor forma alte localități noi.

Chiar de la început, coloniile bulgare din sudul Basarabiei au fost populate de locuitori de diferite naționalități. Marea majoritate a locuitorilor erau bulgari și găgăuzi, dar erau și multe sate populate de români, precum și de un număr mai mic de ruși, ucraineni, albanezi sau greci. În circumscripția Prut, din 14 sate, doar 3 (Bujorca, Ceșmichioi și Vulcănești) erau populate în majoritate de găgăuzi, restul fiind locuite exclusiv de moldoveni. În circumscripția Cahul, 3 sate (Barta, Cartal și Satul Nou) erau românești, iar în satul Bugeac, toți locuitorii erau ruși necrasovieni. În alte două circumscripții, românii erau majoritari în satele Babele, Erdec-Burno și Valea Perjei, în Avdarma erau mai mulți moldoveni decât găgăuzi, iar în Doluchioi, cca. 37% erau de origine română⁴². În 1818, structura etnică a satelor, care aveau să obțină statut de colonii, era următoarea:

**Populația viitoarelor colonii bulgare, după naționalități,
în 1818⁴³**

Circumscripția	Nr. sate	bulgari	moldoveni	ruși	ucraineni	alții	total
Prut	14	838	3 468	-	-	171	4 477
Cahul	10	3 064	1 613	122	-	-	4 799
Ismail	14	5 638	1 029	-	124	17	6 808
Bugeac	19	5 730	514	4	268	64	6 580
Total	57	15 270 67,4%	6 624 29,2%	126 0,6%	392 1,7%	252 1,1%	22 664 100%

Această statistică conține și unele inexactități, iar găgăuzii sunt incluși la bulgari. Astfel, în satul Hagi-Abdula au fost înregistrați doar imigranți bulgari (567 persoane), deși marea majoritate a locuitorilor erau români, iar o parte erau greci. În satul Caracurt, în 1811 s-au stabilit albanezi sau arnăuți din Imperiul Otoman⁴⁴, dar în statistica respectivă, toți (844 persoane) au fost înregistrați bulgari. După altă sursă, cca. 300 familii de albanezi din zona localității Varna au imigrat în anii 1809-1810 în Bugeac și inițial s-au stabilit în satul Ciu-mai. În 1820, imigranții albanezi s-au transferat pe malul de răsărit al lacului Ialpuș și au întemeiat colonii Caracurt⁴⁵. Greșeli probabil există și în cazul altor localități, mai ales că locuitorii se mutau atunci frecvent dintr-o localitate în alta.

⁴² V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 92, 96-98.

⁴³ Calculat după: V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 92-93, 96-99, 101.

⁴⁴ A. A. Skalkovski, *op. cit.*, p. 56.

⁴⁵ И. А. Анцупов, *Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812 – 1870 гг.)*, Кишинёв 1978, с 26.

După ce s-au constituit coloniile bulgare, 75 familii de greci din diferite sate din circumscripția Prut și 25 familii de greci din satul Hagi-Abdula s-au mutat în orașul Reni. Necrasovții din satul Bugeac s-au transferat în subordinea orașului Ismail, iar ulterior acest sat a dispărut. De asemenea, cca. 100 familii de mocani transilvăneni, care locuiau dispersat în diferite sate din circumscripția Bugeac și se ocupau cu vităritul și comerțul, după 1819 au plecat din Basarabia⁴⁶.

În 1813 au sosit în Basarabia și cca. 150 familii de sârbi, care în timpul războiului au luptat ca voluntari de partea Rusiei. În 1815 chiar a existat un proiect de creare a unei colonii separate cu 100 de case pentru imigranții sârbi, dar realizarea s-a târâgănat din cauza cerințelor exagerate a acestora. Deoarece acești imigranți solicitau să primească câte 150 desetine pentru fiecare familie, autoritățile rusești au refuzat crearea unei colonii aparte pentru ei. În consecință, doar foarte puțini imigranți sârbi s-au așezat dispersat în coloniile existente, cei mai mulți (cca. 200 de familii) însă, în 1828 au părăsit regiunea Basarabiei⁴⁷.

La momentul creării coloniilor bulgare, în Bolgrad trăiau doar 146 de familii, în Comrat erau 136, iar în Vulcănești – 175 de familii. Cea mai populată colonie atunci era Caracurt (182 familii), locuită de arnăuți sau albanezi⁴⁸.

În anii următori s-au constituit câteva colonii noi, iar altele au fost comasate, o parte din imigranții transdunăreni din orașe sau din sate s-au transferat în coloniile bulgare. În 1822, în urma delimitării hotarelor, au dispărut două sate românești de lângă Giurgiulești. Mai sus de acest sat se afla Vadul Boului, locuitorii căruia au fost transferați în colonia Cășlița. Mai jos de Giurgiulești, la vărsarea Prutului în Dunăre, era satul Mândrești, care după delimitare a fost inclus la orașul Reni, iar locuitorii s-au mutat în Giurgiulești⁴⁹. Mai la sud de Slobozia Mare a existat un sat cu numele Sărăieni sau Boboiești. În 1821, când s-au delimitat terenurile, satul a dispărut, iar locuitorii s-au mutat în Slobozia Mare⁵⁰. În 1827, la nord de Reni încă mai exista satul Bujorca. Deoarece teritoriul satului a fost integrat la orașul Reni, deja în anii următori locuitorii au fost mutați în alte colonii, iar satul a dispărut⁵¹.

În decursul anilor 1821-1822 au fost create câteva colonii bulgare noi în câmpia Bugeacului de către imigranți, care până atunci au locuit temporar în alte localități. În 1821, mai multe familii de imigranți transdunăreni de pe unele moșii boierești s-au transferat în Bugeac și au format colonia Dmitrieva, numită în memoria lui Dmitrie Vatikioti, primul tutore al coloniștilor bulgari din Basarabia. Tot în anul 1821, un grup de coloniști din Tatar-Copceac, deoa-

⁴⁶ A. A. Skalkovski, *op. cit.*, p. 25-26, 28.

⁴⁷ И. А. Анцупов, *Аграрные отношения на юге Бессарабии ...*, с. 27.

⁴⁸ A. A. Skalkovski, *op. cit.*, p. 28.

⁴⁹ *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака*, Аккерман 1899, с. 489.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 494.

⁵¹ *Ibidem*, p. 499.

rece nu dispuneau de suficient pământ, s-au transferat în vecinătatea coloniei Dmitrieva și au întemeiat colonia Satalâc-Hagi⁵². De remarcat că, atât în Tatar-Copceac, cât și în Dmitrieva și Satalâc-Hagi, până în prezent locuitorii sunt de naționalitate găgăuzi.

În 1821, bulgarii din orașul Ismail s-au mutat în câmpia Bugeacului și, mai la est de Bolgrad, au creat colonia Banova. În anul următor, un alt grup de bulgari din orașul Chișinău s-au transferat în Bugeac și au format colonia Zadunaiskaia, denumirea fiind dată în amintirea originii lor de la sud de Dunăre. Tot în anul 1822, mai mulți imigranți transdunăreni din diferite cătune din ținutul Akkerman au întemeiat colonia Ivanova, nume dat în cinstea generalului Ivan Inzov, care a contribuit mult la constituirea coloniilor bulgare din Basarabia⁵³.

În 1822 s-a constituit colonia Pocrovca Nouă, aici așezându-se cazaci zaporojeni, care anterior au locuit pe un teren de lângă Draculea, din ținutul Akkerman⁵⁴. După altă sursă, satul respectiv a fost populat în 1812 de cazaci zaporojeni, sosiți de la sud de Dunăre. Însă, în 1828, când a izbucnit războiul, cazacii au fost înrolați în armată, satul s-a depopulat, iar în 1830 a fost repopulat de coloniști bulgari⁵⁵. Mai târziu și acești bulgari au plecat în alte localități, iar la Pocrovca Nouă s-au stabilit cu traiul locuitori moldoveni.

Către sfârșitul anului 1821, în coloniile bulgare din sudul Basarabiei existau 6 256 de case, locuite de 7 731 de familii. Numărul total al locuitorilor din aceste colonii era de 38 026 persoane (20 711 de gen masculin și 17 315 de gen feminin). Se estima că, din totalul coloniștilor transdunăreni de 46 598 persoane (inclusiv din guberniile Herson și Taurida), cca. 9 000 erau moldoveni, cca. 900 greci și arnăuți, precum și în jur de 4 280 de ruși, maloruși sau cazaci zaporojeni⁵⁶. Totuși atât cifra de 38 mii persoane, cât și de 9 mii de moldoveni din coloniile transdunărene pare a fi exagerată, aceste estimări depășind statisticile de mai târziu, pentru anul 1827.

La sfârșitul anului 1822, în 56 de colonii existau 6 615 case. Se remarcă localitatea Bolgrad, unde erau deja 823 de case. În alte colonii, un număr mai mare de case au fost consemnate în Comrat (339), Vulcănești (192), Taraclia (168), Dezghingea (159), Ceșmichioi (154), Cubei (147), Cazaiacia (141), Ceadâr-Lunga (136), Ciișia (134) etc⁵⁷.

Pentru anul 1826 se estima că 60 de colonii transdunărene din sudul Basarabiei erau populate de 6.048 de familii, constituite din 29 953 de persoane (15 836 de gen masculin și 14 117 de gen feminin). Din totalul coloniștilor, 22 875 (76,4%) erau bulgari (inclusiv găgăuzi), 5 974 (19,9%) moldoveni, 590 (2%) arnăuți sau albanezi, 179 zaporojeni, 108 ruși, 98 necrasoveni, 88 greci,

⁵² A. A. Skalkovski, *op. cit.*, p. 73, 75.

⁵³ *Ibidem*, p. 72, 74, 76.

⁵⁴ *Статистическое описание Бессарабии ...*, c. 457.

⁵⁵ A. A. Skalkovski, *op. cit.*, p. 77.

⁵⁶ A. Клаус, *Наши колонии*, c. 319.

⁵⁷ И. И. Мещеряков, *Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел в южной Бессарабии (1808-1856)*, Кишинёв, 1965, c. 17.

24 țigani, 11 sârbi, câte 3 turci și evrei⁵⁸. Cifra de cca. 30 mii de persoane era cu peste 8 mii, respectiv numărul moldovenilor – cu cca. 3 mii mai mică decât estimarea pentru 1821 din aceeași sursă. Informația statistică pentru anul 1826 este aproape identică cu structura etnică a coloniștilor pentru anul 1827, deci nu se referea și la locuitorii mai vechi din cele 60 de sate, care nu erau considerați coloniști (vezi tabelul de mai jos).

Astfel, după anul 1819, în decurs de câțiva ani s-au constituit și consolidat coloniile cu imigranți transdunăreni, în această perioadă fiind trasate hotarele coloniilor, delimitate terenurile agricole. În cursul formării coloniilor, o parte din locuitorii autohtoni s-au mutat în alte sate, iar în colonii s-au transferat imigranți transdunăreni, care locuiau în afara spațiului acordat pentru cele patru circumscripții ale coloniștilor bulgari. Totodată, la vest de lacul Cahul, câte-va sate au dispărut ori au fost comasate, în schimb la est de Bolgrad s-au format colonii noi cu imigranți bulgari și găgăuzi. Deoarece toate coloniile noi se aflau în circumscripția Bugeac, aceasta a fost divizată în două (Bugeacul de Sus și Bugeacul de Jos).

Coloniile cu imigranți transdunăreni din sudul Basarabiei, în anul 1827. Teritoriul destinat pentru coloniștii transdunăreni începea pe malul stâng al râului Prut, la intersecția cu Valul lui Traian de Jos, se întindea de-a lungul acestuia, până la intersecția cu râul Ialpuș, urca în sus pe acest râu, până la vărsarea râulețului Ialpușel. În continuare, hotarul se îndrepta spre nord, înconjura satul Dezghinjea, continua în direcția est, iar mai la nord de Cioc-Maidan, ajungea la izvorul râului Lunga și cobora de-a lungul lui, până la intersecția cu coloniile germane. Mai departe, hotarul urma la marginea cu coloniile germane, până atingea râul Tașlâc, înconjura satul de stat Tașlâc și colonia Enichioi, trecea peste lacul Chitai, până la lacul Catlabug, în paralel cu Valul lui Traian. De-a lungul lacului Catlabug, hotarul atinge un braț al râului Dunărea, urma lacul Softian și se îndrepta spre lacul Cuhurlui și revărsarea acestuia în Dunăre, la intersecția cu teritoriul ce aparținea orașului Ismail. Hotarul urma apoi cursul Dunării și marginea orașului Reni, după care urca pe râul Prut, până la intersecția cu Valul lui Traian. În 1827, teritoriul destinat pentru coloniile transdunărene, avea suprafața de 527 608 desetine și 863 stânjani, inclusiv 494 366 desetine teren productiv, 2 613 desetine și 1 461 stânjani de păduri și plantații, 60 610 desetine și 1 801 stânjani teren neproductiv⁵⁹.

În 1827, în teritoriul respectiv existau 73 de parcele delimitate, inclusiv 60 de sate populate și 13 parcele fără locuitori. Cele 60 de localități (56 colonii și 4 sate fără coloniști) erau divizate administrativ în 5 circumscripții. În 56 de colonii existau 4.994 case, locuite de 6.042 de familii cu 29 932 de persoane (15 839 bărbați și 14 093 femei). În 4 sate din acest spațiu, care nu se bucurau de privilegiile coloniștilor (Bașcalia, Valea Perjei, Hasan Batâr și Fântâna Zâne-

⁵⁸ А. Клаус, *Наши колонии*, с. 320.

⁵⁹ *Статистическое описание Бессарабии ...*, с. 397.

lor), trăiau doar locuitori mai vechi (în 1 372 de familii cu 6 082 de persoane)⁶⁰.

Descrierea statistică a Bugeacului din 1827 oferă informații foarte interesante despre toate coloniile transdunărene, fiind remarcăți separat coloniștii veniți de la sud de Dunăre și locuitorii mai vechi din aceste sate, care nu erau considerați coloniști. Atunci coloniile cu imigranții din Balcani erau repartizate în cinci circumscripții, iar structura etnică a acestor colonii era următoarea:

Populația coloniilor transdunărene din Bugeac, în 1827⁶¹

Circumscripția	bulgari	mold.	ucr.	greci	ruși	albanezi	țigani	alții	total
Coloniști de la sud de Dunăre									
Ismail	7 012	1 149	35	16	8	585	4	3	8 812
Bugeacul de Sus	7 272	118	9	16	-	-	-	-	7 415
Bugeacul de Jos	3 308	5	183	-	-	-	-	-	3 496
Cahul	2 650	1 853	38	36	102	-	9	3	4 691
Pрут	2 592	2 863	10	20	-	5	11	11	5 512
Total coloniști	22 834	5 988	275	88	110	590	24	17	29 926
	76,3	20,0	0,9	0,3	0,4	2,0	0,1		100%
Locuitori mai vechi, care nu erau considerați coloniști									
Ismail	99	244	1.050	5	19	-	7	11	1 435
Bugeacul de Sus	217	1 319	202	2	9	4	29	8	1 790
Bugeacul de Jos	103	672	1 085	-	20	-	-	92 ¹	1 972
Cahul	11	51	79	135	-	-	-	-	276
Pрут	243	123	193	423	4	12	6	2	1 006
Total	673	2 409	2 609	565	52	16	42	113	6 479
	10,4	37,2	40,3	8,7	0,8	0,2	0,6	1,7	100%
TOTAL	23 507	8 397	2 884	653	162	606	66	130	36 405
	64,6	23,1	7,9	1,8	0,4	1,7	0,2	0,3	100%

¹ Inclusiv 92 voluntari de diferite naționalități din Cotul Chitai.

Așadar, după calculele noastre, în 1827, în 57 de colonii (inclusiv Bujorca, care ulterior a dispărut) și 4 sate ale coloniștilor transdunăreni din Bugeac trăiau 29 926 de imigranți de la sud de Dunăre și 6 479 persoane, care nu erau considerați coloniști, în total 36 405 persoane. În afară de coloniști și locuitori mai vechi, în majoritatea localităților au fost înregistrați și 629 de fețe bisericesti (inclusiv membrii de familie), dintre care 445 în colonii bulgare, 136 în colonii românești, 14 la Caracurt și 34 în satele, care nu erau considerate colonii. În privința clerului ortodox, nu se preciza dacă erau veniți de la sud de Dunăre sau erau locuitori mai vechi și nu se indica naționalitatea acestora. Kabuzan V.M., referindu-se la această lucrare, dar și la o sursă de arhivă, nu a remarcat separat clerul ortodox, dar din calculele sale reiese că, chiar și în unele colonii bulgare ori găgăuze (Avdarma, Baurci, Ceadâr-Lunga, Chirsova, Congaz, Cotul-Chitaiului, Curci, Gaidar, Dezghingea, Doluchioi, Împutița, Șichirli-Chitai,

⁶⁰ *Статистическое описание Бессарабии ...*, c. 398.

⁶¹ Calculat după datele pe localități din lucrarea *Статистическое описание Бессарабии ...*, c. 400-499.

Taşbunar, Traian), preoții au fost considerați de naționalitate moldoveni⁶².

Astfel, din numărul total de coloniști, mai bine de $\frac{3}{4}$ erau bulgari și găgăuzi, iar cca. 20% erau români. Alta era structura etnică a locuitorilor mai vechi din coloniile transdunărene. Din totalul celor 6 479 de persoane, 40,3% erau ucraineni, 37,2% români, numai 10,4% bulgari și găgăuzi, 8,7% greci. În aceste calcule au fost incluse și 4 sate din circumscripțiile Bugeacul de Sus (Bașcalia și Valea Perjii) și Bugeacul de Jos (Fântâna Zânelor și Hasan Batâr), care nu erau considerate colonii. În total, în 57 de colonii și 4 sate ale coloniștilor transdunăreni locuiau 36 405 persoane (64,6% bulgari și găgăuzi, 23,1% români, 7,9% ucraineni, 1,8% greci, 1,7% albanezi, 0,4% ruși), precum și 629 persoane din clerul ortodox, de diferite naționalități.

În componența coloniei Cairaclia erau incluse și 10 cătune care ulterior au dispărut, dar în 1827 erau populate de aproape 1 000 de persoane, dintre care 962 erau ucraineni. Un număr mare de ucraineni au mai fost consemnați la Fântâna Zânelor (513), Satalac Hagi (401), Valea Perjii (174), Hasan Batâr (121). Ucraineni erau și cazacii zaporojeni din Pocrovca Nouă⁶³. Deja în anii următori, majoritatea ucrainenilor din aceste sate și cătune au fost strămutați în alte localități, aici stabilindu-se noi imigranți bulgari de la sud de Dunăre.

Sursa referitoare la anul 1827 ne demonstrează că, imigranții bulgari și găgăuzi sosiți din Balcani, s-au stabilit în mai multe sate deja existente, care erau populate în majoritate de moldoveni. Este vorba în primul rând de câteva sate, în prezent găgăuze, din apropierea orașului Comrat, care atunci erau incluse în circumscripția Bugeacul de Sus. Astfel, la Dezghingea locuiau atunci 701 coloniști (inclusiv 661 bulgari și numai 32 români) și 128 locuitori mai vechi, toți moldoveni; la Avdarma erau 327 de coloniști bulgari și 139 locuitori vechi (94 moldoveni și 45 bulgari); la Cioc-Maidan trăiau 286 coloniști (283 bulgari) și 63 necoloniști, toți moldoveni; la Comrat erau 1.251 coloniști, inclusiv 1.193 bulgari și numai 41 moldoveni, iar din cei 259 locuitori mai vechi, 241 erau moldoveni; la Chirsova trăiau 389 coloniști bulgari și 47 necoloniști (37 moldoveni și numai 10 bulgari); la Tomai, toți cei 559 de coloniști erau bulgari, iar din 45 locuitori vechi, 24 erau moldoveni, 19 țigani; la Chiriet-Lunga, din 286 coloniști, 281 erau bulgari și numai 5 moldoveni, iar din 19 necoloniști, 15 erau moldoveni; la Cazaclia au fost înregistrați 724 coloniști, din-tre care numai 5 moldoveni, iar din 74 locuitori mai vechi, 67 erau moldoveni⁶⁴.

În total, în 15 colonii din Bugeacul de Sus (în prezent toate sate găgăuze din actuala Unitate Administrativă Găgăuzia), au fost înregistrați atunci 8 639 de persoane, dintre care 7 415 coloniști (7 272 bulgari și găgăuzi și numai 118 români) și 1 012 locuitori mai vechi, inclusiv 743 (73,4%) români și numai 217 (21,4%) bulgari sau găgăuzi⁶⁵. Sursa din anul 1827 menționa doar despre

⁶² V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 92-93, 96-99, 101.

⁶³ *Статистическое описание Бессарабии ...*, c. 409-410, 447, 457, 459, 463-464.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 423, 430, 433-437, 439-441, 444.

⁶⁵ Calculat după *Статистическое описание Бессарабии ...*, c. 422-444.

coloniști bulgari, dar probabil deja atunci, cele 15 colonii din circumscripția Bugeacul de Sus erau populate în mare majoritate de găgăuzi. În această circumscripție mai existau două sate, unde nu trăia nici un colonist bulgar: la Bașcalia au fost înregistrați 138 locuitori, toți moldoveni, iar la Valea Perjii – 640, inclusiv 431 moldoveni, 168 ucraineni, restul erau fețe bisericești, mazili sau nobili⁶⁶. Deja în anii următori, o parte din locuitorii mai vechi de naționalitate română din aceste colonii au fost strămutați în alte sate, în locul lor fiind așezați noi imigranți de la sud de Dunăre.

În circumscripția Bugeacul de Jos, din totalul de 10 colonii, în 4 (la Enichioi, Ivanovca, Cotul Chitaiului și Traian), majoritatea locuitorilor vechi erau moldoveni, iar la Banova, din 43 de locuitori vechi, 19 erau moldoveni, 16 bulgari și 8 ucraineni. De asemenea, în satul Hasan Batâr din această circumscripție, care nu era considerat colonie, din totalul de 520 de locuitori, 387 erau moldoveni, 121 ucraineni și numai 12 bulgari. În colonia Cotul Chitaiului trăiau și 92 volintiri de diferite naționalități⁶⁷. În 6 colonii din această circumscripție (toate constituite în anii 1821-1822) nu a fost înregistrat cler ortodox. În anii următori, și moldovenii din aceste colonii au fost strămutați în alte localități.

Statistică din 1827 prezintă informații și despre alte localități din Bugeac, locuite parțial de imigranți de la sud de Dunăre, dar care nu erau considerați coloniști și nu se bucurau de privilegiile, pe care le aveau locuitorii din colonii. Remarcăm mai ales 21 de sate, situate la vest de râul Ialpuș și la nord de Valul lui Traian de Jos. Este vorba de satele: Acbota, Baimaclî (sat), Baimaclî (cătun), Borogani, Cartaul, Cazaiacî, Căet, Ceabalacci, Cegur-Mișeni, Chiselina Mare, Chiselina Mică, Ciumbai, Cojdangoli, Cozdangoli, Enichioi, Hadjichioi, Musaid, Sadăcu, Șamaili, Tartaul și Tatar-Baurci. Conform sursei respective, în aceste sate locuiau atunci 2 798 de persoane (1 555 de gen masculin și 1 243 de gen feminin), dintre care 1 365 (48,8%) de români, 602 (21,5%) bulgari și găgăuzi, 319 (11,4%) ucraineni, 307 (11%) greci și 18 persoane de alte etnii. În aceleași sate mai trăiau atunci 97 de fețe bisericești ortodoxe, 72 nobili și 18 mazili, majoritatea fiind de naționalitate română, adică moldovenii constituiau cca. 55% din totalul populației celor 21 de sate⁶⁸.

Pentru comparație, în 1818, în satele din același spațiu (la vest de râul Ialpuș și la nord de Valul lui Traian) trăiau cca. 3 200 de persoane, dintre care 62% bulgari cu găgăuzi și doar 34% români⁶⁹. Evident, în decurs de un deceniu, până în 1827, o parte din imigranții bulgari și găgăuzi din aceste sate s-au transferat în coloniile bulgare, constituite oficial după anul 1819. În acest spațiu cu populație mixtă (la vest de râul și lacul Ialpuș) locuiau în 1827 și un număr mare de greci, cei mai mulți la Vulcănești (394), Cegur Mișeni (249) și Hagi Abdula (127), iar în număr mai mic la Ciumbai (40), Cișmea (38), Curci (20), Etu-

⁶⁶ *Статистическое описание Бессарабии ...*, c. 445-447.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 449, 452, 455-456, 460, 463.

⁶⁸ Constantin Ungureanu, *Populația din sudul Basarabiei în sec. XIX ...*, p. 75.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 74.

lia (15) etc⁷⁰.

Colonizările noi din anii 1830-1831. Războiul ruso-turc din 1828-1829 a provocat un nou exod al locuitorilor de la sud de Dunăre în Basarabia. Deja în 1828, în Rusia au sosit 242 de familii de refugiați din Bulgaria. După încheierea războiului și semnarea Tratatului de pace de la Adrianopol, un număr mare de locuitori din estul și sud-estul Bulgariei și-au manifestat dorința de a se muta în Rusia și a se stabili cu traiul în sudul Basarabiei.

Articolul 13 al Tratatului de pace stipula că, în decurs de 18 luni, locuitorii din teritoriul Bulgariei puteau să își vândă bunurile și să se transfere cu traiul în altă țară. Deoarece mulți locuitori se temeau de represalii după plecarea armatei ruse și revenirea autorităților otomane, au decis să își părăsească locurile natale și au emigrat în Rusia ori în Principatele dunărene. Însă din cauza condițiilor de iarnă, în primele luni după încheierea războiului nu s-a consemnat o emigrare masivă a populației. În perioada septembrie 1829 – martie 1830, doar cca. 390 de familii s-au refugiat în Basarabia⁷¹. Strămutarea locuitorilor de la sud de Dunăre a luat amploare în primăvara și vara anului 1830. Comandamentul armatei ruse din Bulgaria consemna încă la începutul anului 1830 despre intenția a cca. 32 mii de locuitori de a se stabili cu traiul în sudul Basarabiei. În decursul anului 1830, un număr de 86 700 de locuitori din spațiul Bulgariei au obținut permisiunea de a se refugia la nord de râul Dunărea. Din aceștia, 61 580 intenționau să fie strămutați în Basarabia, 2 745 – în zona orașului Odesa, 2 147 – în Crimeea, iar 20 228 – în Principatele dunărene (14 713 în Moldova și 5 515 în Țara Românească)⁷².

Imigranții transdunăreni au început să sosească în număr mare în primăvara anului 1830. Conform unor statistici incomplete, doar în decurs de 4 luni (aprilie – iulie 1830), în Basarabia au sosit 4 418 familii (24 523 de persoane) de la sud de Dunăre. În realitate, numărul imigranților transdunăreni, sosiți în Basarabia, a fost de două ori mai mare. La 21 septembrie 1830, guvernatorul Voronțov a raportat țarului Nicolai I că în Basarabia s-au strămutat până atunci 51 150 locuitori de la sud de Dunăre⁷³. Cifra era cu cca. 10 mii mai mică decât al persoanelor, care își manifestase intenția de a se strămuta cu traiul în Basarabia. Probabil că o parte din imigranți fie au renunțat să părăsească locurile natale, fie au rămas în Moldova ori Țara Românească și nu au ajuns în Basarabia.

Imigranții plecau atât din sate, cât și din mai multe orașe din estul și sud-estul Bulgariei. Se estimează că emigrările masive din anii 1829-1831 au afectat cca. 150 de localități din acest spațiu, cele mai multe din districtele Sliven (38), Burgas (38), Iambolsk (15), Varna (14) și Stara-Zagora (11). Exodul populației a afectat și 22 de orașe și târguri din Bulgaria⁷⁴.

⁷⁰ *Статистическое описание Бессарабии ...*, c. 471, 476, 481, 488, 498, 502, 514.

⁷¹ V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 44.

⁷² И. И. Мещеряков, *Переселение болгар в южную Бессарабию 1828-1834 гг.*, Кишинёв, 1965, c. 91, 94.

⁷³ *Ibidem*, p. 93, 95.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 98-101.

Autoritățile țariste au fost nevoite, în termeni foarte restrânși, să asigure numărul mare de imigranți transdunăreni cu adăpost, alimente și să organizeze așezarea acestora în Bugeac. Guvernatorul Voronțov și generalul Ivan Inzov s-au implicat direct în luarea măsurilor necesare pentru adăpostirea temporară și distribuirea în diferite localități a imigranților din Balcani. Inițial, pe malul lacului Derven, în apropiere de Satul Nou, a fost organizat un lagăr de carantină, unde erau adăpostiți temporar imigranții de la sud de Dunăre. Deoarece numărul imigranților creștea rapid, teritoriul lagărului de carantină a fost extins (de la râul Dunărea și malul vestic al lacului Ialpug, până la satul Împutița, apoi în direcția satului Etulia și de-a lungul malului de est al lacului Cahul, până la râul Dunărea)⁷⁵.

Către mijlocul anului 1831, în sudul Basarabiei sosise deja 7 592 de familii de imigranți bulgari și găgăuzi sau 38 846 de persoane. Deja către anul 1827, în Bugeac locuiau 38 028 de imigranți transdunăreni, astfel că în 1831 numărul acestora a ajuns la 77 de mii. În decursul anilor 1830-1831, numărul imigranților transdunăreni din Bugeac practic s-a dublat⁷⁶.

Către anul 1830, în teritoriul aflat în administrația coloniilor transdunărene existau cca. 190 mii desetine de pământ liber, care a fost transmis în folosință noilor imigranți transdunăreni. De asemenea, coloniștii mai vechi au cedat conaționalilor lor spre folosință încă 50 mii de desetine, astfel că în toate cele 5 circumscripții au fost alocate imigranților transdunăreni o suprafață de 240 mii desetine de pământ. Totuși aceasta era insuficient pentru numărul mare de persoane sosite din Bulgaria. Pentru a soluționa această problemă, în iunie 1831 s-a decis să fie transmise în administrația coloniilor încă 12 parcele de pământ a statului din ținutul Akkerman, unde s-au format noi colonii. În consecință, suprafața totală a pământului, ocupată de coloniștii transdunăreni, s-a mărit de la 557 608 desetine la 585 156 desetine⁷⁷.

Majoritatea imigranților s-au stabilit în coloniile bulgare și găgăuze deja existente ori pe parcelele de pământ nepopulate din spațiul acestor colonii. La începutul anului 1832, în 82 de colonii din Bugeac se stabilise 36 529 de imigranți noi, sosiți de la sud de Dunăre. 24 763 de imigranți transdunăreni s-au așezat în 60 de colonii deja existente, iar restul de 11 766 au înființat 22 de colonii noi (Beimagale, Burgugi, Camcic, Cișmichioi, Culevcea, Cuporani, Chiriutnea, Deljiler, Dermendere, Devlet Agaci, Diulmeni, Dragodan, Eschipolos, Glavani, Golița, Iserlia, Pandaclia, Selioglu, Traianul Nou, Tropoclu, Tvardița și Vaisal)⁷⁸. În coloniile noi trăiau 2 219 familii, pentru care se construiseră deja 834 de case, restul locuiau temporar în 1 243 de bordeie. În coloniile vechi, pentru 4 237 familii de imigranți noi existau 1 295 case și 2 477 bordeie. În total 6 456 familii de imigranți, sosiți recent de la sud de Dunăre, trăiau în 2 129 de case și 3 720 de bor-

⁷⁵ И. И. Мещеряков, *Переселение болгар в южную Бессарабию...*, с. 105-107.

⁷⁶ V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 44.

⁷⁷ И. И. Мещеряков, *Переселение болгар в южную Бессарабию ...*, с. 132-135.

⁷⁸ V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 44-45; Ion Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de sud-est (până în anii '30 ai secolului al XIX-lea)*, Chișinău, 1999, p. 182.

deie⁷⁹.

Cei mai mulți imigranți transdunăreni noi trăiau în coloniile din circumscriptiile Bugeacul de Sus (11 296), Bugeacul de Jos (10 620) și Ismail (8 810), precum și în 8 colonii noi din ținutul Akkerman (2.726). Totodată, în 17 colonii transdunărene din circumscriptiile Cahul și Prut (la vest de lacul Ialpug) sosise doar 2 069 de imigranți noi. În 12 colonii transdunărene, locuite în mare majoritate de români, se stabilise doar 1.257 de imigranți noi, cei mai mulți la Babele (271), Satul Nou (268), Slobozia Mare (256) și Hagi Abdula (210), iar în coloniile Brânza și Văleni nu au fost consemnați imigranți noi. Cei mai mulți coloniști noi s-au stabilit în Bolgrad (3 648), Comrat (2 014), Vaisal (911), Chirsova Nouă (836), Glavani (829), Hasan Batâr (829), Tvardița (824), Selioglu (816), Vulcănești (801), Iserlia (745)⁸⁰.

Statisticile rusești conțin informații despre numărul de familii vechi și noi pentru fiecare colonie. În 1832, în 85 de colonii ale imigranților transdunăreni existau 5 656 de familii vechi, venite până în 1828, și 6 098 de familii noi, sosite în anii 1829-1832. În total erau 11 754 de familii, cele noi depășindu-le pe cele mai vechi. Coloniile bulgare dispuneau atunci de o suprafață de 527 623 desetine de pământ potrivit pentru agricultură⁸¹, la o familie revenind în medie câte 44,9 desetine.

Mulți imigranți transdunăreni au fost adăpostiți temporar în afara arealului coloniilor bulgare, mai ales în unele sate de pe domeniile statului sau ale moșierilor din ținuturile vecine. Către luna august 1830, în 37 de sate din ținuturile Akkerman, Bender și Ismail au fost plasate temporar 2 051 de familii, sosite din Bulgaria. În multe sate, numărul imigranților era foarte mare, raportat la populația locală. Doar în 9 sate din ținutul Akkerman trăiau temporar 660 de familii de la sud de Dunăre, cele mai multe fiind consemnate în Zolocari (129), Nerușai cu Galilești (120), Tașlâc (108), Cișmea cu Baccealia (105), Tatar-Bunar (98)⁸². Imigranții se confruntau cu lipsa de adăpost ori surse de apă, nu aveau cu ce hrăni animalele.

După alte statistici, la mijlocul lunii noiembrie 1830, în diferite localități din ținuturile Akkerman și Ismail erau adăpostite 1 739 familii cu 8 439 persoane, dintre care 1 167 familii (76%) primise locuințe aparte. Totodată, în orașele din ținuturile Akkerman și Ismail trăiau temporar 590 de familii transdunărene⁸³. Numărul cel mai mare de imigranți se consemna în orașele Akkerman (1 575) și Reni (379), în satele Cișme (444), Cegur-Mișeni (400), Tatar-Bunar (323), Cojdangalia Mare (291), Tatar-Baurci (271), Baimaclia Mare (243), Carbaul (236), Câșla Mică (230), Constantinovca (213) etc. Din lipsă de spațiu, multe familii de imigranți au trebuit să trăiască temporar împreună cu

⁷⁹ V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 117-119.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 117-119.

⁸¹ И. И. Мещеряков, *Социально-экономическое развитие болгарских ...*, с. 25-27.

⁸² И. И. Мещеряков, *Переселение болгар в южную Бессарабию ...*, с. 113-114.

⁸³ *Ibidem*, p. 129.

populația locală ori să fie plasate câteva familii într-o casă. Bunăoară, în 15 sate ale moșierilor din ținutul Ismail existau doar 569 de case, dar aici au fost distribuite să trăiască 387 de familii de imigranți⁸⁴.

În număr mai mic, imigranții transdunăreni au locuit temporar și în alte ținuturi din Basarabia. Ulterior, cei mai mulți din aceștia fie s-au mutat în coloniile din sudul Basarabiei, fie s-au întors în Bulgaria. În ținutul Akkerman, imigranții din câteva sate s-au concentrat mai târziu în câteva colonii noi, iar în mai multe sate din ținutul Ismail, situate la vest de râul Ialpuș, o parte din imigranți au rămas și au locuit amestecat, împreună cu populația locală.

Datorită numărului mare de imigranți, Basarabia ajunsese să aibă cele mai multe colonii din sudul Rusiei. În anul 1831, în Novorosia și Basarabia existau în total 224 de colonii, cu o populație de 171 641 de persoane. Tot atunci, în Bugeac erau 105 colonii, populate de 96 720 imigranți transdunăreni sau germani, ceea ce constituia 57% din totalul coloniștilor din sudul Rusiei⁸⁵. Autoritățile țariste, însă, nu au reușit să asigure un număr atât de mare de imigranți de la sud de Dunăre cu loc de trai și terenuri agricole suficiente. Deja în a doua jumătate a anului 1831, 2 317 imigranți s-au întors peste Dunăre. Situația noilor coloniști s-a înrăutățit și din cauza că anii 1832-1834 au fost nefavorabili pentru agricultură. O altă nemulțumire a imigranților era că foarte mulți venise din diferite orașe, dar în Basarabia au fost nevoiți să se stabilească în colonii rurale și să se ocupe cu agricultura. Doar în Bolgrad s-au stabilit un număr mare de orășeni, ei formând două cartiere noi – Sliven (în partea de nord) și Iambol (în sudul orașului). Deoarece nu au reușit să se stabilească în orașe, se estimează că cca. 10 mii de imigranți, sosiți din diferite orașe, s-au întors în Bulgaria ori s-au stabilit în unele orașe din Moldova și Țara Românească⁸⁶.

Așadar, din mai multe motive, în anii 1832-1834 un număr mare de imigranți s-au întors înapoi peste Dunăre. Un recensământ din 1835 a înregistrat în Bugeac 6.820 de familii (39.025 persoane) de imigranți vechi și 3 225 de familii noi (18 007 persoane), în total 10 045 familii sau 57 032 persoane, sosite de la sud de Dunăre. Aceste statistici ne demonstrează că în anii 1831-1834 s-au întors la sud de Dunăre peste 20 mii de imigranți transdunăreni, adică mai mult de jumătate din cei care în 1830-1831 veniseră în sudul Basarabiei⁸⁷.

Locuitorii din coloniile bulgare la mijlocul secolului al XIX-lea. După anii 1830-1831, în Basarabia nu au mai venit grupuri mari de imigranți de la sud de Dunăre, iar numărul populației din coloniile bulgare și găgăuze a crescut mai mult pe cale naturală. După reîntoarcerea unui număr mare de imigranți, în anii 1832-1834, s-a diminuat și numărul locuitorilor din coloniile transdunărene. Dacă în anul 1832, în 85 de colonii locuiau 11 754 de familii sau cca. 77 mii

⁸⁴ И. И. Мещеряков, *Переселение болгар в южную Бессарабию ...*, p. 124-125.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 136.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 162.

⁸⁷ Constantin Ungureanu, *Populația din sudul Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea //* Caiete de Istorie, an. VI, nr. 3 (15), Chișinău, 2006, p. 21.

persoane, atunci în 1835, numărul coloniștilor transdunăreni s-a redus la cca. 57 mii de persoane. În anul 1837, în 83 de colonii au fost atestate 9.916 familii, cele mai multe în circumscripțiile Bugeacul de Sus (2 835) și Ismail (2 694). Cele mai populate erau coloniile Bolgrad (785 familii), Comrat (591), Vulcănești (287), Taraclia (255), Chirsova (228), Ceșmichioi (211) etc⁸⁸. După altă sursă, în 1837, în 83 de colonii din sudul Basarabiei locuiau 10 077 familii cu un total de 57 960 de persoane⁸⁹.

Statistica din 1837 nu indica date despre numărul de familii din coloniile Camcic, Culevcea, Eschipoșos, Noul Caragaci și Tropoclo, toate constituite în anii 1830-1831 în teritoriul ținutului Akkerman. Repatrierile din 1832-1834 au afectat cel mai puternic anume coloniile noi din ținutul Akkerman, aflate la distanță mai mare de arealul locuit compact de coloniștii transdunăreni. Abia în anii următori s-au constituit definitiv aceste colonii cu imigranți de la sud de Dunăre. Totodată, după anul 1834 nu mai sunt menționate coloniile Beimagale și Dragodan, care au existat temporar la est de lacul Sasâc, în zona satelor Zolocari și Șagani. După repatrierile din 1832-1834, cele două colonii nu au mai fost repopulate și au dispărut⁹⁰.

Temporar a fost depopulată și colonia Eschipoșos, în 1832 populată de 53 de familii de imigranți de la sud de Dunăre. În anii ulteriori, această colonie a fost repopulată din nou, dar cu locuitori de origine română. În 1846, la Eschipoșos trăiau 29 familii cu 184 persoane, toți moldoveni⁹¹. Astfel, Eschipoșos a fost singura colonie formată în anii 1830 (1835), care a fost populată de români. Încă o colonie nouă (Ferapontevca de lângă Comrat) a fost întemeiată de locuitori ucraineni. Restul coloniilor noi din anii 1830-1831, au fost înființate de imigranți de naționalitate bulgară. În anul 1833, circumscripțiile Cahul și Prut, situate între râul Prut și lacul Ialpuș, au fost unificate. În anii 1830-1831, în acest spațiu nu s-a format nicio localitate nouă, iar din 19 colonii din circumscripția Cahul-Prut, 12 erau locuite aproape exclusiv de români. În schimb, coloniile noi din ținutul Akkerman au fost incluse ulterior în circumscripția Bugeacul de Jos.

Către anul 1846, în coloniile bulgare din sudul Basarabiei erau deja 12 485 de familii, formate din 76 982 de persoane. Acești coloniști dispuneau atunci de o suprafață de 585 156 desetine, inclusiv 527 282 desetine pământuri productive și 57 873 desetine pământ neproductiv⁹², unei familii revenind în medie aproape 47 desetine.

Pentru anii 1844 și 1846 există două statistici complete pentru fiecare localitate, despre populația coloniilor transdunărene din sudul Basarabiei, după naționalități, care sunt foarte asemănătoare:

⁸⁸ И. И. Мещеряков, *Социально-экономическое развитие болгарских ...*, с. 28-29.

⁸⁹ А. Клаус, *Наши колонии*, с. 321.

⁹⁰ И. И. Мещеряков, *Переселение болгар в южную Бессарабию ...*, с. 147.

⁹¹ А.А. Skalkovski, *op. cit.*, p. 79.

⁹² А. Клаус, *Наши колонии*, с. 322-323.

**Populația coloniilor transdunărene, după naționalități,
în 1844 și 1846⁹³**

Circumscripția	colonii	bulgari	moldoveni	ucraineni	greci	țigani	alții	Total
1844								
I. Ismail	16	17 246	2 205	148	100	56	976	20 731
II. Cahul-Prut	19	7 369	7 544	101	54	-	-	15 068
III. Bugeacul de Sus	20	18 268	569	474	-	-	-	19 311
IV. Bugeacul de Jos	28	14 837	160	360	-	-	-	15 357
Total	83	57 720 <i>81,9</i>	10 478 <i>14,9</i>	1.083 <i>1,5</i>	154 <i>0,2</i>	56 <i>0,1</i>	976 <i>1,4</i>	70 467 <i>100,0</i>
1846								
I. Ismail	16	18 741	2 476	210	160	67	1 092	22 746
II. Cahul-Prut	19	8 266	7 951	99	54	-	-	16 370
III. Bugeacul de Sus	20	19 674	646	518	-	-	-	20 838
IV. Bugeacul de Jos	28	16 624	184	427	-	-	-	17 235
Total	83	63 305 <i>82,0</i>	11 257 <i>14,6</i>	1 254 <i>1,6</i>	214 <i>0,3</i>	67 <i>0,1</i>	1 092 <i>1,4</i>	77 189 <i>100,0</i>

Conform acestor statistici, românii populau compact 12 colonii din circumscripția Cahul-Prut, în două din Ismail (Babele și Erdec-Burno) și în localitatea Eschipolos. Colonii populate de bulgari și români erau Bașcalia, Valea Perjei și Doluchioi, parțial românii mai locuiau în Bolgrad, Vulcănești și alte câteva colonii⁹⁴. Ucrainenii locuiau exclusiv în Ferapontevca, împreună cu bulgarii în Fântâna Zânelor, parțial în Dermendere și, răzleț, în alte sate. Colonia Caracurt era populată aproape exclusiv de arnăuți sau albanezi. Cei mai mulți greci au fost înregistrați în Bolgrad și Vulcănești⁹⁵. Restul coloniilor erau populate în mare majoritate de bulgari și găgăuzi.

În deceniile următoare, structura etnică s-a modificat în coloniile Noul Caragaci, Pocrovca Nouă și Tropoclo, fără a se cunoaște mai exact cauza și când s-au produs aceste schimbări. În 1846, în Pocrovca Nouă trăiau 275 persoane, în Noul Caragaci – 209 și în Tropoclo – 341, toți fiind bulgari⁹⁶. Mai târziu însă, în Noul Caragaci și Pocrovca Nouă s-au așezat moldoveni, iar Tropoclo a fost populat de ucraineni.

În statisticile rusești, găgăuzii nu erau remarcați sau menționați separat, fiind incluși la bulgari, deși se știe că, chiar de la începutul sec. al XIX-lea, ei au imigrat în sudul Basarabiei și s-au stabilit compact mai ales în zona Comrat și Ceadâr-Lunga. Pentru anii 40 ai sec. al XIX-lea se estimează că, în 83 de colonii din Bugeac locuiau 47,7% bulgari, 34,1% găgăuzi, 14,6% moldoveni, 1,6% ucraineni, 1,4% albanezi, 0,2% greci și 0,08% țigani. Bulgarii și găgăuzii constituiau împreună 81,8% din totalul coloniștilor transdunăreni sau 62 856 de persoane. În estimările respective erau menționate 24 de colonii, care ar fi fost

⁹³ 1844 - Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei ...*, p. 130-132; 1846 – calculat după: A. A. Skalkovski, *op. cit.*, p. 46-80.

⁹⁴ A. A. Skalkovski, *op. cit.*, p. 49, 51-55, 57-64, 69, 71, 79.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 49, 54, 56, 65, 71, 76.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 77, 80.

locuite atunci de 26 210 găgăuzi, iar numărul bulgarilor era estimat la 36.646 de persoane⁹⁷.

O statistică pentru anul 1850 oferă pentru prima dată informații separate despre bulgarii și găgăuzii din Basarabia. Potrivit sursei respective, în coloniile bulgare din sudul Basarabiei locuiau 85 461 de locuitori, dintre care 69 525 erau bulgari. Aceștia se divizau în bulgari negri, care foloseau limba bulgară, și găgăuzi, care vorbeau în limba turcă. Etnicii bulgarii constituiau 69% din totalul populației bulgare din colonii, erau originari din Macedonia și Rumelia. Macedonienii foloseau scrisul slav, cei din Rumelia – scrisul grecesc. Găgăuzii, care erau veniți în Basarabia în 1807 și 1812, constituiau 31% din populația bulgară și scriau cu litere valahe⁹⁸. Făcând un calcul, putem constata că din 69 525 de coloniști bulgari, 47 972 erau etnici bulgari și 21 553 găgăuzi. Astfel, coloniile bulgare din sudul Basarabiei erau populate în 1850 de 85 461 de persoane, dintre care 47 972 (56,1%) bulgari, 21 553 (25,2%) găgăuzi, 12 805 (15%) valahi sau moldoveni, 1 440 (1,7%) ucraineni, 1 328 (1,6%) arnăuți sau albanezi, 307 greci și 56 țigani⁹⁹. Din lipsa unor statistici mai concrete, este dificil de estimat numărul găgăuzilor în anumite localități, mai ales că mai multe colonii erau populate atât de bulgari, cât și de găgăuzi.

Coloniștii transdunăreni din sudul Basarabiei au jucat un rol important în dezvoltarea social-economică a regiunii, au valorificat terenuri întinse din Bugeac, au contribuit la prosperarea agriculturii în zonă, au format sate cu un număr mare de locuitori, care până în prezent locuiesc în acest spațiu. Totodată, din cauza numărului mare de imigranți, sosiți de la sud de Dunăre, structura etnodemografică a ținuturilor din sudul Basarabiei s-a modificat esențial, în detrimentul populației românești băștinașe. Până la mijlocul sec. al XIX-lea, ponderea populației românești din trei ținuturi din sudul Basarabiei (Akkerman, Bender și Ismail) s-a diminuat de la 48,6% (în 1818) la 29,9% (mijlocul sec. al XIX-lea). Doar în localitățile din Bugeac, proporția locuitorilor de naționalitate română s-a redus, în aceeași perioadă, de la 37%, la 25,5%. În 1818, trei ținuturi din sudul Basarabiei erau populate de 113 835 persoane, inclusiv 55 371 (48,6%) români, 19 373 (17%) bulgari și găgăuzi, 17 810 (15,6%) ucraineni, 8 284 (7,3%) germani, 8 049 (7,1%) ruși și 4 948 persoane de alte naționalități. Peste trei decenii, la mijlocul sec. al XIX-lea, în același spațiu trăiau 304.280 locuitori, dintre care 90 958 (29,9%) români, 82 295 (27,0%) bulgari și găgăuzi, 53 395 (17,5%) ucraineni, 31 268 (10,3%) ruși, 24 049 (7,9%) germani și 22 315 persoane de alte etnii¹⁰⁰. Favorizând așezarea imigranților transdunăreni, a germanilor, rușilor și ucrainenilor în Basarabia, autoritățile țariste

⁹⁷ И. И. Мещеряков, *Переселение болгар в южную Бессарабию ...*, с. 169.

⁹⁸ П. Кеппен, *Хронологический указатель материалов для истории иностранцев Европейской России*, СПб., 1861, с. 62-63.

⁹⁹ П. Кеппен, *Хронологический указатель материалов для истории иностранцев ...*, с. 62; И. А. Анцупов, *Аграрные отношения на юге Бессарабии ...*, с. 27.

¹⁰⁰ V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 103, 155; Constantin Ungureanu, *Populația din sudul Basarabiei în sec. XIX ...*, p. 85.

au urmărit scopul politic de a integra acest teritoriu în spațiul Imperiului Rus, dar și de a atrage naționalitățile din Balcani, în special pe bulgari, în lupta de eliberare națională față de Imperiul Otoman.

Summary

Transdanubian immigrants settled in southern Bessarabia at the end of the 18th – early 19th century, especially during the Russian-Turkish wars. They settled in either the cities of southern Bessarabia or in the villages of Codru, Greteni, Tomarova and Hotărniceni counties. Subsequently, the main immigrant mass sat in the Bugeac plain, east of the lake and river Ialpuș. In 1812, the number of Transdanubian immigrants in Bessarabia amounted to at least 15 thousand people, including approx. 4 thousand (26-27% of total) of Romanian origin.

In 1819 there were officially constituted 57 Bulgarian colonies, administratively divided into 4 districts. In the following years some villages were merged, but some new colonies were also created. In 1827, in the 57 colonies and 4 villages of transdanubian colonists there were 36,405 persons (64.6% Bulgarians and Gagauz, 23.1% Romanians, 7.9% Ukrainians, 1.8% Greeks, 1.7% Albanians, 0.4% Russians). A new wave of immigrants from the Balkans arrived in southern Bessarabia in 1829-1831. Approx. 18 thousand people settled permanently in Bessarabia and established 22 new colonies. In 1850, 83 Bulgarian colonies in southern Bessarabia were populated by 85,461 persons, of which 47,972 (56,1%) were Bulgarians, 21,553 (25,2%) – Gagauz, 12,805 (15%) – Wallachians or Moldovans, 1,440 (1,7%) – Ukrainians, 1,328 (1,6%) – Albanians, 307 – Greeks and 56 – Gypsies.

© **Constantin UNGUREANU**

AFACERILE FUNCIARE ALE SUPUȘILOR STRĂINI ÎN BASARABIA (1812-1860)

Andrei EMILCIUC

Deschiderea spre Vest pe care a promovat-o Petru cel Mare, inclusiv în planul atragerii străinilor în serviciul Rusiei, inevitabil a creat o presiune din partea moșierimii indigene din imperiu în vederea limitării drepturilor funciare ale acestora. În aceste condiții, pe parcursul secolului al XVIII-lea, legiuitorul rus a restricționat substanțial dreptul străinilor, care nu au acceptat să devină supuși ruși, de a intra în posesiunea sau proprietatea pământurilor situate înafara orașelor.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, pe fundalul politicii externe expansive, dezvoltarea demografică a teritoriilor nouacaparate devine un argument important în vederea revizuirii acestor limitări. Astfel, la propunerea ministrului de interne, la 1 martie 1804 supușilor străini li s-a permis să cumpere pământ în cuprinsul Novorosiei, cu precizarea că, la părăsirea definitivă a hotarelor Imperiului Rus, aceștia, precum și urmașii lor, urmau să-și vândă proprietățile funciare supușilor ruși, în caz contrar, acestea fiind trecute gratuit în proprietatea statului¹.

În mod logic, după anexarea la Imperiul Rus a teritoriului dintre Prut și Nistru, aceste privilegii urmau a fi extinse și în provincia nou instituită, denumită impropriu Basarabia. Totuși în această privință a existat o perioadă de confuzie și neclaritate. Conform prevederilor Tratatului de la București din 16/28 mai 1812, locuitorii din dreapta Prutului, care aveau proprietăți în teritoriul anexat de Rusia, erau liberi fie să le vândă, fie să se stabilească în provincia respectivă, acceptând să devină supuși ruși, pentru care lucru le-a fost acordat un termen de 18 luni din momentul schimbului actelor de ratificare a tratatului, și anume până la 2 ianuarie 1814.

Multă vreme însă, ne spune Manolachi Drăghici, locuitorii moldoveni „nu s-au grăbit a lua măsuri energice în desfacerea averii nemișcătoare, ce ave din stânga Prutului, până s-a apropiet vremea protezmiei, când umbla confugi de nu știe ce să mai facă, unii adecă care luaseră protecția rusească o lepăda, alții din acei hotărâți să rămâie în Moldova să făcea sudiți și tot în taină lucrându-se aceste operații spre a nu se declara până în ceasul închiderii Prutului, supt ce bandieră rămân ca să nu greșească”. Pe parcursul celor 18 luni („protezmiei”), mai relatează Manolachi Drăghici, s-au făcut „foarte multe vânzări și schimburi de moșii peste Prut, mai toți însă au greșit înstrăinându-și averile cu nimic, pentru că umbla vorba că moșiile boierilor din Moldova rămânând în Basarabia, după protezmie, se vor lua de hazne dacă nu se vor face sudiți, din această pricină fieștecare proprietar au închis ochii și s-au desfăcut cu mare pagubă”².

¹ *Полное Собрание Законов Российской Империи* (În continuare: *ПСЗРИ*), собр. I, том XXVIII, 1804-1805, СПб., 1830, №21192, c. 177.

² Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani. Până în zilele noastre*, Iași, 1857, tomul II, p. 93-94 apud D. Poștarenco, *Anexarea Basarabiei*, Chișinău 2006, p. 109.

Într-un final, la 30 septembrie 1812, amiralul P.V. Ciceagov i-a dat dispoziție lui Scarlat Sturdza să anunțe proprietarii moldoveni ale căror pământuri sunt situate în Basarabia că „împăratul, binevoind față de cererea lor, le-a permis să-și stăpânească moșiile chiar și după expirarea termenului stabilit prin Tratatul de la București încheiat cu Turcia”. De asemenea era menținut dreptul acestora de a-și transfera peste Prut veniturile obținute din vânzarea proprietăților funciare, fără plata taxelor cuvenite. În raportul din 14 octombrie 1812, adresat de guvernatorul Scarlat Sturdza amiralului P.V. Ciceagov, comandantul armatei dunărene și responsabil de organizarea civilă a Basarabiei, considera necesar, pentru a nu provoca daune populației în legătură cu împărțirea moșiilor, rezultată în urma trasării noului hotar, de a se obține de la domnul Moldovei pentru locuitorii Basarabiei dreptul de a dispune liber de pământurile ce le aparțin, situate de cealaltă parte a Prutului, iar locuitorilor satelor moldovenești – a se ocupa cu agricultura, creșterea vitelor și cu alte activități gospodărești pe moșiile lor din stânga Prutului. Generalul Harting, în calitatea sa de șef al unităților militare plasate în Basarabia, dispusese anterior să fie interzisă trecerea peste frontieră, fără autorizării, a locuitorilor cu proprietăți funciare situate pe ambele maluri ale Prutului. Comunicându-i lui Harting, la 3 noiembrie 1812, că a fost anunțat de către Ciceagov despre dispoziția emisă de împărat de a permite locuitorilor din dreapta Prutului să-și stăpânească moșiile din Basarabia și după expirarea termenului de 18 luni stabilit prin tratatul de pace, Sturdza i-a cerut să dispună străjii de la Prut să permită trecerea peste graniță a locuitorilor de pe ambele maluri ale râului, fără autorizații. Pentru siguranță, Sturdza elibera și autorizații. Una dintre acestea, semnată în noiembrie 1812, avea următorul conținut: „Deoarece jumătate din moșia Dănuțeni a logofătului Constantin Balș este situată de partea stângă a Prutului, i se permite administratorului acestei moșii să livreze de pe malul stâng, pentru casa lui Balș, vin, orz, mei, fân și altele, la fel și locuitorii sus-numitei moșii au dreptul să treacă Prutul pentru a merge la moară, după lemne din pădure și să revină. De asemenea, să fie permisă trecerea din dreapta Prutului a vitelor lui Balș, aduse la iernat în Basarabia: 1 000 de oi și 400 de vite”³.

Ulterior, în urma interpelării rezidentului imperial în Basarabia A.N. Bahmetev, secretarul de stat, contele Capodistria i-a comunicat la 21 aprilie 1817, că Alexandru I a admis ca de dreptul acordat supușilor străini prin punctul 7 al Tratatului de la București, să beneficieze de asemenea mănăstirile și bisericile din străinătate, care au căpătat astfel libertatea de a-și gestiona deplin proprietățile funciare din Basarabia, cu condiția coordonării cu autoritățile duhovnice cărora li se supuneau⁴.

Permisiunea acordată boierilor moldoveni de a-și păstra moșiile în Basarabia, a creat un cadru propice pentru dezvoltarea afacerilor funciare. Deoarece administrarea directă a moșiilor rămase peste Prut crea dificultăți obiective, boi-

³ D. Poștarencu, *Anexarea Basarabiei*, Chișinău 2006, p. 109.

⁴ P. Кохманский, *Сборник окончательных судебных решений по вопросам местного бессарабского гражданского права*. Выпуск 1, Кишинев, 1868, с. 16-17.

erii și mănăstirile din Moldova de peste Prut, au apelat la diverse practici, de la administrarea prin vechili de încredere, până la arendarea pământurilor și concesiunea veniturilor de pe acestea unor antreprenori. Este de la sine înțeles că o analiză amănunțită a tuturor cazurilor de acest gen nu poate fi subiectul unui simplu articol, ci mai degrabă a unui studiu monografic. Vom aduce un exemplu concret din rândul celor studiate de noi. Este vorba despre moșia Temeleuți din ținutul Orhei, trecută prin reforma administrativă din 18 decembrie 1835 în județul Chișinău. Aparținând la momentul anexării comisului Alexandru Panaite și trecută prin „Actul de împărțală” din 16 aprilie 1823 fiicei sale – Zoița, căsătorită cu căminarul Iordache Giurgiu, moșia va fi dată apoi drept zestre fiicei acesteia din urmă, Eufrosinia, la căsătoria cu postelnicul Grigore Crupenski. Fiind cu toții stabiliți în dreapta Prutului, moșia va fi administrată începând cu 1823 și până pe la mijlocul anilor '40 prin vechilul Ioan Borcari. Cel mai probabil ca urmare a decesului lui Ioan Borcari, în perioada 23 aprilie 1845 – 23 aprilie 1849, moșia Temeleuți este dată în arendă de către Gr. Crupenski negustorului de gilda a treia din Bălți, Ianis (Zanis) Stamati, pentru 1 000 ruble argint pe an, fiind administrată de fiul ultimului, Constantin Stamati. Zanis Stamati era un grec, sosit în Basarabia din Grecia în anul 1823, ca urmare a represiunilor otomane împotriva insurgenților care luptau pentru independență. A intrat în supușenie rusă în anul 1835, deținând în arendă în anii 1836-1840 moșiile Druța și Rădeni, iar în 1841-1845 – moșia Scumpia și îndeletnicindu-se exclusiv cu creșterea și vânzarea vitelor cornute mari din moșiile arendate, cu o cifră de afaceri de 1 000 ruble argint anual. La 16 decembrie 1848 Gr. Crupenski semnează un nou contract de arendă pe cinci ani a moșiei Temeleuți, între 23 aprilie 1849 – 23 aprilie 1854, cu odnodvo-rețul din satul Bălănești (județul Chișinău), Iordache Dumitriu. În urma unui conflict cu acesta, după expirarea termenului contractual, Grigore Crupenski a fost nevoit să dea în arendă moșia Temeleuți altui antreprenor. Astfel, în martie 1859 documentele îl amintesc în calitate de administrator al moșiei pe armeanul de confesiune luterană Gheorghe Rababovici (probabil fost supus austriac), într-o plângere a preotului din sat, Dorofei Matvievici, împotriva intimidărilor acestuia față de practicarea liberă a confesiunii ortodoxe de către locuitorii satului⁵.

În rândul acestor vechili și antreprenori, de altfel, întâlnim în dese rânduri supuși străini, chiar dacă legislația rusă în această privință nu era deloc permisivă. Mai exact, potrivit normelor legale, supușii străini nu aveau dreptul de a deține, fie în proprietate, fie în folosință, pământuri cu sate, precum și țărani șerbi sau șerbi fără pământ, chiar dacă dețineau funcții de stat ruse sau aveau diplome străine de noblețe, neconfirmate de statul rus. Supușii străini aveau dreptul de a achiziționa sau a deține în proprietate sau posesiune doar pământuri nelocuite, și doar în raza orașelor, cu excepția cazurilor unde acest lucru era admis în baza

⁵ A se vedea Andrei Emilciuc, *File din istoria satului Temeleuți (r-nul Călărași) în secolul al XIX-lea // Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor: (economie, societate, politică, cultură, istoria științei)*: În onoarea profesorului Demir Dragnev, Acad. de Științe a Moldovei, coord.: Sergiu Bacalov, Ion Valer Xenofontov, Chișinău, 2016, p. 243-260.

unor privilegii speciale, sau a persoanelor cărora li s-a acordat acest drept în mod particular⁶. Abia la 17 aprilie 1839, la propunerea Consiliului de Stat, supușilor străini le-a fost permis să cumpere pământuri în afara orașelor pentru insti-tuirea fabricilor și uzinelor, prin modificarea articolelor 909 și 910 din Codul de Legi privind stările sociale. Aceștia urmau a se înscrie în gilde, iar după zece ani erau obligați să intre în supușenie rusă, în caz contrar urmau să-și vândă pro-prietatea unui supus rus. Mărimea lotului urma să nu depășească 300 de desetine⁷.

Toate aceste limitări încep a-și face efectul în Basarabia cu precădere după 1828-1830, odată cu lichidarea autonomiei provinciei și implementarea aici a le-gislației fiscale ruse, care a anulat vechile privilegii de care beneficiau supușii austrieci conform capitulațiilor cu Poarta Otomană. Cum Basarabia juca un rol important în afacerile acestora, ce vizau în special creșterea și îngrășarea pentru export a vitelor, antreprenorii austrieci nu aveau decât a se adapta, apelând la di-verse scheme ce le-ar fi permis să-și continue practicile de arendare a pământu-rilor populate, în baza unor contracte formale ce nu contraveneau legislației ruse.

Un astfel de exemplu este cazul supusului austriac Anton Golubaș, care, în-cepând cu anul 1828, a deținut în mod informal în posesiune mai întâi localitatea Șuri, iar apoi Drochia, Căinari și Roșietici, printr-un șir de contracte cu proprieta-rii acestora, băneasa Elena Donici și agaua Nicolae Rosseti, aflați în Principatul Moldovei. Aceste contracte prevedeau *de jure* doar colectarea veniturilor de pe moșiile în cauză. Însă contractele includeau o clauză interesantă: pentru munca îndeplinită, Anton Golubaș era răsplătit prin oferirea în folosință a „unei părți din pământurile nelocuite” din cuprinsul moșiilor în cauză, pe care acesta cultiva cartofi și creștea vite pentru exportul în Imperiul Habsburgic⁸. Dar, în mod logic, supusul austriac putea liber apela la munca sătenilor, fără a încălca legislația rusă.

Desigur că aceste practici la limita legilor nu conveneau multor moșieri au-tohtoni, care se vedeau afectați de concurența supușilor străini în ramurile econ-omice pe care le practicau ei singuri. E posibil, în mod banal, că nemulțumirea rezulta din râvna acestora asupra moșiilor boierilor moldoveni, pe care puteau pune mâna la prețuri derizorii, dacă nu ar fi existat excepțiile de la lege în aceas-tă privință. Potrivit unei note a locotenentului în rezervă Osip Rjepețki, fost ofițer de poliție, adresată la 30 noiembrie 1842 Ministrului de Finanțe E.F. Kankrin, o parte din moșierii din județul Iași intenționau să adreseze guvernatorului militar al Basarabiei o plângere colectivă pe seama supușilor străini ce activau, în opinia lor, ilegal în Basarabia. Considerând de datorie sa, acesta anexa copia acestei plângeri⁹. Potrivit textului în cauză, moșierii considerau necesar să-l informeze pe general-locotenentul P.I. Fiodorov despre aceste încălcări, din motiv că „este de obligația lor ca supuși credincioși să semnaleze oricare încălcări și posibilități

⁶ *Свод Законов Российской Империи*, том. IX – Свод Законов о состояний людей в государстве, кн.1 – Законы о состояниях, СПб., 1832, № 908-910, с. 272-273.

⁷ *ПСЗРИ*, собр. II, том XIV, 1839, отд. 1, СПб., 1840, № 12236, с. 365-366.

⁸ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (În continuare: *ANRM*). F. 924, inv. 1, d. 7, f. 142-143.

⁹ *ANRM*. F. 924, inv. 1, d. 7, f. 5-5 verso.

de completare a haznalei statului”. Aceștia incriminau supușilor străini că se în-deletnicesc în Basarabia cu practici ce nu le sunt permise, iar capitalurile obținute le exportă peste hotare, fără a achita anumite taxe și prestații, iar unii chiar, fără a deține niște titluri, cumpărau în cuprinsul provinciei, din capitalurile obținute în acest mod, proprietăți funciare și chiar pretindeau a fi înscrisi în tagma nobilimii. „Autoritățile locale, în pofida eforturilor depuse, nu au reușit decât în mică parte să-i oblige a se înscrie în ghidele negustorești. Dar chiar și acei care au făcut-o, s-au înscris nu în conformitate cu cifra de afaceri în ghidele unu și doi, ci, pentru a plăti taxe mai mici – în ghilda a treia. Mai toți dintre aceștia arendau întinse proprietăți funciare mănăstirești și moșierești, fie direct, fie prin representa-nți, construind fabrici vinicole, folosind munca argată, inițiind litigii doar pentru a încărca instanțele de judecată și umbrind, astfel, onoarea nobililor și a funcționarilor, unicii care aveau dreptul de a practica industria agricolă, deoarece o practicau nu din numele lor, ci al proprietarilor de la care arendau pământul” – se afirma în petiție. Drept argument erau aduse zece exemple concrete:

1) Grecul, supus turc Lazar Pomizo, sosit în Basarabia în 1821 și aflându-se în provincie de 21 de ani, practica comerțul cu lumânări și alte măruntușuri, acumulând un capital suficient, a luat în arendă moșiile Colonești și Gonțești, populate cu peste 300 de locuitori. Provocându-le pagube prin diferite intimidări și târguiești, iar cu proprietarul inițiind un litigiu în instanță, le-a lăsat baltă, luând în schimb în arendă moșia mănăstirească Scumpia cu 120 de locuitori, pe locuitorii căreia i-a determinat în mare parte să-și părăsească locul de trai, drept consecință satul rămânând cu nici 20 de familii. Ulterior a cumpărat de la funcționarul Ianușevici o moșie cu șerbi și în baza acesteia a încercat să obțină titlul de nobil, autointitulându-se vel-armaș, chiar dacă niciodată nu s-a aflat în vreo dregătorie moldovenească;

2) Supusul turc, grecul Iani Stamati, care se afla în Basarabia „din vechi timpuri”, a deținut aici în posesiune mai multe moșii, iar la momentul în cauză – moșia Scumpia, realizând diferite afaceri fără a se înscrie în ghidele negustorești, și doar în ultimul an înscriindu-se în ghilda a treia¹⁰;

3) Grecul din Ianina, Anastasie Leondari, care-și spunea serdar, cu pașaport al guvernului moldovenesc, care la fel locuia în Basarabia de mult timp, fiind căsătorit, dar fără a fi înscris undeva fiscal, la momentul în cauză nu își mai spunea supus moldovean, ci grec, chiar dacă locuia în baza acelui pașaport. Deținea în posesiune două moșii – Cobani și Tomești, cu 250 de locuitori, locuitorii cărora își părăseau casele și se mutau în alte părți. Cum nu a putut niciodată să dețină dregătorii în Moldova, nu avea dreptul a se intitula serdar;

4) Supusul turc, grecul Vasilie Tarzibaș Frangopulo, care locuia în Basarabia din 1821, deținea în posesiune moșii și practica diferite activități comerciale, înscriindu-se în ghilda a treia abia în ultimul an, doar cu scopul de a putea lua în posesiune o moșie mănăstirească nelocuită, pentru a o popula cu locuitori din moșiile megieșe. Deținea de câțiva ani în posesiune și moșia locuită Gherman;

¹⁰ ANRM. F. 924, inv. 1, d. 7, f. 6 verso.

5) Supusul austriac, armeanul Cristi Sucevean, deținea în posesiune Pelinia și Ghizdita, cu circa 300 de locuitori, dar era suspectat că nu era înscris fiscal pe undeva;

6) Supusul austriac, armeanul Anton Bogdanovici, locuia în Basarabia din 1819, deținând în posesiune mai multe moșii locuite și practicând multe afaceri dubioase. Deținea de mult timp în posesiune moșia locuită Avrămeni și părțile nelocuite aparținând boierului moldovean Stârcea, lângă granița râului Prut, ridicând o uzină vinicolă practica comerțul cu băuturi spirtoase fără permisiunea autorităților. A mărit suprafața moșiei din contul pământurilor nelocuite, prejudiciind moșiile megieșe. La momentul în cauză intrase și în posesiunea moșiei Danul, în tovărășie cu un alt supus austriac, la fel armean, Maramoruș, anterior deținând în posesiune moșia Albineț, practicând întotdeauna afaceri comerciale, dar înscriindu-se în ghilda a treia abia în acel an;

7) Supusul austriac Iacub Osadța, cu fratele Zaharia, dețineau în posesiune moșiile închinat Mănăstirii Sf. Mormânt – Sturzeni, Chitriș și Gordieni;

8) Moșia mare aparținând cneazului Sturdza Ochiul Alb și Aluniș era deținută în posesiune de câțiva supuși austrieci;

9) Supusul austriac Anton Golubaș deținea în posesiune localitățile Șuri, Drochia și Căinari;

10) Grecul Valsamati, sosit în Basarabia de doi ani, deținea în posesiune moșiile Gotești și Călinești¹¹.

Cazurile enumerate nu reprezentau, potrivit petiționarilor, nici măcar a zecea parte a supușilor străini, care locuiau în județele Iași și Soroca și practicau nestingherit din vechi timpuri diverse afaceri, iar dacă ar fi fost puși în evidență, haznaua ar fi avut cu siguranța de câștigat enorm. Petiționarii admiteau că supușilor străini li s-a permis să dețină în posesiune moșii pentru creșterea vitelor, însă insistau că doar nelocuite, cu plata tuturor taxelor convenite – cornărit, cuniță, goștină, zeciuală și alte impozite, pe când aceștia nu doar că se eschivau de la prestațiile convenite supușilor ruși, ci și de la plata impozitelor de stat. Originalul era semnat de *asesorul de colegiu*¹² C. Bodesco și moșierul Mihail Bodarev¹³. Este de notat totuși că Rjepețki afirma că o parte dintre moșieri nu era de acord să semneze petiția în cauză, fapt ce ne face să credem că ei singuri apelau la aren-darea moșilor la diverși supuși străini, iar orice interdicție suplimentară în acest sens ar fi diminuat substanțial prețurile dearendă a pământurilor.

La 30 decembrie 1842 Ministrul de Finanțe îi adresa guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei solicitarea de a investiga cauza și a-i raporta în privința măsurilor adoptate de către acesta, cât și de către guvernatorul militar al Basarabiei, general-locotenentul P.I. Fiodorov¹⁴. La 27 ianuarie 1843, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei expedia guvernatorului militar al provinciei demersul ministrului de finanțe, cu solicitarea de a fi informat pe acest

¹¹ ANRM. F. 924, inv. 1, d. 7, f. 7.

¹² Cin civil de clasa a VIII-a, conform Tabelului Rangurilor din Imperiul Rus.

¹³ ANRM. F. 924, inv. 1, d. 7, f. 7 verso.

¹⁴ *Ibidem*, f. 9-9 verso.

caz și în privința măsurilor luate, completând că în privința deținerii în proprietate și în posesiune a moșiilor de către supușii străini în cuprinsul Novorosiei a prezentat el personal un raport Senatului guvernant de la Sankt Petersburg¹⁵.

Totuși la 10 martie 1843, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei adresa guvernatorului militar al Basarabiei solicitarea de a investiga prin funcționarii din subordine și faptul deținerii în proprietate și posesiune a moșiilor de către străini fără plata taxelor cuvenite¹⁶. Investigația cazului a fost remisă inspectorului judiciar pentru problemele privind domeniile statului, Zaikovski, prin ucazul din 7 aprilie 1843 a Cărmuirii provinciale a Basarabiei¹⁷. Însă odată cu preluarea de către Zaikovski, conform legislației, de la procurorul provincial Ivașcenko, pe timpul aflării în concediu, a funcției acestuia¹⁸, investigarea cazului s-a oprit¹⁹. Ca urmare, la 9 octombrie 1843 guvernatorul militar îi solicita lui Zaikovski să grăbească finaliza investigațiilor, din motiv că soluționarea dosarului era în interesul statului²⁰.

Inspectorul judiciar Zaikovski a înaintat supușilor străini, menționați în plângere, citații individuale. În baza rezultatelor investigațiilor cazurilor mai sus-menționate, inspectorul judiciar a hotărât cercetarea tuturor supușilor străini implicați în afaceri din cuprinsul provinciei, elaborând un formular cu șapte-opt²¹ întrebări care urma a fi completat:

1) În ce an și de unde a sosit în Basarabia, în ce stare socială și pe ce sumă realiza afaceri comerciale la momentul sosirii;

2) Din ce an și până în ce an, ce moșie, de la cine și pe ce suma anuală a deținut în posesiune;

3) În ce an, pe ce sumă, conform cărui act și în baza cărui temei a intrat în proprietatea moșiei (pentru cei care aveau moșii în proprietate);

4) Dacă a intrat în supușenie rusă și în ce an a făcut-o;

5) În ce stare socială este trecut în Basarabia și în baza căror documente;

6) La ce sumă se ridică veniturile de la moșiile aflate în proprietate sau posesiune și din ce anume se formează acestea;

7) Ce sumă au expediat peste hotare din timpul aflării în Basarabia, unde și cui, și dacă au achitat în folosul haznalei taxa cuvenită de 10%;

8) Ce documente de proprietate sau posesie, precum și privind starea socială, puteau prezenta.

Pe lângă aceasta, Zaikovski a solicitat rapoarte pe marginea chestiunii în

¹⁵ ANRM. F. 924, inv. 1, d. 7, f. 10-11.

¹⁶ *Ibidem*, f. 13-14.

¹⁷ *Ibidem*, f. 26.

¹⁸ *Ibidem*, f. 15-15 verso. La 15 decembrie 1843 Zaikovski era înștiințat de procurorul provincial că a fost transferat la o funcție din cadrul Ministerului de Justiție, în locul său fiind transferat procurorul guberniei Volânia, *asesorul de colegiu* Rudnițki, solicitându-i disponibilitatea de a exercita interimatul până la sosirea acestuia din urmă. *Ibidem*, f. 23-23 verso.

¹⁹ *Ibidem*, f. 17-18.

²⁰ *Ibidem*, f. 19-19 verso.

²¹ De la caz la caz.

cauză de la judecătorii județene. Drept răspuns, instanțele în cauză din diferite județe au elaborat și expediat liste ale supușilor străini ce locuiau în cuprinsul județelor, iar în unele cazuri și date amănunțite privind afacerile funciare pe care le realizau, precum este raportul judecătoriei din județul Iași, prezentat inspectorului judiciar pentru problemele privind domeniile statului Zaikovski la 20 iunie 1843 (a se vedea **Tabelul 1**).

Tabel 1

Lista supușilor străini ce locuiesc în jud. Iași
și afacerile funciare pe care le realizează (iunie 1843)²²

Nr. Supuși austrieci		
1.	Dominic Antonovici	Deține în concesiune o parte din moșia nelocuită Ustia pentru pășunatul vitelor
2.	Bogdan Neresovici	Deține în posesiune o parte nelocuită din moșia Hâjdieni pentru pășunatul vitelor
3.	Criștof Maramoruș	Deține în posesiune o parte nelocuită din moșia Danul
4.	Vartan Gorbas	Deține în posesiune moșia nelocuită Valea Mare pentru pășunatul vitelor
5.	Valerian Andruievski	Deține în concesiune o moară pe moșia Cupcini
6.	Ivan Motrea	Deține în arendă o parte nelocuită a moșiei Danul pentru pășunatul vitelor
7.	Kaitan Virski	Deține în arendă o cârciumă pe moșia Biliceni
8.	Grigorie Kosinski	Deține în concesiune o parte din moșia Flămânda pentru pășunatul vitelor
9.	Grigorie Romașcan	Deține în posesiune moșia Chetrâș pentru pășunatul vitelor
10.	Axentie Davidovici	Deține o parte din moșia Cupcini pentru pășunatul vitelor
11.	Bogdan Osadța	Deține în posesiune o parte din moșia Sturzeni pentru pășunatul vitelor
12.	Grigorie Davidovici	Deține o parte din moșia Cupcini pentru pășunatul vitelor
13.	Grigorie Osadța	Deține o parte din moșia Aluniș pentru pășunatul vitelor
14.	Grigorie Ceaikovski	Deține o parte din moșia Aluniș pentru pășunatul vitelor
15.	Vicențiu Maramoruș	Deține o parte din moșia Ochiul Alb pentru pășunatul vitelor
16.	Tadeuș Davidovici	Deține o parte din moșia Cupcini pentru pășunatul vitelor
17.	Samuil Levandovski	Deține în posesiune o parte din moșia Aluniș pentru pășunatul vitelor
18.	Anton Todorovici	Deține în posesiune târgul Fălești
Supuși moldoveni		
19.	Hagi Iordachi	Vechil în localitatea Valea Rusului
20.	Ioniță Oprian	Deține o parte din moșia Borosenii Vechi pentru pășunatul vitelor
21.	Ianachie Hristofor Iliescu	Căminar, deține o parte din moșia Recea pentru pășunatul vitelor
22.	Constantin Bantouș	Locuiește pe propria moșie Butești, obținută prin moștenire
Supuși greci		
23.	Teohari Anastasie Kuș	Deține o parte din moșia Borosenii Vechi pentru pășunatul vitelor
24.	Zamfira Ianciułova	Stolniceasă, deține în posesiune moșia Pârliți a lui Străjescu
Supuși francezi		
25.	Petr Fun	Arendează pământ în târgul Fălești pentru pășunatul vitelor

* Ortografia numelor personale diferă în dosar în dosar de la document la document.

²² ANRM, F. 924, inv. 1, d. 7, f. 168-169.

La 30 decembrie 1843 procurorul provincial interim prezenta guvernatorului militar al Basarabiei un raport în privința rezultatelor investigațiilor inițiate drept răspuns la acuzațiile din nota locotenentului în rezervă Osip Rjepetki adresată Ministrului de Finanțe la 30 noiembrie 1842²³. Ca urmare a cercetărilor efectuate s-a demonstrat că învinuirile în cele zece cazuri aduse drept exemplu s-au dovedit a fi în mare măsură juste:

1) Vel armașul Lazăr Polizo, în perioada din 1832 până în 1839, an în care a intrat în supușenie rusă, a deținut în posesiune localitățile Călinești și Hâncești;

2) Grecul Iani Stamati a intrat în supușenie rusă în 1835, până atunci deținând în posesiune localitățile Druță și Rădeni;

3) Grecul Anastasie Leondari a deținut în posesiune în perioada 1831-1839 moșia Logănești, o parte din moșia Bisericiani și localitățile Tălăești și Cubani;

4) Terzibaș Frangopulo era administrator al moșiei Gherman prin procură, din 1840 a intrat în supușenie rusă și s-a înscris în rândul negustorilor de ghilda a treia;

5) Supusul austriac, armeanul Cristi Suceav, era vechil al localităților Pelinia și Ghizdita și al moșiei nelocuite Valea Țarigradului prin procură de la vorniceasa Smaranda Bogdan. În loc de plată îi era permis păscutul vitelor pe o câmpie din cuprinsul moșiei;

6) Anton Bogdanovici se îndeletnicea din vechi timpuri cu agricultura în Basarabia, în 1822 deținând în posesiune moșia nelocuită Heleuți, apoi arendând moșia Pășcăuți, unde, conform prevederilor contractului, a ridicat o uzină vinicolă. De asemenea arenda o parte a moșiei nelocuite Danul. Din 1824 și până în 1835 a plătit toate taxele și impozitele, fiind înscris în rândul locuitorilor satului Ductăraș (?), iar din 1842 a intrat în supușenie rusă;

7) Supusul austriac, armeanul Iacob Osadța, a deținut în posesiune o parte a moșiei Sturzeni, iar fratele său Zaharia întreaga moșie Hâjdieni, aparținând Mănăstirii Sf. Mormânt, ambii practicând creșterea vitelor;

8) Supușii austrieci, armenii Mihail și Teodor Bohusowitz, arendau din 1835 de la voievodul moldovean Sturdza, o câmpie nelocuită pe lângă localitatea Ochiul Alb, și dețineau în posesiune, în baza unei înțelegeri verbale cu supusul austriac, armeanul Iacov Gluhovski, moșia Aluniș;

9) Supusul austriac Anton Golubaș administra din 1838 prin procură, de la proprietarii băneasa Donici și boierul agaua Rosseti veniturile de pe localitățile Șuri, Drochia, Căinari și Roșietici. În satul Drochia a construit o uzină vinicolă impozantă și mori de apă, primind în schimb dreptul de a practica cultivarea cartofului și creșterea vitelor;

10) Grecul Valsamati (tot el Vițo) din 1842 administra moșiile Călinești și Gotești prin procură de la vornicul din Moldova Ioan Niculcea.

Din câte se poate observa mulți supușii străini care practicau diverse afaceri în Basarabia, legate de cultivarea pământului sau auxiliare acesteia, precum

²³ ANRM. F. 924, inv. 1, d. 7, f. 25.

creșterea vitelor sau producerea băuturilor spirtoase, la sfârșitul anilor '30 – începutul anilor '40, au fost nevoiți, în mare parte să intre în supușenie rusă. Considerăm că în mare parte este vorba de restricțiile funciare impuse, care limitau și ridicau costurile forței de muncă necesare, deoarece celelalte privilegii pe care le dețineau le permiteau aflarea liberă pe teritoriul Basarabiei, fără obligativitatea înscrierii în ghildele negustorești.

Vom menționa, de asemenea, că inspectorul Zaikovski a prezentat oficialilor provinciali și un tablou mai larg, din datele pe care le-a primit de la instanțele de control județene²⁴, care arătau aflarea cu afaceri:

1) **în județul Iași** – a 16 supuși străini, inclusiv 11 supuși austrieci – Vartan Gorbaev, Kriștof Maramuraș, Grigori Kossinki (toți trei deținând în posesiune suprafețe mici de pământ pentru pașterea vitelor), frații Axentie, Grigorie și Todear Davidovici, Costac Vireki (toți patru deținând în arendă cârciume), Valerian Andruevski (deținând în arendă o moară), Anton Todorovici (deținând în posesiune localitatea Fălești), Grigorie Romașcan (vechil), Ivan Motra (în serviciu), trei supuși moldoveni – Ianani Iliesco (deținând în posesiune mici suprafețe de pământ pentru pașterea vitelor), Constantin Bantouș (deținând în proprietate a patra parte din moșia Butești prin moștenire), Hadji Iordachi (locuind la rude), un supus grec – Anastasie Kuș (având litigii judiciare) și un supus francez – Petr Fun (însărcinat cu afaceri);

2) **în județul Hotin** – a 24 de supuși străini, inclusiv 16 supuși austrieci – Vichentie și Stepan Todorovici (deținând în posesiune mici suprafețe de pământ pentru pășunatul vitelor), Nicolae și Petru Dobrovolski, Teodor și Maria Volcinski, Maria Kalmuțki (deținând în proprietate părți din moșii locuite), Ivan Verjovski (deținând în posesiune moșii locuite), Kriștof Birar (deținând un han pentru călători), Alexandr Onciul (având litigii judiciare), Iosif Lucașevici, Nicolae Stârcea (ambii locuind la rude), Ion Tiron Stepan Pirvul (ambii vechili), Vasili și Gheorghie Flondor (ambii însărcinați cu afaceri), opt supuși moldoveni – Constantin Lambrino, Ivan Loaz (deținând în proprietate părți din moșii locuite), Anastasie Pero (deținând în posesiune moșii locuite), Ion Bors, Costachie Capșa, Afanasie Ioan (toți trei vechili), Todor Stratu, Ivan Ciolac (însărcinați cu afaceri);

3) **în județul Soroca** – a 20 de supuși străini, inclusiv șase supuși austrieci – Antonie Piroiak (deținând pământuri în posesiune pentru pășunatul vitelor), Mihailo Katerovici, Grigorie Criștofovici (vechili, care se îndeletniceau cu creșterea vitelor), Petrachie Onciul (având litigiu judiciar), Iacub Aguptovici (locuind la rude), Stepan Avanovici (în serviciu), șapte supuși moldoveni – Afanasie Haritul (având litigiu judiciar), boierul Dumitru Cerchez, Grigorie Strajescu, spătarul Nicolae Biber (toți trei locuind la rude), Ivan Gancios, Iamandi Antozirn, Todor Brosenco (toți trei în serviciu), doi supuși englezi – Constantin Chiper (vechil), Grigorie Cașburești (locuind la rude), patru supuși greci – Hristodul Virnago (vechil), Mihailo Delino, Ivan Casa, Ivan Cașburești (toți trei locuind la rude), un supus turc – Antonie Ioan (în serviciu);

²⁴ ANRM. F. 924, inv. 1, d. 7, f. 26-28.

4) **în județul Orhei** – a opt supuși străini, inclusiv patru supuși moldoveni – Grigorie Mircio, Panait Brad (ambii dețin în arendă loturi mici de pământ pentru agricultură și pășunatul vitelor), Dumitru Guiu (slujind vătaf), căminarul Iordachi Constantinov (vechil), doi supuși greci – Constantin Gripoiou (locuind la rude), Constantin Dalo (vechil), un supus austriac – Gheorghe Fratîța (proprietar al moșiei Minceni), un supus englez – Petr Djionat (locuind la rude).

În județul Bender, potrivit informațiilor Judecătoria județene nu se aflau supuși străini care ar fi practicat afaceri comerciale. Judecătorile județelor Chișinău, Akkerman și Cahul nu au prezentat datele solicitate. Dosarul era tergiversat, deoarece mulți supuși străini se aflau în deplasări, inspectorul judiciar în perioada 22 iunie – 5 august a suplinat funcția de procuror provincial, și așa și nu a fost finalizat, deoarece din 15 decembrie acesta asigură interimatul funcției respective²⁵.

Datele respective sunt sistematizate în **Tabelul 2**.

Tabelul 2

Supușii străini aflați în Basarabia și afacerile imobiliare (1843)²⁶

Județul	Afaceri cu proprietăți funciare						Alte proprietăți imobiliare (cârciumi, hanuri, mori)	
	Proprietari		Arendași		Vechili		Nume, prenume	Supușenie
	Nume, prenume	Supușenie	Nume, prenume	Supușenie	Nume, prenume	Supușenie		
Iași	Constantin Bantș	moldoven.	Vartan Gorbac	austriacă	Hagi Iordachi	moldoven.	Axentie Davidovici	austr.
			Criștof Maramuroș	austriacă	Gr. Romașcan	austriacă	Grigorie Davidovici	austr.
			Grigorie Kosinski	austriacă	Petr Fun*	franceză	Todor Davidovici	austr.
			Ianani Iliesco	moldoven.			Kaitan Virski	austr.
			Anastasiu Kuș	greacă			Valerian Andreevski	austr.
Hotin	Nicolae Dobrovolski	austriacă	Vicențiu Todorovici	austriacă	Ion Borș	moldoven.	Criștof Berar	austr.
	Petru Dobrovolski	austriacă	Stepan Todorovici	austriacă	Costachie Capșa	moldoven.		
	Teodor Volcinski	austriacă	Ivan Verjhovski	austriacă	Afanasiu Ioan	moldoven.		
	Mihail Volcinski	austriacă	Anastasiu Pero	moldoven.	Ștefan Pârul	austriacă		
	Maria Kalmuțki	austriacă			Todor Stratu	moldoven.		
	Const. Lambrino	moldoven.			Ion Ciolac	moldoven.		
	Ion Loaz	moldoven.			Vasile Flondor	austriacă		
					Gheorghe Flondor	austriacă		

²⁵ ANRM. F. 924, inv. 1, d. 7, f. 26-29 verso.

²⁶ *Ibidem*, f. 26-29 verso.

Soro- ca			Antonie Piroiac	austriacă	Mihail Katerovici	austriacă		
					Gr. Krištofovici	austriacă		
					Constantin Koner	engleză		
					Hristodul Virnaz	greacă		
Orhei	Gheorghe Fratița	austriacă	Grigorie Mircea	moldoven.	Constantin Dalo	greacă		
			Panait Brado	moldoven.	Iordache Constantinov	moldoven.		
Total	9		12		17		6	

* În unele acte figurează ca arendaș.

După cum s-a menționat mai sus, problema proprietăților funciare deținută de subiecți din străinătate viza, în termeni contemporani, nu doar persoanele fizice, ci și cele juridice, în pofida prescripției contelui Capodistria din 21 aprilie 1817. Un astfel de dosar, ce viza dreptul mănăstirilor și bisericilor din străinătate să-și comercializeze proprietățile funciare din Basarabia era inițiat în 1844, fapt ce demonstrează că la acest subiect exista multă confuzie chiar și la începutul anilor '40. În cazul dat, pornind de la contractul de vânzare de către biserica din Bârlad a două părți din moșie (Forostna ?) către moșierul din jud. Hotin Hadji Tănase și soția consilierului titular Zapesoșnii, procurorul provincial a înaintat spre examinarea Senatului două întrebări: 1) Aveau dreptul mănăstirile și bisericile din străinătate să-și comercializeze proprietățile funciare fără aprobare imperială și 2) Dacă vânzările imobiliare săvârșite după expirarea celor 18 luni prevăzute de Tratatul de la București pot fi exonerate de plata impozitului funciar și taxele pentru transferarea capitalului peste hotare. După o îndelungă investigație, la 8 aprilie 1847 Senatul guvernant a răspuns pozitiv la ambele întrebări, în virtutea deciziei din trecut a împăratului Alexandru I pe marginea acestei chestiuni²⁷.

Probabil în același context, Consiliul de Stat a pus în discuție problema proprietăților funciare a supușilor străini în Basarabia la modul general, pentru a aduce mai multă claritate pe marginea acestei chestiuni. În ședințele din 18 ianuarie și 10 februarie 1847, cu referire la drepturile stărilor sociale din Basarabia, privitor la proprietățile imobiliare, acesta a hotărât următoarele:

1) A se menține în vigoare prevederile stabilite de codicele de legi privind stările sociale, potrivit cărora supușii străini nu aveau dreptul să dețină în proprietate moșii populate, cu excepția acelor supuși străini care deja dețineau astfel de proprietăți prin moștenire, cumpărare sau având permisiuni imperiale speciale, precum și a cazurilor când calitatea de proprietar data din perioada anterioară alipirii provinciei la Imperiul Rus. Dar aceștia nu puteau transmite drepturile lor de proprietate urmașilor, care nu dețineau astfel de drepturi și asupra cărora se aplicau legile generale;

²⁷ Р. Кохманский, Сборник окончательных судебных решений по вопросам местного бессарабского гражданского права. Выпуск 1, Кишинев, 1868, с. 16-17.

2) A se interzice pe viitor deținerea de către supușii străini a moșiilor locuite în arendă sau posesiune, cu permisiunea încheierii contractelor deja încheiate;

3) A li se permite supușilor străini de a administra moșii populate, în calitate de vechili, prin procură;

4) Dreptul de proprietate a supușilor străini asupra moșiilor nelocuite rămânea în vigoare în conformitate cu vechile reglementări, până la adoptarea unei dispoziții speciale în această privință.

Hotărârile Consiliului de Stat pe marginea acestui subiect au fost aprobate de împărat la 20 iunie 1847 și publicate prin ucazul Senatului din 10 august 1847²⁸. Limitarea drepturilor de moștenire au trezit însă nemulțumirea supușilor străini, care prin glasul guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei au încercat să obțină îngăduință. După ce Ministerul Afacerilor Interne a înaintat Consiliului de Stat un raport pe marginea chestiunii în cauză, această inițiativă a fost discutată într-o ședință comună cu Departamentul economic. La 20 iulie 1848, Consiliul de Stat a menținut însă în vigoare condiția ca pământurile și casele supușilor străini, cărora li s-a acordat dreptul de a le deține în proprietate în cuprinsul Novorosiei și Basarabiei, puteau fi înstrăinate prin moștenire, donație sau vânzare, doar dacă noii proprietari respectau normele generale privind proprietarii de imobiliare²⁹, adică erau supuși ruși.

Totuși după ce Ministerul Afacerilor de Interne a înaintat Consiliului de Stat un nou raport pe marginea acestei chestiuni, Consiliul de stat a hotărât ca supușilor străini vizați de legea din 20 iulie 1848, precum și văduvelor, copiilor acestora, până la adoptarea unei decizii în acest sens, să le fie oferit dreptul de a obține proprietăți imobiliare și prin moștenire. Celelalte prevederi ale legii în privința achiziționării de proprietăți imobiliare prin cumpărare, donație, schimb sau alte modalități, atât de la alți supuși străini, cât și de la persoane aflate în supușenie rusă, urmând a fi aplicate în continuare fără schimbare. Ca urmare, la propunerea Consiliului de Stat, împăratul a aprobat la 20 martie 1850 transmiterea prin moștenire a proprietăților funciare din cuprinsul Basarabiei doar văduvilor sau văduvelor și copiilor proprietarilor din rândul supușilor străini, care beneficiau de drepturile respective prin lege, fiind păstrate prevederile ce vizau înstrăinarea sau achiziționarea acestora prin alte modalități, atât de la supușii ruși, cât și de la cei străini³⁰. Consiliul de Stat a solicitat Senatului Guvernant să informeze despre această decizie toate instituțiile executive, inclusiv Cărmuirea provincială, judecătoria provincială și Administrația fiscală a Basarabiei, precum și să publice legea în organul de presă a Senatului³¹.

Codicele de legi din anul 1857 atestă menținerea restricțiilor generale privind deținerea în proprietate de către supușii străini ai proprietăților funciare stabilite prin codicele din 1832, fixând pentru Basarabia prin punctul 1 528 că

²⁸ ANRM. F. 88, inv. 1, d. 1216, f. 5 verso. ПСЗРИ, собр. II, том XXII, 1847, отд. 1, СПб., 1848, №20987, с. 190, 195.

²⁹ ПСЗРИ, собр. II, том XXIII, 1848, отд. 1, СПб., 1849, № 22456, с. 484-485.

³⁰ ПСЗРИ, собр. II, том XXV, 1850, отд. 1, СПб., 1851, № 24009, с. 187-188.

³¹ ANRM. F. 88, inv. 1, d. 1216, f. 8 verso - 9. Legea a fost publicată la 19 aprilie 1850.

prevederile în cauză nu se răsfrâng asupra persoanelor care fie au deținut astfel de proprietăți până la 10 noiembrie 1847, atât prin cumpărare, cât și prin moștenire, fie au intrat în proprietatea acestora prin permisiune imperială, fie le dețineau din perioada de până la anexarea provinciei la Imperiul Rus. Se stabilea fără a se aminti de derogarea făcută la 20 martie 1850, că transmiterea prin moștenire a drepturilor în cauză nu se putea face în favoarea persoanelor care conform prevederilor generale nu aveau dreptul de a deține în proprietate moșii locuite. Asupra unor astfel de moștenitori se răspândeau prevederile legislației generale. În schimb, se mențineau în vigoare prevederile ce vizau interzicerea supușilor străini de a deține pământuri populate în arendă sau posesiune, cu excepția contractelor semnate în mod legal până la 10 noiembrie 1847, precum și permisiunea de a administra moșii populate în calitate de vechili³².

Limitarea drepturilor de proprietate a supușilor străini asupra pământului a fost eliminată prin ucuzul imperial din 7 iunie 1860. Astfel, supușii străini au obținut dreptul de a achiziționa, primi prin moștenire, donație etc., în cuprinsul Imperiului Rus orice proprietăți mobiliare și imobiliare, cu excepția acelor care conform legiurilor aveau dreptul de a dispune doar clasa nobiliară și supușii străini cărora li s-au acordat expres acest drept. Supușii străini, cu excepția evreilor, aveau dreptul de a deține în proprietate și moșii locuite, de a le administra în calitate de vechili, de a lua în arendă, posesiune și orice alte forme de obligații legale, moșii populate sau nepopulate, cu respectarea condițiilor și limitărilor existente pentru supușii ruși³³.

În baza cercetării surselor inedite și a literaturii monografice, putem concluziona că în perioada de la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus în anul 1812 și până la 1860, când legiuitorul rus a schimbat totalmente abordarea problemei în cauză, provincia a beneficiat, alături de Novorosia, de un statut aparte în privința proprietăților și afacerilor funciare ale supușilor străini. Acest statut special a reprezentat o concesiune dată locuitorilor, afectați fără voie, de trasarea noului hotar, de care au beneficiat, totuși, și persoane dinafara Moldovei istorice. Este adevarat că implicarea acestora în arendarea diferitor proprietăți funciare a contribuit la dezvoltarea relațiilor capitaliste în sectorul agrar al provinciei. Însă beneficiul adus procesului acumulării de capital în plan local este cel puțin discutabil, majoritatea venitorilor obținute fiind scoase în afara hotarelor Basarabiei.

Summary

The opening to the West promoted by Peter the Great, including the plan to attract foreigners to Russia, has inevitably created pressure from indigenous landowners to limit their land rights. Under these conditions, during the 18th century, the Russian legislator substantially restricted the right of foreigners, who did not accept to become Russian subjects, to enter into possession or ow-

³² Свод Законов Российской Империи, том. IX –Законы о состояниях, СПб., 1857, № 1525-1530, с. 293-294.

³³ ПСЗРИ, собр. II, том XXXV, 1860, отд. 1, СПб., 1862, № 35880, с. 706-707.

nership of the lands outside the cities. Towards the end of the nineteenth century, in the context of an expansive foreign policy, the development of newly acquired territories becomes an important argument for revising of these limitations. Thus, on the proposal of the Minister of the Interior, on March 1, 1804 foreign subjects were allowed to buy land in gubernias of New Russia, stating that when they were to leave the boundaries of the Russian Empire, they and their descendants were to sell their land properties to Russian subjects, otherwise the lands were passed free of charge to state ownership.

Logically, after the annexation of the territory of the Prut and the Dniester to the Russian Empire in 1812, these privileges were to be extended to the newly established province, inappropriately called Bessarabia. In this article we analyze this question. Based on the research of the original sources and of the monographic literature, we can conclude that during the period between the annexation of Bessarabia to the Russian Empire in 1812 and until 1860, when the Russian legislator completely changed the approach to the problem in question, the province and the gubernias of New Russia, benefited from a special status with respect to the properties and land affairs of foreign subjects. This special status represented a concession given to the indigenous people, who were unintentionally affected by the assignation of the new border, but from which, however, also benefited persons outside of the historical Moldavia. It is true that their involvement in the lease of various land properties contributed to the development of capitalist relations in the provincial agrarian sector. However, the benefit to the process of local capital accumulation is at least questionable, most of the obtained revenues being taken out of Bessarabia.

© **Andrei EMILCIUC**

PANSIONUL DE NOBILI DIN CHIȘINĂU: EVOLUȚIE, CONTEXTE, CONFLICTE ȘI IMPACT (1816-1831)

Maria DANILOV

Este cunoscut în scrisul nostru istoric, că în primul deceniu de după anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru (în urma războiului ruso-turc din anii 1806-1812), administrația țaristă a provinciei încă nu avea o strategie clară asupra multor domenii de administrare, inclusiv cel al învățământului public. Odată cu înființarea Seminarului Teologic, în 1813 (inițiativa aparține exarhului Gavriil Bănulescu Bodoni), sub aspect didactic, apar o serie de multe alte probleme care au condus la modificarea proiectului inițial de funcționare a acestei instituții de învățământ religios. Astfel, sub tutela Seminarului Teologic a luat ființă și prima instituție de învățământ laic din provincie creată sub imperiali (prima încercare) – Pensionul de Nobili din Chișinău.

Născut dintr-o tendință firească a boierimii basarabene de a-și instrui odraslele în condiții alese, altele decât cele care le putea oferi o instituție aflată la cheremul haznălei statului, fără un scop bine determinat inițial, Pensionul de Nobili se va transforma pe parcurs într-o instituție, care a pregătit buni funcționari pentru administrația publică a provinciei, mai ales, buni cunoscători ai limbii române. Tocmai în contextul amintit se iscă o altă întrebare (care reflectă și interesul nostru de cercetare): în ce măsură putem atribui Pensionul de Nobili din Chișinău în lista instituțiilor de învățământ profesional din Basarabia? Mai ales că reperele cronologice o plasează printre primele instituții laice, de nivel secundar, deschisă, în 1816, după anexarea provinciei.

Câteva precizări istoriografice. Istoricul Pensionului deschis pe lângă Seminarul Teologic, în 1816, a fost cercetat de Arsenie Stadnițchi care, pe urmele încă „proaspete” ale arhivelor locale, a scos în lumină mai multe amănunte, defel întâmplătoare, asupra acestei instituții de învățământ. Se pare, curiozitatea cercetătorului a fost provocată de contextul în care apare conflictul dintre vârfurile administrației imperiale – conducerea Seminarului și inspectorul I. Grinevici de la Direcția școlilor¹. Conflictul, se vede, a fost unul cu ecou în epocă, pentru că și Ioan Halippa, în 1902 a făcut referințe la contextul istoric, care a provocat acele dispute și disensiuni în anturajul administrației imperiale a provinciei. Numai că istoricul Ioan Halippa, se vede, n-a lua în calcul și studiul lui A. Stadnițchi cu privire la istoricul Pensionului de Nobili, publicat consecutiv în mai multe numere ale Buletinului Eparhial, în 1895 (nr. 19, 20, 21, 22, 23 și 24), dar a făcut referință la un alt studiu publicat de L. S. Mațeevici, în 1883².

¹ А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона» учрежденного при Кишиневской Семинарии* // Кишиневские Епархиальные Ведомости (Далее: КЕВ), № 20, 1895, с. 685-728; *Idem* // КЕВ, № 21, 1895, с. 738-739.

² И.Н. Халиппа, *Очерк истории народного образования в Бессарабии в первой половине XIX века* // Труды Бессарабской Губернской Ученой Комиссии, т. II, 1902, с. 123-124.

De altfel, Nicolae Lașcov este de părerea că inițiativa creării unei instituții separate pentru copii de nobili aparține mitropolitului Gavriil Bănulescu Bodoni, care în 1816 a și deschis „Pensionului nobilimii”, acesta fiind unul de tip închis (de castă). Iar în lipsa unui gimnaziu, Pensionului nobilimii „răspundea unor nevoi ale Basarabiei, oferind cele mai bune servicii noii periferii rusești”³. Nu sunt lipsite de interes și informațiile cu privire la primul director al Direcției Școlilor pentru regiunea Basarabiei (instituit în 1828 pe lângă Universitatea din Harkov), inspectorul I. Grinevici, magistrul în filologie, profesor la Liceul Richelieu din Odesa, care, exact în anul închiderii Pensionului, în 1831, a fost destituit din funcție pe motiv că ar fi cheltuit 5270 rub., bani adunați din desfacerea cărților Filialei *Societății Biblice* din Odesa⁴.

Totuși, sub aspect istoriografic referințele cu privire la activitatea Pensionului de Nobili din Chișinău sunt destul de modeste. Spre exemplu, Ștefan Ciobanu i-a în dezbateră activitatea Pensionului de Nobili din Chișinău din perspectiva problemei limbii românești în școala basarabească⁵. Fără a intra în detalii, Ștefan Ciobanu susține că această instituție de învățământ a fost creată în scopul de a pregăti pentru regiune „capabili și folositori funcționari, cunoscători fundamentali ai limbilor rusești și românești”. Pensionul a fost, în opinia cercetătorului, prima școală laică din Basarabia „un fel de liceu, subordonat autorităților bisericești” care se deosebea de Seminar prin faptul că în programul lui se dădea mai multă atenție obiectelor umanitare, decât celor religioase⁶.

Alte referințe cu privire la activitatea Pensionului de Nobili din Chișinău se înscriu în perioada postbelică. T.A. Crăciun susține că la 1820 învățau 18 elevi, având cursul de studii de cinci ani, iar scopul politic urmărit de autoritățile țariste era „de a pregăti funcționari știutori ai limbilor rusă, moldovenească, germană și franceză”⁷. De asemenea, sunt valoroase precizările lui Teodor Cibotaru în legătură cu numărul de elevi ai pensionului, care în perspectiva ar fi trebuit să atingă cifra de 40⁸.

Referințe sumare asupra activității Pensionului de Nobili sunt semnalate în anii '90 ai secolului al XX-lea⁹. Date prețioase sunt consemnate și în unele studii recente, în special cele cu privire la cursul limbii române „în cadrul Pensionului pentru Nobili”. Mai mult, în baza listelor de elevi ai pensionului se constată

³ Н.В. Лашков, *Кишиневская областная в последствии губернская, первая гимназия Историко-статистический очерк за 75 летию ее существования (1833-1908)*, Типография Бессарабского Губенского Правления, Кишинев, 1908, с. 2-3.

⁴ *Ibidem*, p. 4.

⁵ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Editura „Asociației Uniunea Culturală din Chișinău”, 1923, p. 159

⁶ *Ibidem*, p. 166.

⁷ Т.А. Крачун, *Очерки по развитию школы и педагогической мысли в Молдавии*, Кишинев, 1969, p. 56.

⁸ Teodor Cibotaru, *Contribuții la istoria învățământului din Basarabia*, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1962, p. 29.

⁹ I. Jarcuțchi, S. Volcov, *Aspecte din istoria învățământului public din Basarabia și Transnistria (sec. XIX-înc.sec.XX)* // Revista de Istorie a Moldovei, nr. 1, 1992, p. 68-69.

că „aproape toți elevii erau etnici români”. De aici și întrebarea care îl frământă pe cercetător: „În ce limbă se predau disciplinele [...]. Doar în limba rusă? E puțin probabil”¹⁰.

Ceea ce merită să precizăm, în legătură cu discursul istoriografic în problema Pensionului de Nobili din Chișinău ține de faptul, că absolut toți cercetătorii – indiferent de spectrul tematic în abordare, de perioada istorică când și-au realizat cercetările – au consemnat importanța Pensionului de Nobili în vederea pregătirii unor buni cunoscători ai limbilor română și rusă, aceștia fiind angajați ulterior în serviciul public al administrației imperiale a provinciei. Înainte însă de a preciza unele aspecte ce țin de istoricul Pensionului de Nobili din Chișinău, să lămurim, mai întâi, motivele care au condus la întemeierea acestei instituții de învățământ secundar laic din Basarabia, imediat, în primul deceniu de după anexare.

Pansionul de Nobili. În urma cererii înaintate de boierii moldoveni, în 1816, a fost deschis Pansionul Nobilimii pe lângă Seminarul din Chișinău, aflat în subordonarea autorităților bisericești, sub Direcția nemijlocită a rectorului de la Seminarul Teologic. Demn de reținut că, Seminarul Teologic în primii ani de existență, îndeplinea nu doar funcția unei instituții de învățământ religios, ci și laic. De altfel, această sarcină era prevăzută în hotărârea emisă de Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse (31 august 1813), în legătură cu crearea noii eparhii în teritoriul anexat – cea a Chișinăului și a Hotinului¹¹. Faptul ca atare, n-a trecut neobservat de nobilimea locală și în urma cererii înaintate către exarhul Gavriil, se cerea insistent organizarea pe lângă Seminar a unei instituții privilegiate cu titlatura de „Pansionul Nobilimii”, în care se va studia după „metoda de la Seminar”. Solicitarea boierilor basarabeni a fost acceptată de exarhul Gavriil, fiind emisă și o dispoziție specială în vederea pregătirii unui bloc de studii pentru Pansionul Nobilimii. În data de 16 noiembrie 1817, Pansionul a fost deschis (o încăpere separată a Seminarului pe strada cu același nume)¹².

Dincolo de faptul ca această instituție laică a avut o existență efemeră (1816-1831), pot fi delimitate în activitatea pensionului, două etape distincte: 1) 1816-1823 și 2) 1823-1831. Evidențierea anumitor etape în evoluția pansionului, în opinia noastră, este importantă din perspectiva scopului fixat în programul de studiu, care – de la o etapă la alta – are și unele deosebiri.

În prima etapă pansionul a funcționat în lipsa unor reglementări statutare, a unui program strict de studii cu scop bine determinat, care ar fi scos în evidență scopul programului de studiu și cel educativ, deopotrivă. Astfel, Pansionul Nobilimii nu poate fi considerat o instituție separată (de Seminar), deși avea, într-o formă sau altă, administrație proprie, condiții speciale de admitere și surse pro-

¹⁰ Dinu Poștarencu, *Destinul Românilor basarabeni sub dominația țaristă*, CEP, USM, Chișinău, 2012, p. 195-198.

¹¹ А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона» учрежденного при Кишиневской Семинарии* // КЕВ, № 20, 1895, с. 700.

¹² Иосиф Пархомовичъ, *Духовно-учебные заведения Кишиневской Епархии. Краткий очерк к столетия ея, 1813-1913*, Епархиальная Типография, Кишинев, 1913, с. 16.

prii de întreținere. Aceste considerente își găsesc o acoperire în regulamentul de funcționare al Pensionului de Nobili din Chișinău (în prima etapă). În cea de-a doua etapă, odată cu elaborarea statutului de funcționare a Pensionului (de către conducerea Seminarului Teologic), funcționarea acestuia este așezată pe o bază legislativă, potrivită cu statul de autonomie a provinciei în cadrul Imperiului Rus:

„Treptat, elevilor admiși la studii în cadrul Pensionului de Nobili de pe lângă Seminarul din Chișinău, li se vor citi următoarele obiecte: *teologia, gramatica, poezie, retorică, filosofia; limbile: rusă, greaca, latina, moldoveneasca, germana și franceza*. Pe deasupra se va citi: *istoria, geografia, matematica și arta desenului!* (art. 1);

„Părinții, care își vor da copiii la învățătură, trebuie să aleagă ce fel de obiecte, arătate mai sus, dorește să fie studiate de copilul său” (art. 2);

„La studii sunt admiși copiii în vârstă de la 8 la 15 ani cu condiția să învețe, cel puțin, 5 ani: odată cu studierea sistematică a obiectelor, timp de un an-doi este cu neputință ca elevii să însușească cunoștințe temeinice, acest succes poate fi obținut numai în urma studierii obiectelor de știință superioară (art. 3);

„Pensionul se afla în supravegherea arhierului local și este condus de rectorul Seminarului, care numește profesori competenți și un inspector în scopul realizării programului de studii stabilit și pentru supravegherea elevilor – purtarea și aspectul îmbrăcămintei. La fel va avea în supraveghere toate categoriile de slujbași: servitori și bucătari și va asigura controlul aprovizionării cu căldură și alimente, precum și multe alte servicii de bună întreținere a Pensionului (art. 7)”¹³.

Din cele consemnate, se vede clar acea situație incertă în care era programul de studii, dirijat mai mult de profesionalismul profesorilor de la Seminar. În ajutorul rectorului a fost numit alături de inspector și un administrator al problemelor de gospodărie. Aceste trei fețe și constituia direcția de administrare a Pensionului. Numărul elevilor n-a fost stabilit, însă din rapoartele anuale se vede că încăperile erau destinate pentru 30 de elevi, număr care în prima etapă de activitate a Pensionului n-a fost depășit niciodată. De pildă, în 1817 erau 21 de elevi; în 1819 – 17, în 1820 – 10, 1821 – 16, 1822 – 18, 1823 – 15. În genere, sunt puține surse care atestă activitatea Pensionului de Nobili în primii ani de studiu. Se cunoaște că anual erau alcătuite dărilor de seamă către Direcția Seminarului¹⁴.

Potrivit datelor publicate de Dinu Poștarencu – o dare de seamă pe anul 1817 („Ordinea după care s-a predat la Seminar în 1817”) – dintre cei 21 de elevi ai Pensionului, unii învățau „să citească și să scrie în limbile rusă, franceză și latină”, însușind în formă orală cuvintele și unele proverbe, iar alții au învățat „noțiunile de bază” ale gramaticii limbilor rusă, latină, greacă, germană și română, operații aritmetice, noțiuni de geografie, arta desenului, *Catehismul* în limbile română și rusă¹⁵. De altfel, cercetătorul a publicat integral (în baza unor surse autentice), lista elevilor de la Pensionul de Nobili pe anul 1818, care cuprinde 24 de

¹³ Иосиф Пархомовичъ, *Духовно-учебные заведения Кишиневское Епархии...*, p. 703.

¹⁴ *Ibidem*, p. 704.

¹⁵ Dinu Poștarencu, *Destinul Românilor basarabeni sub dominația țaristă*, CEP, USM, Chișinău, 2012, p. 195-196.

elevi, inclusiv vârsta acestora și data înmatriculării¹⁶. Pe de o parte, precizările sunt deosebit de prețioase, dacă ținem cont, că din cele publicate de A. Stadnițchi, pe diferiți ani, tocmai lipsesc datele de referință pe anul 1818 cu privire la numărul elevilor de la Pansion. Pe de altă parte, unii cercetători susțin că numărul elevilor „niciodată n-a depășit măcar 20”¹⁷. Comparativ cu anul 1817, totuși, numărul elevilor la Pension era în descreștere, ajungând la 15 elevi, în 1823. Una dintre cauzele acestei scăderi ar trebui văzute și în starea materială precară a copiilor proveniți din păturile sărăcite ale boierimii moldovene. Mulți dintre ei achi-tau doar o jumătate din cheltuielile de întreținere, iar alții în genere erau întreținu-ți fără plată, după cum s-a consemnat în unele rapoarte anuale¹⁸.

Succesele obținute în studierea limbilor a fost observat de către administra-ția provinciei. În 1821, generalul Inzov, rezidentul plenipotențiar al Basarabiei, a solicitat un raport detaliat cu privire la activitatea Pansionului de Nobili. Arhi-episcopul Dimitrie Sulima în darea de seamă atrăgea atenția că suma de 50 rub. / 800 lei nu este suficientă pentru acoperirea cheltuielilor de întreținere, inclusiv pentru procurarea cărților bune pentru bibliotecă. La suma arătată ar fi bine să se adauge încă 200 de lei.

În lipsa acută de funcționari publici, care cunoșteau limbile rusă și româ- nă, în 1823, I.M. Inzov, namestnicul plenipotențiar al Basarabiei a propus să fie admiși 10 elevi din familiile nobililor cu întreținere din contul visteriei, aceștia fi- ind obligați după absolvire, cel puțin opt ani să activeze în administrația provin- ciei¹⁹. Astfel, generalul I. N. Inzov, avea intenția să reorganizeze Pensionul de No- bili, asigurându-i și o finanțare stabilă. Pe deasupra, el a sesizat problemele bari- erelor lingvistice cu care se confrunta administrația provinciei, fapt despre care a consemnat în demersul său către contele M.S. Voronțov, general guvernatorul Basarabiei: „Pe zi ce trece, tot mai mult se simte lipsa funcționarilor care cunosc profund atât rusa, cât și româna. Din această cauză anume, lucrurile stau foarte prost și, în genere, nu se mișcă deloc. Pentru a îndrepta această stare de lucruri, care provoacă atâtea neplăceri și care ar putea să se înmulțească pe viitor, prop- un să fie întreținuți la Pansionul de nobili din Chișinău, pe contul statului, 10 co- pii aleși dintre nobilii săraci, însă dintre cei onești și cu merite. Baniii necesari pentru studii vor fi distribuiți din contul capitalului de 10%. În urma absolvirii elevii vor fi obligați să muncească cel puțin opt ani în calitate de funcționari în re- giunea Basarabiei”²⁰.

¹⁶ Dinu Poștarencu, *Destinul Românilor basarabeni...*, p. 196.

¹⁷ Teodor Cibotaru, *Contribuții la istoria învățământului din Basarabia*, Cartea Moldovenească, Chi- șinău, 1962, p. 29.

¹⁸ А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона» учрежденнаго при Кишинев- ской Семинарии* // КЕВ, № 20, 1895, с. 701-704.

¹⁹ *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova*, coord. și red. responsabil Teodor Cibo- taru, Lumina, Chișinău, 1991, p. 167. Teodor Cibotaru, *Contribuții la istoria învățământului din Basa- rabia*, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1962, p. 29-30.

²⁰ А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона»...* // КЕВ, № 20, 1895, с.707- 708.

Basarabia avea nevoie de o întreaga armată de funcționari și acest lucru a fost sesizat ceva mai târziu, abia la un deceniu după anexare, când administrația imperială a provinciei s-a confruntat cu o serie de probleme de ordin administrativ, în special cu lipsa unor funcționari cunoscători ai limbii române. Proiectul lui Inzov a fost adus la cunoștință ministrului de interne, contele Kociubei de către M.S. Voronțov. Pe 28 mai 1823, proiectul a fost aprobat. Acest reper cronologic poate servi drept limită pentru fixarea celei de a doua etapă de activitate a Pansionului de Nobili din Chișinău.

În cea de a doua etapă (1823-1831) pensionul a funcționat în baza unui statut. Decizia cu privire la alocarea banilor din buget pentru 10 elevi a fost recepționată în data de 25 iulie 1823. Arhiepiscopul Dimitrie Sulima a emis o dispoziție către rectorul Seminarului în care sublinia că este necesar ca cei 10 elevi întreținuți din buget să beneficieze de o pregătire aleasă, iar în acest scop să le fie create toate condițiile necesare pentru însușirea ciclului complet de studii, iar despre succesele obținute să i se raporteze personal. Totodată, cerea să fie elaborat un nou statut al Pensionului. Iar pentru că va pleca la Sankt Petersburg, unde este chemat în ședințele Sf. Sinod să i se trimită acel statut. A și fost expediat în noiembrie 1823. În 23 decembrie 1823, arhiepiscopul Dimitrie Sulima scria la Chișinău, rectorului Irineu, că statutul a fost expediat pentru aprobare către ministrul Afacerilor Duhovnicești și al Instrucțiunii Publice, contele A.N. Golițan (în 1817-1824 are titulatura de Ministerul Afacerilor Duhovnicești și al Instrucțiunii Publice)²¹. În adresa amintită arhiepiscopul Dimitrie Sulima, sublinia că până la emiterea altor ordine rectorul Irineu va deține și funcția de director al Pansionului, iar în calitate de ajutor este numit inspectorul Purișchevici, funcție de econom revenindu-i în continuare profesorului Mihail Dâdâțchi²². A urmat o scrisoare de răspuns din partea rectorului Irineu, care sublinia, între altele, că are la studii doar elevi în clasele mici. Pe când cei „de la cursul superior au plecat peste Prut, la locul lor de trai”²³. Rezultă din această semnalare că la Pansionul de nobili din Chișinău au învățat și fii unor boieri din dreapta Prutului (sau poate fi vorba despre acea categorie care pe la 1823 au părăsit Basarabia și s-au retras la vechile moșii de peste Prut).

Sub aspect administrativ, în baza noului statut, s-a păstrat aceeași subordonare din cadrul Seminarului Teologic. Altceva este să observăm că statutul prevedea clar scopul urmărit „de a pregăti pentru regiunea Basarabiei oameni capabili și funcționari buni, care în urma studiilor în decurs de 8 ani, să cunoască temeinic limbile rusească și românească”²⁴.

²¹ În 1816, în funcția de ministru al învățământului public a fost desemnat contele A.N. Golițan, procuror al Sinodului (din 1803). Manifestul Senatului din 24 octombrie 1817, aducea la cunoștință că acesta „în dorința sa de a păstra „temeliile educației creștine” a găsit de cuviință să unească cele două departamente – al învățământului public și cel duhovnicesc – în unul sin-gur cu titulatura „Ministerul afacerilor duhovnicești și a învățământului public”.

²² А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона»...* // КЕВ, № 20, 1895, с.709-710.

²³ *Ibidem*, p. 713.

²⁴ А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона»...* // КЕВ, № 21, 1895, с. 738-739; И.Н. Халиппа, *Очерк истории народного образования в Бессарабии в первой половине XIX века* // Труды Бессарабской Губернской Ученой Комиссии, т. II, 1902, с. 124.

Programul de studii avea la bază următoarele obiecte: 1) religia: catihisul, istoria biblică pe scurt, istoria Bisericii și lectura Cărilor sfinte (scurte comentarii); 2) gramatica limbilor: rusă, greacă, moldovenească, latină, germană și franceză; 3) Literatura: retorica, poezia rusă și cea moldovenească; 4) Științele: geografia universală și cea a Rusiei; istoria universală și cea a Rusiei; matematica, filosofia și dreptul 5) Artele: desenul, muzica și notele.

Clasele de studiu erau divizate în două trepte: inferioare (cl. 1-2) și superioare (cl. 3-4). Erau admiși copii în vârstă de 8-12 ani, iar durata de studii era de opt ani. Numărul total de elevi era prevăzut sub 40, inclusiv 10 locuri pentru bursierii de stat, însă, după cum susține A. Stadnițchi numărul acestora niciodată n-a ajuns la 40 de elevi, ci doar la 25-30²⁵. Absolvenții cursului de studii (cinci ani) li se acorda cinul clasei a XII-a²⁶.

Potrivit statutului, pe lângă Pension a fost fondată și o bibliotecă, care era completată „cu opere dogmatice, periodice și alte cărți utile pentru studii”. Cărțile vor fi procurate prin achiziții și donații. Numărul acestora va fi dublat anual în baza noilor achiziții. De asemenea în biblioteca vor intra creațiile (manuscrisele) elevilor de la Pension. Biblioteca se află în supravegherea inspectorului. Anual pentru achiziții de carte erau alocate 400 lei (40 rub.). Timp de opt ani în bibliotecă au intrat în jur de 150 de titluri în diferite limbi²⁷. Cărțile, în marea lor majoritate, erau în slavona sau rusă, precum *Învățăturile Sf. Kiril de Ierusalim*, *Învățăturile lui Platon* Mitropolit de Moscova, a lui Filaret, arhiepiscop de Moscova, din creațiile lui Tauler (ediția 1823), *Compendium orthodoxae theologiae* ad arhim. Hiacinto Carpinski (1750), o *Psaltire* în versuri (manuscris). De asemenea, biblioteca deținea și periodice. La închiderea Pensionului, pe lângă multe-alte învinuri aduse Direcției în utilizarea nerațională a banilor din buget, Curtea de conturi a găsit de prisos procurarea unor ziare – *Severnaja Pcela*, *Russki invalid*, *Se-natskie Vedomosti* sau *Odesskij Vestnic*²⁸.

Direcția Pensionului și profesorii. În calitate de directori ai pensionului au fost numiți aceeași rectori ai Seminarului Teologic: Petru Kunițki (1816-1821), Irineu Nesterovici (1821-1824), arhimandritul Ioanikie (1824-1826) și Victor Purișkevici (1826-1831). În funcția de vicedirectori s-au perindat pe rând aceași directori (cu excepția lui P. Kunițki), urmași și de perfecții Seminarului, precum Avraam Juminski (în lume – Antonie), în 1826-1827, Iacob Ghinculov (Hâncu), profesor la Seminar (1827), Vasile Purișchevici (1830).

Printre mentorii Pensionului sunt menționați Victor Purișchevi, care cita cursul de teologie și literatură în clasele superioare; Mahail Dâdâțchi, profesor de limbă germană; Fiodor Volcenschi, magistrul în teologie, profesor de istorie și geografie (până la 1824), apoi fiind înlocuit de Iacob Hancu, care citea în clasele

²⁵ А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона» учрежденного при Кишиневской Семинарии* // КЕВ, № 21, 1895, с. 739.

²⁶ Т. А. Крачун, *Очерки по развитию школы и педагогической мысли в Молдавии*, Кишинев, 1969, р. 56.

²⁷ А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона»...* // КЕВ, № 21, 1895, с. 747-748.

²⁸ *Ibidem*, р. 748-749.

inferioare teologia, istoria, geografia și limba română; Gheorghe Venelovici, profesor de gramatică rusească, de aritmetică și bibliotecar; Ioan Moliarin, profesor de latină; Ioan Rodostat, profesor de greacă; Piotr Kazanski, candidat în teologie, profesor de istorie și geografie (ajutorul lui Iacob Hancu, care avea multe obiecte); Avraam Juminski, profesor de teologie în clasele superioare; Avraam Glijin-schi, profesor de teologie în clasele inferioare (1826-1826), de aritmetică și bibliotecar; Saava Tombevschi, profesor de greacă; Vasilie Purișchevici, candidat în teologie, profesor de matematică (1826-1827); Anton Ghentus, profesor de gramatică rusească și de aritmetică (1825-1826); Semion Kamenschi, profesor de gramatică rusească (1826-1827); Aleksandr Drozdov, candidat în teologie, profesor de latină și filozofie (1828-1829); Piotr Ivanițchi, candidat în teologie, profesor de literatură și latină (până la 1830); Grigorie Petrițchi, profesor la Școala spirituală și la Pension; a citit cursul de gramatică rusească, în 1830; *lectori*: Iacov Sotcencenko, elev din clasele superioare ale Seminarului, a ținut cursul de lecții „Regulile superioare ale gramaticii ruse” (1824-1825); Eustratie Muranevici, elev din clasele superioare ale Seminarului, a citit cursul de aritmetică, în 1825; Iosif Fentus, elev al Seminarului, a citit cursul de istorie civilă și literatură (1827-1828); Grigorie Leibin, elev în clasele superioare ale Pansionului, ajutor de inspector, a citit cursul de matematică (1830-1831); *profesori prin cumul*: Cozma Nordblad, supraveghetor și profesor de gramatică rusească; Ștefan Șabalov, profesor de greacă; Apostol Tobolov, profesor de greacă; Teodor Chir-Angelo, profesor de arte frumoase; Timofei Djadinschi, profesor de muzică;²⁹.

Dintre profesorii de limbă română sunt cunoscuți Ioan Dabija, absolvent al Seminarului în 1820 (citea cursul de limbă în locul lui Iacob Hancu, plecat la Sankt Petersburg) și Constantin Filatov, elev în clasele superioare ale Pansionului, numit ca lector suplinitor împreună cu Ioan Dabija³⁰. Profesorii care citeau la pensionul de nobili erau de la Seminar. Mulți dintre ei au depus un efort dezinteresat fără a fi remunerați cu salarii. Se studiau în primul rând limbile și gramatica, literatura universală, filosofia și istoria Programul de studiu al limbilor – rusă și română – prevedea lecții practice de etimologie și sintaxă, elevii fiind antrenați în exercițiul de traducerea a textelor bilingve.

Educație și recreație la Pansionul de nobili. Potrivit statului de funcționare a Pansionului de nobili elevii se aflau permanent în supravegherea directorului și, mai ales, a vice directorului responsabil de munca educativă. În acest scop au fost numiți doi „supraveghetori, care peste tot – în casă, biserică sau la plimbare – aveau obligația să fie în preajma elevilor”. Sursele n-au conservat prea multe informații cu privire la rezultatele muncii educative, însă acest proces poate fi urmărit în baza programului zilnic al elevilor care se reducea la următoarele: la orele 5 dimineața era prevăzută trezirea tuturor; între orele 6 și 7, erau prevăzute rugăciunile de dimineață; 7-8, ora de clasă (Legea lui Dumnezeu); ora 8 – micul dejun și pregătirea orelor de clasă; orele 9-12, lecțiile după

²⁹ А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона»...* // КЕВ, № 22, 1895, с. 780-783

³⁰ *Ibidem*, p. 780-782.

orar. În a doua jumătate a zilei era prevăzut următorul program: prânzul și odihna (13.00-14.00); lecții (15-17); odihnă sau ore de muzică (18.00-19.00); prepararea lecțiilor de acasă (19.00-20.00); odihna și cina (21.00-22.00); rugăciunile de seară și somnul (22.00). Din cele consemnate mai sus, lejer se poate sesiza că, zilnic, programul elevilor de la Pension era sub un control strict din parte direcției. Potrivit statutului, pe parcursul celor opt ani de studii copiii sunt în supravegherea profesorilor de la Seminar. Era interzisă aflarea copiilor în familie, pe motiv că aceștia sunt sustrași de la procesul de studii. În schimb, se permitea vizitarea copiilor în zilele de odihnă și la sărbători: între 31-15 august și 24-27 deembrie³¹.

Absolvenții Pansionului. Nu se cunoaște exact numărul absolvenților Pensionului de Nobili din Chișinău. Oricum, numărul elevilor n-a trecut niciodată de 40, inclusiv cu cei 10 elevi bursieri ai statului (după anul 1823). Numărul acestora era între 25-30 de elevi. În urma unui concurs de capacitate. Erau admiși copii la vârsta de 8-12 ani, Cât privește cei 10 elevi-bursieri, apoi aceștia depindeau întru totul de voia arhiepiscopului Dimitrie Sulima, contele M.S. Voronțov și I.N. Inzov. De ei depindea și exmatricularea acestora din varii motive, fie pentru capacitățile slabe, fie pentru purtarea necuviincioasă sau pe motive de sănătate. Potrivit statutului (1823) în Pansionul de Nobili erau întreținuți 10 elevi bursieri, însă numărul acestora mereu a fost depășit.

Lista elevilor bursieri admiși la studii în Pansionul nobilimii cu aprobarea arhiepiscopului Dimitrie Sulima, a contelui M.S. Voronțov și I.N. Inzov (1 septembrie 1823)

Nr.	Prenumele/numele	Numele și funcția părintelui
1	Ioan Megdanov	Fiul asesorului de colegiu Megdanov
2	Anoim Jukovschi	Fiul secretarului de colegiu Jukovschi
3	Iosif Bogaevschi	Fiul asesorului de colegiu Bogaevschi
4	Petru Chaht	Fiul consilierului titular Chaht
5	Vladimir Smirnov	Fiul consilierului titular Smirnov
6	Ioan Jdanov	Fiul consilierului titular (al Consiliului Regional), Jdanov
7	Mihailo Jdanov	Fiul consilierului titular (al Consiliului Regional), Jdanov
8	Antin Rotta	Fiul maiorului Rotta
9	Alexandru Arvanigachi	Fiul Șefului carantinei de la Reni Arvanigachi, locotenent-colonel
10	Petru Sciecht	Fiul consilierului titular Sciecht

Sursa: А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона» учрежденнаго при Кишиневской Семинарии* // КЕВ, № 22, 1895, с. 783-784.

Dintre elevii bursieri au fost exmatriculați (în 1829, pentru reușită proastă) elevii: Mihailo Jdanov, Vladimir Smirnov și Petru Sciecht. În schimb au fost admiși Alexandr Lisanevschi, fiul asesorului de colegiu și Anton Jelenov, fiullocotenentului Nikita Jelenov. Ambii elevi aveau vârsta de 15 ani. Cert este că marea majoritate a elevilor bursieri erau de origine străină. Mumele acestora apar drept protejați ai administrației imperiale. Sau faptul ca atare nu este de neglijat.

³¹ А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона»...* // КЕВ, № 22, 1895, с. 788-789.

Dacă urmărim atent numele celorlalți elevi ai Pansionului (care își continuau studiile la 1823), vom observa că, marea lor majoritate sunt români: Alexandru Stepanov, Alexandu Hâjdău, Alexandru Dio, Andrei Donici, Apolon Colosovschi, Arcadie Volkov, Boleslav Hâjdău, Vasilie Iamandi, Victor Șafirov, Gheorghe Donici, Gheorghe Litean, Grigore Cheșco, Dumitru Iamandi, Dumitru Biberi, Petru Șafirov, E, anul Pascari, Ivan Maximov, Constantin Filatov, Constantin Negre, Lasca-rie Biberi, Nicolae Biberi, Petru Șafirov, Stepan Borodavkin, Telemak Lonzi, Tudor Russu³². Numele tuturor elevilor prezenți în lista citată se regăsesc printre absolvenții Pensionului, pe măsura înscrierii lor la studii.

Prima promoție a elevilor-bursieri s-a încheiat „în 1831, mai 28”, după cum se de ministrul de interne, în finalul raportului. Tot acolo era anexată și lista elevilor absolvenți ai Pensionului n 1831.

Lista elevilor absolvenți ai Pansionul nobilimii (1831)

Nr.	Elevi întreținuți cu plată nume/prenume	Nr.	Elevi-bursieri nume/prenume
1	Constantin Treastovschi	1	Grigore Leibin
2	Petru Curic	2	Ioan Jdanov
3	Alexandr Alexandri	3	Alexandr Lisanevschi
4	Platon Sitnkov	4	Alexandru Arvanitachi
5	Mihail Jdanov	5	Vasile Berșatzchi
6	Alexandr Treastovschi	6	Iosif Bogaevschi
7	Piotr Jdanova	7	Ioan Migdanov
8	Piotr Șnecht	8	Anfim Jukovschi
9	Lev Râlschi	9	Anton Jelinov
10	Alexandru Botezatu	10	Alexandr Lisețchi
11	Nicolai Treastovschi		
12	Pavel Rujinschi		
13	Pavel Cholodevici		
14	Alexandr Cholodevici		
15			
Total			25

Sursa: A. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона» учрежденнаго при Кишиневской Семинарии* // КЕВ, № 24, 1895, c. 910.

Absolvenții Pensionului de Nobili din Chișinău aveau o situație delicată în raport cu alte instituții din Imperiul Rus. Acest fapt este evident din raportul Direcției Pensionului către ministrul de interne în care se sublinia, între altele: „Potrivit Înaltului decret, absolvenții Pensionului sunt obligați să fie angajați în serviciul administrației de stat al regiunii Basarabiei. În legătură cu faptul că Pensionul din Chișinău nu are acele înlesniri de care se bucură alte instituții similare (după programul de studiu) din Imperiul Rus, direcția Pensionului a decis a) În baza Înaltului decret al ministrului de interne(1823), cursul programului de la

³² A. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона»...* // КЕВ, № 22, 1895, c. 784-788.

Pansion se echivalează cu cel de gimnaziu; b) În baza Statului din 1828 (art. 235), toți absolvenții de gimnazii, care pe deasupra au studiat și limba greacă li se acorda categoria a XIV-a; c) absolvenții Pensionului au studiat toate obiectele necesare cu excepția „statisticii” inclusă în cursul gimnazial, inclusiv limbile moldovenească și greacă. Iar unii dintre ei au absolvit cursul cu succese foarte bune și merită să li se atribuie categoria a XIV, oferindu-le un serviciu pe măsură”. În opinia direcției Pensionului cei mai buni elevi absolvenți sunt: Constantin Filatov (a obținut succese foarte bune), Grigore Leibin, Ivan Jdanov, Alexandru Arvanitachi, Anfim Jukovschi, Alexandr Lisanevschi și Anton Jelinov. Ultimii doi au fost incluși în lista elevilor bursieri abia în 1829, în locul celor exmatriculați, însă ei sunt din rândul elevilor Pensionului încă de la 1824 (în baza de contract cu plată). Raportul este semnat de arhiepiscopul Dimitrie Sulima în 12 august 1831 și expediat contelui Palen, general guvernatorul Basarabiei și Novorosiei.

De altfel, raportul înaintat de arhiepiscopul Dimitrie Sulima n-a avut un ecou favorabil la șefii din Sankt Petersburg, iar despre aceasta a fost informat de contele Palen abia peste un an, în 1832. Motivul era la suprafața: „elevii absolvenți ai Pensionului din Chișinău, deși au însușit și limba greacă (art. 235, Statul 18128), ei n-au însușit cursul integral la toate disciplinele prevăzute în regulamentul de studii pentru gimnazii”. Totuși, contele M.S. Voronțov, în urma unui demers insistent, dar și datorită influenței sale asupra anturajului din Sankt Petersburg, a reușit să obțină un aviz pozitiv (în 1833). Așadar, absolvenții Pensionului de nobili din Chișinău au obținut categoria de funcționar în treapta a XIV-a, ceea ce le asigura o bună carieră profesională în administrația regională a provinciei.

Absolvenții Pensionului erau prețuiți pentru buna cunoaștere a limbilor. Este cunoscut că dintre absolvenții Pensionului, Grigore Leibin a fost numit de contele M.S. Voronțov, translator din română și greacă la Comitetul de revizie al Basarabiei, iar Constantin Filatov, în aceeași postură de translator la Judecătoria regională a Basarabiei. La fel, este cunoscut că cei din administrația provinciei adeseori apelau la serviciile oferite de elevii Pensionului de Nobili. Spre exemplu, pe 7 noiembrie 1828, Curtea de conturi în adresa către prot. Victor Purișchevici solicita traducerea – din greacă în rusă – a Testamentului lui Scarlat Ghica (d. 6 ianuarie 1828), care primea anual o pensie de 6000 rub. Evident, aceste solicitări aveau un caracter particular, însă numărul lor era în creștere și atunci Judecătoria Regională a Basarabiei (adresa către Dimitrie Sulima din 25 ianuarie 1830), a solicitat să fie recomandați câțiva elevi pentru statele de translatori oficiali „din greacă și română”, serviciile fiind oferite de către elevii Pensionului de Nobili în timpul liber de orele de curs. Direcția Pensionului a recomandat doi elevi din clasele superioare: Constantin Filatov și Ivan Jdanov, condiționând ca aceștia să traducă textele sub supravegherea profesorilor. Pentru a evita eventuale neplăceri din partea instanțelor de control, direcția Pensionului a solicitat în această privință, aprobarea contelui M.S. Voronțov. În urma obținerii avizului pozitiv din partea conducerii de vârf, mai mulți elevi ai Pensionului au fost incluși în munca de traducerea a textelor în rusă (din diferite limbi). Or, solicitările din partea diferi-

tor servicii ale administrației imperiale a provinciei erau tot mai multe³³.

Printre absolvenții pensionului din Chișinău au fost și frații Hâjdău, Alexandru și Boleslav. Născuți la distanța de un an și ceva (primul – în 25 noiembrie 1811, iar cel de-al doilea – la 20 decembrie 1812) în Volynia ucraineană, departe de Cristinești-Hotin, acești frați „aproape gemeni”, au învățat împreună, între 1822-1827/1828, la Pensionul de Nobili din Chișinău. În urma absolvirii cu succes a Pensionului, Alexandru Hâjdău este primul basarabean înscris la Universitatea din Harkov, în 1829. Va învăța până la 1832 la Facultatea de Drept (până în 1832), iar Boleslav devine funcționar-conștopist în cancelaria guvernatorului civil, mai întâi la cel al Basarabiei, apoi al celui din Camenița Podoliei³⁴.

În legătură cu înscrierea lui Alexandru Hâjdău la Universitatea din Harkov, în 1829, s-a păstrat adresa lui Tadeu Hâjdău, tatăl, expediată pe numele arhiepiscopului Dimitrie Sulima în semn de grațitudine pentru studiile oferite fiului său: „Milostive Arhiepiscop și Binefăcător! Sub oblăduirea și cu Binecuvântarea Măriei Voastre, Luminare Arhiepiscop au crescut copiii mei – Alexandru și Boleslav – timp de 6 ani, la Pensionul Nobilimii aflat pe lângă Seminarul Duhovnicesc din Chișinău. Acolo, ei, sub bolta altarului sfânt închinat Celui de Sus, au învățat teama de Dumnezeu și științele folositoare pentru a sluji Țarului și patriei [...]. Cu harul tău, Prea Sfinte Arhiepiscop, ai avut grijă nu numai de copii de clerici, dar odată cu fondarea Pensionului Nobilimii [...], ai deschis drumul cunoștințelor și pentru tinerii nobili (șleahțici). Când mi-am trimis fiul Alexandru, de la această școală nouă la Universitatea din Harkov, eu aveam temeri dacă el va reuși acolo. Mare a fost bucuria, când fiul meu nu numai că a susținut cu succes examenele la Universitate, dar a fost apreciat cu cuvinte de laudă de către profesorii de la Harkov: „Felicitări pentru Basarabia, dacă ne va trimite studenți de la Seminar ca acest dintâi! [...]”. A. Stadnițchi a publicat *in extensio* textul scrisorii, subliniind că în acest mesaj se vede acel mare rol pe care l-a avut Pensionul de Nobili în viața spirituală a Basarabiei³⁵.

Închiderea Pensionului de Nobili din Chișinău. Nu sunt lipsite de interes condițiile în care a fost închis Pensionul de Nobili din Chișinău. Cu atât mai mult că acest fapt este în legătură directă cu instituirea Direcției școlilor pentru regiunea Basarabiei, în 1828 (subordonată Districtului universitar din Harkov) și numirea lui I. Grinevici în fruntea acestei instituții³⁶. Scopul Direcției școlilor era organizarea învățământului secundar în Basarabia, fapt care se va încununa cu deschiderea primului liceu regional, în 1833.

Primele măsuri întreprinse de către șeful Direcției Școlilor (Grinevici sosește în Basarabia în luna august 1828) au fost îndreptate împotriva școlilor particulare³⁷. Ceea ce i-a atras atenția era numărul impresionant de pensioane pri-

³³ А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона»...* // КЕВ, № 24, 1895, с. 910-915.

³⁴ Alexandru Hâjdeu, *Alexandru Hâjdău, Boleslav Hâjdău. Scrieri. Poezie, proză, publicistică, genealogii*, ediție îngrijită de Pavel Balmuș, Editura VICOVIA, Bacău, 2014, p. 3-4.

³⁵ А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона»...* // КЕВ, № 24, 1895, с. 915-916.

³⁶ T. Cibotaru, *Contributii...*, p. 86

³⁷ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (În continuare: ANRM). F.2, inv,1, d. 924, f. 99-100; ANRM. F.2, inv,1, d. 1337, f. 1-5.

vate. În Chișinău funcționau mai multe pensioane private întreținute de străini, care în opinia acestuia „în număr mare au invadat provincia, beneficiind de privilegiile acordate”. Șeful Direcției Școlilor a întreprins unele măsuri în vederea închiderii școlilor particulare. Scopul era îndreptat spre atragerea elevilor în liceul regional. Pentru realizarea acestui deziderat era necesar, mai întâi, organizarea unui pension care, în opinia lui I. Grinevici ar pregăti terenul în vederea deschiderii liceului regional. În contextul amintit, directorul I. Grinevici a manifestat un interes deosebit față de pensionul lui Vasile Purișchevici (fratele lui Victor Purișchevici, rectorul Seminarului), unul dintre cele mai mari din Chișinău (până la 40 de elevi). Unii cercetători susțin că ar fi insistat ca anume acest pension să-i fie cedat în scopul organizării viitorului gimnaziu regional. Mai mult, Vasile Purișchevici i-a cedat pensionul, numai că elevii au trecut toți sa-și continue studiile la Pensionul Nobilimii din Chișinău. Neînțelegerile dintre cei doi – Vasile Purișchevici și directorul Grinevici – au declanșat o luptă acerbă care a durat aproape trei ani.

Cele dintâi rapoarte cu privire la starea învățământului în pensiunile private din Basarabia au fost înaintate de către directorul I. Grinevici către guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei. Avizul negativ al lui M.S. Vornoțov, care nu aprobă măsurile întreprinse în vederea închiderii Pensionul Nobilimii, a fost o adevărată provocare pentru I. Grinevici, care continuă luptă împotriva Pensionului pe alte căi: întreprinde un demers către Dimitrie Sulima (2 mai 1829) și un altul devastator (un denunț) către Universitatea din Harkov. Însă neavând susținerea dorită din partea acestora, a expediat alte două către Academia din Kiev, adăugând la cele declarate anterior, precum că „profesorul Purișchevici ar fi folosit banii statului în interese personale” (2 noiembrie 1829)³⁸.

Pentru cercetarea faptelor descrise de I Grinevici, Academia din Kiev a instituit o comisie specială în frunte cu arhimandritul Ghedeon. În urma raportului alcătuit de arhimandritul Ghedeon s-a dovedit ca cele descrise de Grinevici erau niște scorneli și uneltiri împotriva profesorului Vasile Purișchevici, dar și asupra Dicasteriei din Chișinău acuzată ca a pus la dispoziția Universității din Harkov date false cu privire la activitatea Pensionului de Nobili din Chișinău:

1) „Este adevărat, profesorul Purișchevici, până la venirea directorului Școlilor în Basarabia, deținea un pension în Chișinău într-o stare foarte bună, potrivit mărturiilor Adunării Nobilimii basarabene;

2) „Copiii erau pregătiți de învățători cu acte în regulă și care activau și în alte școli din Chișinău;

3) Pensionul funcționa pe baze legale, având avizul vece guvernatorului Firsov și cel al Adunării Nobilimii basarabene.

4) „Pe lângă Seminar nu funcționează un alt pension, decât cel instituit cu aprobarea Monarhului, pentru 10 bursieri laici și care se află în supravegherea conducerii eparhiale. Pe lângă cei amintiți mai sus. Își fac studiile încă 15 elevi, dintre care au fost promovați de conducerea Seminarului încă doi bursieri;

Comisia Școlilor Duhovnicești a examinat raportul prezentat de arhimand-

³⁸ А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона»...* // КЕВ, № 24, 1895, с. 919.

dritul Ghedeon și a decis:

1. „Până la anul 1828, Basarabia avea un alt statut decât celelalte gubernii ale Imperiului Rus și nu avea interzicere de a deschide pensioane particulare. Cu atât mai mult nu poate fi învinuit profesorul V. Purișchevici. Pensionul se întretine cu învoirea administrației locale³⁹;

2. „Pensionul de nobili instituit pe lângă Seminar nu se supune directorului Școlilor din Basarabia. Cu atât mai mult, acesta nu avea nici un drept să scrie rapoarte denigratoare la dresa pensionului, care sunt niște uneltiri personale. Despre acestea se va raporta și către ministrul Învățământului Public;

3. „În urma inspectării s-a alcătuit un dosar în care se aduc mărturii că Pensionul Nobilimii avea dreptul să admită la studii și alți elevi, decât cei bursieri. Înșă aceasta depindea de voia părinților, care își aduceau copiii la studii. Pe deasupra, Dicasteria din Chișinău a declarat precum că Grinevici și-a însușit 5275 rub. din banii care aparțineau Comitetului Biblic din Odesa⁴⁰.

Mărturiile aduse în discuție stau dovadă că inspectorul I. Grinevici a suportat un eșec total, însă acest fapt nu l-a împiedicat să continue uneltirile împotriva Pensionului de Nobili. A manifestat atâta insistență „de parca avea ceva personal” împotriva Pensionului⁴¹. Astfel, arhiepiscopul Dimitrie Sulima, în cele din urmă, a decis: „Pentru a evita, pe viitor, oricare alte consecințe în urma demersului întreprins de Grinevici, Pensionul de Nobili își încetează activitatea”. Pensionul a fost închis pe 1 septembrie 1831. Acesta ar fi fost motivul principal al închiderii. De altfel, pensionul care „era bine văzut și apreciat în societatea basarabeană, ar fi putut exista chiar și fără banii din buget”, constata, în acest sens, A.Stadnițchi⁴². Chiar și după închiderea Pensionului, conducerea acestuia a fost învinuită de către Curtea de conturi de administrarea incorectă a banilor statului în procesul de instruire. Totuși, L.S. Marțevici consideră că în lipsa unei școli laice, Pensionul de Nobili și-a îndeplinit cu succes misiunea. Însă, odată cu deschiderea școlilor laice în provincie existența lui în continuare și-a pierdut rostul⁴³. În finalul acestui excurs documentar cu privire la istoricul Pensionului de Nobili din Chișinău constatăm:

- Pensionul de Nobili din Chișinău a fost instituit la inițiativa boierimii basarabene și avea scopul de a pregăti slujbași și funcționari pentru administrația provinciei. Cei zece elevi bursieri ai Pensionului (după 1823), odată cu studierea limbilor străine în cursul a opt ani de studii, aveau sarcina să studieze și să cunoască cu desăvârșire limba rusă și moldovenească, ca apoi să fie angajați în calitate de funcționari publici în regiunea Basarabiei, fără drept de a părăsi funcția ocupată timp de opt ani.

- Dincolo de succese reale obținute în realizarea programului de studiu, în urma unor conflicte ale funcționarilor locali cu I. Grinevici, directorul Școlilor din Basa-

³⁹ А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона»...* // КЕВ, № 24, 1895, с. 920-925.

⁴⁰ И.Н. Халиппа, *Очерк истории народного образования в Бессарабии в первой половине XIX века* // Труды Бессарабской Губернской Ученой Комиссии, т. II, 1902, с. 163-164.

⁴¹ *Ibidem*, p. 160-161.

⁴² А. Стадницкий, *Исторический очерк «Благородного Пансиона»...* // КЕВ, № 24, 1895, с. 918.

⁴³ Л. С. М. К. *Материалам для истории Кишиневской Духовной Семинарии* // КЕВ, № 9, 1883, с. 332.

rabia (subordonată Universității din Harkov), pensionul a fost închis (1831).

Ceea ce este important să evidențiem ține de faptul că absolvenții Pensionului de Nobili, marea lor majoritate, erau prețuiți pentru buna cunoaștere a limbilor, în special a limbii române și greacă. Începând cu deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, ei au completat statele administrației regionale cu o întreagă pleiadă de funcționari, traducători de texte, traducători pe lângă tribunalele civile, fie de județ sau cele de plasă. Din această perspectivă anume Pensionului de Nobili din Chișinău poate fi considerat una dintre primele instituții laice, care a pus temelia pregătirii cadrelor profesionale pentru administrația provinciei (de diferite nivele) și în acest sens, a creat premisele învățământului profesional din Basarabia.

Summary

After the founding of the Theological Seminary in Chisinau in 1813 (the initiative belongs to the exarch Gavriil Banulescu Bodoni), a series of didactic problems have arisen which led to the modification of the initial project of this religious educational institution. Thus, under the guardianship of the Theological Seminary, the first secular educational institution in the province was created under the imperials (the first attempt) – the Nobile Pension in Chisinau.

The project was meant to cater to Bessarabian boyars who often choose to train their children in selected institutions, other than those provided by state but besides its claims of exclusivity the project was lacking a well-established purpose. Still, after numerous transformations the Nobility Pension had proven useful – it trained and provided the province with good civil servants, particularly because they were all taught and could speak Romanian. The question we pose (in the context of our research) is whenever the Nobility Pension in Chisinau can be included on the list of vocational educational institutions of Bessarabia. The chronological charts place it among the first secular institutions opened in 1816, after the annexation of the province.

© **Maria DANILOV**

PROBLEMA SUDULUI BASARABIEI ÎN PRESA VREMII (1856-1857)

Eugen-Tudor SCLIFOS

Chestiunea sudului Basarabiei devenită pe parcursul anului 1856 „nodul gordian” al diplomației europene, după cum reieșea din multitudinea de rapoarte diplomatice identificate, a fost intens „disecată” și de opinia publică, unde, de asemenea, se conturau puncte de vedere antagoniste.

Prestigioasele publicații britanice *The Times*, *Morning Post*, cele franceze *Journal des Débats*, *Le Constitutionnel*, *Le Siècle*, belgiene *Indépendance Belge*, *Journal de Bruxelles*, dar și altele care poate nu au avut mare impact pe „arena europeană”, abordează într-o manieră exhaustivă chestiunea sudului Basarabiei, ceea ce denotă importanța deosebită a acestei probleme pentru aeropagul european. Polemica multora dintre aceste ziare, în special ale celor britanice, se dădea cu publicația rusească de la Bruxelles *Le Nord*, care era o „voce” puternică a guvernului imperial rusesc, bayându-se și pe organul ministerului de externe – *Journal de Saint-Petersbourg*.

Presă europeană a abordat chestiunea sudului Basarabiei din momentul când Valentin Esterhazy trebuia să prezinte guvernului de la Petersburg preliminariile păcii, unde figura și cedarea celor trei județe din Basarabia către Principatul Moldovei. În expunerea materialelor ziarul *The Times* considera că această cerință a creat „tremendous storm”¹ la Petersburg, deoarece Rusia se vedea privată de accesul la Dunăre, dar și pierderea unei părți din teritoriul anexat la 1812. Chiar dacă nu se cunoșteau toate „dedesupturile” negocierii chestiunii basarabene în acele momente, în presă ajunse certe informații din care reiese că Rusia va accepta clauza acestei cedări teritoriale, din moment ce aceasta va încerca să evite ruperea relațiilor diplomatice cu Austria².

În general, periodicele europene nu considerau că propunerile de pace înaintate Rusiei erau unele greu de acceptat; cele mai generoase erau cele referitoare la cedarea sudului Basarabiei și neutralizarea Mării Negre. Aceste doleanțe, venite din partea concertului european, ar trebui să fie „limite acceptabile”³ pentru Rusia, dar pe de altă parte țarul Alexandru al II-lea nu era dispus la concesiile care să „dezonoreze” imperiul. Cum reiese din presa timpului, Rusia nu a dat în acel moment niciun răspuns afirmativ, niciunul negativ „sec și formal”⁴, ci a venit cu o serie de contrapropuneri cu privire la cedarea sudului Basarabiei.

A fost constatat faptul că nu exista o unanimitate de opinii în chestiunea cedării sudului Basarabiei. De exemplu, într-un număr al publicației *Morning*

¹ *The Times*, 9 January 1856, p. 9.

² *Indépendance Belge*, 5 janvier 1856.

³ *Ibidem*, 9 janvier 1856.

⁴ *Ibidem*.

Post se declara că Rusia va fi privată de un teritoriu semnificativ, cu o populație în jur de 400 000. Aceste considerații au fost combătute de *Indépendance Belge*, care vedea în această clauză impusă Rusiei doar o simplă „rectificare de frontieră”⁵. Aceste momente de polemică se vor amplifica din momentul în care Rusia va încerca să „înșele” Europa cu privire la executarea tratatului de la Paris din 30 martie 1856.

În presă au ajuns ecourile discuțiilor din timpul congresului, cu privire la delimitarea frontierei din Basarabia. Principala „furnizoare” de știri cu referire la această problemă „delicată” pentru diplomația rusă era publicația *Le Nord*. Aceasta a redat discuțiile „aprinse” dintre plenitepotențiarul Orlov și contele Buol, în disputa pentru frontiera basarabeană⁶. „Cearta” dintre cei doi diplomați reieșea, așa cum era bine cunoscut, și din protocoalele congresului de la Paris, în care era semnalat faptul că nu exista un lanț muntos, ci doar câmpie.

Punctele divergente înaintate de aliați în chestiunea delimitării frontierei în Basarabia, în timpul congresului de la Paris, erau analizate intens de presa timpului, afirmându-se la unison că dacă Marea Britanie și Franța nu vor acorda o atenție deosebită „problemelor secundare” riscă ca viitorul tratat să nu aibă vre-o valoare. Din această cauză, deja la mijlocul lunii martie, în „toiul” negocierilor de pace s-a ajuns la concluzia că problema sudului Basarabiei urma să se prelungească și după semnarea tratatului de pace. De aceea, era justă, în acest sens, afirmația periodicului *Gazette de Savoie*, care atenționa că dacă Europa dorea să încheie pacea, lăsând o „poartă deschisă șicanelor și incertitudinilor viitorului”⁷ atunci viitorul act internațional nu va reuși să „joace” misiunea unei bariere insurmontabile, ci va grăbi ca Rusia să revină la starea dinainte de război. Aceste considerații veneau și în contextul în care era vizibilă apropierea franco-rusă, precum și a faptului că guvernul de la Tuillerie era dispus să facă concesii „semnificative” Rusiei, adică cedarea Bolgradului locuit de coloniști bulgari.

După semnarea păcii din 30 martie, dar mai ales după manifestul țarului din 1 aprilie⁸, în care se consimte rectificarea frontierei în Basarabia, a existat acel moment de „liniște” dinaintea „furtunii”, că aceasta problemă va fi soluțio-

⁵ „Il y est bien question d'une cession de territoire dans la Bessarabie depuis Chotyn jusqu'au lac Salzyk, mais elle est présentée comme une simple rectification de frontières, et sur une trop petite largeur pour avoir l'importance que lui avait donnée le Morning-Post, en parlant d'une population de 400,000 habitants” // *Indépendance Belge*, 10 janvier 1856.

⁶ *Journal de Toulouse*, 27 février 1856.

⁷ *Gazette de Savoie*, 16 mars 1856.

⁸ Un fragment din manifestul țarului: „Afin de hâter la conclusion du traité de paix et d'écarter, même pour l'avenir, jusqu'à la pensée de vues ambitieuses ou des projets de conquêtes qui pourraient nous être attribués, nous avons consenti à l'adoption de certaines mesures de précautions, destinées à prévenir une collision de nos bâtimens avec ceux de la Turquie dans la mer Noire, ainsi qu'à l'établissement d'une nouvelle ligne de démarcation dans la partie méridionale de la Bessarabie, la plus proche du Danube”. *Ibidem*, 13 avril 1856. De menționat că în finalul manifestului imperial țarul Alexandru al II-lea consideră că aceste concesii, la care se subscrie Imperiul Rus nu sunt de așa mare gravitate, lucru care se va schimba în scurtă vreme. Țarul Alexandru al II-lea va face „obsesie” pentru păstrarea Bolgradului, centrului coloniilor bulgare din Basarabia.

nată cât mai repede de comisia mixtă⁹. Cu toate aceste „certitudini”, date chiar de țar, la scurtă vreme Rusia va încerca prin diverse mijloace să păstreze Bolgradul, iar chestiunea va deveni una intens mediatizată de presa timpului.

Marea Britanie era cea mai „activă” în declarații la adresa Rusiei, privind „comportamentul” în problema Bolgradului, prin „vocea” unor publicații apreciate în Europa critica guvernul de la Petersburg, privind maniera neloyală de executare a tratatului de la Paris. În presa engleză lordul Palmerston dă „tonul” la protestele împotriva Rusiei, văzut drept „adversarul înverșunat” al acesteia. Traducerile din *Morning-Post*¹⁰ și din *Times* erau publicate în presa franceză, care adopta mai degrabă o poziție mai puțin ostilă în adresa Rusiei. Ziarele sus-menționate, precum și *The Globe* sau *The Standart*, abordau chestiunea sudului Basarabiei din mai multe puncte de vedere, de ordin istoric, că este o provincie românească¹¹, la chestiuni de ordin economic, la libera navigație pe Dunăre, la beneficiile acesteia pentru Moldova. Publicațiile respective sunt atente în abordarea punctelor de vedere ale celorlați „actori internaționali”, în special ai celor cu poziții antagoniste, mai ales cum e cazul Franței. De asemenea, acestea nu vor ezita să intre în polemici, după cum se va observa pe parcurs, cu guvernul francez, imputându-i de multe ori poziția prea „soft” în chestiunea sudului Basarabiei. Mai mult decât atât, publicația *Morning Post*, una din „vocile” puternice în chestiunea Bolgradului, considera că Marea Britanie e gata să acționeze de una singură, chiar dacă asta însemna „izolare” și o poziție antagonistă în raport cu Franța¹². Această atitudine a fost susținută cu tărie și în continuarea „disputei” pentru Bolgrad, care se prelungea tot mai mult. „Apogeul” chestiunii a fost toamna anului 1856, mai ales după încoronarea țarului Alexandru al II-lea, atenția Europei era îndreptată tocmai spre această „chestiune minoră”, cum era considerată în epocă. „Autorii” acestei sintagme, care minimalizau importanța chestiunii sudului Basarabiei, erau, în special, jurnaliștii periodicului *Le Nord*, ziarul de „casă” al Petersburgului, care semnalau faptul că se acordă prea multă atenție acestei chestiuni. Pentru aceștia, situația europeană creată după terminarea războiului, nu se rezuma doar la problema Bolgradului și a Insulei Șerpilor, ci și la chestiunea reorganizării Principatelor Române. În viziunea publicației *Le Nord* chestiunea Bolgradului se rezuma la o „simplă divergență de opinie”¹³. Aceasta era o „tactică” bine gândită de gu-

⁹ Periodicul *Journal des Débats* din 16 iunie aprecia că această operațiune este una facilă și va necesita aproximativ șase săptămâni sau două luni maxim. Ulterior, se va vedea cât de eronată se va dovedi această apreciere.

¹⁰ Sugestiv este numărul din 3 martie al publicației *Morning Post*, tradus în franceză arată în mod cert că atitudinea Rusiei în această problemă nu o „onorează”: „cette conduite en ce qui regarde l'île de Serpents, Kilia, Kars, a été si déshonorante, et si déshonnête quand aux frontières de la Bessarabie, que l'on est en droit de s'attendre à toute de la part d'une puissance capable d'agir ainsi” // *Indépendance Belge*, 4 novembre 1856.

¹¹ *The Times*, 3 January 1856.

¹² Limbajul publicației *Morning-Post* era unul dur apreciind că de una singură va impune cabinetului de la Petersburg respectarea angajamentelor asumate prin tratatul de la Paris: „L'Angleterre sera, dans certaines occasions, obligée d'agir seule... la politique d'Angleterre ne peut se subordonner à la situation accidentale des autres États”. *Journal de Toulouse*, 9 septembre 1856.

¹³ „Examinant l'incident de Bolgrad et l'île des Serpents, *Le Nord* affirme que il n'y a là qu'une simple divergence d'opinion, que la Russie n'a pas songé à trancher conformément à ses vues” // *Journal de*

vernul imperial rus de a distraje „atenția” Europei de la o asemenea problemă, dorindu-se, evident, minimalizarea acesteia, mizând și pe faptul că diplomații europeni nu cunosc foarte bine chestiunea dată.

După semnarea tratatului de la Paris din 18/30 martie 1856, comisia mixtă alcătuită din reprezentanții Franței, Marii Britanii, Austriei, Imperiului Otoman și Imperiului Rus trebuiau să se reunească la Galați pentru a stabili în detalii mersul lucrărilor de demarcație. Un fapt important era că inițial s-a mizat că acestea vor dura nu mai mult de trei luni, ulterior această opinie avea să se schimbe radical, din cauza Rusiei¹⁴. Primul moment, în care Rusia a încercat „obstrucționarea” și „tărăganarea” comisiei de demarcație, a fost refuzul comisarilor ruși Fonton de Verrayon și Stakelberg de a-l recunoaște pe Muhlis-Pașa, ca reprezentant al Imperiului Otoman, din motiv că era fiul fostului domn regulamentar Mihail Sturdza¹⁵. Aceasta a fost o primă „oportunitate” folosită de Rusia pentru a contribui la întârzierea mersului lucrărilor, dar presa a sancționat acest moment, iar comentariile care au apărut cu privire la această situație au fost juste, iar la scurt timp Rusia a fost nevoită să renunțe la această pretenție „nefondată”¹⁶. Odată cu rezolvarea acestui mic „incident” pe teren, comisarii observă existența a două localități cu numele Bolgrad, ambele aflate în proximitatea traseului noii frontiere. Acesta este momentul „cheie”, „atacurile verbale” la adresa Rusiei se vor intensifica, fiind învinuiți de faptul că furnizaseră hărți, care nu corespund cu realitatea. De atunci asistăm la o afirmație des uzitată în presa vremii, și anume că această chestiune are menirea de a rupe alianța franco-britanică. Multă „cerneală a curs” pentru a fi explicată chestiunea sudului Basarabiei publicului „necunoscător”. De aici și unele proiecte înaintate redacției unor publicații, sub anonim, și a luării de poziții¹⁷, în ceea ce numim „problema momentului” pentru diplomația europeană.

Toulouse, 3 novembre 1856. Mai mult decât atât *Le Nord* în același număr exprima punctul rusesc cu privire la urmările tratatului de la 30 martie 1856, unde Maria Britanie și Austria era acuzate că „îmărăștie” germenii disensiunii în Europa.

¹⁴ *Indépendance Belge*, 22 mai 1856.

¹⁵ Fonton de Verrayon, pe lângă motivul invocat că Muhlis Pașa era fiul lui Mihail Sturdza, considera că acesta nu va fi imparțial în timpul lucrărilor de demarcație.

¹⁶ Publicația *Journal des Débats* din 29 mai 1856 considera pretenția Rusiei „deplasată”, și faptul că puterile aliate vor susține Poarta în demersul acesteia de a-l păstra pe Muhlis-Pașa în comisia de delimitare a frontierei în Basarabia. Aceea publicație consideră acest fapt unul „extraordinar” din moment ce cabinetul de la Petersburg numise pe grecul C. Basily în comisia de reorganizare a Principatelor. De menționat că și Imperiul Otoman a găsit o modalitate de a pu-ne la încercare cabinetul de la Petersburg, anume că cel desemnat de acesta pentru redactarea protocoalelor comisiei de demarcație este un fost consul rus Colas. Astfel guvernul otoman pu-nea chestiunea în felul următor: „nous renoncerons aux nôtres, renoncez aux vôtres” // *Indépendance Belge*, 12 juin 1856.

¹⁷ Publicația *Indépendance Belge* a primit o scrisoare nesemnată, dar se face mențiunea că este un personaj activ implicat în chestiunea orientală, iar o frază de acolo face „senzație” privind modul simplist de rezolvare a chestiunii Bolgradului: „La solution a été trouvée depuis longtemps, et c'est à l'empereur des Français qu'on la doit. Bolgrad sera séparé en deux, l'ancien appartiendra à la Moldavie, le nouveau restera à la Russie avec tous les établissements qui y font été faits. Pour bien constater la limite des deux Etats on va établir une chaussée qui ne présente aucune difficulté d'exécution” // *Indépendance Belge*, 12 octobre 1856.

Știrile parvenite, cu privire la mersul lucrărilor de demarcație nu erau atât de numeroase, dar arată într-o manieră certă faptul că acestea decurgeau încet, lucru reieșind și din rapoartele comisarilor europeni. Constatările vizau faptul că Rusia nu accepta niciun punct de vedere al vreunui comisar, ci venea cu propria interpretare a articolului 20 al tratatului de la Paris și că, de fapt, delimitarea frontierei era o „simplă ficțiune”¹⁸. Aceste afirmații se bazau pe faptul că nu existau reperi ca: munți sau câmpii, care să stabilească cu precizie traseul noii frontiere.

Una din cele mai prestigioase publicații ale momentului, *The Times*, s-a implicat activ în abordarea chestiunii basarabene, a „atacurilor” la adresa Rusiei, dar și a faptului că guvernul de la Tuilerie se implica „nesemnificativ” în această problemă. Astfel, periodicul britanic considera că „maniera subtilă sau mai bine zis loialitatea îndoielnică a Rusiei”¹⁹, cu referire la executarea tratatului de pace de la Paris, atrage mai mult atenția guvernului de la Viena, decât al celui de la Paris. Atacurile subtile vizau de la bun început Franța, care „încununată de laurii succesului” obținut în războiul Crimeii, nu arată „preocupare” deosebită pentru încălcările flagrante ale tratatului de către Rusia. Sintagma uzitată la care a apelat periodicul britanic pentru a aprecia poziția Franței, cu referire la Basarabia, era „indiferența”, în condițiile în care guvernul de la Paris tratează cu „bunăvoință” cabinetul de la Petersburg²⁰. În consecință, chiar dacă Franța nu se implica în chestiunea delimitării frontierei basarabene, atunci Marea Britanie în „tandem” cu Austria vor „acționa” pentru ca Rusia să nu păstreze ceva care nu-i mai aparține, la care se adaugă statutul de putere învinsă.

Publicația *The Globe*, care interpreta chestiunea Bolgradului prin prisma impactului acesteia asupra alianței franco-britanice, considera că aceasta este unica „problemă” unde cele două guverne aveau două puncte de vedere total opuse. Periodicul britanic afirma cu certitudine că guvernul francez susține cu tărie ca problema Bolgradului să fie pusă la ordinea zilei în cadrul unei conferințe, care era, mai degrabă, din cauza unui aranjament, pe care Napoleon al III-lea l-ar avea cu Rusia țarului Alexandru al II-lea, decât a intenției acestuia de a se opune „reclamațiilor juste”²¹ venite din partea Marii Britanii și a Porții. Acesta era unul din raționamentele presei britanice, pentru a explica „comportamentul” de neînțeles al lui Napoleon al III-lea în chestiunea sudului Basarabiei, care a decis să susțină Rusia. De asemenea, comentariile vizau și faptul că tocmai chestiunea Bolgradului poate „submina” alianța franco-britanică și în ansamblu ei să dizolve coaliția formată împotriva Rusiei.

Le Nord – organul propagandistic al Rusiei în Europa, nu ezita să își expună punctul de vedere în chestiunea convocării unei noi conferințe, pentru a soluționa disputata chestiune a Bolgradului²². Aceasta critica fără menajamente

¹⁸ *Indépendance Belge*, 19 août 1856.

¹⁹ *The Times*, 4 august 1856.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Gazette de Savoie*, 25 novembre 1856.

²² Publicația *Le Nord* într-o luare de poziție aprecia că Rusia are tot „dreptul” să insiste pentru convocarea unei noi conferințe: „Je suis dans mon droit et je le maintiendrai jusqu'à ce qu'une décision du congrès m'apprenne que je suis trompée” // *Le Nord*, 27 novembre 1856.

poziția intransigentă a Marii Britanii cu privire la soluția aleasă de Franța în această problemă, care îi face „onoare” de mare putere. Periodicul belgian „apelează” încă odată la un limbaj „umil”, că de fapt această problemă a Bolgradului este una de „onoare, decât una de interes material sau politic”²³ și din cauza faptului că există puncte antagoniste de vedere, dorește să supună votului majorității ca să iasă „onorabilă” din această dispută teritorială, indiferent care ar fi rezultatul acesteia²⁴. Rusia își „pregătea terenul” și pentru eventualitatea că va pierde Bolgradul, lucru de care era conștientă, dar faptul că a dus o „bătălie diplomatică” intensă pentru această fâșie de pământ era onorabil pentru țarism. Pe parcursul anului 1856 era lăudată „prestația” Franței în această dispută a sudului Basarabiei, prin faptul că „joacă” cu „moderație”, încercând să tempereze ambele tabere implicate în aceasta.

Din afirmațiile de mai sus, în care Rusia dorea ca problema Bolgradului să fie supusă votului majorității, publicațiile franceze au preluat știrea și au interpretat acest moment ca o încercare a Rusiei de a nu se supune „interpretărilor arbitrare”²⁵ venite din partea Marii Britanii și a Austriei. Diplomația rusă, care era vehementă la adresa Marii Britanii, considera oportună convocarea acestei conferințe, cu riscul de a pierde Bolgradul, dar și să nu se supună presiunilor exercitate de Marea Britanie, care a apelat la mijloace de presiune la adresa Rusiei, prin aducerea de nave în Marea Neagră, pentru a o face de a ceda în această „problemă a momentului”.

Publicația *Morning Post* constituia una dintre cele mai critici „voci” la adresa Rusiei, aflându-se într-un „duel încins” cu *Le Nord*. Constatările periodice britanic se dovedeau a fi dure, însă cele mai importante articole „descifrau” cu acuratețe căile „nebănuite” încercate de Rusia, pentru a se sustrage de la executarea tratatului de la Paris. În prim-plan iese iarăși Palmerston, care deja cunoaștea „trucurile” uzitate de diplomația rusă și acționează ca atare²⁶. Acesta considera că cele două „litigii”, cele referitoare la Bolgrad și Insula Șerpilor, fuseseră soluționate încă la congresul de pace de la Paris, iar convocarea unui nou forum european era inadmisibil din punctul de vedere al publicației britanice²⁷. Rusia era acuzată că nu-și respectase „angajamentele” luate în fața concertului european, în prim-plan aducându-se momentul când aceasta distrusese fortificațiile de la Ismail. Acest „comportament” era inadecvat și nedemn pentru o putere „formidabilă” ca Rusia. În ultimă instanță, este adus în discuție și faptul că la congresul de la Paris însăși contele Walewski semnase traseul noii frontiere din Basarabia, făcându-se aluzie la faptul că acesta susținea demersul Rusiei de a păstra Bolgradul²⁸.

²³ *Le Nord*, 27 novembre 1856.

²⁴ „Le Cabinet de Tuillerie, interprétant ce langage et cette attitude de la Russie, a compris qu'une décision de la majorité des plénipotentiaires tirerait d'embarras le gouvernement russe, et que, tandis qu'il n'en résulterait pour la Russie qu'un sacrifice sans importance et la nécessité d'un retraiter honorable” // *Ibidem*.

²⁵ *Écho de Mont Blanc*, 9 décembre 1856.

²⁶ *Journal de Toulouse*, 5 septembre 1856.

²⁷ *Morning Post*, 6 november 1856.

²⁸ *Journal des Débats*, 8 novembre 1856.

O atenție deosebită a fost acordată demersurilor pentru convocarea unei noi conferințe la Paris, văzută drept unica soluție pentru a rezolva chestiunea sudului Basarabiei. În mod evident, Marea Britanie prin „vocea” lordului Palmerston, respingea o asemenea soluție, nedorind să lase Rusiei să-și „apere” drepturile sale asupra Bolgradului²⁹. În viziunea ministrului britanic aceasta trebuia să execute cu stricteteț tratatul de la Paris și să nu caute să obțină ceva la care renunțase. De asemenea în presa timpului apărea o știre care făcea „senzație” în lumea diplomatică, dar care nu și-a dovedit poate cu adevărat autenticitatea, anume că Marea Britanie dorea să prezideze noua conferință³⁰. Corespondentul francez al publicației *Écho de Mont Blanc* considera just că o asemenea cerere nu ar fi agreată de Franța. Acest fapt reprezenta încă o „mostră” certă că guvernul de la Saint-James nu dorea să cedeze în chestiunea Bolgradului, iar pe de altă parte își pre-gătea cu tenacitate noul „teren” de luptă contra Rusiei, dorind cu orice preț tăierea accesului acesteia la Dunăre.

Tot în contextul măsurilor de „precauție”, guvernul britanic avea și alte doleanțe, ca Sardinia și Prusia să fie excluse, pentru a nu putea „vota” în chestiunea Bolgradului. Argumentele invocate au fost că Prusia nu era implicată „activ” în chestiunea orientală, iar Sardinia fusese atrasă târziu, la care se adăuga faptul că acestea nu aveau reprezentanți în comisia de delimitare a frontierei din Basarabia. Aceasta cerere era de fapt o notă adresată de guvernul de la Saint-James către cel de la Tuilerie, parvenită de la unul din corespondenții de la Paris a publicației *Indépendance Belge*. La acel moment Marea Britanie avea certitudinea că atât Prusia, cât și Sardinia își vor da „votul” pentru ca Rusia să păstreze Bolgradul, dorind în acest sens excluderea acestora³¹. Acest lucru poate fi interpretat ca și în cazul altui moment în care Albionul își arăta meticulozitatea cu care aborda chestiunea Bolgradului, nedorind să sufere „eșec” în fața Rusiei. Pentru britanici era o chestiune de „orgoliu” de a impune țarismului cedarea sudului Basarabiei, din moment ce la începutul anului 1856 Napoleon al III-lea respingea cu vehemență tentativa lordului Palmerston de a „trunchia” alte bucăți din vastul imperiu rus. S-a ajuns la concluzia că tocmai din cauza disputatei chestiuni a Bolgradului alianța franco-britanică poate eșua³².

În același timp, periodicul *Le Nord* își continua seria de materiale cu referire la „dreptul” guvernului imperial rus asupra Bolgradului³³, bazându-se în relațiile sale pe „laitmotivul” invocat pe toată durata anului 1856 de diplomații ruși, precum că acesta este reședința coloniștilor bulgari, unde se regăsesc școli, administrație, populație bulgară, în comparație cu Tabakul, un cătun „uitat de lume”. După cum observăm această publicație de inspirație rusească apela la aceste afirmații pentru a „sensibiliza” lumea diplomatică, ca să fie păstrat Bolgradul, unde a „investit” foarte mult.

²⁹ *Écho de Mont Blanc*, 9 decembre 1856.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Journal du Loiret*, 14 novembre 1856

³² *Idem*, 17 novembre 1856.

³³ *La Presse*, 13 décembre 1856.

Presa franceză a luat și ea atitudine imediat, încercând să clarifice poziția marilor puteri în chestiunea sudului Basarabiei. În *Journal des Débats*, sapărea un material de fond consistent, care aborda probleme dintre cele mai intens mediatizate, adică cea a Bolgradului, din perspectiva relațiilor franco-britanice³⁴. Se accentua, fără menajamente, că între guvernul de la Saint James și cel de la Tuilerie există puncte de vedere antagoniste, iar în aceste condiții „votul” majorității ar da o soluție definitivă unei chestiuni devenită un „litigiu” periculos pentru viitor. Este important că în acest articol se conștientizează faptul că există două tabere în problema sudului Basarabiei: pe de o parte, Franța, Rusia și Prusia, pe de altă parte, Marea Britanie, Austria și Imperiul Otoman, ceea ce însemna că „scorul” era egal. În consecință „votul” decisiv revenea Sardiniei, care în pofida unor presiuni venite din partea Marii Britanii, a „tatonărilor” venite din partea Rusiei și a Franței, n-a fost decisă în această problemă³⁵. Acest material semnificativ arăta „patosul” cu care se negocia chestiunea Bolgradului, iar „distribuția” actorilor internaționali în această problemă era o probă certă a faptului că a existat o „bătălie” pentru acest teritoriu, chiar dacă încă odată marile puteri își urmăreau propriile interese.

După cum a fost menționat mai sus, poziția Sardiniei trebuia să fie decisivă în chestiunea Bolgradului, dar ea încă nu înaintase un punct de vedere clar. Cu toate acestea, periodicul *Le Nord* afirma fără ezitare că Sardinia susține punctul de vedere al Rusiei. Aceste constatări veneau mai degrabă în contextul declarațiilor lui Cavour, care nu vedea un impediment ca Rusia să păstreze reședința coloniștilor bulgari din Basarabia³⁶, fiind mai degrabă o chestiune de „onoare” pentru imperiu. Afirmațiile nu explicau în totalitate punctul de vedere al Sardiniei, care se afla într-o încurcătură evidentă din mai multe puncte de vedere. Sardinia susținea „legalitatea” cerinței Marii Britanii ca Bolgradul să revină Moldovei, iar pentru împăratul Alexandru al II-lea acest teritoriu avea o „valoare sentimentală”. În consecință, Sardinia se vedea în „postura” de a „arbitra” un „litigiu” de care se informase spre finele anului 1856 și exista posibilitatea să „supere” Franța sau Marea Britanie, aliate în timpul războiului Crimeii.

După lungi tatonări și discuții interminabile în capitalele europene s-a luat decizia convocării unei conferințe la Paris. Înainte de acest moment, presa europeană se „întrecea” a anticipa rezultatele acesteia și cum vor fi „distribuite” voturile puterilor semnatare.

Problema Bolgradului se complica din cauza punctelor divergente emise de puterile europene, iar rolul Franței devenea unul „ingrat”, practic, în loc de unul de „moderator liniștit” al aeropagului european. Guvernul francez era „rugat” să intervină în această problemă, mai ales în contextul în care Marea Britanie a apelat la mijloace coercitive la adresa Rusiei, prin aducerea unor nave de război în Marea Neagră. Această poziție dură luată de către cabinetul de la Saint-James „deranja”, evident, Rusia, amplificând și mai mult vehemența publicației *Le Nord*. Și

³⁴ *Journal des Débats*, 12 décembre 1856.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *La Presse*, 13 décembre 1856.

alte ziare franceze nu ezitau să „atace” Marea Britanie pentru această măsură, criticând, în egală măsură și faptul că are o atitudine oscilantă în chestiunea unirii Principatelor Române³⁷. Mai mult decât atât, Marea Britanie era criticată și pentru felul acesteia de a „privi” chestiunea Bolgradului și a Insulei Șerpilor, acționând cu severitate și „pasiune”, în timp ce guvernul de la Tuilerie arăta moderație și echilibru în abordarea chestiunii basarabene³⁸. Aceste declarații veneau ca o replică la afirmațiile multor ziare britanice, care deja titrau că Franța se îndreaptă iremediabil spre o alianță cu Rusia, iar din această cauză poziția adoptată de Paris nu este una echitabilă și imparțială³⁹, cum ar trebui s-o facă, din moment ce Napoleon al III-lea și-a arogat rolul de „arbitru” al Europei.

Presa vremii a „salutat” succesul conferinței de la Paris, care a dat „satisfacție” tuturor părților implicate în această chestiune și a dus la finalitate dificultățile parvenite în urma executării articolului 20 din tratat⁴⁰. Erau analizate beneficiile fiecărei părți implicate. Astfel, Rusia primea drept compensație Comratul⁴¹, Imperiul Otoman se alegea cu Insula Șerpilor și cu Delta Dunării, iar prestigiul pe arena europeană îi revenea Franței⁴², cea care a dat dovadă de conciliațiune, dar și de inițiativă într-o problemă delicată. Publicațiile britanice declarau în unison că Marea Britanie a triumfat. La o analiză la „rece”, putem constata că Marea Britanie și-a impus punctul de vedere, ca Bolgradul⁴³ să revină Principatului Moldovei, în schimb a refuzat să adere la principiul compensației către Rusia. În consecință, Franța a fost cea care a obținut pentru Rusia orașul Comrat, iar pentru Imperiul Otoman – Delta Dunării⁴⁴.

Pe lângă cele menționate mai sus, presa timpului s-a declarat „încântată”, mai ales de faptul că s-a decis traseul noii frontierei în Basarabia în cele mai mici detalii, la care se adăuga și faptul că armata austriacă va părăsi teritoriul Principatelor Române, iar navele britanice – Marea Neagră⁴⁵. În ciuda acestor „succese” raportate în chestiunile respective ziarele europene sesizau faptul că marile puteri aveau propuneri diferite cu privire la termenul de evacuare a Principatelor și a cedării sudului Basarabiei către Principatul Moldovei. Însă în cele din urmă, a prevalat opinia plenipotențiarului austriac care a propus data de 30 martie, una cu încărcătură „simbolică”, împlinirea unui an de la semnarea tratatului de la Paris convocarea conferinței de la Paris și semnarea protocolului din 6 ianuarie 1857 avea să rezolve chestiunea sudului Basarabiei, care revenea Principatului Moldovei în conformitate cu articolul 20 al Tratatului de la Paris, în schimb Rusia primea drept compensație orașul Comrat. Presa timpului a reflectat acest moment

³⁷ *Courier des Alpes*, 11 décembre 1856.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Courier des Alpes*, 16 décembre 1856.

⁴⁰ *Gazette de Lausanne*, 10 janvier 1857.

⁴¹ *La ville de Komrat // Le Courier de la Drôme et de l'Ardèche*, 14 janvier 1857

⁴² *Idem*, 18 janvier 1857.

⁴³ *The Bolgrad dispute // The Empire*, 12 february 1857.

⁴⁴ *Le Courier de la Drôme et de l'Ardèche*, 4 janvier 1857.

⁴⁵ *Journal des Débats*, 21 janvier 1857.

drept unul de bun augur, care a pus capăt unor dificultăți insurmontabile, iar cancelariile europene urmau să-și îndrepte mai mult atenția către problema reorganizării Principatelor Române, fiind atenți la orice detaliu în acest sens.

Anexe

Nr. 1. Articolul lui Leon Plée intitulat *Les Conférences de Paris Discussions et omissions sur la Mer Noire. Rectification de la frontière russe* publicat în *Le Siècle*, 19 mai 1856.

L'examen sommaire des cinq points ayant été fait de la manière que nous avons dite, les difficultés qui pouvaient surgir du post-scriptum de Vienne s'étant réduites à la petite conversation que nous avons lue sur Aland, la délimitation moldo-bessarabe et Kars, les plénipotentiaires reviennent aux solutions qu'ils ont laissées en arrière. Ils se décident à toucher au fond le gros morceau pour ainsi dire des garanties: nous voulons parler de la mer Noire. Leur discussion à ce sujet occupe la séance du 4 mars, et ne donne lieu non plus à aucun souffle d'orage, si léger qu'il soit. Le premier ministre de France propose les dispositions qui forment les articles 11 et 12 du traité. Elles sont agréées sans objection. M. le comte Walewski lit alors les stipulations qui composent l'article 13 et qui sont relatives aux arsenaux maritimes militaires. À ce sujet, M. le plénipotentiaire de la Grande-Bretagne se contente de prononcer le mot de Nicolaieff. Partageant probablement le trop fameux avis du Journal des Débats, il dit que Nicolaieff n'est pas situé sur la mer Noire, que par conséquent on n'en peut pas demander la destruction. Cependant, ajoute lord Clarendon, si la Russie persistait à amasser ou à conserver là des matériaux de guerre, on serait en droit de douter de ses intentions.

Douter de nos intentions! s'écrie le comte Orloff; nous ne le voulons pas. Assurément, Nicolaieff n'étant pas situé sur la mer Noire, le sentiment de notre dignité nous impose de ne pas le détruire; mais nous n'y construirons que des bâtimens légers, et la preuve de notre intention à cet égard, c'est que je suis chargé de demander au sultan passage pour les deux seuls vaisseaux de ligne qui nous restent de notre grande marine dans la mer Noire.

Cette déclaration peut-elle être considérée comme officielle et insérée au protocole?

Oui.

Tel est le résumé de cette discussion que presque tous les organes de la presse européenne avaient présentée d'avance comme devant être le point capital des négociations. Les stipulations qui composent les articles 13 et 14 du traité sont, à la suite, acceptées sans remarque de la part de personne, et l'on invite les plénipotentiaires turcs et russes à se concerter au sujet de la convention particulière qui doit être passée entre la Turquie et la Russie pour le règlement des forces maritimes légères. Ce n'est que dans une séance suivante, celle du 6 mars, que la conférence avise à parer à une omission. L'on a bien parlé de la mer Noire, mais on a laissé de côté la mer d'Azof. L'Angleterre demande à la Russie ce qu'elle compte faire de cette mer. „Par sa nature, répond le comte Orloff, la mer d'Azof n'est pas une mer de guerre; nous ferons pour elle comme pour Nicolaieff”.

Personne ne songe à soulever la question de la neutralisation effective par quelque grande institution européenne commune dans la mer Noire. C'était cependant l'heure propice, et peut-être la nécessité pratique. Vous déclarez votre mer neutre, vous l'ouvrez au commerce entier du monde; très bien! mais ne remarquez-vous pas qu'il vous manque quelque chose? Voyons, représentants de l'Europe, cherchez bien. par exemple, si vous déclariez dans votre mer neutre deux ou trois grands ports absolument libres et francs, est-ce que votre oeuvre ne serait pas infiniment plus grandiose et plus complète? Ce n'est pas tout que d'ouvrir une mer au commerce, il faut encore y attirer ce dernier, afin qu'il s'empare bel et bien, sans contesté et avec largeur, des eaux ouvertes, et que personne ensuite ne puisse les lui disputer.

Quelle perspective pour la civilisation que celle de la franchise de plusieurs grands ports venant aider à la neutralité! Neutre, cela ne veut rien dire. Quand on est neutre on n'est ni à celui-ci ni à celui-là; mais quand on est franc, on est à tous. Nous regrettons que la diplomatie n'y ait pas pensé. La lacune est facile à combler, d'ailleurs, et ce que les puissances réunies n'ont fait, chaque puissance riveraine peut le faire dans son propre intérêt. L'acte n'aura pas le même caractère; il sera, néanmoins très utile, surtout s'il se relie à la navigation du Danube. Nous en recommandons la pensée aux riverains, et en particulier au nouveau gouvernement qui régira les principautés.

La question de la mer Noire étant réglée, les plénipotentiaires reprirent une question qui dans l'ordre des garanties venait ayant le problème de l'Euxin, mais qui dans l'ordre logique ne venait qu'après; nous voulons parler de celle qui concerne la Danube, ce magnifique, ce riche affluent de la mer Noire. À cette question, une autre question très importante se liait dans l'ordre logique: c'était celle de la rectification des frontières russes en Bessarabie. Aucun des hommes qui s'occupent des affaires de l'Europe ne nous contredira: un des plus grands gains du traité du 30 mars, au point de vue européen, est cette rectification de la frontière russe; c'est aussi un des faits historiques les plus remarquables parmi ceux que contient le traité. C'est à l'Autriche, agissant dans ses propres intérêts et dans ceux de l'Allemagne, qu'il est principalement dû. Il constitue l'Autriche et la Russie en état d'antagonisme moral et commercial. On va le comprendre.

Il existait au moyen âge, dans quelques pays du Levant, un supplice affreux. On faisait boire de force un malheureux patient; on le gorgeait outre mesure, et on le mettait dans l'impossibilité absolue de se débarrasser des quantités d'eau qu'on l'avait contraint d'avalé. Il se débattait dans d'horribles convulsions, et la mort arrivait trop lentement pour mettre un terme à son agonie. Le commerce de l'Allemagne, et particulièrement celui d'Autriche, sont dans la même position que ce patient quand on ferme les embouchures du Danube. Il n'y a plus alors de sortie pour le trop plein des produits allemands. Tout ce que produit et ce que fabrique l'Allemagne, au lieu de suivre la voie naturelle du grand fleuve et d'aller se déverser dans les pays du Levant, est obligé de rétrograder du côté des routes de terre, et il en résulte des crises horribles qui amènent toutes sortes de sinis-

tres. Le développement commercial de l'Allemagne est de plus entravé dans tout son organisme. C'est pour cela que l'Autriche tient à la libre navigation du Danube. Elle a une autre raison, c'est par le Danube qu'elle montre son pavillon dans la mer Noire. Elle entretient par ce fleuve les communications les plus multipliées avec Constantinople, qu'elle investit aussi, commercialement parlant, par Trieste. C'est donc pour elle un coup de maître que d'affranchir les bouches du Danube, que d'empêcher qu'elles soient jamais bloquées, parce que son commerce se montrant librement sur tous les points de la mer Noire, elle peut y acquérir peu à peu, sans secousses, sans conquêtes, l'influence que la Russie avait prise par la force. Aussi, dans les discussions qui occupent les séances du 6 et du 8 mars, est-ce elle qui insiste le plus sur tous les détails adhérents à la question. C'est elle qui défend le meilleur tracé pour la délimitation des frontières. Quand M. de Brunnow, contestant celui qui a été joint au texte des garanties, lit son fameux mémoire pour établir que ce tracé est impossible, M. de Buol fait à son tour remarquer que le tracé de la Russie est une sorte de trompe-l'oeil, et qui ne comprend qu'une partie du territoire dont la cession avait été consentie par l'acceptation même des cinq propositions. Un insistant en est sur le point de se fâcher. M. de Hübner, pour l'Autriche, insiste. Il maintient strictement le tracé des propositions autrichiennes.

Les plénipotentiaires russes invoquent la facilité qu'ils ont montrée sur les autres questions. Ils demandent qu'en leur en tienne compte dans le règlement de celle-ci. La Russie ne peut vraiment céder tout le territoire qu'on lui demande, il faut lui accorder au moins le temps de la réflexion. Et en effet, le congrès remet la solution à une autre séance, celle qui est résumée au protocole n° 7. Dans cette séance, M. de Brunnow présente un tracé de conciliation, d'après lequel la nouvelle frontière russe de Bessarabie partirait du confluent du Pruth et de la Saratsika, remonterait cette dernière jusqu'au village du même nom, pour se diriger de là vers la rivière Ialpuck, dont elle descendrait le cours jusqu'au point où elle reconte le *rallum trajanum*. Le tracé suivrait ensuite ce *rallum* jusqu'au *las Salsyl*, pour aboutir ensuite à l'extrémité septentrionale du lac *Aiabés*.

Il y avait mieux à faire sans doute; mais la concession de la Russie était déjà fort grande. Elle fut acceptée, et c'est son texte rectifié qui forme l'article 20 du traité. La commission de délimitation aura donc à prendre ce texte pour base de ses opérations. M. le comte Orloff fit toutefois deux réserves, l'une relative à l'approbation de la Russie qui a donné depuis cette approbation, l'autre relative aux habitants des territoires cédés. Cette dernière réserve ne fut acceptée par le congrès qu'*ad referendum*.

On voit, par ces détails, indépendamment de toute espèce de carte, l'importance que les puissances attachaient à la question. Elle avaient raison. Pour affranchir le Danube, il ne fallait pas que la Russie pût, d'aucune façon, peser directement et de trop près sur les embouchures du fleuve. On devait la déposséder de tout droit sur le cours même de cette grande et essentielle artère de l'Allemagne. Le fait seul de cette déposition était immense, et la Russie devait être bien

bas pour y adhérer et perdre ainsi le fruit d'un siècle d'envahissemens. Un simple regard jeté sur la carte de la Bessarabie montrera jusqu'à quel point le problème a été résolu.

Passons à d'autres débats.

Nr. 2. Articol al lui Amédée de Cesena privind executarea tratatului de la Paris din 30 martie 1856, în special la problema Insulei Șerpilor și a Bolgradului, publicat în *Le Constitutionnel*, 11 august 1856.

Le traité du 30 mars s'exécute en ce moment avec l'esprit de modération et de loyauté qu'on devait attendre de toutes les puissances qui l'ont signé. La France et l'Angleterre s'étaient engagées à évacuer le territoire ottoman dans le délai de six mois. Ce délai est loin d'être expiré, et déjà cette opération est entièrement achevée.

D'un autre côté, la restitution de Kars aux Turcs par les Russes devait avoir lieu concurremment avec l'évacuation de la Turquie par les alliés. Mais la rapidité avec laquelle la France et l'Angleterre ont rempli leurs engagements a surpris la Russie, qui, ne prévoyant que cette évacuation serait aussi prompte, a donné plus tardivement au général Mouravieff les ordres qu'il attendait pour remettre Kars entre les mains des autorités ottomanes.

Il n'y a pas d'autre cause au retard que la Russie a paru apporter à la remise de Kars, qu'elle s'était engagée à restituer à la Turquie. Elle a été devancée par les alliés qui ont été plus expéditifs qu'elle; mais elle n'a jamais songé à éluder l'exécution de cette clause importante du traité auquel elle a sincèrement adhéré.

Au surplus, l'émotion que cette circonstance avait produite doit, aujourd'hui, avoir cessé avec les conjectures exagérées auxquelles elle avait donné lieu, puisque la Russie a enfin fait savoir au gouverneur d'Erzeroum qu'elle était prête à remettre Kars aux mains des autorités ottomanes. La démonstration que l'amiral Stewart paraît avoir faite dans la mer Noire, est donc désormais sans but, car elle ne pouvait pas avoir d'autre motif.

En effet, ce qu'on veut bien appeler l'affaire de l'île des Serpents, ne peut donner lieu à une démonstration de cette nature. Cette affaire, qui ne présente pas, au surplus, la moindre gravité, est uniquement du ressort de la diplomatie.

L'île des Serpents n'est qu'un rocher stérile, sans ancrage et sans mouillage. La possession de cette île est donc par elle-même sans aucune importance. Seulement il s'y trouve un phare également utile aux navires marchands qui descendent ou remontent les bouches du Danube pour entrer dans la mer Noire ou pour en sortir, et aux vaisseaux russes qui naviguent dans ces parages pour se rendre à Odessa.

Aujourd'hui que la navigation du Danube est placée sous la protection des puissances européennes et que la mer Noire est neutralisée, la seule chose dont on ait à se préoccuper, c'est que ce phare soit régulièrement et convenablement entretenu. Des mesures seront prises pour que ce but essentiel soit assuré.

Ce point réglé, il importe peu que l'île des Serpents reste à la Turquie ou à la Russie. Aucun des traités précédemment conclus entre les sultans et les czars n'ayant parlé de cette île, il n'en a pas été davantage question dans celui du 30 mars. C'est donc là un oubli de la diplomatie qu'elle sera, sans doute, amenée à réparer. Mais ce n'est certes pas la possession de ce rocher, qui pourra faire naître, ni de part ni d'autre, une difficulté un peu sérieuse.

Quoique plus compliquée, l'affaire de Bolgrad n'est pas plus grave. Il n'y aurait pas aujourd'hui de difficulté d'exécution pour tracer la nouvelle frontière de Bessarabie, conformément au traité du 30 mars, si les cartes que la Russie a présentées au congrès de Paris n'avaient pas été défectueuses. D'après ces cartes, qui sont son oeuvre, cette nouvelle frontière pouvait partir de la mer Noire, à un kilomètre à l'est du lac Bouma-Sala, rejoindre perpendiculairement la route d'Akerman, suivre cette route jusqu'au val de Trajan, passer au sud de Bolgrad, remonter le long de la rivière de Yalpuck jusqu'à la hauteur de Sara-Sika et aller aboutir à Katamori, sur le Pruth.

Ce tracé attribuait, en effet, la possession de Bolgrad à la Russie. L'intention du congrès de Paris avait été, du reste, que la capitale des colonies bulgares appartînt à cette puissance, et que le Yalpuck tout entier fût enclavé dans la Moldavie. Mais on avait raisonné d'après les cartes russes, qui se trouvent être inexactes. La nouvelle frontière projetée pour la Bessarabie rencontre des obstacles topographiques imprévus.

Une transaction devient donc nécessaire, et la Russie doit s'y prêter avec d'autant plus de condescendance, qu'elle seule est responsable des inexactitudes qui ont donné lieu à cette difficulté.

Summary

The question of the Southern Bessarabia after the end of the Crimean war has become a European one. The time press paid attention to this issue, which divided the Great Powers. Surprisingly, the French government has supported Russia in his attempt to keep Southern Bessarabia, and Great Britain most powerful opponent of Russia. British newspapers criticized Russia's attitude towards this question, mostly „The Times” and „Morning Post”. The press of the time has approached the most important moments in the evolution of the questions of Southern Bessarabia, at the end of 1855 when Russia was notified that it had to give up this territory, until this problem had been resolved at the Paris conference in 1857. In general terms the press adopted hostile attitude to Russia, who are tried not to comply with the Paris treaty of 30 march 1856.

© **Eugen-Tudor SCLIFOS**

AUTONOMIA BASARABIEI REVENDICATĂ ÎN MARTIE-IULIE 1917

Dinu POȘTARENCU

Răsturnarea autocrației țariste în urma Revoluției ruse din februarie 1917 a zdruncinat din răspuțeri sistemul social-politic al Imperiului Rus. Evenimentele epocale ce s-au perindat după revoluție modificau de la o zi la alta cursul vieții interne a Rusei.

Acest concurs de împrejurări a contribuit la crearea unui climat favorabil evoluării mișcării de eliberare națională a popoarelor încorporate cu forța în imensul imperiu al acvelei bicefale, inclusiv a românilor basarabeni.

Unul dintre dezideratele formulate de către popoarele întemnițate în Imperiul Rus, deopotrivă și de către românii basarabeni, a fost obținerea autonomiei politice a teritoriilor pe care dănuiau de secole. Să urmărim, sub aspect cronologic, când românii basarabeni au enunțat acest deziderat și, cu insistență, l-au menținut în continuare.

La 22 martie 1917, redacția gazetei *Cuvânt moldovenesc* a inserat în paginile acestei singure, la acea vreme, publicații periodice în limba română din Basarabia un apel către moldoveni să se deștepte și să pledeze pentru autonomia Basarabiei. Informându-i că letonii, „un popor tot așa de numeros ca și moldovenii din Basarabia, dar mult mai luminat decât noi”, cer de la noua stăpânire a Rusiei statut de autonomie pentru spațiul lor național, redacția îndemnându-i să le urmeze exemplul¹.

Schimbarea cea mare din Rusia, vestea studentul Vladimir Bogos de la Universitatea din Kiev, i-a pus în acțiune și pe „studenții de neam moldovenesc” din acest oraș ucrainean, care „s-au strâns într-o societate moldovenească”, cu misiunea să apere „graiul moldovenesc” și interesele tuturor „moldovenilor din Rusia”². Curând, în paginile gazetei „Cuvânt moldovenesc” a fost inserată știrea că membrii acestei societăți studențești din Kiev, întrunindu-se pe data de 26 martie, și-au trasat scopul să lupte pentru autonomia Basarabiei și introducerea limbii române în școală, biserică, instituțiile administrative și cele judiciare³.

În ziua de 30 martie 1917, la Odesa a avut loc adunarea de constituire a Partidului Progresist Moldovenesc – grupare politică a militarilor moldoveni din garnizoana Odesa, care și-a propus ca scop să revendice dreptul Basarabiei de a se bucura de autonomie⁴.

¹ *Cuvânt moldovenesc*, anul 4, nr. 24, 22 martie 1917, p. 1; Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studii și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917–1918*, Chișinău, Editura Universității, 1993, p. 81–82.

² *Cuvânt moldovenesc*, nr. 27, 2 aprilie 1917, p. 5.

³ *Moldovenii din Kiev* // *Cuvânt moldovenesc*, nr. 28, 9 aprilie 1917, p. 3; Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 88; Gh. Andronachi, *Albumul Basarabiei. În jurul marelui eveniment al Unirii*, Chișinău, 1933, p. 115.

⁴ M. Aduge, E. Danu, V. Popovschi, *Mișcarea națională din Basarabia. Cronica evenimentelor din anii 1917–1918*, Chișinău, Editura Civitas, 1998, p. 15.

Peste scurt timp, la 2 aprilie, aceeași redacție a gazetei *Cuvânt moldovenesc* lansează un alt apel către „moldoveni” sau, după cum se preciza în apel, „mai bine zis, români, fii ai lui Traian și urmași ai lui Ștefan voievod cel Mare”, prin care erau chemați să se unească și să sprijine Partidul Național Moldovenesc, al cărui obiectiv era „să lupte pentru autonomia moldovenilor, adică pentru dreptul de a avea ocârmuirea lor deosebită moldovenească, de a se lumina în școlile lor moldovenești, de a se ruga lui Dumnezeu în biserica lor moldovenească, de a se judeca la județele lor moldovenești și de a trăi după felul și însușirile neamului moldovenesc”⁵.

Pentru a i se acorda autonomie provinciei dintre Prut și Nistru au optat cooperatorii basarabeni, în cadrul unui congres al acestora, care și-a ținut lucrările la Chișinău, în zilele de 6–7 aprilie 1917. După luările de cuvânt, delegații prezenți la congres au decis să trimită Guvernului Provizoriu al Rusiei un memoriu, „în care să fie arătate dorințele politice ale cooperatorilor moldoveni din Basarabia”. Memoriul cuprindea, se menționează în știrea publicată, aceleași idei ca și în programul Partidului Național Moldovenesc. „Afară de aceasta, cooperatorii au hotărât să aducă la cunoștința stăpânirii că, până a fi întrupat gândul de autonomie a Basarabiei, ei găsesc de cuviință să se înceapă prefacerea cât mai degrabă a bisericii și școlilor din Basarabia, pe temeuri naționale”⁶.

Prin numărul din 9 aprilie 1917 al aceluiași ziar *Cuvânt moldovenesc* a fost adus la cunoștința publică programul Partidului Național Moldovenesc, din care cititorii au aflat că proaspăta asociație politică basarabeană și-a asumat obligația să-și orienteze acțiunile în vederea acordării drepturilor cetățenești și naționale moldovenilor din Basarabia și celor de dincolo de Nistru. Conform planului său de activitate, partidul urma să lupte „pentru dobândirea celei mai largi autonomii administrative, judecătorești, bisericești, școlare și economice a Basarabiei”. Pentru a realiza această aspirație majoră, partidul și-a programat să acționeze astfel ca toate legile privitoare la „viața din lăuntru a Basarabiei să le întocmească Dieta provincială (Sfatul Țării), potrivit obiceiurilor vechi și nevoilor de acum ale țării”⁷.

Informând publicul despre o preconizată adunare a ostașilor moldoveni din Odesa, redacția gazetei *Cuvânt moldovenesc* i-a îndrumat pe moldovenii care aveau să fie prezenți la această adunare să-și spună dorințele, să strige, „ca să audă țara întregă și toată lumea: Vrem Basarabia autonomă, cu toate drepturile noastre naționale”⁸.

La 18 aprilie 1917, în orașul Odesa a fost convocată o adunare a ostașilor moldoveni din garnizoana locală, la care s-au reunit circa 10 000 de militari. Aceștia, sosind „în cete, după companii”, au adus cu sine „steaguri naționale, cu florile roșu, galben și albastru”. Printre altele, participanții la adunare au hotărât că,

⁵ *La luptă în unire* // *Cuvânt moldovenesc*, nr. 27, 2 aprilie 1917, p. 2; Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 83–84.

⁶ *Cooperatorii Basarabiei vreau autonomie* // *Cuvânt moldovenesc*, nr. 29, 12 aprilie 1917, p. 2.

⁷ *Programul Partidului Național Moldovenesc* // *Cuvânt moldovenesc*, nr. 28, 9 aprilie 1917, p. 2–3.

⁸ *Cuvânt moldovenesc*, nr. 29, 12 aprilie 1917, p. 2.

pe viitor, pentru a menține libertatea câștigată, „Basarabia trebuie să capete autonomia cea mai largă” și să fie condusă de către „aleșii ei, care vor întocmi Sfatul Țării”. După încheierea adunării, ostașii „au pornit pe ulițele Odesei, purtând steaguri naționale (roșu, galben și albastru) și steaguri revoluționare (roșu). Pe steaguri era scris cu litere latinești și rusești: „Trăiască autonomia Basarabiei”, „Trăiască republica democratică federativă”⁹.

Timp de câteva zile (19–25 aprilie), în capitala Basarabiei s-a desfășurat Adunarea extraordinară a reprezentanților clerului și mirenilor din Eparhia Chișinăului și Hotinului, care, pe lângă șirul de chestiuni dezbătute privind viața ecleziastică eparhială, a adoptat și hotărârea ca Basarabia „să aibă cea mai largă autonomie, adică să se ocârmuiască singură prin deputații săi, adunați în Sfatul Țării”¹⁰. La 4 mai 1917, Comitetul Executiv Eparhial al Basarabiei a publicat apelul acestei adunări adresat cetățenilor Basarabiei, prin care, între altele, toți erau îndemnați „să se aplece sub un singur drapel, pe care este scris: Republica democratică cu o largă autonomie regională”¹¹.

Ziarul *Cuvânt moldovenesc* din 25 aprilie le-a transmis știutorilor de carte că letonii cu viziuni democratice au cerut ca teritoriile, unde letonii sunt majoritari, să fie „unite într-o țară deosebită”, numită Letonia, care să intre în republica federativă rusească¹².

Despre faptul că etniile înglobate în Imperiul Rus revendicau drepturile sale naționale comunicau și alte publicații periodice. Bunăoară, ziarul chișinăuan de limbă rusă *Basarabia liberă* din 28 aprilie 1917 înștiința că, în puterea ordinului dat de președintele Guvernului Provizoriu, principele Gheorghe E. Lvov, a fost pregătită o informație referitoare la petițiile înaintate Guvernului Provizoriu de către reprezentanții diferitor organizații naționale din Rusia. Potrivit acestei informații, ucrainenii au solicitat să fie emis un act prin care să se permită funcționarea limbii ucrainene în toate instituțiile guvernamentale și obștești și predarea în limba ucraineană pe teritoriile unde predomină populația ucraineană. Tot ei au ridicat problema cu privire la autonomia Ucrainei și instituirea Raiei Ucrainene. Letonii și-au exprimat dorința să fie unite toate pământurile letone într-o Letonie autonomă. Estonienii au declarat că voiesc să fie creată Estonia autonomă. Lituaniienii au pus problema privind recunoașterea de către Guvernul Provizoriu a Lituaniei autonome și crearea armatei lituaniene. Belarușii au anunțat despre necesitatea organizării federative a Rusiei, iar unul dintre state să fie Belarusia. Gruzinii au cerut să fie recunoscută autonomia național-teritorială a Gruziei, naționalizarea școlilor în care își învață copiii și autocefalia Bisericii gruzine. Musulmanii au formulat cerința de a naționaliza școlile din localitățile

⁹ *Moldovenii din Odesa* // *Cuvânt moldovenesc*, nr. 33, 26 aprilie 1917, p. 2; Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 92–94.

¹⁰ *Adunarea eparhială* // *Cuvânt moldovenesc*, nr. 33, 26 aprilie 1917, p. 4; Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 96–97; M. Aduge, E. Danu, V. Popovschi, *op. cit.*, p. 20–21.

¹¹ *От чрезвычайного собрания представителей духовенства и мирян Бессарабской епархии гражданам Бессарабии. Воззвание* // *Свободная Бессарабия*, №. 23, 4 мая 1917, с. 1.

¹² *Cuvânt moldovenesc*, nr. 33, 26 aprilie 1917, p. 4.

sale. Evreii au rugat ca statul să-și asume cheltuielile pentru întreținerea școlilor evreiești¹³.

La 30 aprilie 1917, în orașul Bălți a avut loc o adunare a moldovenilor din acest oraș și împrejurimile lui, în vederea unirii într-un partid. Declarându-se susținători ai noii conduceri a Rusiei, dar exprimând și revendicări naționale, participanții la această întrunire au expediat o telegramă comisarului gubernial al Basarabiei, Constantin Mimi, semnată de președintele adunării, Ioan Pelivan, și publicată în paginile „Cuvântului moldovenesc”. Salutându-l în calitate de împuternicit al „Stăpânirii Vremelnice” și asigurându-l că ei sunt gata să-l sprijine „la înfăptuirea tuturor măsurilor care tind la prefacerea vieții lăuntrice a Basarabiei”, expeditorii telegramei i-au mai scris: „Odată cu aceasta adunarea crede că binele Basarabiei, căreia stăpânirea veche i-a adus atâta rău prin politica urâtă de rusire¹⁴, poate fi cugetat numai atunci când viața țării va fi clădită pe temeiurile celei mai largi autonomii”¹⁵.

Treptat, sub influența evenimentelor ce își urmau cursul, o parte dintre românii basarabeni se deșteptau. Despre unele indicii ale acestei deșteptări relatează *Cuvânt moldovenesc* din 14 mai: „De pretutindeni ne vin știri că sătenii se adună, vorbesc despre nevoile lor și se sfătuiesc ce să facă pentru ca aceste nevoi să fie îndeplinite. Vorbesc despre treaba pământului, despre prefacerea vieții obștești potrivit cu interesele țării, despre întocmirea unor comitete și trimiterea împuterniciților la fel de fel de așezăminte sau adunări, unde se lucrează pentru interesele sătenilor și ale țării. Toate aceste adunări și sfaturi au foarte mare însemnătate pentru viața obștească a țării noastre. Ele dovedesc că lumea este în căutarea noilor drumuri de viață nouă”. Dând povețe „cum trebuie să lucreze moldovenii” în noile împrejurări social-politice, P. Halippa, autorul acestor însemnări, a consemnat în continuare că locuitorii Basarabiei sunt „de mai multe neamuri: cei mai mulți îs moldovenii, vin apoi evreii, rusnaciai, rușii, nemții-coloniști, țigani, bulgarii, găgăuzii, leșii, armenii, grecii și o mână de franțuji. Toate aceste neamuri trebuie să se bucure de drepturi deopotrivă, dar fața țării trebuie să fie moldovenească, fiindcă țara noastră a fost moldovenească. Aceasta va putea fi numai atunci când Basarabia se va ocârmui singură”, adică „va fi o țară autonomă”¹⁶.

Un element esențial al mișcării de eliberare națională din 1917 au devenit militarii moldoveni. Deși majoritatea erau țărani, fără multă știință de carte, ei au fost influențați de ideile revoluționare, răspândite în mediul ostășesc, iar de la combatanții instruiți au însușit o anumită doză de cunoștințe. Un număr impunător de militari moldoveni erau concentrați în garnizoana din orașul Odesa. La 18 mai 1917, aceștia au constituit un organ reprezentativ al lor: Sfatul de Deputați ai Soldaților și Ofițerilor Moldoveni din Odesa¹⁷. Unul dintre scopurile fixate în statutul acestei organizații militare consta în a depune eforturi „pentru pefa-

¹³ Заявления национальных организаций // Свободная Бессарабия, №. 18, 28 апреля 1917, с. 3.

¹⁴ Rusificare.

¹⁵ *Cuvânt moldovenesc*, nr. 38, 14 mai 1917, p. 4.

¹⁶ P. Halippa, *Cum trebuie să lucreze moldovenii* // *Cuvânt moldovenesc*, nr. 38, 14 mai 1917, p. 1.

¹⁷ M. Adauge, E. Danu, V. Popovschi, *op. cit.*, p. 24.

cerea Rusiei în republici democratice federative, în care toate părțile Rusiei, ca Basarabia, Ucraina și altele, vor avea autonomia lor teritorial-națională, recunoscându-se drepturile națiilor care sânt în număr mai mic în aceste țări”¹⁸. În contextul evenimentelor ulterioare din Rusia, obținerea autonomiei Basarabiei a devenit un scop dominant în toate acțiunile politice ale acestui sfat¹⁹.

Delegații Primului Congres al țăranilor din Basarabia, întruniți la Chișinău în intervalul 21-24 mai 1917, au dezbătut o serie de chestiuni de ordin funciar. Punând în discuție și problema „despre felul de ocărnuire în viitoarea Rusie”, ei au considerat că numai formarea republicii federative și acordarea celei mai largi autonomii tuturor popoarelor din Rusia „va răspunde năzuințelor întregului popor revoluționar”²⁰.

Subiectul despre autonomia Basarabiei a fost tratat și în paginile presei chișinăuene. De exemplu, ziarul *Basarabia liberă* din 25 mai 1917 a propus publicului larg să lectureze articolul „Autonomia Basarabiei”²¹, iar la 30 mai – articolul „Are oare Basarabia dreptul la autonomie?”, semnat de Ștefan Ciobanu²².

În articolul „Autonomia Basarabiei”, publicat la 25 mai 1917, s-a punctat că lozincile lansate de revoluția rusă referitoare la autodeterminarea popoarelor și la o largă autoadministrare democratică pun la ordinea zilei chestiunea cu privire la orânduirea viitoare a statului rus. „Deznaționalizarea popoarelor, colonizarea artificială, practică de către guvernul vechi, s-au soldat cu urmări: unitățile teritorial-etnografice Lituania, Ucraina, Basarabia și altele au devenit eterogene sub aspect etnic”. Prin „structura sa etnografică specifică și predominarea în mediul rural a moldovenilor, Basarabia are dreptul deplin la autonomie. Masa de țărani trăiește cu idealuri naționale fixe și este extrem de statornică sub raport etnografic. Ca exemplu servește faptul că politica de rusificare a guvernului vechi n-a avut succes în satul moldovenesc. Toate experimentele din domeniul școlar, totul ce avea ca scop să șteargă fizionomia națională a satului moldovenesc n-au perturbat deloc individualitatea etnografică a moldovenilor. Aceeași se poate spune și despre țăranii de alte naționalități. Să luăm, de pildă, găgăuzii basarabeni. Ce le-a dat lor școala rusă care le este străină? Absolut nimic. Țăranul basarabean a devenit doar mai incult, iar firea sa a rămas aceeași, ca odinioară”. În mod firesc, sublinia autorul acestui articol, „doar cultura națională e în stare să-i reînvie pe țărani, să-i îndemne la o viață nouă”. Dar pentru crearea unei ambianțe cultural-naționale este necesar de luat în considerație modul de viață al țăranului, fizionomia lui națională, spirituală. În virtutea unor diverse cauze isto-

¹⁸ *Așezământul organizației moldovenesti din Odesa* // Cuvânt moldovenesc, nr. 56, 13 iulie 1917, p. 4.

¹⁹ M. Adauge, E. Danu, V. Popovschi, *op. cit.*, p. 24.

²⁰ *Congresul țăranesc din Basarabia* // Cuvânt moldovenesc, nr. 42, 28 mai 1917, p. 2; Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 105-106.

²¹ *Автономия Бессарабии* // Свободная Бессарабия, № 39, 25 мая 1917, с. 3. Nu cunoaștem autorul acestui articol, deoarece am consultat un ziar deteriorat.

²² С. Чебан, *Имеет ли Бессарабия право на автономию?* // Свободная Бессарабия, № 43, 30 мая 1917, с. 4-5.

rice și geografice, țăranul basarabean, în special, cel moldovean, și-a creat condiții de viață deosebite, un mod de viață aparte, neasemănător cu cel al altor popoare din Rusia”. Prin urmare, conchidea autorul, Basarabia avea dreptul la autonomie. Concomitent, în articol este remarcat și faptul că mulți se temeau de separatism, de „orientarea românească” a moldovenilor. „Dar aceasta sau e o incompetentă, sau e o calomnie intenționată asupra populației moldovenești, pe temeiul cărora, în timpul regimului vechi, tot soiul de escroci și-au făcut carieră. Ideea cu privire la separatism sau, mai bine zis, la iredentism era posibilă pe timpul regimului vechi. Zic posibilă, întrucât ea, în realitate, n-a existat. Regimul vechi s-a străduit să separe moldovenii cu un zid chinezesc de frații lor de peste Prut, înăbușind în cel mai inuman mod orice manifestare a conștiinței naționale. În Rusia liberă aceasta nu va fi. Care moldovean cu judecată sănătoasă va prefera regatul român constituțional-monarhic, cu aristocrația sa cârmuitoare, în contrast cu republica democrată liberă. Și în ce constă separatismul moldovenilor? Oare nu în aceea că sute de mii de fii ai acestui popor luptă pentru libertatea Rusiei democratice, că zeci de mii dintre aceștia au căzut pe câmpul de luptă, că țărării moldoveni îndeplinesc cu supunere o muncă enormă din spatele cel mai apropiat al frontului sudic. Nu este nici un fel de separatism. Această mișcare, ca și mișcările cultural-naționale ale altor popoare, are un substrat ideologic, constituit istoricește de sclavia seculară a trecutului. Mulți dintre basarabeni sunt pentru autonomia culturală a Basarabiei. Însă Guvernul Provizoriu garantează drepturile cultural-naționale a tuturor popoarelor Rusiei. Prin urmare, despre ce autonomie culturală poate fi vorba, ce vor să obțină adepții acestei autonomii? Desigur, nu există nici un pericol pentru adepții autonomiei regionale, la fel nu trebuie să se teamă nici adversarii autonomiei, deoarece Basarabia poate deveni autonomă în mod automat: mișcarea puternică care a cuprins Ucraina cu siguranță va da rod”²³.

Punând întrebarea, prin intermediul ziarului din 30 mai, dacă Basarabia are dreptul la autonomie, Ștefan Ciobanu a expus pe scurt istoricul autonomiei limitate a Basarabiei de la anexarea acestei provincii la Imperiul Rus până la intrarea în vigoare a Regulamentului privind administrarea regiunii Basarabia din 29 februarie 1828. Prin urmare, a concluzionat Ștefan Ciobanu, „din punct de vedere istoric, Basarabia are dreptul la autonomie nu mai puțin, în orice caz, decât Ucraina sau oricare altă regiune a Rusiei”²⁴.

Participând la lucrările congresului preoților și mirenilor din toată Rusia, care s-au ținut la începutul lunii iunie, în orașul Moscova, delegații aleși de congresul bisericesc de la Chișinău din 19–25 aprilie au vorbit asistenței „despre autonomia bisericească și politică a țării, arătând că Basarabia are dreptul istoric de a fi autonom, cî Basarabia a fost autonom de la 1812 pînă la 1836”²⁵. Atunci ea se ocărnuia singură pe sine, de un așezământ local, care se numea Sfatul Înalt al

²³ *Автономия Бессарабии // Свободная Бессарабия*, № 39, 25 мая 1917, с. 3.

²⁴ С. Чебан, *Имеет ли Бессарабия право...*, с. 5.

²⁵ În realitate, Basarabia a beneficiat de o autonomie limitată în intervalul 1812–1828.

țării. Hotărârile Sfatului se întăreau de împărat și aveau deplină putere”. La încheierea lucrărilor, congresul a adoptat, inclusiv, și următoarea hotărâre: „Ascultând declarațiile ucrainenilor, basarabenilor și a belorușilor, congresul le arată consimțirea sa frățască izvorâtă din inimă curată și mărturisește că este gata să ajute, pe cât este cu putință, aceste noroade, ca ele să-și dobândească țintele dorite”²⁶.

La 14 iunie, *Cuvânt moldovenesc* a difuzat noutatea că Partidul Social-Democrat din Finlanda a cerut ca Finlanda să se separe de Rusia și să formeze o republică independentă²⁷.

Peste patru zile, *Cuvânt moldovenesc* a răspândit o altă veste în legătură cu revendicările înaintate centrului de către periferiile naționale. Astfel, a devenit cunoscut că Rada Ucraineană, care stătea în fruntea mișcării naționale a ucrainenilor, a adresat Guvernului Provizoriu o serie de cereri, inclusiv următoarele: 1. Având în vedere că la toate adunările sale ucrainenii cer autonomie, Guvernul Provizoriu să emită un manifest, prin care să arate că nu este împotriva autonomiei Ucrainei. 2. În cadrul Guvernului Provizoriu să fie desemnat un comisar din partea Ucrainei, care să fie responsabil de problemele ucrainene. 3. O parte din veniturile statului să fie puse la dispoziția Radei Ucrainene, pentru necesitățile culturale și naționale ale poporului ucrainean. De asemenea, ucrainenii au cerut ca, începând din toamna anului 1917, toate instituțiile de învățământ din Ucraina „să fie ucrainizate și la toate slujbele să fie numiți oameni care știu limba ucraineană”²⁸. Guvernul Provizoriu le-a răspuns ucrainenilor că nu poate să le satisfacă solicitarea, întrucât asemenea chestiuni le poate soluționa doar Adunarea Constituantă, care urma să fie convocată la 30 septembrie 1917. În această situație, Rada Ucraineană „a slobozit un manifest, numit *universal*”, în care se spunea că Rada, îndeplinind voința poporului ucrainean, „a vrut să croiască o viață mai bună cu ajutorul Stăpânirii Vremelnice. Rada a crezut că aceasta v-a ajuta-o, dar s-a înșelat”. Ca urmare, poporul ucrainean „trebuie singur să-și zidească viața”. De aceea, prin *universal* s-a făcut un apel la ucraineni să se unească în jurul Radei și să acționeze împreună²⁹.

Și ideea autonomiei Basarabiei era promovată cu perseverență. Comunicând cititorilor că ucrainenii au organizat în orașul Kiev o mare manifestație și că acest popor vecin, „care s-a deșteptat, își cere în gura mare autonomie”, redacția gazetei „*Cuvânt moldovenesc*” a chemat la acțiune: „Așa și noi, moldovenii, luând pildă de la ucraineni, trebuie să cerem în gura mare autonomia Basarabiei”³⁰.

Totuși acest deziderat nu era atât de simplu de realizat, fiind active forțele ostile. În paginile ziarului *Cuvânt moldovenesc* este semnalat cazul ce s-a întâmplat pe parcursul desfășurării, în zilele de 18–20 iunie, a adunării țărănimii din ju-

²⁶ *Treaba moldovenească la congresul bisericesc de la Moscva* // *Cuvânt moldovenesc*, nr. 59, 20 iulie 1917, p. 3–4.

²⁷ *Cuvânt moldovenesc*, nr. 47, 14 iunie 1917, p. 5.

²⁸ *Cuvânt moldovenesc*, nr. 48, 18 iunie 1917, p. 5; *Universalul Radei Ucrainene* // *Cuvânt moldovenesc*, nr. 49, 21 iunie 1917, p. 3–4.

²⁹ *Universalul Radei Ucrainene* // *Cuvânt moldovenesc*, nr. 49, 21 iunie 1917, p. 3–4.

³⁰ *Cuvânt moldovenesc*, nr. 50, 25 iunie 1917, p. 3.

dețul Bălți, când dușmanii „neamului moldovenesc” s-au dedat la provocări. „Ca pozderia umblau acești dușmani printre neînvățații și nenorociții noștri moldoveni”, tălmăcindu-le ce înseamnă autonomie: Basarabia va intra în componența României și țărănimea va îndeplini boierescul. Iar când soldații și studenții moldoveni și ucraineni au încercat să dea adevărata tălmăcire despre autonomie, provocatorii ziceau pe ascuns că „aceștia sânt cumpărați de boieri, ucideți-i, oameni buni”. În urma acestor provocări s-a ajuns până la aceea că „Toader Cazacu striga la oameni să-l închidă pe feciorul său – soldatul Ion Cazacu, pentru că el era un adevărat tălmăcitor al autonomiei”. La 18 iunie, au fost arestați soldații Costache Leancă și Ioachim Ivanencu (ucrainean), iar la 21 iunie – studentul Alexandru Andronachi și învățătorul Fală, deoarece le-au citit oamenilor și au împărțiat programul „național moldovenesc al soldaților de la Odesa”, aceștia fiind într-un număr peste 15 mii de moldoveni. „Bieții moldoveni, spărieți de dușmani cu cuvântul *autonomia*, la adunare s-au unit cu rezoluția: sî fie Rusia respublicî federativî democraticî, dar autonomie sî nu fie”. Redacția gazetei a enunțat la sfârșitul acestei triste relatări următorul avertisment: „Dușmanilor! Încurcați, dar nu îți încurca prea mult, căci degrabî vă vor trage la răspundere cei 200 de mii de frați și copii ai voștri, care luptă la front și la care e scris pe sabie: *ne luptăm pentru pământ și autonomie*, precum se zice și în programul lor”³¹.

Făcând un bilanț în paginile gazetei *Cuvânt moldovenesc* din 28 iunie 1917, A. Maimaș a tras concluzia că moldovenii „au făcut destul de mult” pentru autonomia Basarabiei: la congresele țăranilor și a preoțimii, la întrunirea învățătorilor moldoveni s-a votat în favoarea autonomiei Basarabiei; au fost deschise cursuri pentru realizarea învățământului în limba română. Cu toate acestea, constata autorul articolului, ideea autonomiei „n-a pătruns încă” în mediul masei moldovenilor. Pe parcursul celor trei luni de la revoluție, cea mai mare parte dintre moldoveni au înțeles doar atât: „că lor le trebuie pământ. Dar aceasta ei înțelegeau și mai înainte”. Din păcate, mai afirma A. Maimaș, „moldoveanul nostru nu înțelege ce e bine pentru dânsul, ba altă dată chiar nici nu vrea să înțeleagă”. Astfel, după o scurtă radiografiere a mentalității moldovenilor, semnatarul articolului a generalizat: „Încă multe n-a înțeles moldovanul într-aceste trei luni de zile care au trecut de la revoluție încoace”³².

Între timp, pe data de 27 iunie 1917, în Chișinău s-a desfășurat o ședință a Comitetului Executiv al Sfatului Gubernial de Deputați ai Țăranilor din Basarabia, la care, pe lângă altele, s-a decis: autonomia Basarabiei să fie hotărâtă de către Adunarea Constituantă a Rusiei³³.

Problema autonomiei Basarabiei era de o actualitate arzătoare. În iunie 1917, Comitetul din Odesa al Partidului Național Moldovenesc, condus de Emanuil Catelli, a redactat un memorandum privind necesitatea creării unui sfat central

³¹ *Adunarea țăranimii din ținutul Bălților* // *Cuvânt moldovenesc*, nr. 55, 11 iulie 1917, p. 4.

³² *Trei luni de zile de revoluție în Basarabia* // *Cuvânt moldovenesc*, nr. 51, 28 iunie 1917, p. 2.

³³ *Ședința Comitetului împlinitor gubernial al Sfatului deputaților țărănești* // *Cuvânt moldovenesc*, nr. 54, 9 iulie 1917, p. 4.

provincial al Basarabiei, compus din reprezentanți cu optică democratică ai tuturor naționalităților din provincie. Sfatul central urma să elaboreze proiectul privitor la autonomia Basarabiei, pentru a fi prezentat viitoarei Adunări Constituante a Rusiei. Susținând această propunere, Sfatul de Deputați ai Soldaților și Ofițerilor Moldoveni din Odesa a solicitat organizațiilor politice din Basarabia să-și unească eforturile în vederea întemeierii consiliului central³⁴.

În curând, din zona periferiilor naționale ale Rusiei au parvenit la Chișinău două vești încurajatoare. Prima dintre acestea s-a dovedit a fi senzațională: pe pagina a treia a ziarului *Basarabia liberă* din 9 iulie 1917 s-a titrat că Finlanda a devenit autonomă. După cum s-a telegrafiat din Helsinki, seimul (parlamentul) finlandez a adoptat proiectul privind autonomia Finlandei, înștiințând despre aceasta Guvernul Provizoriu. Cu ocazia declarării independenței, pe sediul senatului, seimului și alte clădiri guvernamentale a fost arborat drapelul național al Finlandei³⁵. Știrea că Finlanda și-a declarat independența, difuzată de Telegraful din Petrograd, a fost retransmisă, la 13 iulie, și de *Cuvânt moldovenesc*³⁶. În modul acesta, Finlanda a pus începutul destrămării Imperiului Rus.

Cea de a doua noutate a fost cedarea survenită din partea Guvernului Provizoriu în privința autodeterminării popoarelor din imperiu, dând publicității o declarație privitoare la autonomia Ucrainei. Acest pas făcut în sfera relațiilor interetnice a urmat ca o reacție la „universalul” emis de către Rada Centrală Ucraineană, prin care s-a făcut cunoscut, inclusiv oficialităților de la Petrograd, că ucrainenii singuri își vor elabora legile. Manifestul ucrainenilor a silit Guvernul Provizoriu să-i trimită la Kiev pe miniștrii A.F. Kerenski, M.I. Tereșcenko și I.G. Țereteli, pertu a purta discuții cu Rada Ucraineană. După ce miniștrii s-au informat pe teren, Guvernul Provizoriu a decis să instituie în Ucraina, în calitate de organ suprem de administrare, o structură specială, numită Secretariatul General, ai cărui membri urmau să fie desemnați de către Guvernul Provizoriu, cu acordul Radei Centrale Ucrainene³⁷. Ulterior, Guvernul Provizoriu a recunoscut proiectul de autonomie pentru Ucraina. Deci, a conchis redacția ziarului *Cuvântul moldovenesc*, „autonomia Ucrainei se introduce în viață chiar de azi. Acum, Basarabia numaidacă v-a căpăta autonomie, fiindcă nu poate fi ocârmuită de stăpânirea din Petrograd, odată ce între Basarabia și Rusia stă Ucraina autonomă”³⁸.

Fără îndoială, aceste două acte politice, extraordinare pentru spațiul imperial rus, au avut o anumită influență asupra evoluției de mai departe a evenimentelor din Basarabia. În același timp, majoritatea românilor basarabeni, analfabeți și văduviți de conștiință națională, nu conștientizau importanța autonomiei pro-

³⁴ M. Adauge, E. Danu, V. Popovschi, *op. cit.*, p. 36.

³⁵ *Автономия Финляндии // Свободная Бессарабия*, № 76, 9 июля 1917, с. 3.

³⁶ *Cuvânt moldovenesc*, nr. 56, 13 iulie 1917, p. 3.

³⁷ *Декларация Вр. Правительства по украинскому вопросу // Свободная Бессарабия*, № 74, 7 июля 1917, с. 1; *Declarația Stăpânirii privitor la autonomia Ucrainei // Cuvânt moldovenesc*, nr. 55, 11 iulie 1917, p. 4.

³⁸ *Declarația Stăpânirii privitor la autonomia Ucrainei // Cuvânt moldovenesc*, nr. 55, 11 iulie 1917, p. 4.

vinciei natale în acel curs tumultuos al evenimentelor social-politice care se derulau în Rusia. Lămuriri în acest sens le-a oferit Vladimir Cazacliu, prin articolul său cu titlul „Despre autonomie”. Cuvântul autonomia, explica el, „înseamnă dreptul unei țări de a-și face singură legi și, totodată, de a se ocârmui slobod, după aceste legi. Toate noroadele își cer dreptul la o viață slobodă, iar noi, moldovenii, nu știm alta a cere decât pământ și iar pământ, dar, trăind sub zacoane³⁹ făcute de străini și nu de noi, vom ajunge degrabă iarăși robi pentru îmbogățirea străinilor”. Din acest motiv, el le-a adresat apelul să se trezească, să-și dea seama de realitate⁴⁰.

Acceptarea de către Guvernul Provizoriu a năzuinței Ucrainei de a fi autonomă i-a impulsionat pe militanții mișcării de eliberare națională din Basarabia, care au constatat că s-a creat o conjunctură prielnică pentru a pune în aplicare ideea privind fondarea „unui sfat al țării, care să-și ia asupra sa sarcina de a ocârmui trebile Basarabiei în timpurile aceste tulburi și a pregăti proiectele (proponerile) de legi pentru ocârmuirea autonomă a țării pe viitor”⁴¹. Conform informației inserate în paginile gazetei „Cuvânt moldovenesc”, existau „cel puțin două” planuri de fondare a Sfatului Țării. Redacția gazetei mai semnala că Partidul Național Moldovenesc și organizațiile obștești moldovenești din Chișinău au propus ca numărul deputaților Sfatului Țării să fie 100, dintre care 63–65 de locuri să fie ale moldovenilor, iar celelalte 35–37 de locuri – ale celorlalte neamuri trăitoare pe pământul Basarabiei. A fost fixată și data când urma ca Sfatul Țării să-și deschidă ședințele: 1 august 1917. Instituirea de urgență a Sfatului Țării era dictată de necesitatea de a descurca o mulțime de probleme, „care nu mai pot aștepta nici un minut”. Cel de-al doilea plan a fost elaborat de către Partidul Social-Revoluționar Moldovenesc din Odesa, proaspăt format de către militarii moldoveni ai garnizoanei din acest oraș portuar. Cu puțină vreme înainte, acest partid a trimis instituțiilor obștești și partidelor politice din Basarabia propunerea „ca să se apuce cu toții de înființarea în Basarabia a sfatului țării. Acest sfat să fie întocmit cât mai curând și în el să intre 72 de oameni: 40 de la partidele politice și așezământurile obștești ale moldovenilor, iar ceilalți 32 de oameni să fie de la celelalte nații trăitoare în Basarabia”⁴².

În plus, Partidul Social-Revoluționar Moldovenesc a răspândit și prin intermediul presei din 20 iulie 1917 un „memorandum”, din care cităm: „Având în vedere poziția geografică a Basarabiei, ca regiune de frontieră și în apropiere de teatrul de operații militare, precum și acea circumstanță că organele locale ale puterii nu sunt în stare să asigure liniștea și securitatea populației pașnice și, în fine, pornind de la premisa că aspirațiile național-politice ale întregii provincii au ridicat problema cu privire la autonomie, Comitetul Executiv al Partidului Social-Revoluționar Moldovenesc propune Comitetului Moldovenesc al Sfatului depu-

³⁹ Zacoane (rusism) – legi.

⁴⁰ V. Cazacliu, *Despre autonomie* // Cuvânt moldovenesc, nr. 58, 18 iulie 1917, p. 1.

⁴¹ *Despre întocmirea sfatului țării* // Cuvânt moldovenesc, nr. 61, 25 iulie 1917, p. 1.

⁴² *Ibidem*.

taților soldaților și ofițerilor să examineze proiectul privind constituirea în Chișinău a unui consiliu regional central, în componența căruia să intre exponenți cu vederi democratice ai tuturor naționalităților din provincie”. Din textul „memorandumului” mai aflăm că Partidul Social-Revoluționar Moldovenesc a propus ca numărul deputaților aleși în consiliul regional să fie proporțional cu cel al fiecărei etnii din Basarabia, „conform statisticii fostei conduceri, și anume: din partea partidelor politice moldovenesti (din partea Partidului Social-Revoluționar Moldovenesc – 20 de deputați, din partea Partidului Național Moldovenesc – 10 deputați, din partea uniunilor profesionale și alte uniuni moldovenesti – 10 deputați). În total: 40 de deputați. Din partea ucrainenilor – 11 deputați, a evreilor – 8 deputați, a rușilor – 5 deputați, a bulgarilor – 3 deputați, a găgăuzilor – 2 deputați, a germanilor – 2 deputați, ai celorlalte naționalități – 1 deputat. În total: 72 de deputați”⁴³. Textul „memorandumului” a fost semnat de căpitanul de stat-major Emanuil Catelli, sublocotenentii Suruceanu și Boldescu, membrul Institutului de Arheologie din Petrograd I. Frățiman și alții⁴⁴.

Dezbătând, în cadrul unei adunări extraordinare, „memorandumul” Partidului Social-Revoluționar Moldovenesc din Odesa referitor la constituirea în Basarabia a unui organ provincial, Sfatul de Deputați ai Soldaților și Ofițerilor Moldoveni din Odesa a adoptat următoarea rezoluție: „Susținem întru totul propunerea Partidului Social-Revoluționar Moldovenesc și chemăm toate naționalitățile din Basarabia, reprezentate de organizațiile politice ale sale, să se unească strâns pentru a realiza sugestiile expuse în memorandum. Poziția Basarabiei în imediata apropiere a frontului indică asupra necesității imperioase de a uni eforturile tuturor etniilor din provincie pentru a garanta securitatea colectivă și de a ocroti populația civilă de violențe și jafuri. Viitoarea demobilizare a armatelor de pe Frontul Român ridică problema foarte importantă privind aprovizionarea cu alimente a unităților militare demobilizate și protejarea populației și a bogățiilor regiunii de posibilele devastări din partea oamenilor istoviți de războiul îndelungat”. Rezoluția este semnată de președintele adunării, sublocotenentul Osoianu⁴⁵.

Obținând undă verde din partea guvernanților de pe malul Nevei, autoritățile naționale de la Kiev au schițat limitele teritoriului Ucrainei autonome, încorporând în limitele respective și Basarabia, ceea ce a provocat un val de nemulțămiri din partea basarabenilor.

Acest plan de subordonare a Basarabiei a devenit cunoscut la 12 iulie 1917, când ajutorul comisarului gubernial, Vladimir Cristi, a primit de la Kiev o telegramă semnată de ministrul de interne al Ucrainei, Vinicenko, prin care el a fost invitat să se prezinte pe data de 25 iulie 1917 în capitala ucraineană, pentru a participa la o consfătuire a comisarilor provinciilor incluse în granițele Ucrainei autonome. Totodată, Partidul Național Moldovenesc, condus de Pan. Halippa,

⁴³ *Меморандум Молдавской Партии С.-Р.* // Свободная Бессарабия, № 85, 20 июля 1917, с. 1–2.

⁴⁴ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (În continuare: ANRM). F. 727, inv. 2, d. 4, f. 54.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 55; *Резолюция молд. совѣта солд. и офиц. од. воен. окр.* // Свободная Бессарабия, № 89, 25 июля 1917, с. 3.

și președintele tuturor organizațiilor naționale basarabene unite, Vladimir Herța, primesc de la Kiev știrea confidențială că Rada Centrală preconizează să trimită la Petrograd o delegație pentru a căpăta aprobarea decisivă a guvernului rus și a fixa definitiv hotărârile Ucrainei autonome, compusă din 10 gubernii, în care urma să intre și Basarabia. Înțelegând gravitatea momentului istoric și necesitatea stringentă de a combate această tendință anexionistă, Vladimir Cristi și-a propus să convoace o întrunire a reprezentanților partidelor politice, organizațiilor obștești și naționale din Basarabia⁴⁶.

A doua zi, împuterniciții câtorva organizații ale moldovenilor s-au întrunit la sediul redacției gazetei *Cuvânt moldovenesc*, pentru a lua atitudine față de pretențiile teritoriale înaintate de Rada Ucraineană, care se subînțelegeau din textul telegrammei expediate comisarului gubernial al Basarabiei. În urma schimbului de păreri s-a luat decizia de a-i recomanda comisarului gubernial să aducă la cunoștință Radei că Basarabia, „fiind în legături de prietenie cu Ucraina, mai ales că și una și alta năzuiesc la autonomie, socoate de trebuinți și lămurască îndată care sânt legăturile de vecinătate între Basarabia și Ucraina în timpul de față și în viitoarea republici ruscă federativă, pentru care lucru se cere și se adune un sfat al împuterniciților de la Ucraina și Basarabia”. Concomitent, având în vedere această neașteptată violare a dreptului românilor basarabeni la autonomie, persoanele prezente la consfătuire au constatat că „este mare nevoie de un comitet central sau un Sfat al țării pentru toți moldovenii Basarabiei”. După o dezbatere amplă „s-a ales o comisie din 7 oameni”, căreia i s-a dat misiunea să stabilească ce „organizații moldovenești” să delege împuterniciți în pomenitul Sfat și câte câți oameni să fie de la fiecare organizație⁴⁷.

Comisia respectivă imediat și-a început activitatea. Membrii ei au decis: „Cel mai mare număr de împuterniciți în Sfatul țării îl vor avea ostașii, și anume 20 de oameni. Pe urmă vin țărani, cari vor avea 12 locuri. Celelalte organizații moldovenești vor avea în Sfatul țării câte 5, 3, 2 și unul. Partidul național moldovenesc va avea 6 împuterniciți”⁴⁸.

În aceste zile a luat ființă Partidul Socialist-Popular Basarabean, care, pe lângă programul aprobat la congres, a adoptat și următoarea hotărâre: „Grupul Muncitoresc Socialist-Popular Basarabean consideră că Basarabia este o regiune separată, care are dreptul la autonomie, și, în interesul Basarabiei, ea trebuie să fie unită cu Rusia federativ-democrată”. Ca reprezentanți ai partidului în Sfatul de Deputați ai Muncitorilor și Soldaților au fost aleși Ponomariov și Ievliev, iar în adunarea delegaților obștești – pe Ghenrih, Ștern și Șmidt⁴⁹.

Întruniți la 20 iulie 1917 sub președinția lui V. Cristi, reprezentanții diferitor organizații politice, naționale și obștești au condamnat pretențiile Radei Ucrain-

⁴⁶ V. Cristi, *O pagină inedită din istoria Basarabiei* // *Viața Basarabiei*, 1933, nr. 4–5, p. 12–18.

⁴⁷ *Adunarea moldovenilor* // *Cuvânt moldovenesc*, nr. 59, 20 iulie 1917, p. 3.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Народные социалисты* // *Свободная Бессарабия*, № 84, 19 июля 1917, с. 3. Într-un loc al informației inserate în acest număr de ziar este scris *Бессарабская трудовая народно-социалистическая группа*, iar în alt loc – *партия народных социалистов*.

nene și au pledat pentru autonomia Basarabiei⁵⁰.

Încercarea Radei Ucrainene de a îngloba Basarabia în granițele Ucrainei a dat naștere unui val de nemulțămiri din partea societății basarabene. Blamând-o în discursurile rostite la un șir de manifestații, basarabenii au susținut cu fermitate cauza autonomiei Basarabiei.

Luând cunoștință de telegrama Radei Ucrainene, Sfatul de Deputați ai Soldaților și Ofițerilor Moldoveni din Odesa a protestat împotriva intrării Basarabiei „în viitoarea Ucraină”, deoarece în trecut Basarabia a fost autonomă în componența Imperiului Rus și, „de acum înainte”, să intre „ca o țară autonomă în întreaga republică rusească, iar nu în Ucraina”⁵¹. Prin intermediul rezoluției sale din 20 iulie, Sfatul a cerut guvernului de la Petrograd să califice drept ilegală tentativa Radei Centrale Ucrainene de a atenta la drepturile altor națiuni și să recunoască dreptul la autonomie al moldovenilor din Basarabia și al celor din guberniile Herson și Podolia, unde aceștia, în județele situate de-a lungul Nistrului, predominau sub raport numeric⁵².

În ziua de sâmbătă, 22 iulie 1917, membrii Comitetului Executiv Gubernial al Basarabiei au examinat, printre altele, și problema privitoare la întemeierea în Basarabia a unui consiliu suprem, „menit să elaboreze principiile fundamentale ale autonomiei Basarabiei”. Pe deasupra, „consiliul suprem va trebui să formeze un organ politico-administrativ, care va îndeplini sarcinile conducerii provinciale până când Adunarea Constituantă va pune în aplicare legea despre administrația locală. Această chestiune, inclusă pe ordinea de zi a comitetului în baza propunerii Partidului Național Moldovenesc, a stârnit discuții aprinse”. În cele din urmă, majoritatea membrilor Comitetului Executiv Gubernial s-au pronunțat împotriva proiectului prematur de a constitui în Basarabia un consiliu suprem⁵³.

Chestiunile relative la această tentativă a Radei Ucrainene și alcătuirea în Basarabia a unui consiliu suprem au fost discutate și în cadrul consfăturii din 23 iulie 1917 a membrilor Comitetului Executiv (Upravei) al Zemstvei Guberniale a Basarabiei, prezidată de V.C. Hertza⁵⁴.

Reuniți, la 23 iulie 1917, în Chișinău, militarii moldoveni de pe Frontul Român și din garnizoanele aflate în Chișinău și Odesa au înființat Comitetul Executiv Central Moldovenesc al Sfaturilor de Deputați ai Soldaților și Ofițerilor Moldoveni, atribuindu-i sarcina să coordoneze activitatea tuturor organizațiilor militare moldovenești existente la acea oră. Calitatea de președinte al acestui comitet i-a fost încredințată lui Gherman Pântea. Declarându-se o asocierie în afara partidelor, Comitetul și-a trasat mai multe scopuri, dintre care prelua lupta pentru autonomia Basarabiei⁵⁵.

Luând atitudine față de planul expansionist al Radei Centrale Ucrainene, Comitetul Executiv Central Moldovenesc al Sfaturilor de Deputați ai Soldaților și Ofițerilor Moldoveni a dispus de a solicita Rumcerod-ului să aducă la cunoștință

⁵⁰ V. Cristi, *op. cit.*, p. 12–18.

⁵¹ *Protestarea moldovenilor de la Odesa* // Cuvânt moldovenesc, nr. 63, 30 iulie 1917, p. 4.

⁵² M. Adauge, E. Danu, V. Popovschi, *op. cit.*, p. 41.

⁵³ *Верховный совет Бессарабии* // Свободная Бессарабия, № 90, 26 июля 1917, с. 3.

⁵⁴ *Свободная Бессарабия*, № 89, 25 июля 1917, с. 3.

⁵⁵ M. Adauge, E. Danu, V. Popovschi, *op. cit.*, p. 42.

Guvernului Provizoriu că „soldații și ofițerii moldoveni din Districtul Militar Ode-
sa și de pe Frontul Român, uniți de către sfat într-un număr de 90.000 de oame-
ni, resping în mod categoric orice pornire de a include Basarabia în componența
Ucrainei, astfel că pretenția ucrainenilor de a o încorpora în sfera acțiunilor sale
o consideră drept uzurpare”. Răpită în 1812 de la Principatul Moldovei și benefi-
ciind de autonomie în primii ani după anexare, „Basarabia, cu o largă autonomie
internă, în viitor poate să se unească, pe principii federative, doar cu guvernul
central al statului rus, dar nicidecum cu o oarecare regiune care face parte din
componența Republicii Ruse, de aceia Comitetul Executiv Central Moldovenesc
condamnă în mod categoric încercarea Radei Centrale de a introduce Basarabia
în componența Ucrainei, ceea ce reprezintă un atentat imperialist asupra drep-
tului poporului moldovenesc la autodeterminare”⁵⁶.

Pe aceeași undă de revendicare a autonomiei Basarabiei se înscrie și con-
ferința intitulată „Autonomia Basarabiei”, ținută la 23 iulie, în sala Adunării Nobi-
limii din Chișinău de către docentul privat al Universității din Sankt Petersburg,
Alexandru Boldâr (Boldur), la care a asistat un public numeros⁵⁷.

După cum comunica *Cuvânt moldovenesc*, până la această etapă, evreii din
Chișinău „erau împotriva autonomiei Basarabiei. Dar când s-a aflat că ucrainenii
vor să alipească Basarabia la Ucraina, ei au început a spune la adunările lor că
Basarabia are tot dreptul la autonomie”. Astfel, adunându-se, în ziua de 24 iulie,
pentru a lua poziție în privința aspirației Kievului, aceștia au hotărât să adere la
cei care acceptă autonomia Basarabiei. Sfârșind această informație, autorul a ți-
nut să sublinieze: „Ne bucurăm că și protivnicii noștri de ieri în ce privește gân-
dul la autonomie, acum au recunoscut că acesta este cel mai sănătos gând”⁵⁸.

În legătură cu acest obiectiv spre care țintea conducerea de la Kiev, presa
chișinăuiană a vestit că în una din zilele apropiate urma să fie convocată adu-
narea generală a armenilor, pentru a-și spune părerea în privința introducerii
Basarabiei în componența Ucrainei. Conform presei, majoritatea armenilor își
exprimau opinia că „nu e timpul potrivit pentru a aborda problema relativă la au-
tonomia Basarabiei”⁵⁹.

În cadrul conferinței organizației din orașul Chișinău a Partidului Socialiș-
tilor Revoluționari, care s-a desfășurat la 24 iulie 1917, președintele acestei gru-
pări politice, N.K. Moghileanski, a anunțat asistența despre primirea invitației de
la comitetul din Kiev al Partidului Socialiștilor Revoluționari de a trimite 5 dele-
gați din partea Basarabiei la congresul din Kiev, programat pentru data de 8 au-
gust, care urma să examineze o serie de probleme referitoare la Ucraina. „Luând
în considerație faptul că Basarabia niciodată nu a avut relații cu Ucraina prin ca-
reva interese comune și văzând în tendința ucrainenilor de a-și extinde influența
șovinistă asupra Basarabiei, care este dăunătoare pentru întregul stat, conferința

⁵⁶ *Протест Молдавского Совета // Свободная Бессарабия*, № 89, 25 июля 1917, с. 3.

⁵⁷ Ш., *Автономия Бессарабии // Свободная Бессарабия*, № 89, 25 июля 1917, с. 3.

⁵⁸ *Și evreii vor autonomia Basarabiei // Cuvânt moldovenesc*, nr. 64, 2 august 1917, p. 4.

⁵⁹ *Свободная Бессарабия*, № 89, 25 июля 1917, с. 3.

adoptă următoarea rezoluție: Salutând aspirația ucrainenilor la independență, conferința orășenească chișinăuiană a Partidului Socialiștilor Revoluționari consideră că gubernia Basarabia are toate elementele pentru ca etniile din Basarabia să obțină aceeași autonomie largă în temeiul autodeterminării”⁶⁰.

Printr-o telegramă expediată, la 25 iulie, Radei Centrale Ucrainene, Comitetul Executiv Central Moldovenesc al Sfaturilor de Deputați ai Soldaților și Ofițerilor Moldoveni a protestat împotriva intenției antidemocratice și anexioniste, care contravine principiului autodeterminării popoarelor. Accentuând că, sub aspect istoric, etnografic, economic, Basarabia are dreptul la autonomie, Comitetul a declarat că va lupta prin toate mijloacele pentru autonomia Basarabiei. În același timp, membrii Comitetului i-a chemat pe ucrainenii la o conclucrare frățească pentru autonomia Ucrainei și a Basarabiei⁶¹.

Pe data de 29 iulie 1917 a fost convocată o ședință extraordinară a Adunării Zemstvei Județene Chișinău, pe ordinea de zi figurând, mai întâi, chestiunea despre autonomia Basarabiei și instituirea Sfatului Țării⁶². Dezbaterile pe marginea acestei chestiuni au urmat după ce președintele Comitetului Executiv al Zemstvei Județene Chișinău, M.S. Glavce, a expus textul hotărârii Consfătuirii Speciale a reprezentanților organizațiilor naționale, politice și obștești asupra intenției Radei Ucrainene de a include Basarabia în sfera sa de influență⁶³. Luând cuvântul, D.N. Semigradov a menționat, printre altele: „Acei care se tem de autonomie trebuie să știe că noi dorim să avem doar școală, justiție, administrație și serviciu divin în limba noastră, în rest suntem legați indisolubil cu Rusia. Dacă mai înainte, când ni se interzicea să vorbim în limba maternă, nu ni se permitea să ne rugăm lui Dumnezeu în limba mamei, noi nu năzuim să ne separăm, apoi acum, când căpătăm totul la ce aspiram cândva, ar fi o mare nesăbuiță să tindem spre a ne despărți de Rusia. Basarabia dorește să fie autonomă spre gloria Rusiei și menținerea propriei vieți. Autonomia Basarabiei nu amenință integritatea Rusiei și trebuie să spunem aceasta, subliniind că noi dorim doar să obținem dreptul la autodeterminare, constatând cu amărăciune că separatismul există între soldații ruși, care, având de gând să se retragă după Nipru, în acest fel lasă Basarabia în voia cuceritorilor”⁶⁴.

⁶⁰ Конференция Соц. Революционеров // Свободная Бессарабия, № 91, 27 июля 1917, с. 4.

⁶¹ M. Adauge, E. Danu, V. Popovschi, *op. cit.*, p. 43.

⁶² În original: Краевой Орган.

⁶³ ANRM. F. 70, inv. 1, d. 370, f. 45. În cartea semnată de M. Adauge, E. Danu, V. Popovschi (*op. cit.*, p. 36) s-a strecurat o eroare de ordin cronologic. Cităm din paginile cărții: „29 iunie 1917. Zemstva din județul Chișinău s-a pronunțat pentru autonomia Basarabiei și a condamnat cu vehemență intențiile acaparatoare ale Radei Centrale de a include Basarabia în componența Ucrainei”. Drept sursă au indicat: ANRM. F. 67, inv. 1, d. 8, f. 82–83 (conform noii paginații: filele 74–75). Consultând acest dosar de arhivă, se poate constata că procesul-verbal al ședinței extraordinare a Adunării Zemstvei Județene Chișinău, inclus în dosar, este identic cu cel pe care îl conține dosarul consultat de noi: ANRM. F. 70, inv. 1, d. 370, f. 45. În ambele cazuri, procesul-verbal poartă data de 29 iulie 1917. Evident, Adunarea Zemstvei Județene Chișinău nu putea să condamne intenția acaparatoare a Radei Centrale, de vreme ce Vladimir Cristi a primit telegrama expediată din Kiev la 12 iulie 1917.

⁶⁴ Земское собрание // Свободная Бессарабия, nr. 93, 4 август 1917, p. 6.

După încheierea discuțiilor, Adunarea Zemstvei Județene Chișinău și Comitetul Executiv Județean Chișinău au aprobat următoarea rezoluție: „Având în vedere că Basarabia are tot dreptul la autonomie, Adunarea Zemstvei Județene împreună cu Comitetul Executiv Județean se pronunță în mod categoric împotriva introducerii Basarabiei în sfera de influență a Radei Centrale și hotărăște să trimită reprezentanții săi pentru a participa la examinarea problemei privind organizarea organului provincial. Totodată, dispune Comitetului Executiv al Zemstvei Județene să ia legătura cu celelalte zemstve și în comun să facă un demers pentru a i se acorda autonomie Basarabiei”⁶⁵. Ca reprezentanți ai zemstvei au fost aleși în unanimitate consilierii D.N. Semigradov, M.S. Glavce și locuitorul satului Ulmu, plasa Văsieni, Beregoi.

Așadar, după Revoluția rusă din februarie 1917, în contextul evenimentelor social-politice care au cuprins întregul Imperiu Rus, românii basarabeni au formulat revendicări cu caracter național, pe primul plan punând autonomia Basarabiei. Solicitarea de a i se acorda autonomie Basarabiei a fost înaintată pentru prima dată prin intermediul ziarului „Cuvânt moldovenesc” din 22 martie 1917. Ulterior, acest deziderat a fost exprimat și în cadrul unui șir de întruniri. Îndeosebi obținerea autonomiei politice pentru Basarabia s-a impus în mod stringent după data de 12 iulie 1917, când s-a aflat despre intenția Radei Centrale Ucrainene de a include Basarabia în componența Ucrainei, ceea ce a cauzat un val de proteste, ideea autonomiei Basarabiei fiind susținută tot mai pe larg.

Summary

After the Russian Revolution of February 1917, in the context of the social-political events that encompassed the entire Russian Empire, the Bessarabian Romanians formulated claims of a national character, placing in the first place the autonomy of Bessarabia. The request for granting autonomy to Bessarabia was submitted for the first time through the newspaper „Cuvânt moldovenesc” („Moldovan word”) of 22 March 1917. Subsequently, this was also expressed in a series of meetings. In particular, obtaining political autonomy for Bessarabia was severely imposed after July 12, 1917, when the intention of the Ukrainian Central Council to include Bessarabia in the composition of Ukraine, which caused a wave of protests, the idea of autonomy of Bessarabia being supported More broadly.

© Dinu POȘTARENCU

⁶⁵ ANRM. F. 70, inv. 1, d. 370, f. 46; *Земское собрание* // Свободная Бессарабия, № 93, 4 август 1917, с. 4.

III. EPOCA INTERBELICĂ ȘI POSTBELICĂ

MATERIALE ARHIVISTICE INEDITE REFERITOARE LA SOCIETATEA PE ACȚIUNI CERAMICA – KLEIN DIN CHIȘINĂU (1927-1943)

Sergiu TABUNCIC

În cadrul economic general al României interbelice și până spre sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, entitățile cu profil comercial și industrial au ocupat un loc distinct. O pondere importantă în sfera acestor preocupări a revenit societăților anonime pe acțiuni¹ – asociație între persoane ce întemeiază o întreprindere comercială și industrială, contribuind la formarea capitalului social prin mijloace bănești subscrise și reprezentate prin hârtii de valoare (acțiuni), având dreptul de a participa la beneficii sau pierderi proporțional cu cota deținută².

Cercetările noastre la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Ilfov din București ne-au prilejuit descoperirea unui important dosar cu materiale documentare referitoare la Societatea pe acțiuni Ceramica – Klein din Chișinău. Dosarul se păstrează în fondul „Camera de Comerț și Industrie Chișinău” sub numărul de înregistrare 63 S și conține piese datând din anii 1927-1943. Notăm că la arhiva amintită sunt date în cercetare 757 fonduri și colecții de documente. Ele constituie un bogat izvor de informații pentru istoria modernă, interbelică și a perioadei celei de-a doua conflagrații mondiale din perspectiva unei multitudini de aspecte și cu mărturii pentru diferite regiuni ale țării. O parte însemnată a acestui valoros patrimoniu arhivistic vizează Basarabia și Bucovina, fiind de mare folos la întregirea studiilor istorice ale respectivelor provincii, conținând referiri la procesele sociale, politice, culturale, economice, starea căilor de comunicații și a transportului naval, activitatea vamală și fiscală, funcționarea organelor judiciare, statistice, cadastrale, realitățile financiar-bancare, evoluțiile din sectorul educației și al sănătății, din sfera administrației, ordinii publice și siguranței naționale, din domeniul vieții confesionale și spirituale, a relațiilor de muncă, asigurărilor sociale etc.³.

Dosarul amintit ne-a atras atenția, de vreme ce tematica producției tegulare

¹ Denumirea de *societate anonimă* atribuită *societăților pe acțiuni* se datorează faptului că la formarea capitalului social al acestora conta prioritar măsura contribuției asociaților și mai puțin calitățile lor personale. În plus, acțiunea nu avea înscris în titlu numele societății, care astfel nu se impunea atenției terților. Dreptul de proprietate asupra acțiunii se transmitea prin simpla tradițiune și, în consecință, fiind la purtător, titular al acțiunii era deținătorul ei.

² Pentru o analiză sintetică a acestor entități economice vezi S. Mămăligă, *Societățile pe acțiuni*, Chișinău, Editura Museum, 2001 și I. Băcanu, *Capitalul social al societăților comerciale*, București, Lumina LEX, 1999.

³ Lista inventarelor fondurilor/colecțiilor poate fi consultată la adresa web: http://www.arhivelenationale.ro/images/custom/image/Pdf-uri/DJAN-uri/DJAN_Ilfov_fonduri_si_colectii_date_in_cercetare.pdf

din Basarabia se abordează în preocupările noastre⁴. În completarea acestora propunem contribuția de față, prin care se urmărește valorificarea dosarului menționat. Materialul arhivistic însumează 36 de foi nenumerotate, excepție constituind paginația statutelor societății (1-12), aflate în mijlocul dosarului. Transcrierea documentelor și citarea corespunzătoare a sursei a necesitat urmărirea succesiunii filelor din întregul dosar pentru a le numerota convențional.

În anul 1927, din inițiativa unui grup de nouă cetățeni români și unul francez se înființează „Societatea Anonimă Română pe acțiuni Ceramica – Klein. Prima fabrică de țigle, teracotă, cărămizi și alte produse ceramice”, cu o durată nelimitată și având denumirea prescurtată de „Ceramica – Klein S.A.R.”. Societatea își avea sediul în cartierul Visterniceni al Chișinăului, pe str. Poșta Veche, nr. 26⁵. Ea a revigorat moștenirea produselor tegulare ale unei fabrici mai vechi, întemeiate în anul 1900 de negustorul Gustav Vilghelmovici Klein. Mărfurile acesteia se bucurau de un binemeritat succes, fiind recunoscute după inscripția de fabricație: „ГУСТАВЪ КЛЕЙНЪ КИШИНЕВЪ”; „KISCHINEFF / GUSTAV KLEIN”; „GUSTAV KLEIN / KISCHINEFF” (în limba rusă și română, după etapele perioadei). Odată cu modificarea formei juridice de organizare în societate pe acțiuni, denumirea acesteia este chiar numele de marcă aplicat pe produse: „CERAMICA • KLEIN. S.A. CHISINAU.”; „CERAMICA CLEIN SA / KISCHINEFF”. Restructurarea întreprinderii a fost dictată de necesitatea asigurării viabilității economice și a profitabilității pe o piață cu concurență sporită, urmărindu-se eficientizarea activității, dotarea întreprinderii cu tehnologii mai avansate și aplicarea unei gestiuni moderne. Ca și în deceniile precedente, profilul de activitate era confecționarea și comerțul de materiale tegulare, la care se adaugă fabricarea și negoțul varului.

Două mențiuni de pe fila începătoare din actul constitutiv și statutele societății semnalează publicarea lor în „Monitorul Oficial” al României, nr. 188 din 26 august 1927. Am recurs la confruntarea textelor din cele două surse, constatându-se că în copiile din dosar, reproduse după periodicul menționat, lipsesc câteva pasaje cu informații de interes pentru noi. În respectivele fragmente se

⁴ Aceste contribuții s-au materializat în studiile: Sergiu Tabuncic, *Neamul Purcel în trecutul Chișinăului* // Revista de Istorie a Moldovei. Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei. Chișinău, 2015, nr. 4 (104), p. 140-156; Sergiu Tabuncic, *Date inedite și mai puțin cunoscute privind producția tegulară din Basarabia (sec. XIX – prima parte a sec. XX)* // Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor. Economie, societate, politică, cultură, istoria științei. În onoarea profesorului Demir Dragnev. Academia de Științe a Moldovei. Biblioteca Științifică Centrală „Andrei Lupan” (Institut). Institutul de Istorie. Chișinău, 2016, p. 212-242; Sergiu Tabuncic, *Noi cercetări asupra producției tegulare din Basarabia (sec. XIX – prima parte a sec. XX)* // Anuarul Institutului de Istorie. Materialele sesiunii științifice anuale 23 decembrie 2015. Academia de Științe a Moldovei. Chișinău, 2016, p. 223-244; A se vedea și Vlad Vornic, Sergiu Tabuncic, *Un cuptor de ars cărămizi din perioada modernă descoperit la Călărași* // Arheologie preventivă în Republica Moldova. Ministerul Culturii al Republicii Moldova. Agenția Națională Arheologică. Vol. II. Chișinău, 2015, p. 119-128.

⁵ În documentul nr. 0331 din 28 iulie 1942 sediul societății figurează cu adresa notată greșit: str. Poșta Veche, nr. 126. În schimb, această adresă indică în alte acte din anul 1927 domiciliul a doi membri societari fondatori: Carol Gustav Klein și Gheorghe Ianovici. Pentru cel din urmă, documentul din 23 ianuarie 1943 arată drept adresă de domiciliu str. Poșta Veche, nr. 25.

cuprinde Opisul instrumentarului tehnic adus ca aport social în societate și Sentința comercială pentru acordarea autorizației de funcționare. Pentru a include și aceste materiale în câmpul de investigații, vom folosi paralel cu dosarul și versiunea integrală din „Monitorul Oficial” a documentelor de bază ale societății: actul constitutiv și statutele cu aprobările aferente ale organelor abilitate.

Actul constitutiv și statutele stipulau scopul, structura și modul de funcționare a acesteia. Pentru a fi oficializate, ele erau coordonate între viitorii societari fondatori și autoritățile cu atribuții în domeniu: avocat, notar, instanța judecătorească și Camera de Comerț și Industrie. Pentru dobândirea autorizației legale de activitate, constituirea, înscrierea firmei și îndeplinirea formalităților de funcționare s-a recurs la mandatarea unui avocat. El putea să semneze orice cerere și să facă orice declarație înaintea Camerei de Comerț și Industrie, a organelor judecătorești și autorităților administrative, să consimtă eventual la modificări în statute solicitate de acestea, să execute procedurile de transcriere, publicare și afișare, să ridice orice acte, sentințe, decizii de autorizare învestite cu formula executorie etc. Desigur, competențele avocatului conțeau în aceste operațiuni juridice de oficializare a societății, căci, eventuala încălcare a termenului legal de înmatriculare sau de efectuare a mențiunilor în Registrul de Comerț atrăgea după sine sancțiunea de amendare. Ea se pronunța de secția tribunalului din care făcea parte judecătorul-delegat, după cererea acestuia și în urma ascultării lui și a părților interesate. Tribunalul ordona ca înmatricularea sau mențiunea omisă ori inexactă să fie efectuată în termen de 15 zile.

Actul constitutiv și statutele au fost atestate de avocat și apoi s-au autentificat notarial. A urmat obținerea avizului Camerei de Comerț și Industrie în privința utilității întreprinderii, moralității fondatorilor și administratorilor și exactității estimării bunurilor aduse în patrimoniul social al societății. Constituirea acesteia este supusă prealabilei autorizații de funcționare emanate de puterea judecătorească, unde se verifica îndeplinirea cerințelor legale în vigoare, între care și dovada depunerii la bancă a capitalului social. Înmatricularea propriuzisă a societății s-a operat de către Registrul Comerțului, odată cu aceasta fiind îndeplinită și ultima condiție de autorizare. Perfectarea procedurilor legale implica și anumite costuri rezultate din obligații contractuale și costuri administrative fixe (retribuția avocațională, plata notarială, timbre fiscale și de registru, taxe de cancelarie, tariful de publicare în „Monitorul Oficial” etc.; pentru unele acte se face mențiunea că erau scutite de timbru).

Actul constitutiv și statutele stabileau denumirea, sediul și obiectul de activitate al societății, determinau nivelul capitalului social și reglementau raporturile dintre asociați, inclusiv modul de soluționare a diferitelor situații care puteau interveni în activitatea firmei. Se menționau drepturile și obligațiile asociaților care reprezentau și administrau societatea, atribuțiile cenzorilor la verificarea gestiunii acesteia, procedura convocării adunării generale ca organ de decizie a asociaților și modul de dizolvare a societății. La repartizarea profitului, dividendele se plăteau asociaților proporțional cu cota de participare la capitalul

social, contând atât aportul în numerar, cât și valoarea aportului în natură. Printre bunurile subscrise ca aport în natură la capitalul social al societății se afla o carieră de lut și terenul cu construcțiile echipate tehnic ale unei fabrici. Randalamentul acesteia urma să fie asigurat și de utilizarea sistemelor bazate pe tehnologia de injecție diesel.

Pentru realizarea investițiilor propuse, Ceramica – Klein S.A.R. a uzat de doi factori: mobilizarea resurselor prin concentrarea de capitaluri fragmentate și prin aporturile de bunuri efective. Deci, întregul patrimoniu social îngloba potențialul material și numerarul vărsat de acționari. Mărimea capitalului social al societății, ca și numărul și valoarea acțiunilor, erau indicate în actul constitutiv și statute: un capital social de 2.500.000 lei, divizat în 2500 acțiuni cu valoare nominală de 1000 lei/titlu.

După cum s-a menționat, numărul membrilor fondatori ai Societății Ceramica – Klein a fost de zece. Victor Scherrer, Carol Gustav Klein și Gheorghe Ivanovici au adus împreună următoarea contribuție: o avere imobilă în valoare de 1.000.000 lei, constând dintr-o fabrică de produse tegulare cu toată dotarea tehnică, cu terenul aferent (2,4581 ha) și cu o carieră de lut ce le aparțineau drept proprietate comună, dar cu cote individualizate. În schimbul acestui aport, celor trei coproprietari li s-a atribuit 500 și, respectiv, câte 250 acțiuni. Câte 500 acțiuni au primit Anastasie Gusti și Socrat Cavalioti, ca și echivalent al investițiilor pentru înzestrarea fabricii cu utilaje mecanice.

Capitalul social al societății a fost completat prin mijloacele bănești depuse de alți cinci membri fondatori, convertite în acțiuni la cotația amintită: Demir Apostolescu – 200 acțiuni, Vladimir Sciuca și Teodor Chirilov – câte 100 acțiuni, Alexandru Munteanu – 70 acțiuni și Gheorghe Gonata – 30 acțiuni.

Prima autorizație de exploatare industrială și comercializare a materialelor tegulare și a varului, pentru Ceramica – Klein S.A.R., s-a acordat la 6 iulie 1927. Un deceniu și jumătate mai târziu, drept urmare a unor remanieri administrative, la 15 martie 1942 societății i s-a aprobat o nouă permisiune de funcționare. O ultimă autorizație de practicare a activităților menționate i s-a eliberat la 20 ianuarie 1943.

Înregistrată inițial ca o societate cu acțiuni la purtător, Ceramica – Klein S.A.R. s-a supus măsurilor de nominalizare a acțiunilor societăților anonime aplicate de autorități. Dacă acțiunile la purtător nu aveau numele societății menționat în titlu, titular al acțiunii fiind posesorul ei, acțiunile nominative aveau înscrise în titlu numele titularului și alte elemente de identificare: în ambele cazuri, fiecare acțiune dădea un drept proporțional în activul social și participa în același mod la beneficiu și pagubă.

Introducerea obligativității nominalizării acțiunilor se încadra în șirul de măsuri ale politicii antisemite din România din timpul războiului, urmărindu-se exproprierea acțiunilor societăților evrei. În cererea de înmatriculare a firmei comerciale și industriale s-a anunțat obligația de a trece și certificatele de origine etnică și de cetățenie ale acționarilor. În același fel, la procedura de înscriere a

afacerilor comerciale particulare, solicitanții autorizațiilor erau obligați să comunice date cu privire la originea lor etnică. Societățile cu asociați evrei intrau sub incidența confiscării și naționalizării avutului lor.

Din materialele dosarului aflăm că unul dintre membrii fondatori ai S.A.R. Ceramica – Klein, Victor Scherrer, deținea cetățenia franceză, având rădăcini genealogice germane. Ascendența nemțească a familiei este atestată de un act de stare civilă a înaintașilor săi, scris în limba germană⁶. Totodată, documentele dezvăluie numele ginerelui – Vladimir Dolgoruchi – și pe cel al soției – Cleoniche Scherrer, născută Cavaloti, sigur de obârșie aromânească. Dosarul conține câteva certificate de confirmare a etniei române pentru unii exponenți ai neamului Cavaloti, făcându-se referințe la cercetarea unor surse diferite, inclusiv la o declarație semnată de Leon Boga, Victor Papacostea și Valeriu Papahagi – reprezentanți ai elitei intelectualității românești cu contribuții esențiale privind trecutul aromânilor.

Un interes aparte în actul constitutiv îl trezește consemnarea amplasamentului fabricii cu întreg ansamblul de construcții, specificându-i-se poziționarea față de proprietățile învecinate. Locul în cauză se situa pe str. Poșta Veche, nr. 26 și avea hotare astfel stabilite: dinspre est delimitarea o făcea drumul Chișinău – Grătiești, dinspre vest drumul Chișinău – Micăuți și cu râpa „Guria”, la nord se găsea posesiunea lui Ion Romanov, iar la sud pământul conacului comunal.

Prin simpla acumulare de asemenea detalii din materiale arhivistice, cât și prin coroborarea lor cu datele din surse cartografice și cele dobândite din observațiile de teren, s-ar putea aprofunda reconstituirea evoluției teritoriale a orașului Chișinău în decursul perioadei vizate. În cazul de față remarcăm extinderea spațiului citadin către zona Poșta Veche, care, datorită surselor de argilă aflate acolo, asigura un potențial semnificativ pentru producția tegulară. Eventuale beneficii de cunoaștere s-ar putea aduce și problematicii legate de peisajul industrial-istoric al Chișinăului, din care sunt vizibile astăzi prea puține obiective păstrate și renovate.

Pentru a încerca identificarea sectorului ocupat de fabrica societății, vom examina perimetrul teritorial aferent acestuia după coordonatele hotarnice cunoscute. Pornind de la reperele generale, s-ar putea realiza o schiță mai precisă a terenului pe care erau situate construcțiile fabricii. Dintre indicii, primele puncte de orientare se referă la cele două căi de comunicație terestră, care legau între ele orașul Chișinău și satele Grătiești și Micăuți. Evident, investigația trebuie redusă la un spațiu restrâns al cadrului cuprins de aceste drumuri, limitele sale trebuind căutate acolo unde traseele se apropie semnificativ unul de celălalt. Aceste două drumuri, spre beneficiul investigației, pot fi urmărite pe hărțile din secolul al XIX-lea – jumătatea secolului XX și chiar mai târziu⁷, pe toată direcția lor. In-

⁶ *AN-Илов*. Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, filele 12-13.

⁷ *Военно-топографическая карта Российской Империи 1846-1863 гг. (издавалась до 1919 г.)*. Созданная под руководством Ф.Ф. Шуберта и П.А. Тучкова. Масштаб: 3 версты на дюйм. Рядъ ХХІХ. Листъ 7. Показаны территории: Бессарабской губернии, Подольской губернии, Хер-

formațiile obținute arată că ele și-au păstrat traiectoria aproape neschimbată de-a lungul timpului. Doar anumite porțiuni din terenul cimitirului Sf. Lazăr de pe strada Doina și a Șoselei Balcani ar fi putut în jumătatea de veac scursă până spre zilele noastre să le afecteze pe mici segmente cursul pe care și-l aveau croit de vreme. Tot așa, se pare că și actuala structură a fondului funciar (fărămițarea excesivă a suprafețelor agricole) a adus în ultimele două decenii modificări neînsemnate pe axa acestor drumuri. Hărțile mai timpurii le redau ca simple drumuri de țară, ambele avându-și începutul în vatra Chișinăului, chiar pe partea ocupată de cartierul Visterniceni – Poșta Veche.

Drumul ce duce la Grătiești se desfășoară spre nord, compararea hărților permițându-ne să-l identificăm cu actuala stradă Doina. La începutul perioadei interbelice artera Chișinău – Grătiești devine șosea județeană. Total asfaltată în anii sovietici mai din urmă, capătul ei septentrional dă în magistrala Balcani ce trece pe lângă acest sat. De la biserica din localitate și până la punctul terminal sudic al drumului este o distanță de aproximativ 7 km.

Drumul care asigura legătura dintre Chișinău și Micăuți pornea din extremitatea meridională a celui ce ducea la Grătiești și se desfășura la nord-vest, traversând o zonă agricolă. De-a lungul acesteia unele hărți semnaleză fântâni cu cumpănă. În urma examinării informațiilor cartografice și a corelărilor cu actuala tramă stradală, se poate constata că prima porțiune a drumului reprezintă strada Podgorenilor. Ea are o lungime de cam 2 km, după care drumul de odinioară poate fi identificat pe marginea terenurilor agricole pe un parcurs de circa 14 km. Drumul în prezent este practicat doar ocazional.

În mențiunea documentară din 1927, un alt reper în delimitarea teritoriului fabricii este râpa „Guria”, alăturată drumului Chișinău – Micăuți. Și într-adevăr, sub aspect geografic, așa cum atestă descrierile Chișinăului și observațiile din teren, acest spațiu se distinge printr-o vale ce se desfășoară pe direcția NV-SE și ține din preajma Șoselei Balcani până în terasa râului Bâc. Valea este străbătută de un pârau ce se revarsă în Bâc din partea stângă lângă halta de cale ferată Vis-

сонской губернии, pe <http://www.etomesto.ru/shubert-map/29-7/?h=76649&v=75532>; *Карта Бессарабской губернии*. Издание Военно-Топограф. Отд. Ген. Штаба. Масштабъ въ Английск. дюймѣ 10 Русск. верстѣ или 1:420000; *Спец. Карта Европейской Россіи*. Изд. Воен. Топ. Отдѣла Главнаго Штаба. Начата въ Октябрѣ 1865 года. Масштабъ в Английс. дюймѣ 10 Русск. верстѣ или 1:420000. Подъ редакц. Генер. Штаба Подполк. Стрѣльбицкаго; *Carte de la Roumanie et pays limitrophes*. D'après la Carte Autrichienne au 750.000^e. Héliogravé et imprimé au Service Géographique de l'Armée. 1908; *Harta orașului Chișinău cu împrejurimile sale din anul 1919*, pe <http://www.wwii-photos-maps.com/bessarabianmaps/slides/Chisinau.html>; [Harta cu titlul] *Partea Basarabiei reproducă după harta rusă*. Scara. 1: 42000. Peste Nistru după harta austriacă. Scara 1: 200.000. Serviciul Geografic al Armatei 1925; *Карта РККА L-35. Сборная карта второй и четвертой частей квадрата L-35, состоящая из отдельных листов топографической военной карты Генштаба Рабоче-Крестьянской Красной Армии (РККА)*. Масштаб 1:100000. Состояние местности на 1935-1941 годы; *План г. Кишинев*. Составлено по картам м-ба 1:10000 изд. 1941 г., 1:50000 изд. 1943 г. и 1:100000 изд. 1934 г.; *Топографическая карта Молдовы 1985 г.*, pe http://www.etomesto.ru/map-europe_moldova_topo-500/?x=28.840329&y=47.055550; *Harta actuală a Republicii Moldova* în format on-line, pe www.geoportal.md

terniceni. Cunoscându-se elementele de peisaj și denumirile uzitate ale văii, a putut fi intuită o greșeală în redarea toponimului „Guria”. Formele înregistrate de cercetători sunt „Husia”, „Husia balca”, „Balca Guseva”, „Guseva balca” și „Valea Gâștelor”⁸. Și până astăzi, în vorbirea localnicilor s-au păstrat și se folosesc variantele „Gusia balcă” și „Valea Gâștei”⁹, „Husia”, „Gusia balca” și „Gusinnaia balca”¹⁰. Din mărturiile culese la fața locului trebuie reținută și varianta „Pe Husia”, care se referă la aliniamentul caselor de pe malul pârâului¹¹. Totodată, de la cei mai vârstnici informatori am aflat încă un nume al văii – „Matcă” / „La Matcă”¹², prilej cu care atestăm recuperarea sa pentru zestrea toponimică a orașului. Demne de adăugat la aceste relatări sunt și informațiile despre potențialul piscicol de odinioară al râulețului¹³, astăzi epuizat.

O sursă edificatoare de informare pentru numele și localizarea văii este reprezentată de „Harta hypsometrică a orașului Chișinău cu împrejurimile sale”, publicată în 1930 de N. Florov într-un studiu despre apele subterane ale Basarabiei. Notată cu numele „Valea Gâștei” și având orientarea precizată mai sus, autorul indică și drumul natural din lungul acesteia, mai la est observându-se o arteră cu direcția S-NV și indicația „Drumul vechi spre Orhei”, iar și mai la răsărit o șosea cu direcția S-NE și o altă indicație „Drumul spre Orhei” (Vezi Anexe, Fig. 1.). Firește, drumul din „Valea Gâștei” ducea la Micăuți, „Drumul vechi spre Orhei” este cel ce trecea prin Grătiești, iar șoseaua Chișinău – Orhei era mai nouă și mergea mai întâi prin marginea satului Stăuceni. Și drumul mai vechi, și cel mai nou, al Orheiului, precum arată aceasta și celelalte hărți examinate, porneau din Poșta Veche dintr-un punct comun. După circa 250 metri de la intrarea pe traseul Chișinău – Grătiești o ramură a sa se desface spre NV, bifurcare de unde și pornește drumul către Micăuți. Adiacent acestuia, chiar în interiorul bifurcării, harta lui N. Florov plasează o fabrică de cărămidă, fără a i se consemna denumirea. Nici în studiu nu se dă vreo referință în acest sens, fapt ușor surprinzător, căci pentru alte două cărămidării puse pe hartă acesta specifică proprietarii: Purcel și Alterman¹⁴.

Un alt reper de localizare a terenului Societății Ceramica – Klein, după consemnarea documentară din 1927, este proprietatea lui Ion Romanov de la nord de fabrică. Nu este exclus că o continuare a cercetărilor arhivistice ar putea eventual să conducă la aflarea unor amănunte despre averea acestei persoane.

⁸ Ion Dron, *Chișinău. Schițe etnotoponimice*. Chișinău, Editura Ulysse, 2001, p. 87-88, 97.

⁹ Informație oferită de Vasile Frate (n. 1950).

¹⁰ Informație oferită de Vera Tocarciuc (născută Perju).

¹¹ Informație oferită de Vera Tocarciuc. Iată două expresii reproduse din memorie, după spusa mamei sale Lidia: „Mergem pe Husia”, „Mă duc pe Husia la cumetri”.

¹² Informație oferită de Parascovia Sârbu (născută în 1927 în familia lui Teodor Șapoglo).

¹³ În apele sale se mai putea prinde pește încă și în anii 1980. Informație oferită de Vasile Frate și Gheorghe Sârbu (n. 1959).

¹⁴ N. Florov, *Date asupra apelor subterane în Basarabia și în special în Chișinău. Zur Frage der Hydrologie Bessarabiens und insbesondere der Stadt Kischineff* // Buletinul Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău. Fasc. 2 și 3. Extras. Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1930, p. 17, 46, 57, 60 și harta.

În fine, mențiunea care dă ultimul indiciu pentru localizarea fabricii se referă la conacul comunal de la sud de aceasta. Un conac trebuie raportat la o vatră locuită: el poate însemna un loc de popas, o casă boierească, o reședință publică, un han, un hotel, un menzil, o stație poștală etc.¹⁵.

După datele istorice consemnate de cercetători, un serviciu de poștă în preajma Chișinăului este menționat cel mai devreme în 1763. Se pare că activitatea sa era subordonată instituției numite „vama domnească”: „vama gospod de la Chișinău” este atestată documentar începând din anul 1740¹⁶. Este foarte probabil că pe lângă acest post de vamă și poștă, la cumpăna veacurilor XVIII-XIX, se constituie o așezare sătească a cărei denumire era Poșta Chișinău. O culegere statistică din anul 1817 o arată ca având 28 de gospodării țărănești. S-a opinat că la începutul secolului XX, instituția poștei a fost transferată în vatra Chișinăului pe strada Caușanscaia, de unde vine și schimbarea denumirii localității Poșta Chișinău în Poșta Veche¹⁷. Sunt cunoscute însă și mărturiile mai timpurii referitoare la prezența unei instituții poștale în centrul Chișinăului. Un plan al urbei din anul 1851 atestă printre clădirile de stat din sectorul I și Oficiul poștal provincial¹⁸.

Fiind actualmente un cartier al orașului Chișinău¹⁹, el și-a păstrat acest nume – Poșta Veche, ca o amintire despre stația de poștă de odinioară. După aceeași tradiție, o arteră din partea sudică mai veche a cartierului se numește strada Poștei. Mărginită de Calea Orheiului la est, ea se îndreaptă către sud-vest spre cartierul Petricani, în apropiere de care se desparte în două brațe, nu înainte de a intersecta străzile Doina și Podgorenilor la circa 150 metri nord de punctul lor de confluență. Aici s-ar și fi situat acel conac comunal amintit în 1927 și care atunci ar fi putut găzdui sediul unui for administrativ local.

Generalizând observațiile desprinse din examinarea datelor documentare, conchidem că amplasamentul fabricii Societății Ceramica – Klein ar corespunde zonei cuprinse în porțiunea inferioară a actualelor străzi Doina (E) și Podgorenilor cu malul văii „Husia” (V), până în fragmentul din strada Poștei (S) care le întretaie. Pentru identificarea pe teren a locului, am ținut să ne deplasăm la Poșta Veche și să culegem eventuale informații de la locuitorii de acolo. Căutările n-au fost prea ușoare, pentru ca, într-un final, să ni se dea o îndoită răsplată pentru efortul depus: în primul rând, am primit confirmarea că zona de căutare a amplasamentului este corect stabilită, și în al doilea rând, am aflat exact care a fost localizarea fabricii. În această privință, cele mai concludente mărturii ne-au fost

¹⁵ Pentru acestea și alte semnificații ale termenului conac vezi *Instituții feudale din țările române. Dicționar*. Coordonatori: Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu. *Cuvânt înainte*: O. Sachelarie; *Introducere*: Valentin Al. Georgescu. București, Editura Academiei, 1988, p. 111 (s.v. – conac).

¹⁶ Andrei Eșanu, *Chișinău. File de istorie. Cercetări, documente, materiale*. Chișinău, Editura Museum, 1998, p. 38-41.

¹⁷ Ion Dron, *Chișinău*, p. 59-60.

¹⁸ Dinu Poștarencu, *Străzile Chișinăului. Denumiri vechi și actuale*. Chișinău, Editura Civitas, 1998, p. 2.

¹⁹ Satul Poșta Veche a fost alipit la comuna urbană reședință Chișinău prin decretul regal din 25 septembrie 1925 privind noua organizare administrativă a României. Vezi Dinu Poștarencu, *Străzile Chișinăului*, p. 4.

oferite de Vera Tocarciuc, născută în familia lui Dumitru și Lidia Perju, în 1959. Fiind băștinași de la Poșta Veche, Dumitru (n. 1909) și Lidia (n. 1923) s-au angajat la lucru în calitate de muncitori la fabrica Klein, unde activau și mulți alți locuitori din cartier. Din povestirile părinților, în amintirile informatoarei noastre dăinuie numele proprietarului fabricii, Gustav Klein. N-a fost reținut însă numele lui Carol Klein, poate și din faptul, credem noi, că brandul produselor nu-l înscrisa, precum pe cel al tatălui său (țigle marca „GUSTAV KLEIN / KISCHINEFF” încă se mai găsesc în gospodăria Verei Tocarciuc din str. Podgorenilor, nr. 32) (Vezi Anexe, Fig. 2.). Întreprinderea ocupa un teritoriu compact care actualmente ar cuprinde terenurile din str. Podgorenilor cu numerele de la 39 și până la 55. Pe la o margine curgea râulețul Husia, iar o altă sursă de apă erau fântânile construite pe domeniul fabricii, una dintre care s-a păstrat până azi în grădina casei din str. Podgorenilor, nr. 49. Locul pentru amplasarea fabricii a fost ales cu bună știință, lângă surse de argilă, transportarea lutului nefiind costisitoare. Pe teritoriul dintre strada Podgorenilor și Valea Husia se aflau spațiile de producție și anexele fabricii, precum și un imobil al familiei Klein prevăzut cu odăi de locuit și baie (în prezent casa din str. Podgorenilor, nr. 39, care a suferit între timp unele modificări constructive). Imediat peste drum (astăzi terenul cu imobile industriale din str. Podgorenilor, nr. 38), se aflau cuptoarele pentru arderea materialelor tegulare.

Notăm și faptul că în anii imediat postbelici, pe același amplasament a funcționat tot o fabrică de cărămizi. În timp a mai produs și țiglă, plăci de ghips și de teracotă. Întreprinderea²⁰ și-a consolidat capacitățile de producție prin construcția unor noi ateliere (la o distanță de 1,5 km) în capătul străzii Podgorenilor (lângă imobilul cu nr. 98 spre nord, până la cel sub nr. 110a). Tot acolo s-a deschis și o carieră de lut, care a fost exploatată până la închiderea fabricii la începutul anilor 1990. Relieful adâncit al amplasamentului minier este în prezent intens modelat prin depozitarea solului excavat din șantiere de construcție²¹.

²⁰ Numele rusesc: Кишиневский завод отделочных материалов (abr. – K30M).

²¹ Documentarea realizată la Poșta Veche a fost completată de aflarea unor documente de stare civilă care varsă lumină asupra nomenclaturii stradale și a numerotației imobilelor. Dna Vera Tocarciuc deține o copie a actului de naștere a mamei sale, Lidia, născută la 14 mai 1923 – un „Extract din registrul mitrical (starea civilă), partea întâia, pentru născuți, pe anul 1923”, eliberat pe 22 ianuarie 1943 de Consiliul Eparhial Chișinău din registrele mitricale ale bisericii din suburbia Râșcanovca, orașul Chișinău, unde la rubrica „Numele, pronumele, ocupația părinților și religia lor” este înscrisă următoarea mențiune: „Locuitorii din com. Poșta Veche, Ștefan Grigorie Țăganciu și soția sa legitimă Melania a lui Nicolae, ambii ortodocși”. După moartea lui Ștefan, Melania s-a recăsătorit cu Ilie Harea, din aceeași comună. Cel de-al doilea document este tot o copie a actului de naștere a fratelui Verei, Nicolae, apărut pe lume la 21 octombrie 1941 – un „Extras din registrul stării civile pentru născuți pe anul 1941”, emis la 22 noiembrie 1943 de Oficiul stării civile al Primăriei mun. Chișinău. Cu referire la subiectul în chestiune, ne interesează mențiunea din rubrica „Prenumele, numele, profesiunea și domiciliul părinților”, care indică: „Dumitru Perju, vârsta 31 ani, muncitor. Lidia Perju, născută Harea, vârsta 19 ani, fără profesie. Chișinău, suburbia Visterniceni, strada 2, casa 1”. Dna Vera Tocarciuc ne-a informat că proprietarul dintâi al acestei case era bunicul ei vitreg, Ilie Harea, imobilul păstrându-se până astăzi pe str. Podgorenilor, nr. 32/1 (chiar în preajma fostei fabrici ai Societății Ceramica – Klein). Noi vom menționa doar faptul că problemele legate de toponimia stradală și de adresele obiectivelor imobiliare din Chișinăul vechi pot fi aprofundate prin studii documentare și

* * *

Un aspect important al istoriei economice a Basarabiei este reprezentat de ramura producției de materiale tegulare, care a influențat într-o măsură covârșitoare dezvoltarea întregului sector de construcții. Problemele legate de evoluția domeniului încă trebuie cercetate cu atenție, de aceea orice contribuție la temă este binevenită. Articolul de față pune în valoare documentele grupate într-un dosar al Societății pe acțiuni Ceramica – Klein din Chișinău, păstrat la Arhivele Naționale Ilfov ale României. Ele datează din anii 1927-1943 și conțin mărturii privind membrii fondatori ai societății, forma organizatorico-juridică de activitate și reglementările statutare, amplasamentul fabricii și dotarea sa tehnică etc. Datorită examinării datelor documentare, a informațiilor cartografice și prin demersul factologic al cercetărilor de teren localizarea fostei fabrici a Societății Ceramica – Klein a putut fi stabilită cu exactitate. Ceramica – Klein S.A.R. din Chișinău perpetuează o mai veche tradiție economică, începută în anul 1900 când este creată fabrica de cărămizi a negustorului Gustav Vilghelmovici Klein. Pe lângă fabricarea și comercializarea materialelor de construcție din lut ars, sfera întreprinderii a acoperit și industria varului, pentru care deocamdată există o cunoaștere mai deficitară. Documentele respective au o însemnătate deosebită pentru istoria acestei societăți și prin extensiune completează suportul informațional al viitoarelor investigații asupra trecutului economic al Basarabiei.

Anexele redau textual conținutul documentelor din dosarul cu nr. 63 S, Fondul Camera de Comerț și Industrie Chișinău, AN-Ilfov și a celor publicate în „Monitorul Oficial” din 26 august 1927, nr. 188, referitoare la S.A.R. Ceramica – Klein. Titlurile documentelor din dosar ne aparțin și urmăresc facilitarea lecturii. Erorile de ortografie s-au corectat tacit. Numele de familie și prenumele sunt reproduse după text, ele fiind scrise uneori diferit în diferite locuri ale chiar aceluiași act.

Anexe

Ceramica – Klein S.A.R.

Prima fabrică de țigle, teracotă, cărămizi și alte produse ceramice Act constitutiv

Între subsemnații:

Apostolescu Demir, avocat prodecan al baroului avocaților din Chișinău, str. Smidt, nr. 133.

observații de teren, după cum se constată și din această notă. O exegeză recentă care merită a fi luată drept exemplu aparține lui Dinu Poștarencu, autorul reușind să înlăture o confuzie legată de o casă din centrul Chișinăului atribuită eronat vestitului primar Gherman Pântea. Pe lângă semnificația științifică propriu-zisă, contribuția dată vine să recupereze esența actului de omagiere a acestei figuri emblematice a urbei noastre în beneficiul generațiilor prezente și viitoare, propunându-se strămuțarea plăcii comemorative dedicate edilului de pe edificiul cu nr. 92 din str. 31 August 1989, pe cel cu nr. 104 din aceeași str. 31 August 1989. A se vedea Dinu Poștarencu, *Totuși, în care casă din Chișinău a locuit Gherman Pântea*, // Cohorta. Revistă de istorie militară. Ministerul Apărării al Republicii Moldova. Centrul de Cultură și Istorie Militară. Academia de Științe a Moldovei. Institutul de Istorie. Chișinău, 2013, nr. 2, p. 62-64.

Cavalioti Socrat, proprietar-industriaș, str. Cuza Vodă, nr. 1, Loco.
Chirilov Feodor, proprietar din Chișinău, str. Regele Carol I, nr. 4.
Gonata Gheorghe, proprietar din Chișinău.
Gusti Anastasie, proprietar din București, directorul „Societății de Asigurări Generale”.

Munteanu Alexandru, doctor din Chișinău, str. Iașilor, nr. 11.

Klein Carol, proprietar din Chișinău, str. Poștei, nr. 126.

Ianovici Gheorghe, proprietar din Chișinău, str. Poștei, nr. 126.

Sciuca Vladimir, proprietar din Chișinău, str. Viilor, casă proprie.

Serrer Victor, mare proprietar-industriaș din Chișinău, str. Mihai Viteazul, nr. 43,

A intervenit prezentul contract de societate:

1. Constituim o societate anonimă română pe acțiuni sub denumirea: „Societatea Anonimă Română pe acțiuni Ceramica – Klein. Prima fabrică de țigle, teracotă, cărămizi și alte produse ceramice”, prescurtat „Ceramica – Klein. Societate Anonimă Română”, în condițiunile prezentului act și a statutelor aci alăturate, care fac parte integrantă din acest act.

2. Obiectul societății este:

Exploatarea fabricii de țigle, teracotă, cărămizi și alte produse ceramice, astăzi trecută în deplină proprietate a societății, în forma unui aport social și care fabrică se află în orașul Chișinău, str. Poșta Veche; comerțul cu orice fel de fabricate și produse ale acestei întreprinderi și în legătură cu această fabricație; înființarea și exploatarea a orice fel de întreprinderi, precum și efectuarea operațiunilor comerciale legate de întreprinderea sus arătată, atât pe mijloacele proprii, cât și în participare cu alte persoane; fabricarea și comercializarea varului.

Pentru îndeplinirea scopului său, societatea:

Va exploata și dezvolta fondul industrial, proprietatea sa, adus ca aport social de dnii Victor Ioan Serrer, Carol Gustav Klein și Gheorghe Ianovici în valoare de lei 1.000.000 și anume fabrica de cărămizi, teracotă etc. cu tot terenul și dependențele ei, precum și carierele de materie primă aparținându-i toate, situată în Chișinău, str. Poșta Veche; va înființa și exploata singură sau în participație cu alte persoane și societăți alte stabilimente și întreprinderi industriale de orice natură și va face orice operațiuni comerciale și industriale în legătură cu obiectul societății.

3. Sediul societății se stabilește în Chișinău. Durata societății este nelimitată.

4. Condițiunile de funcționare ale societății sunt specificate în statutele alăturate.

5. Capitalul social este de lei 2.500.000 împărțit în 2500 acțiuni de câte 1000 lei fiecare. Acest capital a fost subscris în întregime după cum urmează:

Dnii Victor Ioan Serrer, Carol Gustav Klein și Gheorghe Ianovici în calitate de coproprietari ai lotului de teren în suprafața de două desetine șase sute stânjeni pătrați sau două hectare 4581 metri pătrați, situat în Basarabia, județul Lăpușna, pe domeniul Poșta Veche (zis Visterniceni), actualmente trecut în raza circumscripției a treia a orașului Chișinău, în limitele: la est – cu drumul ce duce din orașul Chișinău în comuna Grătiești, la vest – cu drumul ce duce din Chișinău

spre comuna Micăuți și cu râpa „Guria”, la nord – cu proprietatea lui Ion Romanov și la sud – cu locul conac comunal, cu fabrica de teracotă pentru sobe, cărămizi și olane, aflătoare pe acest lot, cu toate clădirile, serviciile și dependențele și toate mașinile și aparatele conform inventarului special aci anexat, dobândit de la dna Filipina Klein din Chișinău, cu actul de proprietate făcut la notarul public din Chișinău, Alexandru Gafenco, la 22 aprilie 1926 și întărit de primul notar al Tribunalului județului Lăpușna la 26 aprilie 1926 și notat în registrul afacerilor de proprietăți pentru județul Lăpușna în condica nr. 8 sub nr. 738 Secția II și purtând după registrul extraselor nr. 1077, posedând: primul jumătate din această avere, iar ceilalți câte un sfert fiecare, prin prezenta aduc această avere imobilă formând în întregime fabrica arătată în punctul 2 din acest act, drept aport social în societatea fondată conform acestui act, primind în total pentru acest aport al lor acțiuni de ale societății pentru suma întregă de lei 1.000.000, din care vor primi corespunzător părților lor de proprietate:

Dl Victor Ioan Serrer pentru $\frac{1}{2}$ din menționata avere 500 acțiuni pentru suma de 500.000 lei; dl Carol Gustav Klein pentru $\frac{1}{4}$ din menționata avere 250 acțiuni pentru suma de 250.000 lei; dl Gheorghe Ianovici pentru $\frac{1}{4}$ din menționata avere 250 acțiuni pentru suma de 250.000 lei.

Cu primirea acestor acțiuni, dnii V. Serrer, C. Klein și Gh. Ianovici transmit această proprietate societății înființate pe baza acestui act sub singura rezerva obținerii de către societate a autorizației de funcționare, acordând societății dreptul de a cere de la prim notar al Tribunalului Lăpușna, pe baza hotărârii tribunalului de autorizare de funcționare a societății, transcrierea sus numitei fabrici pe numele societății și primirea de la prim notar a actului definitiv de proprietate.

Dnii Anastasie Gusti și Socrat Cavalioti aduc în această societate drept aport social diferite mașini și aparate, enumerate în inventarul special aci anexat, necesare perfecționării fabricii de mai sus, primind fiecare acțiuni pentru suma de câte 500.000 lei, adică:

Dl Anastasie Gusti pentru mașini și aparate aduse – 500 acțiuni pentru suma de lei 500.000; dl Socrat Covaliotti pentru mașini și aparate aduse – 500 acțiuni pentru suma de lei 500.000.

Restul capitalului social, adică 500.000 lei, a fost integral subscris de:

Dl Demir Apostolescu – 200 acțiuni pentru suma de lei 200.000; dl Gheorghe Gonata – 30 acțiuni pentru suma de lei 30.000; dl Vladimir Sciuca – 100 acțiuni pentru suma de lei 100.000; dl Feodor Chirilov – 100 acțiuni pentru suma de lei 100.000; dl Alexandru Munteanu – 70 acțiuni pentru suma de lei 70.000.

Din capitalul de mai sus, subscris în numerar, 30 la sută a fost depus la Banca Națională a României Sucursala Chișinău, restul de 70 la sută va fi vărsat în 8 zile de la aprobarea actului constitutiv de față și a statutelor societății.

6. Pentru sumele subscrise se vor elibera subscriitorilor certificate provizorii nominative, care se vor transforma în acțiuni la purtător potrivit deciziei consiliului de administrație și în conformitate cu legea.

7. Primul bilanț va fi încheiat la 31 decembrie 1927.

8. Subsemnații fondatori reprezentând totalitatea capitalului social și îndeplinind funcțiuni de ale adunării generale constituante, numim:

Ca administratori ai societății pe o durată de 2 ani, pe dnii Apostolescu Demir, Cavaloti Socrat, Chirilov Feodor, Gusti Anastasie, Gonata Gheorghe, Klein Carol, Ianovici Gheorghe, Sciuca Vladimir și Serrer Victor; ca cenzori pe dnii Munteanu Alexandru, Știrbu T. Al., Mareș Arhimed, iar ca cenzor supleant pe dl Grosu Constantin.

Cauțiunea prevăzută în statutele anexate va fi depusă de fiecare administrator și cenzor în termen de 15 zile după ce societatea va fi autorizată a funcționa.

Supleanții vor depune cauțiunea numai atunci când vor fi chemați să înlocuiască funcțiunile de cenzori.

9. Împuternicim pe dl avocat Alexandru Fainștein din Chișinău să îndeplinească toate formalitățile prescrise de lege pentru a obține de la Tribunalul Lăpușna și eventual la Curtea de Apel autorizatiunea de funcționare a societății, să ne reprezinte în fața oricărei autorități sau instanțe judecătorești, să ceară înscrierea, afișarea și publicarea actului constitutiv, a statutelor și a inventarelor, să consimtă eventual la modificarea acestora în scop de satisfacerea legii, să ceară înscrierea firmei, să introducă eventual cereri de apel, cu un cuvânt a face și semna orice acte, cereri, declarațiuni și formalitățile necesare pentru autorizarea și funcționarea societății.

Împuternicim pe dl Alexandru Fainștein, avocat din Chișinău, ca, dând chitanța valabilă și semnând în numele nostru oriunde va fi necesar, să ridice de la Banca Națională a României Sucursala Chișinău, suma de 30 la sută din capitalul subscris în numerar, depusă cu recipisa nr. (nu este indicat – n.a.).

10. Declarăm societatea constituită în puterea prezentului act și a statutelelor anexate.

Făcut în orașul Chișinău în ziua de 17 iunie 1927.

Urmează semnăturile dlor: Apostolescu Demir, Cavaloti Socrat, Chirilov Feodor, Gonata Gheorghe, Gusti Anastasie, Munteanu Alexandru, Klein Carol, Ianovici Gheorghe, Sciuca Vladimir și Serrer Victor și autentificarea actului. Prim notar public din Chișinău Al. Gafencu²².

Confirmarea transcrierii actului constitutiv la tribunalul de jurisdicție

Grefa Tribunalului Lăpușna Secția III. Se certifică de noi, grefierul Tribunalului județului Lăpușna, că prezentul act s-a transcris în registrul de ordine și transcripțiuni la nr. 104/927 și în acel de societăți la nr. 31/927.

Grefier, Dinulescu²³

²² Am reprodus actul constitutiv al Societății Ceramica – Klein S.A.R. după, *Monitorul Oficial*. Regatul României. Direcția Generală a Monitorului Oficial și Imprimeriilor Statului. Parte neoficială. București, 26 august 1927, nr. 188, p. 67-68; AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, filele 26-28 v. (copia actului constitutiv).

²³ *Monitorul Oficial*. Regatul României. Direcția Generală a Monitorului Oficial și Imprimeriilor Statului. Parte neoficială. București, 26 august 1927, nr. 188, p. 68.

Ceramica – Klein S.A.R.
Prima fabrică de țigle, teracotă, cărămizi și alte produse ceramice
Statute

Capitolul I

Denumirea. Sediul. Durata.

Art. 1. Se înființează în orașul Chișinău societatea anonimă pe acțiuni sub denumirea: „Societatea Anonimă Română pe acțiuni Ceramica – Klein S.A.R. Prima fabrică de țigle, teracotă, cărămizi și alte produse ceramice”.

Art. 2. Sediul societății este în orașul Chișinău. Acest sediu se va putea schimba în orice altă localitate din România în urma unei deciziuni a consiliului de administrație. Societatea, prin decizia consiliului de administrație, va putea înființa sucursale, agenții și reprezentanțe atât în țară, cât și în străinătate.

Art. 3. Durata acestei societăți este nelimitată.

Capitolul II

Obiectul societății

Art. 4. Societatea are de obiect:

Exploatarea fabricii de țigle, teracotă, cărămizi și alte produse ceramice, astăzi trecută în deplina proprietate a societății, în forma unui aport social, și care fabrică se află în Chișinău, str. Poșta Veche; comerțul cu orice fel de fabricate și produse ale acestei întreprinderi și în legătură cu această fabricație; înființarea și exploatarea a orice fel de întreprinderi, precum și efectuarea operațiunilor comerciale legate cu întrepinderea sus arătată, atât pe mijloacele proprii, cât și în participare cu alte persoane; fabricarea și comercializarea varului.

Capitolul III

Capitalul social

Art. 5. Capitalul social este de 2.500.000 lei, divizat în 2500 acțiuni a câte una mie lei fiecare.

Acțiunile sunt la purtător și indivizibile.

Capitalul social poate fi sporit la 10.000.000 lei prin una sau mai multe emisiuni în urma unei deciziuni a consiliului de administrație, care va fixa termenele, modul și condițiunile emisiunilor ulterioare.

Art. 6. Societatea nu recunoaște decât un singur proprietar de fiecare acțiune.

Art. 7. Acțiunile vor fi tăiate dintr-un registru cu matcă și vor purta semnătura olografă a președintelui și a unui administrator, pusă sub denumirea societății.

Capitolul IV

Administrația societății

Art. 8. Societatea se administrează de un consiliu de administrație, compus din cel puțin 5 și cel mult 11 membri.

Art. 9. Consiliul de administrație se alege de adunarea generală pe termen de 2 ani.

Jumătate din consiliul de administrație se reînnoiește după un an de la alegerea sa, în conformitate cu art. 125 din Codul comercial.

Consiliul va fixa prin tragere la sorți primii membri ce trebuie să fie înlocuiți. După aceasta, reînnoirea și ieșirea membrilor se va face după vechime.

Consilierii ieșiți sunt reeligibili.

Art. 10. Locurile vacante în consiliu se vor completa prin cooptare de însuși consiliul de administrație sub rezerva ratificării deciziei sale de cea mai apropiată adunare generală. Consilierul astfel cooptat îndeplinește termenul predecesorului său.

Art. 11. Fiecare membru al consiliului de administrație trebuie să depună în casa societății o garanție pentru gestiunea sa în sumă de 10.000 lei.

Garanția va putea fi depusă în numerar sau în acțiuni de ale societății pe valoarea nominală, și nu va fi eliberată decât când consilierul nu va mai face parte din consiliul de administrație și după ce adunarea generală îi va fi dat descărcarea de gestiunea sa.

Art. 12. Consiliul de administrație alege dintre membrii săi un președinte și un vicepreședinte.

În lipsa președintelui, toate atribuțiunile sale se îndeplinesc de către vicepreședinte, iar în lipsa amândurora – de cel mai în vârstă dintre administratori.

Art. 13. Consiliul de administrație nu poate lucra valabil decât numai în prezența majorității membrilor care îl compun.

Administratorii absenți pot fi reprezentați prin administratorii prezenți pe bază de autorizațiuni speciale scrise, de a delibera și vota în locul lor.

Nici un consilier nu poate întruni în persoana sa mai mult decât două voturi, socotindu-se și votul său.

Art. 14 Consiliul de administrație se întrunește ori de câte ori va fi nevoie, și în mod obligator o dată pe lună.

Convocările se fac de președinte sau înlocuitorul său, arătându-se – pe cât posibil – în convocare chestiunile ce vor fi discutate. Deciziunile consiliului se iau cu majoritatea de voturi a celor prezenți sau reprezentați. În caz de paritate, votul președintelui decide.

Deliberațiunile consiliului se vor consemna în procese-verbale și se vor transcrie în registrul special ținut pentru aceasta.

Art. 15 Consiliul de administrație reprezintă societatea și are cele mai întinse puteri în conducerea și administrarea societății. El are în special următoarele atribuțiuni:

Deliberarea și deciderea tuturor afacerilor societății, care nu sunt rezervate în mod expres adunării generale; numirea și revocarea tuturor agenților și funcționarilor societății, fixarea salariilor, onorariilor, gratificațiilor și tantiemelor; primirea și plata oricăror sume: capital, dobânzi și accesorii; primirea oricăror titluri, acte și sume depuse la orice casă de administrație publică și particulară; încheierea oricăror contracte sau convențiuni, solicitarea, primirea sau retrocedarea concesiunilor și drepturilor de orice fel; încheierea oricăror contracte de

asociațiune, închiriere, arendare, întreprinderi de orice natură etc.; stabilirea în-trebuintării tuturor fondurilor disponibile ale societății etc.; luarea și darea în chirie a oricăror lucrări mobile sau imobile pentru sau ale societății; facerea construcțiilor, instalărilor, amenajărilor, depozitelor de orice fel etc.; luarea cu împrumut a oricăror sume de bani în condițiunile ce le va crede de cuviință, deschiderea conturilor curente cu sau fără garanții, conferirea a oricăror garanții, gajuri, ipoteci etc.; încheierea împrumuturilor de orice fel; subscrierea, andosarea, acceptarea mandatelor, polițelor și efectelor de comerț de orice fel, fără distincțiune, darea girului, cauțiunii și avalului; dobândirea și înstrăinarea prin toate mijloacele a oricăror bunuri mobile și imobile; primirea oricăror interese, participarea la operațiuni de orice fel, care intră în obiectul societății, participarea la formarea oricăror societăți, subscrierea, cumpărarea și revinderea oricăror acțiuni, părți de interese sau participațiuni; încheierea oricăror împrumuturi, fie garantate prin acte de ipotecă, gajuri sau alte garanții sau privilegii, fie simple pe bază de polițe, scrisori de împrumut sau alte similare; are dreptul să ia orice inscripțiuni ipotecare sau de altă natură, să facă tranzacțiuni, să încheie compromisuri și orice alte drepturi de orice natură cu și fără plată; reprezintă printr-un procurator special numit de consiliul pe societate în fața justiției în orice instanță, precum și în fața tuturor autorităților și instituțiilor administrative; convoacă adunările generale, stabilind ordinea de zi; stabilește conturi și bilanțuri anuale, propune repartiția beneficiilor etc.; stabilește toate regulamentele necesare pentru bunul mers al societății.

Art. 16. Consiliul de administrație poate delega atribuțiunile și drepturile sale în total sau în parte unuia sau mai multora dintre membrii săi, care devin astfel administratori delegați ai societății.

Art. 17. Consiliul de administrație fixează atribuțiunile, emolumentele și avantajile administratorilor delegați, directorilor și a oricăror mandatar.

Mandatarii societății și în general orice funcționari vor putea fi după hotărârea consiliului remunerați cu o participațiune, care va figura la cheltuielile generale în beneficiile sociale sau în beneficiile unei anumite afaceri, care vor fi fost tratate sau conduse prin mijlocirea lor.

Art. 18. Societatea este angajată în mod valabil prin semnătura colectivă pusă sub firma societății a două dintre persoanele următoare: președintele sau administratorul – delegat împreună cu unul din membrii consiliului de administrație și directorii desemnați de consiliul de administrație.

Art. 19. Membrii consiliului de administrație vor primi în afară de partea din beneficii, fixată prin statute, un jeton de prezență pentru fiecare ședință sau lucrare la care iau parte. Câtimea jetonului de prezență se va fixa de adunarea generală.

Capitolul V

Cenzorii

Art. 20. Adunarea generală ordinară alege în fiecare an câte trei cenzori și trei cenzori supleanți.

Cenzorii în funcțiune vor depune în casa societății ca garanție pentru gestiunea lor în același mod și condițiuni ca și administratorii câte 5000 lei.

Art. 21. Atribuțiunile cenzorilor sunt fixate de Codul comercial.

Art. 22. Adunarea generală va aloca cenzorilor în fiecare an o remunerațiune și tot astfel jetoane de prezență pentru fiecare lucrare sau ședință la care iau parte.

Art. 23. În caz de lipsă, din orice cauză a unuia dintre cenzori, supleantul cel mai în vârstă îi va lua locul.

Pentru toate întrunirile cenzorilor vor fi convocați totdeauna atât cenzorii, cât și cenzorii supleanți.

Capitolul VI

Adunarea generală

Art. 24. Adunările generale ale acționarilor sunt ordinare și extraordinare.

Art. 25. Adunarea generală legal constituită reprezintă totalitatea acționarilor.

Adunarea generală ordinară trebuie să fie convocată prin publicațiunea consiliului de administrație făcută conform art. 27, al. I din acest statut, în fiecare an, în cele trei luni de la închiderea exercițiului social și se va întruni la sediul societății sau în locul arătat în publicațiune.

Adunarea generală extraordinară poate fi convocată de către consiliul de administrație ori de câte ori va crede necesar.

Art. 26. Consiliul de administrație este obligat a convoca adunarea generală extraordinară oricând i s-ar cere aceasta de unanimitatea cenzorilor sau de un număr de acționari, reprezentând a treia parte din capitalul social.

Cererea de convocare a cenzorilor și a acționarilor trebuie să fie semnată de toți cei care o prezintă și să arate lămurit ordinea de zi a chestiunilor care urmează a fi supuse deliberațiunilor adunării.

Art. 27. Pentru ca adunarea generală, fie ordinară, fie extraordinară, să se constituie valabil, trebuie să fie îndeplinite următoarele condițiuni:

Publicațiunea convocării să fie apărută în „Monitorul Oficial” și în „Cuvântul Dreptății” sau alt ziar local, cu cel puțin 15 zile înainte de termenul fixat pentru întrunire; cu cel puțin 5 zile înainte de acest termen, acționarii să fi depus acțiunile lor în casa societății, ori la locul desemnat în publicațiunea de convocare sau chitanța băncii indicate, unde eventual vor fi depozitate.

Art. 28. Îndeplinindu-se condițiunile prevăzute la articolul precedent, adunarea generală poate lucra, la termenul fixat, dacă numărul membrilor prezenți sau reprezentați însumează minimum jumătate din capitalul social.

Acest număr minimal de acționari trebuie să dureze tot timpul cât va ține adunarea și în timpul votului.

Art. 29. Toți acționarii care vor justifica posesiunea a cel puțin 5 acțiuni au dreptul la un vot.

Art. 30. Acționarii nu pot fi reprezentați decât numai prin alți acționari, având dreptul de vot. Minorii pot fi reprezentați de drept prin tutorii sau procuratorii săi. Persoanele având un consiliu judiciar sau curator – prin reprezen-

tanții săi legali sau mandanții lor. Femeile căsătorite și prin soții lor, chiar dacă aceștia nu sunt acționari. Casele de comerț printr-un membru al lor, având semnătura socială. În fine, instituțiile culturale și de binefacere și societățile în general – printr-unul din membrii săi delegat pentru acest scop.

Consiliul de administrație este singur în drept de a decide asupra validității mandatelor.

Art. 31. Adunarea generală este prezidată de președintele consiliului de administrație, în absența sa – de vicepreședinte, iar în lipsa acestuia – de cel mai în vârstă dintre consilierii prezenți.

Președintele conduce dezbaterile adunării cu ordinea de zi arătată în publicațiunea de convocare, stabilește modul de votare și adună voturile.

Cei doi acționari prezenți care au depus cel mai mare număr de acțiuni, iar în caz de refuz din partea lor – acționarii desemnați de dânsii, îndeplinesc funcțiunea de scrutători.

Art. 32. Adunarea generală, fie ordinară, fie extraordinară, nu poate rezolva decât chestiunile cuprinse în ordinea de zi.

Consiliul de administrație este dator să înscrie la ordinea zilei propunerile semnate de un număr de acționari reprezentând cel puțin a zecea parte din capitalul social, dacă aceste propuneri au fost prezentate cu cel puțin 30 zile înainte de termenul fixat pentru adunarea generală.

Art. 33. Deciziunile adunării generale se iau cu majoritatea absolută a voturilor.

Art. 34. Se vor dresa procese-verbale de ședințele adunării generale, care se vor transcrie în „Registru de întruniri și deliberațiuni ale adunării generale”.

Procesele-verbale vor cuprinde: avizul de convocare, ordinea de zi, numele acționarilor prezenți, numărul chestiunilor, deliberările și deciziunile luate. Ele vor fi semnate de președintele adunării și de secretar.

Art. 35. Atribuțiunile adunării generale sunt următoarele:

A lua cunoștință de darea de seamă a consiliului de administrație și de raportul cenzorilor, a discuta, aproba sau a modifica bilanțul anual și contul de profit și pierderi ce i se prezintă și a da consiliului de administrație descărcare de gestiunea sa; a alege prin vot secret membrii consiliului de administrație, cenzori și supleanți; a decide asupra tuturor modificărilor sau adăugirilor care vor trebui să se aducă statutelor existente; a decide asupra fuziunii societății cu altă societate; a decide asupra reducerii capitalului social; a decide asupra reconstituirii sau sporirii acestui capital; a decide asupra dezvoltării societății; a decide asupra oricăror altor chestiuni pe care consiliul de administrație le va crede necesar a supune deliberațiunilor adunării.

Art. 36. Deciziunile adunării generale cu privire la dizolvarea societății, fuziunea ei cu altă societate, reducerea sau sporirea capitalului social, modificarea statutelor sau a actului constitutiv, revocarea membrilor din consiliu nu pot fi hotărâte decât în prezența unui număr de acționari reprezentând cel puțin două

treimi din capitalul social și cu votul afirmativ a două treimi din voturile exprimate.

Art. 37. Dacă în ziua prevăzută nu se întrunește un număr de acționari prevăzut în art. 33 sau 36, ședința se amână pentru 8 zile, când adunarea va putea lucra, oricare ar fi partea de capital reprezentată.

Art. 38. Este nulă orice deciziune asupra unei chestiuni care nu este prevăzută în ordinea de zi.

Capitolul VII

Bilanț. Beneficii. Fond de rezervă.

Art. 39. Anul social începe la 1 ianuarie și se termină la 31 decembrie a fiecărui an. Primul an social începe la data aprobării statutelor societății și se termină la 31 decembrie 1927.

Art. 40. La finele fiecărui an, consiliul sau delegații săi vor face un inventar amănunțit al activului și pasivului societății.

Art. 41. Consiliul de administrație este dator să prezinte cenzorilor bilanțul exercițiului împreună cu actele justificative, cel puțin cu 15 zile înaintea adunării ordinare.

Art. 42. Consiliul are dreptul de a propune adunării generale constituirea a oricâte rezerve va crede de cuviință pentru garantarea operațiunilor și întărirea creditului instituției.

Art. 43. Cenzorii la rândul lor vor face un raport asupra bilanțului.

Art. 44. Bilanțul va sta depus în copie împreună cu raportul cenzorilor în biroul societății cu 15 zile înaintea adunării generale.

Art. 45. Consiliul de administrație este dator ca în 10 zile de la aprobarea bilanțului să depună o copie la grefa tribunalului, alăturând raportul cenzorilor și procesul-verbal al adunării generale.

Art. 46. Beneficiul net al societății se va compune din produsul afacerilor sale, după ce se vor fi scăzut toate cheltuielile întreprinderii. În cheltuieli intră: pentru amortizarea mașinilor 15 la sută și pentru amortizarea clădirilor 5 la sută.

Art. 47. Beneficiul net se va distribui în modul următor: în primul rând se va plăti acționarilor un prim dividend de 8 la sută la capitalul social vărsat.

Din rest se va distribui conform hotărârii adunării generale.

Capitolul VIII

Dizolvare. Lichidare.

Art. 48. În caz de pierdere a unei treimi din capitalul social, consiliul este dator a consulta adunarea generală asupra oportunității dizolvării.

Art. 49. Dacă se hotărăște dizolvarea, adunarea generală numește unul sau mai mulți lichidatori, fixându-le onorariile.

Art. 50. Lichidatorii vor încheia mai întâi un inventar de toată averea societății și un bilanț, semnat de consiliul de administrație. Funcțiunile consiliului încetează. Lichidatorii pot menține în funcțiune pe director și impiegații necesari.

Art. 51. Actul de lichidare și bilanțul de lichidatori se vor da publicității.

Art. 52. Adunarea generală va continua să aibă dreptul de control asupra mersului lichidării.

Art. 53. Produsul net al lichidării se împarte între acționari proporțional cu acțiunile posedate de ei.

Urmează semnăturile dlor: Apostolescu Demir, Cavalioti Socrat, Chirilov Feodor, Gonata Gheorghe, Gusti Anastasie, Munteanu Alexandru, Klein Carol, Ianovici Gheorghe, Sciuca Vladimir și Serrer Victor și autentificarea actului. Prim notar public din Chișinău Al. Gafenco²⁴.

Confirmarea transcrierii statutelor la tribunalul de jurisdicție

Grefa Tribunalului Lăpușna Secția III. Se certifică de noi, grefierul Tribunalului județului Lăpușna Secția III, că prezentul act s-a transcris în registrul de ordine și transcriptiuni la nr. 104/927 și în acel de societăți la nr. 31 din 1927.

Grefier, (ss) (indescifrabil²⁵)

Opisul

mașinăriilor aduse ca aport social în societatea anonimă română pe acțiuni sub denumirea „Ceramica – Klein S.A.R. Prima fabrică de țigle, teracotă, cărămizi și alte produse ceramice”

Aportul dlor Victor Serrer, Carol Klein și Gh. Ianovici în mașini: un motor 12 c.p. fabrica Peters, nr. 11995; un press-revolver cu 5 tiparuri; o mașină de frământat lut; 20000 de rame de lemn pentru uscat țigle; transmisiunile și curelele mașinilor.

Aportul dlui Socrat Cavalioti: un motor semidiesel de țitei 70 c.p. cu toate accesoriile lui – lei 500.000.

Aportul dlui Anastasie Gusti: o mașină cu valțuri pentru frământat lut și toate accesoriile pentru fabricarea țiglei simple – lei 250.000; patru patroane pentru tuburi și țigle – lei 50.000; aparate de tăiat și făcut țigle – lei 75.000; diferite forme de gips pentru fabricarea teracotei și 250 bucăți forme de gips pentru ornamente de sobă – lei 125.000.

Urmează semnăturile legalizate ale dlor: Apostolescu Demir, Cavalioti Socrat, Chirilov Feodor, Gonata Gheorghe, Gusti Anastasie, Munteanu Alexandru, Klein Carol, Ianovici Gheorghe, Sciuca Vladimir și Serrer Victor²⁶.

Confirmarea transcrierii opisului la tribunalul de jurisdicție

Grefa Tribunalului Lăpușna Secția III. Se certifică de noi, grefierul Tribuna-

²⁴ Am reprodus statutele Societății Ceramica – Klein S.A.R. după *Monitorul Oficial*. Regatul României. Direcția Generală a Monitorului Oficial și Imprimeriilor Statului. Parte neoficială. București, 26 august 1927, nr. 188, p. 68-70; AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, filele filele 14-19 (copia statutelor).

²⁵ *Monitorul Oficial*. Regatul României. Direcția Generală a Monitorului Oficial și Imprimeriilor Statului. Parte neoficială. București, 26 august 1927, nr. 188, p. 70.

²⁶ *Monitorul Oficial*. Regatul României. Direcția Generală a Monitorului Oficial și Imprimeriilor Statului. Parte neoficială. București, 26 august 1927, nr. 188, p. 70-71.

lului Lăpușna Secția III, că prezentul act s-a transcris în registrul de ordine și transcripțiuni la nr. 104/927 și în acel de societăți la nr. 31/927.

Grefier, (ss) (indescifrabil²⁷)

*Noi Ferdinand I,
Cu mila lui Dumnezeu și voința națională
Rege al României
La toți de față și viitori sănătate*

**Tribunalul Lăpușna Secția III
Sentința comercială nr. 96**

Ședința publică de la 6 iulie 1927.

Președinția dlui Alexandru Săvescu, președinte, cu judecător unic, desemnat prin tragere la sorți conform art. 20 din Legea de organizare judecătorească.

Fotoliul ministerului public s-a ocupat de dl procuror de secție N. Père-teatcu.

Astăzi fiind termenul fixat pentru a se statua asupra cererii făcute de dl avocat Alexandru Fainștein, în calitate de împuternicit al societății anonime române pe acțiuni „Ceramica – Klein S.A.R. Prima fabrică de țigle, teracotă, cărămizi și alte produse ceramice”, cu sediul în orașul Chișinău, prin petițiunea înregistrată la nr. 8253 din 25 iunie 1927, de a i se da autorizație de funcționare.

La apelul nominal făcut s-a prezentat dl avocat Alexandru Fainștein, în calitate de împuternicit al numitei societăți.

Procedura fiind îndeplinită, s-a citit lucrările din dosar.

Dl avocat Alexandru Fainștein, în calitate de împuternicit al societății, arată că toate formalitățile cerute de lege sunt îndeplinite și cere a se da cuvenita autorizație, intervenindu-se către primul notar al acestui tribunal spre a se face mențiune în registrul de proprietăți despre averea imobilă pusă în societate.

Dl procuror a pus concluziuni despre admiterea cererii.

Tribunalul, având în vedere cererea făcută prin petițiunea înregistrată la nr. 8253 din 25 iunie 1927, de a se da autorizațiunea legală de funcționare societății anonime române pe acțiuni „Ceramica – Klein S.A.R. Prima fabrică de țigle, teracotă, cărămizi și alte produse ceramice”, având de scop exploatarea fabricii de țigle, cărămizi, teracotă și alte produse ceramice, cu sediul în orașul Chișinău;

Având în vedere că în executarea dispozițiilor art. 138 din Codul comercial s-a depus la dosar actul constitutiv și statutele societății, autentificate de notarul public din Chișinău Alexandru N. Gafencu la nr. 1382/927 și nr. 1334/927, inventarul mașinărilor aduse ca aport social în societate de către Victor Serrer, Carol Klein și Gh. Ianovici, autentificat de același notar la nr. 1382/927, certificatul nr. 2237/927 eliberat de primul notar al acestui tribunal din care rezultă că averea imobilă a dlor Victor Serrer, Carol Klein și Gh. Ianovici, compusă din un

²⁷ *Monitorul Oficial*. Regatul României. Direcția Generală a Monitorului Oficial și Imprimeriilor Statului. Parte neoficială. București, 26 august 1927, nr. 188, p. 71.

lot de pământ în suprafață de două desetine și 600 st. pătrați, situat în orașul Chișinău, str. Poșta Veche Visterniceni, este liber de orice sarcini și interdicții, cum și recipisa Băncii Naționale a României nr. 232/927 în valoare de 150.000 lei, reprezentând vărsământul de 30 la sută din capitalul numerar al societății;

Având în vedere și adresa nr. 2929/927 a Camerei de Comerț și Industrie din Chișinău, prin care se arată că cercetându-se actul constitutiv și statutul societății anonime române pe acțiuni „Ceramica – Klein S.A.R. Prima fabrică de țigle, teracotă, cărămizi și alte produse ceramice”, cu sediul în orașul Chișinău, își dă avizul favorabil atât în privința utilității acestei societăți, cât și asupra moralității fondatorilor și administratorilor săi prevăzuți în actul constitutiv;

Tribunalul luând în cercetare toate actele depuse la dosar, constată că în adevăr în cauză sunt îndeplinite toate cerințele Codului de comerț cu privire la constituirea, autorizarea și funcționarea zisei societăți.

Pentru aceste motive, în unire cu concluziunile dlui procuror N. Pereteatcu, în numele legii, hotărăște:

Admite cererea făcută prin petițiunea înregistrată la nr. 8253 din 25 iunie 1927 și prin consecință dă autorizațiunea legală de funcționare societății anonime române pe acțiuni „Ceramica – Klein S.A.R. Prima fabrică de țigle, teracotă, cărămizi și alte produse ceramice”, cu sediul în orașul Chișinău.

O copie de pe prezenta sentință se va înainta dlui prim notar al acestui tribunal, după ce va rămâne definitivă, la cererea societății, spre a se face mențiune în registrul de proprietăți despre averea imobilă adusă ca aport social în societate.

Se vor îndeplini în cauză dispozițiunile art. 92 și 95 din Codul comercial.

Sentința se pronunță cu drept de apel.

Data și citită în ședință publică la 6 iulie 1927.

Alexandru Săvescu

Grefier, Ch.M. Dinulescu²⁸

Atestarea copiei sentinței comerciale la tribunalul de jurisdicție

Grefa Tribunalului Lăpușna Secția III. Prezenta copie fiind conformă cu originalul aflat în dosarul acestui tribunal nr. 4224/927 se atestă de noi.

Grefier, Ch. Dinulescu

1927, iulie ...

Nr. 9522

(L.Ș.²⁹)

Ordinul judecătorului de aplicare a sentinței comerciale

Dăm putere și poruncim tuturor agenților administrativi să execute prezenta sentință. Procurorilor să stăruiască pentru a ei aducere la îndeplinire.

²⁸ *Monitorul Oficial*. Regatul României. Direcția Generală a Monitorului Oficial și Imprimeriilor Statului. Parte neoficială. București, 26 august 1927, nr. 188, p. 71.

²⁹ *Monitorul Oficial*. Regatul României. Direcția Generală a Monitorului Oficial și Imprimeriilor Statului. Parte neoficială. București, 26 august 1927, nr. 188, p. 71.

Spre credință s-a semnat de noi.

Al. Săvescu

Grefier, Ch.M. Dinulescu

(L.Ș.³⁰)

Învestirea cu formulă executorie a hotărârii judecătorești

1927, iulie 11

Formula executorie nr. 127. Prezenta expediție executorie s-a eliberat părții câștigătoare reprezentată prin dl avocat Alexandru Fainștein.

Grefier, Ch.M. Dinulescu

(L.Ș.³¹)

Adresa înaintată de Ceramica – Klein S.A.R. către Camera de Comerț și Industrie Chișinău prin care se solicită înmatricularea în Registrul Comerțului

Formular nr. 2 (Societăți)

Prezentată la 23 ianuarie 1943, ora 12

Nr. 36 din registrul cronologic

Nr. 30 din registrul analitic

Camera de Comerț și Industrie

Oficiul Registrului Comerțului Chișinău

Subsemnatul, Societatea anonimă română pe acțiuni, domiciliat în Chișinău, str. Poșta Veche, nr. 26, cer înmatricularea sus menționată în Registrul de Comerț al Camerei de Comerț și Industrie Chișinău cu următoarele mențiuni:

Firma socială: Societate anonimă română pe acțiuni;

Emblema: Ceramica – Klein;

Natura (felul) societății: S.A.R. pe acțiuni;

Asociații (alții decât acționari sau comanditari): numele și prenumele; naționalitatea (cetățenia), de origine, dobândită (dacă sunt străini, se va menționa și numărul, data și termenul de valabilitate a livretului de exercitare a profesiei în țară, precum și autoritatea de la care emană); dacă au fost declarați în stare de faliment în ultimii 10 ani, fie individual, fie în societate (în caz afirmativ se va indica hotărârea de reabilitare);

Obiectul societății: fabricarea obiectelor ceramice – țigle, teracotă, cărămidă, olane en gros și en detail, pe cont propriu;

Sediul social: Județul Lăpușna, Chișinău, str. Poșta Veche, nr. 26;

Adresa sucursalelor sau agențiilor: în țară – județul, comuna, str., nr.; în străinătate – țara, comuna, str., nr.;

³⁰ *Monitorul Oficial*. Regatul României. Direcția Generală a Monitorului Oficial și Imprimeriilor Statului. Parte neoficială. București, 26 august 1927, nr. 188, p. 71.

³¹ *Monitorul Oficial*. Regatul României. Direcția Generală a Monitorului Oficial și Imprimeriilor Statului. Parte neoficială. București, 26 august 1927, nr. 188, p. 71.

Capital: a) subscris – 2.500.000 lei; b) vărsat în numerar – 2.500.000 lei; c) aport în natură; d) minimal (când societatea e cu capital variabil);

Data la care a început societatea (data la care societatea a fost legalmente autorizată să funcționeze): 15 martie 1942³²;

Durata societății: nelimitată;

Brevete de invențiuni exploatare (titulatura, numărul și data lor);

Mărci de fabrică și de comerț întrebuințate (numărul, data și locul intabulării mărcilor care sunt proprietatea societății, precum și denumirea lor);

Cenzorii, asociații, administratorii și terții autorizați să administreze sau să reprezinte societatea. 1) Numele și prenumele – Sciuca Vladimir. Câtimea – președintele consiliului de administrare. Naționalitatea – română. Domiciliul – București, str. Barbu Văcărescu, nr. 51. Puterile acordate – drept de a semna cu unul dintre membrii consiliului de administrare. 2) Numele și prenumele – Scherrer Victor. Câtimea – vicepreședinte și administrator delegat. Naționalitatea – franceză. Domiciliul – Chișinău, str. General Berthelot, nr. 53. Puterile acordate – drept de a semna cu unul dintre membrii consiliului de administrare. 3) Numele și prenumele – Ianovici Gheorghe. Câtimea – membru al consiliului de administrare. Naționalitatea – română. Domiciliul – Chișinău, str. Poșta Veche, nr. 25. Puterile acordate – drept de a semna cu unul dintre membrii consiliului de administrare. 4) Numele și prenumele – Grișcov Nicolae. Câtimea – cenzor. Naționalitatea – română. Domiciliul – Chișinău, str. Șoseaua Hâncești. 5) Numele și prenumele – Schneider Ion. Câtimea – cenzor. Naționalitatea – română. Domiciliul – București, str. Maior Ene, nr. 6. 6) Numele și prenumele – Mareș Arhimed. Câtimea – cenzor. Naționalitatea – română. Domiciliul – București, str. Al. Lahovari, nr. 9. 7) Numele și prenumele – Budacu Gheorghe. Câtimea – cenzor. Naționalitatea – română. Domiciliul – Chișinău, str. Viilor, nr. 22.

Făcută în dublu exemplar la 23 ianuarie 1943.

Semnat în fața noastră,

(iscălitură olografă)

Administrator delegat

(iscălitură olografă a lui Victor Scherrer și ștampila mare a Societății Cera-mica – Klein S.A.R.) (Vezi Anexe, Fig. 3.)

Subsemnatul, Secretar al Camerei de Comerț și Industrie Chișinău, certific că cuprinsul prezentei cereri a fost înscris în Registrul Analitic de Comerț și că societatea solicitatoare este înmatriculată în numitul registru sub nr. 30.

Chișinău, 23 ianuarie 1943

Secretar,

(iscălitură olografă și ștampila Camerei de Comerț și Industrie Chișinău)

Primit dublicatul 23/1/1943

(semnătură olografă a administratorului delegat Victor Scherrer³³)

³² AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 1.

³³ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 1 v.

Instrucțiuni pentru societățile anonime pe acțiuni la depunerea cererii de înmatriculare în Registrul Comerțului

La cerere se vor anexa următoarele acte în original sau copii legalizate:

Carnet de identitate de la primărie, pașaport sau orice alt act emanând de la vreo autoritate publică, din care să rezulte numele, prenumele și naționalitatea asociaților care nu sunt acționari sau comanditari. Dacă sunt străini, biletul de liberă petrecere și livretul de exercitare a profesiei în țară;

Actul constitutiv și statutele societății, legal publicate, dovada de transcriere în Registrul de societăți și autorizarea de funcționare, acolo unde legea în vigoare impune aceste obligațiuni;

Dovada de plata taxelor legale către stat, de înmatriculare și a celor de publicare și dovada declarării începerii comerțului, la Administrația financiară.

Cererile se vor scrie citeț, fără prescurtări, adăogiri sau ștersături.

Când spațiul liber din formular nu va fi deajuns pentru înscrierea unei mențiuni, ea va fi reportată pe pagina a treia, indicându-se numărul de ordine din formular al mențiunii respective.

Sanțiuni prevăzute pentru nerespectarea regimului de înmatriculare a societăților anonime pe acțiuni în Registrul Comerțului

(Sanțiuni prevăzute de Legea asupra Registrului de Comerț)

Art. 29. Vor fi condamnați cu amendă civilă până la 50.000 lei acei care, fiind obligați să facă vreo înmatriculare sau mențiune în Registrul Comerțului, nu vor fi cerut-o în termen legal; aceasta în afară de daunele care ar putea rezulta din omisiune.

Art. 30. Orice indicațiune inexactă, dacă cu rea credință, în baza căreia s-a făcut vreo înmatriculare sau mențiune în Registrul Comerțului, este pedepsită cu o amendă până la 100.000 lei și închisoare până la trei luni, sau numai cu una din aceste pedepse.

Art. 32. Cei condamnați în baza articolelor de mai sus, vor fi lipsiți pe un termen de trei ani de drepturi de vot și eligibilitate pentru Camerele de Comerț și Industrie³⁴.

Înaintarea autorizației de funcționare și aprobarea înmatriculării Societății Ceramica – Klein S.A.R.

IS/NM 20.I.1943. Dos. 97

Nr. 28158/20 ianuarie 1943

Dos. 4. Fascicola C

Adresa poștală:

Str. Principele Nicolae, nr. 8, Chișinău

România

³⁴ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 2 v.

Gubernământul Provinciei Basarabia
Directoratul Economiei Naționale
Serviciul Organizațiilor Profesionale
Către Camera de Comerț și Industrie Chișinău

Referindu-ne la adresa dvs. nr. 3716 din 9 septembrie 1942, înregistrată la nr. 16736 din 9 septembrie 1942, prin care ne înaintați dosarul Societății Ceramica – Klein din Chișinău, str. Poșta Veche, avem onoare a restitui acest dosar însoțit de autorizația de funcționare nr. 28158 din 20 ianuarie 1943, și vă rugăm să binevoiți a proceda la înmatricularea acestei societăți.

Directorul Economiei Naționale,
P. Moldovanu
(iscălitură olografă și ștampila Directoratului Economiei Naționale)
Șeful Serviciului,
I. Atanasiu
(iscălitură olografă³⁵)

**Emiterea autorizației de funcționare
a Societății Ceramica – Klein S.A.R.**

I.S./G.M. 13.I.1943
Nr. 28158/20 ianuarie 1943
Adresa poștală:
Str. Principele Nicolae, nr. 8, Chișinău

România
Gubernământul Provinciei Basarabia
Directoratul Economiei Naționale
Serviciul Organizațiilor Profesionale
Autorizațiune

Noi, Inginer Dorin Nicolaescu, Directorul Economiei Naționale de pe lângă Gubernământul Basarabiei.

Având în vedere cererea Societății Anonime Române Ceramica – Klein, fabrica de țigle, teracotă, cărămizi și alte produse ceramice din Chișinău, str. Poșta Veche, înaintată nouă cu adresa Camerei de Comerț și Industrie Chișinău, nr. 3716 din 9 septembrie 1942, înregistrată la nr. 16736 din aceeași zi, prin care solicită autorizația de funcționare;

Având în vedere raportul dat de Comitetul de direcție al Camerei de Comerț și Industrie Chișinău;

Având în vedere dispozițiunile art. 10 din Decretul Lege 410 pentru reglementarea exercițiului comerțului din 24 februarie 1941;

În baza dispozițiilor art. 8 din Decretul Lege pentru Organizarea Basarabiei și Bucovinei din 4 septembrie 1941,

Autorizăm

Societatea Anonimă Română Ceramica – Klein, fabrica de țigle, teracotă, că-

³⁵ AN-Ifov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 4.

rămizi și alte produse ceramice din Chișinău, str. Poșta Veche, să funcționeze în orașul Chișinău, sub rezerva prezentării dovezii de nominalizare a acțiunilor societății.

Această autorizație s-a eliberat în vederea înmatriculării societății în Registrul Comerțului.

S-a anulat coala fiscală de 792 lei.

Directorul Economiei Naționale,
(iscălitură olografă a ing. D. Nicolaescu și ștampila Directoratului Economiei Naționale)

Subdirector,

(iscălitură olografă a lui P. Moldovanu³⁶)

Lista nominală a membrilor fondatori ai S.A.R. Ceramica – Klein cu partea de capital social deținută

Onor Camera de Comerț și Industrie

Prin prezenta avem onoare a vă declara că componența societății noastre conform actului constitutiv din 21 iunie 1927 nr. 1382 transcris la Tribunalul Lăpușna Secția III sub nr. 104/1927 și la Registrul societăților la nr. 31/1927 sunt următorii și cu parte de capital, adică acțiuni arătate în dreptul lor.

Demir Apostolescu: 200 acțiuni câte 1000 lei = 200.000 lei

Gheorghe Gonata: 30 acțiuni câte 1000 lei = 30.000 lei

Vladimir Sciuca: 100 acțiuni câte 1000 lei = 100.000 lei

Teodor Chirilov: 100 acțiuni câte 1000 lei = 100.000 lei

Alexandru Munteanu: 70 acțiuni câte 1000 lei = 70.000 lei

Victor Ion Scherrer: 500 acțiuni câte 1000 lei = 500.000 lei

Carol Gustav Klein: 250 acțiuni câte 1000 lei = 250.000 lei

Gheorghe Ianovici: 250 acțiuni câte 1000 lei = 250.000 lei

Anastase Gusti: 500 acțiuni câte 1000 lei = 500.000 lei

Socrate Cavallioti: 500 acțiuni câte 1000 lei = 500.000 lei

Total: 2500 acțiuni câte 1000 lei = 2.500.000 lei

Pentru nominalizarea acestor acțiuni am intervenit la foruri în drept și după indicațiunile lor le vom nominaliza.

Chișinău, în 23 ianuarie 1943

Cu deosebită stimă,

Administrator delegat

(iscălitură olografă a lui Victor Scherrer și ștampila mică a Societății Ceramica – Klein S.A.R.³⁷) (Vezi Anexe, Fig. 4.)

Declarația referitoare la originea etnică și cetățenia deținută de acționarii fondatori ai S.A.R. Ceramica – Klein și la personalul administrativ cu drept de semnătură

³⁶ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 5.

³⁷ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 6.

Onor Camera de Comerț și Industrie Chișinău

Prin prezenta avem onoare a vă declara că din acționarii ce compun societatea noastră conform actului constitutiv, copia cărui v-am depus și care este publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 188 din 26 august 1927, nu este niciun ovreu sau de obârșie ovreiască, că toți acționarii sunt creștini, iar în ce privește cetățeniile lor, sunt toți cetățeni români, în afară de dl Victor Scherrer, care este cetățean francez.

Din copia alăturată a procesului-verbal al adunării generale extraordinare din 25 februarie 1942, binevoiți a constata că au fost aleși ca membri ai consiliului de administrație dnii Victor Scherrer, Vladimir Sciuca și Gheorghe Ianovici, iar din copia alăturată a procesului-verbal al consiliului de administrație din 28 februarie, acest consiliu a ales pe dl Vladimir Sciuca ca președintele consiliului și pe dl Victor Scherrer ca vicepreședinte și administrator delegat. Asemene a dat dreptul de semnătură pentru societate președintelui sau administratorului delegat cu unul din membrii consiliului de administrație, conform art. 18 al statutelor.

În vederea celor de mai sus, vă rugăm să binevoiți a ne elibera un certificat că societatea noastră este îndreptățită să funcționeze și să binevoiți a ne elibera o adresă către Tribunalul Lăpușna pentru publicarea în „Monitorul Oficial”, cine este în drept de a semna legal pentru societatea noastră.

Cu deosebită stimă,

Administrator delegat

(semnătură olografă a lui Victor Scherrer și ștampila mare a Societății Ceramică – Klein S.A.R.³⁸)

Certificat de confirmare a etniei române pentru Cleoniche Cavalioti

Nr. 1232/1942, luna mai, ziua 10

Primăria comunei I.G. Duca, județul Cahul

Certificat

Noi, Primarul comunei I.Gh. Duca, plasa Ștefan cel Mare, județul Cahul,

Văzând cererea înregistrată la nr. 1232 de astăzi,

Pe baza declarațiunii ce ni s-a prezentat de către dnii Leon Boga, Victor Papacostea și Valeriu Papahagi, profesori secundari din București, aflată la dosarul acestei primării, precum și a copiei certificatului nr. 12387/1942 eliberat de Primăria municipiului București, Sectorul I Galben, ca și a adresei Ministerului Justiției, Direcțiunea Judiciară, nr. 25034 din 28 februarie curent:

Certificăm

Că dna Cleoniche Cavalioti, prin căsătorie Scherrer, fiica lui Theodor și Profira Cavalioti, decedați, este de origine română.

Pentru care i-am eliberat prezentul certificat spre a-i servi la nevoie.

Primarul comunei,

Sava Neculiță

(iscălitură olografă și ștampila primăriei)

³⁸ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 7.

Notar,
Iancu Tofan
(iscălitură olografă³⁹)

Certificat de confirmare a etniei române pentru Sofocle Cavaliote

Nr. 94/21 aprilie 1942

România
Primăria comunei I.G. Duca, județul Cahul
Certificat

Noi, Primarul comunei rurale I.G. Duca din plasa Ștefan cel Mare, județul Cahul.
Având în vedere cererea înregistrată la nr. 94/1942,

Certificăm

Că dl Sofocle Cavaliote, domiciliat în comuna I.G. Duca, județul Cahul, este de origine etnică română, după cum se constată din cercetările întreprinse de noi și din probele scrise și depuse, care se păstrează în arhiva acestei primării.

Drept pentru care am eliberat prezentul certificat în trei exemplare, spre a-i servi la necesitate.

Primar,
V.S. Pârvan
(iscălitură olografă și ștampila primăriei)
Notar,
(iscălitură olografă⁴⁰)

Certificat de confirmare a etniei române pentru Solon Cavalioti

Nr. 30
August 1942

România
Primăria comunei Lăpușna, județul Lăpușna
Certificat

Noi, Ion Toncu primar și Nicolae Tărău notar ai comunei Lăpușna, județul Lăpușna, având în vedere cererea dlui Solon Cavalioti înregistrată la nr. 30/1942, prin prezentul,

Certificăm

Că dl Solon Cavalioti cu domiciliul în comuna Lăpușna, proprietar de moșie, este de origine etnică română.

Drept care eliberăm prezentul certificat spre a-i servi la nevoie.

Primar,
(semătură olografă și ștampila primăriei)
Notar,
(semnătură olografă⁴¹)

³⁹ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 8.

⁴⁰ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 9.

⁴¹ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 10.

**Adresa de clarificare prin reprezentant a procedurii de înscriere a
S.A.R. Ceramica – Klein în Registrul Comerțului**

Chișinău, 18 septembrie 1942

Victor Scherrer

Proprietar – industrias

Chișinău, str. Berthelot, nr. 53

România

(mai sus: antet - n.a.)

Administrator delegat Ceramica – Klein

Adânc stimate Domnule Director,

Trebuind să mă deplasez după chemare telegrafică la moșia soției mele în județul Cahul, prin prezenta vă rog să binevoiți a da lămuriri în privința înscrierii S.A.R. Ceramica – Klein în registrul Camerei de Comerț aducătorului prezentei, ginereului meu, Vladimir Dolgorouky.

Mulțumind anticipat, rog, primiți expresiunea înaltei mele considerațiuni și stime.

(semnătură olografă a lui Victor Scherrer⁴²)

**Certificarea și înregistrarea notarială
a statutelor S.A.R. Ceramica – Klein**

Anul una mie nouă sute douăzeci și șapte, luna iunie în șaptesprezece zile. Aceste statute s-au autentificat de noi, Alexandru N. Gafenco, notar public din Chișinău, în biroul nostru din str. Regina Maria, nr. 42, fiindu-ne prezentate de către personal nouă cunoscuții și legitim capabili pentru săvârșirea actelor dnii Victor Serrer, Socrate Cavallioti, Teodor Chirilov, Karol Klein, Gheorghe Ianovici, lucrând în numele propriu și Demir Apostolescu, lucrând în numele propriu și în calitate de procurator al dlor: Gheorghe Gonata pe baza procurii autentificate la notarul public din Chișinău B. Epuri la 2 mai 1927 cu nr. 1585, Anastase Gusti pe baza procurii autentificate de Tribunalul Ilfov, Secția Notariat, la 10 aprilie 1927 cu procesul-verbal nr. 12568, Alexandru Munteanu, pe baza procurii autentificate de notarul public din Chișinău A. Gafenco la 19 mai 1927 cu nr. 1186 și Vladimir Sciuca pe baza procurii autentificate de notarul public din Chișinău A. Gafenco la 27 Aprilie 1927 cu nr. 874, dimiciliați în Chișinău: primul – pe str. Mihai Viteazul, nr. 44, al doilea – str. Cuza Vodă, nr. 1, al treilea – str. Regele Carol I, nr. 44, al patrulea – str. Poștei, nr. 126, al cincilea – str. Poștei, nr. 126 și al șaselea – str. Smidt, nr. 133. Totodată, noi, notar public, atestăm că după ce statutele de față am citit din cuvânt în cuvânt în auzul dlor Serrer, Cavallioti, Chirilov, Klein, Ianovici și Apostolescu și după ce din întrebările făcute am constatat că cele cuprinse în statutele acestea sunt cu consimțământul dlor, aceste statute au fost semnate în fața noastră cu mâna proprie de către dnii Serrer, Cavallioti, Chirilov, Klein,

⁴² AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 11.

Ianovici și Apostolescu. Art. 137 din Legea notarială, s-a declarat înregistrat la nr. 1334.

Notar public, (ss) Gafenco⁴³

Confirmarea transcrierii actului notarial la tribunalul de jurisdicție

România

Grefa Tribunalului județului Lăpușna Secția III

Se certifică de noi, grefierul Tribunalului județului Lăpușna Secția III, că prezentul act s-a transcris în registrul de ordine și transcriptiuni la nr. 104/1927 și în acel de societăți la nr. 31/1927.

Grefier, (ss) (indescifrabil)

Pentru conformitate

(semnătură olografă a administratorului delegat Victor Scherrer și ștampila mare a Societății Ceramica – Klein S.A.R.⁴⁴)

Certificat emis pentru S.A.R. Ceramica – Klein

Nr. 0331/28 iulie 1942

România

Ministerul Economiei Naționale

Direcțiunea Organizațiilor Profesionale ale Comerțului, Industriei și

Meșteșugurilor

Oficiul Central al Registrului Comerțului

Certificat

Motivați de cererea înregistrată la nr. 690/1942, a dlui Victor Scherrer, administrator delegat al Societății Ceramica – Klein S.A.R., prin care solicită a-i elibera un certificat după sus numita firmă;

Având în vedere referatul privitor la rezultatul verificării situațiunii înmatriculărilor de firme, certificăm că din cercetările Oficiului Central al Registrului Comerțului rezultă că Societatea Ceramica – Klein a fost înregistrată la Oficiul Registrului Comerțului Lăpușna social sub nr. 94, după cum urmează:

Firma socială: Ceramica – Klein.

Natura societății: societate anonimă.

Obiectul comerțului: exploatarea fabricii de țigle, teracote, cărămizi și alte produse ceramice.

Sediul societății: Chișinău, Poșta Veche, nr. 126.

Capital: subscris – 2.500.000 lei, vărsat – 2.500.000 lei.

Data înființării: 1/9/1927.

Durata: nelimitată⁴⁵.

Cenzori, asociați, administratori și terți autorizați să administreze și să reprezinte societatea: Grișcov Nicolae – președinte, Victor Scherrer – vicepre-

⁴³ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 19.

⁴⁴ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 19-19 v.

⁴⁵ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 20.

ședinte, Cavaliotti Socrate – administrator delegat, Carol Klein – membru al consiliului de administrație.

Societatea este valabil angajată prin semnătura dlui președinte N. Grișcov sau a administratorului delegat dl Cavaliotti Socrate cu cea a unui membru din consiliul de administrație.

Drept care am eliberat prezentul certificat.

Director,

(semnătură olografă și ștampila Ministerului Economiei Naționale)

Șeful Serviciului,

(semnătură olografă⁴⁶)

Certificat de confirmare a etniei române pentru Vladimir Sciucă

Nr. 2103/15 mai 1941

Primăria municipiului București

Serviciul Certificatelor

Certificat

În vederea cererii înregistrate la nr. 2103 se certifică de noi că dl Vladimir Sciucă, domiciliat în acest oraș, str. Gr. Alexandrescu, nr. 62, este de origine etnică română. Acest certificat va servi la Ministerul Colonizării.

Ajutor-primar,

Nicolae Moruzan,

(semnătură olografă și ștampila Serviciului administrativ Sectorul I Galben municipiul București)

Șeful Serviciului,

(semnătură olografă⁴⁷)

Certificat de cazier judiciar pentru Gheorghe Ianovici

Nr. 17262/7 august 1942

România

Ministerul Justiției

Serviciul Central de Identificare

Certificat

Se certifică de noi că dl Gheorghe Ianovici, născut în comuna Sirota, județul Orhei, nu poate obține certificat de cazier în conformitate cu dispozițiunile art. 651 din Codul de procedură penală, întrucât arhiva biroului de cazier a tribunalului județului său natal, nu a fost evacuată.

În cazierul Serviciului Central de Identificare nu se găsește nicio fișă corespunzătoare impresiunilor sale digitale, de unde rezultă că independent de situațiunea sa juridică, numitul nu a fost arestat niciodată de la 1 ianuarie 1937 de către vreunul din parchetele din țară.

Șeful Serviciului,

⁴⁶ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 20 v.

⁴⁷ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 21.

(semnătură olografă și ștampila Serviciului Central de Identificare)

Șeful Biroului,

(semnătură olografă)

Impresiunea degetului arătător stâng, al petiționarului care solicită certificatul în baza art. 36 punctul d. din Reg. cazierului judiciar (amprenta digitală a lui Gh. Ianovici imprimată în partea dreaptă de jos a formularului - n.a.)⁴⁸.

Certificat de cazier judiciar pentru Victor Scherrer

Nr. 10317

Formular nr. 9

România

Ministerul Justiției

Serviciul de Cazier Central Special

Certificat

Se certifică de noi că dl Victor Scherrer, născut în Alsacia*, țara Franța*, domiciliat în București, str. Transilvania, nr. 52, nu posedă cazier în acest serviciu, deci nu a executat în țară, în ultimii zece ani, nicio pedeapsă privativă de libertate.

Numitul nu a fost destituit din vreo funcțiune publică, iar de către Tribunalul Ilfov și cel al județului în care locuiește, nu a fost declarat falit, nici nu a fost pus sub interdicție.

Acest certificat se eliberează în baza cererii înregistrată la nr. 10317 din 24 martie 1941 pentru a-i servi la firmă.

Șeful Serviciului,

(semnătură olografă și ștampila Serviciului Central de Identificare)

Șeful Biroului,

(semnătură olografă)

Impresiunea degetului arătător stâng, al petiționarului care solicită certificatul în baza art. 36 punctul d. din Reg. cazierului judiciar (amprenta digitală a lui Victor Scherrer imprimată în partea dreaptă de jos a formularului - n.a.)⁴⁹.

Alegerea conducerii consiliului de administrație al S.A.R. Ceramica - Klein

Copia procesului-verbal nr. 2 al consiliului de administrație din 28 februarie 1942.

Fiind prezenți membrii Victor Scherrer, Vladimir Sciuca și Gheorghe Ianovici au ales în unanimitate ca președintele consiliului pe dl Vladimir Sciuca și vicepreședinte pe dl Victor Scherrer.

Totodată, consiliul a hotărât în unanimitate să delege dlui Victor Scherrer toate atribuțiunile și drepturile sale, numindu-se administrator delegat conform art. 16 al statutelor.

⁴⁸ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 22.

* Cuvintele marcate cu asterisc sunt scrise pe o porțiune de hârtie rasă din timp.

⁴⁹ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 23.

De asemenea, consiliul dă drept de a semna pentru societate președintelui și administratorului delegat sus numiți cu unul din membrii consiliului de administrație, conform art. 18 al statutelor.

Semnat: V. Scherrer, V. Sciuca, Gh. Ianovici.

Pentru conformitate

(semnătură olografă a administratorului delegat Victor Scherrer și ștampila mare a Societății Ceramica – Klein S.A.R.⁵⁰)

Lucrările adunării generale extraordinare a acționarilor fondatori ai S.A.R. Ceramica – Klein

Copia procesului-verbal din 25 februarie 1942 al adunării generale extraordinare.

Adunarea se deschide la orele 10 dimineța, prezenți fiind mai jos arătați acționarii fondatori cu următoarele părți din capital și anume:

Dl Victor Scherrer – 500.000 lei, dl Gheorghe Ianovici – 250.000 lei, dl Demir Apostolescu – 200.000 lei, dl Vladimir Sciuca – 100.000 lei și dl Alexandru Munteanu cu 70.000 lei.

Considerând această a doua adunare legal constituită cu orice parte a capitalului social reprezentat, adunarea a ales în unanimitate în consiliul de administrație pe dnii Victor Scherrer, Vladimir Sciuca și Gheorghe Ianovici, iar ca cenzori dnii Nicolai Grișcov, Ion Schneider și Arhimed Mareș, iar ca supleant pe dl Gheorghe Budacu.

Fixează jetonul de prezență a administratorilor la câte trei sute lei de fiecare ședință.

Lasă în sarcina consiliului de administrație grija să ia măsurile necesare pentru activitatea normală a societății potrivit împrejurărilor și la timpul oportun.

De asemenea, lasă în sarcina consiliului de administrație desemnarea persoanelor ce vor avea drept de a semna pentru societate conform art. 12 din statute.

Ordinea de zi fiind epuizată, ședința s-a închis la ora 6 seara.

Semnat personal și prin procură dnii D. Apostolescu, V. Scherrer.

Semnat personal și prin procură dnii Vladimir Sciuca, Gh. Ianovici.

Pentru conformitate

(semnătură olografă a administratorului delegat Victor Scherrer și ștampila mare a Societății Ceramica – Klein S.A.R.⁵¹)

Certificat de cazier judiciar pentru Vladimir Șciuca

Nr. 30241

Formular nr. 9

România
Ministerul Justiției
Seviciul de Identificare și Cazier Judiciar

⁵⁰ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 24.

⁵¹ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 25.

Certificat

Se certifică de noi că dl Vladimir Șciuca, născut în județul Soroca, domiciliat în București, str. Barbu Văcărescu, nr. 51, nu posedă cazier la biroul locului de naștere declarat și deci nu a executat în țară, în ultimii zece ani, nicio pedeapsă privativă de libertate.

Acest certificat se eliberează în baza cererii înregistrată la nr. 30241 din 8 august 1940, pentru a-i servi la zona militară.

Șeful Serviciului,

(semnătură olografă și ștampila Serviciului de Identificare și Cazier Judiciar)

Șeful Biroului,

(semnătură olografă)

Impresiunea degetului arătător stâng, al petiționarului care solicită certificatul în baza art. 36 punctul d. din Reg. cazierului judiciar (amprenta digitală a lui Vladimir Șciuca imprimată în partea dreaptă de jos a formularului - n.a.)⁵².

Cererea privind modificarea datelor de înmatriculare a S.A.R. Ceramica – Klein

Intrare nr. 299 din 24 martie 1943

Camera de Comerț și Industrie Chișinău

Oficiul Registrului Comerțului

Cerere de modificare

(mențiuni)

Subsemnatul, Victor Scherer, domiciliat în județul Lăpușna, Chișinău, str. Berthelot, nr. 53, cer înmatricularea în Registrul de Comerț al Camerei de Comerț și Industrie din Chișinău a mențiunii următoare, care modifică înmatricularea făcută în acel registru de firme sociale sub numărul 30, anul 1942.

Conform procesului-verbal nr. 14 din 12 februarie 1943 al ședinței consiliului de administrație dl Vladimir Șciuca a fost ales ca președinte al consiliului de administrație; dl Victor Scherer ca vicepreședinte al consiliului și ca administrator delegat. Tot în acea ședință s-a decis că societatea să fie valabilă angajată prin semnătura dlui Victor Scherer, singur în calitate sa de administrator delegat sau tot dumnealui împreună cu unul din membrii consiliului de administrație sau dl Vladimir Șciuca cu unul din membrii consiliului de administrație.

Făcută în dublu exemplar la 24 martie 1943.

Se certifică de noi că semnătura alăturată este proprie și s-a depus în fața noastră.

Secretar general, (iscălitură olografă)

Semnătura petiționarului (iscălitură olografă a lui Victor Scherrer⁵³)

Confirmarea modificării datelor de înmatriculare a S.A.R. Ceramica – Klein

Camera de Comerț și Industrie Chișinău

⁵² AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 29.

⁵³ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 30.

Oficiul Registrului Comerțului

Subsemnatul, Secretar al Camerei de Comerț și Industrie Chișinău, certific că cuprinsul prezentei cereri a fost înscris în Registrul Analitic de Comerț, în care mențiunea modificatoare cerută a fost efectuată la nr. 30 soc.

24 martie 1943

Secretar,

(semnătură olografă și ștampila Camerei de Comerț și Industrie Chișinău⁵⁴)

**Referat pe marginea cererii care modifică înmatricularea
S.A.R. Ceramica – Klein**

Data: 24 martie 1943

Referat

Cercetând îndeplinirea condițiilor legale conform art. 5 din lege și actele depuse, suntem de părere: a i se înmatricula mențiunea cerută.

Data: 24/III/1943

Am primit dublicatul

(semnătură olografă a lui V. Scherrer⁵⁵)

**Recunoașterea dreptului de proprietate al S.A.R. Ceramica – Klein
asupra fabricii în absența unor bunuri evreiești pasibile expropriării**
Copie

Adresa poștală:

Chișinău, str. Regina Maria, nr. 58

Nr. 10065-P din 19 noiembrie 1942

România

Provincia Basarabia

Directoratul Românizării, Colonizării și Inventarului
Serviciul Studii

Către Fabrica Ceramica – Klein

La cererea dvs. înregistrată sub nr. 10065-P-942, avem onoare a vă face cunoscut că în urma avizului Subdirecțiunii Contenciosului Guvernământului, înregistrat sub nr. 25296/942, însușit de noi, constatându-se că societatea dvs. nu are niciun component evreu, fabrica Ceramica – Klein din acest oraș este considerată de noi ca proprietatea societății și ca atare nu intră în categoria bunurilor intrate în patrimoniul statului.

Directorul, (ss) (indescifrabil)

Șeful Serviciului, (ss) (indescifrabil⁵⁶)

Atestarea conformității copiei cu înscrisul prezentat

Camera de Comerț și Industrie Chișinău

⁵⁴ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 30 v.

⁵⁵ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 30 v.

⁵⁶ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 31.

Oficiul Registrului Comerțului
Prezenta copie fiind conformă cu originalul se certifică de noi.
Secretar,
C. Russu
(semnătură olografă și ștampila Camerei de Comerț și Industrie Chișinău⁵⁷)

**Certificat cu privire la sfera de activitate
a Societății Ceramica – Klein S.A.R.**

Nr. 820/2 august 1943

Certificat

Spre a satisface cererea S.A.R. pe acțiuni Ceramica – Klein, înregistrată sub nr. 820/943.

Noi, Nicolae Mironescu, Prim secretar al Camerei de Comerț Chișinău, Șeful Oficiului Registrului de Comerț, certific că la acest oficiu se găsește înscrisă firma socială Ceramica – Klein sub folio nr. 30 analitic social din 23 ianuarie 1943, pentru comerțul de: fabricarea obiectelor ceramice – țigle, cărămidă olane, teracotă en gros și en detail pe cont propriu, cu sediul în orașul Chișinău, Poșta Veche, nr. 26.

Drept care s-a eliberat prezentul certificat.

Prim secretar, N. Mironescu (semnătură olografă)

Șef de Birou, V. Ivănțescu (semnătură olografă)

Primit (mențiune și semnătură olografă a lui V. Scherrer⁵⁸)

Cererea de legalizare a copiei de proces-verbal

Nr. 1793/23.III.1943

Onor Camera de Industrie și Comerț Chișinău

Prin prezenta vă rugăm să binevoiți a ne legaliza o copie a procesului-verbal nr. 15 din 20 februarie 1943 al consiliului de administrație a societății noastre S.A.R Ceramica – Klein din Chișinău.

Cu toată stima,

Administrator delegat

(iscălitură olografă a lui Victor Scherrer și ștampila mică a Societății Ceramica – Klein S.A.R.⁵⁹)

**Solicitarea de publicare în „Monitorul Oficial” a deciziei
referitoare la dreptul de semnătură pentru S.A.R. Ceramica – Klein**

Domnule Președinte,

Prin prezenta vă rugăm să dați încuviințare să publicăm în „Monitorul Oficial” procesul-verbal al consiliului nostru de administrație nr. 4 din 12 februarie 1943, prin care se hotărăște dreptul de semnătură.

Cu toată stima,

⁵⁷ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 31.

⁵⁸ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 32.

⁵⁹ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 33.

Administrator delegat
(iscălitură olografă a lui Victor Scherrer și ștampila mică a Societății Cera-
mica – Klein S.A.R.)

Am primit,
V. Dolgoruchi

Domnului Președinte, Camera de Comerț și Industrie, municipiul Chișinău⁶⁰

**Alegerea conducerii S.A.R. Ceramica – Klein
și administrarea dreptului de semnătură pentru societate**

Copia procesului-verbal nr. 14 din 12 februarie 1943 al consiliului de ad-
ministrație a S.A.R. Ceramica – Klein.

Fiind prezenți membrii consiliului de administrație aleși ieri de adunarea
generală, dnii: Vladimir Sciuca, Victor Scherer și Gheorghe Ianovici, au ales în
unanimitate pe dl Vladimir Sciuca ca președinte și pe dl Victor Scherer vice-
președinte al consiliului de administrație și totodată administrator delegat.

Hotărăște: că semnează valabil pentru societate fie dnul Victor Scherer
singur în baza mandatului său de administrator delegat conform art. 16 al Statu-
telor, sau dumnealui cu unul din membrii consiliului de administrație, sau dnul
Vladimir Sciuca cu unul din membrii consiliului de administrație, arătați mai sus,
semnând împreună sub firma Ceramica – Klein S.A.R.

Președinte, (ss) V. Sciuca

Vicepreședinte, (ss) V. Scherer

Membriu, (ss) Gh. Ianovici

Prezentul proces-verbal este vizat de noi pentru a fi publicat în „Monitorul
Oficial”.

Secretar,

(semnătură olografă⁶¹)

Cererea S.A.R. Ceramica – Klein de obținere a certificatului de firmă

Nr. 820 din 2/8/1943

Domnule Președinte,

Subsemnata, Societatea Ceramica – Klein, cu domiciliul în Chișinău, Poșta
Veche, nr. 26, cu onoare vă rog să binevoiți a-mi elibera un certificat de firmă.

Cu stima,

(semnătură olografă a administratorului delegat Victor Scherrer)

Domniei Sale Domnului Președinte al Camerei de Comerț Chișinău⁶²

**Referat pe marginea cererii S.A.R. Ceramica – Klein de obținere a cer-
tificatului de firmă**

2 August 1943

⁶⁰ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 34.

⁶¹ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 35.

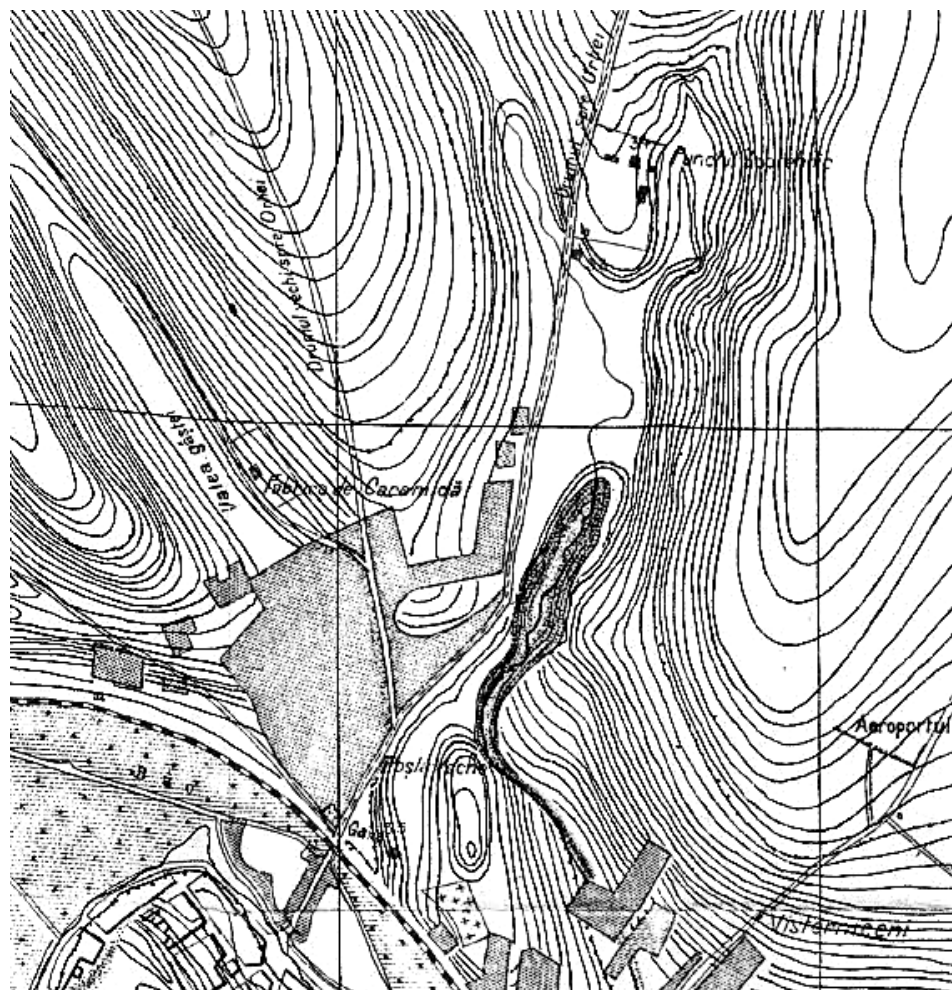
⁶² AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 36.

Referat

Societatea Anonimă Română pe acțiuni Ceramica – Klein este înmatriculată la Oficiul Registrului Comerțului sub nr. analitic social 30/943 pentru comerțul de: fabricarea obiectelor ceramice – țiglă, cărămidă, olane, teracotă en gros și en detail, cu sediul în or. Chișinău, str. Poșta Veche, nr. 26.

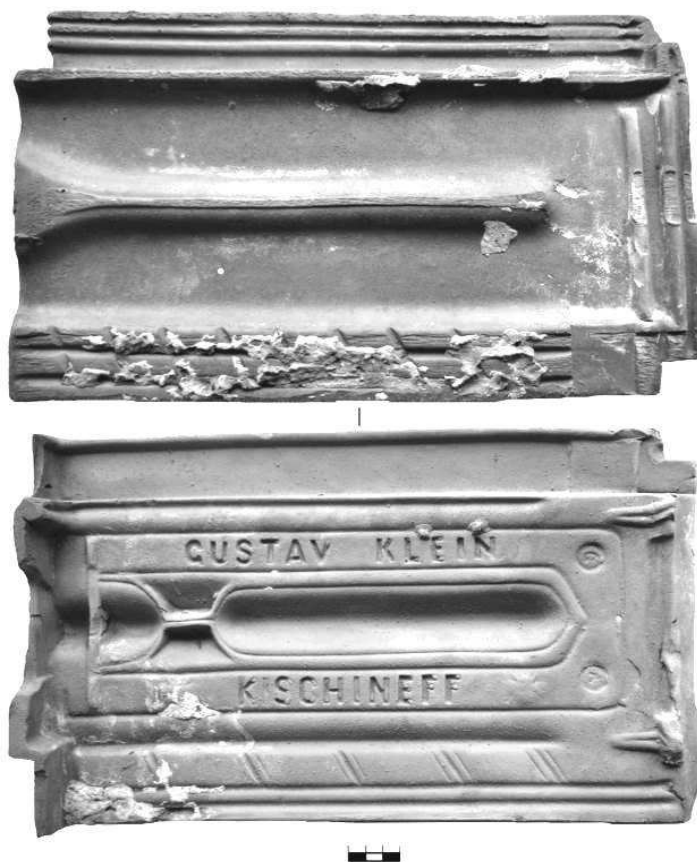
(semnătură olografă⁶³)

Fig. 1. Fabrica de cărămidă din „Valea Gâstei” pe „Harta hipsometrică a orașului Chișinău cu împrejurimile sale” de N. Florov (fragment) (1930).

⁶³ AN-Ilfov, Fond Camera de Comerț și Industrie Chișinău, dosar 63 S, fila 36 v.

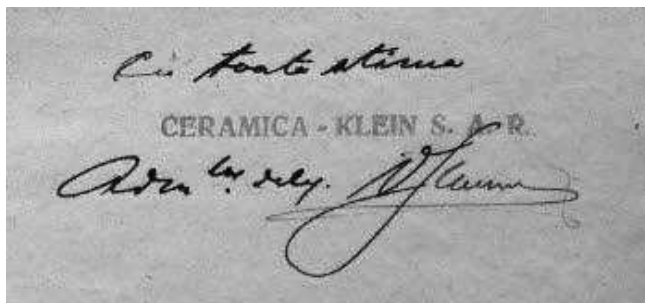
Fig. 2. Țiglă marca „GUSTAV KLEIN / KISCHINEFF”.

**Fig. 3. Ștampila mare Ceramica – Klein S.A.R.
Mențiuni olografe: „Pentru conformitate”, „Adm.^{tor} deleg.”.
Semnătura lui Victor Scherrer.**

**Fig. 4. Ștampila mică Ceramica – Klein S.A.R.
Mențiuni olografe: „Cu toată stima”, „Adm.^{tor} deleg.”.
Semnătura lui Victor Scherrer.**

Summary

The production of tegular materials has played an important role in Bessarabia's economic life which is yet to be carefully researched. Therefore, any contribution to this subject, regardless how small, will allow to shed light on the development of the sector of tegular materials and its influence on the development of the entire construction sector. In this article, we bring to the attention of researchers a number of documents about the Joint-Stock Company Ceramica – Klein from Chisinau. The documents are kept at the Ilfov National Archives of Romania. They date back to 1927-1943 and contain information about the founding members of the company, its organizational and legal form of activity, location and technical equipment, etc. Ceramica – Klein continued an older economic tradition started in 1900 when trader Gustav Vilghelmovici Klein founded a brick factory. In addition to the production and sale of building materials made of burnt clay, Ceramica – Klein was also involved in the lime industry, an area which has not been sufficiently researched yet.

© Sergiu TABUNCIC

RESTORATION OF THE SOVIET REGIME IN BESSARABIA AND TASKS REGARDING THE PRESS IN THE EARLY POSTWAR YEARS, 1944-1947

Mariana BAGRIN

In this paper I argue that the tasks of the Soviet authorities regarding media after Bessarabia's re-annexation to the USSR in 1944¹ were twofold: the first was to rebuild their material and technical base and equipment; the second was to subject media's content and message to verification and strict control and ensure its „high political and ideological level”.

Subsequent to the foregoing pattern, the article will follow a twofold structure. On the one hand, given the importance of an uninterrupted functioning of the media system, provided by appropriate human potential, technology and financial resources, I will analyze the measures undertaken by the local authorities in the first years upon the return of the Soviet authorities in Bessarabia in order to restore, extend and improve the material and technical base of the local press. On the other hand, I will examine the efforts to increase the political and ideological level of the newly established Soviet Moldavia press system in order to fulfill as core, as well as individual tasks put before them by the Party and Soviet government.

Between March and August 1944, at the same time the Red Army took full control over Bessarabia, the party and Soviet government control structures returned back to the region. Shortly afterwards, alongside with the replacement of the existing social, political and economic system, the territorial and administrative re-division of the territory took place.

Restoration of the Soviet-type totalitarian regime in the territory between Dniester and Prut rivers was followed by the abolition of the personal rights and freedoms, subordination of the individual to the collective being of the Party and culture's reduction to propaganda by its conversion „from an instrument of freedom into a means of oppression”².

These actions were employed through a broad arsenal of physical and mental coercive means. Media, one of the strongest means of social control and engineering in the Soviet Union, played a major role in this regard, being widely used

¹ By Bessarabia in this case we do not mean the historic Bessarabia, but the Union Moldavian SSR (founded in mid-1940 after the annexation of the territory between Prut and Dniester rivers (which comprised only six counties from old Bessarabia), and included as well six westernmost rayonny of the former Autonomous Moldavian SSR (created in 1924 on the Ukrainian territory bordering Romania along the Dniester River)).

² Șerban Papacostea, *Totalitarism și istoriografie*,
<http://www.revista22.ro/totalitarism-si-istoriografie-3632.html>

by the Party not only to express public opinion, but also to shape it. The enormous potential of Soviet mass media „as engines of ideological production” and „machinery of social knowledge, to be harnessed and consciously directed to solving the tasks of socialist construction”³, will be used as well in the territories annexed during the Second World War, including Bessarabia.

Based on the existing in the USSR model, four mechanisms had been employed by the local governmental bodies to ensure that the output of the media apparatus in the Moldavian SSR reflected and reinforced the policies and objectives of the Party leadership. These would include the Party’s right to grant licences, finance, and access to media facilities; its monopoly of the process of media policy-making; its control over the selection of senior media workers; its direction and supervision of journalistic training; and finally, if all of this failed to produce the desired result, the use of censorship⁴.

During the first postwar years, mostly given the time issue and lack of sufficient financial resources to invest into more costly means of mass communications, the Soviet communist propagandists used mainly the printed media’s potential in order to implement the collective indoctrination of the local populace. Especially, during the campaign for liquidation of illiteracy in Bessarabia, initiated by the Soviet authorities in mid-1945, in particular the newspaper press became a key tool in the promotion of literacy, as well as information necessary for daily living in the Soviet society⁵. Besides literacy acquisition, the press materials were to help strengthen and legitimize the new regime through the promotion of party’s materialist-dialectical and historical outlook on life and society and consistent advocacy for achieving party’s domestic and foreign policy.

Before focusing in more detail on the Moldavian S.S.R. authorities’ efforts to rebuild local printed media’s logistics capacities and technical support, a brief description of the latter’s structure is needed. It had two main components: the newspaper system and the periodical (magazine) network. The Moldavian S.S.R. newspaper system was divided into segments corresponding to local political administration areas: republican, city, county (until 1947), rayonny, *lower (mnogotirajki* or factory/plant papers) and *kolkhoz* (collective farms) newspapers, and was edited for mass audience. The magazine periodical network broke down into two main categories according only to the audience size, with those addressed to special interest groups making the majority.

³ Brian McNair, *Glasnost, Perestroika And The Soviet Media*, Routledge, London and New York, 1991; This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2006, p. 1.

file:///D:/Downloads/McNair_Brian_Glasnost_Perestroika_and_th.pdf

⁴ *Ibidem*, p. 52.

⁵ Valerii Pasat, *Politica conducerii RSS Moldovenești în domeniul învățământului în perioada 1944 – 1953. „Școala sovietică” de sorginte sovietică.*

http://www.akademos.asm.md/files/Politica%20conducerii%20RSS%20Moldovenesti%20in%20domeniul%20invatamintului%20in%20perioada%201944_1953_Scoala%20noua%20de%20sorginte%20sovietica.pdf

The Propaganda and Agitation Department (P.A.D.) of the Central Committee of the C.P. (B.) of Moldavia, a union republic-level branch of Propaganda and Agitation Department of the Central Committee of the C.P.S.U.(B.), responsible with supervising the content of all official information, which included watching over all forms of mass communication, and mobilizing public support for party programs, proceeded as soon as spring of 1944, to restore the work of local media. Its Press Sector was directly responsible for ensuring the material and technical base of the media as well as their close following of the party line.

Although still at war, Moscow made great efforts to increase the resources, instruments and working methods at the disposal of the above-mentioned Department. Following a resolution of the Central Committee of the C.P.S.U.(B.) from June 14, 1944, on the improvement of political and cultural education of the masses in the Moldavian S.S.R. which, among other things, approved the publishing of republican, county and rayonny newspapers in the „Moldavian” language, Moscow sent a group of 41 senior propagandists and newspapers workers to provide assistance to the local propagandistic staff.

The „Moscow team” payed close attention to the media, especially newspaper press. Besides recommendations regarding the improvement of political education work, it regularly pointed out in its correspondence with the center to a number of technical and logistical issues such as insufficient number of printing machines, lack of qualified technical personnel, power outage, lack of newspaper paper stocks etc., which affected both the weekly frequency of newspaper issuance, as well as newspaper circulation-size⁶. It also drew attention to the fact most leading cadres and propagandist workers from the province did not speak the language of the local population and suggested increase in number and dissemination of „Moldavian” language newspapers and propaganda leaflets in the rural areas.

Based on these and other recommendations coming from the center, the local governing bodies came up with a number of measures to be undertaken. Already in June 1944, during the 3rd Plenary Session of the C.P.(B.)M. Central Committee⁷, among the measures to improve newspapers’s contribution to the political, ideological and communist education, were discussed the need to ensure that up to 70% of central newspapers will reach the rural areas, an uninterrupted issuance of local rayonny and county newspapers, and a daily occurrence of *Sovinform* information leaflets in „Moldavian” and Russian languages⁸.

A letter sent in late July, 1944, by the secretary of the C.P.(B.)M. Central Committee, N. Salogor, to the All-Union Department of Agitation and Propagan-

⁶ *Archives of Social and Political Organizations of the Republic of Moldova (ASPORM)*. Collection 51, inv. 2, file 125, p. 12.

⁷ The Plenary Session took place between June 25-27, 1944, in Soroca, which became Moldavian SSR capital until August, when the Soviet army will take over the entire territory between Prut and Dniestr rivers.

⁸ *ASPORM*. Collection 51, inv.2, file 1, p. 315, 353.

da sheds more light on the poor state of republic's editorial activity at that moment, which encountered difficulties regarding newspaper issuing, staff selection and training classes, planning of polygraphic and editorial work, as well as equipment, materials and printing paper supply⁹. In order to improve the situation, Salogor urged a significant increase in number of local newspapers (up to eighty three), magazines and other literature, and assistance with the establishment of a local Polygraphy and Publishing Houses Department (which was founded in September 1944), and a republican level Office for Procurement (P.O.L.I.G.R.A.F.S.N.A.B.) to provide printing facilities and publishing houses with the required tools, materials and paper¹⁰.

Other measures regarding the improvement of media's technical and logistical support discussed at the republican level party and government meetings during 1944 ought the organization of three-month courses for newspaper workers among the locals in order increase the number of 'Moldavian language' speaking staff¹¹, as well as opening of a journalism department, with a contingent of 60 people for the academic year of 1944-1945, within the Chisinau State Pedagogical Institute¹².

Despite these efforts, Moldavian press remained in a poor condition during 1944. For instance, the compositor specialty training classes, organized between October and December 1944, failed because of the lack of students, with only thirty-five people graduating out of eighty four¹³. Also, as evidenced by a note sent to the center by the „Moscow propagandist group”, by the beginning of the fall of 1944, in the Moldavian S.S.R. was being issued only one republican newspaper – *Socialist Moldavia*, with a once a week occurrence, and a print run of only 5,000 copies¹⁴. The county and rayonny newspapers were still not being published because of „the lack of printing equipment and paper, as well as because of the irresponsibility of those in charge to provide them”¹⁵.

However, from a reference note of the the Press sector of P.A.D. regarding the publication of republican, county and rayonny newspapers in the Moldavian S.S.R., we learn that by February 1945 were being issued 3 republican newspapers (*Socialist Moldavia* and *Sovetskaya Moldaviya* were issued twice or three times instead of five, and *Youth of Moldavia* – once or twice, instead of three times a week¹⁶), five county newspapers, seventeen rayonny newspapers on the right bank of Dniester river and five rayonny newspapers on the left bank¹⁷.

⁹ ASPORM. Collection 51, inv.2, file 125, p. 5.

¹⁰ *Ibidem*, p. 5-6.

¹¹ *Ibidem*, p. 5-8.

¹² *Ibidem*, p. 40-41.

¹³ *Ibidem*, inv. 3, file 257, p. 22.

¹⁴ *Ibidem*, inv. 2, file 125, p. 12?

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, inv. 3, file 257, p. 19.

¹⁷ *Ibidem*, p. 10-11.

By the spring of the same year though, the seventeen rayonny newspapers on the right bank of Dniester river had been liquidated and their materials and equipment transferred to the county printing houses. Therefore until 1947, when counties will be abolished, in the Moldavian SSR were being issued five county newspapers on the right bank of the Dniester and six rayonny newspapers on its left bank¹⁸.

The conclusion of the Second World War brought important changes in the nature of the Soviet press' work. On June 20, 1945, a decision of the Central Committee of the C.P.U.S.(B.) „On the improvement of the quality and increase in volume of republican and regional newspapers” stipulated the increase of republican and regional newspapers pages from two to four, resumption of youth newspapers publishing, increase of volume and periodicity of publication of rayonny newspapers etc¹⁹. This and other documents, besides establishing the general principles of Soviet media's work during the peacetime, contributed as well to the solving of most urgent issues related to their material and technical equipment.

During the same time period, the printing industry of the Moldavian S.S.R. was being restored at a fast pace. In 1945-1946, as a result of the resuming of the republican printing plants' activity and the receipt of 60 wagons of printing equipment from within the U.S.S.R., as well as Germany and Romania, in the Moldavian S.S.R. was created a solid base for the local printing industry²⁰. By 1947 the circulation, size and frequency of the local newspapers and periodicals increased considerably. For instance, the number of republican newspapers increased from three to seven, with a circulation of 160 thousand copies²¹, and the print run of the 5 existent magazines was increased to 17 thousand copies²². As for cadres, during 1945-1947, hundreds of workers from the indigenous Moldovan population had been receiving journalism and technical personnel training classes.

At the same time, other issues of material and technical nature, such as the timely issuance and distribution of newspapers to the readers throughout the republic, or the low level of press subscription (mostly made at the expense of state organizations and institutions), because of little propaganda of newspapers and explanatory work, will persist for most of the first Post-War decade²³, with republican and local authorities blaming each other for the shortcomings.

* * *

As stated above, besides efforts to improve its personnel, material, and technical base, Soviet authorities worked hard to raise the political and ideological level of the local printed media. P.A.D., and its branches throughout the republic, were doing the most efforts in this regard. Among the most common mecha-

¹⁸ *ASPORM*. Collection 51, inv. 5, file 510, p. 25.

¹⁹ И.В. Кузнецов, *История отечественной журналистики (1917–2000)*, М., Флинта: Наука, 2002 г.: <http://evartist.narod.ru/text8/01.htm>

²⁰ *ASPORM*. Collection 51, inv. 5, file 510, p. 21-22.

²¹ *Ibidem*, inv. 4, file 319, p. 32-33.

²² *Ibidem*, inv. 5, file 510, p. 25.

²³ *Ibidem*, p. 3, 29.

nisms and methods used by P.A.D. to transform the Moldavian Soviet press into a homogeneous propaganda channel and the journalists into a loyal group of ideology workers were its seminars, training classes, improvement courses, and all-republican meetings for the press workers, as well as Department's instructors open or closed reviews on the performances of the newspapers and magazines. Through these means the journalists were informed of the party decisions and decrees regarding the press, instructed on what were the major thematic directions of propaganda to focus on, or made aware of the shortcomings to overcome etc.

In accordance with the instructions received, for proper discharge of their political and ideological education functions²⁴, Soviet Moldavia printed media coverage focused on two main directions of thematic propaganda: on the one hand, the press had to give special attention and large amount of space to socioeconomic, political and cultural propaganda²⁵; on the other hand it had to publish on a regular basis articles focusing on the formation of the scientific world outlook, labor education, strengthening of communist morality, patriotic and internationalist, as well as legal and atheistic education, the „fight against the alien to the socialist society morality”, and the „struggle against bourgeois ideology”²⁶. The press was also required to allocate large space for publication and explanation of party and government documents (decisions of party congresses, government regulations, decrees, etc.), as well as for materials calling for mass mobilization in order to perform various activities of national importance such as economic restructuring, reforms of public education, implementation of the Food Programme etc.²⁷

As the superficial implementation of the above-mentioned press coverage model on itself was not enough to ensure the propagandistic effectiveness of the media, the republican party and Soviet organs were making great efforts to increase the quality of media content. The P.A.D. documents evidence that its most harsh criticism related primarily to media's failure „to reflect the needs and interests of their readers”. Among the most emphasized weaknesses of the Moldavian Soviet press during the first years after the Soviets return to the region were the large amount of copy-paste information from all-union or republican-level (in case of county and rayonny newspapers); predominantly general discourse of the newspapers and their lack of real participation in the construction of republic's life²⁸; ascertainment of the facts without a prior analysis; weak links between the press

²⁴ М. И. Скуленко, *Журналистика и пропаганда, Издательство при Киевском государственном университете издательского объединения «Вища школа»*, Киев, 1987, с. 42-51.
http://psujourn.narod.ru/lib/scu_prop.htm#_Toc141708283

²⁵ The themes that had to find a constant reflection in the newspapers during this period (as well as during the entire existence of the MSSR) were referring to the course of agricultural work campaigns, organization of socialist emulation, identification and account of the experience of socialist labor frontrunners, popularization of the principles of Stalinist Constitution, the Soviet democracy, the „deeds of socialism's victory” in the USSR, the issues of the party life, or Komsomol and youth activity etc.

²⁶ М. И. Скуленко, *Журналистика и пропаганда...*, p. 41-52.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *ASPORM*. Collection 51, inv. 3, file 257, p. 34-35.

and worker-peasant masses, or local organisations and institutions; the large amount of grammar and spelling mistakes²⁹; insufficient number of journalist trips on the field³⁰; improper processing of readers' letters³¹; inadequate and incompetent coverage of the key aspects of political power consolidation such as land reform, popularization of the Soviet legislation, principles of socialist labor, atrocities committed by the 'Romanian-German occupants' etc.³²

The coverage of the key aspects of political power consolidation in the Moldavian S.S.R. was the main point of party and state organs' criticism. Besides intense promotion of „core socialist values” and efforts in „developing a „new Socialist man”, designed to help the new republic „to break through to socialism by the shortest possible path”, the local press during the first years after the re-occupation of Bessarabia had to participate in the “cultural revolution” initiated by the new authorities.

During 1946-1947, in the midst of implementation of *Zhdanovshchina*³³, the Moldavian press under the critics of local government bodies for poor contribution in raising the political and ideological level of Soviet Moldavia literature, journalism, art, poetry, dramaturgy etc. undertook a large denigration campaign against a number of Moldovan creatives and scientists³⁴. An important role within the new „cultural revolution” was given to the reinterpretation of significant historical events from region's past and the building of new beliefs and values. The press offered a large coverage to the popularization of the new holidays and traditions, organized in honor of various events, such as the anniversary of the establishment of the Moldavian SSR, anniversary of the „liberation” of Moldavia from Romanian-German occupation etc.³⁵ These actions were actually mainly aimed at completing the general efforts of strengthening the propaganda campaign on questions of the history of Moldavia, the Moldavian nation and statehood, which gained massive proportions after the returning of the Soviet authorities in Bessarabia in 1944.

Already at the previously mentioned 3rd Plenary of the Central Committee of the C.P.(B.) of Moldavia from June 1944, making reference to „the long period of time the population of the 'liberated' districts of Moldavia had to live under Romanian-German occupation, be educated by fascist propaganda in a spirit hostile to the Soviet power and devoided of Soviet truthful information”, one of the speakers urged an immediate launching of the campaign on the „improvement

²⁹ *ASPORM*. Collection 51, inv. 3, file 260 a, p. 22-23.

³⁰ *Ibidem*, file 257, p. 22-23.

³¹ The most common infraction of regulations was the lack of a register for incoming correspondence and its archiving without prior examination or publication (*AOSPRM*. Fond 51, inv. 8, dosar 354, file 11-13).

³² *ASPORM*. Collection 51, inv. 3, file 257, p. 34-37.

³³ *Zhdanovshchina* was a cultural policy of the Soviet Union during the Cold War period following World War II that called for strict government control of all spheres of intellectual activity in the Soviet Union.

³⁴ *ASPORM*. Collection 51, inv. 4, file 317, p. 27-28.

³⁵ *Ibidem*, inv. 3, file 258, p. 97, p. 106.

of political and cultural education of the broad masses" into the occupied territory³⁶.

Between the re-occupation of Bessarabia and the end of the World War II, the coverage of the new Moldavian Soviet journalistic propaganda focused, on the one hand, on cultivating hatred against the „Romanian-German occupants" through stories reflecting the „atrocities" committed by the latter³⁷, and on emphasizing the sympathy and help offered by the local population to the Soviet „Motherland", on the other hand. After the declaration of a Romanian People's Republic in 1947, the local press ceased direct attacks against Romania, though it will continue to promote negative stereotypes toward it, and fully involved in the process of cultivating the idea of a Moldovan ethnic identity and culture, different from the Romanian, alongside with other propaganda tools. Therefore, during the first postwar years in the Moldavian Soviet press were being published in large amount and on a regular basis articles and editorials of local journalists, linguists, writers, historians arguing the existence of a Moldavian cultural heritage, language, and history, meant to justify the newly eponymous polity and defend it against possible claims by Romania, to which it belonged during the interwar period.

Rezumat

În articolul de față sunt examinate sarcinile regimului sovietic privind presa în primii ani după reanexarea Basarabiei la URSS (1944-1947). Autoarea constată că măsurile întreprinse de autorități urmăreau atingerea unui scop dublu: 1) un prim obiectiv îl constituia restabilirea bazei materiale și tehnice a presei din republică; 2) un al doilea obiectiv îl reprezenta impunerea unui control strict al autorităților asupra conținutului și mesajului mass-media și asigurarea „unui nivel politic și ideologic înalt" al acesteia. Drept urmare, eforturile se axează, pe de o parte, pe identificarea măsurilor întreprinse de autorități pentru restabilirea, extinderea și îmbunătățirea bazei materiale și tehnice a presei locale și, pe de altă parte, pe examinarea eforturilor de creștere a nivelului politic și ideologic al noului sistem de presă în vederea îndeplinirii atât sarcinilor generale, cât și celor de nivel local, puse în față de către partid și guvernul sovietic.

© **Mariana BAGRIN**

³⁶ ASPORM. Collection 51, inv.2, file 1, p. 22-40.

³⁷ Советская Молдавия, 13 января 1945, № 10 (308).

ORGANIZAREA ȘI LICHIDAREA COMUNITĂȚILOR RELIGIOASE ÎN PERIOADA 1944 – 1965 ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ

Nicolae FUȘTEI

În general, corpul de acte juridice normative care reglementa relațiile dintre stat și asociațiile religioase se numea în perioada sovietică „legislația cu privirea la cultele religioase” și includea următoarele acte:

1. Legi și regulamente (acte normative ale autorităților unionale, republicane și locale), la fel și ordine și instrucțiuni;
2. regulamente și instrucțiuni privind monitorizarea punerii în aplicare a legislației despre culte;
3. acte normative care determină responsabilitatea pentru încălcarea legislației cultelor (expunerile fondatorilor marxism-leninismului față de religie și biserică, la fel și documentele PCUS la același capitol).

O astfel de clasificare a legislației în codicele oficiale de documente juridice¹ și în unele lucrări ale cercetătorilor² nu este corectă din punct de vedere al izvoristicii.

Activitatea asociațiilor religioase în URSS, în corespundere cu Hotărârea Comitetului Executiv Central și Consiliu Comisarilor Poporului din RSFSR din 8 aprilie 1929 și Instrucțiunea Comisiei Permanente de pe lângă Comitetul Executiv Central Unional (*VTIK*) pentru problemele cultelor „Cu privire la modul de traducere în viață a legislației despre la culte” (*О порядке проведения в жизнь законодательства о культурах*) (aprobată prin Hotărârea Prezidiului Comitetului Executiv Central Unional din 30 ianuarie 1931, era permisă doar după înregistrarea acestora în calitate de comunitate religioasă (în caz că se găseau 20 și mai mulți membri fondatori) sau grup religios (când sunt mai puțin de 20 de persoane). Nu exista vre-o diferență semnificativă dintre comunitate și grup religios. Comunitatea și grupul nu aveau statut de persoană juridică, de aceea activitățile legate de administrarea și folosirea proprietăților puteau fi contractate doar de către membrii organelor executive ale comunității religioase sau împuterniciții grupului religios în numele propriu. În același timp, organul executiv al comunității sau grupului religios putea utiliza ștampila, sigiliile și antetele cu stipularea denumirii lor³. Comunitatea sau grupul religios puteau folosi pentru organizarea adunărilor de rugăciune orice clădire în baza de concesiune (arendă), cu condiția să satisfacă toate normele sanitare și standarde tehnice. Diferența era doar în aceea că pen-

¹ *Законодательство о религиозных культах. Сб. материалов и документов*, М., 1971, 336 с.

² М.В. Фасихова, *Политика Советского государства по отношению к религиозным объединениям в Татарстане (60-80-е годы XX века)*. Историко-политический анализ. Диссертация канд. ист. наук, Казань, 2002, с. 24.

³ În pofida acestei prevederi prin Hotărârea Consiliului Comisarilor Poporului din URSS din 22 august 1945, comunităților religioase (parohiilor) li se acordă dreptul de persoană juridică cu atribute limitate. Vezi М.В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве*, Москва. 2000, с. 333.

tru înregistrarea comunității religioase, fondatorii trimiteau o petiție către comitetul executiv al Consiliului local, nu doar cu privire la înregistrarea (așa cum era prevăzut pentru înregistrarea grupului religios), dar, de asemenea și pentru deschiderea casei de rugăciune (bisericii), în plus la acestea, numărul membrilor organelor executive ale comunităților era de 3 persoane, iar pentru grup – 1 persoană.

După instituirea unor organe speciale – Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse (în 1943) și Consiliul pentru problemele cultelor religioase (în 1944) – înregistrarea era pusă în seama împuterniciților acestor Consilii, care activau pe lângă Consiliile de Miniștri ale Republicilor Unionale.

Până la 16 martie 1961 în ceea ce ține de deschiderea caselor de rugăciune era în vigoare Hotărârea Consiliului Comisarilor Poporului din URSS din 23 noiembrie 1943 „Cu privire la ordinea deschiderii bisericilor” (О порядке открытия церквей) și cea din 19 noiembrie 1944 „Cu privire la ordinea deschiderii caselor de rugăciune ale cultelor religioase” (О порядке открытия молитвенных зданий религиозных культов), cu modificările introduse prin Hotărârea Consiliului de Miniștri al URSS din 17 februarie 1955. „Cu privire la schimbarea ordinii deschiderii caselor de rugăciune” (Об изменении порядка открытия молитвенных зданий).

Întregul set de documente, care constituie legislația cu privire la cultele religioase din perioada cercetată, permite să urmărim în detalii politica statului față de religie, asociațiile religioase, credincioși, în procesul de analiză a tuturor problemelor abordate în legislație pe blocuri tematice.

În continuare ne vom opri asupra procedurii de fondare și lichidare a comunităților religioase.

a) Fondarea comunităților religioase.

În perioada cercetată, comunitățile religioase se formau din credincioși care aparțin aceluiași cult religios.

În Instrucțiunea din 1961 (Разъяснение о порядке применения законодательства о культурах)⁴ se stipulează că cetățenii URSS pot să se unească pentru satisfacerea necesităților religioase în comunități religioase sau grupe. O comunitate religioasă este fondată de 20 de cetățeni credincioși, cu vârsta mai mare de 18 ani, care aparțin aceluiași cult religios. În caz că numărul solicitanților este mai mic de 20 de persoane, poate fi format un grup de credincioși⁵. Dar pentru a-și începe activitatea, comunitatea urma să treacă o procedură de înregistrare.

Decretul din 1918 nu menționează vre-o procedură specială pentru fondare unei comunități religioase, considerând că „Toate asociațiile bisericesti și religioase se supun aceluiași dispoziții generale referitoare la societățile și asociațiile private sau obștești... (§10)”.

⁴ În text vom face referință la copia acestei instrucții care a fost trimisă de la Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse pe adresa împuternicitului acestuia de pe lângă Consiliul de Miniștri al RSSM și care se păstrează în *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (În continuare: *ANRM*). F. 3046, inv. 1, d. 101, f. 58-66.

⁵ *ANRM*. F. 3046, inv. 1, d. 101, f. 60.

Abia în Hotărârea din 1929⁶, pentru prima oară este stipulată procedura înregistrării comunității religioase înainte de a-și începe activitatea:

„Comunitatea religioasă, la fel și un grup de credincioși, își poate începe activitatea după înregistrarea la Comisia pentru problemele religiei a comitetului executiv respectiv... (§4)”.

Rânduiala stabilită pentru înregistrarea grupelor religioase, a comunităților (asociațiilor), în perioada cercetată, era o procedură complexă cu mai multe etape.

Sunt câteva acte legislative fundamentale care reglementau activitatea comunităților religioase în URSS: Decretul consiliului Comisarilor Poporului din 23 ianuarie 1918 și Hotărârea Comisiei Executive Centrale a toată Rusia și a Consiliului Comisarilor Poporului a RSFSR din 8 aprilie 1929, completate cu instrucțiunile din 1931 și 1961.

În perioada cercetată au mai fost adoptate încă două acte legislative: Hotărârea Consiliului Comisarilor Poporului din URSS din 23 noiembrie 1943 „Cu privire la ordinea deschiderii bisericilor” (О порядке открытия церквей) și cea din 19 noiembrie 1944 „Cu privire la ordinea deschiderii caselor de rugăciune ale cultelor religioase” (О порядке открытия молитвенных зданий религиозных культов), cu modificările de rigoare introduse prin Hotărârea Consiliului de Miniștri al URSS din 17 februarie 1955 „Cu privire la modificarea ordinii deschiderii caselor de rugăciune” (Об изменении порядка открытия молитвенных зданий).

După instituirea unor organe speciale – Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse (în 1943) și Consiliul pentru problemele cultelor religioase (în 1944) – înregistrarea comunităților religioase era pusă în seama împuterniciților acestor Consilii, care activau pe lângă Consiliile de Miniștri ale Republicilor Unionale.

În conformitate cu actele legislative, stipulate mai sus, erau prevăzute următoarele acțiuni în vederea fondării comunităților religioase. Pentru fondarea comunității religioase (construirea, cumpărarea sau renovarea casei de rugăciune) se depunea un dosar special, care cuprindea demersul iscălit de cel puțin 20 de persoane credincioase mature, alcătuit într-o formă stabilită și transmis Consiliului executiv raional sau orășenesc al Sovietului respectiv cu anexarea și a altor documente. În fiecare dosar de înregistrare a comunității religioase obligatoriu erau și listele membrilor celor douăzeci de fondatori cu date personale, inclusiv informații cu privire la decorațiile guvernamentale și condamnări. Consiliul executiv examina cererea și împreună cu decizia o trimitea la Consiliul de Miniștri al RSSM, unde împuterniciții Consiliilor pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse sau pentru problemele cultelor religioase, respectiv, verificau validitatea demersului și făceau anumite concluzii. Consiliul de Miniștri în decursul unei luni urma să examineze documentele depuse pentru înregistrarea comunității

⁶ În continuare citarea este făcută după ediția: *Хронологическое собрание законов, указов Президиума Верховного Совета и постановлений Правительства РСФСР*, том второй, 1929-1938 гг., Государственное Издательство юридической литературы, Москва, 1959, сс. 29-45.

sau grupului, adopta decizia, care împreună cu concluziile împluternicitului Consiliilor pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse sau pentru problemele cultelor religioase erau trimise la Moscova la Consiliul pentru problemele cultelor religioase, sau Pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, în cazul comunităților ortodoxe. Consiliul respectiv, examina solicitarea în cadrul ședinței și lua decizia să înregistreze sau nu comunitatea religioasă⁷.

În conformitate cu Hotărârea Consiliului de Miniștri al URSS din 17 februarie 1955 cu nr. 259 „Cu privire la modificările procedurii de deschidere a caseilor de rugăciune” (Об изменении порядка открытия молитвенных зданий) după primirea acceptului din partea Consiliului respectiv de la Moscova, decizia cu privire la înregistrarea și deschiderea casei de rugăciune (bisericii) era adoptată de către Consiliul de Miniștri al Republicii Unionale, în cazul nostru al RSSM.

Prin aceeași Hotărâre, Consiliile pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse și cel pentru problemele cultelor religioase erau abilitate cu dreptul de a înregistra comunitățile religioase care de facto funcționau, dar încă nu erau înregistrate, însă care aveau case de rugăciune. Aici se are în vedere comunitățile fondate în teritoriile ocupate de inamic în timpul războiului.

Această modificare a fost introdusă în Hotărârea „Cu privire la asociațiile religioase” (1929). Concluziile cu privire la demersurile credincioșilor permiteau împluterniciților Consiliilor pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse și a celor pentru problemele cultelor religioase, să descifreze conținutul hotărârii Consiliului de Miniștri al RSSM cum credeau ei că e mai bine. Registrul motivelor, pentru care comunitatea religioasă putea fi înregistrată, fără vre-o hotărâre specială a Consiliului pentru problemele culterelor religioase sau pentru problemele Bisericii Ortodoxe, era determinat de notele explicative speciale ale celor două Consilii de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS.

În 1959, după consfătuirea unională a împluterniciților Celor două Consilii în legătură cu adoptarea de către CC al PCUS la 4 octombrie 1958 a Hotărârii „Cu privire la nota Departamentului de Propagandă și Agitație al CC al PCUS pentru republicile unionale *Despre neajunsurile propagandei științifico-ateistă*”, ambele Consilii au pregătit scrisori informative și alte documente destinate împluterniciților, în care erau explicate noile probleme și metode de lucru.

În special, în ceea ce privește Biserica Ortodoxă Rusă erau date indicații ca să nu se permită deschiderea noilor biserici, propunându-se măsuri speciale printre care: respingerea cererilor de deschidere a bisericilor, preîntâmpinarea clericilor inițiatori despre ilegalitatea acțiunilor lor, informarea autorităților locale despre adoptarea măsurilor de consolidare a propagandei științifice și ateiste în rândurile populației, în cazul depunerii cererilor din partea grupelor de credincioși⁸.

Chiar dacă numărul cererilor pentru deschiderea bisericilor creștea din an în an, după 1948, autoritățile sovietice nu satisfăceau doleanțele cetățenilor.

⁷ В. Н. Калинин, *Советское законодательство о свободе совести и религиозных организациях*, «Знание», Москва, 1989, с. 26.

⁸ Т.А. Чумаченко, *Государство, православная церковь, верующие. 1941–1961 гг.*, Москва, 1999, с.188.

În URSS, în perioada 1944-1948, când relațiile dintre stat și culte erau cele mai bune, au fost deschise oficial 1 270 de lăcașe de cult, deși au fost depuse 4 418 de cereri⁹.

Pe data de 18 martie 1948, în ședința Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse a fost aprobată ultima decizie a autorităților sovietice locale cu privire la deschiderea a 28 de biserici și case de rugăciune¹⁰.

În tabelul de mai jos sunt prezentate numărul cererilor adresate de cetățenii RSSM către Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS în perioada 1952-1956, care au rămas „neauzite”.

Tabelul 1

Numărul cererilor pentru deschiderea bisericilor, venite din partea credincioșilor din RSSM¹¹

Anul	1952	1953	1954	1955	1956
Numărul cererilor	26	69	106	151	322

O modalitate de a rezolva problema reducerii numărului comunităților religioase era lichidarea parohiilor „în curs de stingere” (затухающих), care nu aveau resurse financiare din cauza sărăcirii membrilor lor. Creșterea artificială a numărului de astfel de parohii se datora sporirii atenției Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse și a celui pentru problemele cultelor religioase și a împuterniciților acestora asupra inadmisibilității activității filantropice, exprimată prin alocarea dotațiilor de către administrația eparhială sau alte centre religioase și comunități religioase mai puternice. Această indicație a apărut, cu unele modificări, în scrisoarea informativă a Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse din 1959, se întâlnește și în extrasul discuției lui Karpov G. G. cu patriarhul Alexii din 13 iunie 1959¹², ulterior decizia Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse din 28 iunie 1961 „Cu privire la îndeplinirea Hotărârii Consiliului Miniștrilor al URSS din 16 martie 1961 „Despre consolidarea controlului asupra aplicării legislației cultelor” („О ходе выполнения постановления СМ СССР от 16 марта 1961 г. „Об усилении контроля за выполнением законодательства о культурах”) și apoi la 26 iulie 1961 în documentul „Explicarea procedurii de aplicare a legislației cultelor” (Разъяснение о порядке применения законодательства о культурах), semnat de președinții ambelor Consilii¹³.

Tot atunci a fost pusă sarcina de luptă cu asociațiile religioase care nu puteau fi înregistrate din cauza activității antisovietice sau antiumane, scopurile și

⁹ Т. А. Чумаченко, *Правовая база государственно-церковных отношений в 1940-е-первой половине 1960-х годов: содержание, практика применения, эволюция* // Вестник Челябинского государственного университета. История. Выпуск 24, № 15(116), 2008 г., с. 141.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova* (În continuare: AOSPRM). F. 51, inv. 17, d. 80, f. 215; ANRM. F. 3046, inv. 2s, d. 20, f. 21.

¹² ANRM. F. 3046, inv. 2s, d. 23, f. 90-91.

¹³ *Ibidem*. d. 25, f. 87-95.

metodele de lucru ale cărora, în concepția autorităților sovietice, aveau un caracter mistic extremist. Lista organizațiilor religioase care nu puteau fi înregistrate era inclusă în instrucțiunile ce priveau aplicarea legislației cu privire la culte din 16 martie 1961. În această listă erau incluși: Martorii lui Iehova, penticostalii, credincioșii bisericii adevărat-creștine, adventiștii reformați, adepții lui Murașcov ș.a.¹⁴

Este interesant să remarcăm faptul că într-o scrisoare a Procurorului General al URSS adresată organelor administrative a CC al PCUS se remarca faptul că Consiliului pentru problemele cultelor religioase de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS „nu-i este clar care dintre asociațiile religioase și secte ar trebui să fie considerate interzise”¹⁵.

Apare o întrebare firească, care ar fi motivele pentru a refuza înregistrarea? În Hotărârea din 1929 și Instrucția din 1931 despre eventuale motive nu se stipulează nimic. Acest lucru permite să presupunem că Hotărârea din 1929 consideră că înregistrarea comunităților religioase este un act de fixare, asemenea înregistrării nașterii sau decesului unei persoane. Iar refuzul înregistrării despre care vorbește Instrucția în § 7, probabil poate avea loc doar din cauza prezentării dosarului incomplet, lipsind anumite documente. Însă această presupunere este contrazisă de cele stipulate în § 23 al Instrucției din 1961.

„Nu pot fi înregistrate comunitățile religioase, nici grupele de credincioși, care aparțin unor secte, învățătura de credință a cărora are caracter antistatal sau caracter inuman (изуверский): iehoviștii, adevărații creștini ortodocși, adventiștii reformatori ș.a.”

Literele „ș.a.” din textul instrucției probabil indică faptul că nu există o listă deplină a învățăturilor de credință, apartenența la care poate fi motiv pentru refuzul de a înregistra comunitatea. Cu adevărat lista învățăturilor de credință, adevăraților cărora nu li se permite înregistrarea comunităților a fost suplimentată cu greco-catolicii sau uniații¹⁶. Pe de altă parte, nu găsim nicio listă deplină cu învățăturile de credință interzise prin lege. Posibil că este vorba doar de un principiu general, în baza căruia se ia hotărârea despre înregistrare? În acest caz, acest principiu este expus atât de neclar, încât ar fi greu să fie aplicat în viață. Spre exemplu: care este sensul termenului de „sectă”? Oare sunt greco-catolicii sau Biserica cu adevărat ortodoxă secte, și de ce? În ce se exprimă caracterul „sălbatic” sau „antistatal” al învățăturii lor de credință? Instrucțiile nu dau o explicație a termenilor „antistatal” și „sălbatic”. Oare este necesar să înțelegem că doar prezența celor două componente luate împreună pot servi motiv pentru refuzul înregistrării, adică conjuncția „și” (dar nu „ori”), așa cum se obișnuiește în jurisprudență?

În Instrucțiunea din 1961 nu este stipulat că doar caracterul „antistatal” și „sălbatic” al învățăturii de credință poate servi motiv pentru refuzul înregistrării.

Am putea ajunge la o astfel de concluzie reieșind din spusele Președintelui pentru problemele religiilor de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS: „Poate fi

¹⁴ Законодательство о религиозных культах: Сб. материалов и документов, Москва, 1971, с.157.

¹⁵ Мария Александровна Микрюкова, Государственно-конфессиональные отношения в Удмуртии в конце 1950-х – середине 1960 гг., Ижевск, 2008, с. 36.

¹⁶ Л. Ф. Ильичев, Выработки научного мировоззрения и атеистического воспитания // Коммунист, № 1, 1964, с. 46.

refuzată înregistrarea unei comunități religioase în cazul când metodele de activitate, învățătura de credință și ritualurile implică încălcarea legilor sau atacul la persoană și drepturile cetățenești¹⁷.

După cum vedem în legislația sovietică nu există stipulări exacte ale motivelor pentru care ar putea fi refuzată înregistrarea asociațiilor religioase. Lucrul acesta lasă loc pentru interpretări și chiar abuzuri din partea anumitor instanțe, care deseori refuzau înregistrarea comunităților religioase pe motiv că ar fi „nerațional”, că există „obiecții din partea populației”, sau „absența casei de rugăciune” ș.a.¹⁸

Primind confirmarea despre înregistrare, membrii comunității religioase pot convoca o adunare la care să fie ales organul executiv pentru gestionarea afacerilor comunității. Procedura alegerilor este confirmată printr-o reglementare care cu greu poate fi pusă în acord cu principiul separării bisericii de stat.

În primul rând, adunarea membrilor comunității poate fi convocată doar cu acordul Comitetului executiv raional sau orășenesc (Hotărârea din 1929, § 12; Instrucția din 1961, § 9a). Mai apoi se propune ca votarea să fie deschisă, ca organul executiv să fie compus din 3 persoane, iar comisia de revizie să nu aibă mai mult de trei persoane (Hotărârea din 1929, § 13; Instrucțiunea din 1961, § 4)¹⁹.

Dar chiar și îndeplinirea cu strictețe a acestor cerințe nu garantează că organele competente vor accepta componența organului executiv așa cum a fost votată la adunare.

O pildă grăitoare în acest sens este cazul parohiei Sf. Dumitru din Chișinău. La 4 decembrie 1949, adunarea parohială alege Consiliul parohial din trei persoane: Filip Pădureț episcop, Tihon C. Comendant și Emanuil Arsene²⁰. Însă după ce a fost prezentată lista nominală a membrilor noului Consiliu parohial pentru a fi înregistrat la împuternicitul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS, candidatura lui Filip Pădureț a fost respinsă și în locul lui, fără nicio explicație a fost numită Elizaveta Vițică²¹.

Astfel de modificări erau permise de actele legislative. Comitetele executive ale organelor sovietice locale aveau dreptul să retragă anumite persoane din componența organului executiv și a comisiei de revizie (Hotărârea din 1929, § 14). Instrucțiunea din 1961 mai precizează că „acest drept nu li se oferă slujitorilor cultelor și centrelor religioase” (§ 4)²². De fapt, o reglementare atât de dură, contrazice prevederile „Decretului” din 1918, în conformitate cu care comunitățile religioase se supun dispozițiilor generale prevăzute pentru asociațiile private.

Chiar dacă alegerea organului executiv este reglementat cu strictețe, posi-

¹⁷ *Известия*, 17.X.1969 г.

¹⁸ Калинин В. Н. *Советское законодательство о свободе совести и религиозных организациях*, «Знание», Москва, 1989, с. 26.

¹⁹ ANRM. F. 3046, inv. 1, d. 101, f. 62-63.

²⁰ Nicolae Fuștei, *Centrul de cultură și spiritualitate – Parohia Sf. Dumitru din Chișinău. Studiu istoric și documente*, Chișinău, 2010, p. 36.

²¹ ANRM. F. 3046, inv. 2, d. 3, f. 53.

²² ANRM. F. 3046, inv. 1, d. 101, f. 63.

bilitatea revocării acestuia nu este limitată de nimic. Nici în Hotărârea din 1929, nici în Instrucțiunile din 1931 și 1961, nu sunt stipulate motivele pentru care ar putea fi revocată o persoană din cadrul Consiliul executiv al comunității religioase și nici măcar nu este invocată necesitatea aducerii la cunoștința comunității despre o astfel de revocare. De fapt unii juriști sovietici presupun că revocarea unor membri din organele executive și comisiile de revizie ale comunităților religioase poate avea loc în caz că aceștia au fost condamnați pentru crime premeditate, au încălcat legile despre separarea bisericii de stat, au atentat la drepturile personale ale cetățenilor sub masca administrării ritualurilor religioase²³. Nu este fixată nici procedura luării deciziei de revocare: dacă pot fi prezenți credincioșii la luarea acestor decizii, dacă au dreptul să-și expună părerea? Nu este prevăzută nici procedura contestării în cazul revocării.

Dar mai este o întrebare ce ține de înregistrarea comunităților religioase: care este sensul acestei înregistrări? Răspunsul îl aflăm de la Președintele Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, V. A. Kuroedov: „Faptul înregistrării înseamnă că asociațiile religioase își asumă responsabilitatea pentru respectarea legislației și, în același timp, cad sub incidența legilor care protejează libertatea conștiinței”²⁴. Este greu de înțeles cum statul va apăra interesele organizațiilor religioase, când acestea nu au statut de persoană juridică? Presupunem că ceea ce afirmă Kuroedov ține mai degrabă de propaganda sovietică, decât de realitățile cotidiene.

În conformitate cu legislația sovietică, membrii comunității religioase puteau primi în folosință gratuită casele de rugăciune sau lua cu drept de închiriere casele de rugăciune de la Comitetele executive locale (Hotărârea din 1929, § 10-11, Instrucțiunea din 1961, § 29). Acordul de luare în folosință a edificiului și a obiectelor de cult trebuie să fie iscălit pe propria responsabilitate de cel puțin 20 de membri ai comunității religioase²⁵. Este admisă și posibilitatea construirii caselor de rugăciune (Hotărârea din 1929, § 45).

Dreptul comunității la înregistrare nu depinde de posesia casei de rugăciune, de aceea lipsa unei încăperi potrivite nu ar trebui să fie motiv de refuz la înregistrare.

b) Lichidarea comunităților religioase

Referitor la lichidarea comunităților religioase, este necesar să menționăm că Hotărârea din 1929 nu se expune pe marginea subiectului și asta ne permite să presupunem că o astfel de decizie îi revine comunității. Însă Instrucțiunea din 1931 are un compartiment special „VII. Lichidarea asociațiilor religioase” (VII. Ликвидация религиозных объединений), la fel și cea din 1961.

În articolul 14 § 10 al Instrucțiunii din 1961 se menționează: „Comunitatea religioasă este lichidată și scoasă de la înregistrare în următoarele cazuri:

²³ В. Н. Калинин, *Советское законодательство о свободе совести и религиозных организациях*, «Знание», Москва, 1989, с. 25.

²⁴ В. А. Куроедов, *Религия и церковь в советском государстве*, Москва, Издательство политической литературы, 1981, с.124.

²⁵ ANRM. F. 3046, inv. 1, d. 101, f. 61.

1) în urma cererii membrilor fondatori, în caz că numărul celor care nu și-au retras iscăliturile este mai mic de 20;

2) în caz că în activitatea comunităților religioase au fost depistate încălcări a normelor în vigoare și în cazul refuzului comunității religioase sau a grupului religios să lichideze neajunsurile observate, la fel și în cazul încălcării legislației în vigoare, organul abilitat cu înregistrarea este în drept să înainteze propunerea de lichidare a comunității religioase în fața Consiliului Executiv raional sau orășenesc;

3) comunitățile religioase care s-au autolichidat, sunt scoase de la înregistrare²⁶.

După cum vedem, dreptul de a lichida comunitatea religioasă aparține membrilor comunității sau organelor de înregistrare. Evident că acest drept nu aparține „slujitorilor cultelor și centrelor religioase”, care nu pot influența nici întemeierea comunității religioase, dar nici lichidarea acesteia.

Președintele Consiliului pentru Problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, Kuroedov V. A. consideră că sunt trei motive care permit retragerea înregistrării comunității religioase, care trăgeau după sine lichidarea comunității religioase: încălcarea gravă a legislației cultelor de către comunitatea religioasă; nerespectarea condițiilor acordului cu organele executive raionale, sau orășenești; dizolvarea societății²⁷.

Legislația sovietică despre culte prevede două motive care permit autorităților statului să lichideze comunitatea religioasă: „În caz că nu se găsesc persoane care ar dori să folosească casa de rugăciune și obiectele de cult în scopuri religioase...” (Hotărârea, 1929, § 34) sau „În cazul unei decizii motivate luate de Comitetul executiv, dacă clădirea este solicitată pentru necesități publice sau de stat” (§36 al aceleiași). La rândul său Instrucțiunea din 1961 stipulează concret: „Închiderea caselor de rugăciune este admisă în următoarele cazuri (§25):

a) dacă comunitatea religioasă, care are în folosință casa de rugăciune a fost scoasă de la înregistrare;

b) dacă casa de rugăciune urmează să fie demolată în urma reconstrucției localității sau din cauza uzurii clădirii”.

După cum vedem, dorința de a folosi clădirea în alte scopuri nu mai este un motiv pentru lichidarea comunității. Legislația prevede dreptul credincioșilor să apeleze la Prezidiul Sovietului Suprem al URSS în caz că organul sovietic local a decis închiderea casei de rugăciune (Hotărârea din 1929, §37). În caz că edificiul urmează a fi demolat din motive tehnice, credincioșii au dreptul să fie reprezentați în comisia care va lua decizia (Hotărârea din 1929, §48-c). Contractele pentru folosința edificiilor de cult pot fi reziliate la inițiativa Consiliilor executive locale în cazul când: credincioșii au refuzat folosirea clădirii; dacă comunitatea religioasă nu respectă condițiile contractului; în cazul deciziei luate în conformitate cu procedura stabilită despre închiderea casei de rugăciune²⁸.

²⁶ ANRM. F. 3046, inv. 2, d. 24, f. 10.

²⁷ В. А. Куроедов, *Религия и церковь в советском государстве*, Москва, Издательство политической литературы, 1981, с. 151.

²⁸ ANRM. F. 3046, inv. 1, d. 102, f. 66.

Spațiile închiriate până la expirarea contractului pot fi luate de la comunitatea religioasă doar prin decizie judecătorească (Hotărârea din 1929, §38). Legislația nu prevede că închiderea casei de rugăciuni duce după sine la lichidarea comunității religioase.

Lichidarea comunităților religioase se realiza în câteva etape:

1) prin decizia Consiliilor de Miniștri ale Republicilor Autonome sau Unionale, la solicitarea executivelor raionale sau orașenești. Decizia organelor de stat despre lichidarea comunității religioase este adusă la cunoștința credincioșilor, membri ai acestei comunități²⁹;

2) Decizia organului de stat cu privire la lichidarea comunității religioase însoțită de concluzia Împuternicitului Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse (sau a Împuternicitului pentru problemele cultelor religioase) sunt trimise în adresa Consiliului pentru problemele cultelor religioase (sau pentru problemele Bisericii Ortodoxe) de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS. Comunitatea religioasă este scoasă de la înregistrare și lichidată doar în urma Hotărârii Consiliului pentru Problemele Bisericii Ortodoxe Ruse sau pentru problemele cultelor religioase de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS³⁰.

După datele Enciclopediei Britanice, în 1917 în Rusia activau 78 767 de comunități ortodoxe. În 1941 buletinul informațional al Ambasadei Sovietice la Londra (The Russian News Service) din 22 august 1941 vorbește despre 8 338 de comunități dintre care 4 225 revin ortodocșilor. De menționat că în numărul acestor comunități intră și cele din teritoriile de curând ocupate din Ucraina, Belorusia, Lituania, Letonia, Estonia și Moldova. De acum în 1949 președintele Consiliului pentru Problemele Bisericii Ortodoxe Ruse vorbește despre 22 000 de biserici ortodoxe³¹. Aceiași cifră a fost comunicată în 1969 Consiliului Mondial al Bisericilor³².

După cum vedem, de la Decretul despre separarea Bisericii de Stat și a școlii de Biserică din 1918 numărul lăcașelor au suferit modificări de câteva ori. Este vorba de închiderea în masă a caselor de rugăciune în anii '30 în perioada interbelică și anii '60 în perioada postbelică.

Chiar și presa sovietică este nevoită să dea aprecieri negative activității autorităților sovietice în vederea lichidării comunităților religioase, inclusiv în RSSM: „Activitatea educativă în rândurile credincioșilor în unele regiuni este înlocuită cu administrarea dură”³³.

În perioada cercetată, datorită administrării dure ale autorităților sovietice s-a micșorat numărul lăcașurilor de rugăciune a tuturor cultelor din RSSM.

Apare întrebarea dacă închiderea în masă a lăcașurilor de cult este o consecință a scăderii numărului credincioșilor sau pentru că edificiile de cult au fost solicitate de autorități pentru „necesități sociale”?

Trebuie să recunoaștem că un astfel de punct de vedere a circulat în trecut, atât în rândurile autorităților bisericești, cât și a celor sovietice. Astfel, în interviul patriarhului Alexii dat corespondentului zarului „Corriere della Sera”, la

²⁹ ANRM. F. 3046, inv. 2, d. 24, f. 12.

³⁰ *Ibidem*, f. 12.

³¹ *USSR Information Bulletin*. Washington, Jan. 1949, p. 54.

³² *SCEPJ* (Экуменическая служба прессы и информации). 23.1.1961 г.

³³ *Советское государство и право*, № 1, 1965 г.

întrebarea: „Cum puteți explica închiderea mănăstirilor și bisericilor în ultima vreme?”, a urmat următorul răspuns: „Numărul bisericilor și mănăstirilor în fiecare Biserică Ortodoxă, inclusiv în Biserica Ortodoxă Rusă, este firesc să se schimbe. Unele parohii își încetează activitatea sau devin atât de nenumeroase, încât unele dintre ele pot fi închise...”³⁴.

Tabelul 2

Numărul lăcașurilor de cult în perioada 1949-1965 din RSSM³⁵

a)

Anul		1949	1951	1952	1953	1956	1958
Nr. comuni- tăților	Bisericii Ortodoxe	567	546	546	544	544	544
	Evangelheliști Baptiști	79	75	75	75	75	75
	Adventiști de ziua a șaptea	13	19	13	13	13	13
	Molocani	2	2	2	2	2	2
	Romano-catolice	4	8	2	2	2	2
	Credință iudaică	13	11	11	11	11	11
	Lipoveni	21	19	19	19	19	19
	În total	699	680	688	666	666	666

b)

Anul		1960	1961	1962	1963	1964	1965
Nr. comuni- tăților	Bisericii Ortodoxe	380	327	257	231	223	223
	Evangelheliști Baptiști	75	75	71	71	71	71
	Adventiști de ziua a șaptea	13	13	13	13	13	13
	Molocani	1	1	1	1	1	1
	Romano-catolice	2	2	2	2	1	1
	Credință iudaică	2	2	2	2	2	2
	Lipoveni	18	18	12	12	8	8
	În total	491	438	358	332	319	319

De aceeași părere sunt și oficialii sovietici: „Populația în masă se leapădă de religie, concepția ateistă despre lume a devenit dominantă. În consecință, s-a redus numărul comunităților religioase și a slujitorilor cultelor, la fel și numărul bisericilor, moscheelor, caselor de rugăciune și mănăstirilor”³⁶. Deși de fapt se recunoștea că „deseori poate fi observat un astfel de fenomen: numărul bisericilor și comunităților religioase au scăzut, însă numărul acelor care mai respectă ritualurile religioase rămâne comparativ ridicat”. De fapt informațiile stipulate în paginile publicațiilor sovietice nu permit să vorbim despre o micșorare considerabilă a numărului credincioșilor. Cercetările efectuate în diferite regiuni au arătat că majoritatea părinților își botează copii. Astfel de informații survin din Beloru-

³⁴ Журнал Московской Патриархии, 3. III. 1967 г., с. 3.

³⁵ La alcătuirea tabelului au fost folosite dosarele din AOSPRM. F. 51, inv. 3, d. 41, f. 7; inv. 9, d. 9, f. 32; inv. 10, d. 141, f. 18; d. 144, f. 67; inv. 11 d. 148, f. 97; inv.12 , d. 154, f. 147; inv. 17, d. 174, f. 1; d. 80. f. 215; inv. 18, d. 88, f. 2; inv. 19. d. 82, f. 256; inv. 20, d. 71, f. 254-255; inv. 22, d. 93, f. 76, 86, 91, 94, 95, 185; inv. 23, d. 101, f. 17; inv. 24, d. 88, ff 63, 86, 95, 99, 102, 103, 122; inv. 25, d. 104, f. 58, 79, 86, 93, 144, 158; inv. 27, d. 100; f. 92, 102, 106, 110, 112.

³⁶ Л. Ф. Ильичев, *Выработка научного мировоззрения и атеистическое воспитание* // Коммунист, № 1, 1964, с. 32.

sia (articolul lui A. Zaleski)³⁷, în regiunile Kostroma și Gorki³⁸. În regiunea Reazan în perioada 1955-1958 mai bine de jumătate de biserici au fost reparate, frecventarea bisericilor s-a dublat, crește și numărul botezurilor³⁹.

Același lucru se observă și în RSS Moldovenească.

Astfel în ultimii ani ai perioadei cercetate, când s-a observat închiderea în masă a lăcașurilor de cult, crește simțitor numărul botezurilor în cadrul tuturor cultelor religioase care activau în RSSM.

Tabelul 3

Numărul botezurilor oficiate în cadrul cultelor creștine din RSSM în perioada 1962-1966⁴⁰

Anul	Numărul botezurilor după culte					
	Ortodox	Lipovenesc	Romano-catolic	Evangelist baptist	Advențiști de ziua a șaptea	În total
1962	38 425	331	-	263	38	39 057
1963	36 995	428	120	260	43	37 846
1964	34 898	335	120	318	51	35 722
1965	39 343	308	40	359	50	40 100
1966	41 134	260	79	269	71	41 813

După cum vedem, în perioada 1961-1965, deși numărul lăcașurilor de cult a scăzut cu 37%, numărul botezurilor în loc să scadă, de fapt a crescut cu 7 %, vădind o creștere a religiozității în rândurile cetățenilor sovietici.

Summary

Establishment, activity and dissolution of religious communities is achieved in accordance with a series of legal rules adopted by the Soviet state that made up the so-called „Law of religions”. Between legislative acts constituting the „law cults” are two main important: „The Decree on Separation of Church from State and School from Church” adopted by the Council of People’s Commissars of the Russian Soviet Federative Socialist Republic on January (20 February), 1918 came into force on January 23 (February 5) of the same year, on the day of official publication, and „On Religious Associations”, Resolution of the Central Executive Committee and SNK of the RSFSR Aprilie 8, 1929.

In this article examines how to set up and liquidation of religious communities in accordance with these two laws, and other that regulate religious activity of communities during 1944-1965 in the USSR, including the Moldavian SSR.

© Nicolae FUȘTEI

³⁷ А. И. Залесский, *Об отношении белорусских колхозников к религии* // Советская этнография, № 2, 1957 г., с. 48-59.

³⁸ *Коммунист*, май 1960 г.

³⁹ Н. С. Злобина, *Современный баптизм и его идеология. Вопросы истории религии и атеизма* // Вопросы истории религии и атеизма, т. XI, 1963, с. 67-137.

⁴⁰ La alcătuirea tabelului au fost folosite documente din AOSPRM. F. 51, inv. 22. d. 93, f. 77; 87, 91; inv. 24. d. 88, f. 64, 87, 96, 124; inv. 25. d. 14, f. 98; d. 104, f. 59, 79, 80, 87; inv. 27, d. 100, f. 94, 99, 107, 113, 197; inv. 28, d. 94, f. 99; inv. 29, d. 100, f. 107, 113; inv. 30, d. 92, f. 71, 80, 85; inv. 34, d. 37, f. 24; inv. 35, d. 122, f. 31; inv. 40, d. 26, f. 8; inc. 50, d. 3, f. 47.

ROLUL SOCIETĂȚII DE OCROTIRE A MONUMENTELOR DE ISTORIE ȘI CULTURĂ DIN RSS MOLDOVENEASCĂ ÎN PROMOVAREA POLITICILOR COMEMORATIVE SOVIETICE

Gheorghe NICOLAEV

Pe la mijlocul anilor '60 ai secolului trecut, în scopul eficientizării activității organelor de partid și de stat în opera de educație comunistă a populației prin intermediul monumentelor sovietice, dar și al colectării fondurilor pentru îngrijirea acestora, conducerea de partid din fosta URSS a decis să creeze în toate republicile unionale organizații obștești de masă cu denumirea de societăți de ocrotire a monumentelor de istorie și cultură, care urmau să atragă părți largi ale populației. La 5 februarie 1965 secretariatul CC al PCUS a emis Hotărârea „Despre organizarea Societății Republicane de Ocrotire a Monumentelor de Istorie și Cultură”, după care o hotărâre analogică a adoptat CC al PCM și Consiliul de Miniștri al RSSM (la 18 mai 1965), prin care s-a luat decizia de a crea Societatea pentru Ocrotirea Monumentelor de Istorie și Cultură din Moldova (SOMICM)¹. Pe parcursul deceniilor șapte și opt ale secolului trecut, această organizație a cuprins zeci și sute de mii de membri individuali și mii de membri colectivi, participarea largă a populației, în special a tinerei generații, la opera de îngrijire a monumentelor având un impact educativ important în societatea sovietică. În comunicarea de față ne-am propus drept scop să elucidăm unele aspecte privind crearea și activitatea acestei organizații și rolul ei în promovarea politicilor comemorative sovietice, ținând cont de faptul că ele nu au devenit până în prezent obiectul de cercetare al istoricilor.

Drept bază documentară ne-au servit materialele de arhivă, selectate, în cea mai mare parte, din fondurile Arhivei Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (AOSP RM) (fondul 2454, inv. 1), fiind acordată o atenție deosebită stenogramelor și hotărârilor congreselor III, IV și V ale SOMICM (cele referitoare la congresele I și II au fost pierdute), materialele și hotărârilor plenurilor Consiliului Republican, dar și devizelor de venituri și cheltuieli ale organizației (ultimele, pentru anii 1966-1978, au fost de asemenea pierdute) și altor documente.

Urmărind subiectul legat de crearea SOMICM, vom preciza că, prin decizia CC al PCM și a Consiliului de Miniștri al RSSM din 18 mai 1965, pentru pregătirea congresului de constituire a acestei organizații, a fost creat un comitet de organizare în frunte cu Iachim Grosul, președintele AȘM, având în calitate de membri personalități cunoscute din rândul oamenilor de știință, artiști plastici, scriitori, activiști ai vieții publice și obștești, printre care M. Grecu, P. Darienco, L. Dubinovski, V. Mednec, G. Meniuc, E. Rusev, Ch. Stratievski, L. Scalnaia, A. Stârcea, V. Teleucă, S. Tanasevski, I. Poneatovski (secretar responsabil) ș.a. În decizia adoptată era prevăzută convocarea congresului de constituire în septembrie 1965. Însă lucrările primului congres au avut loc abia în noiembrie 1969, în calitate de Președinte al

¹ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (În continuare: ANRM). F. 3011, inv. 7, d. 363, f. 181.

Prezidiului Consiliului Republican al Societății fiind ales academicianul Nicolae Corlăteanu, iar de vicepreședinte – jurnalistul Gheorghe Remenco.

Conform statutului aprobat prin Hotărârea Consiliului de Miniștri al RSSM din 28 februarie 1966, SOMICM a fost definită ca fiind o „organizație obștească benevolă ce întrunește pături largi ale populației în scopul de a acorda un sprijin activ organizațiilor de partid și de stat din republică în realizarea măsurilor privind ocrotirea monumentelor de istorie și cultură pe teritoriul republicii”². Vom preciza că, în cazul dat, calificativul de organizație obștească benevolă poate fi atribuit cu rezervele de rigoare, ținând cont de faptul că SOMICM a fost creată și a activat nu la inițiativa maselor de jos, ci prin hotărârea nemijlocită a CC al PCUS și a organelor de partid și de stat republicane, statutul ei fiind aprobat tot prin decizia de guvern al RSSM.

Sarcina principală a Societății, conform acestui statut, era de a susține organele de stat în activitatea lor privind relevarea, ocrotirea, restaurarea și cercetarea științifică a monumentelor aflate pe teritoriul republicii și de a atrage în această activitate un număr cât mai mare de populație, de a organiza controlul obștesc privind utilizarea, păstrarea și restaurarea acestor monumente și de a contribui la propagarea sistematică a monumentelor prin intermediul cinematografiei, radioului, televiziunii și presei. Deși în această variantă de statut nu erau fixate sarcini legate de educația comunistă a populației prin utilizarea monumentelor, în realitate, după cum vom vedea mai jos, SOMICM a fost întotdeauna privită ca o instituție cu caracter ideologic, a cărei principală sarcină era îndeplinirea lucrului educativ. Această realitate a fost fixată nemijlocit în varianta de statut aprobată la 2 decembrie 1986³, în care sarcina principală a instituției a fost „promovarea și propagarea ideilor leniniste cu privire la păstrarea moștenirii istorico-culturale a poporului și educarea, pe această bază, a dragostei față de Patrie și istoria ei, a stimei față de munca și talentul poporului”, fiind în mod special accentuată sarcina legată de „susținerea școlilor și a altor organizații în utilizarea monumentelor de istorie și cultură în scopul educării tinerei generații”.

În conformitate cu statutul adoptat, organul suprem de conducere al SOMICM a fost declarat Congresul Republican al Societății, care trebuia să fie convocat o dată la trei ani (conform modificărilor adoptate la 28 mai 1975 – o dată la cinci ani), delegații congresului fiind aleși la conferințele filialelor raionale și orășenești ale Societății. La congres a fost ales Consiliul Republican, care era organul diriguitor al Societății între congrese. La rândul său, el alegea, în calitate de organ executiv al Consiliului Republican, un Prezidiu, constituit din președinte și adjuncții lui, secretar științific (în varianta statutului aprobată în 1986 – secretar responsabil) și câțiva membri⁴. Conform modificărilor efectuate în statut în mai 1975, „pentru asigurarea unei conduceri operative cotidiene”, la nivelul conducerii republicane

² *Veștile Sovietului Suprem și ale Guvernului RSSM* (În continuare: *Veștile...*), 1966, nr. 3, art. 27.

³ *Свод законов Молдавской СССР* (trd. *Codul legilor RSS Moldovenești*), том 3, с. 545-557.

⁴ Alegerile în toate organele de conducere centrale ale Societății (cu excepția Biroului Prezidiului, care era constituit din persoane numite din oficiu), ale filialelor raionale și orășenești, precum și ale

a Societății a fost creat un nou organ – Biroul Prezidiului Consiliului Republican al Societății în frunte cu Președintele, câțiva adjuncți numiți din oficiu și secretarul responsabil. Biroul era împuternicit cu îndeplinirea funcțiilor de conducere a activității organizaționale, de producție, financiare și a altor activități ale aparatului central al Societății, de dirijare a întreprinderilor și organizațiilor subordonate ei, urmând să dea dări de seamă despre activitatea desfășurată Prezidiului Consiliului Societății în perioada dintre ședințele acestuia. Prin această modificare s-a asigurat administrarea pe verticală a organizației de către un grup restrâns de persoane aflate în fruntea instituției și promovarea mai eficientă prin intermediul lui a politicilor elaborate de partidul comunist și statul sovietic, având la dispoziție întregul potențial uman și financiar al SOMICM.

Filialele raionale și orășenești ale SOMICM erau constituite după aceleași principii și aveau aceeași structură ca și organul central de conducere, fiind organizate inițial prin deciziile Prezidiului Consiliului Republican al Societății⁵. Activitatea filialelor era dirijată de Prezidiul Consiliului Republican al Societății, controlul nemijlocit asupra activității acestora fiind exercitat și de către comitetele executive raionale și orășenești ale sovietelor de deputați ai poporului⁶. Temelia SOMICM o constituiau organizațiile primare, alcătuite din mai mulți membri ai Societății (conform statutului din 1966, nu mai puțin de cinci, iar celui din 1986 – nu mai puțin de zece), ce activau în cadrul unei întreprinderi, organizații sau instituții de învățământ, având sarcina de a atrage și de a primi în rândurile Societății noi membri, de a organiza activitatea membrilor Societății în direcția relevării, ocrotirii și propagării monumentelor, de a participa la realizarea patronajului asupra unor monumente concrete, de a susține participarea populației la aceste activități etc.

În primii ani de activitate, dar și pe parcursul deceniilor șapte și opt ale secolului trecut, SOMICM a întreprins mai multe acțiuni privind îmbunătățirea protecției monumentelor de istorie și cultură din republică, una dintre ele fiind inițiativa de creare a Rezervației de Stat Orheiul Vechi. Astfel, în toamna anului

organizațiilor primare erau efectuate în baza votului deschis, fapt ce asigura promovarea în funcțiile de conducere ale Societății a persoanelor devotate regimului și excludea posibilitatea promovării în aceste funcții a unor persoane neautorizate.

⁵ Filialele dirijau activitatea organizațiilor primare ale Societății, le acordau ajutor în elaborarea și realizarea unor inițiative, propagau cunoștințe despre monumente și despre semnificația acestora, desfășurau acțiuni privind relevarea, ocrotirea și conservarea monumentelor aflate în aria lor de cuprindere, organizau concursuri, expoziții, conferințe, se ocupau de scrierea și editarea literaturii în conformitate cu sarcinile Societății, susțineau activitatea școlilor în procesul de instruire și educație etc. Organul suprem al filialelor îl constituiau conferințele raionale și orășenești, care erau convocate de către Consiliul filialei, o dată la 2-3 ani (în or. Chișinău, din decembrie 1986 – o dată la cinci ani), la conferințe fiind ales Consiliul filialei. Pentru conducerea nemijlocită a acesteia era ales un Prezidiu, în componența căruia intrau președinții consiliului filialei și adjuncții lui, secretarul responsabil și câțiva membri.

⁶ SOMICM la nivelul conducerii centrale și filialele sale raionale și orășenești (iar până în mai 1975 – și filialele din unele localități de tip orășenesc și sate mai mari) aveau drepturi de persoană juridică și dețineau ștampile cu denumirea acestora, mijloacele financiare fiind păstrate în conturile lor la filialele Băncii de Stat a URSS.

1966, SOMICM a format o comisie⁷ ce avea drept scop examinarea problemelor legate de protecția și utilizarea eficientă a monumentelor din zona Orheiului Vechi. Pe parcurs de două luni, membrii comisiei au studiat starea în care se aflau monumentele din acest teritoriu, au consultat sugestiile instituțiilor preocupate de protecția monumentelor și părerile mai multor specialiști din domeniul istoriei, al literaturii și al artei, care au venit cu mai multe intervenții la subiect. Rezultatul activității comisiei a fost prezentarea unui raport, în care a fost accentuată valoarea deosebită a monumentelor aflate pe teritoriul Orheiului Vechi și au fost enumerate măsurile privind protecția și utilizarea lor eficientă⁸. Raportul respectiv a fost prezentat Prezidiului SOMICM, care a concluzionat că Orheiul Vechi, alcătuit din 30 de monumente de istorie și cultură unice, se afla în pragul distrugerii complete, fiind necesară adoptarea unor măsuri cardinale privind salvarea acestor monumente. Ținând cont de valoarea deosebită a complexului și de faptul că la acel moment în republică nu exista un centru turistic solid cu diverse zone naturale îmbinate cu vestigii de istorie și cultură ce ar fi putut interesa și impresiona turiștii din țară și de peste hotare, Prezidiul SOMICM s-a adresat vicepreședintelui Consiliului de Miniștri al RSS Moldovenești A. Corobceanu (la 15 decembrie 1966) cu propunerea de a declara Orheiul Vechi drept rezervație de stat și de a organiza pe teritoriul acestuia un complex muzeal-turistic. Drept rezultat, a fost adoptată Hotărârea Consiliului de Miniștri din 28 septembrie 1967 „Măsuri cu privire la îmbunătățirea ocrotirii monumentelor de istorie și cultură în RSS Moldovenească”, un articol al căreia cerea Ministerului Culturii, împreună cu Ministerul Agriculturii și Direcția pentru Turism din republică, Academia de Științe a Moldovei și SOMICM, să pregătească proiectul de hotărâre a guvernului și materialele necesare privind declararea Orheiului Vechi rezervație de stat, cu organizarea în cadrul acesteia a unui complex muzeal-turistic. Astfel, a apărut Hotărârea Consiliului de Miniștri al RSSM din 15 martie 1968 „Cu privire la declararea Orheiului Vechi rezervație de stat și organizarea pe teritoriul lui a unui complex turistic-muzeal”⁹. În consecință, orașul medieval Orheiul Vechi, cu toate vestigiile de istorie și cultură din cadrul acestuia și porțiunile de teren pe care se aflau, a fost declarat rezervație de stat, care intra sub incidența prevederilor corespunzătoare ale legislației din URSS referitoare la acest tip de monumente. Totodată, SOMICM a participat nemijlocit la pregătirea proiectelor de legi privind protecția monumentelor în RSSM, inclusiv a Legii din 26 decembrie 1969 „Cu privire la ocrotirea monumentelor de cultură din RSS Moldovenească”¹⁰ și a Legii RSSM din 27 decembrie 1977 „Cu privire la ocrotirea și folosirea monumentelor de istorie și cultură”¹¹, dar și a altor documente importante aprobate

⁷ În calitate de membri ai comisiei figurau arhitectul emerit V. Voițehovschi, scriitorul B. Istru, arheologii Academiei de Științe M. V. Marchevici și G. Smirnov, membrul Prezidiului SOMICM G. Remenco și reprezentantul Direcției pentru Turismul Extern din republică T. Surovțev.

⁸ ANRM. F. 3011, inv. 7, d. 456, f. 61-65.

⁹ *Vestile...*, nr. 3, art. 42; ANRM. F 2848, inv. 22, d. 298, f. 163.

¹⁰ *Vestile...*, 1969, nr. 12, art. 214.

¹¹ *Vestile...*, 1978, nr. 1, art. 6.

pe parcursul deceniilor șapte și opt ale secolului trecut de către organele de partid și de stat din RSSM privind protecția vestigiilor. Prin concursul nemijlocit al acestei organizații, în cadrul Comisiei pentru învățământ, știință și cultură a Sovietului Suprem al RSSM, a fost pusă în discuție problema *Cu privire la respectarea cerințelor legislative și îndeplinirea obligațiilor de ocrotire a monumentelor de istorie și cultură de către organizațiile și instituțiile care le gestionează* (30 august 1979), fiind audiate și dezbătute rapoarte prezentate de Ministerul Culturii al RSSM, Academia de Științe a Moldovei, SOMICM, conducători de prim rang din centrele raionale și orașele republicii și de la un șir de ministere și departamente care aveau în folosință monumente de istorie și cultură. În același timp, activiștii organizației au publicat în presa republicană și locală numeroase articole, în care au abordat diverse probleme legate de protecția și utilizarea eficientă a monumentelor de istorie și cultură din RSSM.

Deși SOMICM a fost creată prin hotărârea CC al PCUS și a factorilor de decizie din republică, aceștia din urmă nu au acordat inițial o susținere reală procesului de constituire și activității acestei instituții, având la acel moment alte priorități. De aceea, SOMICM, de la bun început, s-a confruntat în activitatea sa cu mai multe dificultăți de ordin financiar și logistic. În primii ani de la fondare, bugetul societății era constituit, în mare parte, din cotizațiile unui număr nu prea mare de membri colectivi cu statut de persoană juridică și, în special, ale unor colhozuri ce achitau cotizații în mărime de la 50 până la 1000 de ruble. Iar partea cea mai mare a sumelor acumulate era lăsată în cadrul filialelor pentru soluționarea diverselor probleme privind proiectarea și înălțarea unor monumente ale ostașilor sovietici căzuți în cel de-al Doilea Război Mondial și pentru alte activități referitoare la amenajarea și restaurarea monumentelor din teritoriu. Astfel, posibilitățile financiare ale instituției erau destul de modeste, fapt ce nu permitea desfășurarea unor activități de amploare în domeniu. Din lipsa mijloacelor financiare, pe la mijlocul anului 1971, în cadrul SOMICM activau doar patru persoane remunerate, spre deosebire de societățile de acest gen din alte republici unionale, în cadrul cărora, la acel moment, activau mult mai multe persoane remunerate (în Lituania – 15, în Uzbekistan – 26, în Ucraina – 64). La acea dată, Societatea nu dispunea de mijloace de transport necesare pentru organizarea unor deplasări legate de inspectarea monumentelor, în special a celor care se aflau la distanță mai mare de la centrele raionale ale republicii¹². Situația financiară a organizației s-a agravat și mai mult la începutul anului 1971 în legătură cu apariția unui ordin al Ministerului Agriculturii al URSS, prin care colhozurilor li se interzicea să transfere cotizații pentru SOMICM, societatea pomenindu-se practic fără mijloace financiare și fiind pusă în situația de a reduce tot personalul din state al instituției¹³. În scopul soluționării problemelor existente, la 16 iunie 1971 conducerea SOMICM s-a adresat guvernului republicii cu un demers, prin care cerea, printr-o hotărâre specială, să li se permită colhozurilor de a fi membri colectivi ai

¹² ANRM. F. 3011, inv. 10, d. 463, f. 43.

¹³ ANRM. F. 3011, inv. 10, d. 463, f. 45.

Societății și de a recomanda organizațiilor sindicale ale întreprinderilor industriale și ale sovhozurilor de a se înscrie, în calitate de membri colectivi, în rândurile Societății, dar și de a acorda pentru acest an instituției o dotație în mărime de cinci mii de ruble, cu menținerea acesteia până la consolidarea capacității de autofinanțare a SOMICM.

Fără o susținere reală din partea factorilor de decizie la nivel republican, procesul de organizare a filialelor raionale și orășenești ale organizației s-a tergiversat timp de circa zece ani, luând sfârșit abia la finele anului 1978. Această activitate s-a înviorat în a doua jumătate a deceniului șapte al secolului trecut, odată cu adoptarea în acea perioadă de către organele de partid și de stat din URSS și RSSM a unor hotărâri importante privind protecția și valorificarea monumentelor¹⁴, care au impulsionat activitatea Societății și sprijinul acordat acesteia din partea organelor de partid și de stat republicane. Astfel, la Congresul II al SOMICM (noiembrie 1974), urmând exemplul altor republici unionale din fosta URSS, în calitate de președinte al prezidiului Consiliului Republican al Societății (funcție onorifică, exercitată pe baze obștești) a fost ales vicepreședintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM Gherman Afteniuc, la următoarele două congrese ale organizației în funcția dată au fost alese persoane cu aceeași titulatură în cadrul Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM: la Congresul III (23 noiembrie 1979) – C. Sidorenco, iar la Congresul IV (22 martie 1985) – Gleb Dâgai. La Plenara a IV-a a Consiliului Republican al societății din 11 decembrie 1987 în funcția menționată a fost ales Veaceslav Pșeniciniov, care avea aceeași funcție în cadrul Sovietului Suprem al RSSM, iar după numirea sa în funcția de secretar al II-lea al CC al PCM, în funcția respectivă a fost ales Mihail Platon, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RSSM (la Plenara a VI-a a Consiliului Republican al SOMICM din 27 aprilie 1989). Totodată, în calitate de președinți ai prezidiilor consiliilor raionale și orășenești ale SOMICM (tot pe baze obștești) au început să fie numiți vicepreședinți ai comitetelor executive ai sovietelor de deputați din raioanele și orașele republicii, ceea ce i-a permis Societății să aibă o pârghie de influență asupra factorilor de decizie la nivel republican, raional, orășenesc și local în promovarea intereselor sale, acest fapt contribuind la înviorarea activității organizației.

Datorită eforturilor depuse de către activul SOMICM și sprijinului menționat, în a doua jumătate a anilor '70, a crescut în mod simțitor numărul filialelor raionale și orășenești ale acestei organizații. Dacă la începutul anului 1975 activeau doar 17 filiale raionale și orășenești ale SOMICM, apoi la finele anului 1978 astfel de filiale existau în toate orașele și centrele raionale ale republicii¹⁵. La mo-

¹⁴ Printre acestea menționăm Hotărârea CC al PC al Moldovei și a Consiliului de Miniștri al RSS Moldovenești „Cu privire la măsurile pentru îmbunătățirea ocrotirii, restaurării și înălțării monumentelor de istorie, cultură și artă monumentală” (23 iunie 1975), adoptarea de către Sovietul Suprem al URSS a Legii „Cu privire la ocrotirea și valorificarea monumentelor de istorie și cultură” (1 martie 1977), precum și emiterea legii cu aceeași denumire de către Sovietul Sup-rem al RSSM (27 decembrie 1977).

¹⁵ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 96, f. 57. *Stenograma Congresului III al SOMICM.*

mentul convocării celui de-al III-lea Congres al Societății (noiembrie 1979), existau peste două mii de organizații primare și peste o mie de secții de adolescenți, care încadrau circa 350 de mii de membri individuali și peste o mie de membri colectivi¹⁶. În următorii cinci ani aproape că s-a dublat numărul membrilor individuali ai organizației. La Congresul al IV-lea al SOMICM (22 martie 1985), în cadrul Societății erau peste trei mii de organizații primare și peste 1500 de secții de tineret, care întruneau circa 700 de mii de membri individuali și peste o mie de membri colectivi¹⁷. La mijlocul anului 1987, circa 50% din rândul persoanelor angajate în câmpul muncii și al elevilor din școlile republicii erau membri ai SOMICM¹⁸.

În a doua jumătate a anilor '70 ai secolului trecut a crescut și s-a consolidat și structura aparatului central al instituției. Inițial, la momentul creării SOMICM, în statele instituției figurau doar patru posturi remunerate, inclusiv cel de vicepreședinte al prezidiului Consiliului Republican (postul de președinte a fost întotdeauna deținut pe baze obștești), doi instructori și un secretar/contabil, structura dată rămânând neschimbată pe parcursul următorilor opt ani (până la finele anului 1972). În 1973 a fost instituită funcția de contabil-șef, în 1975 – de șef de muzeu (în legătură cu crearea pe lângă Societate a Muzeului „Al. Șciusev”), iar în 1977, de arhitect-șef. În 1978 au fost create Secția organizatorică și Secția de propagare și cercetare a monumentelor, în același an fiind instituite și funcțiile de inginer pentru tehnica securității și de șef de gospodărie¹⁹.

Începând cu anul 1972, a crescut treptat și numărul personalului angajat în schema de state a filialelor SOMICM. Astfel, în septembrie 1976 inspectorii titulari ai SOMICM erau angajați în 15 raioane ale republicii, iar la finele anului 1977, în toate cele 44 de filiale ale Societății din orașele și centrele raionale ale RSSM²⁰, aceștia având misiunea directă de a efectua controlul obștesc privind ocrotirea și valorificarea monumentelor.

Astfel, la finele anilor '70 ai secolului trecut SOMICM a devenit o organizație impunătoare, cu filiale în toate centrele raionale și orașenești din RSSM, cu un număr mare de membri colectivi și individuali, cu organizații primare în majoritatea localităților și instituțiilor de învățământ din republică, cu un număr bine definit de angajați în aparatul central și în secțiile raionale și orașenești ale instituției, fiind capabilă să realizeze sarcinile înaintate de către organele de partid și de stat. Urmărind evoluția în creștere a numărului de membri colectivi și individuali ai acestei organizații, menționăm, totodată, că această creștere nu a fost una firească, bazată pe voința liberă a membrilor ei individuali și colectivi, pe dorința unor pături largi ale populației de a contribui la protecția monumentelor sovietice, ci a fost rezultatul dictatului administrativ, realizat prin intermediul organe-

¹⁶ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 96, fila 58.

¹⁷ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 356, f. 47. *Stenograma Congresului IV al SOMICM.*

¹⁸ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 356, f. 17. *Raportul prezentat la Plenara a III-a a Consiliului Republican al SOMICM (12 iunie 1987).*

¹⁹ Informații privind istoria organizației preluate din inventarul nr. 1 al fondului 2454 al AOSPRM.

²⁰ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 96, f. 58. *Stenograma Congresului III al SOMICM.*

lor de partid și de stat la nivel republican, raional și local.

Creșterea numărului de membri colectivi și individuali ai SOMICM a condus la sporirea din an în an a veniturilor acesteia, mijloacele acumulate din contul cotizațiilor membrilor individuali și ale celor colectivi fiind utilizate pentru organizarea activităților prevăzute în statutul Societății, inclusiv pentru finanțarea lucrărilor de conservare, reparare și amenajare a vestigiilor, proiectarea și înălțarea unor monumente, organizarea expedițiilor legate de profilul de activitate a Societății, propagarea monumentelor prin intermediul mai multor mijloace, precum și pentru întreținerea personalului titular al Societății²¹. Astfel, dacă în 1975 veniturile acumulate ale Societății au constituit 250 de mii de ruble, în 1977 această sumă a crescut până la 389 de mii, iar în 1979 – până la 600 de mii de ruble. În total, în perioada 1975 – noiembrie 1979 suma veniturilor acumulate, adunate în mare parte din cotizațiile individuale și colective, a constituit 2 mil. 200 de mii de ruble, dintre care 851,5 mii de ruble s-au utilizat pentru repararea și restaurarea unor monumente, iar 47,5 mii – pentru activitatea de propagare a acestora. În anii 1980-1984, veniturile SOMICM au continuat să crească și au constituit 3 mil. 757 de mii de ruble, acestea fiind alocate pentru elaborarea documentației de proiect, repararea și restaurarea unor monumente (2 mil. 328 de mii de ruble), efectuarea cercetărilor (60 de mii de ruble), activitatea de propagandă (72 de mii de ruble), întreținerea aparatului Societății și stimularea câștigătorilor la diverse concursuri organizate de Societate (613 mii de ruble)²².

²¹ Mijloacele financiare ale Societății erau constituite, în cea mai mare parte, din cotizațiile membrilor colectivi și ale membrilor individuali ai acesteia. Cotizația de intrare în cadrul Societății constituia pentru membrii individuali 30 de copeici, iar cotizația anuală – 20 de copeici pentru adulți și 10 copeici pentru membrii secțiilor de adolescenți, mărimea aproape simbolică a acestor cotizații rămânând a fi neschimbată pe parcursul întregii perioade de activitate a SOMICM. În schimb, pentru membrii colectivi, mărimea cotizației de intrare și a cotizațiilor anuale nu era reglementată, fiind stabilită la înțelegerea dintre aceștia și Prezidiul Consiliului Republican ori filialele raionale și orășenești. În varianta de statut aprobată în 1986, mărimea cotizațiilor de intrare pentru membrii colectivi constituia 100 de ruble și a celor anuale – până la 300 de ruble. Conform statutului aprobat în 1966 și modificărilor efectuate în anul 1975, la dispoziția filialelor raionale și orășenești rămânea jumătate din suma cotizațiilor acumulate, ce urma a fi utilizată pentru activități prevăzute în statutul Societății și pentru întreținerea personalului titular al acestora. Cealaltă jumătate era transmisă la dispoziția Consiliului Republican al Societății. În 1979, în conformitate cu instrucțiunile Băncii de Stat a URSS, sub pretextul „soluționării mai rapide a chestiunilor legate de finanțarea lucrărilor de reparare și restaurare a monumentelor și pentru utilizarea mai rațională a mijloacelor Societății”, a fost dispusă centralizarea mijloacelor financiare ale filialelor raionale și orășenești ale SOMICM, în conformitate cu care ele au fost lipsite de dreptul de a utiliza la propria lor voință jumătate din suma cotizațiilor acumulate (*AOSPRM*. F. 2454, inv. 1, d. 96, f. 60. *Stenograma Congresului III al SOMICM*). În varianta statutului aprobată în 1986 a fost inclusă o nouă formulare, care prevedea că filialele locale pot utiliza jumătate din suma acumulată doar cu permisiunea Consiliului Republican al Societății. Astfel, prin schimbarea modului de utilizare a mijloacelor financiare ale Societății, filialele locale au fost puse în dependență deplină de voința conducerii republicane a SOMICM. Acest fapt a generat, pe de o parte, creșterea gradului de subordonare a filialelor față de cen-trul decizional al Societății, iar, pe de altă parte, scăderea interesului față de acumularea acestor mijloace.

²² *AOSPRM*. F. 2454, inv. 1, d. 356, f. 50. *Stenograma Congresului IV al SOMICM*.

Din cele expuse vedem că cea mai mare parte a mijloacelor acumulate în cadrul SOMICM au fost utilizate pentru repararea și restaurarea unor monumente. După cum mărturisesc materialele din raportul conducerii SOMICM prezentat la Congresul al III-lea al acestei organizații (noiembrie 1979), cu participarea mijloacelor financiare ale acestei Societăți, în anii 1975-1979 au fost complet restaurate conacul lui A. Donici din satul Donici, raionul Orhei și conacul lui S. Lazo din s. Piatra (Lazo) din același raion, ambele fiind transformate în muzee. Cu participarea mijloacelor SOMICM a fost deschis Muzeul Memorial al Gloriei militare și de Muncă a Feroviarilor din Chișinău, Muzeul Istorico-Etnografic din or. Cotovsc (Hâncești), amplasat în fostul castel de vânătoare al lui Manuc-Bei. La Dolna, raionul Nisporeni, a fost refăcută casa în care a trăit poetul rus A.S. Pușkin, în Chișinău a fost restaurată casa în care s-a născut arhitectul Al. Șciusev, unde, la fel, a fost deschis un muzeu memorial. Au fost reparate clădirile fostelor biserici din mai multe sate din raioanele Călărași, Suvorov (Ștefan Vodă), Anenii Noi, Leova, Căușeni, Comrat și Criuleni, în care au fost organizate muzee de etnografie și istorie locală pe baze obștești²³. În total, la momentul convocării Congresului al III-lea al SOMICM (noiembrie 1979), în etapa de elaborare a documentației, reparare și restaurare cu participarea acestei Societăți se aflau 28 de monumente de istorie și cultură din RSSM²⁴.

În perioada 1980-1984, după cum mărturisesc materialele din raportul conducerii SOMICM prezentat la următorul congres, al IV-lea (martie 1985), din contul mijloacelor SOMICM au fost înălțate monumente ale gloriei militare sovietice la Drochia și în s. Lunga, raionul Dubăsari, iar cu participarea mijloacelor acestei organizații – în satele Parcani, raionul Slobozia, Halahora de Sus, raionul Briceni, Scoreni, raionul Strășeni, Cinișeuți, raionul Rezina și în orașelul Cimișlia²⁵. Din contul mijloacelor Societății a fost reparat și reconstruit ca muzeu „Turnul de apă” din secolul al XIX-lea, care a pus începutul rețelei de apeduct din Chișinău, a fost finanțată elaborarea documentației de proiect și restaurată casa în care s-a aflat loja masonică „Ovidiu-25” din Chișinău, la ședințele căreia au participat decembriștii ruși M. Orlov, P. Pestel și alții, lojă frecventată și de poetul rus A.S. Pușkin. Au fost renovate clădirile fostelor biserici din satele Ghetlova, raionul Orhei, Țareuca, raionul Rezina, Valea Turcului, raionul Râbnîța, Băhrinești, raionul Florești, Cobâlnea, raionul Șoldănești, din Nisporeni și din alte localități, în care au fost deschise muzee și alte instituții de cultură²⁶, astfel fiind salvate de la distrugere mai multe monumente de arhitectură ecleziastică din republică. Din mijloacele Societății, în perioada vizată, au fost confecționate și instalate o serie de semne și plăci comemorative, inclusiv un semn memorial dedicat lui I. Creangă pe clădirea Institutului Pedagogic de Stat „Ion Creangă” din Chișinău și altul consacrat lui C. Starâi, pe o clădire de pe strada care-i purta numele din același oraș.

²³ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 96, fila 30. *Stenograma Congresului III al SOMICM.*

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 356, fila 35. *Stenograma Congresului IV al SOMICM.*

²⁶ *Ibidem*, fila 38.

Au fost instalate plăci comemorative pe unele clădiri de pe străzile ce purtau numele mareșalilor S. Timošenko și P. Malinovski, generalului N. Berzarin și acolonelului A. Belski. În orașelul Leova a fost instalat un semn comemorativ dedicat scriitorului sovietic M. Gorki, în cinstea aflării lui la începutul secolului al XX-lea în această localitate. În total, în perioada 1980-1984, cu participarea mijloacelor SOMICM, au fost efectuate lucrări de proiectare, restaurare, reparație și instalare a 46 de monumente de istorie și cultură din RSSM²⁷, majoritatea dintre care erau incluse în lista vestigiilor de însemnătate republicană sau locală.

Astfel, în perioada 1975-1984 din contul mijloacelor SOMICM au fost alocate sume considerabile pentru amenajarea, repararea și restaurarea unor monumente, dar și instalarea mai multor semne comemorative. Cea mai mare parte a vestigiilor restaurate și reparate din contul acestor mijloace a fost legată de activitatea unor personalități marcante din istoria și cultura Rusiei, a eroilor războiului civil din Rusia Sovietică. Au fost alocate mijloace pentru ridicarea monumentelor gloriei militare sovietice, dar și pentru renovarea unor clădiri ale fostelor biserici în care erau organizate diverse instituții de cultură de utilitate sovietică. Doar câteva dintre edificiile restaurate cu sprijinul SOMICM au fost legate de istoria și cultura națională a românilor basarabeni, acestea fiind conacul lui A. Donici din s. Donici (Orhei) și Turnul de apă din Chișinău, fiind parțial renovată și casa în care s-a născut poetul Alexe Mateevici din or. Căinari, în care urma să fie deschis un muzeu memorial. Majoritatea semnelor memoriale instalate cu sprijinul SOMICM au fost, de asemenea, dedicate personalităților marcante din istoria Rusiei, a statului sovietic și gloriei militare sovietice, exceptând semnul dedicat lui Ion Creangă pe clădirea Institutului Pedagogic de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. În acest context, menționăm și faptul că, din cauza capacităților limitate de producție ale Combinatului de Restaurare al Ministerului Culturii al RSSM, împunernicit cu efectuarea lucrărilor de restaurare a vestigiilor de istorie și cultură din republică, mijloacele alocate de către SOMICM în acest scop nu erau fructificate în măsură deplină. De aceea, SOMICM era nevoită să transfere în bugetul de stat sume considerabile nevalorificate în scopul dat. Astfel, numai în anii 1980-1984, din motivele menționate mai sus, instituția a transferat în bugetul statului 800 de mii de ruble, sumă impunătoare pentru acele timpuri, sau 22% din toate veniturile acumulate de către membrii Societății²⁸. În același timp, zeci și sute de monumente de istorie și arhitectură din republică se distrugeau din cauză că nu erau restaurate și reparate la timp.

Întrucât Combinatul de Restaurare nu era capabil să valorifice întregul volum de lucrări de restaurare și reparare, SOMICM realiza o parte din lucrări prin intermediul comitetelor executive raionale și orașenești, care deseori aveau o atitudine iresponsabilă față de îndeplinirea lucrărilor respective. Astfel, în raportul conducerii SOMICM la Congresul IV al Societății (martie 1985) s-a menționat despre tăgădnarea neîntemeiată de către organele executive locale a lucrărilor de

²⁷ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 356, fila 38. *Stenograma Congresului IV al SOMICM.*

²⁸ *Ibidem*, fila 39.

restaurare și renovare a casei în care s-a născut poetul Alexe Mateevici din or. Căinari, unde urma să fie deschis un muzeu, și a casei în care a trăit și a creat clasicul literaturii române Constantin Stamat, din s. Ocnița, raionul Ocnița. Pentru îndeplinirea lucrărilor respective SOMICM a transferat mijloacele financiare necesare, însă, în primul caz, ele au fost utilizate ineficient, fără a fi duse la bun sfârșit lucrările de renovare, iar în al doilea caz, la finele anului 1984, lucrările nici nu începuseră²⁹. Aici menționăm și faptul că, în cadrul rapoartelor și luărilor de cuvânt la Congreșele III și IV ale Societății, nu au fost numite cazuri de târăgănare neîntemeiată din partea organelor executive și gospodărești de rang raional, orășenesc și local a unor lucrări de restaurare, renovare și amenajare a monumentelor legate de evenimentele și personalitățile marcante din istoria Rusiei și a statului sovietic.

Pentru a utiliza mai eficient mijloacele financiare acumulate în cadrul instituției, în condițiile sporirii capacității ei financiare, în august 1973, conducerea SOMICM s-a adresat CC al PCRM și Consiliului de Miniștri al RSSM cu propunerea de a transmite în gestiunea acesteia Atelierul Specializat de Restaurare (ulterior Combinatul de Restaurare) al Ministerului Culturii al RSSM, precum și unele monumente de istorie și cultură din republică. La demersul respectiv, Ministerul Culturii a dat un răspuns negativ, adresând CC al PCM propunerea ca SOMICM să-și concentreze eforturile, după exemplul Societății de Ocrotire a Monumentelor din Ucraina, asupra înălțării în Chișinău a complexului muzeal-etnografic și arhitectural „Muzeul Satului”. În acest scop, conducerea ministerului era dispusă să transmită instituției vizate documentația inițială privind proiectul creării muzeului satului, precum și lista celor mai importante obiective de arhitectură, pentru a fi strămutate în cadrul acestui muzeu, listă elaborată de minister în colaborare cu Academia de Științe a Moldovei³⁰. Realizarea acestei propuneri i-ar fi permis SOMICM să utilizeze rațional resursele acumulate în crearea unui complex valoros de cultură și de știință, care ar fi putut servi și în calitate de loc de recreere pentru locuitorii capitalei și de atragere a turiștilor străini în Moldova sovietică. În cadrul Muzeului Satului s-ar fi putut crea și ateliere de restaurare, care, în perspectivă, ar fi soluționat în mare parte problema salvării mai multor monumente unice ale creației populare arhitecturale din Moldova de la est de Prut. Însă propunerea nu a fost susținută de către conducerea de partid și de stat din republică, RSS Moldovenească fiind unica republică din fosta URSS în care până la destrămarea imperiului sovietic nu a fost creat un asemenea muzeu.

Una din funcțiile de bază ale SOMICM, conform tuturor variantelor de statut aprobate ale acesteia, a fost efectuarea controlului obștesc privind ocrotirea și valorificarea monumentelor. Acest control era deosebit de important în condițiile când organele de stat nu aveau numărul necesar de persoane împuternicite cu funcții legate de inspectarea monumentelor³¹. Pe măsură însă ce filialele

²⁹ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 356, fila 39. *Stenograma Congresului IV al SOMICM.*

³⁰ ANRM. F. 3011, inv. 10, d. 788, f. 34.

³¹ În septembrie 1976, spre exemplu, doar în orașul Chișinău, dintre orașele și centrele raionale ale republicii, exista un inspector titular ce se ocupa în mod special de probleme privind protecția și

SOMICM erau completate cu inspectori (din 1986 – secretari responsabili), comitetele executive raionale și orășenești se sustrăgeau în mare parte de la activitatea de realizare a controlului de stat privind protecția și valorificarea monumentelor. Toată responsabilitatea privind starea monumentelor și respectarea legislației în acest domeniu era încredințată secretarilor responsabili ai filialelor SOMICM, care, având funcții de realizare a controlului obștesc, nu puteau substitui controlul de stat în sectorul dat. Deseori, secretarilor responsabili ai filialelor li se impuneau obligații ce nu aveau tangență cu funcțiile lor statutare, inclusiv îndeplinirea lucrului în anticamera președintelui, în secțiile de cultură și alte compartimente ale executivelor raionale (orășenești)³². În ultimă instanță, misiunea legată de realizarea controlului obștesc în cadrul SOMICM privind protecția monumentelor nu a fost realizată la nivelul corespunzător. În dările de seamă ale conducerii Prezidiului acestei instituții la Congresele III și IV, genului menționat de activitate nu i s-a acordat o atenție cuvenită. În rapoartele respective sunt fixate puține cazuri de încălcare a legislației privind utilizarea corectă a monumentelor de istorie și cultură de către organele executive și gospodărești locale, pe teritoriul cărora ele se aflau.

Efectuarea controlului obștesc, conform statutului, presupunea informarea organelor de stat responsabile de salvagardarea vestigiilor și a organelor de anchetă despre cazurile de încălcare a legislației în domeniu. Documentele cercetate despre activitatea Societății nu au scos la iveală un număr consistent de sesizări adresate organelor de anchetă de către SOMICM și subunitățile sale într-o anumită perioadă. Au fost unele sesizări făcute de către SOMICM și de către organele de stat autorizate, însă acestea nu se finalizau cu pedepsirea celor vinovați. Situația a rămas neschimbată și după adoptarea noii Legi a RSSM „Cu privire la protecția și utilizarea monumentelor de istorie și cultură” din 29 decembrie 1977³³. După cum s-a menționat în raportul prezentat la Plenara a III-a a Consiliului Republican al SOMICM din 12 iunie 1987, timp de zece ani de funcționare a legii respective, ea n-a fost niciodată aplicată pentru tragerea la răspundere administrativă, penală ori materială a celor care au distrus monumente sau au adus daune acestora³⁴. Astfel, legea chemată să devină garant sever al protecției moștenirii istorico-culturale a fost totalmente ignorată. Acest fapt vorbește despre ineficiența activității organelor de stat autorizate din RSSM și a celor obștești, inclusiv a SOMICM și a reprezentanțelor sale raionale și orășenești, privind protecția și utilizarea vestigiilor.

După cum s-a menționat anterior, eforturile de bază ale Consiliului Repub-

valorificarea monumentelor. În restul orașelor, ca și în toate raioanele republicii, activitatea dată era o sarcină suplimentară, pusă pe umerii inspectorilor de cluburi și biblio-teci, care, în mare parte, nu cunoșteau specificul lucrului legat de protecția, conservarea și utilizarea corectă a diverselor tipuri de monumente (ANRM. F. 2948, inv. 11, d. 160, f. 474).

³² AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 356, f. 22. *Raportul vicepreședintelui prezidiului prezentat la Plenara a III-a a Consiliului Republican al SOMICM (12 iunie 1987)*.

³³ *Codul legilor al RSS Moldovenești*, vol. 3, p. 546-557.

³⁴ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 356, f. 10.

lican al SOMICM, ca și ale consiliilor raionale și orașenești ale acestei organizații, au fost concentrate, în mare parte, la îndeplinirea de către acestea a activității legate de propagarea monumentelor (în majoritate – a celor sovietice) și de utilizarea lor în procesul de educație comunistă a populației. De la bun început, SOMICM a depus eforturi considerabile în această direcție. Într-o scrisoare adresată Guvernului RSSM, semnată de conducerea Societății la 16 iunie 1971, se menționează că Societatea în cauză a reușit pe la mijlocul acestui an să atragă în activitatea sa un detașament mare de entuziaști, care în diferite localități depuneau eforturi pentru a impune o atitudine mai bună față de vestigiile strămoșești. În informație se precizează că activiștii Societății au publicat până la acel moment peste 500 de articole, schițe și corespondențe care propagau, prin prisma cerințelor vremii, „moștenirea culturală și trecutul eroic, legat de lupta revoluționară a poporului moldovenesc, de faptele eroice săvârșite de către ostașii sovietici pe câmpul de luptă și de către partizani în spatele frontului, de prietenia de veacuri a moldovenilor cu marele popor rus și cu frații ucraineni, precum și despre necesitatea ocrotirii monumentelor – relicve ale acestui trecut glorios”. Se consemnează, de asemenea, că „societatea a organizat o serie întreagă de conferințe, seminare, întâlniri cu oamenii muncii și cu elevi, a fost acordat un anumit sprijin în pregătirea ghizilor unor organizații de turism, a fost adunată o fototecă și o bibliografie, fiind luată în evidență și cercetată cea mai mare parte a monumentelor”³⁵.

După alegerea în calitate de președinți ai Consiliului Republican al instituției respective a vicepreședinților Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Moldovenești, activitatea ideologică a organizației a sporit și mai mult. În raportul său la Congresul III al Societății, Gh. Afteniuc, președintele prezidiului Consiliului Republican al SOMICM, analizând rezultatele și formulând sarcinile principale de activitate a organizației respective, menționa următoarele: „Tovarăși! Societatea noastră este, în primul rând, o organizație cu caracter ideologic. De aici reiese că sarcina ei de bază nu este pur și simplu ocrotirea monumentelor, ci utilizarea eficientă a acestora în conformitate cu cerințele vremii, transformarea lor în mijloace puternice ale educației comuniste”³⁶.

Despre importanța pe care o atribuiau organele sovietice valorificării monumentelor în educația comunistă a tinerei generații ne vorbește și discuția chestiunii *Cu privire la utilizarea monumentelor de istorie și cultură, a altor valori spirituale în educația tineretului conform cerințelor Legii RSSM „Cu privire la ocrotirea și valorificarea monumentelor de istorie și cultură”* (30 iunie 1978) în cadrul Comisiei pentru tineret a Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, care a avut loc cu implicarea nemijlocită a SOMICM. Hotărârile adoptate în urma dezbaterilor cu implicarea mai multor ministere și departamente interesate, precum și a conducătorilor din orașele și centrele raionale ale republicii, au mobilizat eforturile SOMICM spre o activitate mai concisă în direcția utilizării monumentelor sovietice în scopuri educative.

³⁵ ANRM. F. 3011, inv. 10, d. 463, f. 42.

³⁶ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 96, f. 24. *Stenograma Congresului III al SOMICM.*

Având drept obiectiv îmbunătățirea activității de propagare a monumentelor și acordarea ajutorului metodic și practic filialelor raionale și orășenești și organizațiilor primare, conducerea instituției, în a doua jumătate a anilor '70, a creat pe lângă Consiliul Republican al SOMICM patru secții cu funcții de propagare a monumentelor pe următoarele direcții: *Monumentele gloriei revoluționare, militare și de muncă; Legislația sovietică privind protecția și valorificarea monumentelor de istorie și cultură; Monumentele de arhitectură și artă monumentală; Monumentele arheologice*³⁷. În perioada imediat următoare după Congresul al III-lea al SOMICM (noiembrie 1979) a fost creată și *Comisia pentru tineret*, care urma să impulsioneze activitățile SOMICM în vederea propagării monumentelor sovietice și a utilizării lor în scopuri educative în rândul elevilor din școli și al tineretului.

Despre intensificarea în a doua jumătate a deceniului șapte a lucrului educativ în spirit comunist al SOMICM ne vorbesc și alte eforturi întreprinse de Prezidiul Consiliului Republican al acesteia, în vederea îmbunătățirii activității de propagandă și agitație în cadrul subunităților sale teritoriale. Astfel, la ședințele Consiliului Republican cel mai des erau discutate chestiuni ce vizau studierea și promovarea experienței pozitive a unor subunități în domeniul propagării monumentelor sovietice care, ulterior, era recomandată spre implementare tuturor filialelor raionale și orășenești. În 1977, spre exemplu, la ședințele Prezidiului Consiliului Republican al SOMICM au fost discutate chestiunile: „*Despre activitatea legată de luarea în evidență și propagarea monumentelor gloriei militare în raionul Drochia*”, „*Cu privire la propagarea monumentelor istorico-revoluționare în raionul Camenca*” și „*Despre dirijarea de către filiala raională din Florești a activității detașamentelor tinerilor cercetași*”. În cea din urmă hotărâre, Prezidiul Consiliului Republican a aprobat experiența pozitivă acumulată de filiala din raionul Florești în activitatea de cercetare și căutare a ostașilor sovietici dați dispăruți în anii celui de-al Doilea Război Mondial și a recomandat tuturor subunităților teritoriale ale SOMICM să creeze în toate școlile secții de adolescenți și detașamente ale tinerilor cercetași care să se preocupe de această activitate. Se recomanda ca subunitățile și organizațiile primare, pe lângă activitatea vizată mai sus, să participe activ la amenajarea monumentelor și obeliscurilor, la crearea în sate a muzeelor ținutului natal, a camerelor gloriei militare și de muncă etc.³⁸ În următoarele cinci luni ale anului 1978 la ședințele Consiliului Republican al SOMICM au fost discutate alte patru chestiuni de acest gen, inclusiv: „*Despre activitatea organizațiilor primare ale Societății din raionul Camenca în vederea colectării mijloacelor pentru monumentul lui Ion Soltâș, înălțat la inițiativa comsomoliștilor*”, „*Despre activitatea îndeplinită în cadrul organizațiilor primare ale Societății din or. Tiraspol privind propagarea monumentelor*”, „*Despre activitatea îndeplinită în cadrul organizațiilor primare din or. Cahul privind propagarea monumentelor*” și „*Despre conducerea de către Prezidiul filialei raionale din Ceadâr-Lunga a secțiilor de adolescenți*”³⁹, care aveau menirea de a învia activitatea sub-

³⁷ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 96, f. 60. *Stenograma Congresului III al SOMICM.*

³⁸ ANRM. F. 2948, inv. 1, d. 20, f. 43.

³⁹ ANRM. F. 2948, inv. 1, d. 20, f. 43.

unităților în direcția propagării monumentelor sovietice. Astfel, conducerea SOMICM își îndeplinea misiunea înaintată față de ea de către organele de partid și de stat sovietice de a contribui prin utilizarea monumentelor la opera de educație comunistă a populației.

În scopul educației comuniste a tinerei generații, cel mai frecvent erau utilizate monumentele gloriei militare sovietice, în preajma cărora erau organizate manifestări cu participarea elevilor și a adulților, acestea căpătând o amploare deosebită mai ales în anii celebrării jubileelor legate de biruința URSS în războiul cu Germania fascistă și de încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, de încheierea operației Iași-Chișinău și de alte evenimente importante. Astfel, în perioada aniversării a 35-a de la așa-zisa eliberare a RSSM de sub jugul fascist (1979), în cadrul acestor manifestări au fost organizate numeroase întâlniri la monumentele gloriei militare sovietice cu devisa „Drapelele de luptă povestesc”, „Nimeni nu este uitat, nimic nu se uită” ș.a. În cadrul manifestărilor respective, au fost organizate trei grupe de veterani ai armatei sovietice care au participat la operațiuni militare pe teritoriul RSSM, acestea deplasându-se în perioada 15 martie – 20 septembrie în toate orașele și centrele raionale ale republicii. În cadrul deplasărilor au fost organizate peste 600 de întâlniri cu oamenii muncii și tineretul studios, la care au participat circa 400 de mii de oameni, la aceste întâlniri fiind organizate adunări festive și mitinguri, depuneri de flori la monumentele gloriei militare etc.⁴⁰ În legătură cu aniversarea a 60-a de la formarea RSSM și crearea PCM, dar și aniversarea a 40-a de la așa-zisa eliberare a RSSM de sub jugul fascist (1984), în republică au activat o comisie republicană și comisii raionale (orașenești) care aveau menirea de a elabora măsuri de amenajare a mormintelor și monumentelor ostașilor sovietici căzuți pe teritoriul republicii și de organizare a diverselor manifestări de masă în legătură cu evenimentele vizate. În cadrul acestor activități, cu susținerea și participarea nemijlocită a filialelor și organizațiilor primare ale SOMICM, au fost amenajate și îngrijite 412 morminte, monumente și semne comemorative ale gloriei militare sovietice, în preajma cărora erau organizate diverse manifestări cu scop educativ⁴¹. Ca și în cazul jubileelor precedente, în cadrul acestor manifestări, școlile organizau excursii la monumentele gloriei militare, efectuau marșuri pe locurile unde au avut loc operații militare, erau căutate numele ostașilor sovietici căzuți în lupte etc., fiind asigurată o eficiență mai mare a procesului educativ prin participarea nemijlocită a tinerilor la astfel de manifestări.

Pentru a asigura activitatea de propagare a monumentelor, Prezidiul Consiliului Republican al Societății întreținea legături contractuale cu diverse organizații și instituții, oameni de știință și specialiști privind scrierea și editarea unor monografii, elaborarea și multiplicarea filmelor documentare consacrate unor tipuri de monumente etc. Astfel, cu sprijinul SOMICM, Studioul „Moldova-Film” în 1977 a produs două filme: „Pamiat’ naroda” și „Marșrutî slavî na Dnestre”, pen-

⁴⁰ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 96, f. 34. *Stenograma Congresului III al SOMICM.*

⁴¹ AOSPRM. F. 2454, inv.1, d. 317, f. 35. *Stenograma Congresului IV al SOMICM.*

tru anul următor fiind preconizată apariția a încă două filme: „Monumentele de arhitectură” și „Monumentele gloriei militare”⁴².

Prezidiul Consiliului Republican, consiliile raionale și orășenești acordau o atenție deosebită pregătirii activului propagandistic al instituției. Una din formele eficiente de instruire a acestui activ, de pregătire a lectorilor și inspectorilor obștești, a președinților organizațiilor primare și a membrilor secțiilor au constituit-o facultățile de propagare a monumentelor din cadrul așa-ziselor universități populare de cultură, la Congresul III al SOMICM (noiembrie 1979) fiind luată decizia de a impulsiona activitatea acestora. Astfel, în 1980 la zece asemenea facultăți erau instruite 320 de persoane, iar la finele lui 1984, la 36 de facultăți de acest gen învățau 1094 de persoane, activitatea în domeniu fiind mai bine organizată în orașele Chișinău, Bender, în raioanele Dondușeni, Ungheni, Florești și în alte centre raionale⁴³.

La Congresul III al SOMICM (noiembrie 1979) a fost pusă și problema îmbunătățirii activității de propagare a monumentelor prin intermediul conferințelor, fiind evidențiate mai multe carențe în acest domeniu: până la acel moment conferințele erau ținute în număr insuficient, „la un nivel ideologic și teoretic scăzut, rigid și fără utilizarea mijloacelor tehnice de propagare”⁴⁴. Datorită măsurilor întreprinse, activitatea instituției în direcția dată s-a înviorat în mod simțitor în prima jumătate a anilor '80: a fost instituită o colaborare mai strânsă cu Societatea „Știința”, fiind implicați mai mulți savanți, profesori din instituții de învățământ, specialiști din diverse sfere ale economiei naționale, „veterani de partid și frunțași ai muncii socialiste”. Drept rezultat, s-a obținut o creștere esențială a numărului de conferințe ținute și s-a extins cadrul tematic al acestora. În total, în perioada 1980-1984 în organizațiile SOMICM au fost ținute peste 21 de mii de conferințe sau de 1,5 ori mai multe decât în perioada precedentă. Tematica conferințelor, corelată cu istoria unor monumente concrete, viza, în mare parte, evenimentele revoluționare și biruința puterii sovietice în RSSM, gloria militară a ostașilor sovietici, „prietenia de veacuri a poporului moldovenesc cu marile popor rus”, legislația sovietică în domeniul ocrotirii și valorificării monumentelor, ca și în anii precedenți, fiind ținute mai puține conferințe referitoare la monumentele arheologice, de arhitectură și artă monumentală⁴⁵.

Astfel, în anii '70 – prima jumătate a anilor '80, SOMICM s-a încadrat în mod plener în activitatea de valorificare a monumentelor sovietice în scopul educației comuniste a populației, în special a tinerei generații. Nefiind o organizație obștească cu adevărat democratică, ea nu a fost capabilă pe parcursul deceniilor șapte și opt ale secolului trecut să-și orienteze activitatea spre evidențierea și punerea în circuit a valorilor ce țin de patrimoniul cultural al națiunii titulare din RSSM, conducerea acestei organizații urmărind întotdeauna vectorul politicii

⁴² ANRM. F. 2948, inv. 11, d. 192, f. 18-19.

⁴³ AOSPRM. F. 2454, inv.1, d. 317, f. 23. *Stenograma Congresului IV al SOMICM*.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 34.

⁴⁵ AOSPRM. F. 2454, inv.1, d. 317, f. 22. *Stenograma Congresului IV al SOMICM*.

oficiale în acest domeniu de activitate a conducerii de partid și de stat din RSSM. În cazurile când inițiativele de jos privind protecția și valorificarea unor monumente erau în contradicție cu politica oficială a partidului comunist și a statului sovietic, ele nu numai că nu erau susținute, ci, dimpotrivă, erau stopate. Despre acest lucru se spune și într-o informație trimisă de către conducerea SOMICM la adresa Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM pentru Comisia de învățământ, știință și cultură, care la 30 septembrie 1976 a pus în discuție problema „Cu privire la mersul îndeplinirii Legii RSS Moldovenești despre ocrotirea și utilizarea monumentelor de istorie și cultură”. În informația dată, semnată de vicepreședintele Consiliului Republican al acestei Societăți, Gh. Remenco, sunt indicate cauzele care pun în dificultate protecția și valorificarea monumentelor în RSSM, printre ele fiind amintite greutățile economice din primii ani postbelici, manifestarea atitudinii proletcultiste față de vestigiile trecutului în rândul unor conducători de partid și de stat de rang raional și local, dar și faptul că „în unele cazuri, noi trebuia să reținem activismul, să ne situăm în poziție de așteptare acolo unde noi simțeam posibilitatea apariției unor manifestări ale naționalismului local, legat de monumente, sau când simțeam că pentru cauza noastră prea mult se pronunță reprezentanții cultelor religioase”⁴⁶.

Transformările politice legate de perestroika gorbaciovistă care au avut loc în fosta URSS, inclusiv în RSSM, în a doua jumătate a deceniului opt al secolului trecut, soldate cu declanșarea procesului de renaștere națională în RSSM și de reevaluare a trecutului istoric al neamului românesc de la est de Prut, nu puteau să nu se răsfrângă asupra activității SOMICM. Procesele restructurării gorbacioviste în plină desfășurare zdruncinau tot mai mult sistemul social-politic existent în URSS, inclusiv cel din RSSM. În această perioadă au fost create noi mișcări și organizații obștești, mai radicale și cu mai multă inițiativă. În acest context au început să se vehiculeze opinii despre ineficiența unor organizații obștești tradiționale, inclusiv a SOMICM. Toate acestea au complicat existența instituției, care a fost nevoită să-și adapteze activitatea, într-o anumită măsură, la noile condiții, să pună accent nu pe activitatea de propagare a monumentelor sovietice, ci pe ocrotirea și valorificarea patrimoniului național. Deși sumele alocațiilor oferite de către SOMICM pentru cercetarea, conservarea și înălțarea monumentelor în această perioadă au fost în continuă descreștere (în 1985: 435,9 mii rub., în 1986 – 554,4 mii, în 1987 – 313,8 mii, în 1988 – 277,5 mii, iar în 1989 – 50,2 mii rub.) (vezi Anexa), cea mai mare parte a acestora s-au utilizat pentru activități privind ocrotirea și utilizarea vestigiilor care prezintă valoare pentru istoria și cultura națională a Moldovei. Astfel, în anii 1985-1989, activiștii societății, alături de cercetătorii Academiei de Științe, ai Universității de Stat din Moldova și ai Institutului Politehnic din Chișinău, au participat activ la expediții de studiere a monumentelor din zonele Nistrului, râului Răut, a monumentelor din cadrul complexului Orheiul Vechi, a Valului lui Traian de jos și a altor vestigii, fiind investită posibilitatea creării în partea centrală a republicii, pe râul Nistru, apoi în

⁴⁶ ANRM. F. 2948, inv. 11, d. 160, f. 472.

cadrul complexului muzeal Orheiul Vechi a unei rezervații istorico-culturale⁴⁷. După cum mărturisesc datele din tabelul anexat, în anii 1985-1986, pentru cercetarea monumentelor arheologice în 38 de raioane ale republicii s-au alocat peste 73,1 mii de ruble, iar pentru cercetarea și conservarea vestigiilor arheologice de la Orheiul Vechi – 78,5 mii de ruble. În afară de aceasta, în anii 1985-1986 SOMICM a alocat Academiei de Științe a Moldovei 53,5 mii de ruble pentru pregătirea și editarea machetei Codului monumentelor de istorie și cultură din zona de nord a Moldovei⁴⁸.

Cu susținerea SOMICM, în anii 1985-1989 au fost efectuate lucrări de restaurare și reabilitare a unui șir de monumente de arhitectură, în acest scop fiind distribuite circa 1 mil. 144 de mii de ruble (vezi Anexa). Mijloacele respective au fost cheltuite în marea lor parte pentru lucrările de reparație, restaurare și reamenajare a unor vestigii de arhitectură valoroase, printre acestea fiind: Turnul de Apă din Chișinău (65,1 mii rub.) și casa arhitectului Al. Bernardazzi din capitală (36 mii rub.), conacul Constantin Stamatii din raionul Ocnița (114,6 mii rub.) și conacul Ion Hasnaș din s. Sofia (Drochia) (15 mii rub.), catedrala Sf. Arh. Mihail și Gavriil din Cahul (82,6 mii. rub.) și mănăstirile Hâncu (39,4 mii rub.) și Hârbovăț (19,1 mii rub.) din raionul Nisporeni. În același timp, au fost restaurate 15 biserici – monumente de arhitectură – în două orașe și mai multe sate ale republicii, majoritatea dintre care, în anii 1988-1989, au fost restituite comunităților religioase. Printre acestea au figurat: bisericile Sf. Dumitru din Soroca (30 mii rub.) și Al. Nevski din Ungheni (28,3 mii rub.), biserica catolică din s. Rașcov (Camenca) (20 mii rub.) și bisericile ortodoxe finanțate cu sume considerabile din satele Nișcani (Călărași) (85,4 mii rub.), Tașlâc (Grigoriopol) (80,1 mii rub.), Mileștii Mici (Ialoveni) (68, 6 mii rub.), Beșalma (Comrat) (67,4 mii rub.) și Tomai (Leova) (45 mii rub.). O altă parte dintre biserici au fost finanțate cu sume între 10 și 27 de mii de ruble, acestea fiind bisericile ortodoxe din satele Dezghinea (Comrat), Slobozia-Cremene (Soroca), Troițcoe (Basarabeasca), Iurceni (Nisporeni), Florițoia Veche (Ungheni), Bălășești (Lazo/Sângerei) și Gordinești (Rezina).

Totodată, SOMICM, fiind o creatură a organelor de partid și de stat din republică, a continuat să fie afectată de politicile comemorative sovietice și în anii de restructurare gorbaciovistă, când ideologia comunistă încă domina în societate (până spre finele anilor '80 ai secolului trecut). Aici ne referim la susținerea cu mijloace financiare de către organizație a lucrărilor de restaurare a casei în care a avut loc Conferința a II-a de partid ilegală din or. Bender (126,1 mii rub.), a casei în care a fost amplasat Statul-Major al brigăzii lui Gr. Cotovschi din or. Tiraspol (35,8 mii rub.), a monumentului dedicat bătăliei de la Cahul lângă orașelul Vulcănești (63 mii rub.), dar și la alocarea a peste 189,8 mii de ruble pentru înălțarea în for public a unor monumente sovietice. Printre ele au fost: monumente-

⁴⁷ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 556, f. 10. *Stenograma Congresului V al SOMICM (26 iulie 1990)*.

⁴⁸ *Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона. Макет*. Кишинев, Штиинца, 1987, 867 p.

le lui Lenin în orașele Nisporeni (18,1 mii rub.) și Lazo/Sângerei (6,9 mii rub.), monumentul eroului național bulgar O. Panov din Taraclia (15,4 mii rub.), bustul eroului URSS I. Paleanicikin din or. Căușeni (4,4 mii rub.), *Monumentul Frățesc* din or. Tiraspol (36 mii rub.), monumentul gloriei militare din or. Slobozia (60 mii rub.) și din sovhozul „Zarea” (Suvorov/Ștefan Vodă) (15 mii rub.). În același context se înscrie și susținerea (cu sume între 3 și 5,2 mii rub.) a activităților legate de înălțarea unor monumente sătenilor căzuți în anii celui de al Doilea Război Mondial de partea armatei roșii în satele Buțeni (Cotovsc/Hâncești), Javgur (Cimișlia), Iliciovca și Maiscoe (Florești), Manta (Cahul), Ruseștii Noi și Suruceni (Ialoveni), Taxobeni (Fălești).

Politicile comemorative sovietice au continuat să fie puse pe prim-plan și în anii restructurării mai ales în activitatea de propagare a monumentelor, în cadrul cărora erau evidențiate de către SOMICM activități care să contribuie la realizarea educației comuniste a populației. Despre acest fapt vorbesc concludent materialele Plenarei a III-a a Consiliului Republican al acestei organizații (12 iunie 1987), la care s-a discutat problema „Despre restructurarea activității SOMICM în lumina hotărârilor Plenarei CC a PCUS din ianuarie 1987”⁴⁹, dar, mai ales, materialele Plenarei a IV-a din 11 decembrie 1987 a Consiliului Republican al SOMICM, care a pus în discuție chestiunea „Cu privire la creșterea rolului monumentelor de istorie și cultură în educația patriotică și internațională a truiditorilor”. În spiritul vechilor tradiții de promovare a politicilor respective, la întrunire au fost elogiante rezultatele pozitive ale SOMICM și au fost determinate măsuri de îmbunătățire în continuare a acestei activități. În raportul prezentat la plenară și în mai multe luări de cuvânt s-a atras atenția, în mod special, asupra îngrijirii și propagării monumentelor consacrate prieteniei de veacuri a poporului moldovenesc cu cel rus, care scot în evidență rolul armatei ruse în eliberarea popoarelor balcanice și a poporului moldovenesc de sub jugul turcesc⁵⁰. Se cerea intensi-

⁴⁹ În calitate de experiență pozitivă ce trebuia să fie urmată de toate filialele raionale și orașenești și organizațiile primare ale acestora, au fost menționate activități ale unor organizații primare ce au acumulat o experiență bogată în utilizarea monumentelor sovietice în scopuri educative. A fost evidențiată, spre exemplu, activitatea organizației primare a SOMICM de la Uzina de Turnătorie din or. Tiraspol, care la mijlocul anului 1987 număra trei mii de membri. Cu participarea acesteia, aici a fost înălțat un monument în cinstea foștilor lucrători ai uzinei ce au luptat de partea armatei sovietice și au căzut în lupte în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. La acest monument, anual, de Ziua Victoriei, începeau manifestări politice cu deviza „Garda memoriei”, tot aici fiind deschis un muzeu al gloriei de luptă și de muncă, care, la fel, a acumulat tradiții bogate în activitatea de educație comunistă a tinerei generații. Un alt exemplu demn de urmat, menționat la plenară, a fost activitatea organizației primare a SOMICM din s. Risipeni, Fălești, care patrona monumentul gloriei militare din această localitate, desfășura o amplă activitate de cercetare, organiza serate tematice, conferințe și concursuri cu tema „Să ne cunoaștem plaiul natal”, concursuri pentru cea mai bună compunere despre monumente etc., fiind invocate și alte exemple de acest gen. (*AOSPRM*. F. 2454, inv. 1, d. 357, f. 16-17).

⁵⁰ Este vorba de monumentele înălțate pe locurile unde au avut loc bătălii renumite în cadrul războaielor ruso-turce, inclusiv monumentul înălțat în 1914 în cinstea bătăliei de pe râul Larga, Cantemir (1770), un alt monument înălțat în 1849 în cinstea bătăliei de pe râulețul Cahul, Vulcănești (1770), ambele victorioase pentru armata rusă în frunte cu feldmareșalul P.A. Rumeanțev, și al treilea monument înălțat de graful M.S. Voronțov nu departe de ultimul, în cinstea tatălui său S.P. Voron-

ficarea lucrului legat de educația patriotică și internaționalistă a oamenilor muncii prin intermediul paginilor de istorie legate de prezența în Basarabia a marelui poet rus A. S. Pușkin, de mișcarea decembristă, unul dintre centrele de activitate a căreia a fost în acele timpuri or. Chișinău. În același sens au fost menționate și faptele eroilor războiului civil din Rusia Sovietică – originari din Basarabia (M. Frunze, S. Lazo, I. Fedko, I. Iachir, Gr. Cotovschi, A. Crusser), ale căror nume au fost înveșnicite prin monumente și semne comemorative, instalate în mare parte la inițiativa și din contul mijloacelor COMICM. S-a insistat de a spori eforturile instituției în direcția înveșnicirii prin monumente și semne comemorative a tuturor luptătorilor activi pentru instaurarea puterii sovietice în Moldova, a membrilor mișcării comuniste ilegaliste din Basarabia și a eroilor ilegaliști care și-au pierdut viața în timpul așa-zisei ocupații fasciste, româno-germane a Basarabiei. Cea mai mare atenție urma să fie acordată propagării monumentelor gloriei militare sovietice legate de „eliberarea” RSSM de sub ocupația româno-germană în vara anului 1944, avându-se în vedere edificarea unor noi monumente de acest gen, implicarea activă a tinerilor în opera de îngrijire a acestora și a celor peste 400 de morminte frățești existente pe teritoriul RSSM⁵¹.

În raportul de bază privind activitatea Consiliului Republican prezentat la Congresul V al SOMICM (26 iulie 1990), ca și la congresele precedente ale organizației, s-a vorbit despre oportunitatea continuării tradiției legate de patronarea de către organizațiile primare ale Societății a monumentelor gloriei revoluționare și de luptă sovietice, despre necesitatea implicării active a secțiilor raionale și orășenești și a organizațiilor primare ale Societății în organizarea și desfășurarea excursiilor și marșurilor pe locurile gloriei revoluționare și de luptă etc.⁵² Tentativele de a încadra activitatea SOMICM în vechile tipare au determinat scăderea prestigiului instituției, în acest sens fiind remarcabil și faptul că la lucrările congresului nu a venit niciun reprezentant din conducerea de atunci a Ministerului Culturii al RSS Moldova sau un reprezentant al direcției preocupate de domeniul protejării vestigiilor din cadrul acestuia, guvernul republicii la acea vreme fiind debarasat de influența CC al PCM, avându-l în calitate de ministru al culturii pe Ion Ungureanu. În aceste condiții, o bună parte din membrii individuali și colectivi ai societății, dar și unii secretari responsabili ai secțiilor raionale și orășenești, au încetat să se implice activ în lucrul organizațiilor respective. După cum s-a menționat în raportul prezidiului prezentat la Plenara a III-a a Consiliul-

țov, erou al luptei de la Cahul. La aceste vestigii se mai adaugă monumentul lui Potiomkin de la Ungheni, monumentul-obelisc înălțat în 1912 lângă cetatea Bender de către regimentul 55 Podolsk în cinstea împlinirii a 100 de ani de la victoria armatei ruse în războiul pentru apărarea patriei din 1812 și a 100 de ani de la „alipirea” Basarabiei la Rusia. După care urmează două monumente înălțate în perioada sovietică, unul în sectorul Râșcani din Chișinău, realizat în 1966 în cinstea detașamentelor de voluntari bulgari care s-au format în Chișinău în anii 1876-1877 și au luptat de partea armatei ruse pentru eliberarea Bulgariei de sub jugul turcesc, și altul în or. Tiraspol, ridicat în 1976 în cinstea conducătorului de oști ruse A.V. Suvorov, care a pus temelii cetății de la Tiraspol și se consideră fondator al acestui oraș.

⁵¹ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 357, f. 31-64.

⁵² *Ibidem*, d. 556, f. 12, 21.

ui Republican al SOMICM (12 iunie 1987), mai bine de jumătate din organizațiile primare înregistrate în cadrul SOMICM la acea vreme existau doar pe hârtie, fiind preocupate, în cel mai bun caz, doar de colectarea cotizațiilor, fără a se implica în activități legate de protecția și propagarea monumentelor⁵³. O parte din membrii individuali și colectivi au început să părăsească rândurile societății, numărul membrilor scăzând esențial în astfel de secții cum ar fi cea din Chișinău, Camenca, Glodeni, Basarabeasca, Dubăsari, Rezina ș.a.⁵⁴ Până în 1987, pe lângă sumele adunate de la membrii individuali și colectivi, bugetul instituției era completat și cu mijloace financiare alocate pentru restaurarea bisericilor de către Eparhia Bisericii Ortodoxe din Moldova. Însă după restituirea către comunitățile religioase în anii 1988-1989 a tuturor edificiilor de cult din republică care nu funcționau (peste 500 de edificii), eparhia nu a mai acordat alocații Societății. Toți acești factori au condus la reducerea considerabilă a veniturilor SOMICM, acestea constituind în anii 1985-1989 2 mil. 250,8 mii de ruble, sau cu 37% mai puțin decât în cincinalul precedent⁵⁵. Trecerea la noile relații social-economice bazate pe economia de piață la finele anilor '80 – începutul anilor '90 ai secolului trecut, dar și scutirea de plata cotizațiilor a membrilor secțiilor de tineret ale școlilor din republică (conform deciziei Congresului V al SOMICM) au condus la scăderea în continuare a veniturilor acumulate de către instituție. În 1989 acestea a constituit 250 de mii de ruble, iar în următorul an – 190,8 mii de ruble, sau cu 34% mai puțin⁵⁶, fiind pusă sub semnul întrebării activitatea normală a instituției și asigurarea cu salariu a personalului titular al Societății.

Activitatea secțiilor raionale și orășenești era complicată și de gradul înalt de fluctuație a cadrelor. Din cauza remunerării insuficiente a personalului angajat și a altor probleme de ordin material și social, spre finele deceniului opt al secolului trecut, anual se schimbau circa 70% din numărul secretarilor responsabili ai secțiilor raionale și orășenești ale SOMICM, iar în unele dintre ele acestea ei s-au schimbat de două sau chiar de trei ori (Basarabeasca, Glodeni, Anenii Noi, Dubăsari, Orhei, Ocnița, Șoldănești, Chișinău și, în special, secția din Drochia)⁵⁷.

La 29 martie 1988, CC al PCM și Consiliul de Miniștri al RSSM au aprobat Hotărârea „Cu privire la măsurile suplimentare pentru îmbunătățirea protecției, restaurării și folosirii monumentelor de istorie și cultură”⁵⁸, prin care s-a dispus ca toate instituțiile de stat și obștești autorizate, inclusiv SOMICM, să ia măsuri pentru îmbunătățirea radicală a activității în domeniul vizat. Peste două luni, la 5 mai 1988, a fost adoptată Hotărârea CC al PCUS „Cu privire la măsurile de îmbunătățire a activității Societății de Ocrotire a Monumentelor de Istorie și Cultură din întreaga Rusie”, urmând ca societățile similare din toate republicile unionale să țină cont de experiența societății obștești din Rusia. Dar adoptarea acestor

⁵³ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 356, f. 17.

⁵⁴ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 556, f. 999. *Stenograma Congresului V al SOMICM (26 iulie 1990)*.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 24.

⁵⁶ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 576, f. 4.

⁵⁷ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 556, f. 26.

⁵⁸ *Vestile...*, 1988, nr. 6, art. 94.

hotărâri nu a contribuit la intensificarea activității în cadrul SOMICM și al reprezentanțelor sale raionale și orășenești, iar problemele legate de păstrarea patrimoniului național-istoric și cultural din republică s-au acutizat și mai mult⁵⁹.

La 26 iulie 1990, a avut loc Congresul V al SOMICM, Societatea întrunind la acel moment 46 de secții raionale și orășenești, din componența cărora făceau parte 3477 de organizații primare și circa 700 de mii de membri. La congres a fost analizată experiența pozitivă acumulată de SOMICM și reprezentanțele sale și au fost trasate măsuri în vederea îmbunătățirii activității acestora, ținând cont de noile condiții social-economice și politice în care se afla societatea. Printre secțiile orășenești și raionale ale instituției care au desfășurat o anumită activitate privind descoperirea, studierea, ocrotirea și propaganda monumentelor de istorie și cultură din republică, au reușit să diversifice formele și metodele de activitate și să atragă noi membri, au fost numite cele din Briceni, Tighina, Călărași, Taraclia, Râșcani, Strășeni, Cantemir, Ungheni, Lazo/Sângerei, Telenești, Florești ș.a. Spre finele anilor '80, spre exemplu, pe lângă unele secții raionale și orășenești au fost fondate comitete pentru reabilitarea și restaurarea monumentelor. Un astfel de comitet activa la Nisporeni, având drept scop colectarea mijloacelor pentru restaurarea mănăstirii Vărzărești, pe la mijlocul anului 1990 în contul lui fiind acumulate peste 50 de mii de ruble. În Tighina activa comitetul obștesc „Cetatea”, care avea drept scop salvarea de la ruinare a cetății Tighina, unul dintre cele mai valoroase monumente de arhitectură militară din republică, și transformarea ei într-un complex muzeal accesibil publicului⁶⁰.

Printre neajunsurile indicate în raportul prezentat la congres a fost faptul că SOMICM nu a reușit să obțină o restructurare radicală a activității instituției în conformitate cu cerințele vremii. „O spunem direct, se menționează în document, că am lucrat pe vechi, formalismul, ruperea de mase, lipsa de inițiativă au dus la minimalizarea autorității Societății”⁶¹. Printre acțiunile trasate în vederea îmbunătățirii activității SOMICM au fost trecerea în 1990 a tuturor secțiilor raionale și orășenești la activitate pe bază de autofinanțare, iar pentru a opri fluctuația cadrelor, a fost mărit salariul personalului titular, inclusiv al secretarilor responsabili din cadrul secțiilor, care urmau să fie remunerați conform rezultatelor obținute. În același timp, s-au făcut tentative de a găsi noi căi de activitate economică și de producție a organizațiilor SOMICM. Pe lângă prezidiul Consiliului Republican au fost create două întreprinderi de creație și producție pe bază de autogestiuie, „Tezaur” și „Baștina”, care urmau să desfășoare activități privind reparația și conservarea monumentelor, organizarea turismului ș.a. Erau în curs de organizare o serie de întreprinderi mici pe lângă consiliile raionale și orășenești ale SOMICM din Bender, Tiraspol, Sângerei, Ungheni, Florești și alte centre raionale⁶². Aceste eforturi însă nu s-au soldat cu rezultatele scontate. Peste jumătate de

⁵⁹ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 556, f. 9. *Raportul de activitate al prezidiului Consiliului Republican prezentat la Congresul V al SOMICM.*

⁶⁰ *Ibidem*, f. 9, 11.

⁶¹ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 556, f. 23-24.

⁶² AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 576, f. 14-19. *Informație despre bilanțul activității SOMICM în 1990.*

an de la fondare, întreprinderea de creație și producție „Tezaur” a fost lichidată ca fiind nerentabilă și fără perspectivă⁶³. Nu a avut parte de succes nici activitatea altor întreprinderi create în cadrul SOMICM și al secțiilor sale raionale și orășenești, acestea neavând experiență în domeniul economic și nereușind să se adapteze la noile condiții ale economiei de piață. Deși salariul personalului a fost mărit, subunitățile nu au reușit să asigure activitatea secțiilor în condiții de autogestiune economică, iar fluctuația cadrelor nu a scăzut, ci, dimpotrivă, a crescut și mai mult, pe parcursul anului 1990 fiind schimbați toți președinții și marea majoritate a secretarilor responsabili din secțiile raionale și orășenești ale Societății⁶⁴.

Greutățile economice care au survenit în republică în urma tranziției la economia de piață au făcut dificilă acumularea mijloacelor financiare din cotizații și depuneri benevole, astfel că din 1992 acestea au încetat să mai fie colectate. În același an și-au încetat activitatea secțiile raionale și orășenești ale instituției, după care, din lipsă de mijloace financiare, nu au mai fost organizate plenare ale Consiliului Republican⁶⁵. În calitate de formațiune obștească instituția a mai existat formal încă cinci ani. În final, la 12 iunie 1997, la ședința prezidiului Consiliului Republican al Societății, la care au participat șase membri ai prezidiului și secretarul responsabil al Secției orășenești Chișinău, SOMICM a fost dizolvată. Motivul invocat a fost lipsa de surse financiare, care face imposibilă activitatea Societății, patrimoniul acumulat urmând să fie donat unei organizații de veterani-pensionari sau unei case de copii⁶⁶.

Din cele expuse mai sus rezumăm că SOMICM, creată în 1965 de către organele de partid și de stat din RSSM, a depășit anumite dificultăți de ordin material și logistic în primii ani de activitate, după care a crescut treptat și a cuprins, în deceniile șapte și opt ale secolului trecut, zeci și sute de mii de membri individuali și mii de membri colectivi. Prin activitatea sa, ea a contribuit la punerea în evidență, protecția și valorificarea mai multor vestigii din Moldova Sovietică. Cu participarea ei, au fost adoptate două legi și mai multe hotărâri importante privind protecția monumentelor de istorie și cultură din RSSM, au fost adunate fonduri considerabile în scopul restaurării, reparației și amenajării acestora. O parte din fonduri a fost direcționată pentru renovarea mai multor edificii ale fostelor biserici, în care au fost amplasate instituții de cultură de utilitate sovietică, fiind astfel salvate de la distrugere mai multe monumente de arhitectură ecleziastică din satele și centrele raionale ale republicii. O mare parte din aceste fonduri a fost totuși utilizată pentru amenajarea, conservarea și înălțarea unor monumente comemorative sovietice, iar o parte mult mai mică – pentru restaurarea și reparația unor monumente ce țin de istoria și cultura națională a românilor basarabeni. În a doua jumătate a anilor '80, odată cu aprofundarea procesului

⁶³ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 576, d. 576, f. 7. *Procesul-verbal al ședinței prezidiului Consiliului Republican al SOMICM din 2 februarie 1991.*

⁶⁴ *Ibidem*, f. 4.

⁶⁵ AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 600, f. 1-2. *Procesul-verbal al ședinței prezidiului Consiliului Republican al SOMICM din 12 iunie 1997.*

⁶⁶ *Ibidem*.

de restructurare gorbaciovistă, situația s-a inversat. Cea mai mare parte a fondurilor a fost direcționată pentru restaurarea și reparația unor vestigii de arhitectură valoroase pentru istoria și cultura națională a Moldovei de la est de Prut. Fiind o creatură a organelor de partid și de stat din RSSM, în primele două decenii de activitate, SOMICM a promovat în mod consecvent politici comemorative sovietice, concentrându-și eforturile principale pe activitatea de propagare a monumentelor sovietice și de utilizare a acestora în educația comunistă a populației și, în special, a tinerei generații. Întrucât nu a fost o organizație cu adevărat democratică, în perioada renașterii naționale din a doua jumătate a deceniului opt al secolului trecut, SOMICM nu a reușit să se debaraseze complet de politicile comemorative sovietice, să-și axeze activitatea pe orbita valorilor naționale ale populației băștinașe din acest teritoriu, fapt care a condus la căderea prestigiului ei și la dispariția acesteia după prăbușirea regimului totalitar comunist în RSSM și formarea statului independent Republica Moldova.

Anexă

Alocațiile SOMICM pentru cercetarea, conservarea, restaurarea și înălțarea monumentelor de istorie și cultură în RSS Moldovenească în anii 1985-1989*

(în ruble)

<i>Direcția alocațiilor</i>	<i>1985</i>	<i>1986</i>	<i>1987</i>	<i>1988</i>	<i>1999</i>	<i>Total</i>
1. Cercet. vestigiilor arheol. - total, inclusiv a celor din s. Clișova (Orhei)	29.506	43585				73.091
		40.582				40.582
2. Cercetarea și conservarea monumentelor la Orheiul Vechi	41.500	37.000				78.500
3. Restaurarea unor vestigii de arhitectură și istorie - total,	339.764	368.894	261.870	143.402	30.400	1.144.330
<i>inclusiv:</i> - Turnul de apă din Chișinău	65.100					65.100
Conacul lui I. Hasnaș din s. Sofia (Drochia)		19.000				19.000
Conacul lui C. Stamati din s. Ocnîța (Ocnîța)		90.000	24.570			114.570
Casa arhit. Al. Bernardazzi din Chișinău				36.000		36.000
Catedrala Sf. Arh. Mih. și Gavr. din Cahul	52.929	29.720				82.649
Mănăstirea Hâncu (Nisporeni)	39.451					39.451
Mănăstirea Hârbovăț (Călărași)	19.097					19.097
Biserica Al. Nevski din or. Ungheni	28.309					28.309
Biserica Sf. Dumitru din or. Soroca				30.000		30.000
Bis. catolică din s. Rașcov (Camenca)	20.000					20.000
Bis. ortodoxă din s. Nișcani (Călărași)	34.946	22.000	28.500			85.446
Bis. ortodoxă din s. Beșalma (Comrat)	29.397	38.000				67.397
Bis. ort. din s. Dezghingea (Comrat)	17.000					17.000
Bis. ort. din s. Slobozia-Cremene (Soroca)	19.588					19.588
Bis. ort. din s. Mileștii Mici (Ialoveni)		68.637				68.637
Bis. ort. din s. Tașlăc (Grigoriopol)		30.130	50.000			80.130
Bis. ort. din s. Iurcenii (Nisporeni)		14.407				14.407
Bis. ort. din s. Troițcoe (Basarabasca)		10.000				10.000
Bis. ort. din s. Tomai (Leova)			25.000	20.000		45.000
Bis. ort. din s. Florițoaia Veche (Ungheni)				27.200		27.200
Bis. ort. din s. Gordinești (Rezina)					20.400	20.400
Bis. ort. din s. Bălășești (Lazo/Sângerei)					10.000	10.000
Casa în care a avut loc Conferința a II-a de partid ilegală din or. Bender	13.947	47.000	35.000	30.202		126.149
Casa în care a fost amplasat statul-major al brigăzii lui Gr. Cotovschi din or. Tiraspol			35.800			35.800
Monumentul bății de la Cahul, s. Vulcănești			63.000			63.000

4. Pentru înălț. unor monum. total, inclusiv:	11.635	53.123	51.911	53.360	19.800	189.829
Monumentul lui Lenin din or. Nisporeni		18.123				18.123
Monum. lui Lenin din or. Lazo/Sângerei			6911			6911
Monum. lui O. Panov din or. Taraclia					15.400	15.400
Bustul eroului URSS I. Paleanicișkin din Căușeni					4400	4400
Monumentul frățesc din or. Tiraspol				36.800		36.800
Monumentul gloriei militare, din or. Slobozia		20.000	40.000			60.000
Monum. gl. mil. din s. Buțeni (Hâncești)	4343					4343
Monum. gl. mil. din s. Suruceni (Ialoveni)	5000					5000
Monum. gl. mil. din s. Taxobeni (Fălești)	2292					2292
Monum. gl. mil. din sovhozul „Zarea” (Suvorov / Șt. Vodă)		15.000				15.000
Monum. gl. mil. din s. Ruseștii Noi (Ialoveni)			5000			5000
Monum. gl. mil. din s. Javgur (Cimișlia)				3000		3000
Monum. gl. mil. din s. Manta (Cahul)				3000		3000
Monum. gl. mil. din s. Maiscoe (Florești)				5280		5280
Monum. gl. mil. din s. Iliciovca (Florești)				5280		5280
5. Pentru inst. plăci memoriale - total,		10.258		2700		12.958
inclusiv: - în or. Tiraspol		9992				9992
- în raionul Glodeni		266				266
- în raionul Florești				2700		2700
6. Pentru inst. lesepilor de mormânt - total	30	1588				1618
inclusiv: - în raionul Dubăsari	30	1236				1266
- în raionul Fălești		352				352
7. Transferate unor instituții - total,	13.500	40.000		78.000		131.500
inclusiv.: - Academiei de Științe a Moldovei	13.500	40.000				53.500
- Muzeului de Stat de Istorie				25.000		25.000
- Centrului științific „Iskra”				53.000		53.000
TOTAL GENERAL	435.935	554.448	313.781	277.462	50.200	1.631.826
Acte de binefacere - total,						60.000
inclusiv pentru:						
- lichidarea consec. avariei de la Cernobîl		50.000				50.000
- ajutorarea sinistratilor din Armenia				10.000		10.000

* Tabelul este elaborat în baza datelor incluse în tabelul cheltuielilor respective, sistematizate după raioane și orașe, anexat la stenograma congresului V al SOMICM (AOSPRM. F. 2454, inv. 1, d. 556, f. 85-86).

Summary

The Society for the Protection of the Historical and Cultural Monuments from the Moldavian SSR was created in 1965 by the Party's and State's institutions. During the first years of activity it had some material and logistic difficulties, but after that it empowered and enlarged, and finally in the 1970s-1980s it included hundreds of thousands of individual members and thousands of collective members. Through its activity it contributed to the evidence, protection and valorizing of several patrimonial values of the Soviet Moldova. It contributed to the adoption of two laws and several important decisions concerning the preservation of the historical and cultural monuments from Moldavian SSR. There were collected considerable funds with the purpose of restore, reparation and distribution of these. A part of the funds was used for the restore of the buildings of the closed churches, which served during the Soviet period as institutions of cultural utility. This way several churches which were monuments of architecture, from villages and regional centres of the republic, were saved from destruction/demolition. A large part of the collec-

ted funds was used for the arrangement, preservation or construction of Soviet commemorative monuments, and a less part of them was used for the preservation of the monuments linked with the national history and culture of the Beassarabia's Romanians. During the second part of the 1980s, when the process of Perestroyka deepened, the policy concerning the collected funds changed. The majority of the funds was directed for the restore and repair of important national architectural heritage on the left bank of the Prut river. Being created by the Party's and State's structures, during its two first decades of existence, the Society for the Protection of the Historical and Cultural Monuments from the Moldavian SSR promoted consequently the Soviet commemorative policies. The accent was made on the propaganda of the Soviet monuments and their utility in the Communist education of the population, especially of the young generation. Because of the fact that it was not really a democratic organization, during the years of the national movement, at the end of 1980s, it could not liberate itself of the Soviet commemorative policies, and fix its activity on the coordinates of the national values from this territory. This determined the decline of this organization and its disappearance after the dissolution of the Soviet Union and the proclamation of the independence of the Republic of Moldova.

© **Gheorghe NICOLAEV**

DATE DESPRE AUTORI¹

BACALOV Sergiu, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

BAGRIN Mariana, doctor în istorie, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

CERETEU Igor, doctor în istorie, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

CERNENCHI Eugen, cercetător, cercetător științific, Institutul de Istorie.

CHIRTOAGĂ Ion, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal, Institutul de Istorie.

CONSTANTINOV Valentin, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

DANILOV Maria, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

EMILCIUC Andrei, doctor, cercetător științific superior, Institutul de Istorie.

EȘANU Andrei, acamedician, doctor habilitat, profesor universitar, consultant științific, Institutul de Istorie.

EȘANU Valentina, doctor, cercetător științific, Institutul de Istorie.

FELEA Alina, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

FURTUNĂ Alexandru, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

FUȘTEI Nicolae, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

MISCHEVCA Vlad, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

NICOLAEV Gheorghe, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

POȘTARENCU Dinu, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

SCLIFOS Eugen-Tudor, doctorand, cercetător științific, Institutul de Istorie.

UNGUREANU Constantin, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

¹ Datele sunt din decembrie 2016.

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE,
Materialele sesiunii științifice anuale
22 decembrie 2016
Chișinău, 2017, 344 p.
Bun de tipar 12.11.2017